

и рукама; игра почиње са средине игралишта (центар), после гола лопта се опет ставља на центар; прекршај правила кажњава се: слободним или казним ударцем, искључењем из игре; ф. био по-

знат и Римљанима, а у 12. в. јавља се у Енгл.; 1863. основан енгл. фудболски савез, а 1875. прешао на континент, нагло се ширио по Евр. и у 20. в. освојио свет и постао најомиленији спорт. **Фудболско игралиште**, дужина 91,50-119 м, ширина 45,75-91 м, ограничено уздужним (аут-линије) и попречним (гол-линије) цртама; на средини гол-линије подижене каније (голови) од 2 уздигнута стуба, размакнута 7,32 м; стубови при врху спојени водоравном пречком на висини од 2,40 м. **Ф. лопта**, округла, од коже, обима од 0,675-0,700 см; тежина од 368-425 г. **Ф. међународне утакмице**, за које савези 2 земаља одређују најбољу екипу; у држ. репрезентативном тиму могу играти само њени поданици; секретаријат Фифа води регистар свих м. у.; постоји нов начин за одигравање м. у., као: балк, куп, евр. куп итд. 1934. одржано свет. првенство уз учешће држ. ре-

презентација свих чланова Фифа. **Ф. олимпијада**, на 4. о. 1908. у Лондону први пут уведен фудбол; прерата побеђује Енгл., после рата Уругвај; на о. у Лос-Анџелесу 1932. није одржано фудболско првенство. **Ф. првенство**, такмичење да би се одредио ред најбољих клубова у држави; добијена утакмица доноси 2, а нерешена 1 бод; побеђује ко има највише бодова; игра се по разним системима, обично по разредима. **Ф. професионалац**, фудболер који игра за матер. накнаду. **Ф. ципеле**, по правилу на везивање («шикр»), не смеју имати клинце, ни делове металне или од тврде гуме; на њонима крампови. **ФУТИНГ** (енгл.), врта вежбе за тренинг; пешчањење и мали спринтови од 40-60 метара; стаза 3-5 км. **ФУТУВЕТ-НАМЕ** (ар.-перс.), «витешка књига», садржи правила појединих дрвнских редова, катакад и у вези с еснафима. **ФУТУР** (лат.) → будуће време. **Футуризам**, у сликарству → експресионизам; у муз. негира традицију и жели да нађе у ритму, мелодији и хармонији нове средства за израз; ради се о савним новим комбинацијама и средствима, нарочито о атоналности (→ атонална муз.).

ФУЧОУ 1) град (350 000 ст), у Кини недалеко И. Кинеског М., тржиште за чај; инд. свиле и лака, унив. 2) град (100 000 ст.) у кинеској пров. Сечуану; важно тржиште за опијум.

ФУЦИЈАМА, вулкански брег (3778 м) на острву Цинону, свето брдо Јапана.

ФУШЕ Жозеф (Fouché, 1750.-1820.), фрц. револуционар, члан Конвента; издао Наполеона I. мада га овај узео за мин. полиције и дао му назив војводе од Отранта; у доба ресторације прешао у аустр. поданство и умро у Трсту.

X

X. х 1) 26. слово ћирилице; у прел. херт; 11. слово лат. (H, h). 2) безвучни сугласник, предње-непчани спират; у народу се већином не говори; Вук га почео писати 1836., кад га чуо у Дубровнику и чакавским говорима, 2) H, хем. знак за → водоник. 3) h скр. за сат (лат.: hora). 4) (ха), у муз. 7. ступаљ осн. С дур лествице.

ha, скр. за хектар.

ХАБА Алоис (* 1893.), чех. композитор, осн. четвртонског система, проф. конзерваторијума у Прагу; компоновао: гудачки кuartет, сонату за клавир, фантазију за чело, симфонички концерт за клавир и оркестар и др.; у четвртонском стилу: 2 гудачка кuartета, симф. музику за оркестар, оперу Мајка.

ХАБАКУК, 8. од 12 јевр. малих пророка (7. в. пре Хр.).

ХАБАНЕРА, карактеристична шп. игра.

ХАБАРОВСК, варош (50 000 ст.) у Сибиру на р. Амуру, важан саобр. чвор.

ХАБДЕЛИЋ Јурај (1609.-1678.), књиж., проф. и управник језуитског завода у Загребу; гл. дело: *Перип отца нашега Адама грех*; важан и његов кајкавски речник.

НАВЕАС CORPUS АСТ. чувени енгл. зак. којим енгл. поданицима загарантована лична слобода; изгласан за владе Чарлса II. 1679.

ХАБЕР Фриц (1868.-1935.), нем. хемичар, прославио се синтезом амонијака из ваздуха, коју је и тхн. решио у савједињу са Бошом; носиоца Нобелове награде за 1918.

ХАБЕРЛАНТ 1) Артур (* 1889.), аустр. етнолог, директор Ети. музеја и проф. унив. у Бечу; бавио се и проучавањем балк. народа; гл. дела: *Прилози проучавању културе Црне Горе*, *Арб. и Србије*, *Нар. уметност балк. народа*, *Нар. култура Евр.* 2) **Михаел** (* 1860.), индолог и етнолог, проф. унив. у Бечу; гл. дела: *Главне источњачке књиж.*, *Етнологија*, *Индоевр. народи у Евр.*

ХАБЕШ, Хабеша, ар. име за → Етиопију. **Хабешка Виснија**, у си. Афр., издиже се високо изнад суседних виских обл. Судана, Данкалије и потолине око Рудолфова Ј.; вел. клинуре, усечене у њу, изделе је на висне висоравни, амба, које насељене и свака претставља посебну жупу, а долине р. ненасељене; некад била под шумама, сад већином искрченим и претвореним у пащјаке; вел. значај у

том што на њој извиру Плави Нил и његове притоке Атбара и Собат.

ХАБЗБУРЗИ, хапзбуршка династија, нем. и аустр. династија; њен I. претставник у Нем. био Рудолф I (1273.-1291.), али коначно дошла на власт тек избором Албрехта II (1438.); после тога Х. владали Нем., Аустр., Шп., Чешком, Мађ., Хрв., Хол., деловима Ит. и Амер.; опадању њихове моћи допринели највише Ришелје, Луј XIV и Наполеон I, који нагнао Франца I да се одреде тугуле нем. императора 1806.; последњи из х. д. био Карло I аустр. цар. **ХАБИБУЛАХ** (1872.-1919.), афганистански емир од 1901.; убијен.

ХАБИЛИТАЦИЈА (срп.ат.), оспособљење за високопк. наставника; постиже се на основи научног рада, колоквија и огледног предавања. **Хабилирати се**, стећи право предавања на високој шк.

ХАБИМА, јевр. поз. у Москви, које нашло свој спец. стил дикције и покрета, на основи ритуалне гестике ст. Јевреја.

ХАБИТ (лат.), редовничко одело, мантија кат. калуђера.

ХАБИТАТИО (лат.), лична, непреносива службеност становања у туђој кући; у случају сумње, ограничава се само на просторе за становање; мора се уписати у земљишне књиге.

ХАБИТУС (лат.), спољашњи изглед, скуп спољашњих особина некога тела.

ХАВАЈСКА (СЕНДВИЧКА) ОСТРВА, група вулканских о. у Тихом О.; од ст. угашених вулкана највиши Мауна Кеа (4210 м), од живих Мауна Лоа (4170 м) и Килауеа; на И тропска ок. клима е прашумом, на З сувиља са степом; стан. (381 000) Полинежани и досељеници; извозе шећ. трску, каву, ориз, банане; припадају САД; гл. град Хонолулу.

ХАВАНА, гл. место (580 000 ст.) острвске рпб. → Кубе и пристаниште; извози дуван, шећер, каву, рум; унив. **Хавански зец**, ср. величјане, длака боје цугаре хаване, очи првене; крзнаш.

ХАВАРИЈЕ → аварије.

ХАВЕЛ (Havel), р. у Нем., д. притока Лабе и гл. река у Бранибору, дуга 370 км и пловна. **Хавеланд**, обл. у Нем. кроз коју протиче р. Хавел.

ХАВЕЛОК (по енгл. ген. Х., 1795.-1857.), м. оргтач с другим овратником.

ХАВЛИЧЕК-БОРОВСКИ Карел (1821.-1856.), чешки новинар и књиж., борио се у духу либералне демо-

кратије за нар. права; најзанимљивије дело **Крштење св. Владимира**, уперено против цркве и апсолутизма.

ХАВР → Авр.

ХАГ (s Gravenhage), престоница (450 000 ст.) Хол., на беду прим. дуна; миран, ум. град, краљ. палата, палата мира, седиште међунар. (хашког) суда, галерија слика, библиот.; развијени ум. занати. **Хашке конвенције**, општи назив за уговоре усвојене и потписане на разним конференцијама у Х.; за к. које се односе на међунар. јавно право → х. конференције мира; на низу конференција за међунар. прив. право, одржаних 1896., 1902., 1905., 1910., 1925. у Х., усвојене к. за изједначење прописа о брачном праву, судском поступку, тудорству, мен. праву итд.; те х. к. потписао мали број држава. **Х. конференције мира**, одржане на позив рус. цара Николe II; 1. (1899.) имала циљ да обезбеди мир општим разоружањем и мирним решавањем спорова; није успела у том, али усвојила уговор о мирном решавању спорова, сухоzemном ратном праву, равнотежица на мору и 3 декларације о заборани извесних средстава у рату; 2. к. (1907.) продужила рад 1. и усвојила 13 уговора и 1 декларацију; од њих се 11 односи на рат; састанак 3. х. к. м. ометен почетком свет. рата; много урадила на → кодификацији међунар. права. **Х. стални међунар. суд**, осн. 1921., отпочео рад 1922.; састоји се од 15 судија и 4 заменика које Друштво нар. бира на 9 год.; заседава у Х., редовно 1/2. сваке год.; осим тога и по позиву кад потребно; има свој статут и ур.; суди спорове између држава и даје правна мишљења на позив Друштва нар.; досад одржао преко 30 заседања, пресудио више од 30 спорова и дао исто толико саветодавних мишљења.

ХАГАДА (нјевр.), излагање библиј. грађава према моралним и ист. мотивима; део јевр. молитвеника за празник Пасхе.

ХАГАРА → Агара.

ХАГАРД Хенри Рајдер (Haggard, 1856-1923.), енгл. романописац; гл. дела: **Саломони рудници**, **Она, Краљица Зоре**.

ХАГЕДОРН Фридрих (1708.-1754.), нем. песник, ослободило нем. лирику галантног укуса → стил; радост и уживање осн. тонови његове поезије; као лиричар под утицајем фрц. и енгл. песника и нем. нар. песме; у научној поезији подражава Хорација; збирка: **Басне и приче** (→ сл.).

ХАГЕН, град (145 000 ст.) у Нем.; инд. челика и др. метала.

ХАГИЈА СОФИЈА → Света Софија

ХАГИЈА ТРИЈАДА, ст. град на Криту, 1 од средишта пренет. критског културе.

ХАГИОГРАФИЈА (грч.), наука и дела о животу и раду хришћ. светитеља.

ХАГИОН ОРОС (грч.) → Света Гора.

ХАД, Плутоу 1) брат Зевсов, господар доњег света, који затворен jakim гвозденим вратима; претстављен као мрачни бог, непријатељ сваког живота и разбојник који краде све (→ Персефона). 2) Ад, доиште доњи свет.

ХАДАСЕ → Јестира.

ХАДЕЗФИЛД, град (110 000 ст.) у Енгли; ткет. инд.; недалеко угљенокоп.

ХАДЕРЛАН Филип (1819.), слов. повинар и полемичар, 1877-1882. ур. **Словенца**, претходник слов. хришћ. социјализма; издао низ полит. брошура: **Младословенци**. Злати кључ за сретне вољите, 3 збирке песама: **Брестје**, **Разне поезије**, **Песми на тујем**; превео неколико драма.

ХАДЗОН (Hudson) 1) Вилијам Хенри (1841-1922.), енгл. писац амер. порекла, изврстан посматрач природе: **Пастирски живот** и роман **Зелени двори**. 2) Хенри (1550-1611.), енгл. иноморац, истражујући и правце путовања на с. страни С. Амер., доспео до 73° с. г. ш.; по њему: Х. Река, Х. Море.

ХАДЗОПОВА РЕКА, гл. р. у с.-амер. држави Њу-Јорк, дуга 321 км, главна; утпа се у Атлански Ок. Х. Море, између пол. Лабордора и с.-амер. копна, део Атланског Ок. с којим у вези; површина 1,23 мил. км².

ХАДЗОПУЛОС Костје (1868-1920.), псеудоним П. Василикоу, грч. песник и приповедач; сатирични романи: **Јесеи**, **Натчовек**.

ХАДИС (ар.): казивање, предање), изрека или дело које се приписује Мухамеду или његовим најближим друговима; треба да оправда или оснажи → суну.

ХАДРАМАУТ, обл. у прим. на Ј Ар.; гл. места: Макала и Шехр.

ХАДРИЈАН, рим. цар (117-138.); наследно цара Трајана као његов усвојеник; прекинуо с освајачком политиком и посветио се унутр. пословима; подизао грађевине, утврдио земљу и угушио јевр. устанак.

ХАДРИЈАН I-VI, име папа у ср. и н. в.; најзнатији: **X. I** (772-795.), савезник Карла Вел., ком дао титулу рим. патриција; **X. II** (867-872.), који дао одобрење Тирилу и Методију да наставе проповедање хришћ. вере и да врше службу па сл. језику; **X. IV** (1154-1159.), савезник Фридриха Барбаросе; спалио Арнолда Врешчијанца; једини папа енгл. народности.

ХАДРОМ (грч.) → спроводни спониф.

ХАДРУМЕТ, варош на с. обали А. Фр. у ант. доба.

НАЕМУС, у ст. в. рим. назив за пл. Балкан.

ХАЗАН (јевр.), код Јевреја 1. читач молитве.

ХАЗАРДНА ИГРА, и. на еређу картама, коцком или др. справама, код којих случај (фрц. hasard = случај) превлађује над вештином; забрањено играње х. и у вел. суме поваци, играње у виду замата, као и играње на јавном месту (гл. 27. Крив. зак.); казне: ноћане, затвор, а у повратку и губитак грађ. права; као правни посао х. и. ништавна; не даје право на тужбу, али добровољна исплата дуга из х. и. дупонажна и не може се тражити на повраћај.

ХАЗАРИ, Казари, некадашњи ст.-тур. народ на тлу Ј. Рус.; у 7. и 8. в. имали пространу државу с престоницом у Итилу, недалеко од Астрахана; најглавнији од сл. дивак, али се у замену за то старали о безбедности трг. између сл. земља и Виз.; у 2. пол. 10. в. подлегли Русима, у почетку 11. в. већ изгубили сваки полит. значај и наскоро их сасвим нестало.

ХАЗДРУБАЛ 1 († 221. пре Хр.), картагински војвода, Хамилкаров зет, ратовао и погинуо у Шп. 2) († 207. пре Хр.), картаг. војвода, Хамилкаров син, пошао у помоћ брату Ханибалу и погинуо на р. Метауру у боју с Римљанима.

ХАЗЕНА (чешки), ж. спортека игра; слична игра изводила се још у рим. доба; из ње се развило више игара (рагби и фудбол), а х. запостављена и тек 1900. почела се развијати, нарочито у ЧСР, Југосл. и Пољ.; 1934. освојила јед. репрезентација свет. првенство у Лондону. Х. игра са сваке стране по 7 играчца; игралиште (48×32 м) подељено на 3 дела по 16 м; гол широк 2, висок 2,40 м, лопта као код фудбола; игра се 2×25'; играчца сме носити лопту највише 3 корака, а кад је лопта удари у ногу, досуђује се казни ударца.

ХАЗЕНКЛЕВЕР Валтер (* 1890.), нем. драматичар, ексреспонист, револуционар, фродовац; дела: **Син**, **Спаситељ**, **Антигона**.

ХАЗЛИТ Вилијам (Hazlitt, 1778-1830.), духовит енгл. есејист; најбољи есеји: о Шекспировим комадима, драмској књиж. Јелисаветиног доба, савр. енгл. песницима.

ХАЗНА (ар.), ризница, складиште, благајна (→ магацин). **Хазнадар** (ар.-тур.), чувар ризнице, благајник.

ХАЗИЈЕ СЕЛАСИЈЕ (* 1890.), етнопски цар (1930.-1936.), почео да уводи реформе по угледу на зап. евр. државе, али га у томе прекинула Ит. која га напала и изгна из земље.

ХАИТИ 1 о. из групе Вел. Антила, с околним. мањим, о.: 77 253 км², 3,3 мил. ст.; називано раније и Сап-Доминик, настављено са 2,8 мил. ст.; открио Колумбо (6.12. 1492.); до 1825. било фрц. колонија, данас се дели на 2 дела: а) **Риб. Хаити** (28 676 км², 1,7 мил. ст.), стављену под протекторат САД; захвата 3. део острава у којем уневају шећ. трска, кава, дувач и др. и б) → **Доминиканску Риб.** 2) црначка риб. (28 676 км², 2,28 мил. ст.); кава, какао, дувач, памук, шећ. трска; сточарство слабо развијено; од руда има: угља, бајра, сумпора, нафте, али експлоатација мала; инд. (сем некерне и рума) неразвијена; извози каву, дувач, какао, шећер, ананас; гл. град Порто Пренс.

ХАИФА, варош (35 000 ст.) у Палестини, на обали Сред. М., важно извозно пристаниште Палестине; висока твр. шк.

ХАЈ ЛАЈФ (енгл. high life = високи живот), отмен свет.

ХАЈ ЧЕРЧ (енгл. High Church) → англиканска црква.

ХАЈАМ Омер (Омар, † око 1123.), перс. астроном, математичар и песник → рубајца; као песник стварао јавку популарност у Енгл. и Амер., нарочито у слободној парафрази Енглеза Фицџералда.

ХАЈГЕНС Христијан (Huygens, 1629-1695.), хол. физичар, астроном и математичар, дао основе ондула-

торне теорије светлости, усавршио телескоп, употребио спирално перо за часовнике, пронашао највећи Сатурнов сателит; дао теорију волута и еволвентата, ректификацију неких кривих, облик ланчанице и таутохроне криве.

ХАЈДАР ПАША, предграђе Истанбула на малоаз. страни; почетна тачка анадолске жел.

ХАЈДЕГЕР Мартин (Heidegger, * 1889.), нем. филозоф; дела: Битисање и време, Кант и проблем метафизике.

ХАЈДЕЛБЕРГ (Heidelberg), варош (82 000 ст.) у Вадену (з. Нем.), на Некару; веома леп положај; замак (12.-14. в.), чувен унив. (1386.), акад. наука, биолт., музеји; инд. металне робе, жел. кола, хир. инструмената, коже, хем., дива. Хајделбершки катихизис. **Ифалачки к.**, символчка књ. нем. калвинске цркве с тачно изложеним њеним вероисповедањем. **Х. човек**, 1907. нађена у Мауеру код Х. 1 доња вилица; биће које имало такву вилицу названо х. ч. (Ното Heidelbergensis); живело у почетку дилувија, истовремено или нешто после → питекантропуса, с којим било веома сродно (и према том није било прави ч.); вилица из Мауера вел., масивна, браде уопште нема, зуби обликом и распоредом људски.

ХАЈДЕНШТАМ Вернер (* 1859.), швед. песник; у 1. збирци стихова описао с много боје и маните своја путовања по Ј; у роману Евидимон и епу Ханс Али-јенус дао визионарне слике будућности; из швед. јест, узео грађу за вел. роман Карло XII и његови ратови; у каснијим збиркама песама развио се у највећег швед. песника; 1916. добио Нобелову награду.

ХАЈДЕРАБАД, вазална држава (214 179 км², 12,5 мил. ст.) у Брит. Индији, на и. Декану; гл. место Х. (404 000 ст.); инд. памука; унив.

ХАЈДЕРИХ Франц (1863.-1926.), нем. географ; бавио се поглавито привр. географијом.

ХАЈДИЊАК Андрија (1847.-1885.), учитељ, уређивао лист Сокол, радио много на ширењу соколства и гимнастике у Хрв.; написао: Гимнастика за уч. лучних школа. Називље за теловежбу, Мачевање, Игре за омладину.

ХАЈДН Јозеф (Haydn, 1732.-1806.), нем. композитор, претставник бечке шк., диригент; дела му значе прекретницу у обл. симфониског и камер-муз. стварања; може се сматрати оцем инстр. муз., одн. њених модерних облика: сонате, симфоније и гудачког квартета; уздигао симфонију на раније непознат ниво, утврдио садањи облик сонате, дао образце за квинтет; компоновао око 700 дела; истичу се ораторијуми Створење света, Четири год. времена, гудачки квинтетни симфонији, виолинске сонате.

ХАЈДРИХ Антон (* 1873.), слов. диригент, члан певачког квартета; композитор хорова.

ХАЈДУК 1) → хајдуци. **2)** фудболски спортеки клуб у Сплиту, осн. 1911.

ХАЈДУК Вељко → Петровић, Хајдук-Вељко.

ХАЈДУЦИ (мађ.-тур.), од најстаријих времена било на Б. П. људи који као разбојници из шума, где се крили, нападали трг. и др. караване; нађе план. давале им довољно прилике за то; али, хајдучија у правом смислу речи, како се она код нас узимала раније, развила се тек за време Турака; раније х. нападали људе из користољубља, за време Турака постајали добрим делом и из овете; људи се одметали у гору огорчени на тур. зулуме; принуђени да изврше какво убиство, затим се склањали да избегну освети тур. гонилаца или да се и сами свете Турцима за учињена недела; отуд х. били у народу омиљени и били предмет његове епске поезије; Старица Новак, Дели Радивоје, дете Гружица и др. иду у најпопуларније наше јунаке; хајдучија била нарочито развијена у Босни, где Романија уживала глас хајдучких станица; затим у околини Ц. Горе, у Херц. и Шумадији; у Шумадији била у снази још крајем 18. в. и на почетку 19. в.: Станоје Глазач био чувени харамбаша, а Хајдук Вељко најславнији јунак 1. устанка; х. се купили у чете до обично 30 људи и имали своје вође, харамбаше; дисциплина код њих била строга за време заједничког рата; њихови заучесници, помагачи и угоститељи у народу, по земљама, авали се Јатаци; њих х. обично пажљиво чували; славан у том погледу пример ст. Вујидина. Хајдучије има и сад, али мање-више презрена; данас се х. зове одметник од власти, који и сад обично одлази у план. чим учини какво недела;

хајдучија се сад одржава понајвише у Хомољу, мање у Ј. Срб., код Арбанаса, где се х. зове качак. **ХАЈДУЧКА ОПУТА** → вулца јука.

ХАЈДУЧКА ТРАВА, хајдучица, кострет, столјест, спориш (Achillea, фам. Compositae), вишегод., ароматична, веома полиморфна, са ситним главицама груписаним у сложене штитасте цвасти, ободних белих, ређе љубичастих или црвених цветова у славици; расте у усевима, па ливадицама, степама, у шибљацима и проређеним шумама; лишће двојно перасто, издељено у узане кривице; у младости длакавије и белчачто; неке врсте су украсне биљке; за алинеетуме се узимају врете из Ј. Евр., међу којима и А. serbica, А. pascuensis; у савр. мед. се слабо употребљава, али је народ много употребљава као лек, јер се од многих врста (А. millefolium, А. tomentosa) справља горак чај.

ХАЈЗЕ Паул (Hayse, 1839.-1914.), нем. приповедач, писао орг. новеле (преко 130) и издавао збирке др. писаца; има и романа; артист, аристократ; гл. збирка: Изабране новеле.

ХАЈКА (ономатопеја) 1) начин лова: дивљач се нагони на ловце у заседи, али има и такве х. да се ловци крећу заједно с хајкачима у истом реду или у кругу (кружни лов, кружна х.). 2) по Зак. о лову, а на захтев опште упр. власти 1. степена, ако се дивље свиње или зверад прекомерно намноже у пеком ловишту, оп. наређује х. и одређује потребан број ловаца и хајкача, старијих од 18. год.; за време х. није слободно убијати др. дивљач. Хајкачи, лица која у х. гоне дивљач према ловцима, ударајући штаповима о дрвеће, звиждећи, таласећи и сл. Хајкаш, пас за хајкачки лов на длакаву дивљач, прави х. већином из групе расе сразмерних линија, дугих, клемпавих, увијених ушију, кратке длаке (брак) или дуге (грифон); по величини: вел. за крупну дивљач (дивље свиње, кураке) и мали за зечева (→ зечари).

ХАЈКАЧ, у јап. лирици песнички облик од 3 стиха и свега 17 слогова (гј. 5+7+5); уствари, само скраћење → танке.

ХАЈКО Мијо (1820.-1848.), свешт., композитор из доба илирског покрета; хорови, кајатата, за муз. хор и оркестар, и др.

ХАЈЛБРОН (Heilbronn), варош (46 000 ст.) у Нем. на р. Некару, у винородном пределу; инд. метала, хем., шећера итд.; важна жел. раскрсница; многе шк. и култ. установе.

ХАЈМ 1) Алберт (Heim, * 1849.), швајц. геолог и геоморфолог; гл. дела: Механизам стварања планина, уџбеник из глазиологије и Геологија Швајц. 2) Рудолф (Haum, 1821.-1901.), нем. историчар књиж., либералног уверења; синтетичка студија: Романтична школа.

ХАЈМЕР-Т Милан (1877.-1917.), хрв. политичар и публицист, напредњак и антиклерикалац.

ХАЈНАН, кинеско о. (34 000 км², 2 мил. ст.) у Ј. Кинеском М., и. од Тонкинског Зал.

ХАЈНЕ Хајнрих (Heine, 1797.-1856.), нем. песник, најдуховитији нем. књиж., живео дуго и умро у Паризу; није довољно признат у Нем. због јевр. порекла и циничког критиковања те земље; талан лиричар, есејист, путописац, одвећ често прекида излив осећања иронијом; гл. дела: Књига песама (ту је и Лирски интермедио), Немачка, Једна зимска бајка, Слике с пута, Романтична школа; свуда утицао и превођен (код нас с највише успеха А. Шаятић).

ХАЈНЕ-МЕДИНОВА БОЛЕСТ → полиомиелитис.

ХАЈНЗЕ Вилхелм (Heinse, 1746.-1803.), нем. песник, у поезији под утицајем Виланда и анакреонтлика, преводилац с ит. (Ариосто, Тасо); у роману Ардингело и срећна острва дао слику из ит. ренесансе; идејама о неограниченом индивидуализму и слободној љубави утицао на прве романтичарске писце.

ХАЈНРИХ. Немачка: 1) Лав (1129.-1195.), саксонски и

1. Пусен (1567.-1665.): Аполон и лесници. — 2. Шарден (1699.-1770.): Обедна молитва. — 3. Давид (1748.-1825.): Заклетва Хорација. — 4. Грес (1725.-1805.): Девојка са грлицама. — 5. Буше (1768.-1770.): Дијана после купања. — 6. Делакроа (1799.-1863.): Жена у Алжиру.

ФРАНЦУСКО СЛИКАРСТВО (II)

1. Курбе (1819.-1877.): Погреб у Орнану. — 2. Коро (1796.-1825.): Јутро на језеру. — 3. Дега (1834.-1917.): Чао балета у Опери. — 4. Месонје (1815.-1891.): Наполеон у 1814. год. — 5. Реноар (1841.-1919.): О књигом.

баварски војвода; ратовао са Фридрихом Барбаросом и Х. VI; покорио земље Водрића (1160.), али оставио и део (данас Мекленбург) Бодрићком кн. Прибијелаву, под условом да призна његову врх. власт. 2) Х. I Птичар, нем. краљ (919.-936.), осн. саксонске династије; прво плаћао данак Маџарима, затим ојачао краљ. власт, освојио сл. обл. Браибор (данас Брајденбург), покорио Чехе, одрекао данак Маџарима и потукао их код Ријаве (933.). 3) Х. II св., нем. краљ (1002.-1024.) и цар од 1014.; последњи владар из саксонске династије. 4) Х. III, нем. цар (1039.-1056.); наметнуо своју власт Пољ., Чешкој и Маџ.; услед расцепа у кат. цркви збацио тројицу папа и довео на њихово место 1. нем. бискупа. 5) Х. IV, нем. цар (1056.-1106.), отпочео с палом Гргуром VII борбу о инвеститури; прво искључен из цркве и збачен с престола, морао да моли папу за опростија, затим га напао и изагнао из Рима. 6) Х. V, нем. цар (1106.-1125.) завршио борбу о инвеститури вормским конкордатом (1122.). 7) Х. VI, нем. цар (1190.-1197.), син Фридриха Барбаросе, заузео Напуљ и Сицилију. 8) Х. VII Луксембуршки, нем. цар (1308.-1313.), успео да обезбеди чешки краљ. престо сину Јовану Луксембуршком.

ХАЈНРИХ 1) Морунген (1. пол. 13. в.), нем. песник витешке поезије, под јаким утицајем провансалске лирике; одликује се јаким осећањима, лепотом стила, мисаоношћу и сјајем песничких слика. 2) **Офтердинген**, нем. легендарни песник и певач, ког, по предању, победили Валтер Фогелваде и Волфрам Ешенбах у песничкој утакмици на Вартбургу (поч. 13. в.). 3) **Фелдеке** (von Veldeke, † око 1200.), нем. витешки песник; његовим преводом Вергилијеве **Енејиде** почиње витешко песничтво; дело се одликује лепотом јез., чистотом слика и поих. продубљењем. **ХАЈНЦ Богдан Југовић** (1882.-1905.), четнички вођ, пољ. порекла, рођен и васпитан у Србији, загрејан за срп. нац. тежње; био официр, 1905. отишао у четнике и погинуо 30.5. 1905. у борби код Петраљеве. **ХАЈСЛЕР** Карло (* 1888.), хрв. песник, издавач листа **Сутла**; штампао збирку песама после рата.

ХАЈФОНГ, варош (97 000 ст.) у Токинју, фрц. колонији у Индокини, на ушћу р. Сонгкоја у Токински Зал. (Ј. Кинеско М.); инд. памука, сапуна, цемента, машина; бродоградња; највише извози ориз.

ХАК (ар.), даљина коју су по мусл. баштинском праву чивчије (кметови) давали господару земље на којој живе; износио $\frac{1}{2}$ - $\frac{1}{3}$ од приноса земље, како где; постојао систем учлеме ($\frac{1}{2}$), дортлеме ($\frac{1}{4}$), бешлеме ($\frac{1}{5}$) итд.; то давање у природи било гл. обавеза уз коју обавеза рада за господара лично била споредна; доцније работа укинута свуда где х. износио $\frac{1}{3}$ и више.

ХАК Херман (* 1872.), нем. картограф; дао више видних карата.

ХАКА, огранак кинеског народа, 15 мил., у си. Куангтунгу, затим растурили по осталом Куангтунгу, у Куангсиу, Ј. Хунану, на Формози и Хаинану.

ХАКАМ II, ар. владар (961.-976.) у Шп. из династије → Омејда, који од Кордове начинио најцивилизованарију варош у Евр.

ХАКАСИ, тур. народ око Јенисеје, у Сибирју (45 000); сточари и земљр.; већина стално насељена; по имену прав. вере, уствари шаманисти.

ХАКЕ Балтазар (1839.-1919.), лекар, етнолог, ботаникар и минералог; родом из Фрц., био лекар у аустр. служби; живео и у Слов. и писао о минер., бот., полит. и етничким приликама код сз. дела Јж. Сл.

ХАКЕНКРОЈЦ (нем. Hakenkreuz), кукасти крст; → свастика.

ХАКИ, каки (перс.: земљан, прашинав), униформа светле боје као земља или прах (→ каки).

ХАКЛУИТ Ричард (Hakluyt, 1552.-1616.), уредник монументалне збирке **Главне пловидбе, путовања по мору . . и открића**, која с правом названа »вед. прозним епом енгл. нације«.

ХАКОДАТЕ, град (150 000 ст.) и ратно пристаниште на јап. о. Јесу, на мореузу Пугарусу; инд. дрвета.

ХАКОН I Х. I-VI, норв. краљеви, владали између 935.-1386. 2) Х. VII (* 1872.), син данског краља Фридриха VIII, изабран за норв. краља, после одвајања Норв. од Швед. 1905.

ХАКСЛИ Олдос (Huxley, * 1894.), енгл. приповедач, романописац и есејист; романи: **То Јавово лишће**, **Пункт контра пункт**, **Дивни ноћи свет**.

ХАЛ (Hull), град (294 000 ст.) и пристаниште у Енгл. на Хамберу; бродоградња, извоз угља.

ХАЛ Едвин Херберт (Hall, * 1885.), амер. физичар, нашао да магнетско поље ствара несиметричан распоред електрицитета у плочи кроз коју тече струја. **ХАЛА** → ала.

ХАЛАЗИОН, халазион (грч.) → чмичак.

ХАЛАЈИ (фрп. ha, là lit! = ево га, ту лежи), знак који се даје рогом у лову → парфоре, кад изнемогао јелен падне.

ХАЛАНСКИ Михаил Г. (1857.-1910.), проф. унив., рус. књиж. историчар и филолог славист; 1889. путовао по сл. земљама; између осталих радова написао: **О срп. нар. песмама косовског циклуса**, **Јсл. легенде о Краљевину Марку у вези с рус. епосом**.

ХАЛАХА (јевр.), тачно одређење зак. прописа у **Талмуду**.

ХАЛАЦИОН (грч.) → чмичак.

ХАЛАЦ Хусејн иби Мансур, пореклом Персијанац, мусл. мистичар, због неких неопрезних израза («Ја сам истина» итд.) и свог пантеизма осуђен, мучен и smakнут у Багдаду, 921. г.

ХАЛБЕ Макс (* 1865.), нем. драматичар, натуралист; **Младост** (трагедија полног буђења).

ХАЛБФАС Вилхелм (* 1856.), нем. географ; бави се поглавито хидрогр. (посебно лимнологијом).

ХАЛВА (ар.), слатко јело, посласластица уопште; код нас омилјено јело од брашна, масла и шећера (раније меда); за х. коју праве халвалије гл. сировина сусам. **Халвалије**, израђивачи оријенталских посласластица, у 1. реду халве, уједно и бозације, по варошима Б. П. и М. Аз.; у нашим крајевима обично помуслимањени Срби из околине Призрепа и прав. Срби из Дебарске Обл.; има и Јермена х.; Зак. о радњама уврстио х. у зан. за које потребна стручна спрема.

ХАЛВЕТИЈЕ, дервишки ред некад раширен у Тур. **ХАЛДА** (нем.), гомила угља, шљаче итд.

ХАЛДЕЈА, Калду, низија у доњем току Тигра и Еуфрата, у којој створена 1 од најстаријих држава на свету. **Халдејско царство**, осн. око 2 700 г. пре Хр. од краљева града Агаде; према 1 легенди њеп оснивач. Саргон I Ст., потчино својој власти све земље од Перс. Зал. до Сред. М.; уништио га око 2 300 г. пре Хр. владари Елама, а коначно га потчинили Асирци око 1 500. пре Хр.

ХАЛЕ (Halle) град (208 000 ст.) на р. Сали (сп. Нем.), ст. трговините; трг са Црвеном кулом (84 м), унив. (1694.), природњачка акад., библт., музеј, зоол. и бот. врт; у близини рудници угља и соли; инд. машина, хартије, хем. и прераде дрвета.

ХАЛЕБ → Алеп.

ХАЛЕВИ I Жак Фроментал (Halévy, 1799.-1862.), фрц. оперски композитор, проф. певања на Конзерваторијуму и Вел. опери у Паризу; имао необичан смисао за ефекат и способност за оркестрацију и драмски израз; најбоље му опере **Јепрејка** и **Кипарска кралица**; компоновао и комичне опере, балете, кантате, хорове песама. 2) **Јехуда** (око 1080.-1145.), јевр. песник и филозоф из Шп.; песме сабране у **Дивану**. **ХАЛЕЈ** Едмунд (Halley, 1656.-1742.), енгл. астроном, познат по радovima о кометама; последња комета која је виђена простим оком (око 1910. г.) носи његово име; она се периодично јавља сваких 76 год.

ХАЛЕК Витјезслав (1835.-1874.), чешки књиж.; написао драму из срп. ист.: **Краљ Вукашин**; има и путописе о њалим земљама.

ХАЛЕКАЛА, вулкан (3060 м) на о. Мауну (Хавајска О.) с кратером пречника 45 км (највећи кратер на свету).

ХАЛЕР (нем.-чешки), стоти део → круне, јединице новца ЧОР.

ХАЛЕР Алберт (* 1883.), проф. гмн., књиж. критичар; дао приличан број огледа и студија; има широку културу и првенствено естетско мерило; огледи му излазили у гл. срп. и хрв. листовима, о лицима из обе књиж.; понајбољи му оглед о И. Војновићу.

ХАЛИГЕН, више (11) малих о. из групе Сев. Фричких О., чија заједничка површина 28 км², а свега 6 000 ст.

ХАЛИД ЗИЈА, Ушакизиде (* 1866.), тур. писац, »отац романа«; најпознатији му романи: **Плав** и **црни**, **Ферди** и **другови** и **Забрањена љубав**.

ХАЛИДЕ ЕДИБ ханум (* 1883.), даровита тур. књижевница; роман: **Ханда**, **Нови Туран** и **Кошуља од пламепа**.

ХАЛИЈАКМОН → Бистрица.

ХАЛИКАРНАС, ст. град у М. Аз., у којем владали Маузол и Артемида; отаџбина Херодота и Дионисија Халикарнаског.

ХАЛИЛ (* 791.), ар. филолог (из тзв. басранске шк.), оснивач ар. мистике и састављач 1. ар. речника.

ХАЛИС, ант. име р. Кизил-Ирмак у М. Аз.

ХАЛИФА, искварено калиф (ар.: наследник), назив за Мухамедова I. наследника → Абу Бекра и уопште за главаре (владаре) исламских држава, нарочито за прва 4 Мухамедова наследника, за владаре из омејадске, абасидске и османске династије. **Халифат I)** време за које владао 1 халифа. 2) обл. над којом

се простирала његова власт; гл. х. били: 1) **Источни, касије Багдадски** (632.-1258.), који основао Абу-Бекр, с престоницом у Меки; Абасиди пренели његову престоницу у Багдад; 2) **Кордовски** (756.-1031.), који основао Абдерахаман у Кордови; 3) **Египатски** (909.-1171.), који основали Фатимиди.

ХАЛИЧ, варош (7 000 ст.), у Пољ.; по њој Галиција носи свој назив; рудник соли.

ХАЛКИДИЧКО ПОЛУОСТРВО, у Егејском М., између Солунског и Орфанског Зал. (Грч.); на Ј се рачна у 3 мања пол. (Касандра, Лонгос, и Св. Гора); троп план, и под густим четинарским шумама; Касандра углавном пешчана пуштара и кречњачка површина, Лонгос већ. стрмила такође готово пуст, Св. Гора начичкана многобројним прав. ман., добро пошумљена макијама и у вишим деловима четинарском и листопадном шумом. **Х. Планина**, упоредничког пружања, на труну Х. Пол., највиши врх Хортач, 1200 м.

ХАЛКИДОН, место у М. Аз., где одржан 4. васељенски сабор.

ХАЛКОНДИЛО, Халкокондило 1) Димитрије (1424.-1510.), виз. граматик, склонно се у Ит. после пада Цариграда; допринио много ренесанси. 2) **Лаоник**, виз. историчар из 15. в.; написао **Историју** (19 књ.) која обухвата време од 1238.-1463.; више се бавио ист. Тур. него Виз.

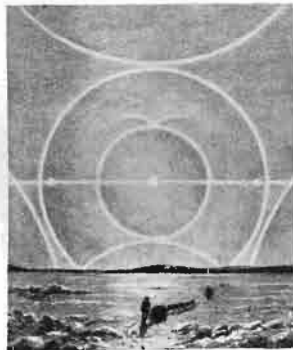
ХАЛКОПИРИТ (грч.), бакарни пирит, сулфид бакара и гвожђа (Cu Fe S₂), тетрагоналан минерал, најчешће се јавља у једрим масама, нодуларно, бурежасто и гроздасто излученим, или у зрнцима; боје месингане или златножуте, тврдоће 3,5-4; најраспрострањенија бакарна руда, јавља се у свим бакарним рудницама. **Халкосин**, сулфид бакара (Cu₂S, 79,83% бакара), тамноцрн ромбичан минерал; јавља се масиван, табличаст, грудваст, тврдоће 2,5-3; богата бакарна руда, налази се у бакарним рудницима, нарочито на прелазу између оксидационе и примарне зоне.

ХАЛМА (грч.), скок; игра на дасци.

ХАЛМАТОГЕНЕЗА (грч.), развиће ембриона код којег при нормалном току највећа мутација те доседа од изненадне појаве н. карактера.

ХАЛО (енгл.: хеј! слушај!) 1) уобичајено ослепљивање на телефону. 2) узвик којим с туткају пси у лову.

ХАЛО (грч.), вел. круг око Сунца или Месеца боје спектра сунчеве светлости; јавља се услед преламања сунчевих зракова на леденим облацима; постоји обичан од 22° и вел. од 45°; може бити више тангентних лукова, који се виђају нарочито у поларним пределима. **Х. сатурније** (грч.-лат.), сивкаста пигментација десни код хроничног тровања оловом.

ХАЛОГЕНИ (грч.: који стварају соли), група хем. елемената, металоида (флуор, хлор, бром, јод) чија је карактеристика да граде директно с водоником киселине (флуороводонична Н₂Ф₂, хлороводонична НСl, јодоводонична НJ и бромоводонична НВг₂); са металима граде соли; флуор и хлор су на обичној тмп. гасовити, бром је течан, а јод чврст; под извесним условима јод показује неке особине метала.

ХАЛОКСИЛОН (Haloxylon ammodendron, фам. Chenopodiaceae), често дрво туранских сувих степа, високо до 6 м; тамошње име **саксаул**.

ХАЛОФИТЕ (грч.), биљке које настајују слана станица на обалама мора и у сувим пределима који се заслањају услед тога што нису дренажни; у морфол. и у погледу структуре одликују се карактерима ксерофита.

ХАЛС Франс (Hals, 1530.-1666.), нидерландски сликар, 1 од највећих портретиста свих времена; одликује се лаким и виртуозним потезом и непосредношћу изражавања; поред портрета радио и композиције, жанр-слике пуне свежег хумора и др.

ХАЛСТРЕМ Пер (Hallström, * 1866.), швед. песник и приповедач; члан швед. Акад., нарочито познат по песмама ум. стила, од којих најзначајнија: **Танатос**; писао драме и преводио Шекспирови дела.

ХАЛУЦИНАЦИЈА (лат.), опажање с карактером чулности и реалности без одговарајућег надражаја чула.

ХАЛФ (енгл.), половина; у ногомету **халфови**, група од 3 играча; л. и д. х. помажу навали: **центархалф** држи ср. линију, везу између фора и одбране; гл. играч мора бити виеок.

ХАЛФ-КРОН (half Crown), енгл. новац од 2½ шиллинга.

ХАЛФА, трава → еспарто.

ХАЛШТАТ, село у Г. Аустр. по којем добило назив старије гвоздено или халштатско доба; у преисторији Евр. време у којем људи напореда употребљавали гвожђе и бронзу за прављење алата и оружја; трајао 1000.-500. пре Хр.

ХАЉА (тур.) 1) врста дужег капута од чоке или сукна, део нар. ношње у Хрв. и Слав. 2) у Далм. око Силита дуга м. плава хаљина. **Хаљак**, врста зубуна у околини Цени. **Хаљетак**, врста зубуна у околини Бање Луке. **Хаљина**, аљина, део ст. ношње у Хрц., П. Гори, Метохији, некад и у Шумадији; од бела сукна, дуга до колена или чланака, с рукавима; око врата, на грудима и раменима украшавана откоком и везом; ношена поглавито зими. **ХАМ**, син Нојсов; по предању: праотац → Хамина.

ХАМАДА (ар.), назив за стеновите пустиње, узет према сев. Сахари.

ХАМАДАН, варош (70 000 ст.) у Ираку (Перс.); трг за вуну и ћилеме.

ХАМАДИДИ, мусл. (берберска) династија (1007.-1152.) у св. Афр.

ХАМАДРИЈАДЕ, Дријаде, по грч. митол. нимфе дрвећа, с којим и у којем живе, па кад се отече дрво, престаје и њихов живот.

ХАМАЗАНН (969.-1008.), познат под именом **Бади-азман** («Чудо свог времена»), одличан ар. писац, зачетник најсавршенијег облика књиж. приказивања, тзв. → макаме.

ХАМАЈЛИЈЕ (ар. hamale), талисмани (перс.), разна средства за заштиту од урока, чини и злих очју; носе се као огрлице или гривне, или се ушивају у појасеве и одело, стављају на капе, у косу, на зграде, итд.; стоји се стављају на рогове, о врат или реп; средства за х. разноврсна: нишадор, неке смоле и камење, бели лук, зуб од вука или дивљег вепра, крило или глава од слепог миша, овнујска или говеђа глава, шапа од кртице итд.; носе се и разни → записи.

ХАМАИ, хамалин (ар.), носач који у граду за новчану награду преноси робу и обавља др. услуге; у већини наших градова ј. од Саве и Дунава х. носе терете на леђима уз помоћ ужета и нарочито самара.

ХАМАМ (тур.), купатило.

ХАМАН Јохан Георг (1730.-1788.), нем. есејист, идеолог → «Штурм унд дранга»; због магловитих провидљивих афоризама прозван «северним магом».

ХАМАСА (ар.: јунаштво), ар. антологија од → Абд Тамама у којој претежу јуначке песме; има 1 Х. и од → Бухтурија.

ХАМБАР (тур.), на Б. П. зграда за жито, грађена обично од брвана или добелих дасака; изнутра преграде за разне врсте жита.

ХАМБЕР, проширено заједничко ушће Уза и Трента у и. Енгл.

ХАМБУРГ, слободан град (1,1 мил. ст.) на проширеном ушћу Лабе (сз. Нем.), ст. биск. град, црква св. Николе (1846.-1863., торањ 147 м), св. Катарине (15 в.), Бисмарков споменик и др.; унив. (1919.), в. тхн. шк., поморска акад., конзерваторијум, институт за морске и тропске болести, звездарница, ум. галерије, музеји, библ., зоол. и бот. врт; највеће пристаниште за прекоморску пловидбу на свр. копну (2 басена); ливнице, бродоградилнице, инд. бродарских потреба, машина, авиоплана, гумене робе, шећера, цигара, уља итд.; пароб. друштва, жива трг. **Хамбуршка драматургија**, чувено дело Г. Е. Лесинга (1767.) у којем скупљени ауторови критички списи о поз.-теориским проблемима (о Аристотеловој Поетици, Шекспиру, односу фрп. трагедије према алт. драми и према Шекспиру итд.). **Х. кокош**, пореклом вероватно из Енгл., добивена укрштањем енгл. и хол.; ружасте, расцветане кресте, голих и танких ногу, сива, бело и црно шарена; обилна носила. меса укусна. **Х. мускат**, **х. тамњаника**, одлична мускатна сорта лозе, даје најбоље црно стону грозђе; раба добро и при краткој резидби, али му више годи шпалирско гајење; отпоран према криптогамским болестима; грозђе лепо и миришљаво, веома пријатна укуса, даје ширу с 22-24% шећера и 6-7% киселине; чокот ср. јачине; лоза дебела, валкаста, затвореноцрвена; грозд вел. разгранат, ку-

наст, редак, али није рекуљав, бобица крупна, јајаста, ср. тврда с танком кожом, најпре затворено-присном, а после сасвим црном.

ХАМДАНИДИ, мусл. (ар.) династија (929.-1003.) која држала Мосул, Адеп и др. места.

ХАМЕОПРОЗОПИЈА (грч.) → лице.

ХАМЕРЛИНГ Роберт (1830.-1889.), нем. књижевник из Аустр.; песник; лирски еп.: **Ахасфер у Риму**.

ХАМЕРОВА ПЛАНИСФЕРА, неправа, азимутна, полутарска, еквивалентна пројекција; погодна за претстављање целе земљине површине.

ХАМЕРОПС (*Chamaerops*, фам. *Palmae*), врста палме, насељава сухе равнице, стварајући на њима непролазне заједнице налик на шибљак; у Евр. *Ch. humilis* гаји се као украсна.

ХАМЕР - ПУРГСТАЛ Јозеф (1774.-1856.), нем. историчар; гл. дело: **Историја отоманског царства**.

ХАМЕРФЕСТ, град (7000 ст.) у сев. Норв.; најсевернији град на земљи (70° 40' с. и. ш.); риболов, трг.

ХАМЗИН, ветар који дува у с. делу Афр., обично спрелећа и јесени, а траје 50 дана (ар. *хамзи* = 50); веома топао и несаносан.

ХАМИЛКАР 1) († 480. пре Хр.), картагински војсковођа, командовао походом противу Сицилије; потукао га сиракуски тиранин Гелон. 2) Барка († 228. пре Хр.), картаг. војсковођа, отац Ханнибалов; тукао се с Римљанима на Сицилији у 1. пуночном рату и угушио побуну најамника у Картагини; погинуо у Шп.

ХАМИЛТОН, варош (40 000 ст.) у Шкотској на р. Клајд; ткст. инд.; у близини рудници угља и гвожђа. 2) град (115 000 ст.) у Канади (С. Амер.) на обали јез. Онтарија; метална и ткст. инд.

ХАМИЛТОН 1) Вилијам (1788.-1856.), енгл. филозоф, математичар и логичар; гл. дело: **Предања о метафизици и логици**. 2) Вилијам Р. (1805.-1865.), ирски математичар и астроном, дао и обрадио теорију квајтерниона; у механици увео појам потенцијала и с њим у вези Хамилтонов принцип. 3) Ема (1765.-1815.), чувена лепотица, пореклом из занатлиске куће, јсна енгл. научница и дипломата Х.

Вилијама, љубавница лорда Пелсона; као уметница оживела ант. музику (на сл.: **Леди Х. од Ромеја**).

ХАМИТИ, група народа са сродним језицима по сев., и. и ј. Афр. (Бербер, Египћани, Етиопљани, Гале, Сомали, Масаји и Фулбе), тобожњи потомци Хама, сина Нојева; претстављају и посебан расни тип (→ етиопска раса); претежно сточари; њихових примеса и утицаја има и далеко изван њихове етничке обл.; по целом Судану, међу Кафрима, па и међу Херерима и Хотентотима. **Хамитска грана медитер. расе** → етиопска раса.

ХАМЛЕТ 1) јиландски владар из 2. в.; по предању, симулирао лудило да би осветио свог оца. 2) драма од Шекспира, у 5 чинова, ремекдело свет. књиж. (1602.), генијална евокација сањалачке флз.

ХАМСУН Кнут (* 1859.), норв. највећи савр. писац и вођ књиж. генерације 1890-тих год.; претставља прелаз од натурализма ка индивидуализму и субјективизму који нарочито карактеришу његов стил; у 1. пр. повести **Глад** примичују се још трагови натурализма, али већ у идућим приповеткама (**Пап и Мистерије**) субјективизам достиже врхунац; за њима се ређају приповетке и мањи романи: **Уредник Линге**, **Нова Земља**, **Викторија**, **Савалице**, **Веноми**, **Роз** и **Последња радост**; написао драмску трилогију: **Пред врати** ма царства, **Игра живота** и **Сутон**; затим драмски слес **Мункен Вендт** и збирку песама **Дивљи хор**; приповетком **Последња**

радост Х. завршио 1. период рада и прешао на писање вел. романа у којима описивао живот сељака и малограђана у Норв.: **Деца времена**, **Барошица Сегефос**, **Жене на кладенцу**, **Последња глава**, **Скитнице** и највеће дело из 2. епохе: **Благодет земље**, којим добио Нобелову награду за књиж. 1917.

ХАМУН, јез. у Афганистану.

ХАМУРАБИ, вавилонски краљ (око 2123.-2081. пре Хр.), заузео све земље од Перс. Зал. до обала Сирије; обраћао вел. пажњу на екон. развој земље; издао најстарији познат писани законик.

ХАМЧИЋ Михаило (поч. 16. в.), дубров. сликар; сачувана дела: триптих у црк. доминиканској и **Крштење Исусово** у Двору у Дубровнику.

ХАН 1) (перс.), кућа, крчма, преноћнице, гостионица. 2) (нетачно кап), титула монголских и тур. царева; у Перс., Афганистану итд. означаје и кнежевску или уопште племићку чин.

ХАН, кинеска династија (206. пре-221. по Хр.), предузела рестаурацију класичне традиције (конфуционизма).

ХАН 1) Јохан Георг (Hahn, 1811.-1869.), пруски конзул у Атини, после аустр. у Јањини и Сири, много путовао по балк. земљама и написао на нем.: **Арб. студије**, 1. значајно дело о Арб., **Путовање од Беграда до Солуна**, **Путовање кроз поречину Дрима и Вардара**, **Грчке и арб. приче** и др. 2) Јулиус (1839.-1921.), аустр. метеоролог; гл. дело: **Климатологија**; неки се од његових радова тичу и јел. покрајина: **Климатски односи у Б. и Х.**, **Прилог метеор. Јадрана** и др. 3) Фридрих Густав (1852.-1917.), нем. географ, проучавао острва и дао више полит.-геогр. монографија.

ХАНА, плодна равница у сливу р. Мораве у ЧСР, настањена Ханацима.

ХАНАН → Кanaan.

ХАНАТ, обл. којом влада → хап; тако се нарочито звале неке мале државице монголске (у ј. Рус., Перс. и Туркестану) које настале после комадања вел. монголског царства.

ХАНБАЛИТИ → Ибн Ханбал.

ХАНГАЈСКЕ ПЛАНИНЕ → Кангајске Планине.

ХАНГАР (фрц.), зграда у којој се чувају авиони, хидроплани или вазд. лађе.

ХАНГЧОУ, град (око 900 000 ст.) и пристаниште у Кини на обали И. Кинеског М.; инд. свиле.

ХАНДБАЛ → рукомет.

ХАНЕМАН Самуел (1755.-1843.), нем. лекар, осн. хо-мопатције.

ХАНЗА 1) удружење трговаца на 3 Евр. у ср. в. 2) савез градова из сз. Нем., осн. 1241. с циљем да обезбеди трг. по Балт. М.; још крајем 13. в. обухватао 90 градова, који се делили на вестфалску, вендску, саксонску и пруску групу; у 1. време седиште било у Визбију на о. Готланду, докније пренесено у Либек; играо важну улогу у међунар. трг. од 13. до краја 15. в.; имао 4 вел. факторије у Бергену, Лондону, Брижу и Новгороду; опао у 16. в., а укинут после 1669., кад се последњи пут састала савезна скупштина; много потпомагао германизацију.

ХАНИБАЛ (247.-183. пре Хр.), картагински војвода, син Хамилкара Барке; заклео се још као дете да ће вечито мрзети Римљане; освојио Шп. и у њој опремио изврсну вој. против Рима; после смрти зета Хаздрубала напао на Сагунт и изазвао 2. пуноски рат с Римом, затим прешао Пиренеје и Алпе и потукао Римљане код Тичина и Требије (218.), на Тразимеанском Јез. (217.) и код Кане (216.); пошто Римљани уништили вој. коју му довео брат Хаздрубал (207.) и послали Сципиона Африканца да нападне Картагину у Афр., похитао јој у помоћ, али био потучен код Заме (202.); после пораза побегао прво код ефеског краља Антиоха, па код битинског краља Прустије; кад чуо да га Римљани и ту траже, испио отров који стално носио у 1. претену. **Hannibal ante portas** (лат.: Х. је пред вратима), узвик Римљана после битке код Кане, кад се Х. приближавао самом Риму; каже се кад прети нека блиска опасност.

ХАНИФ, по Мухамедову схватању присталица праве монотеистичке вере која најбоље сачувана у учењу пророка Аврама, а не у јевр. или хришћанству.

ХАНИФИЦИ, присталице → Абу Ханифе.

ХАНКА Вацлав (1791.-1861.), чешки песник и филолог, чувен са својих књиж. фалзификата (→ рукопис); има заслуга за сл. узајамност, преводно сх. нар. песме.

ХАНКОУ, по броју стан. (1,5 мил.) 2. град у Кини на р. Јангцекјангу; инд. памука, свиле, метала; млинарство; најважније тржиште (чај) у унутрашњости Кине и вел. речно пристаниште; унив.

ХАНОВЕР 1) обл. у сз. Нем., излази на Балт. М. и обухвата з. део Сев.-нем. низије (Линебургер Хајде, морене, ст. долине, јез.) као и Харц; клима океанска; одводњава га Лаба; отворен предео (сточарска привр. површина); у Харцу има сребра, олова и бабра, на осталим местима гвоздене руде, угља и нафте; стан. Немци; баве се сточарством, земљр. руд. и инд. 2) град (484 000 ст.) у → 1), на Лајни, на раскрсници речних и сухоземних путева; већница ст. (15. в.) и н., Лајбницова кућа и др.; тхн. и вет. шк., зоол. врт, библт., музеји; пристаниште, у близини рудника угља, због чега развијена инд. (шина, аутомобила, вагона, ткст., гуме, жив. намирница).

ХАНОУ, гл. место (130 000 ст.) фрц. Индокине и колоније Тонкина на р. Сонгкоју; речно пристаниште; инд. памука.

ХАНОН 1) картагински морепловац из 5. в. пре Хр.; предузео путовање око Афр. 2) Х. Вел., картаг. војсковођ из 3. в. пре Хр.; после Ханибаловог пораза био наклоњен Риму.

ХАН-ПИЈЕСАК, село у Босни, на подножју Јавор-Пл., ј. од Власенице (Дрин, Бан.); излетиште, краљ. ловачки дворан.

ХАНРИ Пол Проспер (Henry, *1862.), фрц. генерал, у рату 1914./18. командант фрц.-и. армије на солунском фронту у вези са срп. вој.

ХАНСВУРСТ, шаљива стална фигура на нем. позорицима (1. пут 1519.), раније и »будала« на сцени (од 1573.), касније → Касперл; данас комична фигура у нар. комедијама и марионетским играма; против његове доминације на сцени устао нарочито Лесинг.

ХАНСЕН Мауриц (1794-1842.), норв. песник и праводавац; стварао под утицајем нем. и данских романтичара и својим књ. радом претстављао прелазно доба у норв. књиж. крајем 18. и почетком 19. в.

ХАНСЛИК Едуард (1825-1904.), нем. муз. писац и критичар, проф. бечког унив., противник Вагнеров и Брукнеров, негирао програмну муз.; писао: Модерна опера, Из дневника једног музичара, Пет годот музике, Историја концертног дела у Бечу, О летоту у музици (ревизија додаје естетике муз. ум.).

ХАНСОН Ола (1860-1928.), швед. песник и праводавац; заступао у 1. време натурализам, али касније, под утицајем Ниеча, развио своју урбеног склоност ка мистицизму и одрекао се натурализма; најпознатије дело из 2. епохе: Сензатива амороза; живео дуго време у Нем. и објавио неколико књ. на нем. јез. **ХАНТ** Џејмс Хенри Ли (Hunt, 1784-1859.), енгл. есејист и песник; уређивао с Вајроном часопис Либерал; значајан као писац есеја из обл. књиж. критике.

ХАНУКА (јевр.), празник светлости, јевр. 8-дневни празник (од 25./12.) за успомену поновног осветљења храма у Јерусалиму 165. г. пре Хр.

ХАНЦАР (перс.-тур.), бодез, кратак нож, дуг око 2 педља, опшар с обе стране, сличан ками; јаничари га носили у појасу или чизмама; често се изједначава, погрешно, с Јатаганом.

ХАОС (грч.), празан простор, првобитно неуређено прастање света; неред. Хаотичан, збркан, без икаквог реда.

ХАПЛОИДАН (грч.), израз који се употребљава да означује редукован број хромозома ($\frac{1}{2}$ од нормалног, диплоидног броја); гамети су увек х.; каткад је х. читава генерација једне врсте организма (нпр. гаметофит биљака; → смена генерација); приликом оплођења напоставља се нормалан (диплоидан) број, тако да оплођено јаје и све келије које од њега потичу деобом имају по две хромозомске гарнитуре, једну од оца другу од матере (→ редукција хромозома).

ХАРАКИРИ, јап. начин самоубиства парањем труба.

ХАРАЛД, име више данских, швед. и норв. краљева.

ХАРАМБАША (ар.-тур.), вођ разбојника, хајдучки старешина, → хајдучи.

ХАРАМБАШИЋ Август (1861-1911.), песник, политичар и новинар; припадао групи А. Старчевића и био 1 од гл. књиж. заточника праваштва, а од 1905. припадао сх. коалицији; писао песме, полит. и љубавне, идући у многим правцу за Змајем, ког много ценио; објавио више збирки песама; уређивао и књиж. лист Хрв. вилу; много преводио с осталих сл. језика; утицао на С. С. Краљевића, али сам као песник није имао вел. вредности.

ХАРАМИЈА (ар.), разбојник, одметник, хајдук.

ХАРАНГА (фрц.), говор изречен пред скупом, војском и сл.; подговарање, туткање, хушкање. Харангирати, говорити пред скупом; подговарати, туткати, хушкати.

ХАРАР, варош (60 000 ст.) у Етиопији (Афр.), тржиште за кафу.

ХАРАЧ (тур.), лични данак који се у целој Тур. наплаћивао од сваке м. немусл. главе, као нека замена ропства, која давала право личне и имовне сигурности онима који плаћају; сматрао се и као знак верности султану, и буне почињале обично отказом х.; делио се по висини на 3 класе: евсат, сага и една, најнижа била една и она примењивана у Беогр. пашалуку; износила по 3 гроша и 2 паре од главе (те 2 паре ишле харачлији као награда за скупљање х.); х. се наплаћивао од м. лица од 7-80 г.; ко би сакрио харачку главу кажњаван са 6 гроша и 25 батина; ослобођени х. били једино слепи, сакати и бесомучни; кн. Милош 1826. закупио од Порте х. за Беогр. пашалук за 245 000 гроша; одвојен би цигански х., који наплаћиван по 8-21 гроша, како кад; х. се купио једанпут год., обично у окт.

ХАРБИЈА (тур.), гвоздени штапић, шипка, помоћу које пуњене мале пушке; дршка често богато украшавана сребром.

ХАРБИН, град (преко 200 000 ст.) у Манџурији, на р. Сунгари, л. притоци Амура; важно тржиште за размену производа, јер на граници предела чии се стан. баве ловом, риболовом и сточарством, и обл. чии се стан. бави земљр. и инд.

ХАРБУРГ-ВИЛХЕЛМСБУРГ, град (106 000 ст.) у Нем. недалеко од Хамбурга; инд. угља, гуме и метала.

ХАРВАРД КОЛЕџ, најстарији и најчувенији амер. унив. осн. 1638. у Кембриџу (САД).

ХАРВЕЈ Вилијам (Harvey, 1857-1857.), енгл. лекар, чувен по открићу циркулације крви; проучавао је на 80 животиња.

ХАРДАНГЕР ФЈОРД, на зап. обали Норв., дуг 100 км, веома посесен од туриста због своје лепоте. **ХАРДЕН** Максимилијан (псеудоним, право име Исидор Витковски, 1861-1927.), нем. публицист и есејист; гл. збирка: Главе, осн. часопис Die Zukunft (1892-1922.).

ХАРДЕНБЕРГ Карл Аугуст (1750-1822.), пруски државник; водио спољну и унутарњу политику Пруске за време ратова с Наполеоном I и извео реформе које Пруској омогућиле вођење успешних борби с Фрц.; заступао Пруску на бечком конгресу.

ХАРДИ Томас (Hardy, 1840-1928.), енгл. романописац и песник, 1 од највећих у енгл. књиж. за последњих 60 год.; као творца карактера Х. се може поредити и са Шекспиром; позадина, околина, атмосфера у његовим романима није споредно, додато ради украса, већ неразводни део живота који буја у његовим личностима; с успехом описивао малонарошки и сеоски свет; гл. дела: Под дрветом горе зелене, Далеко од луде гомиле, Мер од Кастербрида, Мрачни Јуда, Теса од Дурбервила, Двоје на кули (романи) и Владари (епска драма).

ХАРДИНГ Ворен (Wagren, 1865-1923.), амер. политичар и државник; изабран за претседника рпб. 1920.

ХАРЕМ (ар.), кућно одељење на жене код мусл., у које не смеју улазити мушкарци туђини.

ХАРИ, ст. име данашње Јерменске.

ХАРИБДА → Сцила и Х.

ХАРИЗМ, раније име за садању Хиву (Киву), ј. од Аралског Јез. Х.-шах, назив за кн. и краљеве Харизма; основали неколико династија, од којих 4. била најмоћнија (отприлике 1077-1231.); претпоследњи владар из ове династије и његов претходник (Мухамед, 1200-1220. и Такаш, 1172-1200.) освојили Перс. и ср. Аз., после чега се прогласили султанима.

ХАРИНГА, слеш (Clupea harenga), морска пучињска риба сродна сардини, вел. 20-40 см, бочно спљоштеног тела и сјајних отцева; живи поглавито у с. Атлантику и на си. обалама Аз., постоји већи број раса, од којих извесне живе далеко на пучини, др. ближе обалама; појављују се у вел. ројевима и предмет су интензивног лова; само хол. рибари лове год. око 80 мил. кг; укусна храна, садржи у себи доста јода; троши се свежа, сољена, маринирана или конзервисана.

ХАРИРИ Абу Мухамед Касим (1054-1122.), ар. књиж. и филолог, највећи мајстор у → математика којих саставио 50.

ХАРИСБОРГ, град (100 000 ст.) у држави Пенсилванији (САД); инд. гвозђа и челика; недалеко угљенокоп.

ХАРИТЕ, у грч. митол. ћерке Зевса и богиње Еуриноме; пратиле Афродите, коју облаче и украшавају; улепшавају човека живог; без њих нема никаквог ужитка; Римљани их поштовали под именом → Грације.

ХАРИЦИТИ, најстарија секта у исламу која се и оружјем борила против начела да власт (халифат) припада само Курејшцима, тј. Мухамедову племету; од 4 првих халифа, х. признају само Абу-Бекра

и Омара; непомирљиви пуританци који се од → сунита разликују само у појединостима при вршењу верских обреда.

ХАРКОВ, град (522 000 ст.) у Украјини (СССР), до-скора њен гл. град; в. пед., мед., фармацевтска, вет., пољопр. и муз. шк., звездарница, бот. врт; развијена инд. (поглавито елтх., локомотива и трактора).

ХАРЛЕМ, град (120 000 ст.) у Хол., трг за цвеће.

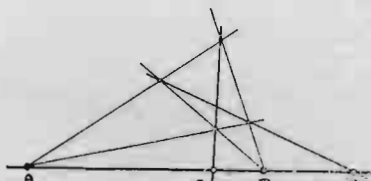
ХАРМАНИЈИ, варош (7100 ст.) у Ј. Буг., на р. Олудере, близу њеног ушћа у Марицу, на жел. прузија Софија-Париград; земљр. (жита, дуван, сусам, ави-сон, памук).

ХАРМАТАН, сух и хладан ветар у зимским месецима, дува из сев. до и. правца у прим. Г. Гвинеје и доноси прашину.

ХАРМОДИЈЕ, Атињанин, који с пријатељем Ари-стотелом склопио завету (524, пре Хр.) против Пизнотратових синова Хилије и Хипарха; погубљен после Хипархова убиства.

ХАРМОНИЗАЦИЈА (грч.-лат.), хармонска обрада 1 мелодије или напева саобразно зак. науке о хармонији.

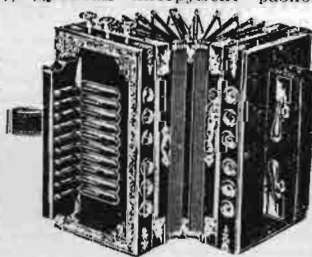
ХАРМОНИЈА (грч.), слога; добар ред, равномерност, такав однос делова да чине 1 целину; у муз.: наука о сазвучју (акордима), чији задатак да нас упозна са склопом акорда и њиховим односима и да нас спреми да можемо правилно писати и слагати акорде. Једне за др. **Х. еванђеља**, изношење живота, рада и науке Христове, склопљено из сва 4 еванђеља; најстарије дело Тацјаново Дијатесарон, око 170. г. Хармониска гимнастика → естетска г. **Х. делене** → х. тачке. **Х. прогресија**, низ бројева код којег 3 узастопна члана чине непрекидно х. пропорцију (нпр.: $\frac{1}{2}, \frac{1}{4}, \frac{1}{8}, \frac{1}{16}, \dots$). **Х. пропорција** → пропорција. **Х. ред**, збир чланова х. прогресије или специјално ред $1 + \frac{1}{2} + \frac{1}{4} + \frac{1}{8} + \dots$. **Х. средина** → средња вредност, пропорција. **Х. тачке**: 4 тачке А, В, С, D су х. ако

$$\begin{aligned} & \text{Деле } x \text{ дуж} \\ & \text{АВ, тј. ако} \\ & \text{АВ} : \text{СВ} = \\ & \text{АД} : \text{ДВ}; \text{ та-} \\ & \text{да АВ х. сре-} \\ & \text{дина дужи} \\ & \text{АС и АД, тј.} \\ & \frac{1}{\text{АС}} - \frac{1}{\text{АВ}} = \\ & = \frac{1}{\text{АВ}} - \frac{1}{\text{АД}} \end{aligned}$$

ХАРМОНИЈУМ (грч.-лат.), дувачки инструмент, сличан оргуљама, производи тонове, помоћу мехова које свирач ставља у покрет ногама или мех.; уместо оргуљских деви има металне језицке, који трепере и звуче посредством ваздушне струје из мехова.

ХАРМОНИКА (грч.), дувачки инструмент разног облика, који се састоји од 1 меха у који ваздух долази услед развлачења меха; на д. страни налази се клавијатура за тонове који свирају мелодију, а на л. за бас.

ХАРНАК Адолф (1851.-1934.), нем. прот. црк. истори-чар, заступник негативне ист. и догматске критике;

има много противника због дела **О суштини хришћанства**; написао још: **О апост. символу**, **Историја догмата**, **Ширење хришћ.** у прва 3 века, **Историја ст. хришћ. литературе**.

ХАРОЛД (око 1022.-1066.), енгл. краљ (1066.), зет енгл. краља Едуарда Исповедника; претрпео пораз и погинуо исте год. код Хастингса, у борби с Вилијамом Овајачем.

ХАРОН, по грч. митол. бродар, који превози душе на онај свет, преко река подземног света; сед човек с вел. брадом; под језик сваког покојника Грци стављали бакарну пару (обол) као плату Х. за превоз.

ХАРПАГОН, гл. личност Молијерове комедије Тврдика, чији предмет узет из Плаутове Аулуларије; 1 од најспелијих типова тирдице у књиж.

ХАРПИЈЕ, код ст. Грка нижа морска божанства са ж. телом, али с крилима и канџама птичјима; носе душе покојника.

ХАРПУНА (фрц.), мало копље, дуго 60-90 см, за лов морских илсара; за дугачку дрвену дршку везана уздица или ужо, које остаје лопцу у руци, кад се набаца х., или је на крају уjeta надуван мехур,

који остаје на површини и показује место где се у води налази убијена животиња; у Океанији, Афр. и Амер., па и код нас на Јадрану; китловци имају и нарочите веће х., које се избацују помоћу малих топова.

ХАРТ 1) Ернст (Hardt, * 1876.), нем. драматичар неоромант. правца, артист; гл. дела: **Тантрис** **лудј**, **Гудрупа**. 2) **Франсис Брет** (Harte, 1839.-1902.), амер. приповедач.

ХАРТВИГ Никола Х. (1854.-1914.), рус. посланик у Београду од 1909.; имао пуно разумевања и љубави за нашу нац. ствар и с осудом пратио аустр. политику према Срб. од анексионе кризе до пред свег. рат; имао осетан утицај у Петрограду; умро, веома узбуђен због претстојећег рата, у аустр. посланству у Београду, од срчане мане (10./7. 1914.).

ХАРТИЈА (грч.), папир, продукт добивен филцовач-њем биљних влакана у облику танких трака, израђује се од памучних, ланених и др. крпа, целулозе добивене из дрвета, дрвене утрљанице, различитих додатака; претходници х. били ег. папируси (→ папир) и → пергамент; изум х. приписује се Кинезима, у доба око почетка хришћ. ере; посредством Арапа та вештина пренесена у Евро., где израда х. почела у 11. и 12. в.; производња х. у већем обиму омогућена кад окупу ручну снагу заменила машина, пронађена у 18. в., а прераду из крпа истиснула производња х. од дрвета; средином 18. в. пронашао еванг. жупник Шефер да се х. може правити од дрвета, а практично искористио тај изум Немац Келер средином 19. в.; временом се усавршила израда од дрвета; док се још 1880-тих год. око 70% х. правило од крпа и сламе, а од дрвета само 16%, данас се од крпа и сламе прави једва 10% х., око 20% од ст. х., а остатак од дрвета; пошто и ст. х. прављена већим делом од дрвета, дрво гл. сировина за производњу х.; потрошња х. расте с порастом просвећености, а гл. потрошач дневна штампа; последњих 30 год. потрошња се утростручила и износи преко 20 мил. т год.; према приближном рачуну год. потребан целокупни год. прираштај са 13-14 мил. ха шума да подмири ту потрошњу; гл. центри производње х. у сев. земљама с вел. површинама четинара: САД, Канада, Швед., Финска и Норв.; Нем. и Вел. Брит. заснивају вел. производњу х. на увозу сировог дрвета из нордских земаља, Рус. и Пољ.; у новије време развијају вел. акцију за изградњу фабрика х. и др. земље, нарочито Рус.; сем четинара употребљава се у фабрикации х. топола, бреза, липа, а у Кини и Јап. бамбус и папирно дрво; у тропским крајевима има више стотина врста дрвета за производњу х., само што то дрвене и грмље није у хомогеним шумским комплексима, па производња скупа; целулозне сировине у облику појединачних влакана, претходно ослобођене примесама и, ако је потребно, белене, мељу се помешане с водом у нарочитим машинама (холендерима за млевање), у којима се измлеваној каши додају материје за бојење, лепљење и отежавање каше; за лепљење се узима лепак израђен од колофонјума и соде и скробни лепак; помешан с кашом колофонјумов лепак се правилно распоређује по целулозним влакнима и затим се фиксира (преводи у нерастворљив облик) додатком раствора алуминијум-сулфата; лепак треба доцније, приликом израде х. да слепи целулозна влакна; средства за отежавање минер. материје, најчешће баријум-сулфат и бела глина; треба да повећају чврстину и тежину х. и смање провидност; за бојење се додају нерастворљиве минер. или растворљиве орг. боје; х. каша са свим потребним додацима добива се у холендеру, па се одводи на компликовану машину за израду х. где се разблажује водом у ретку кашу, филцује на металним покретним ситима, пресеје и суши; на машини се добива х. у облику дуге, широке траке, намотана у котур; даља прерада састоји се у глачању (сатинирању) и сечењу у табак; за ротационе штамп. машине само се премотава (ротациона х.); зависно од квалитета х., употребљавају се боље или лошије сировине; х. за писање, боља штампа, х. израђује се од крпа и целулозе, без додатка дрвене утрљанице; обична новинска х., картон и х. за паковање са знатним додатком дрвене утрљанице, ст. х. и др. отпадака. Светска инд. х. креће се око 20-23 мил. т х. и лепенке (око 15-17 мил. х. а 5-6 мил. т лепенке); на 1. месту продукције стоје САД (око 1/2 свет. производње х., а преко 1/2 лепенке); у Југосл. инд. х. није развијена како би се с обзиром на богатство у шумама могло очекивати; већина фабрика х. и лепенке у Слов., у свему има у Југосл. 10 фабрика х. с капацитетом од 42 000 т, али тај капацитет и у год. најбоље конјунктуре (1929.) био једва до 1/2 искористио; због тога што се у Југосл. не производи довољна кољачина х. и што х. не одго-

вара увек потребама, заузима у увозу доста видно место, док извоз домаће х. и њених продуката далеко заостаје; г. 1934. увоз х. изнео 367 025 г (вредност 130 мил. д.), а извоз 11 690 г (вредност 16 мил. д.). Свјелена х., веома танка х., може да буде различито обојена; служи као цигар-папир, за паковање, копирање, изараду украса итд. Фотографска х., одређене величине и облика, члја 1 површина преливена нарочитом ф. емулзијом; по начину копирања деле се на х. за видљиво копирање, на којима се види постепени ток стварања позит. слике (употребљава се дневна светлост, па се зато оваква х. назива и дневном) и х. за невидљиво копирање, на којима се при копирању појављује латентна (невидљива) слика, слично као на плочи или филму при снимљу и да би слика постала видљива, х. треба развијати (х. за развијање, за вештачку светлост, гаслихт-х., пошто за копирање служи вештачка светлост); према карактеру емулзије, ф. х. се деле на бромне и хлоробромне, свака група још на мекане, нормалне, тврде и екстра-тврде.

ХАРТИЈЕ ОД ВРЕДНОСТИ, исправне које доказују и инкорпоришу 1 тражено право; разлукују се од обичне исправе, што се тражено право без њих не може вршити; х. о. в. могу гласити на доносноца, по наредби и рента (→ папир по наредби); сопственица х. о. в. на доносноца сматра се онај у чијим је рукама х. о. в.; њена се својина преноси простом предајом; амортизоване х. о. в. су кад их је сопственик изгубио на их суд, пошто се у року од 101 дана после огласа није нико јавио као залазач или притежалац, огласи за уништење; право из тих х. о. в. врши се само на основу суд. решења о уништавању. **ХАРТМАН 1)** Едуард (1842.-1906.), нем. филозоф, чувен са своје обнове песимизма; дела: **Филозофија несвеснога**, **Учење о категоријама** и др. **2)** Јохан Петер (1805.-1900.), давски композитор опера, балета, хорова у нац. правцу. **3)** Николаи (* 1882.), нем. филозоф; гл. дела: **Основи метафизике сазнања**, **Проблем духовног битисања**. **4)** фон Ауге (око 1170.-1220.), нем. витез, писац; дела: **Ерек**, **Ивајн**, **Јадни Хајрих**. **ХАРТФОРД**, гл. место (170 000 ст.) државе Конектикет (САД); инд.; унав.

ХАРУН АЛ-ВАСИК, абасидски халифа (842.-847.), на предав, био за науку и слободу мисли.

ХАРУН АР-РАШИД (ар. надимак: »правовођеник«, тј. ког бог води), абасидски халифа (786.-809.), ратовао с Виз., склопио пријатељство с Карлом Вел.; много помагао науку и књижев.; ушао у 1001 нов као легендарно мудрог владар.

ХАРУНОБУ Сузуки († 1770.), јап. сликар и цртач, нарочито познат са својих ж. фигура.

ХАРУСПИЦИ (лат.), рим. свешт. који прорицали вољу богова посматрањем утробе птица (→ аугури).

ХАРФА (грч.), инструмент са жицама, троугаоног облика, удешен у Цес-дур; помоћу 7 педала, распоређених на дну инструмента, скала може да постане хроматска; обим х. 6½ октава (Cesi-ces'4).

ХАРЦ, план. у ср. Нем. (1142 м) старије пласасте грабе; од руда има сребра, олова, гвожђа; развијен зимски спорт.

ХАС (ар.), сопствен, нарочит; у б. Тур. земља чији приходи припадали само спахији или лично султану; отуда код нас често предеоно име: Х. код Велеса (жупа Вабуна), Азбуковница (тј. х. Буковница), Х. у Васојевинама итд.

ХАСАН 1) (625.-669.), 5. мусл. халифа; абдицирао после 6 мес.; отрован у Меки. **2)** Ал-Басри, гј. Басрански († 728.), вел. мусл. теолог и аскет. **3)** Ибн Сабах (око 1056.-1124.), осн. мусл. секте асасина у Сирији. **4)** Чоџа Сабит († 674.), ар. песник оредње вредности, прославио се као Мухамедов дворски песник (»Пророков песник«).

ХАСАН-АГИНИЦА, нар. песма. 1. весник славе наше нар. поезије у зап. и ср. Евр., забележио је и превео на ит. Алберто Фортис, 1774.; из његовог дела превео Х. на нем. Гете за чувству Хердерову збирку **Гласови народа**; преведена и на др. евр. језике (енгл., фрц., рус. итд.); Вук Караџић трагао за овом песмом, али је није могао наћи; Иван Мештровић чуо је од своје бабе и забележио по сећању. **ХАСАНПАШИНА ПАЛАНКА** → Паланка Смедеревска.

ХАСЕ Јохан Адолф (1699.-1783.), нем. композитор, ди-

ригент, тенорист; компоновао: 80 опера (гл.: **Антиоко**, **Сезострат**, **Артасеркес**), 14 ораторијума, реквијем, концерт за клавир и флауту, клавирске сонате, вел. број црк. композиција.

ХАСЕРТ Курт (* 1868.), нем. географ; проучавао С. Амер., Афр., ј. Евр. (П. Гору).

ХАСИДИМ, јевр. верска секта (око 167. пре Хр.) опште поштована због рел. запесености њених чланова, под чијим утицајем браћа Макавеји (141.) подигли буну против Антиоха Епифана и основали нац. државу.

ХАСКОВО, град (26 600 ст.) на си. подножју Родопс (Бут.); привр. средиште за размену пољопр. производа из долине Марице и стоке и сточних производа с И. Родопс.

ХАСЛЕР Ханс Лео (1564.-1812.), нем. композитор, органист и диригент; у својим делима спојно вен. с нем. стилем (духовне песме, **Очеша** за 2 хора); компоновао: канцонете у 4 гласа, мадригале и др.

ХАСТА (по лат.), коље.

ХАСТИНГС, варош (66 500 ст.) у Енгл. (обл. Сусекс). купалиште и рибарско пристаниште; код Х. Вилијам Освајач потукао енгл. краља Харолда, 1066.

ХАСТОН, град (280 000 ст.) у држави Тексас (САД); веома развијена инд. памука, шећера и дрвета.

ХАТ (тур.), коњ, нарочито јахачи.

ХАТА Сахачиро (* 1873.), јап. бактериолог, сарадник Ерлихов с којим открио салварзан.

ХАТИХУМАЈУМ (тур.), указ султана Абдул-Меџида 1856., којим загарантована слобода вероисповедања хришћ. у Тур. (више формално него стварно).

ХАТИШЕРИФ (тур.), највиши тур. држ. декрет с потписом самог султана; за срп. ист. важнији: х. од 30./9. 1829. којим се наређује извршење чл. 8. букурешког уговора и чл. 5. акерманске конвенције; х. од 29./8. 1830. којим се признаје Србима слобода вере и унутарње управе, и х. од нов. 1833. којим се враћају Срб. одузети х. нахија (Крајина с Кључем, Црна Река са Сврљихом, Параћин-Алексинач, део Ст. Влаха и Јадар с Рађевином) и разрађује унутарња аутономија.

ХАТОР, богиња у ст. Египту.

ХАТУСИЈ II, краљ Хетитски (1240.-1255.), ратовао са Салманазаром I, који му привремено отео Каркемиш; за његове владе хетитско царство достигло врхунац свога култ. развоја.

ХАТУШАШ, ст. град у М. Аз., између Анкаре и Јузгата, престоница Хетита.

ХАУБИЦА (чешко-нем.), арт. оружје намењено за убацно гађање: краћа цев (дуга 6-12 калибара) и мање барутно пуњење од топа; дејствује против зклоњених циљева.

ХАУГЕСУНД, варош (17 000 ст.) на з. обали Норв.; бродоградња.

ХАУЕР Јозеф Матијас (* 1883.), нем. композитор левичар (атоналист); компоновао: комаде за гудачки квинтет, клавир, виолину, 7 свита за оркестар, 1 ораторијум, муз. драму **Саламбо** и др.

ХАУЕРД Џуџ (Howard, 1772.-1861.), енгл. метеоролог који први извршио поделу (класификацију) облака.

ХАУЗИРАЊЕ (нем.) → торбарње.

ХАУЗМАН (Housman) **1)** Алфред Едуард (* 1859.), енгл. познавалац класике, значајан и као песник; збирке песама: **Шропширско момче**, **Последње песме**.

2) Јоренс (* 1805.), енгл. драмски песник и сликар; међу најбољим његовим делима: **Прунела**, **Анђели** и **слуге**, **Мали комади о св. Фрањи**.

ХАУК Алберт (1845.-1918.), лутерански теолог, написао **Историју нем. цркве**; издавач Херцогове **Енциклопедије прот. теологије и цркве**.

ХАУЛИК Ђуро (1788.-1869.), загреб. надбискуп; био 2 пута бански намесник (1840.-1842. и 1845.-1848.); основао 1842. Господарско друштво у Загребу.

ХАУПТМАН 1) Герхарт (* 1862.), нем. књиж.; почео натуралистичку драму у Нем.

(Пре изласка сунца) брзо пристао уз неоромантику (Ханела); од тридесетак драма најглавнија **Ткачи**; у роману **Емануел Квинт** јунак понавља Христов живот; писао и новеле и путопис; свуд провејава мјалосрђе, притајена религиозност и лиризам; утицај Достојевског (→ сл.).

2) Карл (1858.-1921.), нем. песник и драматичар, узимао мотиве из нар. мистике и фантазије; писао натуралистичке (**Маријана**) и симболичне романе (**Рудари**) комедије и рефлективне песме.

3) Мориц (1792.-1862.), нем. муз. теоретичар, проф. конзерваторијума у Лајпцигу, диригент; компоновао: 1 оперу, гудачке квинтете,

концерт за клавир, сонату за виолину, песме, хорова, мису; писао: Природа хармоније и метрике, Наука о хармонији.

ХАУСЕ, народ у ср. Судану, постао од мешавине Дрнаца и Хамита; већи трговци и занатлије (особито у области метала); њихов језик саобр. језик у вел. делу зан. Судана; већином мусл.; од 11.-19. в. имали и своје државе.

ХАУСМАН Франциска (1818.-1853.), 1. слов. песникиња, певала љубавне и родољубне песме.

НАУТ-RELIEF (фрц. високи рељеф), испупчен рељеф.

ХАУФ Вилхелм (Hauff, 1802.-1827.), плодан нем. приповедач из швапског круга песника, волео домаћу ист., почео ист. реалистички роман у Нем. (Диктенштајн), дао одличне бајке у стилу 1001 ноћи.

ХАФИЗ (ар.), код мусл. онај који зна цео Коран напамет.

ХАФИЗ МУХАМЕД Шемсудин († 1889.), највећи перс. лирничар, 1 од највећих свет. лирничара уопште; гл. тема његових, по облику савршених → газела и др. песама: љубав, вино и лепота природе; песме му се могу схватити и реалистички и мистички: потстакао Гетеа на Западно-источни диван.

ХАФНИЈУМ, Нf, хем. елемент; атом. теж. 178,6; налази се у препаратима циркона са којим је по хем. особинама веома сличан; издвајање х. може се извести само фракционисаном кристаллизацијом извесних једињења.

ХАФСИДИ, мусл. (берберска) династија која владала у Тунису после пропасти → Алмохада до доласка Османлија (1228.-1574.).

ХАФЛАРА (евр.: отпуштање), одломци из пророчких књ., читани после Мојсијевих зак. при крају суботњег богослужења.

ХАЦЕ Јосип (* 1879.), композитор; нише под утицајем ит. веризма; компоновао већи број песама за глас и клавир, хорова, вокалну свиту, опере Повратак и Адел и Мара.

ХАЧИНСОНОВИ ЗУБИ (Hutchinson), неправилности на зубима, нарочито предњим, који изражани у виду олука, ивице у облику полумесеца; последице наследног лусца.

ХАЦ, хаџилук (ар.-тур.), код мусл. вером прописани одлазак у Меку и обављање одређених обреда у одређено време (→ ислам); аналогно томе, и код јсл. хришћ. хаџилук: одлажење у св. места.

Хаџија, титула поклоника св. места; код мусл. који ходочастио (походио) Меку и нека околна места и обавио прописане обреде у прописано време, код хришћ. који посетито у одређено време Јерусалим.

ХАЦИ ВАСИЉЕВИЋ Јован д-р (* 1868.), историчар, као чиновник Мет. иностр. дела служио 6 год. у Витолу, Скопљу и Београду и радио много на нап. просвећивању Срба у Тур.; од 1904. секретар Друштва св. Саве; написао вел. број расправа и књ. из ист. и етнол. Ј. Србије; гл. дела: Драгаши и Константин Дејановић и њихова држава, Прилеп и његова околина, Јужна Србија и др.

ХАЦИ-ГЕОРГИЈЕВ Димитр (1874.-1932.), буг. композитор, проф. и директор Муз. акад. у Софији; компоновао: оперу Тахир-Беговину, у нар. духу, увертуру Лисац, кантату, хорова, уређивао Музикален весник.

ХАЦИ ДИМИТАР (1840.-1868.), буг. борац за ослобођење, био у буг. легији у Београду 1867.; год. дана касније у друштву Стефана Караџе прешао из Рум. у Буг. с четом од 160 људи у намери да дигне устанак, али обојница погинули у борби код Габрова после неколико дана; њихова смрт предмет најлепше песме Хр. Вотева.

ХАЦИ КАЛФА → Хаџи Халифа.

ХАЦИ ЛОЈО Хаџиз. вођ сарајевских мусл.; био кавгаџија и насилник; против аустр. окупације организовао оружан отпор при заузимању Сарајева; у борби рањен; Аустријанци га казнили робијом, а после га предали Тур.; умро у Аз. 1892. или 1893.

ХАЦИ ПРОДАН Глигоријевић → Глигоријевић.

ХАЦИ РИСТИЋ Константин (1845.-1870.), 1 од најистакнутијих претставника омлад. покрета у Босни. у идејама кн. Миканла; скупљао нар. песме, јез. грађу, писао информ. чланке о бос. приликама.

ХАЦИ РУВИМ († 1804.), нар. вођ; био свешт., затим калуђер и архимандрит ман. Боговаје; имао веза с нар. војима за припремање устанка против дахија; осумњичен да је писао 1 писмо аустр. вој. властима против дахија, тражећи од њих помоћи, погубљен у Београду оне недеље кад дахије изводиле сечу кнезова.

ХАЦИ ХАЛИФА, Х. Калфа. познат и под именом Кјатиб Челеби (1809.-1857.), тур. географ, историчар и писац вел. библиографије ар., перс. и тур. дела.

ХАЦИЋ 1) Антоније (1833.-1917.), књижевник и управник Нар. поз. у Н. Саду; уређивао Летопис

Матице српске, Позорнице, Младу Србадију и Зборник поз. дела; има вел. заслуга за напредак новосад. Нар. поз. 2) Јован (у књиж. Милош Светић, 1799.-1869.), књижевник, правник по струци, као студент био 1 од гл. покретача и оснивача Матице српске; у књиж. се јавио доста рано и то као последник Ј. Мушицког у певању ода; у животу Срба у Уг. није вршио већи утицај; по позиву кн. Милоша изадио за Србију нове зак., нарочито грађ. законик; умешао се у унутарње полит. борбе, али се разочарао у кн. Милошу и Томи Вучићу; од 1847. до смрти живео у Војводини; у књиж. изгубио битку с Вуклом Караџићем у расправљању питања о језику и правопису и тај његов неуспех бацно сенку на цео његов остали рад; дао више превода (међу којима Хорацијеву Поетиком и Лесингова Натана); прикупио доста грађе за ист. 1. устанка и написао 1 добар преглед ужег периода тог покрета (→ сл.). 3) Стеван (1868.-1931.), арм. ген.; у рату 1913. командант Дринске див. 1914.-1918. ком. Шумад. д., нач. штаба 1. арм. и ком. добровољачке див. у Рус.; 1926.-1931. мин. вој. и морн.; написао: Тактика у историским примерима.

ХАШДЕУ Богдан (Hasdeu, 1836.-1907.), рум. писац и политичар; писао из области ист. (Критичка ист. Румуна), филологије (Etymologicum Magnum Romaniae), флз., политике и књиж.

ХАШЕК Јарослав (1883.-1923.), чешки књижевник, прославио се хумористичко-сатиричним романом Добри војник Швек, упереним против аустр. вој., бирократије и милитаризма.

ХАШИЦ, индиска коновља, садржи 1 састојак који изазива неку врсту пијанства; и, народи, нарочито мусл., којима забрањено вино, употребљавају ово опојно средство; пијанство почиње осећајем топлине у глави, пијаној особи се привађају различите шарене боје необичне лепоте, осећа као да се ослободила свега земаљског и да лебди у неком надземаљском свету с дивним привиђењима; понекад привиђења тужна, те опијена особа плаче, а понекад и страховита, те изазивају нагон за рушењем и разбијањем; пијанство се свршава дубоким сном; особе које се одају овој страсти обично свршавају као душевни болесници.

ХАШК, скр. за Хрв. академски спорт клуб, фудбалски клуб, осн. 1903. у Загребу.

ХАШКЕ КОНВЕНЦИЈЕ, Х. конференција, Х. стални међунар. суд → Хаг.

ХВАЛ Крстјанин, бос. писар херцега Хрвоја Вукчића, за ког 1404. приписао Иванеље, апостол, апокалипсу и псалтир у лепој иријалици; припадао богомилима; његов рукопис чува се у унив. библиот. у Волови.

ХВАР 1) дугачко острво (324.5 км²) на ј. страни

Јадр. М. (Прим. Бан.); ј. страна и з. део брдовити, а остала површина под ниском висоравни, засађена маслинама и виновом лозом; клима веома блага (ср. тмпт. у зимском месецима 9,1⁰); успева воће и рузмарин; риболов, морепловство и камено-рество, јер о. богато мрамором и грађевинским каменом; гл. места Хвар, Ст. Град, Јелса, Врбоска, на с. обали, и Суђурај на ј. рту. 2) варошица (2 500 ст.), среско место и прстаниште на → 1); мореко купалиште, фабр. конзерва, рузмариновог уља, седнице кат. бискупа; остаци града из 16. в., најстарије поз. у земљи и др. старине. Хрватска бискупија, осн. у 1. пол. 12. в.; до 1154. х. бискуп потпадао под јурисдикцију задарског, 1181. под јурисдикцију сплит-

ског, од 1828. опет под јурисдикцију задарског надбискупа.

ХВАРИЗМИ Мухамед Ибн Муса († око 840.), ар. математичар (од његова имена Х. и ар. члана ал настала реч → алгоритам); дао астр. табле и 1 удбеник (→ алгебра).

ХВАТ, ст. мера за дужину (1,896 м), дели се у 6 стопа. **ХВИТМАН** → Витман.

ХВЈЕДОСЛАВ ОРСАГ Павел (1849.-1921.), словачки књижевник, у основи романтичар, пева с нежношћу о свом народу, с месијанском вером у његову будућност; дела: *Шумарева жена* и др.

ХВОСНО, име у ср. в. за сев. део Метохије, око Пећи и Дечана (Зег. Бан.); у њему био истоимени мап. у којем било седиште *Хвостанске епископије* (од 1381. митрополије), коју установио св. Сава 1219., а укинута у 17. в.; мап. био више села Студенице и Врела, сев. од Пећи.

Hg, знак за хем. елемент живу.

He, знак за хем. елемент хелијум.

ХЕБ, варош (27 000 ст. на крајњем З ЧСР, трг за земљр. производе, ткст. инд.; у њој био заточен и умро гроф Ђорђе Бранковић).

ХЕБА, ћерка Зевса и Хере, Хераклова жена, поверена јој задаћа да боговима сина слатки нектар при свечаним обедима; у Риму Јувентас или Јувентус.

ХЕБЕЛ 1) Јохан Петер (1760.-1826.), нем. песник, простосрдчан, осећајан; дао на швапском дијалекту *Алеманске песме*, а на књиж. јез. збирку одличних малих причаца *Ковчежић*. 2) **Фридрих** (Hebbel, 1813.-1863.), нем. драматичар, дубок и нешто мрачан, у драми више обузет фла. него игром, сажет у изразу: *Марија Магдалена*, *Јудита*, *Геновева*, *Ирод* и *Маријамна*, *Гигес* и његов прстен, *Нибелунзи*.

ХЕБЕРТОВ ГИМНАСТИЧКИ СИСТЕМ, природни метод, осн. Хеберт Жорж на принципу повратка човека природи: сунцу, ваздуху и води, уз вежбање: ходање, трачање, скок, пењање, дизање терета, бацање, бокс, рвање и пливање; потсеба на вежбање ст. Грка.

ХЕБРА Фердинанд (1816.-1880.), аустр. лекар, 1 од оснивача дерматологије; проучавао кожне болести, своја нова гледишта доказивао експер. путем.

ХЕБРАР, **ЕБРАР** Ернест (Hébrard, † 1933.), фрц. архитект, научно и теориски реконструисао Диоклецијанову палату у Сплиту.

ХЕБРИДИ, група острва на з. обали Шкотске (В. Брит.); сточарство, риболов.

ХЕБРОН, ст. варош у Палестини, 1. Давидова престоница, где по предању сахрањени Аврам, Сара и др. јевр. патријарси.

ХЕВЕЈА (Hevea, фам. Euphorbiaceae), тропско дрвеће (око 17 врста) богато млечним соком, веома важно за производњу каучука, нарочито *H. guayana* и *H. brasiliensis*; пореклом из тропске Америке.

ХЕВИСАЈД Оливер (Heaviside, 1850.-1925.), енгл. на учник на пољу мат. и електрицитета; најважнији му радови из обл. простирања телегр. и телеф. струја, са мондуктивног оптерећења ел. водова (претеча пупинаовања) и из обл. простирања електромагнетских таласа. Хевисајдов слог, измишљен с. у високој атмосфери (на око 80-120 км над површином земље), електрично проводљив; одбијања и преламања → радиоталаса у овом с. врше се по сличним зак. као у оптици; први га 1902. детаљније проучавао Х. и допшао до веома важних закључака по радиотхн.

ХЕГ Дуглас (Haig, 1861.-1928.), енгл. фелдмаршал; за време свет. рата командовао 1. енгл. армијом и одликовао се на Ипру; дец. 1915. смењено маршала Френча као командант целокупне енгл. војске на зап. фронту.

ХЕГАР Фридрих (1843.-1927.), швајц. композитор, диригент и директор Муз. шк. у Цириху, компоновао: концерте за виолину и чело, гудачки кuartет, 2 ораторијума, хорове.

ХЕГЕДУШИЋ Крсто (* 1901.), сликар, графичар и илустратор правца нове стварности; ради слике са соц. тенденцијом; *Зелени кадар*, *Сајам у Подравици*, *Поплава* и др.

ХЕГЕЗИП, атински беседник из 4. в. пре Хр.; Демостенов присталица, противник македонске странке.

ХЕГЕЛ Фридрих (1770.-1831.), нем. филозоф, чувен

по дијалектичком методу и фла. историје, по којој свет. бивање значи све веће еманциповање апсолутног разума (логоса); његову реченицу »разумно је све што постоји« тумачили једни као оправдање конзервативизма, а др. тико да има право постојати само оно што је разумно, па на том заснивали материјалистичке схватање ист. (→ Маркс); извршио вел. утицај на филозофе и књиж. Евр.; гл. дела: *Феноменологија духа*, *Наука логике*, *Енциклопедија филозофских наука*.

ХЕГЕМОНИЈА (грч.), превласт, првенство, вођство.

ХЕДБЕРТ Тор (1862.-1931.), швед. драматичар, директор Драмског поз. у Штокхолму; најпре натуралист, затим се придружио идеалистичком правцу; написао 1 од болњих драма новијег доба: *Јохан Улфшерна*; бавио се књиж. и ум. критиком.

ХЕДВИГА → Јадвига.

ХЕДИН Свен (* 1865.), швед. испитивач з. и ср. Аз., нарочито Тибета; написао многе путописе и геогр. дела; гл. дело *Трансхималаја*.

ХЕДОНИЗАМ (грч.), етичко учење по којем задовољство и уживање појединаца или соц. заједница чине највиши смисао и циљ нашег овоземаљског живота.

ХЕЗИОД, грч. песник из 9. или 8. в. пре Хр. из Беотије; писао верске, дидактичне и моралне песме; гл. дела: *Послови и дани* и *Теогонија*; у 1. се говори о пољским радовима, а у 2. о постанку богова и света.

ХЕЈБЕРГ 1) Гунар (* 1857.), норв. драматичар и најизразитији претставник натурализма у норв. модерној драми, са соц. и полит. тенденцијама; најкарактеристичнија у том погледу драма: *Тетка Улрика*; писао и трагедије: *Балкон* и *Трагедија љубави*, и сатиричне комедије: *Парадна постела* и *Народно веће*. 2) **Јохан** (1791.-1860.), дански песник и критичар, нарочито познат као писац водвиља; ту врсту поз. комада, по угледу на Французе, први увео у Данску и о томе написао студију: *О водвиљу као драмској форми и његовом значају за данско позориште*; писао естетичке и фла. студије и био директор поз. у Копенхагену; као писац и критичар имао вел. утицај на савременике. 3) **Петер** (1758.-1841.), дански комедиограф и сатиричар из доба рационализма; због својих сатиричних списа и слободоумља чешће кажњаван и најзад 1779. прогнат из Данске; после живео у Паризу.

ХЕЈВУД Томас (Heywood, 1570.-1641.), енгл. драматичар, написао око 200 поз. комада, од којих очувано 24; најважније драме: *Жена убијена нежношћу*, *Енглески путник*.

ХЕЈДЕНСТАМ Вернер (* 1859.), швед. лирничар и приповедач, вођ анатуристички расположене књиж. генерације 1890-тих год., 1 од највећих лирничара новијег времена; Нобелова награда 1916.; гл. дела: *Ендинион*, *Карло XII* и његови ратови (романи), *Ханс Алијенус* (еп).

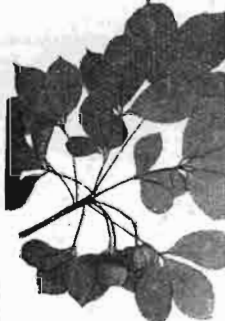
ХЕЈЕРМАНС Херман (1864.-1924.), хол. писац јевр. порекла; у приповеткама, романма и драмама у натуралистичком стилу сликао соц. односе међу Јевр.; романи: *Град дијаманата*, *Унутарње одаје*; драме: *Гето*, *Ога et labora*.

ХЕКАТА, грч. богиња доњег света, имала 3 главе и 3 тела; господарила тајанственим силама природе, нарочито страхогама ноћи (бавила се на раскршћима са духовима покојника, а и слала сабласти); њен кип постављан на уласку у кућу и раскршћима да одгони зле силе.

ХЕКАТЕЈ Милетанин, грч. историчар из 5. в. пре Хр.; први покушао да издвоји ист. чинице од предања.

ХЕКАТОМБА (грч.) 1) свечано приношење на жртву 100 животиња. 2) осуда на смрт многих личности; покољ.

ХЕКЕР Оскар (* 1864.), нем. геофизичар, усавршио термометре и барометре за употребу на лађама; бавио се одређивањем земљине теже на морима.

ХЕКЕЛ Ернст (Haeskel, 1843.-1919.), нем. биолог и филозоф; дела: *Законетке света, Чуда живота, Моњама као веза између рел. и науке.*

ХЕКЛА, живи вулкан (1537 м) на о. Исланду.

ХЕКС-, **хека-** (грч.), предметак у сложеницама са значењем: шест.

ХЕКСАГОН, шестоугаоник (→ полигон).

ХЕКСАГОНАЛНА СИСТЕМА обухвата све кристалне облике који се могу свести на четири кристалне осе; три хоризонталне једнаке и под углом од 60°, вертикална дужа или краћа; имају 7 равни симетрије; облици: призме, бипирамиде, и база; ромбоедар, скаленоедар; врло су чести минерали ромбоедарск симетрије, нпр. кварц, калцит, динабарит итд.

ХЕКСАГРАМ, звездаст правилан шестоугаоник.

ХЕКСАЕДАР, полиедар са 6 страна; коцка је правилан х. (→ тела правила).

ХЕКСАКОРД, у нотном систему ср. в. низ од 6 тонова у којем се између тона ми-фа налазио полустепен.

ХЕКСАМЕТАР, грч. или лат. стих од 6 стопа, састављен од дактила и спондеја.

ХЕКСАПОДЕ (Hexapoda) → инсекти.

ХЕКСОЗЕ, орг. хем. једињења из групе угљених хидрата са 6 атома угљеника у молекулу и заједничком формулом $C_6H_{12}O_6$.

ХЕКТАР, скр. ха → мере.

ХЕКТИЧНО СТАЊЕ (грч.), болест хроничног типа која стално напредује, а болесник губи сваку, нарочито код свакодневних грозничавих стања пражњених јаким знојењем, као код дуготрајног гнојења или тбк.

ХЕКТО-, предметак у сложеницама, од грч. хекатон = 100.

ХЕКТОВАТ, скр. hw, мултипл јединичне снаге, вата: 1 х = 100 вата. **Хектоватчас**, скр. hwh, јединица ел. енергије или рада, која се употребљава у пракси, мултипл ватсекунде или даула: 1 х. = 100 ватчасова или 100.60.60 = 360 000 ватсекунда или даула.

ХЕКТОГРАФ (грч.), справа за умножавање помоћу желатинске масе, на коју се преносе рукописи и цртежи писани нарочитим мастилом.

ХЕКТОПИТАР, скр. хл → мере у Југосл.

ХЕКТОР, гл. тројански јунак под Тројом, син Пријамов, брат Парисов, Андромахин муж; убио га Ахил; епизода о његовом двобоју с Патроком и Ахилом 1 од најдраматичнијих у Илијади.

ХЕКТОРОВИЋ Петар (1487.-1572.), песник, истакао се јавним и књиж. радом на Хвару, у којем, као племић, играо важну улогу; као песник одржавао везе са дубр. књижевницима; занимљиве његове књиж. посланице; гл. дело идилични путопис *Рибање и рибарско приговарање*; важан и као књиж. творевина и по том што у њ унесене и нар. песме: 2 бугарскипне и 2 лирске; у *Рибању* дане и неколике истинске сцене из живота.

ХЕК-ТРИК (енгл.), кад играч на фудболекој утакмици постигне 3 узастопна гола.

ХЕКУБА, Пријамова жена, Хекторова мати.

ХЕЛА, у скандинавској митологији богиња смрти.

ХЕЛАС, Хелата, Јелата → Грчка.

ХЕЛВЕТСКА ВЕРОИСПОВЕСТ, названа по Хелведији (Швајц.); прсталице → реформиране, калвинске цркве.

ХЕЛВЕЦИЈА, ст. име → Швајцарске.

ХЕЛВЕЦИЈУС Клод Адријен (1715.-1771.), фрц. филозоф материјалистичког правца; гл. дело: *О духу.*

ХЕЛГОЛАНД, мање о. у Сев. М.; потпуно заравњена површина пада стрмим и високим отеском о море; припада Нем., на њему нем. поморска база.

ХЕЛДЕРЛИН Фридрих (Hölderlin, 1770.-1843.), нем. песник романтичког схватања, ант. идеала, складног језика; евришио лудилом; гл. дела: *Песме*, роман *Хиперион*.

ХЕЛЕН, митски праотац → Јелина (Хелена).

ХЕЛЕНИ → Јелини, Грци. Хеленизам → јелинизам. Хеленски → јелински. Хеленистички → јелинистички.

ХЕЛЕР (по нем. месту Швебиц-Халу, где се ковао такав новац у 13. в.) 1) ситан бакарни новац у Нем. и Швајц. у 19. в. 2) 100. део круне у б. А.-У. 3) 100. део данашње чел. круне (халерж).

ХЕЛЕРАУ, место недалеко од Дрездена (Нем.) с познатом шк. за ритмичке игре.

ХЕЛЕСПОНТ, ант. име за → Дарданелски Мореуз.

ХЕЛЗИНБОРГ (Helsingborg), град (56 000 ст.) и пристаниште на Сунду у ј. Швед.; инд. гумене робе, машина. ткст., бакарне робе, шећера; жива трг.

ХЕЛЗИНКИ, Хелзингфорс, гл. град (224 000 ст.) Финске, на обали Финског Зал.; унив. (1827.), в. тхн. шк.; ратно и трг. пристаниште; инд. машина и шећера; жива трг.

ХЕЛИАДЕ-РАДУЛЕСКУ Јан (1802.-1872.), отац рум. књиж., оснивач 1. часописа и друштва из којег постало 1. поз.; бавио се политиком, 1848. члан привремене владе; у емиграцији писао пропагандна дела; 1866. постао 1. претседник рум. Академије.

ХЕЛИАНД («спаситељ»), нем. ст.-саксонска песма из 9. в. о животу Христомом; песник Христа претставио као моћног терм. владара.

ХЕЛЕНЕЈА, атински нар. суд, заседавао на 1 тргу близу Агоре.

ХЕЛИЈУМ (He), хем. елемент, племенит гас; атом. теж. 4,002, редни број 2; после водоника најлакши гас; има га у многим прир. гасовима; извора х. има у Амер. и Нем.; незапаљив; стога у погледу постојаности и безбедности ваздухоплова и посаде првокласно средство за пуњење ваздушних лаћа и балона; као тежи од водоника смањује ношење коријене тежине одп. рејон дејства дирижабла за 30-40%; скуп и захтева нарочите тхн. мере за пренос, смештај, чување и пречишћавање.

ХЕЛИКОАВИОН → хеликоплан.

ХЕЛИКОЖИР, справа за летење «тежа од ваздуха», с крилима која се окрећу око верт. стуба средством нарочитих мотора (с мањим елисама), постављених или на предњим ивицама или на крајевима крила.

ХЕЛИКОИДАЛНА ЛИНИЈА → завојница.

ХЕЛИКОН, план. (1 749 м) на Атинском Пол., поред Коринтеког Зал., у обл. Беотије (Грч.), по веровању ст. Грка, на Х. живеле музе.

ХЕЛИКОН, басовски лимени дувачки инструмент, која се носи преко рамена.

ХЕЛИКОПЛАН, хеликоавион, летећа справа која би се добила спајањем → хеликоптера и авиона, способна да се вертикално дигне у ваздух до жељене висине, у ваздуху остане на месту, лети у хориз. правцу, заустави се по жељи, и полако и сигурно спусти на жељену тачку.

ХЕЛИКОПТЕР, апарат за вертикално узлетање и одржавање у ваздуху на 1 месту, који треба да има: верт. лет. могућност сигурно остајања на 1 месту, верт. силажење на земљу, сигурно спуштање за случај квара мотора; ови услови стварају вел. тешкоће у конструкцији х.; досад има већи број модела разних конструктора, али без практичног резултата; 1. замисао дао Леонардо да Винчи, који замислио верт. пењање у ваздух помоћу верт. осовине на којој причвршћен пропелер. Ако се х. буде остварио, онда ће се доста лако решити и проблем његовог спајања с авионом, чиме ће се створити хеликоплан или хеликоавион, савршена летећа справа.

ХЕЛИКОСТАТ, справа за летење, тежа од ваздуха, која се подиже и одржава у ваздуху помоћу елијесе с верт. осовинама, а равнотежу у ваздуху одржава помоћу 1 балона напуњеног ваздухом; гл. му особина сигурност.

ХЕЛИНИГ (хол.), коса раван на обали бродоградилница с колосецима на суку и у реди и машинеријом за извлачење и спуштање бродова приликом њихове оправке.

ХЕЛИО- (грч.), предметак у сложеницама са значењем: сунчев, сунчани, у вези са Сунцем.

ХЕЛИОГАБАЛ, Елагабал Базијанус, рим. цар (218.-222.), чувен тиранин и расипник; убио га преторијанци.

ХЕЛИОГРАМ (грч.), трака од хартије, која се ставља на хелиограф и на којој сунчеви зраци остављају траг свог сијања.

ХЕЛИОГРАФ 1) инструмент који показује трајане сијања Сунца: стаклена лопта, која примљене сунчеве зраке скупља у жижу, а ова оставља траг на хартији са сатним поделама, постављеној иза лопте; тако се изналази број сати сијања Сунца у извесном времену. 2) апарат за фотографско снимање Сунца. 3) апарат за израчунавање сунчеве топлоте. 4) → сигнализација поморска. **Хелиографија**, описивање Сунца.

ХЕЛИОДОР, грч. књиж. из 3. в.; писац љубавног романа *Етиопске приче*.

ХЕЛИОПОЛИС, ст. град у Д. Египту, близу Каира; у његовој близини султан Селим потукао мамелуке 1517., а фрц. ген. Клебер Турке (1800.).

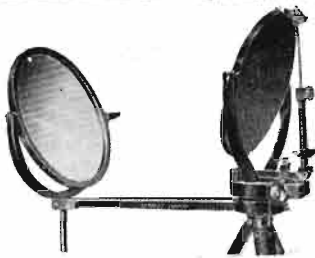
ХЕЛИОС, грч. бог Сунца, који даје људима и боговима дневну светлост, и на 4 ватрена коља у сунчаним колима излази из мора у и. Етиопији и иде преко неба до 3. где има сјајну палату и чује све, открива тајне злочине; обично се призива у свима заклетвама за сведока; у Риму се поштовао под именом Сол.

ХЕЛИОСТАТ (грч.), тако подешен апарат да и поред земљиног кретања сунчеве зраке увек пројектује у исту тачку.

ХЕЛИОТЕРАПИЈА (грч.), лечење сунчањем.

ХЕЛИОТЕРМОМЕТАР (грч.), обичан т. с резервоаром у опрњеној металној лопти, која добро упија сунчеве зраке; употребљава се ради испитивања топлоте сунчевих зракова и повољности неког места за обитавање болесника.

ХЕЛИОТРОП 1) → сунчац. 2) инструмент за сигнализацију; кад је нека тригонометриска тачка далеко и кад је посматрач са станице тешко уочава, онда се са ње, х. одбијена, сунчева светлост окрене у правцу посматрача и он одмах уочи сигнал на тачки; најпростији х. је парче белог лима (блеха), везано ланчићем за врх значке;

ке; поветарац га стално окрене, а одбијени сунчеви зраци иду на све стране, лим учество и јако засијава, те се сигнал врло брзо спази (→ сл.).

ХЕЛИОТРОПИЗМ (грч.) → фототропизам.

ХЕЛИОТРОПИЈУМ (грч.-лат.) → сунчац, посунац.

ХЕЛИОЦЕНТРИЗАМ (грч.), учење по којем Сунце средиште васионе. **Хелиоцентрицап**, који се односи на Сунце као центар. По х. или **Коперниковом систему** Сунце централно тело око којег круже планете са својим сателитима.

ХЕЛИФЕКС (Halifax) 1) варош (98 000 ст.) у Енгл., т.кст. инд. (вуна, вилми). 2) гл. место (65 000 ст.) и пристаниште (5 мил. рег. т бруто) канадске пров. Н. Шкотске (О. Амер.); унав.

ХЕЛМЕНТИЈАЗИС (грч.), обољења изазвана црвним паразитима, глистама (тенија, анкилостома дуоденалис, код деце најчешће аскарис и оксијурис); знаци различити према врсти паразита; најчешће се болесници жале на диспептичне појаве, болове у трбуху, бледи су, постоји свраб око носа и чмара; деца нервозна; у столицама налазе се коипут паразита, а микроскопски и њихова јаја; у крви се налазе извесне промене (→ еозинофилија).

ХЕЛМХОЛЦ Херман (Helmholtz, 1821.-1894.), нем. физичар; у хидродинамици поставио основне анализе вртложног кретања; у акустици и оптици бавио се фал.-мат. испитивањима механизма слуха и вида, таласања ваздуха, и дао научне основе муз. хармоније (→ сл.).

ХЕЛОВ АПАРАТ (по проналазачу Немцу Хелу), телегр. апарат који има облик и клавијатуру писаће машине и пренетвено се употребљава за безични саобр.; у употреби од 1934.; заснива се на најјосновијим телеграф. принципима, али ипак у погледу руковања и конструкције веома прост; брзина му код ручног достављања 150, а код машинског 300 слова у минути.

ХЕЛОЈЗА → Елоиза.

ХЕЛОТИ, спартански држ. робови.

ХЕЛОФИТЕ (грч.), барске биљке чији већи део над водом (→ хидрофите).

ХЕЛТИ **Лудвиг** (Höfny, 1748.-1776.), нем. песник, меке, сављалачке природе, члан гетингенског песничког круга.

ХЕЛЧИЦКИ **Петр** (око 1390.-1460.), чешки филозоф, ученик Хусов; одбацивао црк. традиције и проповедао враћање првобитној апостолској цркви; сматрајући да је само селјаков рад угодан богу, осуђивао деобу на сталске, одрицао оправданост краљ. власти и држ. законодавства, проповедао непротивљење злу; Л. Толстој гледао у њему претходника.

ХЕЛЪГА, елда (Polygonum fagopyrum), једногод. биљка из фам. троусотница (Polygonaceae), пореклом из Аз.; има вртенаст корен, зелоасто стабло, троугласто лишће, цистове беличасте-ружичасте или зеленкасте; плод троугласто зрно са или без крила; успешна готово свуда, и тамо где др. усеви не могу; све сорте х. могу се поделити на: 1) х. с ружичастим цветом, где спада **обична х.** (P. f. esculentum и P. f. emarginatum) и 2) х. са зелено-жућкастим цветом, где спада **татарска х.** (P. tataricum); за културу од значаја обична х.; сеје се ради зрна које се мелје у брашно за хлеб, а служи и као пчеларска биљка; пошто има кратку вегетациону периоду, може се сјати и после жетве неког усева и тако омогућава 2 жетве у 1 год.; по 1 ха може дати 500-1200 кг зрна.

ХЕМАНГИОМ (грч.), доброћудни израштај образо-

ван од новостворених крвних судова; најчешће као урођени израштај у свим деловима организма, на кожи, јетри итд.; може достићи вел. размере; брадавце на кожи често су х.

ХЕМАТЕМЕЗИС (грч.), повраћање црне крви, која долази најчешће из желуца (чир, рак желуца), којицут из једњака (цироза јетре); обилнија повраћања крви прате: несвестица, слабост срца, малокрвност. **ХЕМАТИТ**, сесквиоксид гвожђа (Fe₂O₃), хексагоналан минерал, јавља се зрнаст, љуспаст, љуштураст; тврдоће 5,5-6,5, боје сиве до црне, орбев затворено-црвен; варијетети: љуспасти, зрнасти, фиброзни, масивни, земљаст х.; веома важна и распрострањена гвоздена руда; најважнија рудашта: Енгл. (сев. Ланкшајер и Кумберланд), Фрц. (Нормандија, Пиренеји), Шп. (Билбао, Алмерно, Овиедо), Ит. (Елба) итд.; код нас: Вареш и Љубија у Босни.

ХЕМАТОГЕН (грч.), у вези с крвљу, оно што потиче из крви; у апот. медикаменту, препарати који се добијају из крви, садрже гвожђе.

ХЕМАТОЗА (грч.) 1) стварање н. крвних зрнаца. 2) оксидација крви у плућима.

ХЕМАТОМ (грч.), излив крви под кожом или у органима најчешће по трауми која изазвала крварење. **ХЕМАТОЦИОЗА** (грч.), стварање свих врста крвних зрнаца: еритроцита, леукоцита, тромбобита; разни (хематопестични) органи учествују у х. еритроцита, пре свега црвена срж костју (код младих организама и слезине); у х. леукоцита, лимфне ганглије (за лимфоците) и коштану срж (за све остале леукоците).

ХЕМАТУРИЈА (грч.), присуство крви у мокраћи, која црвена као крв или као вода пропраног меса; црати: акутно → запаљење бубрега (нефритис), камен у бубрегу, запаљење бубрежне карлице (→ пијелитис), запаљење мокраћне бешике, рак бубрега итд.; затим при неким тровањима (фосфор, арсеник, вена, терпентин), крвним болестима: скорбут, Верховљева болест итд.

ХЕМАЧАНДРА (1088.-1172.), индиски полихистор и пропагатор → цаина-секте.

ХЕМБЕР, ушће р. Трента и Уза у Енгл., дуго 64 км.

ХЕМАРАЛОПИЈА (грч.), **кокошје**, пошто слепило, сипмтом авитаминозе ока; изнурени, лоше и без масних састојака хранење, људи виде добро дају, док ноћу виде слабо и не оријентишу се; појава запажена нарочито на ратиштима; лечење лековима и ураном која садрже витамин Д.

ХЕМИЈА (грч.), егзактна прир. наука, наука о материји; бави се испитивањем промена материја при којима се мења унутарња енергија; дели се на групе: → неорг. х., → орг. х., синтетичка х., аналитичка х. → анализа. физичка х., електрохемија, тхн. х., хемиска технологија, биохемија, фотохемија итд. **Хемиска војна**, рат који као борбено средство употребљава бојне отрове и наука која проучава отрове и заштиту од њих. **Х. друштво Краљевине Југосл.**, са седиштем у Београду, постало од → Срп. хем. друштва; циљ: рад на чистој и примењеној хемији; има своје секције у унутрашњости; издаје научни и стручни часопис → Гласник хем. друштва Краљевине Југосл. **Х. ерозија**, растварање стена на земљиној површини х. процесима; поглавито кречњака под утицајем воде у којој има угљен-диоксида (→ карет). **Х. знаци** (симболи), кратке ознаке хем. елемената; већином се као знаци употребљавају прво или прво и још неко слово лат. назива хем. елемента (H Hydrogenium = водоник; C Carbonium = угљеник; O Oxygenium = кисеоник; Fe Ferrum = гвожђе; Ag Argentum = сребро; Sn Stannum = калај, итд.); у данашњем облику су уведени у употребу од стране Верцелијуса; поред квалитативног значаја ознаке имају они и квантитативно значење, јер једновремено означавају онолику количину дотичног хем. елемента колика је његова релативна атомска тежина (H = 1,008 гр водоника; O = 16,000 гр кисеоника итд.). **Х. индустрија**, најразвијенија у Нем., нарочито развијене гране које производе боје и фармацеутске препарате; затим у Енгл., Фрц., и САД; у Југосл. слабо развијена, мада услови за развитак повољни (обилје сировина); досад углавном полагања важност на х. прераду дрвета, и она прилично развијена, али само до полупрерађевина (дестилација дрвета, импрегнација, танин итд.); 1 група х. предузећа развила се на бази искоршћавања вел. водених снага (фабрике карбида и цијанамида, феросилиција, феромангана итд.); у близини Тузле развила се и. → соде; изгледи на повољан пласман довели до оснивања већег броја фабрика вешт. љубрета (→ суперфосфат, цијанамид, коштану брашно итд.), сумпорне киселине, модре галице; пливара у Југосл. 13, производе просечно око 17,5 мил. м³ га-

са, за што требају око 6000 вагона гасног угља, који се увози: највећа у Загребу (производи око 9 мил. м³ гаса); коке, катран, азот, бензол итд. који се добију код производње гаса за осветљење употребљавају се за даљу прераду или непосредну потрошњу; 2. група х. и. тзв. ситна или практична хем. заступљена у Југосл. боље од крупне х. и.: х.-фармацевтска и.; има неколико доста агилних предузећа, али ни издалека није искористише могућности за развитак ове и.; м. мастила, разних средстава за чишћење, комодава и разних крема за кожане предмете итд. развијена у довољној мери за покриве свих домаћих потреба; напредовала и. боја и лакова, али увоз ових артикала још увек приличан. **Х. једињење**, је сложена хем. материја чији су молекули међусобно једнаки, али састављени од два или више разнородних атома, који су међусобно у молекулима повезани хем. силама. **Х. сродство** → афинитет. **Х. технологија** → технологија. **Х. формуле**, кратке ознаке хем. једињења, које једновремено поред квалитативног састава показују и квантитативно однос појединих врста атома, које сачињавају молекуле дотичног једињења; изражавају се → хем. знацима; нпр. K_2CO_3 је формула калијум-сулфата из које се види да се он састоји из калијума, кисеоника и сумпора, и то на 2 атома калијума у једном молекулу калијум-сулфата долазе 1 атом сумпора и 4 атома кисеоника; H_2O формула воде показује да се она састоји из водоника и кисеоника и то да у једном молекулу воде има 2 пута више водоника него кисеоника; хем. формуле, хем. једињења изражавају једновремено и количину дотичног једињења једнаку његовој молекулској тежини, т. ј. збиру атомских тежина атома од којих су састављени молекули или његовом рационалном умношку; **Х. ф. структуре** показују поред квалитативног и квантитативног састава молекула неког хем. једињења још и начин на који су атоми и атомске групе у молекулима међусобно повезани.

О. ф. калијум-сулфата $\begin{matrix} O \\ || \\ O-S-O-K \\ || \\ O \end{matrix}$ показује да су спа 4 кисеоникова атома директно везана за атом сумпора, а калијумови атоми, односно водоникови атоми у сумпорној киселини $\begin{matrix} O \\ || \\ O-S-O-H \\ || \\ O \end{matrix}$ везани су за по 1 кисеоников атом; **О. ф. нпр. сулфурид-хлорида** $\begin{matrix} O \\ || \\ O-S-Cl \end{matrix}$ показује да се његови молекули састоје од 1 атома сумпора, 2 атома кисеоника и 2 атома хлора и то да су и оба атома кисеоника и оба атома хлора везана директно за атом сумпора.

ХЕМИЈЕДРИЈА (грч.), редуквана симетрија појединих кристалних система при којој се на кристалима развије само 1/2 од целокупног броја пљосни који захтева пуна симетрија система којем облик припада; развијају се само наизменичне пљосни, нпр. тетраедар од октаедра.

ХЕМИЛУМИНЕСЦЕНЦИЈА (грч.-лат.), појава светлости при извесним хем. процесима, најчешће при оксидацијама, кад се енергија, која се при томе ослобађа, не појављује као иначе у облику топлоте, него у облику зрачне енергије; х. је нарочито јака при оксидацији белог фосфора; онажа се још при дејству озона на пару терпентинског уља, паре натријума на хлор итд.

ХЕМИМЕТАБОЛИЈА (грч.) → инсекти.

ХЕМИМОРФИЈА (грч.), редуктована симетрија појединих кристалних кристалних система при којој се развија само 1/2 (горња или доња) 1 потпуног кристалног облика, тако да им развијени различити кристални облици на супр. крајевима исте осе симетрије.

ХЕМИОНИЈА (грч.), полуслеполо; 1/2 видног поља изгубљена и не прима светлосне надражаје. **Х. хомонима**, на оба ока изгубљена иста страна видног поља, десна или л.; **х. хетеронима**, кад се изгуби вид обе носне или слепоотне половине видног поља, односно на 1 оку л., на 2. д. половине видног поља.

ХЕМИПЛЕГИЈА (грч.), одузетост 1 половине тела, односно се углавном на одузетост извесне групе мишића 1 половине главе, руке, ноге на 1 страни тела, најчешће после → апоплексије.

ХЕМИПТЕРЕ (Hemiptera) → рилаши.

ХЕМИСФЕРА (грч.), полулопта. **Земљина х.**, земљина полулопта (с. и ј., з. и и.).

ХЕМОК → чуге.

ХЕМОК (грч.), предметак у сложеницама са значењем: крво-, крвни.

ХЕМОГЛОБИН (грч.), крвни пигмент, сложен протеин, хромопротейд, карактеристичан по гвожђу које садржи, које везује кисеоник при дисању и претвара х. у оксихемоглобин; оксихемоглобин (као не-

стабилно једињење) предаје кисеоник ткивима, претварајући се поново у х.; фаз. улога х. састоји се у снабдевању организма кисеоником, који му неопходно потребан за обављање оксидативних реакција у промету материја. **Хемоглобинурija**, појава крвие боје у мокраћи (→ хемоглобин, хематурија) дајући јој црвенкастомрку или црну боју; узроци: тровање киселинама, тешке олекотине, маларија, сифилис, али и из непознатих узрока као **пароксизмална х.**, најчешће при назебу или телесном напрезању; знаци: трескавица и повећање тмпт., мокраћа црна (шварцвасерфибер), некад отекну јетра и слезина с појавом жутице, траје 1-2 дана, па се изгуби да би се доцније поновила.

ХЕМОКУЛТУРА (грч.-лат.), стерилно узимање и засејавање крви ради гајења и изналажења заразних клица; служи за дијагнозу тифуса и септичних обољења; узета крв се ставља стерилно одмах, на хранљиве подлоге (жуч, буљон, отопљени агар); драгоцен лабораториски метод.

ХЕМОЛИЗА (грч.) → отапање црвених крвних зрнаца. **Хемолитин**, антитело у крвном серуму, које може да отапа црвена крвна зрнаца, у присуству → комплемента; добива се кад се 1 животиња (нпр. зеца) убризгавају црвена крвна зрнаца неке др. животиње (нпр. овце); серум таквог зеца садржи хемолитине за овчја крвна зрнаца (→ антитела, амбацептор, везивање комплемента).

ХЕМОПАРАЗИТИ (грч.), ошти назив за крвне паразите човека и др. животиња; х. нарочито међу праживотињама и црвима, могу изазвати опасне болести.

ХЕМОПТИЗИЈА (грч.), искашљавање мале количине крви; најчешће узрок као и код → хемоптозе туб., затим запаљење плућа, дупшина, грипа; понекад избачена крв долази из уста (кварни зуби, рававе десни), ждрела, па и из носа (**лажна х.**).

ХЕМОПТОЈА (грч.), искашљавање крви у већој количини; најчешћи узрок туб.; кад сасирног туб. огњиште захвати суседни крвни суд, својим распадањем разори његов зид, те се крв излије у плућа; др. узроци: прскање → анеуризме, нагризање суда тумором, гнојење плућа, повреде.

ХЕМОРАГИЈА (грч.) → крварење.

ХЕМОРОИДИ (грч.) → шуљевци.

ХЕМОС (грч.), античко име Балкана.

ХЕМОСИНТЕЗА (грч.), асимилација угљеника коју врше извесне незелене биљке и у одсуству сунчеве светлости, нпр. извесне врсте бактерија (нитрификационе, сумпорне, метанске и др.); ови организми од вел. значаја за кружење материја у природи.

ХЕМОСПОРИДИЈЕ (грч.), паразитске праживотиње из групе спорозоа, живе у крви човека и осталих кичмењака, и то у крвним зрнцима; гл. претставник род Plasmodium, који код човека изазива маларију; извесни његови претставници изазивају сличну болест код птица; у х. убрајају се и пироплазме, које код домаће стоке и др. сисара изазивају тешка обољења, и хемогрегарине; х. се преносе инсектима (комарцима), прегљима, каткад и животињама.

ХЕМОСТАЗА (грч.), заустављање крварења инструментима и подвезивањем или компресијом газом и завојем, или привремено → Емарковим повеском.

ХЕМОСТАТИКА (грч.), лекови за заустављање крварења.

ХЕМОТЕРАПИЈА (грч.), употреба крви као лека, узима се (чиста или у виду препарата) на уста, убризгавањем кроз кожу или у вену (употреба туђе крви; хетерохт., сопствене: аутохт.); → трансфузија.

ХЕМОТОРАКС (грч.), налив крви у плеуралну шупљину после повреда грудног коња или неких болести, туб., рака, тубера.

ХЕМОФИЛИЈА (грч.), наследна болест коју преносе жене, а болују само мушкарци; карактеристична по смањеној или потпуно изгубљеној моћи → усисавања крви, и код које и најмања рана повлачи тешка крварења; крв хемофиличара садржи и фибриноген и калцијумове соли, али изгледа да леукоцити изгубили осетљивост за спољње надражаје те не дуче тромбозе (или тромболитазу). **Хемофиличар**, лице које болује од хемофилије.

ХЕМПСТЕД (Hampstead), предграђе (85 000 ст.) на СЗ Лондона.

ХЕН Виктор (Hehn, 1813.-1890.), нем. култ.историчар, писао о Ит. и Гетеу, нетрпељиво о Русији.

ХЕНА, хана, к'па, осушено лишће трновитог жбуња Lawsonia alba, који расте у ј. Аз., Афр. и Аустрали; ст. народи употребљивали х. за бојење косе, ноштију, дланова и табана; корен лавонине служи у Индији као лек и за бојење свиље и коже; кад свију прир. боја за косу, х. и дивље најбоља јер даје коси постојану светложуту до црвенкасту боју; коса се боји спремењом ластом или алкох.

скотрактом х., ораховог лишћа и различитих додатака (х.-вода) за бојење косе мрке до црне, узима се паста од х. и испитаног лишћа индиго биљке. **ХЕНГИСТ** († 488.), вођ Јита који са својим братом Хорзом довео 1. најезду Англо-Саксонаца у Енгл. и основао краљевину Кент.

ХЕНДЕЛ Георг Фридрих (Händel, 1685.-1759.), нем. композитор, органист, диригент, виолинист, директор опере у Јавову; живео и радио највише у Лондону, где развио вел. ум. делатност, Енгл. га сматрају као израз свог муз. духа; његове опере врхунац оперског развоја у 1. периоду стварања (у духу и сти- ту напуљске шк.); компоновао: 10 опера (гл.: Риналдо, Тамерлан, Сицилино, Александар), 23 ораторијума (највећи Месија), 12 соната за виолину и флауту, многе концерте за разне инстр., клавира и оргуљска дела.

ХЕНДЕРСОН Артур (* 1863.), енгл. државник и политичар; вођ радничких синдиката, ступио у лабуристичку странку (1914.) и био њен вођ (1921.-1924. и 1925.-1927.).

ХЕНДИКЕП (енгл.), коњска или касачка грка у којој учесници не прелазе исту стазу, него им пут одређује хендикепер, према изгледима за победу ради изједначавања; употребљавана се и у аутомобилским тркама; код галопских коњских трка х. се изводи речањем тегава, код коњских разликом у дужини стазе.

ХЕНДС (енгл.), у фудболској игри кад лопта удари играча у руку, или је овај намерно задржи руком, онда судија досуђује слободан ударац.

ХЕНЕ-ВРОЊСКИ Јозеф Марија (Hoene-Wroński, 1778.-1833.), пол. филозоф и романтичар, живео у Паризу; пропаторг месијанизма; гл. дела: Кантова критичка филозофија, Апсолутна филозофија историје. Месијанистичка прошедевтика.

ХЕНЛИ, варош (6840 ст.) у Енгл. на Темзи, где први пут одржане веслачке и једриличарске утакмице (1826.); данас хенлиска веслачка регата најчувенија после евр. првенства у веслању.

ХЕНЛИ Вилијам Ернест (Healey, 1849.-1903.), енгл. песник и критичар.

ХЕНРИ 1) Х. I, енгл. краљ (1100.-1135.), син Вилијама Освајача; заузео ред у Енгл. 2) Х. II **Плантагенет**, енгл. краљ (1154.-1189.), други муж Елеоноре Аквитанске; осн. династије Плантагенета. 3) Х. III, енгл. краљ (1216.-1272.), син Јована без Земље; парламент га принудио да изда Оксфордски статут. 4) Х. IV, енгл. краљ (1399.-1413.); егално ратовао са својим феудалима. 5) Х. V, енгл. краљ (1413.-1422.), син → 4) потукао Фрц. код Азинкура. 6) Х. VI, енгл. краљ (1422.-1471.), син → 5); потучен у рату с Фрц.; за његове владе отпочео рат «двезу дужа; у којем и он погинуо. 7) Х. VII **Тјудор**, енгл. краљ (1485.-1509.), осн. династије Тјудора; завршио рат дветеју ружа и смањио власт парламента. 8) Х. VIII, енгл. краљ (1509.-1547.), син → 7); свиреп и развратник; женио се 6 пута; због своје друге женидбе с Аном Болејн прекинуо одnose с папом и основао англиканску цркву. О Х. IV Шекспир написао драму, једно од најзначајнијих дела његових (1597.); написао и драме Х. V, Х. VI и Х. VIII.

ХЕНРИ Позеф (Henry, 1797.-1878.), амер. физичар, употребио први изоловану жицу за намотаје електромагнета и извршио вел. број значајних опита с индукционим струјама; открио у Амер. појаву електромагнетске индукције пре Фарадеја, али није стигао и да објави своје откриће пре њега; по њему **хенри** (henry), јединица индуктивности, сопствене или узајамне, у практичном ел. систему: х.индуктивност неког ел. кола у којем се индуктује електромоторна сила од 1 волта, кад се у том колу ел. струја равномерно мења за 1 ампер у секунди (сопствена индуктивност). или индуктивност 2 кола, од којих се у 1 индуктује електромоторна сила од 1 волта, кад се у другом ел. струја равномерно мења за 1 ампер у секунди (узајамна индуктивност).

ХЕНРИХ, Византија: Х. I од Ангра, лат. цар (1205.-1216.), брат 1. лат. цара Балдуина; закључио мир с Буг.; 2 пут напандао срп. краља Ст. Првовенчаног: 1. пут у савезу с буг. царем Борилом. 2. пут с Мађ.,

али оба пута принуђен на повлачење; заузео део Битиније у М. Аз. **Енглеска**: → Хенри. **Немачка**: → Хајрих. **Португалија**: Х. I, краљ (1095.-1112.), раније бургундски херцог из породице Капета; зет кастиљског краља Алфонса VI. **Француска**: → Анри. **Чешка**: Х. **Корушки**, краљ (1307.-1310.), наследио престо као муж најстарије сестре Вацлава III. **Шпанија**: 1) Х. I, кастиљски краљ (1214.-1217.). 2) Х. II **Величанствени**, кастиљски краљ (1368.-1379.), вођао борбу с братом Петром Свирепим. 3) Х. III **Бољшељиви**, кастиљ. краљ (1390.-1406.). 4) Х. IV **Немоћни**, кастиљ. краљ (1454.-1474.), слаб владар и развратник. **ХЕНРИХ** Морепловац (1394.-1460.), син. порт. краља Јована I, осн. на крајем Ј Порт. операторију и геогр. и поморску школу; потстицао Португалце на пом. открића, који за његова живота узели Ма-деру и Азорска Острва, а пронашли Зеленортска Острва и добар део Гвинеје.

ХЕНСЕМ (енгл. hansom), покривена двоколица с издигнутим седиштем за кочијаша позади.

ХЕОРТОЛОГИЈА (грч.), одељак литургије, говор или празнична, њиховом постанку и значају.

ХЕПАТИТИС (грч.), запаљење јетре. **Акутни х.** (катарална жутица), значи: осећај притиска и тежине на трбуху и Јетри, дисептичке тежбе, у почетку некад тмпт.; мокраћа угасита, столица безбојна (→ жутица). **Хронички х.**, последица неизлечивог акутног х. или самостално обољења са спорим развојем; постоје 2 врсте: 1) Јетра увећана, жутица (Ханотова → цироза Јетре) и 2) Јетра смањена, асцитес, нема жутице (Јаеенкова цироза Јетре).

ХЕРАТИСАЕ → маховине.

ХЕПАТОМЕГАЛИЈА (грч.), повећавање јетре. **ХЕПАТОПСОН**, Хепатрат, фабр. лек, садржи делствене материје из Јетре, убривага се у мишиће код тешке малокрвности.

ХЕПТАКОРД (грч.-лат.), лира са 7 жица.

ХЕПТАМЕРОН (грч. = књига 7 дава), збирка новела Маргарете Наварске (1402.-1549.); по узору → Бочачова Декамерона; довршен до друге приче 8. дана, зато назван х.

ХЕПТАРХИЈА (грч.), владавина седморице.

ХЕРА, најстарија ћерка бога Хрона и Рее, сестра

и жена Зевсова, због тог и господарица Неба и Земље, веома љубоморна на Зевса, због чега долазило до честих свађа; заштитница светиње и верности брака, даје благослов за децу и штити породице; у Риму поштована као заштитница брака и породица под именом Јуно, а била заштитница Рима и целог рим. царства; њезин празник звао се Матроналије. **Херајон**, чувен Херин храм у Олимпилу.

ХЕРАКЛЕ → Херкул.

ХЕРАКЛЕЈА 1) ант. име Витоља. 2) ант. град у Битинији. 3) ст. град у Ј. Ит. код којег Пир потукао Римљане, 280. пре Хр.

ХЕРАКЛИДИ, Хераклејевци, ст. грч. династије у Спарти, Картагини, Лидији и Македонији, које тврди- ле да воде порекло од Херакла

ХЕРАКЛИЈЕ → Ираклије.

ХЕРАКЛИТ (576.-480. пре Хр), грч. филозоф, критичар и полемичар, отац софистике; сматрао ватру за осн. елемент од којег све постало; гл. дело **Природа**, сачувало се само у одломцима; чувен са своје изреке: Panta rhei (све тече, ништа није постојано).

ХЕРАКОВИЋИ, вел. братство у племени Његошима (Ц. Гора), вероватно порекло из Босне; од Х. била пређашња династија Петровића у Ц. Гори.

ХЕРАЛДИКА (нлат.), наука која проучава постанак грбова.

ХЕРАСКОВ Михаил М. (1733.-1807.), рус. писац, типични претставник псеудокласичне шк.; писао оде, басне, поеме, приповетке и трагедије; савр. највише ценли његове поеме **Росијада** и **Владимир**; песнички талент Х. није велик, али његов значај у ширењу просвете позитиван.

ХЕРАТ, варош (20 000 ст.) у Афганистану, познато тржиште за вилмове.

ХЕРБАРИЈУМ (лат.), бот. збирка нарочито приправљених, пресованих и осушених биљака, служи научном проучавању флоре извесне области и флоре целог света.

ХЕРБАРТ Јохан Фридрих (1776.-1841.), нем. филозоф, психолог и педагог; по њему задатак филозофије да прерађује појмове (логика их објашњава, а метафизика отклања противречности у појмовима искуства); све што се налази у простору и времену је појава, а то је привид и помоћу њега закључујемо суштину бића; суштину бића или ствари сачињавају реални, последњи, невидљиви, ванпросторни и ванвременни елементи бића; ствари у суштини скупине реала; душа је 1 реал, а претставе у свести акти самоодржана реала против њихових узајамних поремичаја; цео њихов живот заснива се на делатности претстава и психологији је задатак да постави статичке и мех. законе са самодржање претстава у свести; претставе потиснуте у несвесни део душе теже да се поново јаве у свести својим узајамним утицајем; претставе се претварају у претставе масе, а из њих се психичким механизмом стварају мисаони кругови без учешћа субјекта. Х. најзначајнији као педагог, систематисао педагогику и учинио је науком; педагогику извео из домена психологије; човеков карактер почиња у превласти извесних претставних маса и педагогији је задатак да образује и помаже претставне масе управљене на добро; васпитавају циљ моралност, врлина, а до ње се долази наставом која ствара многогранне интересе и јак морални карактер; васпитање се састоји из наставе и управљања; настава се мора изводити прир. током, тзв. формалним ступицима (јасноћа, асоцијација, систем и метод); карактер се образује непосредним утицајем и мора бити у сагласности с моралним идејама: слободом, савршенством, благонаклоношћу, правом и правичношћу; душевни живот мора бити испуњен племенитим идејама и не дозволити ниским прохтевима да убу у њега; савр. пеиш. доказала неоснованост Х. психологије, а тим и из ње изведене педагогике и метода формалних ступица; гл. дела: Општа педагогика, Основи метафизике, Психологија као наука и др.

ХЕРБЕМОН (Aestivialis-sinerea-Vinifera), ст. родни хибрид; даје вино ружичасто, пријатна укуса, сразмерно слаба хибридна мириса; код нас доста раширен, нарочито у Крајини; ако се грожда брзо педи, добије се бело вино; у сухој земљи пропада од филоксере, одржава се само у плодној и влажној. **ХЕРБЕРТ** Едуард Чербери (Herbert of Cherbury, 1583.-1648.), енгл. филозоф, оснивач енгл. деизма. **ХЕРВЕГ** Георг (Herwegh, 1817.-1875.), нем. револуц. песник, узео видна учешћа у догађајима 1848.; гл. дело: Песме Једнога који живи. **ХЕРБЕШИЋ** Иво (*1904.), књиж. и поз. критичар, преводилац; студије из упоредне књиж.: Компаративна књижевност, Домаћи и страни. **ХЕРДЕР** 1) Јохан Готфрид (1744.-1803.), старешина цркве у Вајмару, чувен нем. књижевник, култ. историчар и теолог, под утицајем Русоа, Хамапа и Вика; култура и уметност треба да одговарају «духу народа», а овај зависи од геогр.-климатских и расних услова; циљ историје хуманитет; Х. слави нар. поезију; у делу Гласови народа поред др. налазе се и 4 наше нар. песме; међу њима Хасап-агница у преводу Гетеовом; несрећно пољемисао с Кантом; испевао романсе о Циду; гл. дело: Идеје о филозофији историје човечанства. 2) Сигмунд Аугуст Волфганг (1776.-1838.), син → 1), управник саксонских рудника; дошао у Србију на позив кнеза Милоша 1835. да испита рудна места у Орб.; резултат његовог рада објављен на срп. ј.: Барона А. Хердера рударски пут по Србији (1845.).

HEREDITAS JACENS (лат.), наследство које лежи; у рим. праву, позив за наслеђивање (delatio) настапа у часу смрти и значи отварање права на наслеђе; у премину између делације и примања наслеђа од стране наследника (additio) заоставштина се сматрала као h. j., као имовина без власника из које сваки могао ствари прибавити; тек Јулијан успео да се и h. j. сматра као власништво умрлог и да је тако сачува за наслеђивање као привр. и правну целину; у многим данашњим законима h. j. не постоји и сам позив за наследство преноси наслеђе на зак. наследника, а ако га он одбије,

на даљег сродника по зак. реду. Херeditет → наслеђе. **ХЕРЕН** Арнолд (Heeren, 1760.-1842.), нем. историчар; писац многих студија о крст. ратовима и екон. приликама у ст. в. **ХЕРЕНИЈЕ** Гај Нонтије, самнители војсковођ из 4. в. пре Хр., који потукао Римљане код Клаудијског Кланца, 321. пре Хр. **ХЕРЕРА** (Herrega) 1) Фернандо (око 1534.-1597.), шп. песник сонета и элегија, које иду у најлешне творевине шп. лирике; већи део његове поезије изгубљен, пошто рукописи после песникове смрти спаљени; написао и 1 ист. дело. 2) Франциско (1576.-1636.), шп. сликар, творац натуралистичког нац. сликарства; има изврених нагих фигура и слика из свакодневног живота; гл. дела: Страшни суд, Св. Василије. 3) Франциско ел Мазо (1622.-1685.), шп. сликар и архитект; дворски сликар Филипа IV, у Сарагоси саградио катедралу. **ХЕРЕРО**, бантуски народ у јз. Афр. (Хотентоти их зову Дама или Дамара) с хамитском примесом; од неких 100 000 почетком 20. в. спали већ на 18 000; огорчено се борили против нем. колонијалне власти. **ХЕРЕС ДЕ ЈА ФРОНТЕРА**, варош (85 000 ст.) на Ј Шп. у винородном пределу, тржиште за вино; 711. победа Арабљана над Зап. Готима, после које им припала скоро цела Шп. **ХЕРИК** Роберт (Herick, 1591.-1674.), 1 од најбољих енгл. лирских песника. **ХЕРИНГ** Вилхелм (Häring, познат под псеуд. Вилхалд Алексис, 1798.-1871.), нем. књиж., исеац ист. романа; пруски Валтер Скот; гл. дела: Панталоне г. фон Бредова и Фридрикус Рекс (песма). **ХЕРИНГА** → харинга. **ХЕРИРУД**, р. у Аз. извире на подножју Хиндукуша, а губи воду у песку пустиње Кара-Кума. **ХЕРКУЛ**, Херакле, син Зевса и Алкмене, која била удата за Амфитрион; рођен у Теби; Зевсова жена Хера гонила га из љубоморе, послала на њега 2 змије, али их он још у колевици удавио; извршио 12 јуначких дела: савладао немејског лава и хидру, ухватио керинејску кошту и еримантског лава, побио и растерао етимфалске птице, очистио Аугијеву шталу, савладао критског бика, донео златне јабуке хесперидеке, извукао Кербера из доњег света итд.; по легенди, основао и олимпијске игре; његова жена Дејанира намазала га из љубоморе неким отровом од чега га спопале страшне муке; да би се спасао мука, бацно се у ватру и изгорео, по смрти уврштен међу богове. **ХЕРКУЛАНУМ**, варош у Ит. коју затрпао Везув ланом. 79. г.; откопана 1737. **ХЕРКУЛОВА БАЊА** (рум. Бајле Херкулане), чувена бања у рум. Банату (450 ст.) с вријема сланих и сумпорних. **ХЕРКУЛОВИ СТУБОВИ**, ант. име за данашњи Гибралтар. **ХЕРЛАЈН** Андреј Јакоб (1739.-1817.), сликар, радио портрет, пејзаж и олтарне слике; гл. дело: Трговина и занат. **ХЕРМА** (грч.), стуб с попречем на путевима. **ХЕРМАН** 1) кнез Херуска, → Арминије. 2) Х. П (+ 1435.), проф цељске, унук бос. краља Твртка, борио се 1396. код Никопоља, постао бан Славоније. **ХЕРМАН** и **ДОРОТЕЈА**, идилично-реалистички еп Гетеов (1798.). **ХЕРМАНДАД** (шп.) 1) лига коју основало 1288. неколико градова у Арагоњи да би се одупрли самовласти племства. 2) удружење сличног карактера које образовали 1295. арагонски и кастилски градови; располагало са око 2000 војника; трајало до почетка 16. в. 3) удружење против попова, осн. у Шп. крајем 15. в. **ХЕРМАФРОДИТ** (грч.), син Херма и Афродите, ког су богови спојили с нимфом Салмаксидом у 1 двополно биће; двополно биће. Хермафродитизам, двополан. Хермафродитизам (грч.-лат.), андрогинија (грч.), двополност, присуство обе врсте полних ор-

на даљег сродника по зак. реду. Херeditет → наслеђе.

ХЕРЕН Арнолд (Heeren, 1760.-1842.), нем. историчар; писац многих студија о крст. ратовима и екон. приликама у ст. в.

ХЕРЕНИЈЕ Гај Нонтије, самнители војсковођ из 4. в. пре Хр., који потукао Римљане код Клаудијског Кланца, 321. пре Хр.

ХЕРЕРА (Herrega) 1) Фернандо (око 1534.-1597.), шп. песник сонета и элегија, које иду у најлешне творевине шп. лирике; већи део његове поезије изгубљен, пошто рукописи после песникове смрти спаљени; написао и 1 ист. дело. 2) Франциско (1576.-1636.), шп. сликар, творац натуралистичког нац. сликарства; има изврених нагих фигура и слика из свакодневног живота; гл. дела: Страшни суд, Св. Василије. 3) Франциско ел Мазо (1622.-1685.), шп. сликар и архитект; дворски сликар Филипа IV, у Сарагоси саградио катедралу.

ХЕРЕРО, бантуски народ у јз. Афр. (Хотентоти их зову Дама или Дамара) с хамитском примесом; од неких 100 000 почетком 20. в. спали већ на 18 000; огорчено се борили против нем. колонијалне власти.

ХЕРЕС ДЕ ЈА ФРОНТЕРА, варош (85 000 ст.) на Ј Шп. у винородном пределу, тржиште за вино; 711. победа Арабљана над Зап. Готима, после које им припала скоро цела Шп.

ХЕРИК Роберт (Herick, 1591.-1674.), 1 од најбољих енгл. лирских песника.

ХЕРИНГ Вилхелм (Häring, познат под псеуд. Вилхалд Алексис, 1798.-1871.), нем. књиж., исеац ист. романа; пруски Валтер Скот; гл. дела: Панталоне г. фон Бредова и Фридрикус Рекс (песма).

ХЕРИНГА → харинга.

ХЕРИРУД, р. у Аз. извире на подножју Хиндукуша, а губи воду у песку пустиње Кара-Кума.

ХЕРКУЛ, Херакле, син Зевса и Алкмене, која била удата за Амфитрион; рођен у Теби; Зевсова жена Хера гонила га из љубоморе, послала на њега 2 змије, али их он још у колевици удавио; извршио 12 јуначких дела: савладао немејског лава и хидру, ухватио керинејску кошту и еримантског лава, побио и растерао етимфалске птице, очистио Аугијеву шталу, савладао критског бика, донео златне јабуке хесперидеке, извукао Кербера из доњег света итд.; по легенди, основао и олимпијске игре; његова жена Дејанира намазала га из љубоморе неким отровом од чега га спопале страшне муке; да би се спасао мука, бацно се у ватру и изгорео, по смрти уврштен међу богове.

ХЕРКУЛАНУМ, варош у Ит. коју затрпао Везув ланом. 79. г.; откопана 1737.

ХЕРКУЛОВА БАЊА (рум. Бајле Херкулане), чувена бања у рум. Банату (450 ст.) с вријема сланих и сумпорних.

ХЕРКУЛОВИ СТУБОВИ, ант. име за данашњи Гибралтар.

ХЕРЛАЈН Андреј Јакоб (1739.-1817.), сликар, радио портрет, пејзаж и олтарне слике; гл. дело: Трговина и занат.

ХЕРМА (грч.), стуб с попречем на путевима.

ХЕРМАН 1) кнез Херуска, → Арминије. 2) Х. П (+ 1435.), проф цељске, унук бос. краља Твртка, борио се 1396. код Никопоља, постао бан Славоније.

ХЕРМАН и **ДОРОТЕЈА**, идилично-реалистички еп Гетеов (1798.).

ХЕРМАНДАД (шп.) 1) лига коју основало 1288. неколико градова у Арагоњи да би се одупрли самовласти племства. 2) удружење сличног карактера које образовали 1295. арагонски и кастилски градови; располагало са око 2000 војника; трајало до почетка 16. в. 3) удружење против попова, осн. у Шп. крајем 15. в.

ХЕРМАФРОДИТ (грч.), син Херма и Афродите, ког су богови спојили с нимфом Салмаксидом у 1 двополно биће; двополно биће. Хермафродитизам, двополан. Хермафродитизам (грч.-лат.), андрогинија (грч.), двополност, присуство обе врсте полних ор-

гана код 1 исте јединке, нарочито код биљака (у цветонима већине биљака налазе се и прашници и тучкови); по правилу сазревају м. и ж. полни елементи код хермафродита у различито доба (→ протандрија, протогинија); отуд самооплођивање код њих редак случај. Код човека се х. јавља изузетно; х. код човека се сматра као неправилно образложена гениталија услед функционалног поремећаја ендокриних жлезда; х. може да буде прави: обострани (на свакој страни семеник и јајник) или једностран (на 1 страни семеник, а на супротној јајник); лажни: мушки (спољне гениталије више ж. изгледа с м. полним жлездама), женски (спољне гениталије више м. изгледа са ж. полним жлездама); лечи се (уколико то могуће) операцијом.

ХЕРМЕЛИН (*Mustela erminea*), звер из породице куна, сродна ласици, преко зиме боја длаке бела, са изузетком врха репа који црн; крзно јако цељено.

ХЕРМЕНЕВТИКА (грч.), наука о вештини читања и тумачења старих текстова, закона и свештних књига; нарочито Св. писма.

ХЕРМЕС, грч. бог (код Римљана Меркур), син Зевсов, од рођења окретан и лукав; бог стада и паше, трговине, заштитник путева и улица стубове → херме), долова и варалица; гласник Зевсов (као таква има златне крилате сандале и трокраки гласнички штап) итд. **Х. Трисмегисто**, 3-струко вештач (Х.), грч. име за ег. бога Тхота, зачетника науке и уметности; као заштитник магије могао учинити неприступачним благо и суђе (отуд → херметичан).

ХЕРМЕСИЈАНИЗАМ, флз. догматски систем изложен у књизи Хермеса Георга (1775-1831.), кат. теолога; Флз. увод у хришћ. кат. теологију и Хришћ. кат. догматика; одбацује откривење божије; осуђен од ркат. цркве 1835.

ХЕРМЕТИЧАН (грч. → Хермес Трисмегисто), тако затворен (суд) да не пропушта ни течности ни гасове.

ХЕРМИОНА 1) по грч. митологији кћи краља Менелaja удата прво за Пира, затим за Ареста, 2) град у ст. Грч., на Пелопонезу; сада Каистри.

ХЕРМОНОЛИС, град и пристаниште у Грч. (22 000 ст.), на о. Свири; саобр. чвор, бродоградилште.

ХЕРН Лафкадио (Неагв, 1856-1904.), енгл. писац о Јап., где био проф. енгл. књижевности.

ХЕРНАД, р. у Словачкој, дуга 190 км, извире на сн. страни Ниске Татре, улива се у Тису (Мађ.).

ХЕРНЕ, варош (89 000 ст.) у Нем.; хем. и мет. инд.; недалеко угљенокоп.

ХЕРНЕС (Hörnes) 1) Морич (1852-1917.), аустр. историчар, проф. унив. у Бечу, бавио се изучавањем прист. ум.; вршио архл. проучавања у Б. и Х. и издавао *Научне вести* из Б. и Х. (нем. издање Гласника Зем. музеја); гл. дела: *Динарска путовања*, *Праисторија ликовне ум. у Европи*, *Пробитни човек*, 2) Рудолф (1850-1912.), проф. геологије на унив. у Грацу; најважнија дела: *Елементи палеонтологије*, *Наука о земљотресима*, *Грађа и изглед равнина у Аустр. и др.*

ХЕРНИЈА → кила.

ХЕРНХУТОВЦИ (по вароши Хернхуту у Лужици), прот. верска секта, у 18. в. осн. Лудвиг Цинцендорф (→ пијетистички покрет) као наставак чешке браће; одлике: побожност, поштовање општине, савез са Христом (муж сваке жене), тежња за еванђеоским идеалом, ђаконије, нац. цркве; има их 60 000.

ХЕРО, по грч. митологији Артемидина свештеница у Сестоу; волела Леандра, који становао на др. обали Хелеспонта (у Абидосу) на ноћу препливао мореуз, кадгод би му Х. светљском дала знак са

своје куће; кад се Леандар 1 ноћи удано због буре, Х. се и сама бацила у таласе.

ХЕРОДИЈАДА → Иродијада.

ХЕРОДИЈАН → Иродијан.

ХЕРОДОТ (око 484-425, пре Хр.), најстарији грч. историчар, из Халикарнаса, назван оцем ист.; гл. дело: *Историја* (у 9 кн., које носе име 9 муја); много путовао и дао сигурне податке о народима и догађајима из свог доба.

ХЕРОИДА (грч.), посланица неког хероја у стиховима; спев у којем се испосе туговања за палим херојима; први аутор х. Овидије.

ХЕРОИП, дериват морфијума, изгледа да активније сузбија капаљ по морфијум и кодени, али натро више токсичан.

ХЕРОИНА (грч.), јунакиња; глумица у улози јунакиње.

ХЕРОЈ (грч.), митолошка, полубожанска личност; јунак у неком књиј. делу или догађају; јунак уопште. Х. рада, титула која се даје у СССР лицима за успешан рад у привр., науца или ум.; таква лица добијају од држ. пензију и многе повластице у погледу плаћања пореза, закупа станова, набавке животних намирница итд.

ХЕРОЛД (ерлат.), гласник, вестник, званични објављивач.

ХЕРОЛД Луј (1791-1833.), фрп. оперски композитор, компоновао популарну муз. за клавир, балетску муз. и опере, озбиљне и лаке (најчувенија *Зампа*).

ХЕРОН из Александрије (12. в. пре Хр.), грч. математичар и филозоф, познат по свом обрасцу за површину → троугла.

ХЕРОНДА, грч. песник из 3. в. пре Хр.; у својим мимијамима верно сликао мотиве из обичног живота; сачувао их веома мало.

ХЕРОНЕЈА, место у ст. Беотији, где Филип Македонски потукао Атијане и Тебанце 333. пре Хр., а Сула Митридатову војску 86. пре Хр.

ХЕРОСТРАТ, запалио Дијанин храм у Ефесу, 356. пре Хр., да би му име било забележено у ист.

ХЕРПЕС (грч.), оспе се мехурићима у гомилицама око уста или на др. деловима тела, напуњене бистром течношћу која се доцније замути, па затим сасуши, закраста и отпадне; прати грозничаву стању. Х. зоспер, најчешће на трупу, изгледа, у вези са живцима, јер обично поређан у правцу ширења неког нерва.

ХЕРПЕТОЛОГИЈА (грч.), наука која се бави проучавањем гмизаваца, а у ширем смислу и водоземаца.

ХЕРСЕКЛИ («Херцеговач») Ариф Хидмет бег (1839-1903.), унук Али-паше Ризванбеговића, познат тур. песник ст. школе; родом из Мостара, али се већ 1853. иселио у Цариград где свршио науку и постао висока звања и угледно место међу тур. интелектуалцима.

ХЕРСОН, град и пристаниште у ј. Рус. (58 000 ст.), недалеко од Севастопоља; осн. у ст. в. као грч. колонија; уништили га Татари 1363.

ХЕРСОНЕЗ, име којим Грци називали 4 полуострва: 1) *Трачки*, данас Дарданели; 2) *Тауруски*, данас *Крим*; 3) *Цимбрски*, данас Јапан у Давској; 4) *Златни*, можда данашња Индо-Кина.

ХЕРСТ 1) Вилим (Hearst, * 1863.), 1 од најмоћнијих власника дневне штампе у САД; многим новинама подигао тираж својим листовима; јако утиче на јавно мишљење. 2) Сесил (Hurst, * 1870.), енгл. правник; дугогод. правни саветник енгл. владе; заступао енгл. интересе у више спорова; био делегат на хашкој конфер. мира 1907., на лондон. конф. 1908.; 1 од делегата за закључење мира 1919., члан од 1930. и претседник Хапског међунар. суда (од 1934.).

ХЕРТЕР-ХАЈБЕРГОВА БОЛЕСТ → пролив.

ХЕРУБ (јевр., мн. херубим), анђели најближи богу, многики, по Језекиљу с 4 лица (лав, теле, орао, човек).

ХЕРУВИМ, у хришћ. врста анђела, сликају их у виду детиње главе на крилима. **Херувимска песма**, део прав. литургије; пева се за време спремања вел. входа; уседена за време цара Јустина II (6. в.); почетне речима: *Иже херувими*.

ХЕРУЛИ, germ. народ који под вођством Одоакра уништио Зап. рим. царство, 476.

ХЕРУСЦИ, ст. франачки народ, настањен у Германији; његов вођ Арминије потукао у више махова Римљане.

ХЕРЦ Хајрих Рудолф (Hertz, 1857.-1894.), нем. физичар. 1. пронао електромагнетске таласе (1888.) и експериментално потврдио да су они — саобразно Максвеловој теорији — исте природе као и светлосни таласи; нише пута предложено да се јединица фреквенције (1 периода у 1^м) назове **херц**, али Мејнхар. елтри. комисија није то још званично усвојила; мултиплете јединице 1 килохерц = 1000 херца (→ сл.).

ХЕРЦЕГ (нем.) 1) првобитно код Герм. војсковођ. 2) назив за чланове краљ. уг. породице који краља замењивали у Хрв. и Далм.; неки х. владали у 13. в. и Босном и уг. жупанијама сев. од Драве.

ХЕРЦЕГ Ференц (* 1863.), мађ. књижевник, нем. порекла, родом из Вршца, писац романа и новела, нарочито романа из живота мађ. центрпје; најуспелија му дела: *Ђурковљани*, *Пагани*, *Златна виолина*, *Андор* и *Андреја*; написао и многе драме.

ХЕРЦЕГ НОВИ, град (2 000 ст.) на з. страни залива

свет; због тога и због сиромаштва земље већ се етолећима иселавају у прим. крајеве п. још више, у ниже крајеве па СЗ, С и СИ (Босна и Срб.).

ХЕРЦЕГОВИЋ Ахмет-паша → Ахмет-паша.

ХЕРЦЕН Александар И. (1812.-1870.), рус. социолог, књижевник и публицист, родоначелник рус. социјализма; естетско флз. и књиж. образовање, дуг живот и позивање прилика у Евр., јак списатељски талент, борбен темперамент; 1835.-1847. био у прогонству у Сибиру, 1847. емигрирао да би се борио против режима ст. Рус.; принао крилу рус. «западњака»; после револуције 1848. разочарао се у евр. соц. покрет и веровао у рус. «оштингу» и земљр. класу; његов часопис *Колокол* имао велики утицај на јавни живот; мемоари *Х. Минуло* и *Размишљања* документ рус. соц. мисли 19. в.

ХЕРЦИНИЈА, Херцегска Шума, огромна шума која у ст. в. захватала крајеве између Херцеговских пл., Рајне и Ардона; њени остаци: Тириншка Шума, Шварцвалд итд.

ХЕРЦЛ Теодор (Herzl, 1860.-1904.), јевр. публицист; осп. и теоретичар → ционизма; своју ционистичку доктрину изложио прво у делу: *Јеврејска држава* (1896.) у којем истакао систем полит. ционизма с гл. циљем: стварање самосталне јевр. државе у Палестини; своје идеје пропратио и ширно и преко ционистичког часописа *Свет* који сам опкренуо и уређивао.

ХЕРЦОГ (герм.), војвода; → херцег.

ХЕРШЕЛ Фридрих Вилхелм (Herschel, 1738.-1822.), нем. астроном, оснивач стеларне стр.; 1771. открио планету Уран и 2 њена сателита као и 2 сателита Сатурна; његова сестра *Каролина* (1750.-1848.) и син *Џон* (1792.-1871.) били такође познати астрономи (→ сл.).

ХЕС, синђени 7. ступањ осп. -дур скале.

ХЕС 1) Виктор Франк (Hess, * 1883.), аустр. физичар, познат по радовима из електрицитета и термохем. 2) **Мозес** (1812.-1872.), нем. социјалист и публицист; с Марксом се развио тврдећи да он у *Комунистичком манифесту* карикирао прави социјализам.

ХЕСЕ Херман (Hesse, * 1877.), нем. романописац и лиричар; прожет лиризмом шванске романтике, постао пацифист после ратних доживљаја; фил. стилист; романи *Петар Каменцид*, *Демјан*, *Сидхарта*, *Заратустрин повратак*, *Степски вук*.

ХЕСЕН, држава (7 692 км², 1,35 мил. ст.) нем. рпб.; највећи део стан. бави се инд. (хем., кожа, дрвета, хартије, пива, ткст.), затим земљр. (житарице, кромпир, шећ. репа, вариво, воће, винова лоза итд.) и др. занимањима; од стоке највише се гаји свиња и говече; има руда (угаљ, гвозђе) и минер. вода; гл. место Дармштат. **Х.-Насау**, пров. (15 703 км², 2,4 мил. ст.) између Рајне, Мајне и Везера; 37% стан. баве се инд., остатак земљр., сточарством, трг. и рударством; гл. место Касел. **Хесенска муницип** (*Municipality destructor*), дуга и витка, слична малим комарцима, највећа штеточина стрних жита сем овса; женке носе 80-150 јаја, а ларвине живе у стабљикама, код коленицета, сишући сокове и изазивајући задебљања, сузбија се добром обрадом земљишта и нарочито паљењем и заоравањем стрништа као и добрим плодородом, пажећи да жита која могу бити заражена дођу само сваке 3. године на исто место.

ХЕСЕП, племенске државице у ст. Ег., пре уједињења (грч.: номе).

ХЕСОНИТ (грч.), мрко жути и нарандасти варијетет гранита; има их и црвене боје; употребљавала се као плодурани камен; познатији су из Цејлона и са Елбе.

ХЕСПЕРИДЕ, по грч. митол. нимфе чуварице златних јабука Херниих (→ Херкул).

ХЕСПЕРИЈА, запад код Грка и Римљана.

ХЕСПЕРОС, грч. назив за Вечерњачу (Фосфорос, Зорњача).

ХЕСТИЈА, грч. богиња, код Римљана Веста, ћерка бога Хрона, заштитница људи, која им чува станове, због чега поштована у домаћем огњишту; заштитница држ. уређења; чиста као пламен, није остала само девојка, него и незину службу вршиле само невине девојке (у Риму весталке).

Боке Которске (Зет. Бан.) и жел. прузи Сарајево-Зеленика, морско пристаниште, купалиште и опоравилиште: осп. га бос. краљ Твртко, доградио и улепшао херцег Стјепан Вукчић, по коме добио име; фабр. конзерви; остаци ст. града.

ХЕРЦЕГОВИНА → Босна и Х. Херцеговачки говор, малих тип јеканског пареча, говори се у Х., Босни, Далм., Хрв., Слав. и зап. Срб.; компактан само у и. Х., Дубровнику и околини и зап. Срб., иначе измешан с икавским; његов старији тип у основи дубровачког говора узет за књиж. језик у зап. крајевима. **Х.-захумска епархија**, наставак ст. хумске митрополије; од 16. в. њено седиште у требињском ман. Тврдошу; кад се та митрополија поделила у 2 е., други еп. становало у Бијелом Пољу, у ман. св. Петра и Павла; у 17. в. обе е. привремено, а од 18. в. дефинитивно спојене; у 18. в. митрополити становали у ман. Дужима, а од 1767. у Мостару; 1925. х. митрополија сведена на е. Х. **устанак**, изазван тешким стањем Срба у Тур., почео јула 1875. у Невесињу нападом на тур. заптије, брзину одмах на више места, а у августу се раширио и на Босну; устанци тражили аутономију, слободу вере, смањење пореза, укидање самовоље, реформу управе, а железни уједињење са Срб.; х. у. вођен успешно, помагале га Срб., Ц. Гора и Аустр. (која тим почела своје продирање на Балкан); Порта 13./2. 1876. пристала на реформе, које предложиле Рус., Аустр. и Нем., да би се Б. и Х. умарила; реформе задовољиле углавном жеље устаника, али до њихове примене није дошло због даљих догађаја. **Херцеговци**, стан. Херц., посебна етничка група међу Србохрватима; Х. се деле само по вери: у зап. Херц. претежно кат., у и. прав., а у оба дела има и мусл.; цела обл. веома кршњавита и главно занимање стан. сточарство; куће од камена; у високим шумским крајевима и брвнаре; у и. Херц. нагло продира црног. ношња, а у зап. се нагло губи нар. ношња; иначе у нар. животу очуване многе патријархалне црте, нарочито у организацији породице и задруге и обичајима; кат. у зап. Херц. држе обичај славе (крсног имена); у и. Херц. доскора живела племенска организација, а подела на племена се држи и данас: Дробњаци, Пива, Никшићки, Бањани, Шаранци, Ускоци и др.; у зап. Херц. мање пределе и етничке целине, међу којима најважнији → Хумалци; Х. свеж и плодан

ХЕСТИНГС → Хастингс.

ХЕТЕРА, образована и слободна жена код ст. Грца.
ХЕТЕРИЈА, тајна грч. полит. организација, осн. 1780. у Румунији од песника Риге од Фере, у циљу да ослободи Грце и остале балк. хришћ. од Тур.; обновљена 1814. у Одеси под вођством Скуфоса, затим потчињена одбору од 8 чланова, х. дуже време имала своје седиште у Рус. помагана од цара Александра I.; Карађорђе од 1816. био у везама с х.; она покретач грч. устанка 1821.

ХЕТЕРОГАМИЈА (грч.) → изогамија, анизогамија.
ХЕТЕРОГЕН (грч.), разнородан, разноврстан, недјелнак природе (супр.: хомоген).

ХЕТЕРОГОНИЈА (грч.), потицање, произлажење из нечег страног, туђега; случај генерационе смене код многих дрва, црвуљака и зглавара: 1) 1 полна генерација смењује се с 1 или више партеногенетичких генерација; 2) 1 полна генерација с одвојеним половима смењује се с хермафродитном генерацијом; код биљних ваши нпр. многобројне генерације бескрилних јединки које се јављају преко лета, развијају се из партеногенетичких (неоплоћених) јаја и све у женке; у јесен се јавља генерација нормалних мушкараца и женки, из чијих се оплоћених јаја у пролеће развија партеногенетичка генерација; код неких организама партеногенетичка генерација налази се на ступњу ларве (→ педогенеза).

ХЕТЕРОДИН, генератор наизменичних струја високе учестотице, најчешће се употребљава у → радио-пријемницима као локални осцилатор; најпре нашао примену код телегр. радио-пријемника ради претварања нечујних телегр. импулса у чујне (→ телеграфија); обично се х. подеси тако да тој има висину око 800 е/с; код суперхетеродинског пријемника игра улогу 1. осцилатора.

ХЕТЕРОДОКСИЈА (грч.) → ортодоксија.
ХЕТЕРОЗИГОТ, хетерозиготан (грч.), јединка постала спајањем гамета с различитим наследним факторима за 1 или више наследних особина; бастарди увек х.; х. даје различите гамете у погледу наследних фактора за те особине; сваки гамет носи у себи наследне факторе само 1 од родитеља.

ХЕТЕРОМОРФАН (грч.), другог, различитог облика.
ХЕТЕРОНОМИЈА (грч.) 1) страна законитост (супр. → аутономија), 2) чланковитост (у зоол.).

ХЕТЕРОСЕКСУАЛАН (грч.-лат.), пољно наклонен супротног полу; употребљава се само кад се прави разлика од → хомосексуалца.

ХЕТЕРОСТИЛИЈА (грч.), различита дужина прашика и стубића у цветovima разних индивидуа исте врсте; постоје 2 случаја: **диморфна х.** (диморфизам), кад једни цветови имају дугачке стубиће и краће прашике, а други кратке стубиће и дугачке прашике (нпр.: јагорчевина); **триморфна х.** (триморфизам), кад постоје 3 врсте цветова (комбинације дугачких, ср. и кратких стубића и дугачких, ср. и кратких прашика); х. спречава самоопрашивање (аутогамија).

ХЕТЕРОТЕРМЕ (грч.), животиње с променљивом тмпт. тела; све животињске групе изузев птице и сисара с човеком.

ХЕТЕРОТРАНСПЛАНТАЦИЈА (грч.-лат.) → трансплантација.

ХЕТЕРОТРОФИЈА (грч.) начин → исхране незелених (хетеротрофних) биљака. **Хетеротрофне биљке**, без хлоропласта, нису способне да врше синтезу орг. материје из анорг. него упућене на готову орг. храну пореклом од аутотрофних организама; разликују се 2 групе: → сапрофити и → паразити.

ХЕТЕРОФИЛИЈА (грч.), појава листова различита облика на разним гранама у току развића биљке; нпр. код бршљана лишће на гранама које ће цветати разликује се од осталог лишћа; нарочито често код водених биљака.

ХЕТЕРОФОНИЈА (грч.), кад инструмент претходи или наставља унисону мелодиску певачку ливљу; пример: гуслање.

ХЕТЕРОХРОМИЈА (грч.), разн обојене дужице или њени делови код исте особе; урођена аномалија.

ХЕТИ, хетити, хетити, народ инд.-евр. порекла који се у непознато доба доселио вероватно с В. П. у М. и Предњу Аз. где наметну своју власт ранијем стан. и образовао федеративну државу на Кападокијској Визорани; у 15. в. пре Хр. за владе кнеза Шубилухијуме и Хатусила. Х. имали моћно царство које захватало добар део М. Аз. и Сирије, због које ратовали с ег. владарима Сетњем † и Рамзееом II; али још у 12. в. пре Хр. на њихову државу навалили први јелински стан. острва у Егејском М. и скривили њену моћ; после тога полит. средиште Х. пренесено у град Каргемиш на Еуфрату; кад асирски цар Саргис II заузео и овај град и поставио му свог управника (717. пре Хр.), Х. изгу-

били сваки значај у ист. и постепено се претопили у др. народе. **Хетитски језик**, спада у кентум-групу индо-евр. ј. Х. раса → предњазиска раса.

ХЕТМАН, атаман (по нем. Hauptmann), изабрани старшина запорошких Козака.

ХЕТНЕР 1) Алфред (* 1859), нем. географ; бави се углавном методологијом геогр.; испитивао Ј. и О. Амер., дао уџбеник из регионалне геогр.; и геоморфологије. 2) Херман (1821.-1882.), нем. историчар књижевности; схвата је као израз општих идеја времена; дела: **Ист. књижевности 18. в., Романтична школа.**

ХЕУРЕКА (грч.; пронашао сам), изрека коју, по причању, изговорио Архимед кад приликом купања пронашао хидростатички закон.

ХЕУРИСТИКА (грч.), вештина или упутство за проналажење истине или sazнања. **Хеуристичко доказивање**, нпр.: све што ниси изгубио, то имаш; рогове ниси изгубио, дакле: имаш рогове; тај начин доказивања био нарочито распрострањен у тзв. мегарској флз. шк. од које потичу гл. → софизми. **Х. облик настава**, излагање настава редом како ће ученици сами доћи до научних истина.

ХЕФДИНГ Харалд (Höfding, 1843.-1931.), дански филозоф, веома плодан у истраживању форема мишљења и појмова; покушао да споји позитивизам с критицизмом; етику сматра као израз псих. и соц. а не теол. и метафиз. основа; његова псих. истраживања на темељима искуства али без експер. претривања; гл. дела: **Људска мисао, њене форме и задаци.** Етика, Русо и његова филозофија, Кант. **ХЕФЕЛЕ** Карл Јозеф (1809.-1893.), бискуп у Ротенбургу, знаменит црк. историчар; написао капитално дело: **Историја васељенских сабора.**

ХЕФЕСТ, код Римљана Вулкан, бог ватре, син Зевса и Хере, муж Афродитин, хром и веома ружан; заштитник свих мајстора и заната.

ХЕФЕСТИОН († 324. пре Хр.), македонски војвода и пријатељ Александра Вел.

ХЕФНЕРОВА СВЕЋА, јединица светлосне јачине која се употребљава у Нем. и Аустр. представљена светлосном јачином коју одаје у хориз. правцу Х. лампа с амил-ацетатом под одређеним условима (висина пламена 40 мм, атмосферски притисак 76 мм мтд.); мања отприлике за 10% од → интерна. с. **ХЕФТЕМИМЕРЕС** (получује, одмор (чексуре) после арсе 4. стопе или иза 7. полустопе у хексамеру).

ХЕЦАС, Хица, краљевина (470 000 км², 0,9 мил. ст.), на з. делу Арабског пол. дуж Црвеног М.; поред обала и по оазама земљор., у унутрашности сточарство (овце); гл. место Мека.

ХИЈАН ЧУАНГ (602.-664.), кинески путописац који као будистички калуђер обишао »сто и десет земаља ср. Аз. и Индије.

ХИЈАЦЕНТ Патер (Hyacinthe, 1827.-1912.), кармелитанин, проповедник; због оштре критике црк. злоупотреба екскомунициран; 1879. осн. кат. галиканску цркву (Eglise catholique gallicane) у Паризу.

ХИБЕРНИЈА, ант. име Ирске.

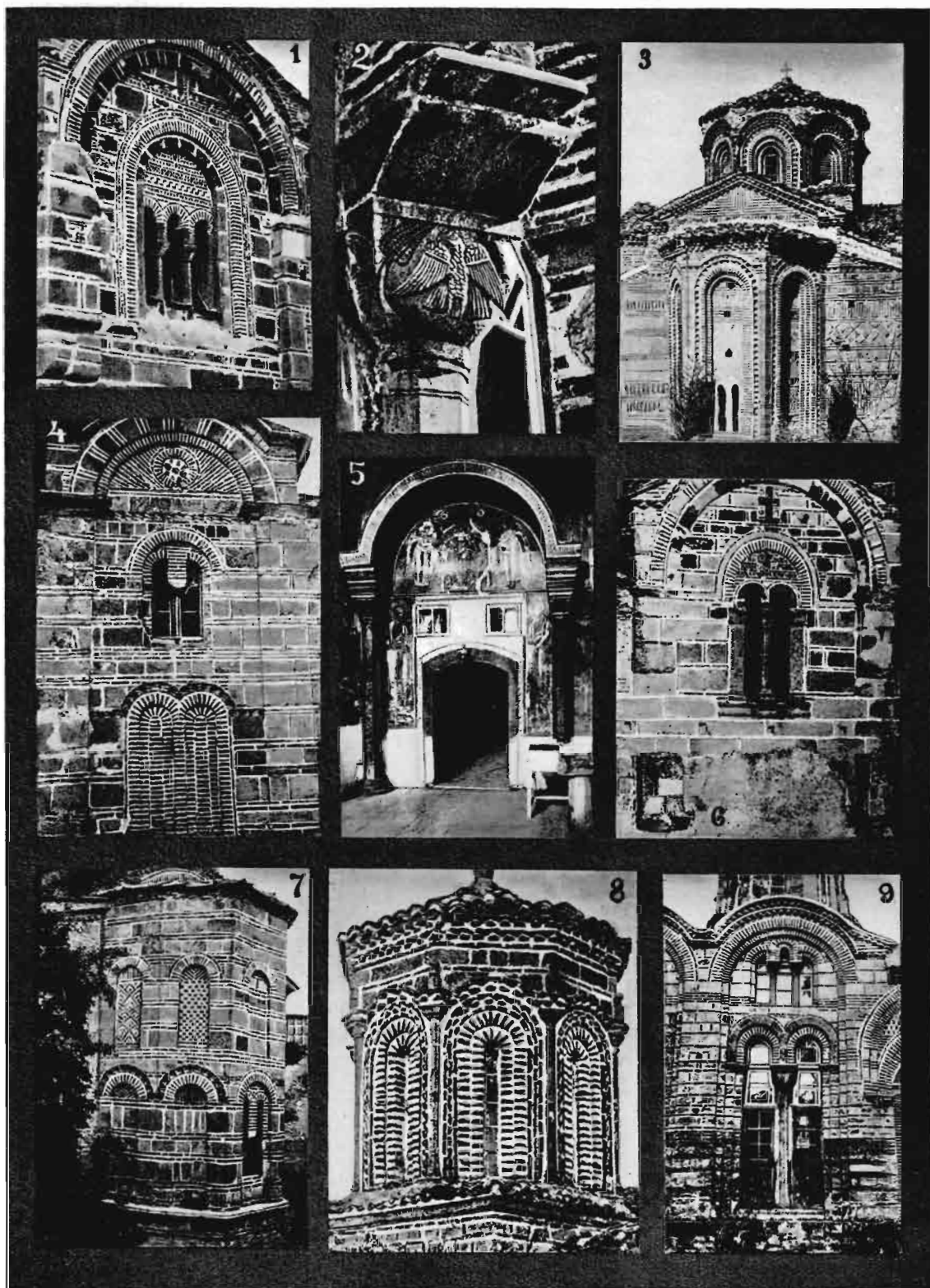
ХИБИНСКИ Адолф (* 1880.), пољ. музиколог, проф. унив. и конзерваторијума у Лавову; гл. дела: **О Песма богородици, О односу између пољ. и зап. музике у 15. и 18. в.**

ХИБИСКУС (Hibiscus, фам. Malvaceae), зељасте биљке, шибље или дрвце, већином у тропима; имају спољашњу чашу из много линеалних делова и потом се разликују од осталих слезова; гаји се ради мирног плода, сличног паприци, који се употребљава за јело (→ бања, бабња).

ХИБРИД (грч.) 1) двоврсног порекла, мешовит. 2) кованца састављена од речи из разних језика, нпр. аутомобил. 3) мезели разних биљака или животиња, ретко плодни; → бастард; у виноградарству врсте винове лозе, постале укрштањем амер. и евр. врста; деле се на: **евр.-амер. х.**, створене вештачким оплођивањем цветова амер. и евр. врста винове лозе, с намером да се створи лоза отпорна према филосери, а да јој се не умањи издржљивост према кречном земљишту (најважнији: Аран х Рупестрис Гаязен № 1, Мурверд х Рупестрис № 1202 и Шасла х Брандијери № 41 В) и **амер.-амер. х.**, производ вештачке хибридације између амер. врста винове лозе, који претстављају добре подлоге за калемљење домаће лозе (најважнији: Рипарија х Рупестрис 3309, Рипарија х Рупестрис Шварцман, Берландијери х Рипарија Телеки № 8 В, Берландијери х Рипарија Кобер 5 В. В.). **Родни стари х.**, створени у почетку филосерне заразе у Фриц., делом из семена донетог из Амер., делом хибридацијом амер. врста и сората с евр. лозом; с преношењем амер. врста лозе у Евр. ради калемљења, Французи из Амер. донели и разне х. створене у природи, одабирали их и размножавали, да би добили добро грође и вино као оно од евр. лозе; те да избегну трошкове овог калемљења евр. ло-

1. Главни портал Студенице. — 2. Кровни венац на фасади Студенице. — 3. Спољни портал Дечана.
 4. Бочни портал Студенице. — 5. Олтар Студенице (споља). — 6. Портал Граца. — 7. Олтарски прозор
 на Студеници. — 8. Град Маглич. — 9. Украс изнад Дечанског портала. — 10. Кула испред улаза у
 цркву манастира Сопотани.

1. Део фасаде манастира св. Ђорђа (у Староме Нагоричину). — 2. Капител из Хиландара. — 3. Део фасаде манастира св. Климента (у Охриду). — 4. Део фасаде Марковог манастира (код Скопља). — 5. Портал Грачанице. — 6. Део фасаде св. Ђорђа (у Старом Нагоричину). — 7. Олтар Марковог манастира (споља). — 8. Кубе манастира св. Наума (у Охриду). — 9. Део фасаде хиландарске приправе.

зе; ови х. прозвани р. с. х. »директори«; убрзо се показала 2 вел. недостатка ових ст. х.: 1) вино од њих лоше с непријатним мирисом на лисцију 2) недовољно отпорни против Филоксере те њихово гађење у Фрц. напуштено; у почетку обнове винограда неки од ових х. пренети и код нас, и још и данас се одржавају у неким нашим крајевима; са њење х. код нас забрањено 1922. г. (чл. 23 Зак. о обнављању и унапређењу виноградарства), осим оних х. за које да одобрење Мст. пољопр., а Зак. о вину (§ 12), забрањен од почетка 1932. промет и продаја вина од х., изузимајући оне сорте изравно рсдних х. чије размножавање одобрио Мст. пољопр.; од с. р. х. важнији: Отело, Хербемон, Ноа, Делаваре, Изабела; пошто се показало да дужина живота калемљених винограда ограничена на 20-30 год., и да се калемљена лоза мора често прскати против пероноспоре и запрашивати против оидијума, што повећава трошкове око одржавања винограда, вел. број виноградарских стручњака истражује стварање идеалног х. довољно издржљивог против филоксере без калемљења, а уједно издржљивог и против криптогамских болести (пероноспора, оидијум, блак-рот) без прскања и запрашивања, а да ипак даје добро вино; на стварању таквих, тз. нових х. радили многи и створили вел. број много бољих од с. х., али досад још није тај циљ постигнут: нови х. слабо отпорни против филоксере, недовољно против криптогамских болести, а вино и грође им много заостају за евр. лозом; од нових родних х. важнији: Себелов х. бр. 1000 с дрним, и бр. 5409 с белим грођем (→ хибридација винове лозе). Хибридација, укрштавање, стварање хибрида. Х. винове лозе, настаје кад цветни прах 1 лозе падне на тучак 2. лозе и оплоди га, па из тако настало семена израсте нова лоза; из цветова двеју одлика исте врсте настају мелези (хибриди сората), а из цветова двеју различитих врста настају бастарди (хибриди врста); х. може бити случајна, без утицаја човека и онда настају природни; ако их човек намерно створи, настају вештачки мелези, односно бастарди; при вештачкој х. на чокоту 1 врсте лозе, чије цветове треба оплодити, изабере се 1 грозд крајем маја и на њему се остави 20-30 цветова, а остали се уклоне; пред само отварање ових цветова откине се са сваког цветца цела круница са свим прашицима, тако да остану голи тучкови с чистим жигом (ж. цветови); затим се четкицом покупи цветни прах с чокота који треба да га да и бацн на тако поређане ж. цветове, или се добро расцветан грозд с тога чокота стресе над приређеним ж. цветовима; тако оплођени гроздови увуку се у кесице, да не би инсекти и ветар нанели прах с неке треће сорте; после недељу дана скине се кеса и остави да грође потпуно сазри, па се семекне извуку из бочице, осуше и стратификују у песку; из семена изникну биљке од којих се одаберу и задрже оне које стекле жељене особине; х. се стварају отпорне подлоге против филоксере.

ХИГИЈЕНА, ћерка Асклепијева, грч. богиња здравља, често приказивана с њим као бог лекариства.

ХИГИЈЕНА (грч.), грана мед. чији задатак да на основу тачних сазнања о човечијем организму и појавама у њему и изван њега, успостави најпогодније услове за живот, одржавање, подизање и јачање човечијег здравља. Јична х., стара се с овим околностима које појединца у интересу свог здравља треба да спроводи, да би одржао живот. Јавна х., спроводи заједничке мере у друштву, које не стоје у моћи појединца (контрола намирница, нијане воде итд.). Социјална х., испитује утицаје социј. положаја друштв. редова народа на болесне и патол. појаве; тражи средства да се ти узроци и околности отклоне, те здравље подигне. Х. војна, наука која изучава здравств. стање војске и мере да се оно одржи; настала због нарочитог живота војске у миру и рату; учи се у Вој. акад. а детаљно изучавају лекари као ратну и мирнодопску санитарску службу. Х. липије, х. тела, м., због физичког рада, гимнастике и спорта својствени добро развијени мишићи, а ж. облина удова и тела; с негованем стаса мора се почети од детињства; храна треба да се састоји углавном од поврћа, воћа, сира, јаја, а меса и хлеба мало, исто тако мало и течности за време јела; треба ходати у равници 1/4—1 1/2 сат темпом од 4-5 за ж., а 5-6 км за м. на сат; не сме се сунити лежати; за одрасле доста 6-8 сати спавања, за оне испод 20 год. 9; гимнастика за ж. да је лака (шведска) а за м. тежа; најздравији спорт пливање, па веслање, тенис, јахање; добар и сваки други спорт на чистом ваздуху; свим врстама спорта може се лако смањити дебелина, од које се не ваља лечити гладовањем; гимнастика и

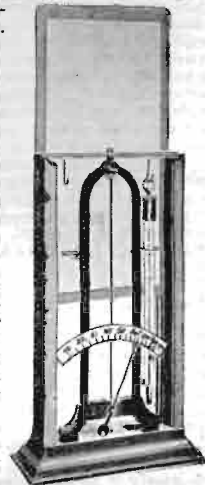
спорта повољно утичу и на правилан развој → дојки. Х. пубертета, ради правилног тока полног сазревања треба обраћати пажњу на исхрану, чистоту, одевање, телесна вежбања, здрав морални живот; исхрана меновита, нарочито воће и поврће од користи; забрањена употреба алкох. пића, надражујућих зачина, дувана и кафе; сва телесна вежбања и спортови изведени рационално, од знатне користи; од нарочитог значаја васпитање душевно и морално, да не би дошло до преране сексуалне раздражљивости. Х. расна (еугеника), проучава начине и мере да се постигне здрав и снажан пород и да се исти очува и развије у здрав и снажан народ. Х. уста, лечење и плембарање кариозних зуба, отстрањивање трулих коренова и зуба који се не могу излечити; редован полугодишњи лек. преглед зуба, чишћење зубног камена; чувати се вруће, сувише хладне хране и оштрих зачина; бар 2 пута на дан (ујутру и увече) чистити зубе четком и прашком и испирати млаком водом с антисептичном течношћу (Стома, Одол); сем тога, после сваког јела чишћење зуба четкицом и водом; четкицу повлачити не само хоризонтално него и вертикално, и то са свих страна зуба. Хигијенско-дијететски режим, чини основу лечења плућне тбк.; телесни и душевни мир на чистом ваздуху, добра исхрана; дају се болесник излежава напољу, закључено од јаког сунца; ноћу у соби при отвореним прозорима; кретање, умерено и поступно, допуштено само при нормалној тмпт. тела; спроводи се најбоље у → санаторијуму.

ХИГРО- (грч.), предметак у сложеницама са значењем: влажан.

ХИГРОГРАМ (грч.), цртеж који исписује → хидрограф.

ХИГРОГРАФ (грч.), справа на основи хигрометра, бележи стање релативне влаге у сваком тренутку.

ХИГРОМЕТАР (грч.), инструмент који показује релативну влагу у ваздуху, састоји се од затегнуте жице, длаке и 1 казаљке; длака осетљива на влагу и при различитој влази мења своју дужину; промене дужине показује казаљка која се креће по подели од 0-100; 0 означава сух, а 100 потпуно влажан ваздух. Хигрометарски дефицит, тежина водене паре која недостаје извесној запремини ваздуха, па да буде засићена воденом паром. Х. стање, стање влаге, степен влажности ваздуха у % (→ хигрометар). Хигрометрија, скуп начина мерења влаге у ваздуху; мерење притиска водене паре висином живиног стуба, мерење водене паре граммовима у извесној запремини ваздуха или у јединици — 1 кг — тежине ваздуха и мерење → релативне влаге.

ХИГРОСКОП (грч.), направа која показује приближну влажност ваздуха; састоји се од неког хигроскопног тела које, примавући влагу, показује спољну промену; у боји, дужини итд. Хигроскопан, који упија влагу.

ХИГРОФИТЕ (грч.), биљке које живе на влажном земљишту и услед обилног снабдевања водом налазе се стално у влажној атмосфери; у спољној и унутрањој грађи приближавају се воденим биљкама.

HIGH LIFE (енгл.) → хај лајф.

ХИДАЛГО (шп.), племић, поседник.

ХИДАТОДЕ (грч.), отвори на епидерму биљака кроз који биљка избацује сувишну воду у виду калпица (→ гутација); од стома се разликује битно у том што им отвори стални (немају способност отварања и затварања), нпр. код трава.

ХИДАТОФИТЕ → хидрофите.

ХИДРА (грч.) 1) змај с 9 глава ког убио → Херкул. 2) најпознатији претставник кола дупљара у слатким водама, полип веома просте грађе у облику мале трубице с меким зидовима и с 6-8 пипака око усног отвора; живи најчешће утврђена за подлогу у барама и јарковима; грабљива, храни се поглавито рачињима, првима и каткад и младунцима риба; плем лови пицима и убија га отровним чаурицама које има у телесном зиду; размножава се пуњењем, и полно; јаја се стварају у тел. зиду; х. има више врста које тешко разликовати међу собом.

ХИДРАЗИН, дијамид, H_2N-NH_2 , уљава течност, кључа на +113,5°; тачка топљења +1,4°; добива се најлакше дејством хипохлорита на амонијак; његове

паре су отровне; изразито редуцијоно средство; са сумпорном киселином гради сулфат $N_2H_4 \cdot H_2SO_4$, који је тешко растворан и служи за издвајање х. из раствора; концентровани раствор калијум хидроксида ослобађа из сулфата х. хидрат.

ХИДРАНГЕА (*Hydrangea hortensis*, фам. Saxifragaceae), украсно шибље, пореклом из Кине.

ХИДРАНТ (грч.), прикључак из водоводне цеве за узимање воде дуж улица; служи за поливање улица, гашење пожара итд.

ХИДРАТИ, кристалинична хем. једињења, већином соли, која садрже 1 или више молекула кристалне воде; постају кристализацијом из водених раствора; број молекула кристалне воде је за неко хем. једињење под одређеним условима тачно одређен и константан, нпр.: стипса $KAl(SO_4)_2 \cdot 12 H_2O$, сода $Na_2CO_3 \cdot 10 H_2O$, плави камен $CuSO_4 \cdot 5 H_2O$; х. се данас схватају као комплексна једињења с водом за шта служи као доказ знатна хидратациона енергија и нарочито промена боје (нпр. безводни бакарсулфат је безбојан); једна иста со може имати различити број молекула кристалне воде као нпр. $CuSO_4 \cdot 5 H_2O$, $CuSO_4 \cdot 3 H_2O$ и $CuSO_4 \cdot H_2O$; стојањем на ваздуху често губе х. бар један део своје кристалне воде.

ХИДРАУЛИКА (грч.), наука која се бави проучавањем кретања течности, поглавито воде. **Хидраулички акумулатор**, суд или резервоар у којем се течност држи под притиском да би се у жељеном тренутку могла да искористи за извештај погон (нпр. погон х. пресе). **Х. модул** → цемент.

ХИДРИЈА (грч.), крчак за воду.

ХИДРИРАЊЕ (грч.), хем. процес, поступање водоником орг. материја, које садрже незасићена једињења у присуству неког катализатора: незасићена орг. једињења при х. хемиски везују (адирају) водоник и прелазе у засићена; тако се везивањем водоника ради у нарочитим апаратима у присуству малих количина платине, паладијума или никла као катализатора под спец. условима, на одређеној тмпт. и под одређеним притиском; вискозна уља прелазе у конзистентне масти, сличне прир. свињској масти и лоју, дојане у трговини под различитим именима: талгол, талгит, линит итд.; употребљавају се у инд. и као животна намирница, нарочито за израду маргарина; х. каменог и мрког угља, тресега, смоле и катрана, добијају се течни продукти слични прир. нафти; њиховом прерадом дозива се бензин, петролоум, парафин итд.

ХИДРО (грч.), предметак у сложеницама са значењем: вода (водо-, воден).

ХИДРОАВИЈАЦИЈА, авијација која у свом саставу има → хидроплине; намењена за дејство на води.

ХИДРОАМИОН (грч.) → амвион.

ХИДРОАЗА (грч.), место на води намењено за полетање и слетање хидроавиона.

ХИДРОБИОЛОГИЈА (грч.), наука о животу у водама, о свему што се односи на живи свет слатких вода и мора, али у првом реду о → екологији водених организама; поред теориског значаја, х. од вел. практичне вредности, јер се на њеним резултатима заснива модерно рибарство.

ХИДРОГЕН → водоник. **Хидрогенов супероксид**, безбојна течност; у мед. се употребљава за дезинфекцију и отклањање смрада код гнојних рана; јако пени при додиру с гнојем; додаје се и води за испирање гуще; у козметички служи за бојење косе.

ХИДРОГРАФИЈА (грч.), научна грана која описује воде на земљиној површини (реке, јез., мора). **Хидрографски чвор**, место од којег се разилазе р. у разним правцима.

ХИДРОДИНАМИКА (грч.) → хидромеханика.

ХИДРОЕЛЕКТРИЧНО КУПАТИЛО, врста → електротерапије галванском или фарадичном струјом.

ХИДРОЗОЕ (*Hydrozoa*), класа најпростије саргањених → дупљара, с једноставном, неиздељеном дупљом тела; размножавају се типичном генерационом сменом, у којој се смесује генерација полипа с генерацијом медуза; живе претежно у морима и нижњим полипи граде нежне и многобројне колоније; у слаткој води најпознатији представник хидра.

ХИДРОКЕФАЛУС (грч.) → водена глава.

ХИДРОКСИДИ, базе, лужине, у ужем смислу једињења метала са једном или више хидроксиленних група OH ; одликује се јако базним карактером; глн. важни: натријум-хидроксид $NaOH$ (луга сода, камена сода), калијум-хидроксид KOH (поташа) и калцијум-хидроксид $Ca(OH)_2$ (кречно млеко).

ХИДРОКСИЛНА ГРУПА OH , не може да егзистира слободна; може да постоји у растворима као хидроксили → јон OH^- ; карактеристична група базних једињења, алкохола итд.

ХИДРОЛИЗА, спонтани процес разлагања неке соли на слободну киселину и слободну базу под дејством воде; све соли слабих киселина и слабих база подлежу хидролитичком разлагању у води; већ према томе да ли је јача киселина или база од којих је постала со, реагује водени раствор те соли кисело, односно алкално.

ХИДРОМЕТРИЈА (грч.), мерење брзина и количина воде у воденим токовима.

ХИДРОМЕХАНИКА (грч.), наука о условима равнотеже течности (хидростатика) и њеном кретању (хидродинамика); проучава и услове пливања и отпора крутих тела у течности.

ХИДРОПЛАН (грч.-лат.), летелица удешена за слетање и полетање на води; може бити с централним чамцем, који служи место трупа за смештај посаде и уређаја и место пловача за кретање по води, или са стајним трапом с пловцима (место тоčkова); по намени: борбени, извиђачки, торпедни и бомбардери (→ морнарица). **Хидропланаж** (грч.-фрц.), кретање хидроплана по површини воде, специјално кретање у правој линији довољно брзо али не толико, да би се хидроплан одвојио од воде.

ХИДРОСУЛФИДИ, киселе (примарне) соли сумпорводоника (пример: натријум-хидросулфид $NaSH$).

ХИДРОСУЛФИТИ, примарне соли сумпорасте киселине (пример: натријум-хидросулфит $(NaHSO_3)$).

ХИДРОСФЕРА (грч.), водени, поглавито океански омотач на земљиној површини.

ХИДРОТЕРАПИЈА (грч.), лечење водом у свим њеним облицима и разном топлоћом: купања, туширања водом или паром, парења, умотавање у хладне облоге и пићење минер. воде.

ХИДРОТЕХНИКА (грч.), грађа грађевинске тхн. која обухвата радове на регулисању р. и дивљих потока и на мелiorацији земљишта (пољопривредна х.), каналисању река, пловњим каналима и изради пристаништа (саобраћајна х.), водоводима и канализацији насељених места (санитарна х.) и на искоришћавању водених снага (инд. х.).

ХИДРОФИЛИЈА (грч.), препонење полена водом. **Хидрофилне биљке**, биљке чији полен преноси вода.

ХИДРОФИЛУС (*Hydrophilus*) → веслар.

ХИДРОФИТЕ, хидатофите (грч.), биљке у води или на мочварном земљишту (алге, гљиве, многе маховине и многе кормофите); у поређењу са сухоzemним, водене биљке показују нижи, простији ступањ организације, што у тесној вези с водом као животном средином (униформност фактора); међу воденим биљкама има таквих које су одуве биле у води и нису никад живеле на суку; то су аутохтоне водене биљке (алге нпр.); с др. стране има биљака које су једно време биле на суку, па су се накнадно повратиле и прилагодили животу у води: то су секундарне водене биљке (такве све наше водене биљке); са враћањем у воду вршило се и упрошћавање њихове организације; аутохтоне многе тешке везане за водену средину, а секундарне водене биљке у већој или мањој мери способне да напусте воду и да живе на суку; у ширем смислу водене биљке обухватају све оне које живе у води или потпуно заробењене (субмерзне) или им лишће плива на површини воде (флотантне) и биљке које живе на мочварном земљишту (барске биљке или хелофите); последње се највише приближују у спољашњој и унутарној грађи сухоzemним биљкама; јаке су измењене флотантне, чије се листови налазе на граници између водене и ваздушне средине; а највише измењене субмерзне; услед тога што воденим биљкама не прети опасност од транспирације (субмерзне уопште немају транспирације), оне показују читав низ редуцирају органа и ткива: корен се слабо развија или га уопште нема, елементи за спровођење воде веома редуцирани и често се уопште и не зачињу, нема секундарног дебљања стабла, епидерм покривен веома нежном кутикулом која је за воду пропустљива, механичко ткиво слабо развијено (вода као специфички тешка подиже стабло и лишће увис); услед слабог светлосног интензитета водене биљке показују карактере сличне биљкама хлада: појава хлоропласта у епидерму, издужене интернодије; мезофил се не диференцира у палсадно и сунђерасто ткиво, у вези са спором дифузијом фасова у води и слабом концентрацијом соли, лишће се доли у инд. број ситних трака и конач. увећање површине за апсорпцију; у исто време примање светлости на већој површини; све водене биљке у већој или мањој мери одликују се обилно развијеним системом интерцелуларна, који служе као резервоари за ваздух, нарочито киселе-

ник, чије снабдевање отежано, а с тим и дисање потопљених делова или заривених у муљу.

ГИДРОФОБИЈА (грч.), страх од воде, знак код беснила, праћен грчевима при покушају да се пије вода.

ГИДРОХИНОН, C_8H_8 (ОН), р-диоксибензол, кристалише у сјајним љуспаницама, топи се на 169°; постаје редукцијом хинона; употребљава се као добро редукционо средство и у фотогр. као развијач; оксидациона средства га преводи у хинон.

ГИДРОХОРЕ БИЉКЕ, чије плодове или семена преноси и распростире вода (водене струје); број њихов далеко мањи од анемохорих; плодови одн. семена х. б. одликују се способношћу за пливање; то се постиже на разне начине; обично се у перикарпу или семеначи налази особито ткиво које садржи пуно простора испуњених ваздухом, чиме не само умањена специфична тежина, већ омогућено и дуго лебдење; код неких биљака, чији се плодови разносе морским струјама, утврђено да могу пливати до 130 дана, а да вода не продре до сунђераста ткива; леп пример разношења плода водом: кокос.

ГИДРОЦЕЛА (грч.) → водена кила.

ГИДРОЦЕФАЛУС (грч.) → водена глава.

ГИЈА, кинеска династија, коју основао цар Ју; владала Кином 2204-1766. пре Хр.

ГИЈАДЕ (грч.) → нимфе.

ГИЈАЗАМ (грч.), укрштање према облику грч. слова Х; у грам.: укрштање речи, подмета и прирока и др.; нпр.: Оде Радо... Новак оста; студен камен, ал' је срце вруће.

ГИЈАЛИТНО СТАКЛО, црно стакло обојено смешом хромита, пиролизита, кобалта и оксида гвожђа.

ГИЈАТ (лат.) → зев.

ГИЈАЦИНТ 1) веома леп младич у ког се био заљубио → Аполон, али га случајно убио вежбајући се са диском. 2) св. (1183-1257.), шпески доминиканац, назван апостол С.

ГИЈЕНЕ (Hyaenidae), породица звери са задњим ногама краћим од предњих, хране се углавном лепшицама, живе у зап. Аз. и сев. Афр.

ГИЈЕР(О) (грч.), предметак у сложеницама са значењем: свет.

ГИЈЕРАРХИЈА, јерархија (грч.) 1) владавина свештеника, 2) унутарње ранчилавање свештеничког staleжа по рангу, 3) уопште ранчилавање некоег друштва.

ГИЈЕРАТСКО ПИСМО → египатско писмо.

ГИЈЕРОГЛИФИ, ег. знаци за писање; → Египат.

ГИЈЕРОН 1) Х. I, сиракуски тиранин (478-467. пре Хр.). 2) Х. II, сиракуски тиранин (268-215. пре Хр.).

ГИЈЕРОНИМ → Јероним.

ГИЈЕТИНЦИ → театинци.

ГИС ЈАСЕТ LEPUS (лат.); Ту лежи зец.

ГИС RHODUS, ГИС SALTA! (лат.: Овде је Родос, овде скачи), тј. овде ти покажи што умеш (из једне Еволове приче).

ГИКОРИ, дрво врсте *Quercus* из С. Амер., еластично, тврдо и тешко; употребљава се за луксузна кола, смучке, пропелере на авионима итд.

ГИКСИ, номадски народ непозната порекла, дошао у 17. в. пре Хр. из Сирије и Палестине у с. Афр. и заузео Ег., којим владао око 100 год.

ГИЛА, варош (15 000 ст.) у држави Ираку на р. Еуфрату; недалеко развалине Вавилона.

ГИЛАИТИ, ар. племе које → Фатимиди, заједно са Сулајмидима, послали (средином 11. в.) да пљачка и наваљује на Триполис и Тунис.

ГИЛАНДАР, срп. ман. у Св. Гори; обновили га Симеон Немања и св. Сава 1199., по нарочитој дозволи светогорског братства и грч. цара Алексеја Анђела; на месту Х. постојао раније 1 мали ман., који порушили и опљачкали морски гусари; ман. подигнут по угледу на туђе нац. ман. у Св. Гори, а нарочито на руски; у њему била гл. монашка школа, нека врата духовних акад. за младе срп. калуђере, који се васпитавали у строго прав. средини, у друштву више хиљада монаха и под утицајем неколико вел. ман. у којима се налазили веома учени и добро упуњени калуђерски писци и богослови; најбољи наци људи из монашког живота проиш. у ср. веку кроз хиландарску школу (Доментиајн, Теодосије, Данило, Никодим и др.); живот у ман. уредио св. Сава по нарочитом типнику, за који му као узор служио типик Евергетидског ман. у Цариграду; у Х. 1200. умро Немања; св. Сава се ту образовао и духовно формирао; данашњу хиланд. цркву поди-

гао краљ Милутин 1303.; она није рушена ни преграђивана и очувана веома добро; као и већина атоских црк., и она има облик крстообразне грађе-

вине; за заштиту ман. краљ подигао велике, и до данас очуване, пиргеове у самом ман. и недалеко од морске обале, с које водно пут до ман.; према Х. показао нарочиту пажњу цар Душан, који га походио и дао му вел. прилоге; помагали га у 14. и 15. в. срп. владари и наше властелске породице, а у 16. и 17. в. рус. и влашки владари; ман. веома добро стојао и још у 16. в. рачунао се међу најбогатије светогорске заједнице; почео да опада од 17. в., а у 18. в. био прилично осиромашно; у то време већину његова братства нису сачињавали Срби него Бугари, из чијих руку изгнани тек крајем 19. в.; број његових монаха износио 1930. г. 72, али сад опада; Грци теже да га дођују у своје руке; не дозвољавају монашки подмладак Југосл. и праве му вел. потешкоће; и кад изумру ови затечени калуђери, манастир ће прећи њиховим људима; у ман. се налази око 200 наших и грч. повеља од 12-16. в., изванредно важних за нашу ист., и преко 600 сл. рукописа, доста ст. икона и утвари; сребрних предмета нема много, јер се они преливали или продавали у тешка времена; материјално, ман. има данас доста тешкоћа.

ГИЛБЕРТ Давид (* 1862.), нем. математичар и логичар, значајан по својим радовима из области аксиоматике, геом., аритм., и физ.; гл. дела: **Основни геометрије**, **Основне прте теориске логике**.

ГИЛБЕРЗУМ, предграђе (45 000 ст.) Амстердама (Хол.); ткст. инд.

ГИЛДЕБРАНД 1) ђакон, касније папа → Гргур VII, знаменити реформатор кат. црк. 2) Адоф (1847-1921.), нем. вајар; радио: актове, споменике и др.

ГИЛДЕСХАЈМ, варош (58 000 ст.) у Нем.; инд. дувана, шећера, гвожђа.

ГИЛЕ (грч.), првобитно дрво као супстанција, касније: материја уопште. **Хилетика**, наука о материји, супстанција света. **Хилетам**, учење по којем х. тј. материја, суштина свега у свету.

ГИЛЕА (грч.), назив за вел. обл. под шумом око Амазона (Ј. Амер.).

ГИЛЕЈ, веома леп младич ког волео Јазон, али му га уграбиде изворске нимфе, па га он, на путу за златним руном, пошао да тражи у Мизији.

ГИЛИЈЕЈА, нар. суд у Атини.

ГИЛИЈАЗАМ (грч.), учење многих хришћ. да ће Христос по 2. доласку основати 1000-год. царство.

ГИЛИФЕРНИ СУДОВИ, служе као пут за пренос масти из црева; почетак им у цревним ресицама, уливају се у трбушни лимфни канал преко којег свој садржај убадују у венску крв гл. крвотока.

ГИЛМЕНД, р. у Авганистану, притока јез. Хамуна.

ГИЛОЗОИЗАМ (грч.), учење по којем материја у суштини жива и има душевне особине.

ГИЛУС (лат.), **корен органа**, вратнице, одн. место где у орган (плућа, бубрег, јетра) улазе или излазе крвни и лимфни судови; назив за излаз ако орган има и екскреторни канал (к. лучења).

ХИЉАДУ И ЈЕДНА НОЋ, позната збирка прича и приповедака на ар. ј., које вел. делом перс. односно индиског порекла; на најстарије приче ове збирке, које још у 10. в. преведене с. перс. на ар., додаване постепено нове из разних крајева, или старе замењиване новијим, а све везане у 1 заједнички оквир (индиског порекла) о Шехерезади и инд. краљу, ког она причањем занимљивих прича, одвраћа од његове грозне одлуке да сваки дан погуби по 1 девојку; тек скоро се утврдило које приче чине дефинитивну збирку; упркос разном пореклу, ипак све приче носе ар. и мусл. карактер.

ХИЛФЕРДИНГ 1) Александар Ф. (1831-1872.), рус. научник, бавио се изучавањем књижевности и ист. сл. народа; гл. дела: *Историја Балтичких Словена*, *О сродству сл. језика*, *Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији*, и др. 2) Рудолф (* 1877.), лекар, полит. уредник *Vorwärts*-а; после рата постао вођ нем. независних социјалиста, побијао комунистички правац и радио на сједињењу социјалиста; 1923. био нем. мин. финансија, 1924. члан Рајхстага; као економист објавио: *Финансијски капитал*, *Студије о Марксу*, *Die Gesellschaft*.

ХИМАЛАЈА, највиша план. у Аз. и на целој земљи; правац пружања З-И; створене највише у терцијару; највиши је врх *Монт Еверест* (8882 м), свежна граница између 4 900 и 5 800 м; изнад ње ледници.

ХИМАТИОН (грч.), огртач.

ХИМЕ → Вахима.

ХИМЕН (грч.) 1) код ст. Грка бог свадбе; свадбена песма, при одвођењу младе из куће. 2) код девојка мембранозна опна покривена слузокожом, девичњак, који деламично затвара улаз у вагину; облика различитих: полукружан, кружан, рецкан, рупичаст итд.

ХИМЕНЕС (Jimenes) 1) Франциско (1436-1517.), шп. кардинал, вел. инквизитор; узимао учешћа у држ. управи и слао мисионаре у Амер.; допринео много подизању угледа Шп. у иностранству. 2) Хуан Рамон (* 1881.), 1 од највећих савр. шп. песника: *Пасторале*, *Елегије*, *Меланхоличне песме*, *Belleza*.

ХИМЕНИЈУМ (грч.-лат.), слој од завршних делова коња (хифа) плодносног тела гљива у којем једни стерилни (парафизе), а др. спороносни (или аскуси или базидије); ако х. у плодносном телу (нпр. трифа), онда то перитеције, а ако на плодносном телу (нпр. бабино ухо), онда апотеције.

ХИМЕНОМИЦЕТЕ (Hymenomyces), ред гљива из поткласе базидиомицета; из мицелијума се развијају веома разнолика плодносна тела, на којима (на одређеним местима) постаје хименијални слој с базидијама и стерилним хифама (парафизама); на базидији постају 2-8, већином по 4 базидиоспоре; познате фам. овог реда: *Polypogonaceae*, *трудови*, *Agaricaceae*, *печурке* (где спадају рудњача и др. печурке са шешпиром); х. су саркофите или паразити, са снажно развијеним мицелијумом који разлаже подлогу (нпр. паразитске врсте у дрвету); мицелијум често перенира.

ХИМЕНОПТЕРЕ (грч.) → опнокрилци.

ХИМЕРА 1) по грч. митологији ќерка Тифона и Ехиније, чудовиште: спреда лав, у средини коза, а позади змај; избацивала пламен, необично снажна и брза (→ Белерофон). 2) маштарија, сањарија, неостварљива замисао. *Химеричан*, неостварљив, уображен.

ХИМЕРЕ (грч.), биљке које у многим потсејају на бастарде, али нису постале укрштањем 2 родитеља сексуалним путем, већ калемљењем; на месту срашћивања калема са дивљакном образују се у калуку адвентивне вегетационе купе чије су хелије делом од 1 делом од 2. родитеља; према том да ли хелије 1. биљке заузимају сектор вегетационе купе или се налазе као слој који прекрива хелије 2. биљке у унутрашњости купе, разликују се двојаче х.: секторијалне и периклиналне; х. се могу даље одржавати само вегетативним размножавањем (резницом, положницом), јер ће у случају полног размножавања постати семена које ће дати само 1 или 2. биљку.

ХИМЕТ, брег близу Атине, на којем пчеле сабирале веома укуси мед, а Атињани вадили мрамор.

ХИМЗЕ → Кимзе.

ХИМИЛКОН († око 390. пре Хр.), картагински војсковођ; истакао се ратовима на Сицилији.

ХИМАРИТИ, ст. народ у Јемени, чији јез. сличан → сабејском, припада јуж. групи семитских јез.

ХИМНА (грч.), код ст. Грка песма у част богова и божјих изабраника, Јуника, увек пуна заноса, свечана и узвишена; каснији грч. и лат. песници дали јој мало слободнији облик, уносили више причања и набрајања; хршћ. називали х. и псалме Давидове, и песме које се поју на литургији, у хвали

бога; доцније х. се назива уопште похвална песма; х. природи; свака нација и држ. имају своју нарочиту песму која се пева у свечаним приликама и назива се х.; → јсл. х. састављена из гл. делова срп., хрв. и слов. нар. х. (Боже правде, од Ј. Ђорђевића, Јена наша домова, од А. Михаиловића, и *Напреј*, застава славе, од Д. Јешка).

ХИНАЛИН, C_8H_8N , може се схватити као неки нафталин чија је 1 група СН у а положају замењена атомом азота; понаша се као терцијарна база; безбојна, уљаста течност, кључа на 240° и прелази у чврсто стање на -19,5°, има карактеристичан мирис; налази се у катрану од каменог угља; неки од његових деривата су важни као лековите материје или као боје; може се добити и синтетички.

ХИНДЕМИТ Паул (* 1895.), нем. композитор, виолинист, проф. Високе муз. шк. у Берлину; развијао се под утицајима: новоромантичара, Стравинског и Регера, да би дошао до свог стила, чије одлике виртуозни елементи и изван академизам; компоновао: концерте за клавир и оркестар, камерну музику за клавир, чело, виолину и виолу, сонате за виолину и клавир, виолу, чело и клавир, 3 гудачка квартета, песме за оркестар и клавир, клавирска и сценска дела, ораторијум.

ХИНДЕНБУРГ, град (106 000 ст.) у Нем.; инд. метала, стакла, хем.

ХИНДЕНБУРГ Паул од Венкендорфа (1847-1934.), гл. команднт нем. војске у свет. рату; од 1925. претседник нем. Рајха (→ сл.).

ХИНДИ, модерни индски јез. којим се говори на С и у средини Предње Индије; основу у главног иста као и код → урду, само што се није санскритским словима и што чист од ар. и перс. речи; → Индија.

ХИНДУ, Хиндуси (од перс. Хинд = Индија), назив за стан. Предње Индије уколико су браманске вере (→ Инди).

ХИНДУИЗАМ, индиска религија каснијег времена, развила се из браманизма; уводи се култ нових богова (Шива и Вишну) који са Брамом сачињавају тројединство; појављују се многе секте. **ХИНДУКУШ**, план. венац у Аз. правца З-И, највиши врх 7 750 м.

ХИНДУСТАН, равница на пол. Индији (Аз.), између Хималаја на О и Декана на Ј. Хиндустан, (тј. индски јез.).

ХИНКОВИЋ Хинко (1854-1929.), хрв. политичар; 1883. ушао као посл. странке права у Хрв. сабор, али 3 год. доцније иступио из странке због неких несугласица и повукао се из полит. живота; 1895-1901. провео у иностранству; 1906. ступио у сх. коалицију и био њен гл. бранитељ на велеиздајничком процесу 1908./9.; због слободног писања у новинама, више пута оптуживан и 2 пут осуђиван; за време свет. рата био члан Јсл. одбора; написао неколико брошура на фрц. и енгл. ј. о јсл. питању: *Југословени — њихова прошлост и њихова будућност*, *Прогнои Југословена*, *Југословенски проблем*, *Југословени у Новој Европи*; на сх. ј., поред правних дела: *Југославија у Америци*, *Уломици из мог рада у емиграцији*.

ХИНОЗОЛ, дезинфекциони жувкаст прахак, убија заразне клице.

ХИНОН, парахинон, безахинон, C_8H_8O , златножuti кристали, топе се на 166°; испарава са воденом паром, отрован је; добива се обично оксидацијом анилина с натријум-бихроматом и сумпорном киселином; збирно име х. је назив за једињења код којих су 2 водоникова атома из мензоловог прстена (или деривата) замењена кисеониковим атомима; разликује се орто- и парахинон; метахинони нису до сада нађени.

ХИНТЕРЛАНД (нем.), предео на копну иза морске обале; позадна.

ХИОС, грч. острво (827 км², 80 000 ст.), у Егејском М. поред малоаз. обале, на којем одлично успевају винова лоза, ј. воће и маслина; од руда има антимона и мрамора; гл. место Касторн.

ХИПАРХ 1) атински тиранин (527-514. пре Хр.), син Пизистратов; убили га Хармодије и Аристогон. 2) грч. географ и астроном из 2. в. пре Хр., створио степенску поделу и установио почетни подневак на Родосу; дао астр.-мат. методе за одређивање положаја места на земљиној површини.

ХИПАТИЈА (370-415.), александријска математичарка и филозофиня из 5. в.; погинула грозном смрћу у 1 побуни хришћана.

ХИПЕЈИ, по Солоновом уставу 2. класа грађана у Атини.

ХИПЕР- (грч.), предметак у сложеницама са значењем: преко, сувише.

ХИПЕРАЦИДИТЕТ (грч.-лат.) → хиперхлоридија.

ХИПЕРБОЈА (грч.) 1) стилска фигура: претеривање у увеличавању или умањивању; у обичном говору веома често јавља се х., јер речи употребом губе своју јачину (нпр.: Рекао сам ти сто пута! — Мањи од макова зрна!); у поетском стилу хиперболисање много чешће и од вел. ефекта ради живости и јачине утиска, нпр.: Колико се браћа миловала, под њима се добри коњи љубе. 2) равна крива 2. степена, геом. место тачака чија разлика отетојања од 2 чврсте тачке (жиге) стална (→ конични пресеци). **Хиперболоид**, крива површина 2. степена; обртни једнограни или двограни х. настаје обртањем хиперболе око своје споредне или гл. оsovине; једнограни х. настаје и кад се 1 права обрће око друге с којом не лежи у истој равни.

ХИПЕРБОРЕЈЦИ, северни народ у грч. митол.

ХИПЕРГЛИКЕМИЈА (грч.), повећана концентрација гликозе у крви (нормално 0,1%, код шећ. болести 0,2% и више).

ХИПЕРЕМИЈА (грч.), повећање количине крви у крвним судовима 1 дела тела; активна х. настају услед повећаног прилоаска крви; **пасивна х.** услед отежаног отицања крви, док придолазак нормалан (емболија у вени која спречава одлив крви); у оба случаја крвни судови проширени.

ХИПЕРЕСТЕЗИЈА (грч.), претерана осетљивост; болесна узбудљивост, надражљивост чула.

ХИПЕРИОН, код ст. Грка надимак бога Сунца.

ХИПЕРКАТАЛЕКТИЧАН СТИХ (грч.), зове се кад има изван последње стопе ненаглашен слог више.

ХИПЕРМАСТИЈА (грч.), ненормално вел. дојке, услед претераног нагомиланања месног ткива.

ХИПЕРМАТМОРФОЗА (грч.), сложен случај развића с преображајем код бубе мајка, окарактерисан с више ларвених ступњева од којих се 1 (прв видна лутка) налази у стању мировања.

ХИПЕРМЕТРОНИЈА (грч.) → далеководност.

ХИПЕРОЛ, фабр. лек, садржи хидрогенов супероксид; прашак или таблете употребљавају се за испирање грла, уха и у хвр.

ХИПЕРЦЕЛАЗИЈА (грч.), повећање органа или ткива изазвано множењем ћелијних елемената, најчешћа појава у израштајима.

ХИПЕРПРОДУКЦИЈА (грч.-лат.), прекомерна производња добара, која није у сразмери с потрошњом, више се производи но што се тражи и троши.

ХИПЕРТЕНЗИЈА (грч.-лат.), повећање притиска, у ужем смислу крвног притиска; узроци: акутно и хронично → запаљење бубрега, → нефросклероза, → артериосклероза или као самостална болест, без познатог узрока (есенцијална); често долази код жена у прелазно доба (→ климатеријум); знаци: главобоља, притисак у потиљку, зујање у ушима, несвестица, замарање при ходу, лупање срца, пулт тврдо, напет, некад проширене срца; последице: слабост срца, излив крви у мозак (→ апopleкција) итд.

ХИПЕРТЕРМИЈА (грч.), повишење унутрашње телесне тмпт. изнад нормале > 37°), стање које може бити само локално тј. у неком ограниченом делу организма (нпр. у неком огњишту запаљења) или опште (1 од знакова грознице), понајчешће у инфекцијама; х. праћена извесним појавама (повећањем базалног метаболизма и др.).

ХИПЕРТИРЕОИДИЗАМ (грч.), одговара појачаној функцији штитне жлезде (→ Базедовљева болест).

ХИПЕРТРОНИЈА (ока), појачан унутрашњи притисак у оку код → глаукома.

ХИПЕРТРОФИЈА (грч.), повећање органа, ткива или ћелија, док им структура квалитативно остала неповређена; постоје 2 врсте х.: физиолошка (нпр. повећање мишићних влакана материце за време трудноће) и патолошка: (нпр. компензаторно повећање ћелија, јетре или бубрега, ако 1 део ћелија уништен).

ХИПЕРХЛОРИДИЈА (грч.), хиперацитет (грч.-лат.), повећање соне киселине у stomачном соку, праћено горушницом; праги катар, чир желуца и чир дванаестопалачног црева.

ХИПИЈА 1) син атинског тиранина Пизистрата; после смрти свога оца преузео власт у Атини (527-510. пре Хр.) с братом Хипархом; гоњењем демократа, после убиства Хипархова, изазвао њихову побуну, услед које морао да напусти Атину; узео учешћа у Даријевим походима на Атину и погинуо на Маратону или на о. Лемносу. 2) ма Елиде, грч.

филозоф софист из 5. в. пре Хр.; на њега се гледа као на проналазача мнемотехнике.

ХИПНОЗА (грч.), промењено душевно стање које се разликује од нормалног сна тим што настало под сугестивним дејством од стране хипнотизера, што сугестиван однос (rapport) између хипнотизера и хипнотисаног одржан и даље у том смислу да је хипнотисани за извесно време постао готово потпуно зависан од хипнотизера; сугестивност хипнотисаног необично увећана; док јаки надражаји, који су у стању пробудити човека из дубоког сна, немају никаквог дејства на дубоко хипнотисаног, докле све што долази од хипнотизера хипнотисани прима и извршава, уколико налози нису криминалне природе и не стоје у супротности с чврстим напорима хипнотисаног; према Форелу разликују се 3 стадијума или ступња х.: 1) сомноленција, особа у лакој х. може помоћу сопствене енергије да се одупре сугестијама и отвори очи; 2) хипноакизија или шарм, сугестије за извршење покрета извршавају се, сугерирање → амнезије без успеха; 3) соннамбулизам, сугестије халуцинација, амнезије и постхипнотичких задатака се реализују; на сугестије хипнотизера хипнотисани види у овом стадијуму разне предмете, чује гласове који не постоје, извршује у будном стању добивена наређења за време х. (→ психотерапија). **Хипнотизам**, наука о хипнози. **Хипнотика**, медикаменти који изазивају сан и умирују бол. **Хипнотисати**, успавати хипнотичким средствима.

ХИПНОС, код ст. Грка бог сна, син Морфеја, бога сна.

ХИПО- (грч.), предметак у сложеницама са значењем: 1) под; 2) коњ, о коњу, коњски.

ХИПОГАСТЕР (грч.), најнижи део предњег трбушног зида.

ХИПОГЛИКЕМИЈА (грч.), смањена концентрација гликозе у крви, испод нормале 0,1% (после убривања низулина, 0,05% и мање); праћена осећањем глади, несвестицом и инцидентима који могу да се заврше смртно.

ХИПОГЛОСУС (nervus hypoglossus). 12. лубањски живчани пар, покретач језика (→ живац).

ХИПОГРИФ (грч.), митско биће (полукоњ, полузмај), које се често помиње у витешким романима.

ХИПОДЕРМ (грч.), покожица зглавара и извесних др. животиња, прекривена дебелим слојем излучене кутикуле одн. хитина (→ епидерм, кожа).

ХИПОДРОМ (грч.), у класичној грч. архт. специјална грађевина за трке на коњима и с коњима, слична → стадиону, само знатно већих размера; уопште место за коњске трке.

ХИПОКАМП (грч.) 1) морска немањ фантастична облика; предњи део коњ, а стражни риба; чест мотив на саркофазима и на Галијеновом новцу. 2) → морски коњ.

ХИПОКАУСТ (грч.), централно грејање код ант. народа.

ХИПОКОРИСТИК (грч.), име од мила.

ХИПОКОТИЈ (грч.) → ембрионално развиће.

ХИПОКРАТ (око 460-370. пре Хр.), најславнији лекар ст. в., рођен на острву Косу, сматран за највећег учитеља у мед., оставио за собом више дела и чувену лекарску заклетву, којом се лекар обвезује на савесност, скромност, чување лек. тајне, поштовање својих учитеља. **Хипократско лице**, измењен изглед лица умирућих, умиљен нос, издубене очи, хладне ушце, бледило и сувоћа коже.

ХИПОКРИЗИЈА (грч.), лицемерство, претварање.

Хипокрит, лицемер, претворица.

ХИПОЛИТ 1) у грч. митол. веома леп младић, син Херакла и амазонске краљице Антиопе, у ког се заљубила жена Тезејева Федре. 2) св., епископ у Остији из 3. в. по Хр.; умро мученичком смрћу.

ХИПОЛОГИЈА (грч.), наука о коњу, проучава: састав, распознавање старости, лепоте и мане, расе, искоришћавање и дресуру.

ХИПОМАН (грч.), месната израст на челу ждробета које се тек ојдребило; у ст. в. употребљаван за љубавне чини.

ХИПОМЕН, претекао Аталанту захваљујући јабучкама које добио од Афродите; пошто није за то захваљивао богињи, она му уљета толику љубав према Аталанти, да је он пољубио у храму богиње Кибеле, у који ушли после трке; увређена Кибела претворила њега у лава, а њу у лавицу.

ХИПОНАКС, грч. сатирички песник из 4. в. пре Хр., рођен у Ефесу.

ХИПОНАСТИЈА (грч.) → епинастија.

ХИНОНИЧНЕ АГЛУТИНАЦИЈЕ (грч.-лат.), сажимање разних претстава уједно, а на основу каквог ефекта. Х. појаве, п. из душевног живота које улазе

у састав неког нижег слоја у структури психе, као сан, слике дремежа, осећај итд.

ХИПОШИОН (грч.), скупљање гноја у предњој комори, махом у доњем делу; прати запаљење дужице, инфекциозне чиреве ока, повреде; ствара се услед наддражајног дејства запаљења дужице или рожњаче.

ХИПОПЛАЗИЈА (грч.), смањење величине и броја ћелија у органу и ткиву вероватно услед поремећаја у ембрионалном развоју.

ХИПОПОТАМ (грч.) → нилски коњ.

ХИПОСПАДИЈА (грч.), урођена мана мокраћног канала мушкарца, с излазним отвором на доњем делу уда.

ХИПОСТАЗИРАТИ (грч.), претпоставити нешто замислено као стварно; претворити нешто душевно у ствар.

ХИПОСУЛФИТ, со за фиксирање фотогр. негатива и позитива (→ антихлор и фиксирнатрон).

ХИПОТЕЗА (грч.), претпоставка о могућности 1 ствари или 1 схватања, обично научног; сваку х. треба поткрепити доказима да се утврди да ли је основана или није, и у коликој мери то може бити.

ХИПОТЕКА (грч.), стварно право на основу којег хипотековано добро јемчи повериоцу за испуњене повчане обавезе; ставља се само на непокретно имање (супротно рим. праву у којем су њен предмет биле и покретности); х. је недељива тј. цела залога одговара за сваки део тражбине; ако је више добара заложено за једну тражбину, свако добро одговара за њену целину; х. гл. ствари и х. њених → припадности; х. се може ставити и на права на земљиштима (нпр. на право уживања било оно законско или вољно) и даје повериоцу првенствено право исплате; ако има више х., ранг се одређује према датуму; х. могу бити вољне и законске; зак. х. постоји на добрима мужа за обезбеду жениног мираза (§ 766. и 776. срп. грађ. закона), на добрима старалаца у корист лица под → старатељством (§ 62. зак. о старатељству), у корист удовице, за обезбеду удов. уживања (§ 414., 415. срп. грађ. зак.), у корист државе з. исплату пореза (чл. 102. Зак. о непосредним порезима), у корист државе на непокретним добрима рачунополагача (Зак. о Гл. контр.); § 306. срп. грађ. з. иредвија судску х. на основу суд. пресуде, али и то је врста зак. х.; вољна х. разликује се од законске, што потиче из уговора; не може се ставити без дужниковог пристанка. Х. апстрактна, постоји у нем. праву; код ње исправа о х. једновремено и исправа о дугу и не испитује се због чега дуг начињен. Х. вољна, стављена по одобрењу сопственика хипотекованог добра. Х. генерална, стављена на сва имања дужникова, постојала раније; сад се у књ. ставља опис хипотекованог добра (специјална х.). Х. капиталистичка, у нем. праву; сваки сопственик добра у Нем. има права, пошто судски процени имање, да изда хартије на доносиоца за половину вредности тог имања; те хартије обезбеђене пре пуштања у промет стављањем х.; оне носе камате и биле пословне хартије. Х. кредитна, стављена за обезбеду текућег рачуна, вводи највише до висине уписане у књ., може се до тог износа остваривати само за салдо текућег рачуна. Х. пореска, има је држава за обезбеду неплаћене порезе; она је прећутна за текућу и прошлу год., а за раније законска. Х. прећутна, која постоји по зак. и не уписује се у суд. књ., нпр. пореска х. држ. х. на непокретностима својих чиновника у погледу накнадне плате за неправилно вршење дужности, наредбодавца и рачунополагача; п. х. веома опасна, јер публика њих не зна из земљ. књ. а дејствују према сјима доцнијим прибавиоцима добра. Х. привилегована, долази прва по реду без обзира да ли је и кад уписана (државна х. за наплату порезе за текућу и прошлу год.). Х. судска, стављена на основу судске дозволе; свака пресуда која гласи на новац основ за стављање х. с.; може се тражити и на основу исправе о дошлом дугу (прибавешка, предбележба) с тим да се у року од 15 дана опорва или поведе спор за доказ извесног дуга. Хипотекарне банке, које се главито баве давањем кредита на залогу земљишта и зграда. Х. кредити, одликују се тим да се дају на дуг низ година, отплаћују периодичним ратама; отплата и камата рачунају се по приносу предмета који је залог кредити; код х. камата треба да је најнижа, пиљ им оспособљавање земљишта за већи принос, подизање градова (Фрц. Crédit Foncier дао кредитне Фрц. општинама на неколико милијарди франака); пољска имања по стабилнијој вредности земљишта у градовима због већег приноса иако им се вредност нагло мења; у нашој земљи главни део кредита даје → Држ. х. б.; у др. земљама х. кредит

у прив. рукама. Х. посао, давање зајмова на залогу непокретних добара. Х. право, део стварног права, који се бави уређењем х. односа; у х. п. улазе зак. о земљишним књ., зак. о унутрашњем уређењу, оснивању и исправљању земљишних књ. и делови грађ. законика (за Србију, још и уредба о интитулацији и зак. о тапијама).

ХИПОТЕНУЗА (грч.), у правоуглом троуглу правоуглу насупрот лежећа страна.

ХИПОТЕРМИЈА (грч.), снижење унутрашње телесне тмт. испод нормале (< 37°), стање при којем све функције успорене, а базални метаболизам смањен; може да буде централног или периферног порекла, настаје у извесним патол. случајевима (при смрзавању, гладовању, колери, разним тровањима итд.).

ХИПОТИРЕОИДИЗАМ (грч.), смањена функција штитне жлезде. (→ микседем).

ХИПОФИЗА (грч.), жлезда с унутарњим лучењем, величине зрна грашка, у лубањи, везана петељком за базу мозга, а подслена на 3 режња; врши многе важне улоге: предњи режњак делује на растење и полне функције; задњи вероватно на полне функције; вађење х. изазива: заустављање растања тела (код недораслих) и (пре → пубертета) изостајање развитка полне функције или (после пубертета) престанак исте (→ сперматогенеза или → овогенеза не врше се или се зауставе); ова последица приписује се недостатку хормона »пролан А«: сем ових дејстава, хормону »пролан Б« приписује се утицај на развјатк жутог тела; ових хормона има у мокраћи већ од првих дана трудноће, која се и по том може да утврди (Зондекова реакција); екстракти предњег режња х. делују на млечне жлезде изазивајући њихово лучење, екстракти задњег режња изазивају грчење материце (употребљавају се као средство за убрзање порођаја код лењости материце), а сем тога и повишење крвног притиска услед → вазоконстрикције. **ХИПОХЛОРИТИ**, соли хипохлорасте киселине HClO; доста непостојани, одликују се јаким оксидационим дејством.

ХИПОХЛОРХИДРИЈА (грч.), смањеност соне киселине у стомачном соку, изазива разне диспептичне појаве (тегобе варења).

ХИПОХОНДРИЈА (грч.), стање у којем 1 лице у сувишној бризи за својим здрављем обраћа стално и претерано пажњу на исто, осећајући при том разноврсне болесне промене на себи, иако се одговарајуће болесне промене не одигравају у телу; х. обично праћена страхом од болести и није никако самостално обољење, већ се јавља код неурастеније, психопатије, разноврсних депресија, схицфренија итд.; у најблажем облику х. се јавља као хипохондријичн темперамент.

ХИПОХОНДРИЈУМ (грч.), предео над витим ребрима; у дубини овог предела на д. страни лежи јетра, на левој желудац и слезина.

ХИПОЦЕНТАР (грч.-лат.), тачка у дубини земљине коре из које полазе турсови (земљотреси) и од које се даље распростиру ка површини, и даље у дубину Земље.

ХИПОЦИКЛОИДА (грч.) → апициклоида.

ХИПСО- (грч.), предметак у сложеницама са значењем: висина.

ХИПСОГРАФСКА КУРВА, х. крива, крива линија која показује колику површину на земљи обухватају поједине висине и дубине (→ Земља).

ХИПСОМЕТАР (грч.), физички апарат, којим се мери атмосферски притисак, па према томе и надморска висина неког места, мерењем тмт. на којој чиста вода кључа; х. се састоји из једног суда за воду и једног веома тачног (прецизног) термометра на којем је урезана подела до на стоти део степена, али од око 85 до 105 степена; уз ово иде и 1 табела у којој је срачуната на основни експеримената за разне притиске тмт. кључања воде (→ сл.). **Хипсометрија**, мерење висина тригонометриским или барометриским путем или по тачки кључања воде која се одређује хипсотермометром.

ХИПУРИТИ (грч.), род рудних, шкољке с дебелим љуштуром; д. капак ребраст, има облик купе и може бити до 1 м величине, г. капак личи на поклопац и има јаке зубе; карактеристични фосили за поједине одељке горње креде.

ХИР(О)- (грч.), предметак у сложеницама са значењем: рука, ручни.

ХИРА, некадашња престоница династије Лахмида у Икату, на Еуфрату, ј. од → Куфе.

ХИРАЛДА (шп. Giralda), четвороугласти, 114 м висок торањ катедрале у Севиљи, дело ар. архт. (минаре).

ХИРАМ 1) тирски краљ из 9. в. пре Хр., Саломонов пријатељ. 2) феничански грађевинар из 9. в. пре Хр.; руководител зиданем јерусалимског храма.

ХИРКАН 1) Х. I, јевр. првосвештеник (136.-106. пре Хр.), наследио тај положај од оца, Симона Макабеја. 2) Х. II, јевр. првосвештеник и краљ (79.-38. пре Хр.).

ХИРОГРАФСКИ ПОВЕРИЛАЦ, који нема никакво обезбеђење ни залогу за наплату своје тражбине већ очекује наплату из имовине коју дужник буде имао у року.

ХИРОЛОГИЈА (грч.), говор немих рукама.

ХИРОМАНТ (грч.), човек који по облику и цртама руку изводи закључке о карактерним особинама и судбини неког лица (сама вештина **хиромантија**); веома стар начин гатања, развијен особито на И; нема никаквог научног оправдања.

ХИРОН, у грч. митол. добри Кентаур који био учитељ многим грч. јунацима (Ахилу, Кастору и Полидевку, Тезеју, Нестору и Диомеду), а био и пријатељ Херакла, који га нехотиче ранио отрованом стрелом; како није могао да оздрави, драговољно пошао у смрт за Прометеја.

ХИРОПТЕРЕ (Cheiroptera) → слепи мишеви.

ХИРОТЕРИЈ (грч.), водоземац доњег тријаса.

ХИРОТОНИЈА (грч.), полагање руку на изабрано лице у св. тајни свештенства; врши се у олтару; х. неко постаје свештеник или прелази у виши свешт. чин.

ХИРОХИТО (* 1901.), јап. цар (од 1926.).

ХИРОШЕГЕ Анло (Hiroshige, 1797.-1858.), јап. сликар и дртач познат са својих пејзажа.

ХИРОШИМА, град (275 000 ст.) и пристаниште у Јап. на острву Нипону.

ХИРУРГИЈА (грч.), грана мед. науке, проучава и лечи болести оперативним путем или мех. методама.

ХИРШЛЕР Жига (* 1894.), јел. композитор и критичар; компоновао: **Минијатуре**, **Приче Јесењег сунта**, Јеврејске нар. песме, клавирски квартет, 2 опере.

ХИРШПРУНГ Харолд (1830.-1916.), дански педијатар. Хиршпрунгова болест, тешка опстипација с вел. проширењем дебелог црева и задебљањем његових зидова, нарочито у рано деце доба.

ХИРШФЕЛД Магнус (Hirschfeld, 1868.-1935.), нем. лекар, познат по радovima из сексуалне патологије, нарочито се истакао исправним гледиштем о хомосексуалности.

ХИСАРЛИК, брежуљак код Дарданела на малоаз. обали; на њему се налазила Троја.

ХИСКИЈА, цар јудејски (727.-699. пре Хр.), син Ахазов.

ХИСПАНИЈА, ст. име за Шпанију.

ХИСТЕРЕЗА (грч.), трајање дејства по престанку узрока, нпр. х. магнетизованог железа.

ХИСТЕРИЈА (од грч. hystera = утроба), **хистерична реакција**, састоји се у том што извесне особе, нарочито ж., реагују на непријатне доживљаје на абнормалан начин; да до такве реакције дође, потребно је велик патол. диспозиција, затим повод и сврха; пример: девојку с хистеричном диспозицијом принуђавају родитељи да се уда за човека ког она не жели; место да се одбрани од родитељских наваљивања приступачним разлозима или простим одбијањем, она добија нападе губитка свести, грчеве, слепило, одузетост итд.; путем таквом абнормалног одговора на захтев родитеља девојка постиже сврху, онемогућава венчање полиго родитељи из сажалења према болесном детету неће на њу више с удајом наваљивати, а болесну девојку нико неће узети за жену; чинији угисак на околингу тешко болесне, хистерична особа постиже путем несвесног мхампазма такве користи и пријемљивости која јој као здравој не би била приступачна; код х. поремећаји како психичке тако и телесне форме (слепило, болови, одузетост и др.) немају орг. подлоге, а сама х. р. представља примит. начин одбране, чији се корен налази и код најнижих животиња. **Хистерична амнезија**, заборављање својих доживљаја код х. болесника. Х. карактер има 1 особа, кад показује раздраженост, људљивост, претерану осетљивост према живу уобличиљу, јогуство или повољивост (јаку сугестивност), егзизам, лажљивост; ипак не треба заборавити да х. особе могу етички стојати високо; у сексуалном погледу х. особе често → фригидне.

ХИСТЕРОН-ПРОТЕРОН (грч. = потоње — прво), логична погрешка која се чини у доказивању 1 става, а која се састоји у том што се истинитост тог става доказује оним, што се из његове истинитости има тек да изведе.

ХИСТИЈЕЛ († 494. пре Хр.), милетски тиранин, прво веран Дарију, затим подигао јонски устанак против Персијанаца; ухватили га и разапели на крсту Даријеви сатрапи Харпаг и Артаферн.

ХИСТОГЕНЕЗА (грч.), процес образовања ткива живих бића, у суштини се своди на процес → диференцирања ембрионалних ћелија код живот. организама; све врсте ткива постају из клицијних листова, код биљака ткива постају из → меристема.

ХИСТОЛИЗА (грч.), процес распадања, уништавања живих бића, услед смрти и многих патол. појава; код многих организама јавља се и у току развића и преображаја, код инсеката, нпр., за време ступња лутке вел. број ларвених органа претрпи процес х. и ишчезне, на место њихово стварају се нови органи који их замене.

ХИСТОЛОГИЈА (грч.), наука о ткивима живих бића (→ морфологија).

ХИСТРИОНИ, код Римљана етруски мимички играчи, касније глумци.

ХИТАНО, **Хитана** (шп.), Циганин, Циганка.

ХИТИН (грч.), врата кутикуле коју лучи покојица код зглавкара, ређе код претставника др. група животиња; по хем. саставу припада сложеним угљеним хидратима; ретко кад чист већ импрегнисан др. материјама (нпр. кречним солима), често у облику дебелог слоја и веома чврст, градећи спољни скелет; структура веома сложена.

ХИТЛЕР Адолф (* 1889.), нем. политичар и државник; аустр. порекла; до свет. рата грађевински радник; као члан, агитатор и организатор новословане Нем. радничке странке (1919.) осуђен, после неуспелог преврата (Хитлеров пуч) на 5 год. затвора, али брзо помилован; ослањајући се на незадовољство нем. маса основао Национал-социјалистич. радничку странку (1925.) и добро организована и наоружана одреде којима спречавао развијање својих и вршио растурање противничких полит. зборована, на тај начин нагло повећао свој углед у народу који га 1932. изабрао за председника нем. Рајха, као Хинденбургова противкандидата; после дуге борбе и неколико прелазних влада, саставио заједно с Хугенбергом (1933.) владу нар. концентрације, растерао све противнике и заведе партиску диктатуру, а после Хинденбургове смрти добио личасни назив «вођа» и узео сву власт у своје руке.

ХИТЛЕРИЗАМ → национал-социјализам.

ХИТНОСТ, неодложност. Х. законских предлога, зплатно скраћује поступак при доношењу закона; одбор се бира на истој седници која усвојила х. и одмах претреса предлог и у скраћеном року подноси извештај пленуму, који решава одмах о извештају, с ограниченим бројем говорника. **Хитни предмети**, у праву: предмети код којих судови поступају преко реда приспећа тужбе или молбе, и решавају се и за време судских ферија. Х. имају: изузеће судија, предмети где по судском нахођењу прети опасност од одлагања, постављање парничког скрбника неспособноме, обезбеђење доказа, менични и чековни спорови, спорови око залочетих грађевина, државински спорови, спорови око отказа закупних уговора, о предаји и пријему ствари, спорови из најма радне снаге, спорови гостиничара и возара са путницима, спорови око обезбеђења, као и неке ванпарничке ствари (земљишни уписи, трговачки и задружни регистар, старатељство, пошпштај исправа, службеност пута, разграничење и овера исправа).

ХИТОВ Панајот (1830.-1918.), буг. борац за ослобођење; покушао у лето 1862. устанак код Габрова и Шипке, и после неуспеха презимио на Балкану; прешао у Срб. 1863., 1867. ступио у буг. легију, а по њеном растурању најзаченично живео у Влашкој и чиниоао по Бугарској; оставио **Мемоаре**.

ХИТОМАРО (око 682.-710.) најважнији јап. пенник у антологији Маџошу од → Јакамочи-а.

ХИТОН (грч.), доња хаљина без рукава код ст. Грка.

ХИТОПАДЕША («Угодна поука»), веома популарна јајдска збирка басни и прича од Нарајане (живео после 800. или још доцније), уствари изводи из → Панчатантре.

ХИФЕ (грч.), гљивични конци, код нижих гљива не-делени, веома разгранати (једноћелични), код ви-ших издвојени у ћеличне низове.

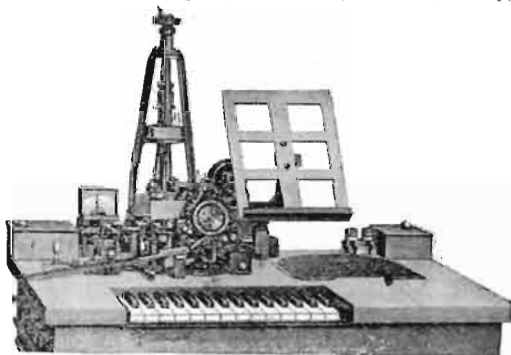
ХИЦИНГЕР Петар (1812.-1867.), слов. историчар и песник; писао чланке из слов. црк. историје, архл., топографије; певао побожне, сатиричне и епс. епске песме.

ХИЧНС Роберт (Nichens, * 1864.), енгл. писац псих. и мистичних романа, међу којима Алахов врт има трајну вредност због снажних описа алжирске пустиње.

ХИЦАС, хепра, хипрет (ар.), емиграција, селесија, нарочито сеоба Мухамеда и његових пријаташа из Меке у Медину 16./7. 622.; халифа Омер после 17 год. одредио овај дан као почетак мусл. → ере или ере по хири (→ Јасриб).

ХИШАМ, омејадски халифа (724.-743.) за чије владе мусл. војска продрла у Франачку до Тура и Поатје-а (732.).

ХЈУЗ Давид (Hughes, 1813.-1894.), енгл. физичар,

проналазач телегр. хјузовог апарата којим први пут (1855.) остварена могућност директног штампања слова на месту пријема; познат и по микрофону с угљеним штапњима који пронашао 1878., а који кјатко време био у употреби на почетку развића жичне телефоније (→ сл.).

ХЈУМ Давид → Јум Давид.

ХЈУРОН (Huron), јез. у С. Амер.; у групи Великих Ј., површина 59 500 км², надм. в. 176 м, највећа дубина 215 м.

ХЈУРОНИ, некад моћно с.-амер. индијанско племе око јез. Хјурона, 1905. било 832 душе.

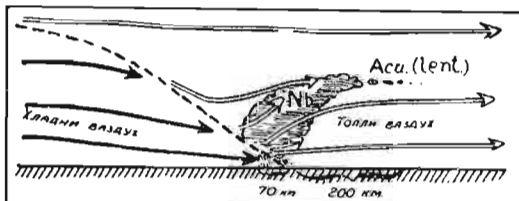
ХЛАВА Јарослав (1885.-1924.), чешки патолог, шеф патол.-анат. института у Прагу, проф. унив.; издао многобројне мед. публикације на чешком и др. јез. и уџбенике, гл. дела: Патолошка анатомија и (с проф. Хонлом) Бактериологија.

ХЛАВАЧЕК 1) Карел (1874.-1898.), чешки песник, артист, декадент; гл. збирка Осветљива кантилена. 2) Франгисек (* 1876.), чешки политичар и писац; 1897. уредник Хрватске мисли у Прагу; за време великоизданичких процеса и балканског рата повољно по срп. ствар обавештавао чешку јавност и помагао омладински покрет за јединство Срба и Хрвата.

ХЛАДНИ Ернст (Hladni, 1756.-1827.), нем. физичар, проучавао лонгитудинална треперења жица и шта-пова, треперења плоча (Хладнијеве фигуре), брзину звука у гасовима и чврстим телима.

ХЛАДНИ (ПОЛАРНИ) ПОЈАС, по 1 п. на сев. и ј. згмљиној хемисфери око стожера, ограничени стожерницама (66,5° геогр. шир.), одликују се период-ским прекидом дневних тмпт. промена, који тим дужи што већа геогр. ширнина; год. тмпт. колебања вел. 15°-30°; гдегде и до 50°; тмпт. најтоплијег месеца најчешће мања од 15°.

ХЛАДНИ ФРОНТ, део → поларног ф., линија која

раздваја хладне и топле ваздушне масе са зап. стране топлог поља активног циклона; дуж ове линије најјачи временски поремећаји у циклону.

ХЛАДНИК Игнације (1865.-1932.), композитор, оргу-љаш, компоновао 250 композиција прк. и световних. **ХЛАДНОКРВНЕ ЖИВОТИЊЕ**, пойкилотерми (грч.), за разлику од хомеотермних (топлокрвних) не рас-полажу способношћу да одржавају сталност уну-тарње тмпт. (све живот. групе изузев птица и си-сара са човеком); њихова телесна тмпт. у зависно-сти од тмпт. спољне средине.

ХЛАДЊАЧЕ, просторије које се хладе вештачким путем (→ машине за хлађење), да би се у њима одржала павесна потребна ниска тмпт. (нпр. х. за намирнице, за кућну употребу итд.). Хладњаци, **ки-лери** (нем.), имају задатак да расхладе воду, која се загреје хлађењем цилиндра и др. делова мото-ра и да је поново оспособе за хлађење; загрејана вода разлаже се у х. у више слојева и хлади се ваздушном струјом; има 2 врсте х.: код једних струји ваздух кроз низ цеви око којих тече вода, а код др. обрнуто; код аутомобила и др. мотора х. се смештају на предњи део на који прво наилази ваздух при кретању машине.

ХЛАМИДА (грч.), широк огртач код ст. Грка и Римљана; владари носили дрвену х. (→ багеница). **ХЛАП**, карло, јастог (Homarus vulgaris, Astacus sapinus), 1 од најдрагоценијих ракова нашег мора, нарасте до 60 см; боје веома живе, нарочито инди-го, кармин дрвена и смеђа; месо му одлично.

ХЛЕБНО ДРВО → артокарпус.

ХЛИБОВ Леонид (1827.-1893.), украјински песник и писац басана, украјински Ја Фонтен.

ХЛИСТИ, бичевњаци или скитнице, рус. верска секта, називају се **божи људи**, постала у 17. в.; уче да се бог отац и бог син јављају у разним осо-бама; припадао им и Распућин.

ХЛОНИЦИ, Клодовик → Кловис.

ХЛОПИЦКИ Јосиф (1771.-1854.), пољски војсковођ; учествовао у Наполеоновим ратовима; проглашен за диктатора у пољ. устанку 1830., али убрзо абачен с тог положаја због преговора с Николом I.

ХЛОР, Cl, хем. елемент, припада групи → халогена; атом. теж. 35,46; тачка кључања —33,6°, тачка то-пљења —102°; жутозелени гас, интензивног мириса; 2/3 пута тежи од ваздуха; гуши и напада органе за дисање, разблажен с 200 пута већом количином ваздуха изазива за неколико мнута загушивање; може се превести у течно стање на — 15° при-ским од 4-5 атм.; раствара се у води; 1 запре-мина воде на 20° раствара 2,26 запремине х.; хлорна вода ача chlorga, садржи поред слободног х. у хем. равнотежи и хлороводничку HCl и хипохлора-сту HClO киселину, која постаје дејством х. на во-ду; х. се одликује вел. хем. активношћу; оксида-ционе особине хлорне киселине и влажног х. осни-вају се на распадању хипохлорасте киселине на све-лости у хлороводничку киселину и кисеоник; до-лази у трг. под притиском у челичним боцама; упо-требљава се много у хем. инд. **Хлорати**, соли хлорне киселине HClO; тхл. се производе електролитичким путем вел. количине калијум- и натријум-хлората; употребљава се због јаког дејства за израду експло-зива и запаљивих смеша. **Хлориди**, соли хлоро-водичке киселине HCl; најпознатији натријум-хлорид (кујнска со, камена сода). **Хлорисање**, дезин-фекција воде хлоровим кречом, жавеловом водом или хлором. **Хлорна киселина**, HClO, добива се деј-ством силико-хлороводничке киселине на кали-јум-хлорат или из боријум-хлората дејством сум-порне киселине; може се концентровати до 40%; концентрованаја распада се на хлор, кисеоник и перхлорну киселину; има јако оксидишуће дејство. **Хлороводничка киселина**, HCl, у природи се налази у вулканским експалацијама и у концентрацији од око 0,3% у стомачном соку; тхл. се добива дејством сумпорне киселине или натријум-бисулфата на на-тријум-сулфат (кујнску со); раствара се лако у води и тај раствор је јака минерална киселина; ако са-држи више од 25% HCl отпушта гасовит HCl и пуши се на ваздуху; 20% водени раствор кључа на кон-стантној тмпт.; чиста HCl је на обичној тмпт. течна; употребљава се у вел. количинама у хем. инд.

Перхлорна киселина, HClO, безводна, безбојна теч-ност, пуши се на ваздуху; прелази у чврсто стање на —112°; на тмпт. преко 100° распада се у хлор-диоксид, воду и кисеоник; раствара се у води у свима односима; безводна киселина је врло непо-стојана и може без видног спољног утцаја да експлодира; у разблаженом воденом раствору је доста постојана; јака једнобазна киселина; безвод-на киселина се добива дејством нпр. сумпорне ки-селине на неку со п. к. (перхлорат); ослобођена п. к. се онда издваја дестилацијом под смањеним притиском.

ХЛОРИТИ (грч.), хидротисани силикати магнезијума, гвозђа и алуминијума, зелене боје, мекаја (3), налик на лискуне; постају распадањем биотита, хоробленде, аугита и др. силиката; гл. састојак хлоритског шкриљца (хлоритиста); код нас га има у друштву са другим кристалистим шкриљцима. Х. креч. по хем. саставу калцијум-хипохлорит и калцијум-хлорид, Са (ОС): СаСл; добија се дејством гасовитог хлора на гашени креч у праху; неистојана хем. материја, која се лако распада дајући насипити кисеоник; употребљава се у фабрикацији хартије за белене целулозе, у ткст. инд. за белене биљних влакана и дезинфекцију.

ХЛОРОЗА (грч.) 1) анемија 2) → жутица.
ХЛОРОПЛАСТИ (грч.), зелене пластиде, садрже зелени пигмент, биљно зелено или хлорофил, од вел. значаја у орг. природи; њиховим радом (фотосинтеза) омогућава се живот организмима; облик х. разноврстан, нарочито у нижих биљака (алга), у виших имају облик зрнаца, па се стога називају **хлорофилна зрнаца**; број х. у хелији различит: код неких алга само по 1 вел., обично спљоштен; код већине биљака у хелијама већи број малих (спљоштаних) као и дељење на већи број стоји у вези с принципом увећања површине); хлорофилна боја може се издвојити из х. стављањем зелених биљних делова у алкохол; раствор хлорофила одликује се појавом флуоресценције; хлорофил је смеша од више боја; ако се алкохолном раствору дода бензин, па обе течности добро измешају и оставе затим да се смире, тал се издвајају 2 групе боја: с бензином се издваја и плива на алкохолу зелена боја, а у алкохолу остаје жута: хлорофил а и хлорофил б сложеније материје; оне садрже поред С, Н и О, још и N и Mg; међутим, група жутих боја простија; ту се налази црвени или наранџасти каротин који се састоји само из О и Н, и жути ксантофил који садржи још и О; растављање обе групе боја врши се у јесен пре онадања лишња: зелене боје као драгоценије (због азота) враћају се у стабло, а жуте боје остају у лишћу.

ХЛОРОФИЛ (грч.), зелена боја код биљака. Хлорофилна зрнаца → хлоропласти.

ХЛОРОФОРМ (СНСl₃), бистра покретљива течност карактеристична мириса, добија се из хлорид креча и алкохола, загревањем; у мед. се употребљава за наркозу, при операцији; у облику калница даје се и против повраћања.

ХЛОУШЕК Јарослав (* 1875.), чел. писац за поз. дутака; гл. дела: **Доларске прилике**, **Свадба господина Пафизација** и др.; поред тога популарне монографије о Сметани, Масарику, Дворжаку и Моцарту.
ХМЕЉ (*Humulus lupulus*), биљка из фам. коприва

(Urticaceae), у култури позната од 8. в., пореклом од дивљег х.; има вретенаст корен, подземно трајно једногод., надземно повниушаво стабло а лишће наспрамно и дељено; плодом биљка; пошто оплођавање цветова утиче штетно на калосу х., у хмеланицима се гаје само ж. биљке ради ж. цвело-шишарица, које се употребљавају у инд. пива; х. даје пиву укус, арому и чува га од квара; може се гајити с успехом до 60° сев. ширине и подноси све врсте земљишта, ако су плодна, дубока, умерено влажна и добро обрабена; размножава се резницама; сорте х. деле се на ране, средње и позне; пошто има повниушаво и полетљиво стабло, ради одржавања стабла у усправном положају, постављају се стубови са жипом; по 1 ха х. може дати 800-1000 кг шишарица; год. производња х. на свету 1/2 мил. q; најјачи светски произвођачи х. САД и Енгл. (по 125 000 q), онда ЧСР, Нем., Фрц, Југосл., Белгија итд.; у Југосл. нарочито 2 подручја за гајење х.: словеначко у долини Савиње (центар Жалец) и војвођанско (центар Бачки Петровац); производња х. у Југосл. после рата дигла се на 50 000 q, сад око 10 000-15 000 q; покрива домаћу потребу и остају приличне количине за извоз; купци јол. х. Нем., Хол., Белгија итд. Хмеларици, храстови, багрови или чамови ступови дугачки 6-10 м, дебели (на тањем крају) 2-20 см, за напињање жице у хмеланицима; у млађим хмеланицима употребљавају се и мотке, дугачке 5-8 м.

ХМЕЉНИЦИ Богдан Зиновји (1593.-1657.), хетман украјинских Козака; склопио уговор с Рус. и при-

знао њену врховну власт (1654.); водио успешне ратове с Турцима.

ХНАТЈУК Володимир (1871.-1926.), украјински етнограф, секретар друштва Шевченко; гл. дела: **Етнографски материјал из Угарске Русије**, **Руске народне легенде из Галиције** и др.

ХНАШЕК Јан (1865.-1923.), чел. мед. писац; гл. дела: **Болести главе**, **О хидурији**, **Прилог за познавање патогенезе Рајнадове болести** и др.
 Но, знак за хем. елемент холмијум.

ХОАНГХО, р. у сев. Кини, извире у подложју пл. Килина, улива се у залив Печили, дуга 4150 км.

ХОБАРТ, гл. град (58 000 ст.) на Тасманији, на обали Тихог Ок.; унив., живо пристаниште.

ХОБЕЛ-МАШИНА (нем.) → струг.

ХОБЕМА Мајерт (Hobbema, 1638.-1709.), нисоземски сликар, поред Ројсдала најзначајнији пејзажист; његова дела одликују се уравниојеношћу композиције, лепотом боје и светлосним ефектима; налазе се у већим евр. музејима.

ХОБЗА Антонин (* 1876.), чел. правни писац, проф. међународ. права на Карловом унив. у Прагу; гл. дела: **Међународно право**, **О односу између цркве и државе**, **Конфесионална питања у међународ. праву**.

ХОБЛОВАЊЕ (нем.), дељање, рендисање.

ХОБОК (енгл.), повећа цилиндрична канта с поклопцем за отпрему масти и сл.

ХОБОКЕН, варош (70 000 ст.) у држ. Њу Џерси (САД) на р. Хадзону; ткст. инд. (свила).

ХОБОТНИЦА (*Ostropus*), род главоножаца с 8 једнаких и већом покретљивих ручица (тракова) поаружаних пијавкама, којима се вешто вере или лови свој плен; грабљивица и свој плен (рибе, ракове) лови ноћу; жртву усмрти уједом вилица и отровним пљувачком; може да израсте до 10 кг, с раширеним ручицама (траковима) до 2 м; место укусно.

ХОБС Тома (Hobbes, 1588.-1679.), енгл. филозоф, највећи Беконов ученик; у свом делу **Левијатан** изјаснио се у флз. за материјализам, у моралу за утилитарни егизам, а у политици за деспотску владавину.

ХОВ (Howe) 1) Елијас (1819.-1867.), амер. механичар, проналазач шиваће машине. 2) Ричард (1726.-1799.), енгл. адмирал, познат из ратова Енгл. с фрц. → Конвентом.

ХОВАРД (Howard), енгл. племићка породица, која дала више чувених ген. и адмирала; из ње била и 5. жена краља Хенрија VIII, Катарина.

ХОВЕ, народ (око 0,85 мил.) индонежанског (малајског) порекла на острву Мадагаскару где се доселио у давна времена; одликују се малим растом, глатком црном косом, ретком брадом, маљинастом бојом коже, широким челом и дебелим уснама; храни се углавито оризом; у 17. в. освојио цело острво, образовао класу аристократије и потпуно се олао ратовању, али био потучен од Француза; очувао готово у свему малајску културу и језик, али примио ислам.

ХОВЕЛАК Александар Абел (1843.-1896.), фрц. лингвист и антрополог; гл. дела: **Лингвистика**, **Етнографске и лингвистичке студије**, **Језици**, **расе**, **националност**.

ХОВИТ Вилијам (Howitt, 1792.-1879.), енгл. књижевник, писац чувеног манифеста **О енглеској аристократији**.

ХОВРАХ, предграђе (око 200 000 ст.) Калкуте у Индији (Аз.) на делти р. Ганга; ткст. инд.

ХОГАРТ Вилијам (Hogarth, 1697.-1764.), енгл. сликар и гравер, претеча новијег енгл. сликарства; у својим сликама из друштва жипота одликује се оштрим опажањима; од портрета најбољи: капетан Корам и аутопортрет.

ХОДАЉКЕ, **ходуље** → гигаље.

ХОДАЊЕ, кретање целог организма при којем се у сваком моменту тело ослања о земљу било 1 стопалом било обамом; наизменично, 1 нога за другом даје телу покретну снагу; мишићи мотор, а стопала ослонац.

ХОДАСЈЕВИЧ Владислав, савр. рус. песник и есејист, 1 од најбољих познавалаца Пушкина; лирске песме у духу класичне традиције, води књиж. критику у рус. емигрантским часописима и новинама у Паризу.

ХОДЕГЕТИКА (грч.), део педагогике који говори о дисциплини.

ХОДЕИДА, варош и пристаниште на Црвеном М. (40 000 ст.) у Јемену, на јз. делу Арабског Пол., извоз каве.

ХОДИДЈЕД, рушевине ст. града и. од Сарајева; око 1429. уступљен Турцима, који од њега начинили базу за продирање у Босну.

НОДИЕ МНИ, **CRAS TIBI** (лат.), данас ја, сутра ти.

ХОДЛЕР Фердинанд (1853.-1918.), нем. сликар, радио махом алегоричне, симболичне и ист. слике, реформатор декоративног сликарства; гл. дела: *Нон, Јесен, Вилхелм Тел* и др.

ХОДМЕЗЕВАШАРХЕЉ, варош (60 000 ст.) у Мађ., трг за стоку, инд. шећера, уља.

ХОДНИК, сразмерно дужини узан пролаз у 1 згради или стану; служи за прилаз појединим одељењима.

ХОДОГРАФА (грч.), крива коју описује крајња тачка вектора брзине, кад му се почетна тачка пренесе у 1 сталну тачку.

ХОДОЊИЦ, варош у ЧСР (13 500 ст.), на р. Морави; фабр. дувана, шећера, циглане и др.; родно место Т. Г. Масарика.

ХОДОЧАШЋЕ, ходочасник → хаџија, хаџилук.

ХОДОШ, срп. прав. манастир код Арада (у Рум.), задужбина срп. властеле Јакшића с краја 15. в.; у њему некад било седамнаест срп. арадске еп.

ХОЕНЛОЕ (Hohenlohe), нем. племићка породица, пореклом из замка Холох у Виртембергу (Нем.); из ње најпознатији Хлодвиг Х. (1819.-1901.), који учествовао у уједињењу Нем. и стварању Нем. царства; оставио чувене *Мемоаре*.

ХОЕНЦОЛЕРНИ, нем. династија; помиње се први пут 1061. а стекла углед после 1417., кад 1 од њених чланова добио на управу кнежевину Бранденбург; од 1700. влада краљевином Пруском, 1871.-1918. Нем. царством.

ХОЕНШТАУФЕНИ, династија која владала Нем. 1138.-1250.

НОС ОРУС, НИС ЛАВОР ЕСТ (лат.: то је дело, то је труд), употребљав се за истацање тешкоћа неке ствари и посла.

ХОКАНДО → Јесо.

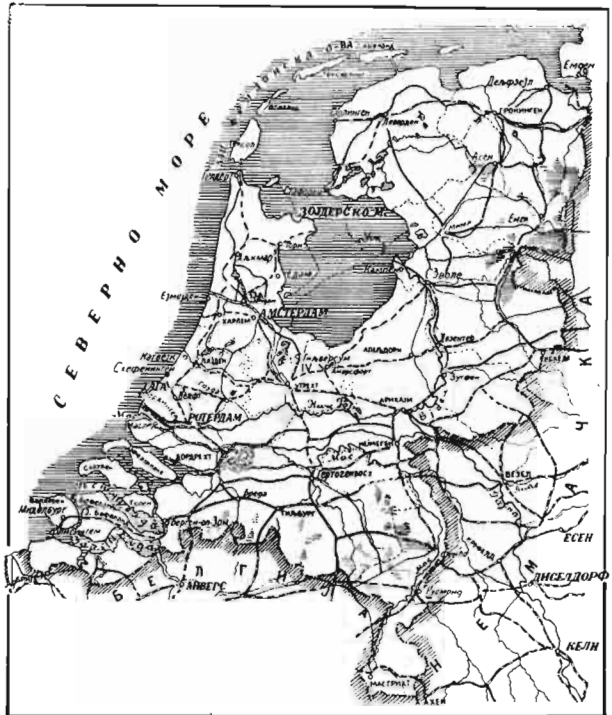
ХОКИ (енгл. hockey), игра 2 екипа, позната из давнина, у Фрц. од 13. в.; х. се данас игра свуда; лопта се туче, зауставља и додаје повијеним штапом с циљем да се протера кроз гол; екипа има 11 играча, победује екипа која постигне више голова.

Х. на леду, спорт канадског порекла, жива и узбудљива игра, игра се на леденом игралишту између 2 тима по 6 играча, на клизаљкама и са штапом; иралиште ограђено, 60-80 дуго, 25-40 м широко; игра се 3×15 мин., а циљ убацити плочицу у противничка врата.

ХОКУСАЈ Кацушика (Hokusai, 1770.-1849.), јап. сликар и цртач; поред слика има и илустрација; његови пејзажи утицали на евр. импресионизам.

ХОЛ (енгл.), у појединим приватним зградама за становање и вилама централни простор са степеницама за г. спрат, око којег груписана остала одељења; уједно и одељење за дневно становање; у вилама х. се сматра као главна просторија, те се према том и обрађује.

ХОЛАНДИЈА (Низоземска, независна краљевина (34 225 км²) у зал. Евр., излази на Северно М.; обала јаска и песковита; поред ње низ бедема, претворило их у низове острва (Фришка О.) и зашло у унутрашњост (Золдерско Ј.); иза низа дуна пространа низија, знатним делом испод морског нивоа; од морског плављења овај део чувају дуне и вештачки насипи; земљиште у низији од плодног муља (полдери); клима океанска, влажна; у Х. проширена ушћа Рајне, Мезе, Ескоа (Шелда) и др. р. и многобројни канали; превлађују отворени травни предели, предревљени за интензивно сточарство; карактеристичне многобројне ветрењаче; у обл. Лимбургу, на ЈИ има каменог угља; стан. (7 936 мил.) поглавито Холанђани, већином прот., на високом ступњу образованости (0,12% непписмених); пољopr. (поглавито сточарством) бави се 24%, инд. 38%, трг. и саобр. 21% стан.; саобр. поморски (обалски и прекоморски), речни (реке и канали) и сухоzemни јако развијен; престоница Хаг, гл. град Амстердам; у колонијалном поседу 3. и П. Хол. Индија. У ст. в. Х. била насељена разним келтским и germ. племенима (Батави, Фризонци и др.), од којих су у 1. в. пре Хр. нека признала рим. власт, а нека и даље остала слободна; после распада рим. царства Карло Мартел је потукао и потчињав Фризонце, а Карло Вел. их превео у хришћ.; под Карловим наследницима Х. се поделила на више мањих независних државица (графовија Х., епископство Утрехт, Фризонска, Брабант итд.); 1433. год. Филип Бургундски добио је Х. од своје рођаке Жаклине Баварске и присајединио својој држави, али је управу у њој препустио

статудерима; кћи Карла Одважног, Марија Бургундска однеде је те земље у мизра → Максимилијану I Аустр., а овај их оставио у наслеђе своје унуку → Карлу V, нем. цару; од 1523. у Х. почела да се шири Лутерова вера; покушај Филипа II, шп. краља да спречи њено ширење довео је до устанка хол. племства (→ гези) и прогласа рпб. Уједињених области (1579.), којој је Шп. после дуже борбе била принуђена да призна независност → вестфалским миром (1840.); у току борби за ослобођење Холанђани заузели порт. колоније: Сундска и Молучка О., Малаку, Цејлон, Тасманију у Индиском Ок. и Кап у ј. Афр.; поред тога Х. је основала и неколико својих колонија у Атланском Ок.: Гујану, Венецујелу, о. Сент Еспаш и Кирасо у Антилима и ушће реке Халдзона у С. Амер., где подигла град Н. Амстердам (данас Ђујорк); снажење Х. изазвало завист њених суседа који у 2 половини 17. в. уништили њену моћ и одузели неке њене колоније; 1. удар нанела јој Енгл. с којом Х. повела рат због Кромвеловог Навигационог едикта (1653. и 1665.-1667.); миром у Бреди Х. била принуђена да препусти Енгл. своје колоније у С. Амер. (1667.); после тога на Х. напао и фрц. краљ Луј XIV који у низу ратова (1672.-1714) потпуно скршио њену полит. моћ; опадању њеног полит. значаја много допринела и персонална унија с Енгл. до које дошло 1688., кад су Енглези збацили дин. Стјуарта и довели на престо хол. статудера Вилхелма Оранског; у доба фрц. револуције Х. заузели Французи и претворили је у Батавску рпб., Наполеон I прогласио је за краљевину и дао је на управу брату Лују, а кад овај поднео оставку због → континенталне блокаде, присајединио је Фрц.; на бечком конгресу (1815.) савезници јој одузели Кап, Цејлон, Аустрал. и др. колоније спојили је са Белг. у краљевину Низоземску, дали јој устав и довели на њен престо Вилхелма I Оранског (1815.-1840.); после Х. владали Вилхелм II, Вилхелм III и краљица Вилхелмина; за то време од ње се одвојиле: Белг. (1830.) и Бел. Војводина Луксембург (1830.); изменом устава (1848.) Х. прво добила 2 дома, па затим у њој заведено оштре право гласа (1889.). Холандски језик, спада у групу западногерм. ј.; развио се, заједно с фламанским, брабантским и лимбуршким дијалектима, из ст. дозофраначког ј.; са извојеваном х. нар. самосталношћу однео победу над осталим сродним дијал. и постао х. књиж. ј. Холандска књижевност, има 2 гране: сев. х. и фламанску; никла у фламанској области, ту доживела прво цветање; у 17. в. вођство прешло на сев. Хол.; сев. х. к. јавља се у 12. в.; 1. познати песник Хајнрих Велдеке, чија

се поезија сачувала само на нем. ј.; 1. писани споменици х. к. витешки романи, преведени с фрц.; поднаме фламан. општина створило услове за домаћу к.; најзначајније дело овог периода **Лис Рајнеке**, роман о животињама, из 1250., од неког Вилема; у грађ. поезији 14. в. највећи Јакоб ван Мерлант, ког називају оцем х. к.; његови наследници: Јан ван Бендал, Јан де Верт, Јан ван Хелд; уз грађ. поезију цветала и рел. (мистичне песме сестре Хадехи, † 1336.); светов. поезију негују путнички певачи; оснивач прозне к. мистичар Јан ван Русброк (1294.-1381.); драма се развила из мистерија и миракула, у току 15. в. постале озбиљне и шаљиве пучке комедије; у 16. в. најбољи писци драма: М. де Кастилен, Ј. Хуверт и К. ван Мандер. Реформација и кат. реакција дале обележје х. к. у 2. половини 16. в.; борбе за нац. слободу уједињених сев. провинција дале помет х. к.; највећу снагу достигла у делима Хуфта, писца пасторалног романа, трагедија и историјских радова; остали писци овог периода: Воилел. лиричар и драматичар: Кате. популарни песник, Бредеро, оснивач пучке комедије; у књиж. кругу око сестара Теселхиде итјучу се рел. песник Камфунсен и драматичар Костер, који 1617. основао књиж. академију; последњи претставници цветног доба: лиричар Јан Лујкен, драматичар Аселин и Хемекерк; 18. в. претставља декаденцију х. к.; под фрц. утицајем ради се само на стилским и формалним ефектима; значајнија имена: лиричар Пут, комедиограф Лангендик, браћа Ван Харен, Елизабета Волф и Агата Декен (ове две жене створиле грађ. роман; време од краја 18. в. до 1830. претставља прелаз ка романтици; највећа личност овог периода Вилем Брандеријк, песник и научник; претече романтизма: патриотски песник Х. Толене и приповедач Старинг; песници нац. романтизма: Исак да Коста и Бернард тер Хар; у прози: и данас популарни приповедач Никола Бете и Хагенброк; Јакоб Ван Леенел, оснивач иет. романа; хуморист Јустус ван Маурик; посебно место заузима Е. Декер, чије дело **Макс Хаелар** најзначајније у целом 19. в.; у ј. Хол. стоји к. у знаку фламанског покрета; на буђењу нац. осећања и чувања матерњег ј. раде писци: Х. Консјанс, творац флам. нац. романа; браћа ван Дујзе, који много учинили за флам. нар. поезију; Једдегант, Јан ван Берс, Даунсенберг, Ван Оје, песник Гвидо Гезелс. Пол де Монг; снисатеља Ловелинг; око 1880. почиње у сев. Хол. покрет «Модерне»; претече новог правца: М. Еманге, песник, драматичар и приповедач, Перк, песник сонета, песничка Хелена Данидот-Сварг; вођи покрета: В. Клуз, песник и књиж. историчар, и Х. Гортер; Ф. ван Еден, песник и приповедач, и прозаист Албердинк Тијм; 1890. год. покрет прешао у Фландрију; око листа **Флам. индивидуалиста** било више писаца: А. Вермејлен, С. Бујсе, А. Хегенштајн; у 20. в. правци се укрштају; у вел. броју писаца итјучу се романописци: Ј. Куперус, Х. Хејерманс, И. Кверидо, С. Стрелелс; у поезији: А. ван Шелтема, Е. Костер, Ј. Редингус, П. Бутенс, песничка Х. Роланд Холст, К. Ван де Вестејне, песник мисаоног индивидуализма, Рене де Клерк, К. ван-ден Евер; у савр. драми, на С. Х. Хејерманс и нарочито Ј. Фабрициус с комадима из индиског света; на Ј. Поред соц. драма у стиху од Бујса пишу Р. Верхулел и духовник С. Верше; експресионистичку драму претставља Х. Тејрлинк. Х. уметност → низоземска уметност. Х. форинта, х. флорин → гулден. Х. школа, нидерландска школа. 1. интернац. муз. шк., која се појавила у сев. Фрц. и Хол.; значај јој у том што њени композитори били вешти контрапунктичари који нарочито обрађивали канон и имитацију; тхн. усавршавање тих облика нарочито карактеристично за 1. и 2. групу, док у делима претставника 3. и 4. групе (Јоскен де Преа, Виларта и др.) контрапунктски виртуозни став упрошћен и појачан субјективни ум. израз у композицијама: дела композитора х. ш. одликују се: благозвучношћу, полиритмиком; композиције увек рађене на основи кантус фирмуса, који се налазио у тенору.

ХОЛАНДСКА ИСТОЧНА ИНДИЈА, обухвата простор од 1 911 650 км², око 60 мил. ст.; у Х. И. И. спадају острва: Суматра, Банка, Билитон, Јава, Мадур, Бали, Ломбок, Сумбава, Сумба, Флорес, и део Тимора, Молучка Острва. Целебес, највећи део Борнеа, з. део Н. Гвинеје и др. мања острва, сва брдовита, луна вулкана с честим земљотресима; клима топла, влажна и неждрва, земљиште неомало плодно; земљор. гл. занимање стан.; успевају: шећ. трска, дуван, кава, ориз, кининско дрво, памук, бибер, каучук, чај итд.; сточарство слабије, руда доста: петролеума, угља, калаја, злата, сребра, мангана, бакра, гвожђа, сумпора итд.; развијене само извесне инд. транс (шећера, каучука, сланиних плевига).

ХОЛАНДСКИ ЗЕЈТИН, харлемско уље, лек који се препоручује код жучног камена, чији се састав држи у тајности; садржи уље из дрвета и плодова веће помешано с терпетинским уљем; може изазвати и непријатна споредна дејства.

ХОЛАНДСКИ ЗЕЦ, лукеузана раса, малог раста, по лепима правилно шарен: бео и црн, бео и плав или бео и жут.

ХОЛАНДСКИ НАЧИН рачунања интереса у текућем рачуну (степенаст, штафел → енгл. начин), на нарочитом каматном листу, који се прилаже изводу тек. р., обрачунава се и.; свакој позицији, одн. сваком салду, рачуна се и. у облику каматних бројева, од његовог рока па до 1. рока који на реду, од скаденције до скаденције, поступно, степенасто; последњем салду рачуна се и. од последње скаденције па до дана закључивања (обично до 30./6. или 31./12.), салда «дугује» дају каматне бројеве «дугује», а салда «потражује» каматне бројеве «потражује»; из суме каматних бројева «дугује» рачуна се и. по стопи која одговара страни «дугује», а из суме каматних бројева «потражује» по стопи која овој страни одговара; разлика између ових и-салдо, према свом знаку уноси се у прави т. р., у извод т. р., који се потом закључује.

ХОЛАНВАНИ, Низоземци, герм. народ у Хол., њених колонијама, Амер. и др., 9 мил., већином прот.; нордике расе, али заступљен и алпски расни тип; земљор. и пољопривредно, у приморју и риболову; живе у издвојеним окупицама; само око Золдерског Ј. делимично огуљене ст. пошње (карактеристични делови: дрвене клоње и вел. беле авбе код жана).

ХОЛАР Вацлав (1607.-1677.), чешки графичар, радио бакрорезе слика Холбајна, Леонарда, ван Дајка и оригиналне бакрорезе: Еесе homo; портрете и др.

ХОЛАРТИС → флорне области.

ХОЛБАЈН Ханс 1 Старији (1465.-1524.), нем. сликар; показивао у својим делима јаку драматичност и оштрицу израза; гл. дела: олтарне слике у аугзбуршкој катедрали, св. Варвара и Елизабета и др. 2) **Млађи** (1498.-1542.), син претходног, нем. сликар, бацио се сликарством уљаним бојама, сликарством алфреско, дворезом и постао мајстор у свим овим вештама: сматра се као најчуднији портретист; од портрета најуспелији: **Еразмо Ротердамски, Хенрик VIII, Томас Мор** и др., од слика му најпознатије: **Laïs Corinthiaca, Мртви Христос, Игра смрти** и др. **ХОЛБАХ Паул Хајрих Дитрих** (1723.-1789.), нем. филозоф материјалистичког правца; гл. дело: **Систем природе**.

ХОЛБЕРГ Лудвиг (1684.-1754.), норв.-дански писац;

био 1. директор поз. у Копенхагену и тад почео да пише комедије, којима стекао име највећег комедиографа у Скандинавији; путовао много по Евр., стекао вел. знање и по повратку постао проф. метафизике на унив. у Копенхагену; од његових комедија најпознатија **Политички шарлатан**, и данас популарна на скандинавској позорници; написао вел. број иет. студија и низ фяз. дела, од којих најважније: **Епистугле** и **Моралне мисли**; иршци утицај на све веће драм. лице, нарочито норв. **ХОЛБРУК Јозеф** (Holbrouke, * 1878.), енгл. композитор; компоновао: опере, симфоније, гудачке квартете, концерте за клавир итд.

ХОЛДИНГ-ДРУШТВО (енгл. holding-company), друштво финансијера, које нема своја подuzeћа ни радионице, него купује акције других д. да би на њих имало утицаја и држало њихову управу у својим рукама; начин за организацију → трествова и за добијање утицаја, релативно малим капиталом, на већи број туђих предузећа.

ХОЛЕЛИТИЈАЗИС (грч.), камен у жучи, чешиће код жена него код м.; узроци: неумесна исхрана (месната и масна), недовољно кретање, хронични завор, стезање трбуха (корсет), трудна итд., при чему се згушњава жуч и нагомилана холестерин таложећи се у каменчиће, или се каменчићи стварају при инфекцији жучног мехура, најчешће тифусним и коли-бацилама из слузи, калцијумових соли и холестерина (комбиновани каменчићи); знаци: диспептичке тегобе, тузи болови у пределу јетре, нарочито после јела, надимање трбуха, затвор, главобоља и нервозне појаве; повремено се јављају надни жестоки болови у виду колика, испод д. ребарног лука, који зраче у д. раме, плећку (некад и лево), најчешће ноћу (на 4-5 часова после обилније вечере), праћени поврћањем, некад и повешањем

тмпт.; жучни камен или се избаци при нападу у прево и изиђе столицом напоље, или се уклешти у жучном спроводном каналу и изазива жутицу, која се отклања једино операцијом.

ХОЛЕНДЕР Феликс (Holländer, * 1867.), нем. романописац, склон етичким проблемима: *Пут Томе Трука, Исус и Јуда*.

ХОЛЕСТЕРИН (грч.), супстанца, по фзл. одликама слична липоидима, спада у групу стерина, непознатог хем. састава; у неким патол. случајевима његова се количина крви повећава; сем тог у жучи (при инфекцији жучног мехура) може да се сталожи, око чега се, као око језгре, образује жучни камен.

ХОЛЕЦИСТИТИС (грч.), запаљење жучног мехура, узроци различити, најчешће при инфективним болестима, нарочито по тифусу, кад бактерије тифуса доспевају из крви у жучне путеве и жучни мехур, инфицирају их изазивајући катарално или гнојава запаљење; акутно запаљење може се излечити или прелази у хронично; знаци: повећање тмпт., трескавица, немање апетита, диспептичке тегобе, некад повраћање, болови у пределу јетре и жучног мехура, који увећан и осетљив, некад се јавља и жутица; х. се често комбинује с каменом у жучи; компликације: гнојава запаљење може захватити трбушну марамицу (перитонитис), изазвати апсцес у јетри и општу сепсу; лечење акутног х.: хлађење ледом, дијета, сулфурол, гликоза; хроничног: дијета, бањско лечење, операција.

ХОЛЕЧЕК Јозеф (1853.-1927.), чешки књижевник, написао вел. број путописа, репортажа и приповедака, већином из срп. живота: *За слободу, Црногорске приповетке, Црна Гора у миру, Босна и Херцеговина*; из срп. прошлости еп *Соколовић*; преводио сх, нар. песме; најбоље му дело *Наши*, роман из живота ј. Чешке.

ХОЛИВУД (Hollywood), варош (30 000 ст.) у Калифорнији (С. Амер.) недалеко Лос Ангелоса, на обали Великог Ок.; веома развијена филмска инд. (50 разних друштава).

ХОЛИН, саставни део липоида (→ лецитин), налази се такође слободан у организму; има га доста у првеној слузокожи, где врши исту улогу према завршцима прених нерава (Ауербаховог плексуса) као адреналин према завршцима симпатичних нерава, тј. надражује их.

ХОЛИНШЕД Рафал (Holinshead, † 1580.), енгл. хроничар, писац *Хроника енглеског, шкотског и ирског народа*, дела на којем и др. сарађивали, а из којег Шекспир и др. енгл. драматичари узимали грађу за ист. комаде.

ХОЛИЧЕР Артур (Hollitscher, * 1869.), нем. писац, мађ.-јевр. порекла; писао приповетке и романе (*Страдалник, Отровани извор*); драме (*По лепоти, Голем*); нарочито познат по живописним и социјалистички настројеним путописима: *Америка данас и сутра, Три месеца у Совјетској Русији, Пут кроз јевр. Палестину, Јудачки Бедкер*; аутобиографија: *Живот једног буржоаја*.

ХОЛМИЈУМ (Ho), хем. елемент, припада групи обојених ретких земаља; његове соли имају нарочито-жуту боју.

ХОЛМСКИ Данило, рус. кнез и војсковођ из 15. в.; потукао у 2 маха Татаре и заузео Казан (1487.) за рачун Ивана III.

ХОЛО- (грч.), предметак у сложеницама са значењем: сасвим, потпуно.

ХОЛОГРАФСКИ ТЕСТАМЕНТ, својеручни т. (→ тестамент).

ХОЛОЕДРИЈА (грч.), одлика кристала највише симетрије једне системе да имају развијен пун број могућих пљосни.

ХОЛОКАРСТ → карст.

ХОЛОМЕТАБОЛИЈА (грч.) → инсекти.

ХОЛОПЛАСТИЧАН (грч.), израз за живот. јаја која се тотално браздају, тј. цела деле на ембрионалне ћелије; по правилу таква јаја сиромашна жуманцем (→ браздање).

ХОЛОСТЕРИЧНИ БАРОМЕТАР (грч.) → анероид барометар.

ХОЛОФЕРН, војсковођ вавилонског краља Навуходоносора; убила га Јеврејка → Јудита.

ХОЛСТ Густав Теодор (* 1874.), енгл. композитор, проф. Краљ. муз. колеџа у Лондону; компоновао: 2 опере, свиту за вел. оркестар и хор, 2 симла за хор, гудаче и оргуљу, симфонију *Фантастична свита, Јапанску свиту, Оријенталу свиту*, 2 симф. поеме, хорове, соло-песме.

ХОЛЦ Арно (1863.-1929.), нем. лирничар, бранио импресионизам, конзеквентни натурализам и слободни ритам; гл. збирка песама *Фантазус*.

ХОЛШТАЈН, нем. војводиња; додељена на управу данском краљу на бечком конгресу, а одузета од

Данске и присаједињена Пруској после рата Данске и Аустр. и Пруског, 1864.

ХОМАТИЈАН Димитрије, охридски архиеп. (1216. или 1217.-1234.), пореклом Грк, веома учен и угледан; наљутио се на св. Саву, што 1219. изразио самосталношћу срп. црк. и изузео је испод власти охридске архиеп.; његов писмени протест драгоц. прилог за ист. срп. црк. и личност св. Саве; очувана и његова преписка с краљем Радославом, који обновио везе с охридском црк.

ХОМБУРГ, бања (15 000 ст.) у подножју Таунуса у Нем.; посети је годишње преко 10 000 људи.

ХОМЕО- (грч.), предметак у сложеницама са значењем: сличан.

ХОМЕОМЕРИЈЕ (грч.), по Анаксагори: последњи квалитативно одређени елементи свих ствари.

ХОМЕОПАТИЈА (грч.), метод лечења давањем лекова, који код здравих изазивају исте знаке као и дотична болест; лекови се дају у необично разблаженим дозама (→ потенција).

ХОМЕОТЕРМЕ (грч.) → топлокрвне животиње.

ХОМЕР → Омир. *Хомериди*, певачи Омирових песама у грч. доба.

ХОМИНАЦИЈА (нлат.), постанак човека од животиње.

ХОМИНИДЕ (Hominiide), породица сисара коју чини човек са својим фосилним предама, веома блиска група антропоидних мајмуна, покрива данас постојећих људских раса, породица х. обухвата многобројне фосилне претке човека: Pithecanthropus, Sinanthropus, Eoanthropus, Homo Heidelbergensis, Homo primigenius (Neanderthalensis) и фосилне облике модерног човека (Homo sapiens); сматра се као вероватно да породице х. и антропоидних мајмуна воде порекло од заједничких предака (→ антропогенеза).

ХОМИЦИД (лат.) → убиство.

ХОМЈАКОВ Алексеј С. (1804.-1860.). рус. словенофил, веома талентован и остврао образован публицист, писао о богословским, ист., правним, привредним и др. питањима; има и лепих песама мисаоне садржине.

ХОМО 1 (грч.), предметак у сложеницама са значењем: једнак.

2 (лат.), човек. **H. mensura**, лат. превод чувеног протагориног принципа: Човек је мерило ствари. **H. novus** (лат.: нов човек) човек из нижег стајежа који доспео до виших чин. положаја у рим. рпб. **H. primigenius** (првобитни човек), општи назив за расе људског рода у ледено доба.

нарочито за → неандерталску, којој припада и прачовек из Крапине у Југосл. **H. sapiens** (разумни човек), научна ознака за човека (увео је Лине), којом се обухвата цео модерни људски род као једна зоол. врста а који се дели на → расе. **H. sum: humani nihil a me alienum puto** (лат.: човек сам: ништа што је човечанско не сматрам да је туђе), Теренцијев стих којим песник изражава присно осећање човечанске заједнице; данас значи да не треба никог превисше осуђивати. **H. homini lupus** (лат.: човек је човеку вук), мисао Плаутова која значи да човек често чини многа зла свом ближњем, да је човек човеку непријатељ.

ХОМОГЕН (грч.), истородан, сличан (супр.: → хетероген). **Х. атмосфера**, замшљена а. чија би густина била свуд једнака густини ваздуха на висини морског нивоа, а при тмпт. од 0°; постојећа а. у х. стању имала би на 45° геогр. шпр. висину од 7991 м.

ХОМОЗИГОТ, хомозиготан (грч.), јединка постала спајањем гамета с истим наследним факторима за 1 или више наследних особина; даје увек једнаке гамете, с истим наследним факторима за те особине.

ХОМОЛОГАН (грч.), одговарајући делови (углови, стране итд.) сличних ликова или тела су међусобно х. **Х. органи**, онтогенетски или филогенетски заједничке осн. форме, чаји облик, грађа и функције могу бити слични или различити; имају исту морфолошку вредност, нпр. семени замечи с макроспorangјама, прашници с микроспорофилима, трновни шамширине с листов, прашници цветница и микроспорофили папрати с асимилационим лишћем, итд.; кад су се органи на истој индивидуи развили 1 из другог, то је онтогенетска хомологија; кад су се развили 1 из другог током филогеније, то је филогенетска хомологија; посебан случај чина тав. организациона хомологија, где постоји паралелно стварање органа на исти начин, са истом

формом и функцијом; али не могу се 1 из другог филогенетски извести; нпр. листовни органи маховина и лишће виших биљака; наспрот х. о. и хомологија постоје аналогја и аналогни о.; аналогни о. су они који имају сличну форму и функцију, али немају исту морфол. вредност, и не могу се на онтогенетски ни филогенетски 1 из другог извести; постали од различитих осн. форми, нпр. три шамширике и три глога имају исту форму, али различито порекло: три шамширике пореклом од листа, а три глога од гране; затим филокладичје кострике и асимилациони лист имају исту форму, а различито порекло, итд.; за филогенију су од значаја хомологије; она тежи да утврди хомологије и тим путем објасни средство које постоји између појединих систематских група; аналогје су уствари последица конвергентног прилагођавања на функцију и на спољашње факторе. **ХОМОЛОГАЦИОНА ПРОВА**, којој се подвргавају аероплански мотори, да им се провери издржљивост, пре него се употребе на аеропланима. **ХОМОЛОГИЈА**, подударност; по стичком схватању: слагање делања с умом, а отуда и с природом; у биол. → хомологни органи.

ХОМОЉЕ, предео у горњем току р. Млаве (Мор. Бан.); гл. и средно место варошица Жагубица. **ХОМОЉСКЕ ПЛАНИНЕ**, план. група између горњих токова Пека и Млаве, највиши врх Купинова Глава (925 м).

ХОМОНИМИ (грч.), речи истог изговора, а различитог значења: клен (дрво и риба), дуга (на небу) и дуга (на бурету), пасти (п. доле и п. траву).

ХОМОНОМИЈА (грч.) → чланковитост.

ХОМОСЕИСТЕ, **хомосеисте** (грч.), линије истовременог потреса код трупова (земљотреса).

ХОМОСЕКСУАЛАЦ (грч.-лат.), мушкарца који осећа пољу страст према личности м. пола. **ХОМОСЕКСУАЛНОСТ**, **сексуална инверзија** (лат.), **хомосексуализам**, код ж. пола названа **лезбиска љубав**, **сафизам**, **трибизам**, **нехомосексуална изолација**, **абнормална сексуална склоност** према особама истог пола, често праћена телесним и духовним цртама супротног пола: крој тела, расподела длака, нарочито у гениталном пределу, гестови, говор, понашање итд.; те црте се често примећују још у детињству; код х. постоји вел. склоност према дечацима; узрок лежи свакако у конституцији, вероватно у вези с аномалијом → ендокрине функције полних жлезда; хомосексуални поступци се дешавају и код особа које нису прави хомосексуалци и то под извесним животним околностима, као код морнара, затвореника, заробљеника итд.; успешно лечење прве х. zasad не постоји.

ХОМОСИСТЕ → хомосеисте.

ХОМОФОНИЈА (грч.), музика на хармонској акордској основи, за разлику од полифоније у којој се сваки глас креће мелодиски, тј. мелодија главно. **ХОМ-РУЛ** (Home-Rule), аутономија за коју су Ирци повели борбу с Енгл. у току 19. в., а стекли је 1922. **ХОМСИАН** (енгл. homespun), чупаве и неравне вунене ткањине изаткане од грубљих жица, за израду спортског одела.

ХОМУНКУЛУС (лат. = човечуљак) 1) у биол. теорији преформиста у јајету (спермијуму) комплетан човек само у малом. 2) према средњев. алхемичарима и Парацелзусу биће слично човеку створено хем. путем.

ХОНАН, пров. у ср. делу Кине; гл. место Кајфенг.

ХОНВЕД, војник мађ. пеш. домобранских пукова (као код Хрв. раније домобранци); Мађ. сваке год. давала извесан број војника који служили етапан кадар у аустр. (званој још и царској) војсци, а 1 део задржавала у својим домобр. пуковима, које сама издржавала (царска војска издржавала од заједничких прихода држ. касе); униформа им била слична данашњој празничној униформи наше гардиске пешадије; за време рата биле чисто мађ. јединице; предавања и сва настава вршена на мађ. ј. а нем. учен само као државни.

ХОНГКОНГ, острво (83 км², 600 000 ст.) на ји. обали Кине; гл. пристаниште Викторија, извози чај, свилу, памук, шећер; припада В. Брит.

ХОНДО → Нипон.

ХОНДРИЗОМИ (грч.), **митохондрије** (грч.), мала тела у облику лоптица, штапића или конаца, смештена у цитоплазми; веома распрострањени у биљним и живот. ћелијама; о њиховом пореклу, понашању и значају веома мало познато; док их једни сматрају за перманентне протоплазматичне органе, други држе да су продукти метаболизма; није искључено да се под х. подразумевају хетерогене творевине (пластидом, цитом, вакуом); сматра се да х. учествују у образовању кончастих диференцијација појединих животинских ткива (мишићне, нервне, везивне фибриле).

ХОНДРОМ (грч.), доброћудни израштај хрскавичавог ткива, прожет хијалином и еластичњим влакнима, често нејасно ограничен од околног ткива; јавља се најчешће на претима, често на многим деловима скелета; мада доброћудан може даћи и метастазе.

ХОНДРОСАРКОМ (грч.), злоћудни тумор хрскавице, који разарава околно ткиво; благодарећи свом малим карактеру даје метастазе, нарочито у плућима.

ХОНДУРАС, ср.-амер. рпб. (154 300 км², 0,7 мил. ст.); земљиште местимично планинско и брдовито, местимично равно, клима тропска, али на висинама блага; земљр. (банане, кокосов орах, кава, каучук, дуван, шећ. трска) и сточарство (говеда, свиње, коњи), од руда има злата, платине, сребра, бабра, олова, цинка, гвожђа; инд. производња; извози: банане, сребро, шећер, каву, кокосове орахе; највише тргује са САД; гл. место Тегусикалпа. Х. пронашао Христопор Колумбо (1502.), а Шпањолици га узбрзо затим населили; крајем 18. в. ушао у састав шп. генералне капетаније Гватемале, а почетком 19. в. заједно са њом приступио Средње-амер. федеративној рпб. (1823.); од Гватемале се одвојио 1839. **Х. Британски**, брит. колонијални носед (21 535 км², 40 000 ст.), у Ср. Амер. између Карипског М. (на И), пол. Јукатана (на С и СЗ) и Гватемале (на З); сев. део равна, ј. брдовит, клима тропска, извози дрво; гл. место Велаз.

ХОНЕГЕР Артур (* 1892.), модерни фрц. композитор; под утицајем Дебисија, Пгтрауса и Шембергера, створио и свој стил у којем се јасно одржава атонална полифонија; компоновао: за оркестар **Победоносни Хорације**, **Несма радости**, симфониску трилогију **Панициј**, оперу **Антигону**, ораторијум **Пар Давид**, симфоније, сонате и др.

HONNY SOIT QUI MAI Y PENSE (ст.-фрц.): нека је стид онога ко о томе зло мисли- гесло енгл. ордена подвезе.

ХОНОЛУЛУ, гл. град (144 000 ст.) Хавајских Острва; унив. (1920.), пристаниште, метална инд.; жива трг.

ХОНОРАНТ (лат.), који посредује за част акцептанта, интервенијент → менично посредовање.

ХОНОРАР (лат.), награда, зарада; уобичајен назив за награду лекара, адвоката, јавног бележника, домаћег учитеља. **Хонорисати**, награђени, платити. **Х. меницу**, примити или исплатити м. за нечију част (→ менично посредовање).

ХОНОРАТ (лат.), лице у чију се корист посредује при акцептирању или исплати менице

ХОНОРИЈЕ 1) рим. цар (395-423.), син цара Теодосија, ком отац после поделе Рим. царства доделио зан. половину своје државе. 2) Х. I-IV, име средњев. папа; за нас најзнатнији Х. III (1216-1227.), који послао краљ. круну Ст. Проволенчаном.

HONORIS CAUSA (лат.), скр. h. с. из почасти; нпр. доктор h. с., који добива докторску титулу као признате за научни рад без полагања испита.

ХОНТАЈМ → фебрионијанизам.

ХОПКИНС Фредерик (* 1861.), енгл. биолог и хемичар, проф. флз. хемије, носилац Нобелове награде за 1923., заједно с хол. хигијеничарем Ејкманом, ради истраживања о витаминима А и В.

ХОПЛИТИ, старогрч. тешко наоружани пешаци.

ХОПОВО, ман. код Ирига, у Фрушкој Гори, посвећен св. Николи, задужбина браће Бранковића. деспота сремских, обновљен 1576., страдао поново после белог рата (1688./9.); садашњи облик црк. потиче из 18. в.; ман. познат у књиж. по Доситеју Обрадовићу који се у њему закаљувао; има лепу библиот. данас неприступачну; сад у рукама рус. калуђерица. **Хоповска епархија**, постојала у 17. в.

ХОПФ Карло (1832-1873.), историчар, бавио се ист. Грч. и то нарочито за време франачке власти; путовао много и скупио вел. број ист. грађе; његово најважније дело (на нем.); **Историја Грчке од почетка средњег века до новог времена**; у њему има доста података за ист. Јж. Сл.

ХОР (грч.) 1) код ст. Грка место, игра или лица која је изводе; гл. део дионизијских свечаности, везан за песму и игру, х. остаје и у атичкој драми као претставник публике која учествује преко њега у радњи; у трагедији било 12, код Софокла 15, а у комедијама 20 чланова х.; х. обично мирно прати ток радње, изводиће после извесних сцена песме уз покрете игре; сем тога пева и ван радње, обраћајући се публици; игре х. разликују се у трагедији, сатири и лакој комедији; у ср. и новијој атичкој комедији ређе се појављује, у рим. имитацијама грч. драме појављује се на сцени. 2) певачки збор који пева композиције унисоно или вишегласно; може бити: мешовити (сопран, алт, тенор, бас); мушки (1., 2. тенор, 1., 2. бас); женски или деџи (2 сопрана и 1 или 2 алта); у вишегласним композицијама јављају се често и 2 или 3 мешовита х. 3) у ркат. прк. олтар и место за певаче код оргуља; у прав. прк. узвишено место над притвором за певачке зборове. **Хорска господа**, назив код кат. за свештенство веће прк., које има право да служи у х. (олтару).

ХОРА Јозеф (*1891.), чел. песник, 1 од гл. претставника пролетерске поезије; збирке: **Расцветано дрво**, **Радици дан**, **Бурно пролеће** и др.

ХОРАК Јиржи (*1884.), чешки славист; проф. Карлова унив., одличан познавалац сл. књиж., бави се нарочито њиховим мејусобним односима.

ХОРАЈ (лат.), у зап. хришћ. цркви певање које изводи хор или народ; увел га и реформисали Амброзије, еп. милански, и Григорије Вели., папа римски. Прот. х., основан на мелодијама у нар. духу. **ХОРАЦИ**, тј. планинци, етничка група међу Чесима: стан. Чепкоморавског Средогорја и Висорави; очували много старинског, по чему се знатно разликују од суседних Ханака, стан. равнице.

ХОРАЦИЈЕ 1) Квинт Флак (65.-8. пре Хр.), рим. песник, Мединци штићеник, а Августов пријатељ, у чијим песмама има више разума и укуса него осећања; певао о вину, пријатељству итд.; написао: **Оде**, **Епосе**, **Сатире** и **Писма**; чувено његово дело **О песничкој вештини**, на које се доцније угледао фрц. песник Воалто. 2) Кокле, Римљанин; бранио сам мост преко Тибра против Порзене, док га Римљани нису пошарили, па затим скочио у воду и препливао Тибар.

ХОРАЦИЈИ, име тројице браће, који за владе Тула Хостилија, двобојем с тројицом Куријаџија ринили борбу између ст. Рима и града Албе; пошто у првом сукобу пала двојица Х., трећи се направио да бежи, па у бекетву сачекивао и убиоа једног по једног Куријаџија и решио борбу у корист Рима.

ХОРВАТ 1) **Иванши**, маџвански бан у 14. в.; истакао се као присталица Карла Драчког и као противник будимских ж. наследника краља Лајоша; после погибије Карлова, 1385., И. се с братом Павлом, загреб. бискупом, и др. великашима одмекнуо од краљице Марије и дигао покрет у Мачви, Срему и Хрв., ушао у везу с бос. краљем Твртком и кнезом Лазаром, заробио краљицу Јелисавету и кћер јој Марију, и дао убити палатина Николу Горјанског; Ладислав Напуљски, нови кандидат за хрв.-мађ. престо, поставио И. за свог гл. заменика у Хрв. и Уг.; краљ Сигмунд, муж краљице Марије, ловео после смрти краља Твртка енергичну борбу против И. и његових другова и скрхао их 1394. у борби код Добоја; И. погубљен на веома суров начин у Печују. 2) Карло (1874.-1920.), историчар, проф. на универзитету у Загребу; написао неколико расправа и објавио доста грађе, нарочито о ускоцима. 3) Младен (*1903.), песник и романописац, уређивао часопис **Паптеон**; романи: **Мури Масанга**, **Суниобран моје жене**, **Једна је жена пропла**. 4) Рудолф д-р (*1873.), историчар, нарочито се бавио хрв. покретом и борбама из 1848.; има и 1 преглед новије хрв. историје и покушај синтезе хрв. повести: није увек довољно критичан.

ХОРВАТ-КИП **Фрањо** (1876.-1924.), књижевник; писао приповетке и путописе; гл. збирка **Насмијани удеси**.

ХОРВАТОВИЋ **Ђура** (1835.-1895.), генерал, учествовао у ратовима 1876., 1877.-1878., 1885.; 1881.-1885. посланик у Петрограду, 1886.-1887. мин. вој.

ХОРГОШ, село (9 000 ст.) у Бачкој, близу мађ. границе (Дун. Бан.); виноградарство и гајење паприке.

ХОРДА (тур.), код ловачких и скупљачких племена заједница од по неколико породица без сталних насеља; свака х. има своју тер. и претставља и полит. јединицу; на Б. П. у х. живе Цигани епитачи (чергари).

CHORDA DORSALIS (грч.-лат.), свитњак, осовински скелетни орган кичмењака и осталих хордата, лежи између нервног система и древа, око којег се код кичмењака развија кичменица; код највећег броја

кичмењака, одржава се само за време ембрионалног развоја, а доцније бива делмично или сасвим потиснута развојем кичменице.

ХОРДАТЕ (Chordata), вел. коло животиња код којих постоји осовински скелетни орган → хорда; обухватају кичмењаке, плаштак и још неке мање групе животиња.

ХОРДЕОЛУМ (грч.-лат.) → чмичак.

ХОРЕ, у грч. митол. кћери Зевса и Темиде: Дике (права), Ирена (Ирена = мир) и Евномија (законитост); богиње реда и зак. поретка.

ХОРЕ (лат.), код ркат. 7 времена молитве: поноћница у 12 ч., матутина у 3 ч.; прима у 6, терца у 9, секста у 12, нона у 3, вечера у 6, комплеторијум у 9. час.

ХОРЕА (Chorea minor), живчано обољење, најчешће код деце и то већином ж. између 6 и 15. год., које се испољава нехот.мичним покретима руку, ногу, главе, тупа, отежаним повором, раздражљивошћу; траје неколико месеца и обично се завршава оздрављењем, али постоји склоност у неретким случајевима да се понови; узрок инфективне природе, на 1. месту акутни реумагизам зглобова; у вези с реуматизмом и х. често срчано обољење; лечење: антипирин, арсен, бром; мир; х. одраслих обично обољење друге и озбиљније природе.

ХОРЕА-МАРГИ, рим. име за данашњу Вуптрију.

ХОРЕГ (грч.: вођ хора), богати Атињани који подносили трошкове око приказивања трагедија.

ХОРЕОГРАФИЈА → кореографија. **Хореографска дела**: балети, игре, живе слике; заштитена су у ауторском праву; само по ауторској дозволи могу се јавно приказати или филмски снимити.

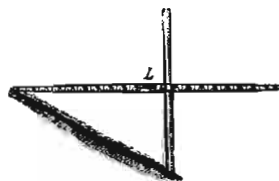
ХОРЕПИСКОПИ (грч.: сеоски еп.), ради лакшег управљања црквом еп. помоћници за надзор сеоских свештеника; као данас окружне проте.

ХОРЗА → Хенгист.

ХОРЗОВ НОВИ, село (12 000 ст.) у Пољ. у чијој се близини вади угља и гвожђе.

HORRIBLE DICTU (лат.), страшно је и споменути. **ХОРИВ**, Хорев, брдо на Синајској Гори, где се по Св. писму бог јавио Мојсију.

ХОРИЗОНТ (грч.) 1) раван која додирује неку тачку на земљиној површини, стојећи управно на земљаном полупречнику те тачке (одн. виску); у астр. ово је **привидни х.**, а **прави х.**: раван паралелна с привидним х. и пролази кроз земљано средиште. 2) у графичкој ум. као х. замисли се линија која лежи у висини наших очју и коју сече под правим углом оптичка осовина или централни зрак посматрача; линија х. се диже, кад се дижемо и пењемо на брда, узвишења итд., а спушта кад се и ми спуштамо; на линији х. лежи тачка у бесконачности. **Хоризонтала**, свака линија, кроз коју се може повући раван управна на правац висеког конца или која је паралелна са тангентном равни на морску површину; х. се назива и **изохипса** (→ **изохипса**). **Хоризонталан**, водораван. **Хоризонтална раван**, која је управна (нормална) на вертикалу, тј. на правац висеког конца; х. је свака раван која је паралелна са хоризонтом или са равни, тангентом на морску површину; на х. раван редукује се дужине и пројектују површине премееног (снимљеног) земљишта, ради простоте претставе његове на ситуационим плановима. **Х. положај** теодолита (нивелманског или другог инструмента) у којем је главна инструментова осовина W доведена у тачно вертикалан положај. **Хоризонталница** или **летва** за поступно мерење, употребљава се као примитив. средство за снимање попречних профила, јер хориз. летва даје хоризонт, а друга верт., верт. висинско отстојање двеју тачака на земљи; обе летве раде се од дрвета а

сантиметарском поделом дужине на 3 до 4 метра; пресека су правоугаоног; х. има у средини либелу (ужљезбено ујало), којом се доводи у хориз. положај, др. летва налаже на њу управно и тиме се доводи у верт. положај.

ХОРИОРЕТИНИТИС (грч.), истовремено запаљење мрежњаче и судовањаче.

ХОРИПЕТАЛАН (грч.) → цвет.

ХОРМОНИ (грч.), продукти жлезда с унутр. лучењем, супстанце хем. одређене или још неодређене, са заједничком функцијом која омогућава утицање једних органа на друге на отстојању, при чему

нервни систем нема никаквог удела; х. омогућавају тзв. хуморалну корелацију; х. има у организму у веома малим количинама, а неопходно потребни за нормалан развјатк и функције тела; њихов недостатак или сувишак изазива разна обољења.

ХОРМУТ-КАЛМОРГЕН Маргарита (Hormuth Kallmorgen, 1858.-1916.), нем. сликарка, радила највише мртву природу, цвеће и декоративне мотиве.

ХОРНА (нем. Horn, rot), савијен лимени дувачки инструмент (првобитно од живот. рога); има хроматски обим од е- g^2 , што звучи чисту квинту ниже: F-C 2 ; мали извлакачи дају могућност свјрачу да поправља интонацију, 3 клапне омогућавају хроматски обим; има х. и у др. скалама; тон х. може се променити стављањем нарочитог запушача или руке у звон инструментa.

ХОРНБЛЕНДА (нем.), моноклинчан → амфибол, тврдине 5-6, боје зелене до црне, састојак гранита, сиенита, трахита, андезита и др.

ХОРНБОСТЕЛ Ерих (* 1877.), музиколог, проф. унив. и руковацац фонографског архива Више муз. школе у Берлину; од 1933. у Њујорку; бавио се много музиком и народа; значајни радови: Муз. егзотизам, Студија о јап. тонској системи у музици, Две год. међу Индијанцима.

ХОРНИМЕН Ени Елизабета Фридерика (* 1860.), ирека управитељка позоринта, основала 1904. Абеј-театр у Даблину, водила Репертоир-театр; од Гајети-поз. у Манчестеру створила једно од најбољих енгл. поз. за модерне драме.

ХОРНИЦА-ЛСВАЦД, јез. (51 км 2) у Норв., најдубље у Евр. (486 м).

ХОРЦПАЈП (енгл.: hornpipe), енгл. игра, одн. нарочити тип мелодије у вези с ритмом игре ($\frac{2}{4}$, C).

ХОРОГРАФИЈА (грч.), описивање предела на земљиној површини.

ХОРЕПИСКОП (грч.) → хорепископи.

ХОРОЛОГИЈ (грч.) → часослов.

ХОРОЛОГИЈА (грч.), грана геогр. проучава узајамни односе свих појава које означавају неки предео на земљиној површини.

HORROR VACUI (лат.), страх од празног простора, који се у природи испољава, према Аристотелу, кад широк ујасава течност.

ХОРОСКОП (грч.) 1) код Египћана свештеници који вршили астр. посматрања, 2) у астрологији шематички распоређен положај Месеца и планета у даном моменту, на основу чега се прориче судбина.

HORS CONCOURS → ор конкур.

ХОРСТ (нем.) → тимор.

ХОРТАНСА (1783.-1837.), кћи царице Жозефине и грофа Боарнеа, жена хол. краља Луја Бонапарте, а мајка Наполеона III.

ХОРТЕНЗИЈЕ Квинт (114.-50. пре Хр.), рим. беседник; прво такмац, затим пријатељ Цицерона.

ХОРТИ ДЕ НАББАБА Никола (* 1869.), мађ. државник; од 1918. а.-у. контра-адмирал и командант а.-у. флоте; вођ мађ. контрареволуције против Беле Куна (1919.) и регент Мађ. (од 1920.).

ХОРТИКУЛТУРА (лат.), баштованство, повртарство

ХОРУС, стари ег. бог, поштован у облику коцка, првобитно у Доњем а после у Г. Египту.

ХОСА (фрц.), дизање, скакање цене, курса или тецаја. Хосјер, који игра, спекулише «а ла хос» рачуна на скакање цена (→ бесјер).

ХОСПИТАЛ (лат.), болница. Хоспитализамус, све штеће које болница ствара детињем здрављу.

ХОСПИТАЛЦИ (лат.), родски, малтески витезови, калуђерски витешки ред за заштиту ходочасника и негу болесника, осн. 1048. г. у Јерусалиму; доцније прешли на Кипар, Род, Малту и даље на Э; организовани на бази правила калуђерског реда → августинаца; носили црну мантију с белом крстом на грудима; у Хрв. познати под именом ивановаца, где их довео крајем 12. в. херцог Андреја, доцнији краљ А. II; имали вел. поседе у Марчи и Биограду на М.; ред обновљен у Риму 1879.

ХОСПИТАНТ (лат.) 1) на унив. слушалац који само посеђује предавања а није уписан као редован њак, 2) у парламентарном животу посланик који није редован члан неке странке, а ипак за њу гласа.

ХОСПИЦ (лат.) 1) склониште за сиромаше и болеснике, 2) мали манастир, коначиште за калуђере (кат.).

ХОСРОЈЕ 1) X. I Вел., перс. владар (531.-579.) из династије Сасанида; савременик и противник ваз. цара Јустинијана, 2) X. II, перс. краљ (591.-618.), противник ваз. цара Ираклија.

ХОСТИЈА (лат.; жртва), округли тавки бесквасни хлебчић с квасом → I. H. S. који се у ркат. црк. од 12. в. употребљава на миси и причести.

ХОСТИНСКИ ОТОКАР (1847.-1910.), чсл. музиколог, проф. унив. и конзерваторијума у Прагу за исто-

рију муз.; поред осталог писао о Сметани, сл. нар. песмама и играма.

ХОТА (jota), шп. нар. игра у такту $\frac{3}{4}$ уз пратњу кастањета и мандолине.

ХОТЕИ, један од јап. богова среће, заштитник деце. **ХОТЕК Карел** (* 1881.), чсл. етнолог, проф. унив. у Братислави, сад у Прагу, писац многих расправа и гл. уредник дела: Етнологија чсл. народа.

ХОТЕЛ (фрц.), радња с најмање 15 гостинских соба, које се издају с намештајем и уређењем нарочите удобности; ближе прописе о уређењу х. садржи Уредба о подизању и уређењу гостинских радња. **Хотелијер**, власник хотела; спорови између х. и путника хитни (суде се преко реда, и за вреле ферија); х. има право да задржи ствари госта за неплаћени рачун; (→ одговорност гостиничарска). **ХОТЕНТОТИ** (нав. име: Ххон-Ххонин. људи), народ у

Ј. Афр., око 100 000, у култ. подлегли хамитским утицајима; посебан антропол. тип; низак раст, истакнуте јагодичне кости, широк а сљепотен нос, муслинастожуљкаста и бледосива боја коже, вунаста коса, склоност ка борању коже, а код жена и етеатопигија; типски сточари, хришћани.

ХОТОРН Натанијел (Hawthorn, 1804.-1864.), с.-амер. писац, у новелама и романима обрађује проблем греха са строго етичког становишта; у описима спаја реализам са симболиком; писао новеле за омладину; гл. дела: Скерлетно слово, Кућа са седам забата, Мраморни фаун, роман из ит. живота: Двапут испричане приче; књиге за омладину: Дедина столица, Чудесна књига за девојке и дечаке итд.

ХОТ СПРИНГС (Hot Springs), место (10 000 ст.) и бања (70 топлих извора) у држави Арканзасу (САД).

ХОБИМ, варош (82 000 ст.) у Бесарабији, на Дњестру, код које Карло Ходкијевч сузбио, 1821., огромну војску султана Османа II; ова битка испирисала И. Гундулића за снев Осман; 1763. код X. Собјески потукао Турке.

ХОВКО Александар (Chodzko, 1804.-1891.), пол. филолог оријенталист, поред студија о перс. јез. објавио расправе о сл. књиж.: Словенске средњевековне легенде, Приче словенских сељака и пастира, Модерна драма у Србији, Старословенска граматика, Бугарске студије.

ХОВУ-НЕВУ, русомача, девојачка трава (Carpelta bursa pastoris, фам. Cruciferae), једногод. зелајета биљка вретенастога корена готово неизбежна у нас на пустом и обрадивом земљишту; већином перастих листова, цвасти грозда од много веома ситних белих цветића, плода љушчице.

ХОУМЗ Оливер Вендел (Holmes, 1809.-1891.), амер. есејист, романијер и песник; гл. дела: Аутократа за столом о доручку, Песник за столом о доручку.

ХОФЕР Андрија (1767.-1810.), тиролски нар. јунак; на позив Аустр. дигоо устаник против Бавараца и Француза (1809.) и ослободио Тирол, али био издајом ухваћен и стрељан.

ХОФИЛЕР Виктор (* 1877.), археолог, проф. унив. у Загребу, написао већи број расправа у разним часописима (највише у Вјеснику Хрв. архл. друштва чији уредник од 1928.); гл. радови: Опрема римског војника у прво доба царства, Трачки коњаник.

ХОФМАН (Hofmann) 1) Аугуст Вилхелм (1818.-1892.), нем. хемичар; дао вел. број значајних радова из орг. хем.; осн. модерне јнд. амилонских боја, 2) Аугуст-Хајрих фон Фалерслебен (1798.-1874.), нем. патриотски и либерални лиричар, песник познате песме: «Немачка, Немачка изведи свега», 3) Ернст

Теодор А., нем. романтичар, прича језовите и фантастичне теме и живите уметника; гл. дело **Ваволови еликсири**; као муз. критичар 1. славио Баха и Бетовена; радио као сликар и композитор (→ сл.).

4) **Лудвиг** (* 1861), нем. сликар, ради стилизоване пејзаже и декоративне зидне слике. 5) **Франц** (1814.-1882.), нем. писац небројних приповедака за младеж, много преводених и код нас. 6) **Фридрих** (1660.-1742.), нем. лекар и хемичар, познат по композицији извесних лекова од којих и данас неки носе његово име: **Х зубни балзам** (Tinctura satashi). **Х. каплице** од етра и алкохола које се дају код несвестице, изнемоглости и желудачних болова.

ХОФМАНСВАЛДАУ Христијан (1617.-1671.), нем. песник, гл. претставник 2. шлеске песничке шк. и његов барокног стила; гл. дело епикурејске песме **Хероиде**, под утицајем Овидија и Дрејтона. **ХОФМАНСТАЛ Хуго** (1874.-1929.), нем. песник из Беча, писао мисаоне и меланхоличне песме и лир. драме; гл. дела: **Изабране песме**, **Електра**, **Мале драме**, чувена лирска драма о смрти богатог човека Jedermann, која у режији Рајнхарта обилази свет. **ХОХ Петер** (Hoosch, Hoogh, 1629.-1683.), низоземски сликар, најбољи му ентеријери с фигурама у сунчевој светлости.

ХОХДОЈЧ (нем. Hochdeutsch), нем. књиж. јез. који се развио од горњонем. и средњенем. наречја; према ист. развоју разликују се: **стари** (800.-1100.), **средњи** (1100.-1500.) и **нови** х.

ХОХОЛОУШЕК Прокоп (1819.-1864.), чешки писац ист. романа, који имали патриотски значај; издао историју јсл. борби за слободу, у 3 дела.

ХОХШТАПЛЕР (нем.), особа с двоструким особинама карактера, позитивним: веома интелигентан, активан, јако вјталан, способан да се уживи, прилагоди, снађе, и негативним особинама унутарњег немира, нестабилности, неиздржљивости, без стварне марљивости, с етичким дефектима, неодољиво склон најразноврснијим преварама.

ХОЦА, мусл. свештеник, вршилац обреда и заједничких молитава; може бити свако лице с потребним знањем.

ХОЦА Милан (* 1878.), чсл. државник и публицист; од 1903. бирао као претставник Словака у пештански парламент, у којем сарађивао са јсл. политичарима; по оснивању ЧСР више пута мин., а од 1936. и претседник владе.

НР (енгл. horse power), скраћеница за коњску снагу у енгл. систему мера (1 НР приближно 76 мкг/сек).

ХРАБАНУС Маурус (776.-856.), мајначки надбискуп и енциклопедист; гл. дело **De Universum** у 22 књ.

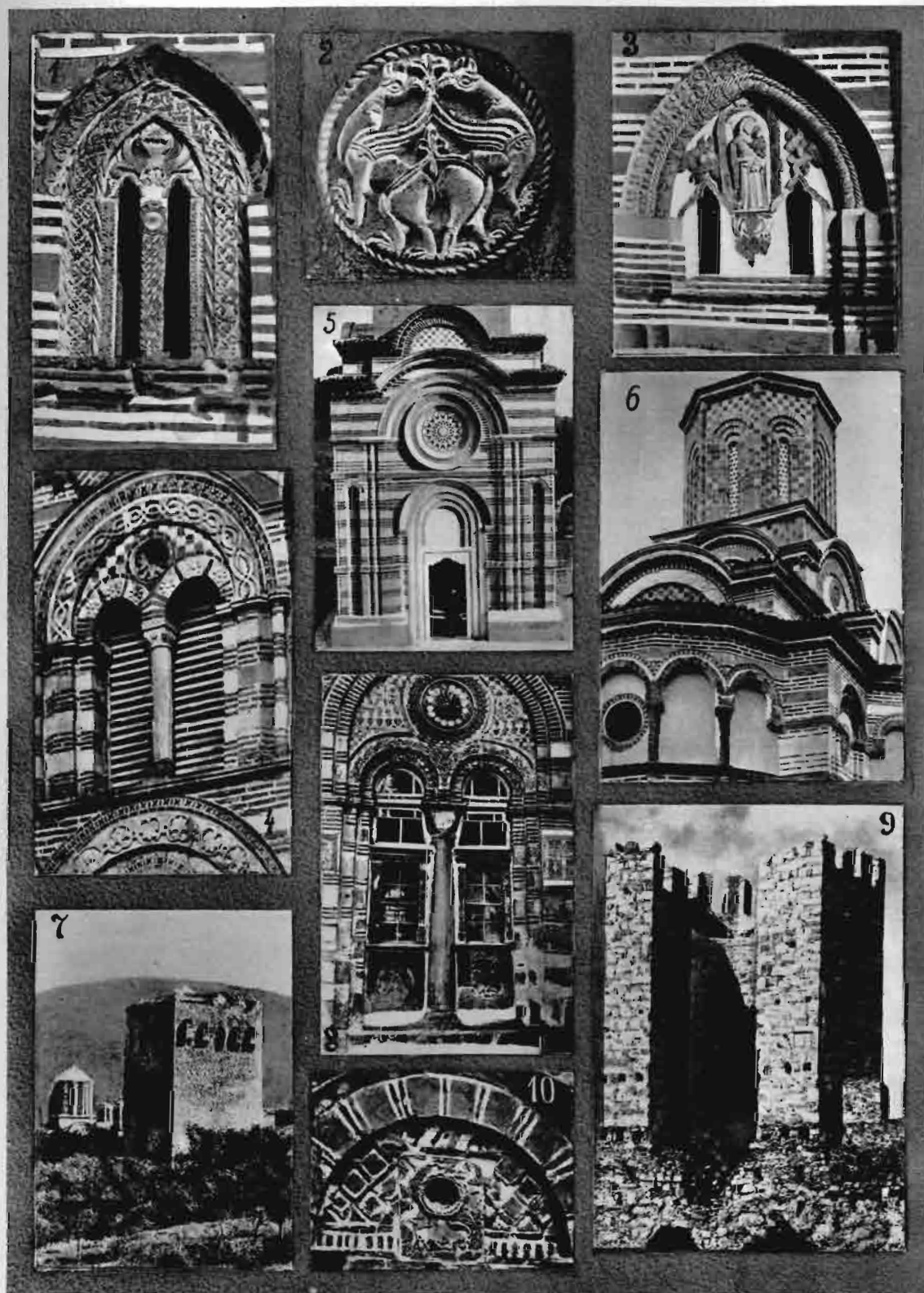
ХРАБРОСТ, врлина у вршењу дужности: храбар човек поступа у вршењу дужности по савести без обзира на опасности и непријатности које за њега могу отуда проићи.

ХРАДЕЦ КРАЛОВЕ, варош (14 000 ст.) у ЧСР на р. Лаби; метална (Шкода) и ткст. инд.

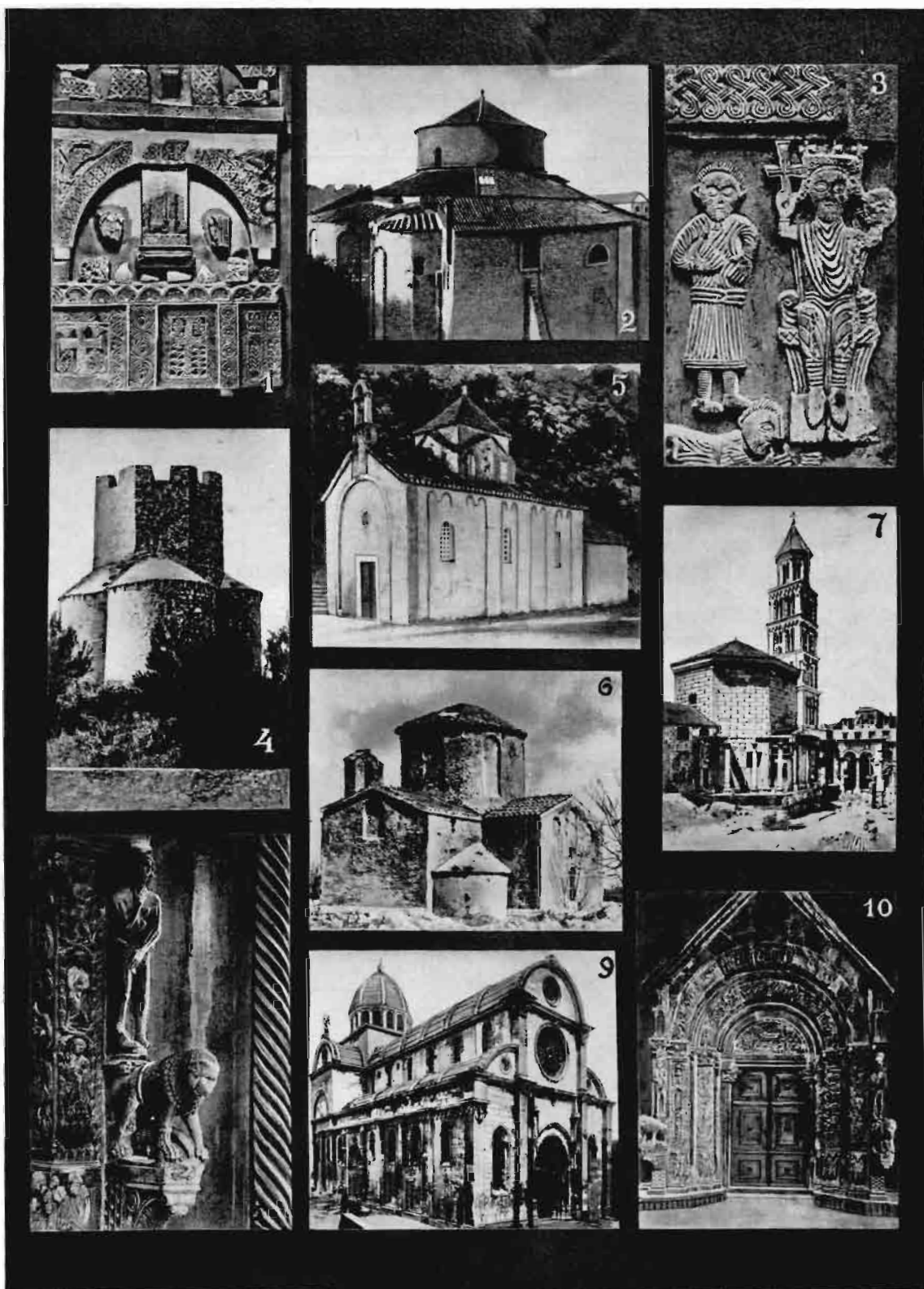
ХРАМ, грађевина подигнута у част неког божанства; Богомоља које било вероисповести; код ст. Египћана имао правоугаон облик и био украшаван стубовима; ст. Вавилонци и Асирици имали х. у облику седмосратних степенастих пирамида; код ст. Грка имао правоугаону основу, био уздигнут за 3-4 стелена (прагова); делио се на два дела: предворје (пронаос) и гл. дворану (наос); према основци и стубовима, разликују се 5 типова: антен темпел, простилос, амфипростилос, териптерос и диптерос; Римљани задржали грч. облик, али имали и окрули облик (моноптерос); Саломонов х. у Јерусалиму био правоугаон и састојао се из 3 дела; у хришћ. архт. било 2 врсте х.: централног и базиликалног облика; центр. грађени у облику ротонде (с кружном осномом) у звездастом детаљности и крестообразном облику; код ових последњих било такође 2 варијанте: основа слободног крста и крста затвореног у правоугаоник обимних андова; сви централни х. обично имали кубе у средини; базиликални х. (у облику издужене сале) били једнобродни, тробродни или вишебродни, и то са кубетом или без њега; разликујемо: јелинистичке базилике (с кровом од греда) и оријенталне (покривене сводом; неопходни делови хришћ. х. (без обзира на облик) олтар и простор за верне; православи х., у нашој средњев. држави имали олтар (увек на И), одељен од простора за верне ниским иконостасом; данашњи високи иконостас барокни изум; на иконостасу обич-

но стојале само 2 тзв. престоне иконе; олтар смештен у полукружну апсиду; на средини часна трпеза (реминисценција на жртвеник); у дну апсиде «горње место» (за владикну); сев. од олтара била прокомидија, јуж. ђаконикон, одвојени простори који у малим х. имају облик просте нише; на сред х. испред олтара је амвон, са којег се чита еванђеље; л. и д. уза зид певнице; даље ка 3 простор за верне, с престолјама за поглавара црк. и владцоа, напред са стране; испред х. као предворје била припрага («нартекс»); на самој згради или одвојено од ове х. може имати звоник. **Католички х.:** гл. делови олтар и простор за верне; олтар не мора бити окренут И, као код прав., и налази се према простору за верне, а не одвојен иконостасом, као код прав.; светлиште евоцира саркофаг-гроб (а не сто жртвеник, као код прав.); уз олтар је са стране засебан простор сакристија; простор за верне има обично клупе поређане као у школи; најчешће базиликално (издужено) облика, ређе централног; при том базилика може бити једнобродна или тробродна, ређе вишебродна, тј. има у средини гл. брод, одвојен од ужих, бочних бродова колонадом; изнад улазног дела је обично хор с оргуљама; звоник може бити одвојен поред зграде, али најчешће има 2 звоника постављена на гл. фасади, л. и д. од улаза; најзначајнији к. х.: базилика св. Павла у Риму, св. Марка у Венецији, Богородичина црква у Паризу, катедрале у Шартру и Ремсу, Келну, Бечу и Милану, црква св. Петра у Риму, итд.; у нашој земљи најзначајније црк. св. Трифуну у Котору и катедрале у Трпугу, Сплиту и Шибенику. **ХРАМОВНИЦИ** → темплари.

ХРАНА, животне намирнице згтовљене за → исхрану; човек обично употребљава мешовиту (и биљног и живот. порекла) х., јер она најбоље одговара фл. одликама његовог прибира за варење, а задовољава и све потребе исхране; у праву се и људска и сточна х., потребна за домаћу члвд и стоку до нове жетве и за сетву, сматра за припадак сеоског добра и не може се пописати одвојено од њега. **Пресна х.**, састављена обично од животних намирница биљног порекла, има предност над куваном (уопште промененим живот. намирницама) нарочито већим садржајем витамина; мање сварљива, теже се искористишава, те даје мање калорија; употребљава се сем код здравих и код неких болести желуца и прева и неких дијатеза (гихт и др.). **Хранљиве материје**, м. живот., биљног и минер. порекла које служе организму за исхрану: за изградњу ткива или за репарацију квара у ткивима, проузрокованог њиховим функционисањем или за производњу енергије (топлоте и рада) потребне за одржање живота; х. м. минер. порекла (вода, соли, киселине) служе само за репарацију ткива; њима се снабдевамо употребом течне и чврсте хране и дисањем; ове х. м. после дужег или краћег задржавања у организму избацују се из њега у истом или нешто промененом облику; х. м. биљног и живот. порекла деле се на просте (→ беланчевине, → масти, → угљени хидрати), које сварене и ресорбоване (→ асимилација) обично бивају депоноване као резерва из које организам по потреби црпи енергију (→ дезасимилација), и сложене: месо, млеко, пасуљ, пшеница, воће, поврће, уопште све прир. или вештачки створене животне намирнице; сложене х. м., пошто састављене из простих х. м. у различитој сразмери, различито сварљивих, имају различиту вредност: уопште узев х. м. биљног порекла мање х. вредности од х. м. живот. порекла; начином справљања јела у многим се може да повећа сварљивост хране, нарочито биљне, те тиме и њена х. вредност. **Х. оброк**, х. материје потребне организму за 24 сата, квантитативно и квалитативно довољне да се задовоље услови равнотеже → исхране; свака особа има, према околностима у којима се налази, своје сопствене потребе за храном; ипак се одређују извесни општи типови о. исхране, углавном следећа 3: х. о. одржава (у релативном миру, довољна количина енергије у виду делова којих х. материја, с потребним минимумом беланчевина, витамина и минер. соли); х. о. растења (код младог организма, осим потребне количине енергије, храном треба да се задовоље и пластичне потребе тј. материје потребне за изградњу нових ћелја); х. о. рада (код сваке особе која обавља неки физ. рад, поред о. одржава или растења храном треба узети енергију потребну за извршење тог рада); код одраслог човека тежине 70 кг, који не обавља неки физ. рад, х. о. (одржања) могао би да буде претстављен нпр. овако: 70 г беланчевина, 50 г масти и 300 г угљених хидрата; енергетска вредност овог х. о. износила би око 2 000 калорија.

1. Прозор на Каленићу. — 2. Орнамент на Раваници. — 3. Прозор на припрати Каленића. — 4. Део фасаде Јазарице (Крушевац). — 5. Портал манастира Каленића. — 6. Кубе манастира Каленића. — 7. Кула града Ресаве (манастир Манасија). — 8. Део фасаде спољне припрате у Хиландару. — 9. Кула смедеревског града. — 10. Детаљ са манастира Св. Андреје на Тресци.

1. Старохрватски орнаменти у св. Донату (у Задру). — 2. Црква св. Доната (у Задру). — 3. Гељеф са крстонице у Сплиту. — 4. Црква св. Николе код Книна. — 5. Црква св. Петра у Приком код Омина. — 6. Црква св. Крижа (у Нињу). — 7. Сплитска катедрала (Диоклецијанов маузолеј). — 8. Део портала катедрале у Трогиру. — 9. Катедрала у Шибенику. — 10. Портал катедрале у Трогиру.

ХРАНАРИНА, врста потпоре у новцу или натури, коју радничко осигурање даје својим болесним члановима; даје се само у случају ако болест економична с привр. неспособношћу и ако траје дуже од 3 дана; даје се најдуже за 26 недеља и износи $\frac{2}{3}$ дневне обезбеђење наднице.

ХРАНИЛОВИЋ 1) Јован (1855.-1924.), песник, од 1878. службо као уџицац, свештеник понавјеште у Н. Саду; писао песме, од којих стекле леп глас *Жумберачке елегције*; бавио се и књиж. критиком, али му недостајали потребна стручност и сигуран укус, радио читаву живота на нар. јединству. 2) Никола (1822.-1864.), песник илирског покрета, сарањивао у алманаху *Слава љепоте*, Гајевој Даници и Невену. 3) Хинко (1890.-1912.), географ, гл. дела: *Геоморфолошки проблем у хрв. Красу*, *Топуску*; писао о методика геогр.

ХРАНИСЛАВ Георгије (1775.-1843.), епископ пакрачки и бачки (1829.-1843.); слушао флз. и права у Пешти и Бечу, био проф. карловачке гмн. и богословије, писао песме и бавио се књиж.

ХРАЊЕЊЕ, алиментација (лат.), снабдевање организма потребном храном за разлику од → исхране (нутриције) која подразумева све многобројне хем. процесе → метаболизма. **Х. вештачко**, код лица која не могу да једу из орг. узрока (обољена једњака, тумори итд.) или функционалних сметњи врши се в. х. давањем течне хране кроз нарочиту цев на нос, уста или кроз чмар; на исти начин врши се и присилно х. душевно оболелих који неће да једу.

ХРАЊЕНИШТВО, делимично усвојење, усвојитељ узима на себе само дужност да храњеника издржава, али га не уводи у наследна права нити се стварају сроднички односи.

ХРАЊЕН-ПЛАНИНА (1271 м), у Босни, јз. од Ротацине (Дрив. Бан.).

ХРАСТ (*Quercus*, фам. *Cupulifera*), много врста највише у Амер., око 80, и Аз.; у Евр. сразмерно мало; у нашим крајевима успевају: 1) листопадни х.: *лужњак* (*Q. pedunculata*), *китњак* (*Q. sessiliflora*), *медунац* (*Q. pubescens*), *сладуц* (*Q. hungarica* или *conferta*), *цер* (*Q. cerris*). 2) зимзелени х.: *чешника* (*Q. ilex*), *македонски* (*Q. Macedonica*) и *хермесовац* (*Q. coccifera*); *плутњак* расте у сред. земљама и даје плуту; *цер* даје поглавито огревно дрво; наше храстове шуме имале вел. вредност због одличних тхн. особина храстовине; нарочито се цени х. лужњак из слав. шума, који постигао свет. глас под именом *славонског х.*; од 1890-тих год. много тражен за израду дужица; осим тога се дрво х. употребљава за греде, пилану робу, фризу и паркет, жел. прагове, коларску грађу, рудничко дрво, ступове, притке, производњу танина, огрев итд.; због вел. трајности и чврстоће х. се веома радо употребљава у градњама на води и на местима где се смењују влаћа и сухоћа (мостови, рудници итд.); у Југосл. има још само 18% чистих храстових шума, јер услед неразумног искоришћавања у многим крајевима скоро сасвим исечене и претворене у шикаре; гл. састојак храстове коре танин; у ст. мед. много се употребљавала вода од скуване коре код пролива, гушобоље и др.; препоручивана и купања у оваквој води код ж. болести, кожных озледа и за слабуњаву децу; данас унутрашња употреба постала изливина, а купке се подсекад и данас препоручују. Храсталак, свтна ниска шумарница од закрљалог храста, јавља се у близини доње границе храста, у вези с гајењем коза и нерационалном сечом.

ХРАСТНИК, рудник угља код → Трбовља. **ХРАСТОВ ПРЕЛАЦ** → лигџап. **ХРАЧАНИ**, део Прага (ЧСР) с истоименим двором подигнутим на 1 малом брежуљку. **ХРАШЋИНА**, село у Хрв. Загорју, код Златара (Сав. Бан.), познато по гвозденом метеору који 1757. пао код њега у 2 комада; већи комад, који се налази у Бечу, тежи 40 кг. **ХРВАТИ**, 1 од главних етничких група међу Јж. Сл.; име Х. донето из ст. сл. постојбине; некад било распрострањено и међу и. и зап. Сл., а било га и у јжсл. крајевима изван Хрв.; највише се верује да значи Карпавани, стан. Карпата; као Срби, и Х. старо сл. или давно дословешно илеме, које становало на подручју данашње Мале Пољске, у Повисљу и његовој околини одатле се ширјили према З.

И и Ј (→ Хрватска); данас живе у св. деловима Б. П., Посавини и Подравини, али готово у свим крајевима измешани са Србима, што последица миграције у доба од 14.-19. в.; код Х. било мешања и асимилације страних елемената, у првом реду балк. Влаха, затим далм. Романа, Авара и др.; у новије време велик део Х., тражећи посла, иселио се у Амер.; највећа део Х. припада динарском расном типу, али чести и план. типови: нордондича и и.-евр. (ова особито у Загорју и Туропољу); заступљени и алпска раса; Х. имају заједнички књиж. јез. са Србима; у нар. говору има доста разноликости: Х. говоре штокавским, чакавским и јајкавским дијалектом; земљр. претежно занимање, у план. крајевима јаче заступљено сточарство; куће у шумским крајевима од брвана, иначе од набоја и пигле, код прим. Х. и од камена; ст. нар. ношња најбоље очувана у ср. Хрв.; очувани многи ст. обичаји већном заједнички и Србима, нарочито божињи (бадњак, коледање и сл.), шарање ускршњих јаја, многи јурђендански обичаји, краљице о Духовима, паљење иванџанских ватара итд.; у женидбеним и погребним обичајима такође много старинског: уговорање и пропевина, међусобно даривање између орођених породица итд.; нар. песничтво, особито епско, обрађује исте мотиве и углавном на исти начин као и код Срба (песме о краљевићу Марку, хајдучима, ускоцима итд.); Х. рано дошли у везу са З. и примили кат. веру; с тим у вези, служе се латинском; у том главне разлике између Х. и Срба (који су прав. вере и служе се иррилицом); мање етничке целине међу Х.: Загорци, Туропољци, Пригорци, Брајци, Приморци, Личани, Међумурци, Славонци, Штјаци итд. **Хрватско Загорје** → Загорје. **Х. језик** → српскохрватски ј. Х. књижевност, као и срп., има 2 гл. периода: стари и нови; 1. траје до почетка 19. в. и има провинциски и сталешки карактер; у 2. периоду над. мисао постаје оквир за култ. живот провинција и соц. момент добија превагу над сталешким и верским; у овој подели огледају се ист. утицаји: полит., култ., верски, сталешки, под којима се развијао хрв. народ и који су га до 19. в. разбјали на разноврсне култ. и соц. типове; принципи национализма и извесне соц.-демократске идеје, после фрц. револуције и Наполеонових ратова, нашли су путеве, у првом реду преко буржоазије и интелигенције цикловане у Евр., да убу у хрв. феудално друштво, које је већ било у распадању; у 2. периоду извршена је ликвидација покрајинских подвојености и култ.-нац. организовање, а књиж. постепено добијала све изразитији ум. и социолошки карактер; ова подела, којом се обележавају 2 крупна ист. периода, не искључује детаљну поделу по култ. утицајима и идејима: х. такође има свој средњи век, реформацију, католичку реакцију и ново време, које се дели у познате оквири евр. духовног живота: **нац. препород, романтизам, реализам и натурализам, модерна, ратна и поратна к.**; у средњем веку, као и код осталих сл. нар., стварала се хришћ. просвета у традицији сл. апостола *Вирила* и *Методија*; хрв. црква била на најбољем путу да хришћ. претвори у нац. културу; оштрина борбе противу сл. службе и писма показује колика била активност ученика *Вирила* и *Методија* и колико је дубок корен била захватила у нар.; извесне политичке чињенице спречиле су развој хришћ. просвете на нар. јез.; хрв. владари плаћали су потпору папске држ. концесијама у црк. и многи од њих били папски вазали; више свештенство, туђинско по пореклу, задржало се на столицама ст. дијецеза; приморски бискупи били су у исто време саветници хрв. владара и извршиоци папске политике; они су били највећи непријатељи сл. службе, јер су је сматрали за најјаче средство у стварању култ. независности; сплитски сабори (925., 928., 1059.), у присуству хрв. краљева, доносили су оштре закључке противу сл. службе и попова глагољаша; протести Гргура Нинског нису помогли, њега су укорили из Рима а његову бискупцију потчињили сплитској; па ипак све оштре мере нису могле да искорене сл. службу и она се с глагољашким писмом одржала до данас; папа Иноћентије IV облажио је (1248.) забране ранијих папа и дозволио употребу сл. јез. и глагољице у хрв. приморским бискупцијама и тако увеколико обезбедио миран развој глагољашке црк.; али без ватер клира и двора хришћ. просвета на нар. јез. није се могла развити са онолико сјаја као у Србији, где су не само црк. старешине него и владари били месцени и писци; хрв. средњев. к. има скроман и скоро искључиво црк. карактер, гл. брига попова глагољаша била је да створе богослужбене књ. за које се нико најде старао; они су писали и преписивали у првом реду

мисале и брeвијаре, јер се без њих нису могли вршити црк. обреди, затим лекционаре и проповеди; сачувало се несклико зборника са житијама светаца и рим. папа, с романима и апокрифима, црк. песмама и записима; ова црк. књиж. писана је ст.-сл. јез. с траговима нар. јез., тзв. хрв. рецензијом; најстарији споменик Банцанска плоча (из 1100. г.) показује прве облике хрв. рецензије; у црк. књигама њен тип се утврдио, али у остала дела нар. јез. продире све јаче, и у пучким духовним песмама и зак. споменицима превлађује сасвим; стилизација писма такође је претрпела промену, од облик слеса постала су угласта, и тако се створио посебан тип хрв. глагољице; након су писци припадали сиромашном парохијалном свештенству, и нижим редовима, ипак је створено неколико калиграфски значајних рукописа (Мисал кнеза Новака из 1368. и Хрвојин мисал из 15. в.); глагољица је у средњем в. била у употреби и у црк. и у јавном животу, додичије се ограничила само на црк., али и одакле њу потискује латиница, и крајем 18. в. нестају и последње црк. које су црк. књиге (рођених и умрлих) водиле глагољницом; с времена на време у њој ће се јављати извештај помет, али умирање глагољске књиж. нико не може зауставити; међу сељским бискупима било је неколико њих који су волели глагољницу и њиховим заузимањем почело штампање глагољ. књ. у Млечима, Сењу и Ријеци; 1483. штампан је у Млечима глаг. мисал и то је 1. штампана књ. на нашем јез.; реформација је донела глаг. књиж. неколико штамп. књ.; Стјепан Ковзул Истранин и Антон Далматин, попови глагољашки, превели су Нови завет Приможа Трубара и штампали га у Ураку, са још неколико прот. књ.; активност прот. писаца изазвала је кат. црк. да се и она побрине за потребе глагољашке црк. Пропаганда у Риму нашла је познаваоце глаг. књиж. (Фрањо Главинић, Томко Мрнавић, Рафаел Леваковић, Иван Пастрић), који су издали прегледане и поправљене мисале и брeвијаре и науку крстјански у духу кат. реакције; хрв. приморски бискупски показују све више разумевања за глаг. књигу и у својим дијепезама отварају заводе за васпитање попова глагољаша и дају средства за штампање књ.; нарочитих заслуга имају надбискуп Винценције Змајевић и Матија Караман; под утицајем Карамановим јез. глагољских црк. књ. исправљен је према рус. црк. јез. и тако је и хрв. црк. књиж. дошла странутицом којом је и срп. књиж. ишла читав век; ова средства могла су да одрже у животно глагољ. књиж., али не да јој осигурају напредак и она се најзад повукла у усамљене примор. парохије; у 19. в. глаг. књиж. изазвала је жбу научни интерес, Ренесанса и реформација, ова 2 покрета, који се у Зап. Евр. мењају и иду упоредо, у хрв. земљама јављају се одевено: ренесанса у приморским градовима а реформација у сев. обл. хрв. краљевства; далматински племићи, често васпитани у Ит., неговали су духовни живот у ренесанским облицима: Марко Марулић (1450.-1524.), сплитски племић, хуманистички образован, покушао је у делима на лат. и нар. јез. да сузбије ренесанско схватање живота и да оживи аскетске идеале; његова дела имала су успеха и била преведена на многе евр. јез., али жеђ за уживањем и радостима нису могла да угуше; Хвар је имао књиж. колонију, која је одржавала живе везе с Дубровником, Сплитом и Задром; 2 њена писца: Ханџаб Луцић († 1553.) и Петар Хекторовић (1487.-1572.) показали су да имају ум. индивидуалности; обојица су потражили инспирације у нар. легендама; Луцић им је дао трубадурски скир а Хекторовић фолклорно-етнички; 2 задарска племића из 16. в., Петар Зоранић и Брно Карнаругић, у својим имитацијама и преводима ит. књиж., показали су много родољубља; Карнаругић је у делу *Вазетје Сигета* града дао 1. спев из хрв. ист.; као што су у Приморју носиоци хуманистичке култ. били племићи тако су на С племићи били заштитници прот. покрета; Јурај Зрински (1549.-1603.), моћан великаш, довео је у Мехуруље калвинске свешт., основао штампарију у Недељишту крај Чаковца и материјално помагао прот. писце; у томе периоду рађа се х. к. на кајкавском наречју, на којем ће се писати све до илirског покрета; хрв. прот. књиж. није имала вел. писце: Михаило Бучић штампао је у Недељишту прот. катекнизам и превод Новог завета, Иван Перговић превод правичног дела *Decretum* (1574.), а загребачки каноник Антон Врамац издао у Љубљани *Кратку хронику* (1578.), у Вараждину *Посиљу* (1580.); са затварањем штампарије у Вараждину, 1587., угасно се и књиж. рад. *Католичка реакција* јавља се у хрв. земљама упоредо са реформацијом;

вел. број хрв. бискупа учествовао је на тридентском сабору (1545.-1563.) и азам у својим дијепезама његове одлуке привео у дело; где год су могли, биск. су помоћу држ. власти прогањали прот. и спаљивали њихове књиге; долазак исусоваца повећао је активност кат. црк.; 1607. отворили су гмн. у Загребу и убрзо целокупну просвету узели у своје руке; више од 200 год. исусовци су давали обележје хрв. школи и просвети; римска пропаганда за веру припремала је књиге и мисионаре за део свет па и за јел. земље, из њених установа изшло је неколико мисионара, који су учинили крупне услуге јел. идеологији и књиж.; Јурај Крижанић (1618.-1683.) пошао је у Рус. да је придобије за унију црк., затим убрзо постао идеолог панславизма и своја полит.-ист. дела писао склованским свесловенским јез.; Бартол Кашин (1573.-1650.), веома активан мисионар, прокуратори скоро све јел. земље, написао више дела, превео целу Виблјију, и што је нарочито значајно, развио идеје о јединственом књиж. јез. и правопису; у том погледу Кашин је претеча каснијих наших језикословаца и реформатора, који су херцеговачко наречје препоручивали као основу заједничког књиж. јез.; ради успеха пропаганде кат. мисионари, у првом реду исусовци, бавили су се проучавањем јез., састављали граматику и речнике чакавског и штокавског наречја у Далмацији; Јурај Хабделић (1609.-1678.) штампао у Грацу кајкавско-лат., а Иван Белостенец (1595.-1675.) оставио у рукопису ретник с графом из гл. јел. јез. језика; то монументално дело изшло је у Загребу, 1740.; Хабделић је најважнији и најплоднији кајкавски писац 17. в.; у његовим делима *Зрпало Маријанско* и *Први опа нашега Адама* грех огледа се јавни и прив. живот тога доба; уз Хабделића има још неколико исусоваца, који су писали рел.-поучна дела мањег значаја; слично исусовцима у Далм. и Хрв., развиле су верску пропаганду у Босни фрањевци; како у Босни није било присталица реформације, кат. пропаганда није узела полемички тон; фрањевци су преводили средњев. легенде и проповеди и катеклизме чужених писаца кат. реакције; најзначајнији међу њима Матија Дивковић (1563.-1631.), чије су *Беседе* и *Наука* крстјански били веома популарни; фрањевци су своја дела писали босанским наречјем а штампали ћирилицом; кат. реакција није само изазвала верску и моралистичку књиж. него и сав духовни живот прожмала идејама верског мистицизма; али међу делима световне књиж. ниједно се не одликује песничком и мисаоном снагом; Вила Словинка Јурја Бараковића (1548.-1628.) значајна је само по родољубљу песничком; Петар Канавелић (1637.-1719.) био је драмски и епски песник, али без оригиналности; Јероним Каванин Сплићанин (1345.-1714.) у огромном делу *Богатство* и убоштво дао епичко-епикудију у сиромашном песничком јез. и стиху; од световних писаца у Хрв. већи значај имају Петар Зрински (1621.-1671.) и Фрањо Крето Франкопан (1613.-1671.) и то више због политичке улоге које су имали него због књиж. дела; Петар је превео с мађ. песничко дело свог брата Николе Андријанскога *мора сирена* и раскопано га издао у Млечима, 1660.; дело је у преводу добило хрв. обележје али је изгубило снагу оригинала; Франкопан је у тамници испевао збирку лирских песама, у којима, у стилу савр. ит. поезије, оневао лепоте живота и своју тугу за њим; дао и неколико имитација нар. лирике и почетак превода Молијерове комедије *Жорж Данден*, који иде међу прве у Евр. Прелазно доба обухвата 18. в.; верска и моралистичка књиж. негује се у свима провинцијама и даље, али се јављају нове тежње и нови утицаји; Гога нар. традиција, која је добила ум. форме, намеће писцима и јез. и дух; из Зап. Евр. долазе идеје, које почињу да таласају друштво и полит. живот; фрањевци у Босни у верској пропаганди настављају Дивковићев рад, али напуштају ћирилицу и боре се противу нар. поезије; више далековидости показао је далматински фрањевац, Андрија Качић Миошић (1704.-1760.), који је своју хронику *Раговор* угодни народа словинскога проширао имитацијама нар. епике и тако постао најпопуларнији писац јел. старије књиж.; научна истраживања и још више полит. планови Зап. Евр. изазвали су стране и наше научнике да јел. племена сматрају за 1 нар., тако су настала лат. дела Павла Витезовића (1652.-1713.), у којима је излагао ист. јел. племена, формулишући јел. идеологију, под илirским и хрв. именом; он се бавио и питањем заједничког књиж. јез. и реформом правописа; књиж. рад у Славонији најјасније показује прелазни карактер овога доба, у њој је дошло до отвореног сукоба између духовника и световња-

ка, који су се усудили да узму перо и да критикују друштв. живот; и у Славонији су после ослобођења од Турака (1699.) просвету организовали фрањевци и исусовци; они су stворили верско-поучну књиж., али снажан десетерац ствара укусу за епiku и мирољубиви братри испевали су више ратничких песама; најзначајнији верски популаризатор је исусовац Антон Канижлић (1699.-1777.), његови молитвеници били су веома популарни, а пољемично дело **Камен прави смутје велике**, највећи научни оригинални рад на хрв. јез.; у поезији Канижлић је ученик Игњата Ђорђића, али са свежијим стихом; књиж. рад Матије Антуна Рељковића (1732.-1798.) отвара нову епоху у х. к.; овај граничарски официр донео је из Зап. Евр. рационалистичке идеје и развио их са енергијом и оштрином, дотле непознато у нашој књиж.; у свом гл. делу **Сатир Рељковић** је показао колико је његов завајач заостао за Евр. и који су путеви напретку; и критику и поуку дао је у живом и динамичном десетерцу; калуђери писци били су изненађени његовом отвореношћу и напали га; са Рељковићем је полемисао и учени фрањевац Петар Катанчић (1750.-1825.), али не у име ауторитета прк. него науке; то је такође 1 знак н. времена; кајкавска књиж. 18. в. наставља традицију претходног в.; на нар. јез. пишу се рел.-поучна дела а на лат. научна (теологија, ист., лингвистика); писци су павлини или исусовци; једини писац који је могао да удахне живот кајк. књиж. био је Тито Брезовачки (1760.-1805.), у кришћ. легенде и нар. приче уносио је савр. идеје; у његовој комедији **Матијаш Грабанијаш** дијак налазе се типови из савр. друштва, уз то она је прожета просветитељским идејама; последње покушаје да спасе кајкав. књиж. учинио је Тома Миклоушинић, пријатељ и ученик Брезовачког; али ист. кретања јел. племена ишла су за циљем да нар. живот групују око гл. центара; провинцијске књиж., ако хоће да живе, морају да напусте локална обележја у јез. и правопису. **Национални преород** (1830.-1850.), крајем 18. в. избио је оштар сукоб између хрв. и мађ. племена, које је хтело да угуши аутономију Хрв. и да спроведе мађаризацију; у првим деценијама 19. в. тај се сукоб још више заоштрио; политичке дискусије изишле су из сталешког сабора на улицу, где их је прихватила нар. интелигенција и омладина, која се на нем. и чешким универзитетима заопјела идејама демократије, национализма и панславизма; удруживање полит. отпора са култ. тежњама створило је покрет, који је нац. пробудио и култ. организовао хрв. нар.; на челу покрета стојала је нар. интелигенција, која је у 1 делу племена нашла заштитнице и мецене; скривени процес обликовања јел. племена тад је добио полит. и књиж. формуле, које се уједињују у називу **илиризам**; Људевит Гај (1809.-1872.), вел. организатор, покренуо је **Илирске нар. новине** (1836.) и у њима, са сарадницима из свију крајева, излагао нац. и култ. програм; он је рачично се о племенским партикуларизмима, жртвовао локално кајкав. наречје раширеном штокавском, реформисао и упростио по фонетском принципу латиницу, која је дотле имала колико писаца толико правописа; Гај је стварао култ. покрет, који се сваког тренутка могао претворити у полит.; угледни и образовани гроф Јанко Драшковић формулисао је полит. захтеве Хрв. (*Disertatia*, 1832.) и много допринео отварању читалница и оснивању илирске странке и Матице; све што се тад написало служило је нац. идеји, на књиж. се гледало као на средство пропаганде, па ипак неколико талената створило је дела која поред ист. имају и ум. вредност; лирика Станка Врза (1810.-1851.), Илира из Штајерске, достига је ум. идеализам нарочито у љубавним песамама (**Ђулабије**); Антон Михаловић (1796.-1861.) имао је среће да спева песму (**Хрватска домовац**) која је касније постала нар. химна; Димитрије Деметар (1811.-1872.) створио је нац. драму (**Теута**); Иван Кукуљевић (1816.-1819.), који је био средњи песник и драматичар, стекао је непролазне заслуге политичком активношћу и издавањем ист. и правних споменика; највећи песник илирског покрета био је Иван Мажуранић (1814.-1890.); у Гајевој **Даници** певао је родољубиве песме, 1842. колекционално допунио Гундулићев свес **Осман**; 1846. издво највеће дело х. к. **Смрт Смаил-аге Ченгића**; од једног савр. догађаја Мажуранић је направилу снажан хуманистички протест, и у мешавини нар. и дубровачке дијалекте дао музикалне и пластичне описе јунаштва, тираније, пркоса, сујете, савести и ист. коби. Петар Прерадовић (1818.-1872.) у својој личности и делу симболише целу епоху нац. пре-

порода; живео и васпитавао се у туђини, у усамљености сазнао са којег је тла истргнут, и затим кроз напоре духа и јез. трудио да се врати легендама свог нар. и визијама његове будућности; **Прерадовић** је био идеолог југословенства и панславизма; у субјективној поезији горао, меланхоличан и склоп мистички; илирски писци имали су претходнике и следбенике у вел. броју песника, приповедача, језикословаца и историчара, међу којима већу ист. вредност имају: Јурај Шпрер, Павле Драгољуб, Иван Деркос, Томо Блажек, Фран Курелић, Драгољуб Јариевић, Људевит Вукотичовић, Антон Немчић, Мирко Боговић, Иван Триписки, Фра Грго Мартић. **Романтизам** (1850.-1880.), у складу са полит. приликама и духовни живот је пропао кроз два оквира; у 1., под Ваховим апсолутизмом, нац. идеје завијају се у ист. алгоритије и коетиме, отварају се полемике о неважним правописним и језичким питањима, а школска и просветна питања избијају у 1. план; у др. периоду релативних полит. слобода стварају се вел. просветне установе: Јел. академија знаности и умјетности, унив., галерија слика; покренути су књиж. и полит. листова: **Књажевник**, **Наше горе лист**, **Драгољуб** и најважнији **Вијенац** (1869.), око којег се групише књиж. живот; активност Матице хрв. повећала се и њена издања у стотине хиљада примерака одлазе у нар.; у провинцијама се такође отварају књиж.-просв. друштва и покрећу часописи; књиж. не напушта родољубиве тенденције, али излази из дилетантства, шири се у проблематичн. развија у форми и изразу и везује за књиж. и ум. покрете Зап. Евр.; за стварање вел. култ. установа највеће заслуге има блиско Јурај Штросмајер (1818.-1905.), који је био мецена, иницијатор, идеолог; нац. науке развијају се брзо и снажно; хрв. прошлост оветљује се са свих страна; гл. писци апсолутизма били су: Адолфо Вебер-Ткалчевић (1825.-1888.), приповедач и преводилац и гл. претставник филолошке шк.; његове студије о нар. јез. имале су у времену германизације вел. васпитни и нац. значај; Јанко Јурковић (1827.-1887.), 1. хуморист, многобројне мотиве из свет. књиж. пренео у х. к., али у грађењу типова био оригиналан; Лука Вотић (1830.-1863.) у романтичним приповеткама и Илија Округлић (1827.-1897.) у фолклорним драмама ширили идеју племенске љубави и вереке трпљивости; у др. периоду централна личност Аугуст Шеноа (1831.-1881.), чије дело има све црте романтизма и у исто време навештава реалистичке методе; око романтичних фигура креће се ситан пословни свет занатлија, трговца, финансијера, зеленаца; романтичке реконструкције хрв. прошлости (**Златарево злато**, **Селачка буна**) имају широку соц. потку; сукоби сталежа, сељака и племића, грађана и цркве; у неким приповеткама и романима (**Илијина опорукa**, **Диогенес**, **Просјак Лука**, **Бранка**) соц. момент потискује романтичарске фикције; овај плодан писац писао је лирске песме, баладе, приповетке, драме, фелетоне, критике; као уредник **Вијенац** водио је хрв. књиж. живот; потетицно младе таленте, бранио здраву традицију и читавом времену дао обележје своје личности, које се с правом назива Шеноино доба; његов талент је имао више ширине него дубине, али машта и хумор дају његовом делу праву ум. вредност; хрв. прошлост преко Шеноиних дела постала је својина широких слојева; из Шеноине шк. изишао Јосип Еуген Томић (1843.-1906.), који је још више популарисао ист. роман (**Змај од Босне**, **За Краља за дом**) уносио је њена живописност и занимљиве фабуне; био је исто тако плодан и разноврсан писац; његов **Варуи Фрањо Тренк** иде међу најпопуларније пучке комедије; теоретичар романтичног епа био је Фрањо Марковић (1845.-1914.); своје књиж. и естетске студије радио је са широким књиж. и филз. спремом (**Естетичка оцјена Гундулићева Османа**); **Развој и састав ошине естетике** израдио је са Хербартовог становишта; у епу био ученик Адама Мицкјевича (**Дом и свијет**, **Кохан** и **Власта**), трагедије (**Карло Дрочки**, **Бенко Бот**) написао по принципима своје формалистичке естетике; романтичној школи припадају и ови мање индивидуални писци: Мато Водопић, Мирослав Краљевић, Иван Перковац, Стјепан Бузолић, Вилим Корјалић, Иван Дожман, Фрањо Цираки, Андрија Палмовић и др. **Реализам** и **натурализам** (1880.-1895.), идеализације прошлости нису могле сачувати ополу снагу у времену које је све дубље захватала политичка корупција и соц. превирање; природне науке упућивале су на испитивање стварности у свима областима; у Зап. Евр. природњачки методи били су већ нашли прамењу у књиж. и дали јој изглед

социолошке студије; и кад су се хрв. писци, под утицајем Золе, Додеа, Д'Анунција, Бјерсона, Дикенса, Гогоља, Достојевског и др., окренули савр. друштво, нашла су у њему процесе која захтевају брзу лекарску интервенцију; Шенова над. педагогија постала је сувишна и млади писци напонаду старе у њиховој конзервативној тврђави, Вијену, која ће им се после неколико год. предати; реализам је ушао у х. к. са закашњењем, без оптимизма првих позитивиста, заједно са клиничким методом Е. Золе, мрачним песимизмом А. Шопенхауера и трагичним проксом Х. Ибзена; реалистичким идејама и методима дали су индивидуално обележје писци: Евгеније Кумичић (1850.-1904.), Золин ученик, дао је теорију експерименталног романа и њу примену; у основи нац. романтичар, Кумичић је показао своју снагу у описима свог завичаја Истре (Јелкин Босиљак, Сирота) и ист. роману (Урота Зријско-Франкопанска, Краљица Лена) а у натуралистичком роману (Олга и Липа, Госпоња Сабина) правно копије Золе; Анте Ковачић (1854.-1884.), писац од снаге и духа али недисциплиноване маште, дао неколико романа (Баруничина љубав, Фишвал) и сатира (Гатавска секта, У регистратури) неједнаке вредности; Љубомир Бабић Ђалски (1854.-1935.) у свом обилном делу обухватио целокупно хрв. друштво; почео поетским сликама ст. хрв. властеле, која је умирала осиромашена и заборављена (Под старим крововима); сликао блиску прошлост кад је племство играло важну улогу (Осврт, За материнску ријеч), разорено савр. друштво (Радмилићин, Турбица Агићева), пометену и ишчулану из корена хрв. интелекцију (Јанко Бериславић) и савр. скулптистичке окупације (Сан доктора Мишића, Љубав лајпанта Миљина); добар у описима пејзажа и локалних типова, вел. уметник у сликању жене, у идејном постављању мутан и неоригиналан; Вјенцеслав Новак (1859.-1905.), исто тако плодан, сликао провинциско племство (Последњи Стипанчић), загребачко друштво (Два свијета), рибарске и чивовничке породице (Тито Дорчић) и нарочито био песник бедника; Новак је био писац с тезом, коју је решавао на грађи из савр. живота; Јосип Козарац (1858.-1908.) бољи као сликар славонске земље и типова (Тена) него као писац с тезом (Мртви капитали); Јанко Лесковар (* 1859.) продубио псих. роман на католичкој идеји да се грех мора исплатити (Послије несреће, Сјене љубави); соц. елемент има у роману Пропаљи двор; међу песницима Хуго Вадалић (1851.-1900.) везује романтичарска нац. осећања с ерудицијом; Ђуро Арнолд (* 1854.) у прилично живописним стиховима пева о домовини и хуманизму, његове баладе ушле у школску класику; Јован Хравилковић (1855.-1924.) као и ранији песници тражи идеале у ист. легендама и Библији, али у Јсумберачким елегјама показао се животињи и непосреднији; најплоднији и најразноврснији био Аугуст Харамбашин (1861.-1911.), песник љубави и слободе (Јадиковке, Тугомилике, Ружмаринске, Слободарке); као Змај, чији ученик био, Харамбашин се огледао у свима родољубним лирике; неке његове песме постале су врло популарне (Бог и Хрвати); Велимир Дежелић (* 1864.), песник песимизма и нат. мистике, у родољубивој поезији сачувао оптимизам; писао и ист. романа, али се и у њима показао песник; међу критичарима нарочитих заслуга имају: Стјепан Милетић (1868.-1908.), који по угледу на вел. драматичаре писао слабе драме, али који с успехом модернизовао загребачку позорницу: увео фрц. и рус. натуралисте и Ибзена; уз то оживео нац. и класични репертоар; Миљивој Шрепел (1862.-1905.) многобројним студијама евр. и јсл. књиж. проширио духовни хоризонт х. к.; Јакша Чedomил (* 1868.) био критички тумач Теновог детерминизма и Брандесовог позитивизма; Никола Андрић (* 1867.), покретач Забавне библиотеке, био веома плодан преводилац и сигуран судија у књиж. стварима; међу прелазним писцима, између реализма и модерне, има неколико вел. индивидуалиста и уметника: Силвије Краљчевић (1865.-1908.) почео као соц. револуционар а завршио у метафизичком песимизму; његове инспирације, горке и мисаоне, имају увек лирску топлину; Иво Војновић (1857.-1929.), који у свом делу спаја срп. и хрв. књиж., у стиховима и драми био симболист и изнад свега артист; Анте Треснић Павичић (* 1867.) у драми и лирици спајао модернистичке тежње с класичним стилем; у новелама Јанка Лесковара, Владимира Трешчеца, Рикарда Каталанића, Милана Шеноа и Виктора Цар Емина огледају се двоструки утицаји реалистичких и соц. писаца и модерног артиста. Модерна (1895.-1914.) као реакција натурализму јавља се артизам, који има неколико правца: симболисте, декаденте, импресионисте; јавља се борба

између младих и старих која изазва више књиж. часописа: Свјетло, Млада Хрватска, Просвјета, Права хрв. мисао, Савременик; лирика је дала најбоље претставнике модерне: Владимира Видрића, Драгутина Домјанића, Миловића Исколића, Милана Беговића, Владимира Назора, Вожа Јовића; приповетчи настављају традицију, међу њима нема вел. уметника, али сваки је дао фрагменте добре прозе: Бранимир Ливадић, Живко Бергић, Андрија Милчиновић, Милутин Нећаде, Јосип Косор, Нико Андријашевић, Фрањо Хорват-Кич, Мате Лисичар, Јожа Ивакић, Иван Козарац, Динко Шиминовић, Марин Бего, Милан Буджасљевић, Зофика Кнедер, Адела Милчиновић, Зденка Марковић, Ивана Врлић-Мажуранић; у драми има оригиналности, али мало праве драмске снаге; најзнатији драмски писци: Србан Тудић, Камела Луцерна, Милан Огризовић, Петар Петровић, Ђуро Димовић; критика имала веома активне теоретичаре и полемичаре: Милана Марјановића, Густава Матоша, Владимира Луначека. Ратна и поратна к. има јсл. карактер, иако се племенска индивидуалност не губи (→ југосл. књижевност). Хрватско Приморје, обала и прим. крајеви око с. дела Јадр. М. од Ријеке до с. дјал. границе, на линији Госпић-Нин; сев. део обале разуђен, на њему луке: Ријека (под Ит.), Сушак, Бакар, Краљевица, Сењ; ј. део план., обала му права, висока и стрма, без иједне важније луке; гл. купалишта такође на с. делу обале: Краљевица, Цриквеница, Селце и Нови. Х. рецензија, х. редакција, средње прк. и књиж. ј. исто што и → срп. р.; али х. р. показује далеко јаче продирање облика нар. говора чакавског наречја у чијој се области пишу стари х. споменици. Х. селачка странка, осн. је 1904. браћа Анте и Стјепан Радич, после 1918. прогласила се републиканском, а 1925. признала Видовдански устав, државу и династију, ушла у Скупштину и с радикалном странком образовала коалициону владу; 1926. напустила радикале и ступила у опозицију, 1927. заједно са самостално-демократском странком образовала селачко-демократску коалицију, а после атентата Пунише Рачића у Нар. скупштини од 20./6. 1928. напустила Београд; претседник странке био све до 1928. Стјепан Радич, а после његове смрти தொடашњи 1. потпретседник В. Мачек; на изборима од 1920. странка добила 50 посланика, 1923.: 70, 1925.: 61, а 1927.: 60; на изборе од 15./5. 1935. изишла заједно с демократском и самосталном демок. странком, јсл. мусл. организацијом и савезом земљр.; носиоци листе био В. Мачек; листа удружене опозиције добила више од 1 мил. гласова, а само 67 мандата. Хрватско-српски језик → српскохрватски језик. Х. уметност, почела да се развија одмах по пријему хршћ., у прво време под виз. утицајем, а затим под утицајем З; у доба нар. владара њен развој убрзан, нарочито у дјал. градовима у којима није готово никако ни прекидан и где су се временом измењали романски, готски, ренесансни и барокни стил; у унутрашњости развој успорен под Арпадовом династијом честим унутарњим трзавицама и борбама, упадом Татара у 13. в. и најзад потпуно заустављен у 16. и 17. в. владавином Турака, који порушили многе ум. споменике; после ослобођења у. поново оживела. Архитектура, прво се јавила у дјал. Х. (од 9. в.); у то време подизане махом мале прк. од нетесана камена, на којима се осећа утицај И; од њих се очувале: св. Кржж и св. Никола у Нињу, св. Донат и св. Кршван на Крку и прк. у Задру, Трогиру, Сплиту и др.; средином 11. в. бенедиктински калуђери донели у Х. савременију тхн. и почели да подижу веће прк. базиликалног типа с 3 брода, каквих има у Ит. и на З (св. Петар у Дрази на Рабу, катедрале у Рабу, Биограду, Бискупци, Солину и др.); од 12. века подизане, под италијанским утицајем, монументалне катедрале (св. Кршван у Задру); романски стил достигао врхунац у 13. в. (прк. св. Слопица у Задру и катедрала у Трогиру); у Панонској Х. у романском стилу подигнуте св. Кржж код Будиншћине и прк. у Глоговинци; у 14. в. у Приморју јавили се први раноготски споменици (св. Доминик у Трогиру); нови процав готике настао тек у 15. в. кад Олофрије Ђордани де ла Кова подигао кнежев двор у Дубровнику, у доњоиталијској готици, а Бањино да Милано капелу св. Дјума у Сплиту, у ломбардској готици; у унутрашњости Х. подигнути у готском стилу прк. у Топуском и најстарији делови загребачке катедрале; сликовиту касну готику раширио по целом Приморју домаћи архитект и вајар Јурај Далчатић, који подигао низ грађевина у Шибенику, Сплиту, Задру и Дубровнику; у исто време у Панонској Х. саграђени: Ораховица, Трбенград, Самобор, павлински самостан у Лепоглави итд.; ренесансни облици продрли у Х. око 1500., кад Никола

Фирентинац подигао капелу бл. Ивана у Трогиру и довршио шибеничку катедралу, у 16. в. у ступу ренесансе израђени многи звоници, цркве, палате, тврђаве итд.; од црк. најзнатније: св. Спаса у Дубровнику, св. Марија у Задру, катедрала у Хвару; у 17. и 18. в. настаје екон. пропадање далм. градова, а са њим и опадање у; споменици барока у Далм. малобројни и безначајни; у унутрашњости барок трајао до 1830., кад га сменно класицизам (бидермајер), који довео до подизања једноставних зграда без монументалности, али и без лажних фасада; од 1860. јавила се мешавина разних стилова, као и њихово подражавање; томе учинила крај сецесија деведесетих год. 19. в., али ни она није дала делатне уметничке вредности; у црк. архт. превађали такође псеудоготски (готски) и подизале монументалне цркве без ум. вредности (Ђаково, Осек); у најновије време је нешто боље (црк. св. Блажа у Загребу); у најновије време у Х. и јавне и приватне грађевине подижу се у модерном стилу. Вајарство нашло прву примјену у орнаментацији најстаријих х. црк., која доста сродна орнаментацији сев. Ит.; крајем 11. в. Хрв. јој додали и сопствене одлике: у Далм. се истакла домаћа шк. вајара у Сплиту и Трогиру; почетком 13. в. Сплићанин Андрија Вујана извајао од ораховине вратнице сплитске катедрале а Хрват Радован портал трогирске катедрале с призорима из еванђеља; уз Радована се јавила читава шк. домаћих вајара; у доба барока вајари били махом павлини (Т. Јурјевић, П. Велина и др.); најзначајнији од свих био љубљански вајар Фр. Роба (ср. 18. в.), који радио ликовне за олтаре у Загребу, Вараждину, Топлицима, Сиску; 1. вајар новијег доба (друга пол. 19. в.) Иван Рендић, претставник академског реализма; крајем 19. и поч. 20. в. вајарство добило већи полет; значајан уметник Р. Франеши, затим Валдеј, Кердић, Дешковић, Равлуши; њих све далеко надмашује вођ Иван Мештровић, који својим делима из нар. епоса (циклус краљевина Марка, Видовдански храм) стекао свег. глас и утицао на читав низ не само вајара већ и сликара; под његовим су утицајем и Т. Росандић, Кршињић и Аугустинчић, који теже декоративности, стилизацији и архаичности. Сликарство, црк. живопис у Х. далеко заостаје за српским; у средњев. ум. Далм. има остатака фреска и сликаних распећа; слике домаћих уметника 15. в. потискивале слике купљене у Вен.; у Панонској Х. најстарије фреске израђене у катедр. у Загребу (13. в.); доцнији сликари махом павлини (Ј. Маркгроф и Ф. Бобић); најважнији и најдаровитији од њих, И. Рангер, израдио низ зидних слика у Лепоглави, Пурги, Белцу, Храшћини и Реметама; у 19. в. у доба бидермајера. Јавили се портретисти И. Запе и М. Строј, који радио и црк. слике; В. Карас, 1. лирски сликар, дао и неколико значајних портрета и слика нар. ношње; 1860.-1880. у х. с. превађао реализам (Валдингер, Квинсерен, Кршћави); Машин се у то време истакло као жанр-сликар х. мотива; крајем 19. в. јавили се значајни уметници: Вуковац, Медовић, Тиниш, Аусер, Ивеконић, Вујач; пејзажисти: Црчић, Коначенић, Шеноа; сецесионисти: Чикош-Севија и Видовић; група »Медулић«, чiji вођ вајар Мештровић, антиреалистична и иде за остварењем монументалног нар. стила; у њу спадају: Рачки, Индустратор Дантеовог Пакла, Кљаковић и графичар Кризман; групу чистих сликара образују: Рачки, Краљевић, Бешић; млађи сликари угледају се на савр. париске узор: Узелац, Гецац, Трешне, Варлај, Шументић, Тартаља, Бабић, Бешић и Минце; најмлађи, група »Земљак«, оријентисана социјално. Х. уметничко занатство, његовано још у најстарије доба; у Далм. израђивано посуђе у металу, пезови и др.; х. нар. ношња и везови имају своју спец. лепоту; његовању нар. стилова посвећена вел. пажња и чинјени напори да се нар. орнаментика прилагоди духу и потребама и времена; за развитак савр. у. з. има заслуга и загребачка Вис. шк. за уметност и ум. обрт.

ХРВАТСКА (И СЛАВОНИЈА), покрајина између Јадр. М., Далм., Босне, Србије, Дунава, Драве, Муре и Слов.; Х. захвата а. и јз. део, а С. у Панонској Низини, и. од Чазме и доњег тока Лоње; Х. већином плодн. земља с већом равнином у Посавини и Покупљу; између Загреба, Карловца, Сиска и Бјеловара; морске обала Х. дуга 130 км. разубења само у с. делу (дуге: Сунтак, Вакар, Краљевица, Сен), а у ј. делу прва, висока и стрма (пл. Велобит); острва поред обале виде се рачунала у Х., већ у Далм. и Истру; по ослобођењу у Х. се рачуна и Међумурје, плодна равница између Драве и доњег тока Муре; С. већином низији: пл. у њој на ободу Пожепске Котлине; Папук, Псуњ, Пожепска и Дил Гор; у С. се рачунао и Срем, који се у новије време, од 1849., убраја

у Војводину; тер. Х. и С., без Срема, поклапа се углавном с територијом → Савске Бановине. Током 6. и јединим делом у 7. п. у њих се доселили → Хрвати, које Виз. употребљавала у борбама против Обара; виз. помоћу они доста успели да потисну Обре с подручја Далм. и, унеколико, у алпским земљама; после тих борби Х. се насејати, углавном, на подручју Далм. до Цетине, у Босни до Фрбаса и у Панонији, где наставили свој ст. начин живота у племенској традицији прилагођавајући се терену и улазећи у све тешњу симјозу с престојалим ром. становништвом, којег на њихову подручју, а нарочито по далм. градовима, било доста; полит. активност Х. изазвала надзирање Франака из алпских земаља према Панонији и Далм.: Франци допрли далеко на И, све до Фрушке Горе, а исто тако подвргли под своју врх. власт и далм. Х.; бискупнија у Нињу била њихово депо; Виз. на свом ст. подручју одржала само узак лојас далм. градова и нешто отока; на копну гл. власт имали Франци; та власт није била лака: изазвала против себе вел. реакцију у народу; Људевит Посавски дигао 819. год. устанак против ње и успео за кратко време да окупи око себе део Слов. и Срба, што био 1. покушај 1. јсл. заједнице, више случајан него намеран, али ипак занимљив као израз осећања извесне племенске блискости; покушај се није могао одржати, јер снага Људевитова била исувише мала према огромној снази франачке држ.; уз то далм. Х. нису хтели да се солидарисају с тим покретом, шта више борили се огорчено противу њега, и на крају дошли му и главе; најстарији х. кнез, који живео око 800., звао се Вишеслав; 1. х. владар с јаснијим погледима био Трпимир, оснивач династије Трпимировића, који владао средином 9. в.; у 1. његовој повељи из 852. 1. пут се спомиње х. име на Б. П.; помени Хрвата из тог времена најчешће у вези с нападима које они сами или у друштву с ратоборним Неретљанима вршили на млетачке лађе по Јадр. М.; Млетчани у више прилика покушали да униште х. гусарска гнезда, а кад нису постигли коначан успех, пристали да им плаћају годишње неку врсту порезе; Хрвати се ослободили франачке врх. власти негде у 7. десетини 9. в.; покушај оријентације њихове политике према Виз., за владе моћног пара Василија I, није био дуга века; за владе кнеза Бранимира (879.-892.) Хрв. није више нико за цело време њихове пет. могао окренути на др. страну; Х. од Бранимирова времена осетно напредовала; Виз., сувише заузета опаснијом од Бугара, није им могла ништа сметати; напротив, чинила им посебне уступке само да би их придобила на своју страну; х. кнез и после краљ Томислав (око 916.-928.) успео да у Х. створи извесну снагу достојну поштовања: 1. сузбио Мађ. и уједињено панонску и далм. Х., прихватио срп. суседе, који патили од унутарњих међубебца и које тешко притискала снага Симеонова Буг.; кад Симеон 924. покорио Срб. и његова војска, прогонећи Србе, прешла и на х. подручје, Томислав ту војску до ноге потукао; после тог, веома вероватно, крунисао се за краља; за његова времена почела тешка борба између нар. и лат. странке у Х., која ће испуњати 2. века њихове историје и бити 1. од разлога за слом х. државе; на 2. сабора у Силиту, 925. и 928., водила се борба, сем о питањима неких бискупнија, нарочито о употреби нар. јез. у богослужбеној код Хрв., које они примљиви од ученика Тирзила и Методија и које било драго наслеђе х. пuku и нижем свештенству; краљ Томислав и сви његови наследници помагали ром. елемент у нади да ће га придобити да се придружи х. држави; борба на сплитском сабору испала на штету нар. јез., али се тим није завршила; унутарње кризе ослабиле знатно снагу Х.; после Томислава и његових непосредних наследника 1. владар веће вредности, који дигао држ. углед, био Стјепан Држислав (969.-995.); за њ сасвим сигурно знамо да је из Цариграда добио признање краљ. титуле и владарске знаке; Виз. га награђивала и иначе, ради његове помоћи у борбама против опасног владара макед. Сл., цара Самујла; Држислав 1. понео титулу краља Х. и Далм.; после његове смрти настале династичке борбе за време којих ојачана млет. флота сломила Хрв. и натерала их да о риб. Св. Марка воде више рачуна; Х. свега још једном у Петру Кресириу IV (1058.-1074.) добила владара веће вредности, који проширио споју власт и на Босну; добио далм. градове и острва и имао државу већу него иједан други х. владар; али за његове владе борба између лат. и нар. странке раздирала земљу и тровала духове: била чак и 1. свештеничка буна, која се завршила поразом народњака у тај мах, али која тивачки и избила после у јачој мери; после Кресиријеве смрти нар. људи истакли 1. свог кандидата за краља, неог Славца,

чији избор огорчио папу Гргура VII и он послао Нормане из Ј. Ит. који напали Х., заробили Славна и утрали пут кандидату ненародне странке; за новог краља изабран слав. бан Дмитар Звонимири, зет мађ. краља, помоћу присталица папске курије, којој постао формалан вазал; његова влада није била популарна; постоји доста поуздано предање да га огорчен народ убио 1089 на Книнском Пољу; после његове смрти Х. преживљавала тешку кризу; Мађ., у својој тежњи да избију на море, гледали на све начине да се дочепају х. приморја и Далм.; користећи се несрећним стањем у Х., мађ. краљ Ладислав, уз симпатије ром. елемента, почео 1091. освајање Х., које није могао да изведе до краја због напада Кумана на Мађ.; х. нар. странка изабрала за то време новог краља Петра, али тај није могао да окупи све снаге земље на отпор; кад Мађ. почели нову офанзиву, 1097., он погинуо у борби с њима (на месту које се отад зове Петрова Гора); Мађ. продрили овог пута до Биограда на мору, али тим нису завршили што су хтели; краљ Коломан претпоставио преговоре даљим борбама; 1102. створена тав. раста conventa: Хрв. признали Коломан за свог краља, а он оставио х. племићима, као претставницима народа, њихова ст. права с посебним сабором; потом Коломан, сличним уступцима, добио под своју власт и далм. градове; долазак Мађ. на Јадр. обалу изазвао вел. активност Вен. Рпб., која није желела јака суседа на тој страни; стога од почетка 12. в. почела дугу и тешку борбу за потискивање Мађ. из Далм. и своју превласт на тој страни; у тим борбама Далм. страдала више пута, а Хрв. се колебали између 1 и 2. стране, али ипак, претежно, држали с Мађ.; од овог времена почиње све више да добија значај Посавска Х., у којој Мађ. већ 1094., оснивањем бискупије у Загребу, створили ново култ. средиште; то подручје између Мађарске и мора добија посебан геополитички значај; на њему се 1209. диже Вараждин, а после татарске најезде (1242.) Загреб и Крижевци постају слободни градови; нарочит углед стекла у далм. Х. породица брибирских кнезова Шубића, у којој се нарочито сдиковало бан Павле (1272.-1312.), који као х. бан по угледу и значају био прави владар; нарочито се истакао за време престоних борби у Уг., кад успео да напуљски кандидат, Ђарло Роберт, преко њега и преко његова подручја дође до краљ. круне; потом проширио своју власт и утицај у Босни; 1305. важио као господар те земље; његов син Младен (1312.-1322.) није умео да очува очеве тековине; својом насртљивошћу и невестом политиком одбио готово све људе и добио много непријатеља, који изазвали против њега посредовање краља Карла, а које се (1322.) завршило катастрофом по Младена; краљу Карлу тај покрет био добро дошао да почне с рушењем угледа и моћи вел. и јаких феудалних господара; његов син Лајош Вел. наставио и проширио ту политику и није се смирио док у рату 1356.-1358. није потпуно изабацио и Млечане из Далм. и тако целу ту област подвргао свом утицају и власти; после Лајошеве смрти (1382.), за владе његове жене и кћери Марије, која се удала за Сигмунда Јузеџембуршког, Хрв. добрим делом прешли у опозицију, и овог пута били за напуљског анжуског кандидата, најпре Карла Драчког, а онда Ладислава; њихова опозиција претворила се у праву побуну; у тој борби помагали Хрвате бос. бан Твртко и срп. кнез Лазар; за живота Тврткова опозиција се добро држала; Твртко, помажући њих и борени се против Сигмунда, освојио целу далм. Х. и сву Далм. сем Задра и Дубровника и 1390. прогласио се за краља Срба, Босне, Х. и Далм.; његова рана смрт 1391. одузела опозицији гл. потпору и она брзо потом била сатрвена; краљ Сигмунд остао једини озбиљни кандидат на пошришту; Ладислав Напуљски био слаб човек и 1409. продао Млечанима за 100 000 дуката своја права на Далм. и све поседе које имао у својој власти; тако почело нозо млет. освајање Далм., које доскора узело вел. газмере и у 15. в. довело под њену власт скоро цело то подручје; цела ист. Х., као и Србије, испуњена у 15.-17. в. борбама с Турцима; у тим борбама Хрв. губили своје подручје и повлачили се пред Турцима из х. Далм. и сз. Босне у Слав.; на њихова места: Вихах, Книн, Удбину и њихово околину Турци с планом доводили срп. насеља; најтежи удар задесио Хрв. у бици на Крватском Пољу (9.9. 1493.); после погубије мађ. краља Лајоша II на Мохачу, 1526. и Хрв., као и Мађ., имали да бирају новог краља и, после дужих сукоба, под извесним условима, на сабору у Цетин-Граду 1527. изабрали за краља Фердинанда Хабзбуршког, у нади да ће помоћу његовом зауставити надирање Тур. у њихове обл.; али те наде биле у доброј мери узалудне; тада сем

Аустр. није било ни 1 друге силе погодније географски по Хрв., која би их могла узети у заштиту; Турци продирали у 3 правца: према Далм., сз. Босни и Лици и према Слав., и све до пред крај 16. в. непрестано освајали; јуначке борбе око Клиса 1537., славна погубија Н. Зринског код Сигета 1566., и многе др. борбе с чашку пуне историју Х., али нису могле променити ток ист.; 1. обрт среће дошао код Сиска 1593., 100 год. после крватске катастрофе; угрожене од Тур., раздвојене и лишене својих вел. подручја, Уг. и Х. се прибиле уз Хабзбуршки двор тражећи ту подршку у својој тешкој борби; Беч им излазио у сусрет, али у далеко мањој мери него се Мађ. и Хрв. надали; ипак, и ради тих услуга, Беч гледао да узме што већу накнаду; његова жеља била да Х. и Мађ. доведе у ред обичних аустр. покр. и лични њихових држ. атрибута; у Х. Хабзбурзи организовали Војн. крајину и у њој држали војне нем. гарнизоне, који били и подручјем и правно независни од х. банава; такво стање изазвало честе протесте и борбе и скоро цео 17. в. прошао у знаку тих борби; х. племића Петар Зрински и Крсто Франкопап, који у својој опозицији отишли до побуне и тражења да се тур. помоћу ослободите бечке власти, платили свој подвиг животима 1671.; после тур. пораза под Бечом (1683.) и стварања хришћ. антитур. савеза, дошло крајем 17. в. до ослобођења вел. дела Х., Слав. и Далм.; у највећем свом делу Сава постала граница између аустр. и тур. царевине; бечка власт сматрала вој. успехе тог ослободилачког рата као своју заслугу и наставила и у 18. в. политику сузбијања извесног полсјаја Х. и Мађ.; цар Јозеф II увео чист централизам, дајући му за носивца Немце и њихову культуру; цареве несреће ратовање против Турака у Срб. (1788.-1791.) и његова антиклерикална активност учинили да се та линија његове политике није могла одржати; али, занимљиво, корист од промене његова курса нису искористили Хрв. него Мађ., који претставили Хрв. целу уставну борбу и њен смисао тако да Хрв. само уз наслон на Уг. могу одржати своја права и проширити своје подручје; на сабору 1790. тај се х. наслон претворно у подрећеност; подрећени став Хрв. и безобзирност Мађ., који им натурално свој јез., изазвали у доба над. романтизма, у 1. пол. 19. в., снажну реакцију; илирски покрет, који кренуо панславизмом Ј. Колара одушевљени Јб. Гај, 1830-тих год., распалио нац. осећаје Хрв. и изазвао полет, којем није било равна у х. историји; илирски покрет, који имао да обухвата све Јж. Сл. (Србе, Хрв. и Слов., а у извесној мери и Буг.), у том погледу није успео, али стварно извршио духовно буђење и уједињавање Хрв.; Гај дао Хрв. прапопис, а у књиж. увео шtokавско наречје као прир. спону између Срба и Хрв.; полит. значај илирског покрета видео се најбоље 1848., кад збратимљени Срби и Хрв. кренули борбу против Мађ.; њихова борба била злоупотребљена и обрнула се не за властите интересе, него за снах Хабзбуршке монархије, која им се цинички захвалила; после угушења мађ. буне бечка влада увела страховиту реакцију, која није имала никаквих обзира ни према Србима ни према Хрв.; Мађ. тад с јроним говорили да Србохрвати награђени тим чим они били кажњени; у даљем свом раду Беч доследно жртвовао Хрв. Мађарима; тучена 1859. у Ит. и 1866. од Пруске, Аустр. морала попустирати; 1867. претворила се у двојну А.-У. Монархију, у којој владали, као грађани I. реда, Немци и Мађ.; год. дана потом, 1868., Мађ. латурили Хрв. нагодбу, по којој Х. имала своју аутономију у питањима унутр. управе, правосудја и просвете, али у осталим питањима имала да сноси тешку надмоћност Мађ., уз то, Х. изгубила Ријеку, истина не правно и зак. путем, него изгрављањем; нагодба изазвала вел. опозицију у Х.; против ње били гл. вођи х. народа: њаковачки бискуп Ј. Ј. Штресмајер, вођ народњака, и А. Старчвић, творац и вођ странке права; Е. Кватерник покушао 1871. да дигне устанак, који био брзо и у крви угушен; Хрв. после тога морали да попуштају; јсл. политика Штресмајерова била по својој концепцији једино подобна да појача тешки положај осамљених Хрв., али њој није допуштао Беч да се развија, а ни широки пук није тада за њу имао правог разумевања; из Беча се желело да Срби и Хрв. не иду заједно, него да се стално гложе и узajамно слабе; као јабуку раздора поставила бечка влада питање Б. и Х., коју Аустр. 1878. окупирала; бан Куен Хедервари, који у Х. владао од 1883.-1903., имао као свој принцип да изиграва узajамно Србе и Хрв., а да у исти мах служи бечкој и мађ. идеји; кад 1903. дошло до оштре парламентарне борбе између Беча и Пеште, Срби и Хрв., који прозрели

циљеве и тактику својих непријатеља, решили се да, после толико времена, уђу у борбу опет здруживи и основали 1905. с.х. коалицију; у борби између Беча и Пеште овог пута се ставили на страну Пеште, али доживели тешко разочарање; у народу коалиција била топло поздрављена и добијала стално релативну већину све до 1914.; Мађ. хтели увођењем жел. прагматике да натуре Хрв. мађ. јез.; кад Срби и Хрв. устали енергично против тог, Мађ. им, с Бечом заједно, 1912., укинули уставност и поставили комесара; тај комесаријат трајао до јесени 1913., али није замењен парламентарним режимом; у Бечу заирали од јсл. идеологије, која освајала нарочито међу омладином, а у Пешти се бојали и од решења тзв. ужег х. питања тј. уједињења самих Хрв. у нову посебну државу, која би испала на њихову штету; опозиција Хрв. против Беча и Пеште узимала све више маха; кад рад био пред свршетком, х. Сабор (19./10. 1918.) прогласио отцепљење од Мађ. и Аустр. а потом решио да се сједини с осталим сународницима у државу, Срба, Хрв. и Слов. што извршено (1./12. 1918.).

ХРВАТСКИ РАДИЦА, друштво за васпитање и наменатае шегрта, осн. 1903. у Загребу.

ХРВАТСКО-МАЂАРСКА НАГОДБА, споразум између Хрв. и Мађ. којим регулисан државно-правни однос између Хрв. и Уг.; а-у. нагодбом од 1867. Хрв. била предана Уг. и њој остављено да се сама с Хрв. споразуме; Хрвати били незадовољни том и., због чега хрв. Сабор распуштен 25./6. 1867.; пошто исте год. бан Шокевич дао оставку, именован за намесника банке части Ј. Раух, са задатком да изврши изборе и у Сабор доведе већину која ће бити расположена за споразум с Мађ.; Раух у том успео; у нови х. Сабор ушло 66 посл. мађарона и 14 посл. опозиционара; такав сабор већ 1868. г. склопио с уг. сабором и. између Краљевине Уг. и Краљ. Хрв. и Слав. које чине једну исту држ. заједницу према иностранству; по овој и. Хрв. добила пуну аутономију у законодавству и у управи у свим пословима унутрашњим, верским, просветним и судским, а остале послове у Уг. и Хрв. руководила заједничка мет. фиш. пољопр. трг. и нар. одбране; за заједничке послове установљен заједнички сабор у који х. Сабор слао до 1881. 29 посл. у Доњи дом, а 2 у Горњи, а од 1881. 40 у 2. и 3 у Г.; за расправљана с Аустр. заједнички сабор бира за уг. делегацију 5 чланова између х. посл.; Хрв. и Слав. признали територијално Војна крајина и Далм.; бана именовано краљ на предлог заједничког председника мин. савета, али бан био одговоран х. Сабору; у и. унето да се она може мењати само по пристанку и споразуму х. и уг. Сабора; овог пута једино остало нерешено питање коме ће припасти Ријека, која због неспоразума била дата заједничкој влади и у том положају остала све до 1913., против овако склопљене и. јавила се опозиција у Хрв. и Слав.; међутим, х. Сабор примчио и. 1873. с малим изменама.

ХРВАТСКО ПРИРОДОСЛОВНО ДРУШТВО, у Загребу, осн. 1885. са задатком унапређења и популарисања прир. наука; часописи: Гласник и Природа.

ХРВАТСКО СОКОЛСТВО, 1. друштво х. Соко осн. 1874. у Загребу, у којем било и Немца (нем. терминологија), вежбало се по Шилсовом методу; нар. дух тек касније превлађује; 1877. Чех Хохман са старешином д-р Фоном развио сок. рад, осн. предњачки збор; 1904. на Сушаку осн. Хрв. сок. савез, чији начелник Драгутин → Шулце почео плодан рад; осн. течајеве, преводио књ., издавао вежбе и организовао 1. свесок. слет 1906. у Загребу; на 2. слету 1911. учествовали Чеси, Слов., Срби и Буг., из Загреба с. се ширило по Б. и Х., Далм., Слав. и Амер.; 1913. бројао Савез 19 жупа (2 у Амер.), 170 друштава, 15 000 чланова, 1800 нарантаја; после рата ујединило се 1919. у Јсл. сок. савез, а 1922. опет се одвојило у Хрв. сок. савез који развија свој рад по сок. начелима; 1925. одржан свесок. слет у Загребу, 1928. међусостепске утакмице на Сушаку; бројно стање било: 228 друштава с 20 000 чланова, 4 300 нарантаја; 5./12. 1929. Хрв. савез ликвидирао и већим делом прешао у Соко Краљ. Југосл.

ХРВАТСКО СТАРИНАРСКО ДРУШТВО, у Кинну, основано 1887. фра Лујо Марун и дон Франс Вудли са задатком да истражује и сабира ст. споменике из х. прошлости; д. саградилу у Кинну музеј и у њега сместило све нађене ствари; 1895. почело издавати орган **Старохрватског просјетје** (излазила до 1902.); после свет. рата изнине још неке св. овог часописа.

ХРВОЈЕ Вукчић → Вукчић Х. Хрвојев мисал, из поч. 15. в., писао га глагољцином пош Бутко, у Сплату или Омишу, за Х. Вукчића, чијим грбом и

ликом украшен; рукопис има ум. минијатуре и иницијале; био доспео у руке султана.

ХРДЛИЧКА Алекс (* 1869.), чешки антрополог, живи у Вашингтону; бави се изучавањем амер. Индијанаца; гл. дела: **Физичка антропологија, Антропологија, Ст. Американци**.

ХРЕЉА 1) бесар, срп. великаш, срп. погранични господар према Виз.; био превртљив и нудио услуге и Србима и Грцима; краљ Душан натерао га да се повуче у ман.; умро 1342. као монах Харитон у Рилском ман.; подигао црк. св. Арханђела у Штипу. 2) Х. од Новог Пазара, у нар. песмама звани **Х. Крилатица** или **Реља Бошњанин**, по свој прилици, великаш Х., чији се гроб налази у цркви Никољачи код Рашке. живео у 14. в.

ХРЕН, **хренак**, **рен** (*Armoracia laphathifolia* Gilib.), домаћа дуговечна биљка из фам. крсталица (Cruciferae); множи се из резица; корен одн. подземно стабло, стругано, употребљава се као зачин (дражи слузокожу и поправља општу исхрану); употребљава се и као лековито средство код скрофулозе, болесних десни и др.

ХРЕН Томаж (1560-1630.), слов. бискуп и противреформаторски писац; 1601. и 1603. спаљено многе прот. књиге; издао **Евангелија** уну листови, која доживела вест. број издања.

ХРЕСТОМАТИЈА (грч.), збирка изабраних песама или проних комада од разних аутора нарочито у наставне сврхе.

ХРИБАР 1) **Ангелик** (1843-1907.), слов. свентеник, композитор, хороваџа, проф. муз. на оргуланској шк. у Љубљани; компоновао око 200 композиција, већином црк. 2) **Иван** (* 1851.), слов. нац. радник и политичар, био посл. Царевинског већа и председник Љубљанске оп.; у почетку свет. рата ухапшен, затим конфиниран; 1918. као председник Нар. већа прогласио отцепљење Слов. од А.-У.; 1919. именован за посл. у Прагу, после проглашења Видовданског устава постао краљевски намесник за Слов., затим члан Врховног законодавног савета и сенатор.

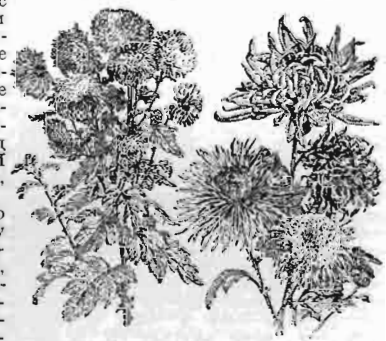
ХРИВИЊА, златни новац у ЧСР: 1 х = 100 круна или 4.953 четог злата.

ХРИЗАЛИДА (грч.), име које се каткад употребљава да означаи ступањ лутке у развију инсекта, нарочито лентира.

ХРИЗАНТЕМА, род кресница (*Chrysanthemum*, фам. Compositae) с језичастим и цвастим цветом; гаји се ради вел. мисисаве цветне главиче у безброј раса произведених од 1 врсте с И (*Ch. indicum*, japonicum); род има око 140 врста; у нашим крајевима преко 10. живе у слободној природи свуда, изузев јаче подводна места; зеласти, без длака, једногод. листа једанпут, ређе више пута нерасто делена, крупне цветне главиче, код једних са жутим ободним и средњим цветовима, а код других ободни бели; врта → бухач даје прашак против инсеката. **Хризантемски ред**, јап. орден; уставство га цар Муцу-Хито 1876.

ХРИЗО- (грч.), предметак у сложеницама са значењем: злато, од злата.

ХРИЗОБЕРИЈ (грч.), алуминат берилијума (ВеО. АЬО₃); ромбичан минерал жућкасто или маслинасто-зелене боје, велике тврдине (8.5); бистри и провидни х. употребљавају се као нажит; прозрачан варијетет, **цимофан** са леним светлосним рефлексом, који се на обло углачаној површини минерала исказује као светла узана пруга, покретна при најмањем покрету камена; јувелирско име му је **мачје око**; чувени су из Браз., са Цејлона и Урала.

ХРИЗОЛИТ (грч.), бистар зелен варијетет олинва који се употребљава као драги камен.

ХРИЗОЛОРА Манојло (1355-1415.), виз. научник; предавао грч. у Ит. и допринео развоју хуманизма

ХРИЗОПРАС (грч.), зелени (боја јабуке, празилука) варијетет калцедона; замењује драги камен.

ХРИЗОТЕРАПИЈА (грч.), лечење препаратима злата; примењује се код некојих облика ток. плућа.

ХРИПАВАЦ → капља велики.

ХРИСЕЛЕФАНТИН, код ст. Грка кип од злата и слонове кости.

ХРИСОВУЉА (грч.), златна була, златопечатна повеља; најважније повеље владари печатали златним печатом, који на пергаменту висио на свиле-ној траци; таква чувена Светостефанска повеља цара Душана ман. св. Арханђела.

ХРИСТИЈАН I-X, име данских краљева у ср. и н. в.; најинатији: 1) X. I, краљ (1448-1481.), уједино под својом влашћу Норв. (1450.) и Шведску (1456.). 2) X. II, краљ (1513-1523.), владао Данском и Норв.; заузео Швед. (1520.), али абачен од Густава Вазе; умро у ропству (1559.). 3) X. IV, дански и норв. краљ (1588-1648.); узео учешћа у 30-год. рату у Нем.; поткао га Валенштајн. 4) X. VIII, дански краљ (1839-1848.), до 1814. владао Норв., коју му одузео бечки конгрес и спојио у персоналну унију с Швед. 5) X. IX, дански краљ (1863-1906.); изгубио у рату с Пруском и Аустр. војводеине Шлезвиг, Холштајн и Лауенбург (1864.). 6) X. X (* 1870.) унук → 5), ступио на престо 1912.

ХРИСТИЈАНИЗАЦИЈА, тежња да се хришћ. религија прошири на цело човечанство, не само спољном организацијом него саобраћавањем свих тежњи духа људског принципима хришћанства; по времену и циљу универзална, хришћ. прк. од првих дана шири своје учење међу »све народе«, почев од Јевр. кроз Сирију, М. Аз., и даље на И., а касније по целом Рим. царству; поставши слободна (313. г.), она придобила нове нар. (Герм., Готе и др.), обухватила сву Евр., док на И. напредак зауставило мухамеданство; завршивши период ширења у 12. в., прк. обнавља мисионарство у 18. в. по Афр. Аз., Ј. Амер.; успеси локални без вел. замаха; много јачи утицај прк. у култ. погледу, јер хришћанство успело да евр. културу да свој печат и да је кроз векове учини хришћанском; ни један нар. у Евр., док није примио хришћанство, није могао ступити у ред култ. народа; сви култ. споменици, сва књиж. делатност и сва ум. настојања служила прк. која им давала импулса и прилике за стварање; у судству, законодавству, држ. управи свих евр. нар. примењени принципи хришћ. морала, иако хришћанство често служило разним владајућим системима (феудализму, апсолутизму); данас се утицај његов види највише у хуманом и каритативном раду у борби за традиционалне моралне вредности.

CHRISTIANOS AD LEONES (лат.), хришћане пред лавове, узвик Римљана кад би се десила каква несрећа за коју обично оптуживали хришћ.

ХРИСТИЋ 1) Коста (1852-1927.), мемоарист, из ст. породице X., син → 2); служио у дипломатији и био посл. у неколико престоница и 1897. мињ. правде; објављивао слике из живота ст. Београда у листу »Политички« и после у 2 књ.: *Записки старог Београдјанина*. 2) Никола (1818-1911.), правник и политичар. 1 од најбољих администратора у Срб. у 2. половини 19. в.; као мињ. унутр. дела и претседник владе (1867.), одлучно гонио хајдучију, готово савим угушио либералну опозицију, због чега по кр. Михаиловом убиству стањен у пензију; у полит. животу поново ступио у доба краља Милана, који га поново узео за претседника владе и мињ. унутр. дела (1883. и 1888.). 3) Никола Љ. (* 1884.). див. ген.; први ађутант Њ. В. Краља; учествовао у ратовима 1912-1914. у биткама на Брдици, Перу, Дрини и Колубари; као истакнут коњички и гшб. официр био командант обласне и коњ. гвизије; војни писац. 4) Стеван (* 1885.), композитор, био диригент Беогр. филхармоније и директор опере; активно учествовао у стварању опере у Београду; мајстор инструментације, његова дела израз јаке муз. личности; показује импресионистичке тенденције, које најбоље изражава кроз оркестар; компоновао оперу *Сутон* и балет *Охридску легенду*, муз. у нац. тону за комед. *Чучук-Стана*, ораторијум *Васкрсење*, хорове *Јесен*, *Звезда*, *Дубровачки реквијем*, нарочито опере у *в* и *е*-молу; од соло-певама истичу се: *Јесења елегја*, *Попов*, *Новембар*.

ХРИСТОВ 1) Добри (* 1875.), буг. композитор, проф. муз. академије у Софији, диригент; првенствено вокални композитор; његов значај у буг. сличан значају Мокраичевом у срп. музици; компоновао

много хорова (*Ганипата мајка*, *Кинисало моме*, *Дарина*) и песме у духу нар. мелодија (нпр. циклус коледних песама); прк. муз. дао прилог у *Литургији* за меш. хор, а хармонизовао и старобуг. прк. напеве; писао и инструмент. дела: увертиру *Ивајло*, 2 балк. свите, *Тутраканска епопеја*; написао: *Ритмички основи нар. музике*, *Општу теорију музике*. 2) Ивас (* 1892.), буг. песник, симболист, песник страха и стрепње од смрти; збирка *Пропаст*. 3) Кирил (* 1875.), буг. песник, б. проф. унив., као песник чист лирик, кроз субјективан, мајстор израза и живе боје; збирке: *Изабране песме*, *Самодивска китка*, *Химне зори*, *Сунцокрети*, неколико ратних патриот. збирки, *Прашки сонети*; драме: *Грађење куле вавилонске*, *Бојан Мајосник*, *Охридска девојка*, и др.; романи и приповетке: *Огњени пут*, *Тамне зоре*, *Сањари*, и велики еп *Чеда Балкана*, еп о 1. балк. рату; плодан преводилац.

ХРИСТОЛОГИЈА (грч.), учење о Христу као богу и човеку, о чему највише у хришћанству расправљано; скоро све Јереси потичу од погрешног учења о Христу.

ХРИСТОС (грч.), помазаник, месија; назив → Исуса из Назарета који означава да је он прави помазаник божи; о месији пророци прорекли да ће извршити троструку службу: царску, првосвештеничку и пророчку; за те службе се у Ст. завету обично помазивало уљем; Исус помазан св. духом, а не уљем.

ХРИСТОФ I-III, средњев. дански краљеви.

ХРИШЋАНИ, назив за припаднике Христове вере, постао у Антиохији у апостолско време, а дотле обичнији назив верни, браћа, свети; непријатељи их звали Галилејци (Исус био из Галилеје), Назаретани (живео у → Назарету). Гоњење х., почело најпре од Јевр., а после од рим. владара; стављани на муке и убијани; г. х. пма 10., најрозвнија: 1. Нероново (64-68. по Хр.), кад убијени и апостоли Петар и Павле (67.), и 10., за цара Диоклецијана (302-311.); у г. х. погинуо вел. број мученика, које хришћ. прк. слави као светитеље; г. престало тзв. миланским едиктом цара Константина (313.).

ХРИШЋАНСКА ЗАЈЕДНИЦА МЛАДИХ ЈУДИ, УМСА, установа по енгл.-амер. узору, тежи да чланове, особито студенте, васпита у заједничком, хришћ. побожном животу, помоћу предавања, чајанки, песама, излета, летовања; вел. пропагатор Џон Мот, проф. унив., обичао све свет. унив. ради оснивања ХЗМЈБ; постоји и код нас.

ХРИШЋАНСКА УМЕТНОСТ → старохришћанска ум., → средњев. уметност.

ХРИШЋАНСКИ СИНДИКАТИ, који оријентисани у духу х. социјализма и припадају Међунар. конфедерацији х. с. са седиштем у Хагу; у Југосл. х. синдикалну организацију претставља Јсл. строковна звезда са седиштем у Љубљани, осн. 1909.

ХРИШЋАНСКИ СОЦИЈАЛИЗАМ, настоја да привуче раднике и да их отица утицај антихришћ. с. и комунизма; настало утицајем кат. прк. крајем 19. в.; своје теориске и тактичке поставке прни из посланице *Regum novarum* папе Леона XIII из 1891.; нарочито активан у политици.

ХРИШЋАНСТВО, религија осн. од Исуса Христа, у ширем смислу скуп свега што се у његово име учило и радило; Христос осн. х., »пут, истина и живот«; настало из ст.-зав. религије о 1 богу, коју сачували Израјљци, али која била формализована; Христос је оживљава новом стваралачком рел. свешћу; по његову учењу однос бога и човека непосредан, очински, без ропског страха, личан: крајњи циљ: сједињење с богом, да сви буду »синови« као што је и Христос син божи; ст.-заветна месијанска идеја дошла овде до пуног изражаја, али разочарала Јевр., који очекивали месију као полат. ослободиоца и зем. цара; Христос долази као спаситељ у духовном смислу, да подигне морално палог човека, да га својом смрћу на крсту спасе од греха, измири с богом и уздигне човечје достојанство; у х., разрађеном нарочито у Павловим посланицама, уздиже се идеја вере и дела насупрот ст.-зав. испуњавању зак. и приношењу жртава; идеја бога као оца, који из љубави шаље сина да спасе свет. и идеја о царству божијем, осн. догме х.: учење о троструком божијем (отац, син и св. дух), о Христу као богу и човеку, разликују га од др. религија; у моралном погледу љубав према богу и ближњем основна и једина знајност; висока морална вредност и соп. реформе даде х. свет. значај; препорукај изнутра, уздизање личности човекове изнад свега, проширење месијанске идеје на део свет, борба против греха и зла у трпљењу и кајању, тежња за будућим жи-

вотом у царству небеском, ушла у човечанство и имдуле и обогатила читав друштво живот; спасење и подизање рода човечег дало ист. н. правад; наглашава се често утицај грч. флз., нарочито платонизма на догматско учење х. (Христос као «речк божја») и столицама на учење о моралу; новији писци виде и многе елементе индских религија примењене у х.; методе новолатонизма у тумачењу догми и морала примењивали касније у х. схоластици; х. није могло бити поштеђено од примене резултата постигнутих у развиту људске мисли, као ни од општечовечанских принципа сваке рели.; ширењу х. помогла организована заједница верних — црква, којој Христос дао универзални значај и циљ, да сви једно буду; прошавши кроз почетне фазе комуналног живљења, затим кроз борбе са ет.-зав. утицајима и очекивања брзог повратка Христовог (хилијазам), црква, вођена по учењу апостола невидљивим управљањем Христом, брзо напредује; сједињено човечанство под Рим. царством, заступом ап. Павла, сазнало убрзо за н. религију, која учењем о једнакости свих, па и робова, примана као нада и решење соц. кризе; гоњења и борбе рим. царева (од 64.-313. год.) нису могле, уз опште прилике, сломају опорно х., и за Константина Вел. проглашена слобода исповедања; од 4. в. посвећује х. пажњу унутарњој организацији и борби с лажним учењима (→ Јерес), која се завршава у 7. в.; тад оно придобило н. евр. народе. преузима улогу култ. и цивилизаторску, у чему показује у ср. в. вел. успење; сав просв. и ум. живот прожет код свих нар. једино х., које у ренесанси добила античке елементе; међутим, општи развитац нар. даје свој печат и х.; на И оно се сједињује с држ., служи Јој и долина нац. карактер, док на З оно прихвата идеју црк. државе и у напској власти развија до кулминације; то доводи до сукоба у 9. в., а касније и до распада црк. (1054.) на и. и зап.; реформација покушава да х. одвоји од световне власти и поврати у првобитно стање, али се тим протестантизам удаљује много од чистог х.; тако се развија у римокатолицизму, православљу и протестантизму, јер покушаји сједињења нису још успели; иако расцепљено х. је и поред борби (с мухамеданством и антипр. духом) успело да придобије око 800 мил. најкултурнијих делова човечанства, који дају правад ист.; мисионарске тежње у њему јачају непрестано; у новије доба држава вел. борбу с новим безбожничким струјама, које му од фрц. револуције подривају темеље; у науци и ум. х. током векова давало надахнућа и полета свој култ. делатности човечанства, па се не може издвојити из ист.; пребадује му се да је често из моралних обзира спутавало слободан дух; у данашње доба многи писци под утицајем х., а у ркат. прикљ. јаке тежње да се сав култ. и ум. живот саобрани хришћ. духу, сматрајући да х. није рекло своју последњу реч; те борбе увек постојале и оне биле израз вечитих тежњи црк. да свој дух и учење наметне човечанству, што изазивало отпор у разним облицима, према култ. стању човечанства.

ХРКАЊЕ, у току сна гласно дисање кроз уста, мана која се тешко сазбија; покушати буђењем и саветовањем да се не дише кроз уста.

ХРОВИТА (Hrosvitha, око 932. — после 1000.), нем. калугерица у Гајтсбаху, писала драме по Теовеници, легенде, јупачки спев (све на лат.).

ХРОМ, Сг. хем. елемент, метал, атом. теж. 52,0, тачка топљења 1580°; спев. теж. 6,8; гл. руда хромит; добива се већином тхи. у ет. пелима, у облику ферохрома, легуре гвожђа са око 60% х., из хромита у присуству угљена; претанање се ослобађа од раствореног угљеника; чист х. је сјајан, сребрнесто-сив; врло је тврди и пара стакло; постојан је на ваздуху и под водом; у киселинама, нарочито у азотној, пасивира се и постаје неактиван; служи у вел. количинама за израду хромног челика, који је знатно тврђи, живавији и отпорнији од обичног челика; због своје велике постојаности на ваздуху све се више употребљава за електролитичко претварање — хромирање — различитих металних предмета; чист х. се може добити само редукцијом његовог оксида металним алуминијумом (термит-процес); редукцијом његовог оксида са угљеном добијају се различити карбиди; због многоструке употребе веома тражен, али његова продукција мала, јер налазишта ретка; важније држ. које производе х.: Ј. Родезија (100 000 т), СССР (60 000), Аз. Турека (70 000), Н. Каледонија (85 000), Југосл. (50 000), Брит. Индија (30 000), Грч. (10 000) итд.; у Босни 2 рудника х., али од много већег значаја рудници у Вард. Бан.,

код Скопља, у подножју Шар-Пл. и код Валадова, чија руда одлична (50% х.); у Срм. има 8 предузећа за експлоатацију х.; х. из јел. рудника већином се извози; 1934. произведено 47 380 т рудаче, а извезено 27 634 т у вредности 13 152 282 д. **Хромно жутило**, венитачка минер. боја, по хем. саставу хромат олова; променом услова приликом израде добијају се различите нијансе, од лимунастожуте до наранџастопрвене; употребљава се као кречна и улана боја, за бојење хартије, тапета, трамина итд. **Х. кожа**, штављена х. солима, има голубију боју, живава и еластична, лако пропушта воду; употребљава се за израду транспарентних каишева и обуће. **Х. штављење**, чињење кожа растворљивим х. солима.

ХРОМАТИКА (грч.), у муз.: следовање полуостепена, којих у скали има 12; наступа и применом хроматских знакова за повисавање и снижавање; стављањем тих знакова испред дијатонских тонова добијају се хром. тонови. **Хроматски**, бојадисан. **Х. аберација** → аберација х. **Х. стив**, који заснован на → хроматичи мелодиској и хармонској. **Х. тон**, који се добива променом осн. тона помоћу х. знакова. **ХРОМАТИН** → хелично једро, хромозоми.

ХРОМАТОФОРЕ (грч.) → пластида.

ХРОМИТ (грч.), оксид гвожђа и хрома (FeO. Cr₂O₃). тесералан минерал; најчешће се јавља масиван, зрнаст или једар, мркоцрп, тврдоће 5,5; једина руда хрома, јако распрострањен у серпентинама; гл. налазишта: М. Аз., Канада, Индија; код нас: Орашје и Рожден (Морихово), Лојане (код Куманова), Семењеве (код Ужица), Дубочица у Босни итд.; има разнолику употребу, нарочито у инд. челика.

ХРОМОЗОМИ (грч.), већином кончасте творевине које постају из једрове мреже, видно се јављају у једру за време митотичне деобе, имају одређену, али веома сложену грађу, недовољно познату; значајно да број х. у хелијама 1 биљне или живот. врсте константан; тако нпр. у телесним хелијама човека има редовно по 48 х., код лука 16, боба 10; само у одређеним фазама развића тај се број своди на 1/2 (полне хелије, хаплофаза, гаметофит; → редукција х., хаплоидан); у једрима многих биљака и животиња занеча се важна чињеница да х. више или мање различити по величини и облику, пошто индивидуе постале од оплођеног јајета имају у својим једрима 2 хромозомске гарнитуре (од оца и матере по 1), то се у диплофази налазе увек парови х. исте величине и облика (хомолози парови); тело х. показује често по 2 крака који су раздвојени 1 дубљим усомом; према томе да ли је усак по ердини или ближе 1 крају, краци су једнаки или неједнаки, а х. симетрични или асиметрични; извесни х. носе на 1 крају трабанте или сателите, лопасте или др. облика делове који с телом х. у вези неким концем; х. се у митози правилно деле по дужини и на тај начин се супстанца сваког х. равномерно полови и преноси на н. једра; х. се одликују индивидуалитетом и континуитетом; одржавају свој идентитет као индивидуе за све време живота; међу доказима њиховог индивидуалитета и континуитета најважнији: њихов постанак деобом, појава у константном облику, величини и броју, њихова појава на истом месту у профази на којем су ишчезли у телофази; индивидуалитет не искључује могућност променљивости х. која настаје етапањем (мултипли х.), фрагментацијом и изменом хомологних елемената (за време хизматиније); те варијације само доказ сложене природе х.; х. се приписује највећа улога у процесу → наслеђа; сматра се да су они носници наследних фактора или гена, при чему поједини х. садрже само одређене гене; хетерохромозомима (идиохромозомима, акцесорним или полним х.) називају се нарочити х. који се разликују од осталих и који, мисли се, у вези с одређивањем пола биљака и животиња. **Редукција х.**, сложена хелична појава, изражава се видљиво у свођењу нормалног (диплоидног) броја х. на 1/2 (хаплоидан број), тесно везано за појаву оплођења; врши се било у току образовања гамета, било много раније, кад год одмах после оплођавања; гамети имају увек редуктован број х. само 1 хромозому гарнитуру, тако да се приликом оплођења васпоставља диплоидан број; оплођења јајна хелија има 2 хромозомске гарнитуре, по 1 од м. и ж. гамета; процес р. се изврши у току 2 хеличне деобе; тим деобама постале хелије (тетраде) добијају редуктован (хаплоидан) број х.; у почетку 1. деобе по 1 од оца и матере налазе се груписани у парове (конјугација х., бивалентни х., гемини); кад се сваки од њих још и подели, од сваког пара хомологих х. постаје по 1 група од 4 (хромозомске тетраде, квартети); на крају ове деобе свака од 4

постале хелије добива по 1 х. сваког квартета; таквом расподелом врши се и одвајање х. хомологних парова, што поред својења броја на 1/2 чини суштину појава р.; гамети имају само по 1 х. сваког пара, било од оца било од матере; х. хомологних парова распоређују се на гамете у слободним комбинацијама; број могућих комбинација ограничен. што зависи од већег или мањег броја х. дотичне биљне или живот. врсте; како х. носиоци наследних фактора, појава р. од веома вел. значаја за објашњење распоређивања тих фактора на потомке по Менделовим законима (хромозомална теорија наслеђа).

ХРОМОПЛАСТИ (грч.), жуто или црвено обојени делићи цитоплазме дају боју многих цветова и плодова; наранџаста боја мркве (корена) такође; х. постају или из леукопласта или из хлоропласта; њихова улога еколошка.

ХРОМОСФЕРА (грч.) → Сунце.
ХРОМОФОРЕ (грч.), карактеристичне атом. групе које у саставу молекула хем. јединица (органичких), погодне везане са др. радикалима угљоводоника условљавају боју; најважније х. су групе: $C=C$, $C=O$, $C=N$, $NC=N$, $N=N$, $N=O$.

ХРОМОФОТОГРАФИЈА, начин фотографисања који омогућава добивање позитивне слике у прир. бојама предмета (→ директни начин снимања у прир. бојама и индиректни начин х.).

ХРОНИКА (грч.) 1) кратко бележење важних догађаја по реду дешавања, летопис. 2) део новина у којем се пише о дневним догађајима и новостима. Хроничар, који води хронику, бележи дневне догађаје. Хронички, који се односи на хронику.

ХРОНИНТЕН, пров. (2 498 км², 392 000 ст.) и варош (103 000 ст.) у Хол., трг за житарице, стоку и сточне производе; ткст. инд. и прерада дувана; унив.

ХРОНИЧАН (грч.), дуготрајан. Х. болест, настаје после акутне или се самостално развија, има дуг ток с повременим побољшањима одн. погоршањима; може бити излечива и неизлечива.

ХРОНОГРАФ (грч.) 1) врста опште историје у срв. 2) сат за тачно обележавање времена.

ХРОНОЛОГИЈА (грч.) 1) бележење времена у вст. догађајима како текли 1 за другим. 2) ред којим теку догађаја. Хронолошки, који одговара хронологији, оно што иде временски једно за другим.

ХРОНОМЕТАР (грч.), прецизан часовник за мерење времена, на броду важан инструмент за пловидбу.

ХРОНОС, Кроп, 1 од шесторице м. титана, потомака Уранових, бог времена и жетве, отац Зевсов; претео власт свом оцу Урану (→ сл.).

ХРОТА (chrotta), гудачки инструмент ст. Келта, 1 од протина наших гудачких инструмената на којем се свирало луком.

ХРСКАВИЦА, врста животног ткива сграђена, позрпј хрскавичавих ћелица, од еластичне и релативно чврсте осн. орг. суштине која садржи фина везивна влакна (фибриле); према грави и изгледу, х. може бити хијалинска, влакнаста и еластична; хрскавичаво ткиво улази у састав скелетних органа или њихових делова код кичмоспака; у току развића унутарњег скелета она претходи образовању костију.

ХРТ, пас за лов на брзину, јако издужених линија, танак, најбржи пас; неколико раса. Арапски х. слуги, врста издужених паса, пореклом из сев. Афр., малих начуљених ушију, кратке жуто-беле длаке. Балеарски х., карниг, прождрљив зечар, издужена облика, начуљених ушију, кратке црвенкасте длаке, с белим пољем испод врата и на доњим деловима ногу. Х. барзој, пас пореклом из Рус., издуженог облика, висок и јако сух, прелоњених ушију, дуге мрке или разнобојне длаке.

ХРУШИЦА (ит. Selva del Piro), горски ланац сз. од Постојине; најдужиња део носн име Нанос (ит. Monte Re).

ХРУШТ → гундџ.
ХРЧАК (Cricetus), шарени глодар злепастог тела из породице мишева, у облицима има кесе за пренос хране; штеточина.

ХРЧИЋ Фран (* 1876.), песник, приповедач и драматичар; гл. дела драме: У сумраку, Море, Велика жртва; писао књиж. критике и приказе.

ХСИ-КЈАНГ → Сикјанг.

ХСИЈАНГ-ТАН → Сјангтан.

ХСИН ЦИЈАНГ, област (1,4 мил. км², око 2,5 мил. ст.) у Џунгарији (Кина), степског карактера; највише сточарство.

ХСИНГАН → Синган (Сиан).

ХТЕЊЕ, душевно стање које претходи извођењу вољне радње; у њему разликујемо 3 момента: 1) знање циља радње, 2) свест и могућност извођења те радње и 3) свест о њеној вредности.

ХТОНСКИ (грч.), земаљски, подземни. Х. богови → подземни богови.

ХУАЛАТИРИ, вулкан на Андима, Ј. Амер. (на граници Чилеа и Боливије); највиши врх преко 6 000 м.

ХУАЉАГА, р. у Ј. Амер., д. притока Амазона, дуга 1 200 км и пловна.

ХУАН 1) Аустриски (1547.-1578.), ванбрачни син Карла V, шп. војсковођ; угушио устанак Мориска у Гранади (1569.-1570.), потукао Турке у поморској бици код Лепанта 1571., заузео Тунис (1573.); стајдер у Низоземској 1576. 2) Мануел (1282.-1348.), шп. књижевник, инфант и синовац Алфонса Мудрог; најбоље му дело: Гроф Луканор, збирка крајних приповедака од којих свака на крају има моралну поуку у стиховима.

ХУАН ФЕРНАНДЕЗ, острвска група (185 км²) у Великом Ок., припада држави Чилеу.

ХУАРЕЗ Бенито (1806.-1872.), претседник Мексиканске риб., противник Фрц. и цара Максимилијана ког заробио и стрељао; унапредео економију своју држ.

ХУАСКАРАН, плани. (6 765 м) у држ. Перу (Ј. Амер.), на обали Великог Ок.

ХУБАЈ Јене (* 1858.), мађ. виолинист, композитор, проф. и директор муз. акад. у Будимпешти; поред педагошке делатности, компоновао: 3 опере, 4 симфоније, концертне етиде, Романтичну сонату за виолину и др.

ХУБАЈ, Хобал, најважнији бог у Мекси пре ислама.

ХУБАТ Матеј (* 1866.), проф. певања, диригент Глазбене матице, директор конзерваторијума, интендант Нар. гледалишца у Љубљани; за име Х. везано муз. и нап. буђење код Слов., уздигао хорску ум. и својим концертима извођавао слов. муз. опште признање; његова обрада нар. и црк. песама веома ефективна.

ХУБЕР Хаис (1852.-1921.), швајц. композитор, проф. и директор муз. шк. у Вазелу; искористиоје нармotive као теме за своја дела; компоновао: 5 опера, 9 симфонија, концерт за виолину и оркестар, 13 соната, хорова, соло песме и др.

ХУБЕРТ св. († 728.), бискуп у Лијежу, заштитник ловаца; по легенди обратио се на покајање кад му се у шуми јавио јелен с крстом међу роговима; слави се 3./11.

ХУГБАЛД (840.-930.), флајдриски монах, муз. теоретичар, директор певачких шк.; увео јасније обележавање мелодиског кретања; да се слогови запнеују између погних линија, разних по висини, са чије стране стојало т (део тон) и s (полутон), а што омогућавало неважно да песме тачно певају; 1. писао и о начину двогласног певања.

ХУТЕПОТИ, испочетка подругљиво име, касније општи назив за Фрц. и швајц. калвинисте; водили многе ратове да добију слободу вероисповедања; сва права добили тек за Наполеона.

ХУГО од Санкт Виктора (1097.-1141.), схоластик и мистичар, старешина пик. августинског маи, у С. Виктору крај Париза; осн. мистичког правца.

ХУД Томас (Hoод, 1799.-1843.), енгл. песник и хуморист; особите популарности његова Песма о кошуљи и Мост уздасаја.

ХУДАНСКА КОКОШ, пореклом из Фрц., добивена укрштавањем падуанске и доркинг к.; ср. величине, тежи до 4 кг; вел. љубе на глави с дугим перјем, пуна репа, голих пепељастих ногу с 5 прстију, црна с белим перима по телу, креста у виду хрastoвог листа; отпорна, добра меса и добра посеља.

ХУДЕЦ Јан (* 1856.), чешки писац и преводилац, писао чланке о јел. књиж., превео и препевао многобројна дела из јел. књиж.: Горски вијенац од Његоша, поједина дела Шеное, Веселиновића, Лазаревића, Лесковара, Јакшића, Матавуља, Куличића, Балског, Машаћа, Нушића, Трифковића, И. Војновића, Огризовића, П. Петровића-Педије, Човрића, Косора, Димовића.

ХУДОЛЕТНИЦА (Erigeron, фам. Compositae), једногод. или вишегод. биљка, велим делом из С. Амер.; ободни цветови главича језичастии, црвени, љубичасти, бели, наранџастии; више врста баштенске украсне биљке. Е. canadensis, једногод. коров донесен у Евр. у 17. в. из С. Амер. и данас освојио

цели свет (космополит); нагло његово ширење омогућено његовом отпорношћу (не бира земљиште), огромном продукцијом плодова која се лако разносе ветром (има преко 100 цветних главца); његово нагло развијање и ширење претсказује лошу годину, тј. неповољне услове за развој кописних усева.

ХУДОН → Удон.

ХУЕ, месео (43 000 ст.) Анама, Фрп. колоније у Индокини.

ХУЕЛВА, варош (45 000 ст.) и пристаниште у Шп. на обали Атланског Ок.; извор бакара.

ХУЕРТА (шп.), вртови и баште у сувљим областима Шп., који се одржавају наводњавањем.

ХУИСМАНС Жори Карл (Huysmans, 1848-1907.), фрп. писац хол. порекла, био присталица натуралистичке шк., доднине се бавио окултизмом, и најзад постао убеђени католик; романи: **На путу**, **Катедрала** и др.; студије из области ум., прк. пет.

ХУК Роберт (Hooker, 1635-1703.), енгл. математичар и физичар, дао осн. законе у теорији еластичитета.

ХУКАР, р. у Шп., дуга 510 км, улива се у Сред. М.

ХУЛАГУ, унук Чингиз-хана, монголски освајач који 1258. заузео Багдад и погубио последњег абасидског владара с већином стан.; 1. владар или илхан (1256.-1265.) из династије Илхана или перс. Монгола (1256.-1344.).

ХУЛК (хол.-енгл.), ст. брод, неупотребљив за пловиду, удељен за касарију или слагалиште.

ХУМ, мало кречњачко узвишење које се диже с равниг дна неког кареног поља.

ХУМ, ст. назив за обл. која се простирала од Траваније до черетњанског подручја; обухватала од Курна у Приморју до Бекије; понекад се обл. називала и Захумљем, које било ужи појам; од 15. в. замењен именом Херцеговина. **Хумска спархија**, осн. је 1219. св. Сава са седиштем у Стону, а с намером да сузбуди активност кат. пропаганде у хумској обл. 1. еп. Иларије био 1 од најбољих његових сарадника; средином 13. в. седиште пренесено у ман. св. Петра на Лиму; 1333. краљ Душан продао Стол Дубровчанима, који за кратко време успели да угуше православе; седиште Х. е., која ипстала митрополија вероватно око 1346., било у 15. в. у ман. Милешеву; почетком 16. в. осн. п. митрополитска резиденција у херц. ман. Трпдошу, где било седиште «полхерцеговачког» митрополита, док се седиште 2. половине, све до Василија Острошког, налазило у Вијелом Пољу.

ХУМАН (лат.), људски; човечан, човекољубив, милосрдан, осетљив према туђим патњама. **Хуманитет**, човештво, скуп особина којима се човек разликује од животиње, тј. дух и осећај изражени у науци и ум.; идеал образованости, од 19. в. познат под именом хуманизма. **Хуманост**, човечност, човекољубље, милосрђе, осетљивост према туђим патњама.

ХУМАНИЗАМ (нлат.) 1) култ, покрет из почетка ренесансе, који тежио за образовањем путем проучавања античке књижев.; вође х.: Тома Мор, Буханап, Еразмо Ротердамски, Липсиус и др. 2) фаз. учење по којем слободан човек етички идеал и по којем човек оди. људски дух мерило свих вредности. **Хуманиора** (лат.), световно образовање на основи ст. грч. и рим. културе за разлику од црк. образовања (у ср. в.). **Хуманист** (нлат.), присталица хуманизма; човек који познаје класичне јез. и књижев. **Хуманистички**, који се односи на хуманизам. Х. гимназија, у којој се даје класично образовање (→ класична г.). Х. науке, филозофија, лингвистика, историја.

ХУМАНИТАРИНИ ФОНДОВИ, органи преко којих се у најној земљи спроводи осигурање саобр. особља, постоје при свим обл. жел. дирекцијама; осигурање саобр. особља врши се по одредбама Зак. о осигурању радника од 1922. с допунама које одговарају посебним потребама саобр. особља; контролу над х. ф. врши Мет. саобр.

ХУМАТИ (нлат.), хумусни → земљити, колонида хумусна јединица са свим особинама зеолига, способна да апсорпцијом везу на својој површини најгоње и да их размењују с катионима земљиног раствора; састав апсорбованих јона има за х. иети значај као за минер. зеолиге.

ХУМБОЛТ (Humboldt) 1) **Александер** (1769-1859.), нем. природњак и филозоф, путовао у Јонит. и дипломатским мисијама по земљама Ср. и Зап. Евр. и ишао на научна путовања по Амер. и рус. Аз., одакле доносио многа проматрања и богате природњачке збирке; гл. дела **Козмос**, огромно дело (из Фрц.), путовање по лодуларским областима Новог Континента, **Средња Азија** и др. (→ сл.). 2) **Вилхелм**

(1767-1835.), брат → 1), дипломат, пруски министар, научник и књижевник, пријатељ Гетеа, Шилера и браће Шлегел, свестран радник; као полтиичар радио против бирократизма, осн. берлински унив.; нарочито радио на псих. истраживању разних јез., писао о Гетеу и Шилеру, итд.

ХУМБОЛТ РИВЕР, Хумболтова Река, у С. Амер., у држ. Невади, дуга 500 км, улива се у Хумболтово Ј. (350 км²).

ХУМЕ David → Хјум Дејвид.

ХУМИДНИ (лат.), влажни. Х. клима, влажна клима.

ХУМИНА, карена обл. између Љубиња, Стоца и Љубушког (Прим. и Зет. Бан.); земљр. слаба, гл. занимљиве сточарство; због осушнице у летњој паши, стока се преко лета гони на сев. херц. планине.

ХУМИФИКАЦИЈА (лат.) → хумус.

ХУМЈИ Вацлав (* 1880.), виолинист, члан загреб. квартета, проф. муз. акад. у Загребу.

ХУМЉАЦИ, сгаи, → Хумине или Хуминне, од старине се баве сточарством и са стоком крећу на пл. у сев. Херц.

ХУМО Хамза (* 1895.), приповедач и повинар; учио флз. у Загребу и Бечу и као припадник нац. омладине страдао за време рата, писао еротичне песме **Град рима** и **ритмова**, песме у прози (**Са плача источних**) и приповетке: **Грозданик кикот**, **Под јарвљем времена**, **Случај Раба сликара**; дао животишне слике из живота мусли.; сензуалан и еликовит.

ХУМОР (лат.), особина људског духа да у лакој потсмеху комично истиче као узвишено; пронађена вештост која се крије под озбиљношћу. **Хуморска** (ром.), шаљива причина. **Хуморист** (нлат.), писац који ишче шаљиве и духовите фелетоне, приповетке, романи. **Хумористички**, који има у себи хумора; весео, шаљив.

ХУМЕРДИНИК Енгелберт (1854-1921.), нем. композитор, проф. Високе муз. шк. у Берлину; у операма донекле под Вагнеровим утицајем; најбоља му опера **Хензел и Гретел**; компоновао: гудачки квинтет, хумореску за оркестар и др.

ХУМУС (лат.), специфична орг. материја која се стара на поврнини земље услед разлагања биљних и живот. отпадака; његово стварање (хумификација) већином чисто биол. процес и врши се под утицајем нижих и виших организама (глисте, мрави, инсекти, ситни глодари), али прави хумификатори гљиве и бактерије, чији рад помажу аерација, влага и темп.; у пољопр. добар тзв. **благ х.**, који засићен базама (специјално калцијумом); има вели. значај у исхрани билага и поправци физ. особина земљишта; **кисели х.** штетан по земљиште и по култ. биљње.

ХУНА Лудвиг (* 1872.), аустр. писац; ист. романи: **Официр**, **Мона Беатрица**, **Вук у јурптуру**, **Орсинијена звезда**, **Борба за бога**; у драми се огледао с мање успеха.

ХУНАЈИ Иби Нехад (809-877.), ар. мед. писац, саставио 1. удубених очних болести; познат и као преводилац Аристотелових. Платонових и Галенових списа.

ХУНАН, провин. у ср. делу Кине; гл. место Чангша.

ХУНДРЕДВЕЈТ (hundredweight), → енгл. мера за тежину; 1 т дели се на 20 х. има 50,8 кг.

ХУНСРИК, део Рајнских Шкриљастих Пт. између Рајне, Сара и Мозела, површ. висока око 300 м, усечена у старије стене; исп. шумом.

ХУЊАДИ Јанос (1387-1456.), у нар. песмама познат под именом **Сибњанин Јанко**, угледан мађ. великиш, истакао се у борбама с Турцима, у којима односно вел. победе и имао тежике поразе; с деспотом Ђурђем успешно водио организиву, али без њега тешико страдао код Варне 1444.; његов пораз 1448. на Косову ушао у пословицу; те год. имао општар сукоб с деспотом Ђурђем и дошао у његову тачницу, из које се ослободио после тежких обавеза; био изабран у Мађ. за малолетног краља; умро од куге, пошто с Иваном Капистрамом сјајно одбранио Београд од Турака, које водио султан Мехмед-ел Фатих, 1456.

ХУЊЕ, провин. у ср. Кини; гл. место Вучанг.

ХУРАСАН, покрај. у и. Персији.

ХУРБАН-ВАЈАНСКИ Светозар (1847-1916.), челник књижевник, сликао ср. сталне словачког друштва; најбоље му дело **Сува грана**, роман; у поезији има јед. мотиве (стихована Јадранска нисма, путопис **Бока Которска**).

ХУРИЈЕ (ар.), девојке у исламском рају → цехенету.

ХУРИЈЕТ, објава о уставном животу у Тур. настао 10./6. 1908.; изазвали га Младотурци упуцањем рус.-енгл. споразумом у Ревалу, да се питање реформа у Македонији узме енергичније у поступак; х. био топло поздрављен од свих хришћана у Тур., јер се веровало да доведе потпуну равноправност; међутим, брзо се видело да и Младотурци првенствено држе до превласте мусли.; нарочито развили акцију да што брже проведу тзв. османизацију тур. поседа у Евро.

ХУРОНИ, Вајандоти → Хјурони.
ХУРУФИТИ, шињитска секта која много утицала на учење → бекташија.

ХУС Јан (1369.-1415.), чешки свештеник и проф. теол. на унив. у Прагу; потиснуо Немце с Карлова унив., извршио реформу чешког јез. и правописа и тиме ударио темељ н. чешком књиж. јез.; под утицајем енгл. теолога Виклифа напао кат. црк. и продају индулгенција, због чега био искључен из кат. цркве, затим на црк. сабору у Констанци 1415. осуђен и спаљен на ломачи, и поред гарантног писма које му дао нем. император Сигмунд; његови следбеници → хусити водили дуге ратове (1419.-1431.) са Сигмундом, али због неслоге били побеђени (на сл.: Ј. Х. на сабору у Констанци).
ХУСАРИ (мађ.), првобитно тешка коњица, најпре

код Мађ. (15. в.), па код Немаца; затим лака; у 17. в. образују се у Аустр. први хус. пукови, после и у др. земљама.

ХУСЕЈН 1) син халифе → Алије, шињитски мученик (→ шињити). 2) Камил, ег. султан (1914.-1917.). 3) Рахми, веома плодан тур. романописац лакше врсте; био савременик књижевника око Срвети-Фулуна (→ Тевфик Фикрет), али није био приљен у њихово коло. 4) Цахид (* 1875.), тур. новелист, политичар и новинар (покретач Танина, гл. младотурског органа); гл. збирке новела: Живот у машини и Сцене из стварног живота.

ХУСЕРЛ Едмунд (* 1859.), нем. филозоф, претежно догматичар; дела: Логичка истраживања, Формална и трансцендентална логика и др.

ХУСИСТАН, пров. у јз. делу Ирана (Перс.), богата нафтом.

ХУСИТИ, присталице Јана Хуса у Чешкој; после смрти краља Вацлава IV водили борбу против његовог наследника, нем. цара Сигмунда; хуситски покрет имао нац. противнем. и соц. обележје; временом х. се поделили на 2 странке: таборићане, који били радикалнији, и утравкисте, умереније; то искористили папа и цар Сигмунд који базелиским компактима (1431.) дозволили утравкистима причешћивање у оба вида, па с њима заједно напали на таборићане и потукли их код Линања, 1431.; после свет. рата у ЧСР обновљена хуситска црк.

ХУТБА (ар.), проповед у гл. џамијама коју званични проповедник држи у петак пре клањања.

ХУТЕН Улрих (1488.-1523.), нем. књижевник и теолог, жесток бранилац хуманизма и Лутерове реформе, нападао кат. свештенике и калуђере и покушао да дигне против њих нем. плество и народ.

ХУХ Рикарда (* 1864.), нем. књижевница неоромантичног правца; роман Велики рат у Нем. (најбоље о 30-год. рату), песме, новеле, огледи о књиж., рел. и соц. питањима; студије: Цветање романтике, Пропадање романтике.

ХУЦУЛИ, огранак → Украјинаца, сами се зову Христијани или Руси; име Х. дали им Румуни; живе поглавито у шумовитом делу и. Карпата и баве се сточарством, риболовом и сплаварством; сви гкат.

НН, знак за хем. елемент хафнијум.

Ц

Ц, ц 1) 27. слово ћирилице; у етел. азбуци ци; 3. слово латинице С, с; безвучни зубни сугласник. С 1) хем. знак за угљеник. 2) скр. за Целзијус, Кулон. 3) 1. тон осн. муз. скале.

Са, хем. знак за калцијум.

ЦАВТАТ, варошица (око 700 ст.) и пристаниште на

Јадр. М., јн. од Дубровника (Зет. Бан.) на жел. прузи Сарајево-Зеленика, на месту где била грч. насељина Епидаур, уништена у 1. половини 7. в. (стан. Епидаура основали Дубровник); доцније ту подигнуто насеље Civitas Velus, од чијег постало садашње име; морско купалиште и зимско климатско место.

ЦАЗИН, варошица и среско место (2 000 ст.) с. од Бос. Крупе (Врб. Бан.), у доба тур. владавине важна тврђава према Хрв.; развалине ст. града.

ЦАЈС Карл (Zeiss, 1816.-1888.), оснивач чувених оптичких предузећа у Јени, која сад својина једног унив.

ЦАЈБЛОМ Бартоломеус (Zeitblom, 1460.-1516.), нем. сликар, гл. претставник улмске шк.; радио олтарне слике, гл. дело: Оплакивање Христа.

ЦАКЛЕЊАЧА (*Salicornia*, фам. Chenopodiaceae), S.

herbacea, једногод. или двогод. стакласта, сочна (суккулентна) биљка, зелена до жућкаста или црвена, са чланковитим ставлом и наспрамним лишћем; цветови ситни у класастим цвастима; целокупни изглед биљке веома необичан и мало личи на обичне цветоносе; готово космополитска; распрострањена у прим. пределима готово целога света, сем Аустрал.; расте и на заслањеном земљишту и ван морске обале у степским и пустињским пределима, изразита халофита; обухвата 9 врста распрострањених на обалама мора.

ЦАМБЛАК Григорије, писац 15. в., родом Бугарин, васпитао се у Цариграду, а деловао с успехом међу Буг., Рум. и Срб.; у Срб. око 1407.-1409., био игуман ман. Дечана; написао житије краља Ст. Дечанског, које није ист. поуздано, али веома књиж.; светачку фигуру Дечанског насликао сугестивно; из Срб. отишао у Рус., где 1415. постао митрополит у Кијеву; учествовао на сабору у Констанци, незадовољан, повукао се и умро у Молдавској; написао више списа за потребе црк.

ЦАН Теодор (Zahn, 1838.-1909.), лугерански геолог, написао: Историју новозав. канона и Увод у Н. завет.

ЦАНА ЈЕЗЕРО → Тсана.

ЦАНЕВ Георги (* 1896.), буг. критичар; реалист; гл. дело: Писци и стварале.

ЦАНИЋ Јосип (1879.-1933.), проф. композитор, диригент; компоновао: хорове, соло-песме, комаде за оркестар и др.

ЦАНКАР 1) Иван (1876.-1918.), слов. књижевник,

студирао технику, затим славистику и романистику, али школе није завршио; живео од књиж. убого и с много прегарања; за време балк. и свет. рата био загворен; по убојењу социјалист. борбен, непоштедан, сав у покрету; почео с поезијом, епском и лирском; збирка *Еротика*, пуна љубавних песама с много сензуалности и цинизма, 1899. спаљена од црк. власти с којом Ц. цело време био на ратној ноzi; писао драме и приповетке; од драма имале успеха *Краљ на Бетанови* и *За народно благостање*, писане са доста ироније; нај-

јачи у приповеци, и то у крајим сажетим стварима, имао много осећања за соц. правду, склоност за сатиру и презирање филистарства; снажно дело *Слуга Јернеј* симболише човека који тражи правду, али је не налази у конвенционалној, бирократској и филистарској средини; *Кућа Марије* Помоћнице неочејна по предмету и дубока по идеји; написао 3 романа: *На кланцу*, *Крст на гори* и *Нови живот*; био плодан писац; доста импровизиције и није увек на ум. висини, али не од њега ипак остали много; сем тога Ц. увео у слов. књиж. обиле соц. и псих. проблеме. 2) **Исидор** (*1886.), историчар ум., проф. унив. у Љубљани; главнији радови: *Увод у уметнае ликовне уметности*, и још недовршено дело *Згодовина ликовне уметности* у заходни Европи.

ЦАНКОВ 1) Александар (*1879.), буг. политичар и проф. правног факултета у Софији; као претседник владе (1923.-1926.), угушио селачку побуну (1923.) у вратио власт буржоаским странкама и ревизиоцистима. 2) **Драган** (1827.-1911.), буг. политичар и државник; био тур. чиновник, затим пришао буг. усташима (1876.); у ослобођеној Буг. мин. спољних послова и претседник владе; учествовао у завери против кнеза Батенберга, али по његовом збацивању отишао у изгнанство (1886.-1894.), као противник *Стамбулова*. 3) **Цанко** (*1899.), буг. композитор, проф. муз. акад., диригент опере у Софији, компоновао: сонату за клавир, симфонију у G-молу, лирску поему за оркестар, соло-песме уз пратњу клавира, лирске комаде за клавир, буг. песме и игре за клавир; написао: *Теорија о буг. нар. музици*.

ЦАПАРСКО ПОЉЕ, котлина између пл. Перистера и Вигле, св. од Витоља (Вард. Бан.); на з. страни му превој *Вават*, а на и. страни *Превалац*, преко којих ишла и *Via Egnatia*; у њему чувано ципарско насеље *Гопеш*.

ЦАПАНИ (ит.). оруђе које служи за привлачење, дизање и покретање у шуми: на јаком држаљу комад гвозђа, савијен у облику кљуна, у раду врх кљуна забада се у дрво.

ЦАПИЦА (*Clavaria flava*, фам. *Clavariaceae*), гљива хименомицета за јело, жутог као корал гранатог кртог плодносног тела; слична и зајчец (*C. formosa*), док прстићи (*C. pistillaris*) немају тако гранато плодносно тело.

ЦАПОН-ЛАК, раствор целулоида у етеру, алкохолу, апетону или амил-ацетату, употребљавана се као безбојан и обојени лак за премазивање металних и дрвених предмета; осушен, пошто растворно средство испари, даје сјајан, чврсти слој целулоида.

ЦАПОТЕКИ, 1 од ст. култ. народа у Мексику, у држ. Овксакви и Темуангекску, који се одржао до данас, 38.000.

ЦАПРАГ, село код Сиска (Сав. Бан.), седиште Англо-јсл. петролејског д. д.; вел. рафинерија нафте, фабр. сапуна, пнд. дрва.

ЦАР (од лат. Цезар), највиша владалачка титула, равна рим. императору; после рим. империје било герм.-римско и аустр. царство у Ср., виз. и рус. царство у И. Евр., Наполеон I се прогласио царем 1804., исту титулу узео синовац његов Наполеон III 1852.; Нем. се прогласила царвином 1871. (до 1918.); енгл. краљ је и. Индије; Срб. у 14. в. била царевина под Душаном и Урошем (1346.-1371.); код *Бугара* титула за њихове владаре. **Царви**, 4 књ. у Ст. завету описују ист. јевр. народа од судија до вавилонског ропства; прве 2 се зову и *Самуилове* по пророку С.

ЦАР 1) Виктор Еми (*1870.), приповедач, учитељ од 1894. тајник Друштва св. Тирла и Методија; активан над. радник; дао више приповедака и ро-

мана из живота нашег нар. у Истри; највише се прочуо драмом *Зимско сунце*, а од романа му занимљиви и добро рађени, иако не беспрекорни, *Иза плиме* и *Нове борбе*. 2) **Лазар д-р** (*1890.), познати сок. радник, почетком рата 1914. затворен, суспендован и пензионисан због изд. рада; био старешина Хрв. сок. савеза од 1908. и заменик старешине Јсл. сок. савеза. 3) **Марко** (*1850.), књиж. критичар; није имао редовно школовање, али веома образован и начитан писац, познавалац и преводилац гл. евр. књиж.; рано ушао у књижевност и писао много; најбољи му, иако не увек оригинални, књиж. огледи (*Моје симпатије*, 3 књ.); има развијено ум. осећања; уз књиж. огледи и критике објавио и неколико књ. путописа из Ит. и с нашег приморја; његов ориг. приповедачки рад слабији.

ЦАРЕВ ЛАЗ, место у Ђепанској нахији; по предању ту Црногорци 1712. панели тежак пораз Турцима; та чињеница оспорена у науци и питање још није решено, али сва вероватноћа да предање има извесног ист. основа.

ЦАРЕВО ПОЉЕ, мало карсно п. у Херц. ји. од Требиња (Зет. Бан.), слабе плодности, у њему више развијено сточарство.

ЦАРЕВО СЕЛО, варошица (2 700 ст.) и средско место на Брегалници, у жуни Пијанцу (Вард. Бан.), помиње се од средине 14. в.; у његовој околини се 1671. од пролећа до јесени ловом бавио султан Мехмед IV и тад се Срби у њој вел. делом исламизовали.

ЦАРИБРОД, варошица и средско место (2 700 ст.) близу јсл.-буг. границе (Мор. Бан.), погранична жел. станица на прузи Ниш-Софија; Југосл. пришао после свет. рата.

ЦАРИГРАД → Истанбул. **Цариградско грође** → афуз-али. Ц. уговор о миру, потписан 14./3. 1914. међу Тур. и Срб., васпоставио њихове нормалне односе прекинуте балк. ратом; ц. у. о м. садржи одредбе о враћању заробљеника и обрачуна за њихово издржавање, о држављанству стап. уступљених области (даје им се право бирања поданства), султановим и црк. добрима, школама, правима мусл. итд.

ЦАРИНЕ, тарифске порезе на потрошњу које се наплаћују на извесне предмете при прелазу преко држ. границе или царинске линије, ако је она повучена иза слободних пристаништа, зона, смештита итд.; уводе се из чистих фискалних, екон., полит. и валутарних разлога и могу бити: **увозне**, ако се наплаћују на увоз робе из иностранства, **извозне**, на извоз робе домаћих производа, и **превозне**, **Компезаторна и**, додатак опште важећој ц., примењује се при увозу премиране робе, да поништи дејство → извозне премије којом се одн. роба користи; примена к. ц. на премирану робу примењује се ретко, али чешће примењивање после свет. рата на увоз робе из земља с депресираном валутом (против *«валутног дампинга»*). **Транзитна ц.**, која се наплаћује на страну робу, иако роба само прелази преко тер.; данас тежна да се свуда укину т. ц., Друштво нар. нарочито се заузима у циљу олакшања и развитака међунар. трговине; на свим → међунар. рекама изрично забрањено наплаћивати т. ц.; некад на Рајни, пре њеног проглашавања за међунар. реку, т. ц., мостарине и др. наплаћиване од 1 брода на више од 100 места од Базела до ушћа. **Царинарнице**, фин. власти, врше сву царин. службу, извиђају царин. кривице, решавају о њима у 1. степену уколико за то није надлежна → фин. дирекција или др. власт; деле се на главне, 1. и 2. реда; могу према потреби бити и одељци појединих ц. (отвара их Мст. фин. и одређења им надлежност). **Царинска декларација**, обавезна писмена изјава уз пошљавање намењене иностранству у којој се наводи тачна садржина пошљике. Ц. затвор, затварање границе према извесној држ. за трг. промет, врши се као репресалија или санкција за повреду уговора или држ. битних интереса; ц. з. изабјао између Срб. и Аустр. неколико пута (→ ц. рат). Ц. искључење, кад део држ. тер. није обухваћен ц. границом, ипр. уговором од 1815. извесни делови (тзв. слободне зоне) Савоје и Жекса стављени ван ц. кордона Фрц., иако су на њеном земљишту, због екон. везе њихове с Женевом; царинице се врпљило на граници тих делова с осталим фрц. т. р.; исто за Задром који не улази у ц. област Ит. Ц. област, тер. између ц. граница 1 држ.; пошто се ц. границе по правилу поклапају са држ. ц. о. се изједначаје са држ. тер.; у 2 случаја ово поклапање није потпуно: кад се установе → слободне зоне или луке и кад постоји → ц. унија с неком другом држ. Ц. прикључење, кад ц. област 1 држ. обухвата и земља-

шта ван територије те држ. **Ц. рат.** стање трг. односа између двеју земаља у којем 1 примењује → борбене царине против увоза из друге; познати ц. р. између Фрц. и Нм. 1888-1892., Нем. и Рус. 1892-1894., Пољске и Нем. 1925-1931. и др. **Ц. р. аустро-српски**, почео 12.1. 1906.; сазнавши за закључене срп.-буг. ц. уније, А.-У. одмах прекинула преговоре за трг. уговор са Срб. и забранила увоз стоке и сточних производа; противно предвиђању Аустр., Србија нашла др. пијаце за извоз и није претрпела штету услед затварања аустр. границе; већ 6./3. 1906. постигнут споразум о провизорном уређењу трг. односа; трг. уговор закључен 14./3. 1908., али није потврђен; понова закључен 27./7. 1910. и потврђен. **Ц. савез** → ц. унија. **Ц. савез срп.-буг.**, склопљен у циљу да се образује већа екон. област која би се лакше одупрла екон. подјармљивању од вел. сила; уговор потписан 27./7. 1905., али су на захтев Аустр. његове најглавније одредбе убрзо напуштене. **Ц. складиште**, магацин зграде у које се смешта роба за царинење. **Ц. тарифа**, плански израђен преглед свих царина које се примењују у 1 земљи; доношење ц. т. спада у надлежност законодавне власти (З. о ц. т.), али се обично даје право влади да измене у ц. т. ставља на снагу чим их поднесе парламенту, не чекајући да их изгласа (систем катанца); ц. т. аутономна кад проиходи из интерног акта држ. власти, а **уговорна (конвенционална)** кад проиходи из једног међународног споразума; аутономну т. може надлежна држ. власт да мења по вољи, а уговорну не може пре истека одн. уговора; ц. т. **Једноставна** или **двојна**, према томе да ли се у њој предвиђа за сваку врсту по 1 или по 2 царине; **двојна** ц. т. обухвата 2 колоне ц. стопа, 1 с већим (максималним) а др. с мањим (минималним) царинама; миним. царине примењују се на увоз из уговорних, а максималне на увоз из земаља с којима није закључен трговински уговор; у случају ц. рата максимална т. се повећава на борбену т., уперену против држ. с којом се води привр. такмича; ако се некој земљи желе да даду нарочите увозне олакшице онда се уговара **диференцијална** одн. **преференцијална** т.; да би се избегло изузетно повлашћење 1 држ. у трг. уговор се може унети → клаузула највећег повлашћења. **Ц. т.** могу бити: **специфичне** (по одређеној врсти, какволи и јединици мерења увозних артикала) или по вредности (ad valorem); сређују се азбучним редом или **систематски** (по групама артикала); ако се увезена роба оцарина, а потом опет извезе, може се зак. одредити повраћај плаћене царине: **повратне** ц.; сад се у Југосл. наплаћују царине по ц. т. (двојној) од 20./6. 1925., која у више махова мењана и допуњавана. **Ц. тражбине**, по предметима узаконених или који леже у царинарници држ. наплаћује ц. т. и казне пре свих поверилаца. **Ц. унија**, савез, уговор између 2 или више држ., којим се уговорне стране одричу своје ц. и трг.-полит. самосталности у корист ц. заједнице коју стварају; сврха ц. у. да прошире потрошачко подручје држава-чланица и, следствено, да створе повољније услове за разв. так њихове привр. радности; примери ц. у.: нем. Цолферија, коначно остварен 1834., ц. у. Аустр. и Мађ. од 1867., аустрал. ц. с. од 1900., белг.-лукембуршка-екоп. унија од 1921. и др. **Царинење**, преглед робе, примена царин. тарифе и наплата царине.

ЦАРИНИК, у Срв. писму назив за Јевр., скупуљаче рим. пореза; омављени. сматрани као издајике.

ЦАРИЋ Јурај (1834-1926.), путописац и приповедач, сликао живот и путовања наших морнара по свет. морима и обичаје далам. острваца; најбоља збирка: **Слике из поморског живота**.

ЦАРИЦА, рибарска, једнострука (а и трострука) мрежа стајајница; употребљава се за лов морских ракова и већих дубинских риба.

ЦАРИЦИН → Стаљинград.

ЦАРИЋ (Troglodytes), 1 од наших најмањих птица пеначица, живахних покрета, станује махом у шипражу у близини људских стана (→ сл.).

ЦАРСКА КРУНА, пашини толови (Fritillaria imperialis фам. Liliaceae), вишегод. зљаста биљка, луковача, висока до 1 м, с ланцетастим лшћем и крупним, звонастим, жутомрким цветовима, отровна; гаји се и као украсна и ради производње

скроба (шттирки) из лука; дивља расте у Перс., Афганистану, Туркестану, Зап. Хималајима; иначе род Fritillaria има око 50 врста, распрострањених на сев. хемисфери (→ сл.).

ЦАРСКЕ ДВЕРИ, у прав. цркви ср. врата на иконостасу, кроз која у олтар улазе само површена лица и цар; уска, двокрилна, с иконом Благовести; украшена; иза њих завеса.

ЦАРСКИ КАНАЛ, у Кини везује место Тјенцин с местом Хангчоуом дуг 1400 км.

ЦАРСКИ РЕЗ, sectio caesarea (лат.), абдоминална хистеректомија, акушерска операција: отварање трбушног зида и предњег зида материце, да се извуку дете и постељина, затим се затворе прорезани делови, тако да може доћи до поновних трудноћа и порођаја; код исте жене ц. р. може се извршити 3-4 пута, нарочито ако се ради ниски рез (на доњем делу материце); врши се из виталних индикација по мајку и дете, у случају да се порођај не може завршити нормалним путем, као код: а) препека у порођајним путевима (сужење карлице, тумори материце, тумори јајника у малој карлици, аномалије вулве и вагине, тумора суседних органа); б) неправилног положаја детета; в) → плаценте превије; г) → еклампије итд.

ЦАРСКИ ЧАСОВИ, служба у прав. црк. кад се врше сви ч. с нарочитим тропарима за владара; служе се на Бадњи-дан, Крстовдан и Вел. петак.

ЦАРСКОЈЕ СЕЛО → Дегскоје Село.

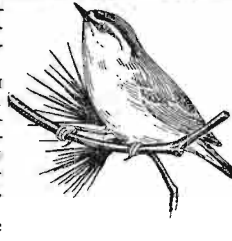
ЦВАЈГ Стефан (Zweig, * 1881.), нем. лиричар, симболист, следбеник Георга, талентован преводач (Верлена); есејист (Борба с демном, Достојевски).

ЦВАНЦИК (по нем.), аустр. сребрн новац у вредности 20 крајцера; у Србији био у оптицају до ковања срп. сребрног новца.

ЦВАСТ, **цват**, инфлоресценција (лат.), грана или систем грана на којима груписани цветови у већем броју и тим се јасно издваја од вегетативних делова биљке; разликују се 2 типа ц., према том да ли цветна осовина стално расте, а цветови се јављају бочно, или се цветна осовина одмах заврши цветом, а испод њега се јављају бочне цветне осовине које се на исти начин заврше цветом итд.; прве ц. називају се гроздасте (рацемозне), где спадају: грозд, клас, штит и главица; друге ц. рачвасте (цимозне), где спадају: рачвица, срп, лепеза, увојак, кривдурка.

ЦВЕКЛА (грч.), црвена цвекла, цикла, црвена блитва (Beta vulgaris subspec. esculenta), двогод. биљка из фам. пепељуга (Chenopodiaceae), пореклом из Ј. Евр.; задебљали, грудваст или вргенаст корен, употребљава се куван или печен за салате; множи се из семена.

ЦВЕТ, орган размножавања биљака цветача (Anthophyta), уствари скраћени изданак или врх изданка, где листови преобращени у цветне делове; потпун ц. има: тучак (gynobaeum) ж. део, прапник (androbaeum) м. део, цветни омотач (perianth) од крунице (corolla) и чашнице; голосеменце (Gymnospermae) немају цветног омотача: ц. с прапницима су засебан од ц. с тучкоњима (диклини ц.) па или су на истој биљци (једнодома, монепка биљка), или на 2 биљкама (дводома, дијенка); на заједничким осовинама много ц. у спиралном распореду: м. слично реси, ж. као шишарка; скривеносеменце (Angiospermae), најчешће двосполног, хермафродитног ц., где у потпуну ц. у 5 кругова на цветишту (одебљалој цветној осовини) стоје: спољња 2 круга — перијант или оцвече — као заштита и мамац инсектима; чашница, 1. спољни круг зелених листића заштитна је, круница, 2. круг, обично лепо обојен, и заштитна и мамац; бојом, обликом, мирисом и сл.; често оба круга једнако обојени и једнаких листића (перигон); 3. и 4. круг прапника, органа на кончатим дршцима с 2 прашне кесе (антере); 5. средишни круг 1 или више тучкова, сваки од проширеног дела на цветишту плоднице, стубића и жига на врху; и код ангиосперма има једносполних, и једнодомих или дводомих ц.; ц. уопште ретко усамљени. већином на заједничкој оси постављени у различитом, али предодређеном распореду и граде цваст. **Цветни прах** → pollen. **Ц. симетрија** 1) цвет актиноморфис или зрачне симетрије (радијалне, полисиметричне) има једнаке у круг постављене крупичне листиће (шљива). 2) зигоморфан цвет (дорзивентралан, моносиметричан) по замшљеној равни подељен на 2 подједнака дела

(дан и ноћ). 3) асиметричан или неправилан цвет без иједне равни симетрије (кана).

ЦВЕТАЧА → карфиол.

ЦВЕТИЋ Милош (1845.-1905.), глумац и драмски писац, рано отишао у глумце и стекао леп глас у Н. Саду, Загребу и Београду; написао више поз. комада, који имају сценске технике, али веома мало књиж. вредности; његов **Немања**, даван анонимно, имао привремено вел. успех, али више стога што се веровало да је дело написао краљ Милаш; његове др. драме (**Тодор од Сталаћа**, **Душан**, **Лазар**, **Милош Велики** и др.) данас скоро заборављене.

ЦВЕТКО Франц (1779.-1859.), слов. свештеник; послат препорођаја код Слов. пре 1848., писао и песме.

ЦВЕТКОВИЋ 1) **Браислав-Брана** (* 1875.), глумац, сликар, књижевник и композитор; био управник веселог Бранићевог поз., уређивао листове **Јаста**, **Сатири** и децу страну **Политике**; одличан епиграматичар; писао песме, првоветке (нарочито за децу) и комедије (најбоље једночине) у којима достигао пуни књиж. израз, тако да остављају бољи утисак кад се читају него кад се приказују; у своје пародије на Масквинијеву **Кавалерију** (**Артилерија Рускиана**) и **Офебахову Лепу Јелену**, увео наше уличне песме и искористио их тако средно да већ годинама најчлаше на најлепши пријем код публике. 2) **Кирило** (1791.-1857.), протосинџел, познат као чувар православа у Далм., борио се против далм. владике Бенедикта Краљевића, чија намера била да поупнијати прав. Србе у Далм.

ЦВЕТНЕ МУХЕ 1) **Anthomyidae**, породица м. богата врстама, по изгледу сличних домаћој м.; живе на цвећу; ларве у трулини орг. материјама, каткад у корену и стабљу биљака и тада штеточине. 2) **Syrphidae**, пор. м. с многобројним врстама, живих боја веома хитра лета; хране се цветним соком, а ларве **Соланим** врстама.

ЦВЕТНИ КУПУС → карфиол.

ЦВЕТНИЦЕ, **цветљаше**, **цветоноше**, биљке са цветом: гимносперме и ангиосперме.

ЦВЕТЕ СТРАСТИ (**Passiflora**, фам. **Passifloraceae**), постоји око 400 врста у суптропској Амер. и Ла. ребе у Аустрали. већном пузавице или шибље претега или шапастог дељена листа; кружна често парено обојена цвета, пријатна мириса; плод кружна бобича пријатна мириса и укуса; кројем цвета, обликом праника и жигова, који патик на клипче и чекиће, потсећају на Исусов грив; венац, стог биљка добила научно име; гаји се као украсна и лековита (за живчане болести).

ЦВИЈИЋ 1) **Антонија** (* 1865.), хрв. списатељка; поз. комада за децу (**Красулица**) и чланака из култ. живота; **Ватрослав Аниски** у школу **Изра**, **Франо Кукач**; пресела више драма, опера и оперета. 2) **Јован** (1895.-1927.), географ свет, гласа. био проф. ушш. у Београду; осн. Геогр. друштво у Београду и његов **Гласник**, он председник Срп. краљ. акад. члан многих научних и др. друштва у земљи и на страни; био делегат на конференцији мира у Паризу; бавио се поглавито проучавањем земље и нар. на Б. П. гл. радони, од вел. научне вредности, из геоморфологије (Геоморфологија, 2 књ.) односе се на појаве карета, глацијације Б. П. рецентног и фосилног абразивног релефа, флувијалног релефа, и на тектонику; гл. дела из антропогеогр.: **Антропогеогр. проблеми Балк. Пол.**, **Карст и човек**, **Неколико прогнана о етнографији Македонских Сл.**, **Балк. Подуштво** (2 књ.), из регионалне геогр.; **Основе за геогр. и геологију Македоније и Ст. Србије** (3 књ.), бавио се нар. и култ.-полит. питањима: **Говори и чланци** (5 књ.).

ЦВИКАВА (**Zwickau**) варош (81 000 ст.) у Нем. у подножју Рудних Пл.; вид. порцелана, хем., ткст.; и далекот угљенокоп. Цвицкавски пророци, назив за баптисте, чији проповедник Миццер почео проповедати у Цвицкави.

ЦИВИЛДРЕТА, инсект из фам. **Cerambycidae**, с дугачким, чланковитим пипцима, шумека штеточина; ларве се увлаче у дрво, буше га и умаљују му тхн. вредност; неке врсте залазе у натруло дрво те су индиферентне, али се већина задржава у свакем дрвету; ларва вел. ц. или вел. црва (**Cerambyx heros**), буши и храстова дрво, којем се суни вршица; **C. scido**, често мања, живи такође у стабљима, док се друге врсте залаче и у прерађено дрво, покућство итд.

ЦИВИЛИХ (нем.), намучне или ланене ткањие изаткане кеперним везивањем, служе за израду ж. одеће и постељног рубља.

ЦИВИЛИ Улрих (1481.-1531.), парох и вој. свештеник, поред Калвина зачетник реформације у Швајц. (укинуо целибат и службу бојју); није се слагао с Лутером у схватању тајне причешћа; хтео сваком да изтера ркат, у Швајц. да приме реформе; у борби погинуо код Каледа; написао Коментар о истинитости и лажности вери (→ сл.). Цвилијенци, присталице Ц. реформације.

ЦВЈЕТКОВИЋ Војо д-р (* 1879.), географ и историчар; гл. дела: **Калуђерске и компасне карте**, **Океанографија**, **Повјест Дубровачке републике**.

ЦВОЛИКА → кукута.

ЦВРЧЦИ (**Cicadae**), породица инсеката рилаша, хране се биљним соковима, мужјаци имају напрану за црчање; јаја полажу у зелене гранчице дрвећа; ларве живе више год. у земљи и хране се соком из жилица.

Се, знак за хем. елемент церијум.

ЦЕВОЈ Антон (**Zebey**, 1722.-1780.), 1 од најбољих слов. сликара барока; радио олтарне слике масном бојом и фреске; гл. дела: **Мадона** у **Копалју**, слике у Моравчама и фреске у капели замка у **Смедлнику**.

ЦЕВ СА ОГЛЕДАЛОМ → гледка.

ЦЕВASTE **МЕДУЗЕ** → сифонофоре.

ЦЕВИ, металне, дрвене, земљане, служе за спровођење течности и гасова; металне се лију (ливене ц.) или се праве од челичних лимова чији се уздужни и попречни саставци спајају закивима (звигтоване ц.), раде се и без саставака извлачењем из 1 челичног комада (**Манесманове ц.**) или електролитичким путем; у новије време често се заварују саставни лимених ц. нпр. за довођење воде хидр. турбинама које раде на умереним падовима. **Спојев** ц. изводе се било тако што се у проширени крај - ц. увуче непроширени крај 2. ц. (интер пречника), а међупростор испуни заштитним средством (обично се увучени крај ц. омота кудељом, а затим се залије оловом, смолом и сл.), било што се крајеви ц. начине с ободом, па се ободи споје заврћњима; у с. ц. спадају и комади ц. нарочитог облика, као колена, рачве итд.

ЦЕЧНАР Франц (1826.-1892.), слов. песник, публицист и преводилац; певао под утицајем **Ј. Коссовог**, **Црнорина** и нар. поезије; превео Шиллерове драме: **Марија Стјуарт** и **Вилхелм Тел**; преводио срп. и чешке нар. песме.

ЦЕЗАЛПИНИЈА (**Caesalpinia**, фам. **Caesalpinaceae**), махунарке дрвета 1-2 пераста листа из тропских крајева; срчике од **C. brasiliensis** (Антили) и **C. esbinata** (Бразилија) дају црвену боју (варзилто) као и **C. saral** из тропске Аз.

ЦЕЗАР (лат.) 1) титул коју ст. Римљани давали прво царевима из породице Јулија Цезара, а затим и свим каснијим рим. царевима. 2) нар. владар. **Цезаризам**, облик државне управе у којој сву власт по пар. овлашћену, држи у рукама једна личност.

ЦЕЗАРЕЈА, ст. име **Кајсарје**.

ЦЕЗАРОПАНИЗАМ, теорија да владари као помазаници бојјни имају право да се мешају у прк. ствари; у пракси код виз. царева, азији своју свемоћ доказивати смењујући непослушне патријархе и еп.; дошле и у Рус.; прав. црк. борила се против и; у зап. Евр због тежњи за ц. избјави сукоби између папа и владара.

ЦЕЗИЈУМ, **Cs**, хем. елемент, метал; атом. теж. 132,81; тачка топљења 26,4°, тачка кључања 670°; спец. теж. на 20° 2,4; припада групи алкалних метала; у природи је често пратилац калијума; чист метал је мекан као восак, оксидише се на ваздуху тренутно; са водом гради хидроксид који је најчача до сада позната база.

ЦЕЗУРА (лат.), пресек, прелом, кратак одмор у сти-

ху на одређеном месту где се читалац заустави и тиме олакша изговор стихова и допринеси ритмичности; место ц. условљено ритмом и увек исто код сваке врсте стиха, нпр. наш нар. десетерац има ц. после 4. слога: Ако ћу се — привољети царству, Привољети — царству земаљском, Земаљско је — за малена царство; вешти стихотворци у ум. поезији често намерно мењају место ц. да достигну тим нарочити утисак.

ЦЕЛЈОН, острво (65 608 км², 5,4 мил. ст.) у Индијском Ок.; на Ј брдовито и плани. (највиши врх Педроталагала 2538 м) на С равнио; клима тропска; земљр. (ориз, чај, житарице, сезам, ј. воће, какао, дуван, цимет, бибер итд.); сточарство (биволи, козе, овце, коњи) од гуда има: соли, графита, гвозђа, драгог камења; лов се бисерне шкљоке; гл. место Коломбо; брит. крпска колонија.

ЦЕКА (ар.-ит.), ковница новца; на новцима кнеза Лазара пише ZeKa Novomonte (ковница на П. Брду), **ЦЕКЛИН**, пјеме у Ријечној Нахији (П. Гора), првобитно мало, у 17. и 18. в. знатно проширило своју тер. и из Брда спустило се до Црнојевића Ријеке и Скадарског Ј.

ЦЕКРОПИЈА (грч.) → мirmekофилн.

ЦЕКУМ (лат.) → прева.

ЦЕЛА (грч.-лат.), антички грч. храм; веће ц. подељене на 3 дела: преглестор, светилиште и светнио над светњима.

ЦЕЛЕБЕС, острво (98 940 км², 2,5 мил. ст.) из групе Вел. Сундских О. Малајског Архипелага, плани. природе; клима тропска; производи: казу, дуван, шећ. трску, памук итд.; гл. места Макасар и Менадо; припада Хол.

ЦЕЛЕБРАНТ (лат.), свештеник који чита мису (код кат.). Пелебритет, свечаност. **Целебритати**, славити; читати мису; код првот.: чинодејствовати.

ЦЕЛЕЈА, назив Цеља у рим. доба; у 1. в. по Хр. постала муниципија и била напредно место; очувани многи споменици.

ЦЕЛЕНТЕРАТЕ (Coelenterata) → дупљари.

ЦЕЛЕНТЕРОН (грч.), дупља у телу просто саграђених животиња (нпр. → дупљара), у исто време и цревна и телесна; за време ембрионалног развића, ц. се јавља већ на ступњу → гастрале (гастрални дупља); из ње се развија цревна дупља.

ЦЕЛЕР, черевиз (*Apium graveolens*), двогод. биљка домаћег порекла из фам. штитовоша (*Umbelliferae*); корвак, крупан, меснат и укусан корен, служи за људску храну. Ц. **браш**, чије се дршке од лишћа употребљавају пресне; ц. **лишар**, чије се ароматично лишће употребљава за зачини;

цела биљка садржи јако ароматично волатилно уље. **ЦЕЛЕСТА** (ит. челиста), инструмент клавирског рда; састоји се од низа малих дугачких комада челика или плоча, који се стављају у вибрацију помоћу чекића, а чекић у покрет помоћу упрошћеног клав. механизма; обим од с-с⁴, а звучи за октаву више него што је написано.

ЦЕЛЕСТИН I-V, име средњовековних папа.

ЦЕЛЕСТИН Фран (1843.-1895.), књижевник, панславист, романтичар; живео неко време у Рус., а од 1878. био лектор на Загреб. унив. за сл. јез.; писао песме, приповетке и драме; од интереса његови есеји о рус. и слов. писцима.

ЦЕЛЕСТИН, сулфат стронцијума (SrSO₄); ромбичан минерал, безбојан, сив или плавичаст; експлоатирне се ради стронцијумови једињења која се употребљавају за ватромет.

ЦЕЛЗИЈУС Андерс (1701.-1744.), шведски астроном, подигао у Швед. 1. опсерваторију; увео данас опште употребљавану, по њему названу термометурску скалу.

ЦЕЛЗО 1) рим. филозоф у 2. в., исељавао Христа и хришћ. у свом делу *Истинита реч*; против њега писао → Ориген. 2) Ауло Корнелије (1. в. по Хр.), рим. енциклопедист; од многобројних дела сачувано 8 књ. О медицини.

ЦЕЛИБАТ (лат.), безбрачност ркат. свештеника због тежње да се ослободе свет. и породичних брига, настао у ркат. црк. рано (8. в.), али се дуго држао обичај да свешт. буду ожењени, дефинитивно заведе ц. папа Хилдбранд; прав. црк. није усвојила ц., осим за монахе и вишу црк. јерархију (од 1. вас. сабора).

ЦЕЛИНА, по ранијем схватању прост мех. збир делова; од почетка 20. в. све више осваја уверење да

ц. садржи у соби нешто више, да је она пре делова који се без ње не могу научно разумети. Ц. дела. у аутор. праву, кад дело има више свезака, заштитни рок рачуна се од дана када издата последња свеска; ако се дело састоји из приноса разних аутора, постоје засебна ауторска права на ц. д. (аутор приређивач) и на појединим приносима (аутор писац, који може њиме располагати независно).

ЦЕЛИСХОДАИ, нодећен према неком циљу, нпр. поступак, радња.

ЦЕ.ЛОВЕЦ (нем. Клагенбург), варош (35 000 ст.) и гл. место у аустр. делу Корушке, још у средини 19. в. имао 2/3 слов. стан.; данас стан. углавном нем., а у околини у знатној мери слов.; инд. ткст., коже и метала.

ЦЕЛОМАТЕ (грч.) (Coelomata), сви живот. облици кси се одликују присуством телесне дупље (целома, чланковити црви, главњари, мекушци, кичменаци).

ЦЕЛЈОН-ЛАК, раствор ацетил-целулозе у ацетону или метил-ацетату са додатком мешце алкохола и бензола; осушен даје филм (скраму) вел. чврстине и еластичности; служи за импрегнасање авионских крила.

ЦЕЛОФАН (грч.), вештачка, прозирна, пластична маса добивена из вискозе (→ вештачка свила), употребљава се у облику листова за завијање и покривање животних намирница.

ЦЕЛТЕС (Пинкел) Коград (1459.-1508.), нем. хуманист, назван poeta laureatus (овенчани песник); много путовао нарочито по Нем. и широко → хуманизам, осн. учена друштва; гл. дела: Немачка земља и обичаји, 4 књ. Останку, долажу, обичајима и установама Нирнберга и др.

ЦЕЛУЛАРНА ПАТОЛОГИЈА (лат.-грч.), проучава промене које се дешавају у ћелијама и ткивима оболелих органа помоћу микроскопа; основе јој поставио → Фирхо.

ЦЕ.ТУЛОЗА, гл. саст. део омотача ћелија свију биљка, по хем. саставу угљени хидрат с формулом (C₆H₁₀O₅)_n, у природи веома распрострањена; дрво садржи око 50%, памук 95%, а слама 43% ц. рачунајући сух материјал; чиста ц. налази велику инд. примену за израду: хартије, експлозива, вештачке свиле и целулоида; добива се индустријски хем. прерадом меких четинара (јеле и смрче); ситно дрво се кува под притиском у растварањима у којима се не раствара ц. него остали састојци дрвета (лигнин, смола итд.); за растварање се узимају раствор сумпорасте киселине с киселим сулфитима калцијума и магнезијума (сулфитна ц.), раствор натријум-хидроксида (натрон-ц.) и раствор натријум-сулфида (сулфатна-ц.); ц. добивена из дрвета служи најчешће само за израду хартије; за израду вештачке свиле и експлозива узима се памук као најчистија прир. ц.; производњом ц. у Југосл. бави се: Загребачка диоиничка творница папира д. д., Здружене папирнице Вевче-Горичане-Медводе д. д., Љубљана; Фабрика целулозе «Дрвар» д. д., Дрвар (Босна), која ради само за извоз; извоз био 1930. 10 060 т за 18 846 000 д, отад опада и 1934. изнео 10 т за 12 000 д, дрварска ц. није бељена; гл. јој потрошачи Амер., Фрц. и Ит.

ЦЕЛУЛОИД, вештачка пластична маса добивена из слабо нитрисаног памука (колодијум-памука) и алкохолног раствора камфора, лако се боји и може на топло да се пресује у различите облике; мех. се исто тако лако обрађује; служи за израду чепљева, билијарских лопти и ситних украса као замена рога, словене кости и корњачине коре; лако гори, а загрејан преко 150° сам се упали.

ЦЕЉЕ, град и ереско место (7600 ст.) на Савињи, притоца Саве (Драв.

Бан.); у 14. и 15. в. седиште Цељских грофова; знатно трг. и инд. место, извози стоку, живину и дрвз; фабр. цинка, сумпорне киселине и плаве галице, анилинских боја, емаљног посуђа, ткст. робе, инд. златних и сребрних предмета; гмн., руд. шк., музеј, поз.; остаци града цељ. грофова. Градско гледалиште у Цељ. грофова. Градслов, претставе између 1849.-1851.; после тага управу вође професионални реди-

ХРВАТСКО СЛИКАРСТВО (I)

1. Ц. Медовић (1857.-1919.): Св. Јероним. — 2. В. Караџ (1821.-1858.): Девочица с лутњом. — 3. Н. Машкић (1852.-1902.): Личанци. — 4. В. Буковац (1855.-1922.): Гундулићев сан. — 5. Ј. Рачић (1865.-1909.): Портрет госпође у црном. — 6. М. Краљевић (1885.-1913.): Аутопортрет. — 7. И. Кришњанин (1845.-1927.): Студија.

1. М. Рачки (* 1879.): Сејач. — 2. Б. Чикош-Сесија (1864.-1931.): Пијета. — 3. М. Цричић (1865.-1930.): Бурна на Крку. — 4. Љ. Вабић (* 1890.): Старци певачи. — 5. В. Бецић (* 1886.): Портрет. — 6. Ј. Кљаковић (* 1889.): На купању. — 7. Т. Кризман (* 1882.): Портрет. — 8. М. Трешче (* 1897.): Радница. — 9. М. Узелац (* 1897.): Пливачица.

тељи а играју далетанти, уз гостовања чланова Љубљанског и Мариборског гледалишта. **Цељски строп**, таваница ст. дворане у грофовини у Цељу, украшена сликама у тхн. темпера; рад познатог ит. сликара из 1. половине 17. в.; 1 од најзначајнијих споменика сликарства у Слов. између готике и барока (на сл.: остаци града и грофова).

ЦЕЉСКИ ГРОФОВИ, стара племићка породица, нем. порекла, чији трагови воде до 12. в., господарили у Ј. Штајерској и Крањској; ранији им гл. седиште био град Јовчек; град Ц., по којем добили опште познати назив. имају у поседу од 1331., а грофовство стекли 1341.; гл. оснивач породичног угледа у већем стили био гроф Фридрих († 1360.), чији непосредни потомци улазе у везе с бос., пол., и мађ. краљ. породицама; Херман I, син Фридрихов, имао за жену Катарину, кћер бана Ст. Котроманића; његов син Херман II прославио се у борбама с Турцима, као веран помагач мађ. краља Сигмунда, коме у бици код Никопоља 1396. спасао главу; краљ га после тога богато наградио добрима у Хрв. и Слов. и постао његов зет; а у Босни, по уговору с краљем Твртком II, Херман имао да постане краљ у случају да Твртко умре без м. наследника; Херманов син Фридрих II имао у породици тешких неприлика; његов син Улрих био зет срп. деспота Ђурђа Бранковића и најмоћнији члан тог рода; једно време краљ. намесник у Чешкој; као противник Јанка Хуњадијева убилене тешке борбе с њим; присталице Хуњадијева убили га 9. II. 1456. у Београду; с њим изумро род ц. г. који имао видну улогу у ист. сва 3 племена, Срба, Хрв. и Слов.

ЦЕМЕНТ (лат.), грађевински материјал, хидраулични (водени) малтер, добивен печењем прир. цементног камена (лапорца) или смеше 75% кречњака и 25% глине; према начину печења разликује се 2 врсте: **портланд ц.** и **роман ц.**; 1. се добија печењем до тмпт. синтеровања (стапања по површини), а 2. печењем испод тмпт. синтеровања; данас се углавито израђује портланд ц.; печењем спремљене смеше или прир. цементног камена у пелима различите конструкције добија се "клинкер", комађе неправилног облика, који се у млиновима ситни у цементно брашно; по хем. саставу ц. углавном смеша разложених базичних силиката, алумината и ферата калијума; оксиди алуминијума, гвожђа и силицијума узимају се као крисели састојци ц., а калијум оксид као базни састојак; количник између процента калцијум-оксида и киселин оксида код CaO

ц. назива се хидраулични модул $\frac{\text{SiO}_2 + \text{Al}_2\text{O}_3 + \text{Fe}_2\text{O}_3}{\text{CaO}}$. треба да се креће од 1,8-2,2; ц. помешан с водом стврдњава се после кратког времена (2-4 часа) уз једва приметно развијање топлоте; стврднута маса постаје дужиак стајањем све тврђа; постоје нарочити прописи (норме) по којима се врши испитивање ц.; ц. се употребљава за зидање на суху и под водом као малтер или у облику обичног и армираног → бетона. **Зубни ц.** слој коштаног ткива на зубном корену. **Цементит** → гвожђа-карбид. **Цементни лапор**, тупина, гл. сировина за производњу ц.; има га по свим покрајинама Југославије, а нарочито у Далмацији, у знатним количинама у Боки Которској; количина далм. лапора цени се на 1/2-2 милијарде т; у Југосл. има 12 вел. фабрика ц., чија продукција при пуном раду износи око 160 000 вагона год.; 4 пута више од досадашње дом. потрошње; најважније фабр. ц. у Југосл.: Беочинска фабрика цемента а. д. Беочин, Сплит а. д. за ц. портланд, Сплит (производи и салонит за покривање кровова); Далмација д. д., Сплит; Јадранско а. д. (Адриа-портланд), Сплит (10 000 вагона); Сгоа-тиа, творница портланд-цемента д. д., Загреб (фабрика у Потсуседу) и др.; уз израђени ц. извози се из Далм. у знатним количинама и сама тупина; извоз тушине ц. из Југосл. био: 1934 г. 18 888 т тушине и 420 899 т цемента; тушина се извозила само у Ит., а ц. у 52 навевр. земље. **Ц. пломба** → пломбирање зуба.

ЦЕНА, вредност прометна 1 екон. добра, изражечна у новцу (одн. у оним предметима за које се дотично добро размењује); образује се суеретом понуде и тражње, и зависи, у основи, од њиховог реципрочног интензитета; надјачавање тражње подиже ц., надјачавање понуде обара; дефинитивно формирање ц. зависи од многих околности на страни понуде и тражње; ако се ради о слободној утакмици понуђача и о производњи која се може по вољи проширивати с увек кетим или повећаним рентабилитетом онда ће се ц. дотичних добара зауставити негде на висини трошкова производње (урачунавши ту и извесну предузимачку добит) најрационалније уређених и вођених предузећа (остали ће се морати повући из утакмице, јер пијачне ц.

неће моћи покрити њихове трошкове производње); ако се производња не може по вољи умножавати и ширити, онда ће, при јачој тражњи (нпр. пољопр. или рударских производа) бити меродавни трошкови производње најслабије уређених (продуктивних) предузећа; ако производња груписана у 1 или мали број предузећа повезаних међу собом у картеле итд., настапа случај монополских ц., кад понуђач диктира произвољно ц. водећи једино рачуна да сувише високе ц. не сузбију потрошњу; ц. према том, зависна од стицаја многобројних прилика на пијаци, и стога принципијелно непоуздана; отуда капиталистичка (вел.) производња за ширу пијаци, тј. непознат број купаца с непознатом куповном моћи, значи увек извештан ризик; и веома често подигнуте ц. на пијаци не покриву трошкове производње већ утромасте уложени капитал (изазову пропаст предузећа), што бива нарочито у случајевима пренатрпаности пијаце робом, као и случајевима криза; отуда захтев произвођача да за своје производе добију на пијаци "правичну ц." (како су је у ср. в. утврђивали еснафи за продају појединих зан. производа) остварљив само при производњи по поручбини, одн. у некој диригованој привреди; противу злог искориставања стања пијаце (недовољност понуде) у циљу вел. подизања ц. (експлоативна сања потрошача), доноси се прописи о сузбијању (вештачке) скупоће, интервенцијом полиције и суда; у извесним временима држ. таксира (утврђује) пијачне ц. производа, али то су обично нефикасне мере ако исуу у складу са стварном снагом производње (понуде). **Ц. афекциона** или **вапедна**, која се не одређује према тржишној промету, него по вредности ствари за одређено лице. **Ц. искљична**, максимална ц. постигнута на јавној продаји. **Ц. куповна**, мора бити одређена (у јединицама новчаности) или одредљива (да се број може наћи, нпр. средњи берзански курс) и озбиљна (не сме ићи испод половине вредности); купац је дужан ц. к. положити при предаји ствари, ако није уговорен почек. **Ц. обична**, прометна, редовна, тржна, која се одређује према прометној вредности ствари.

ЦЕНЕК Јонатан (Zepnek, † 1871.), нем. физичар, проучавао проблеме бежичне телеграфије и струје високе фреквенције.

ЦЕНЗ → цензус.

ЦЕНЗОРИ, рим. чиновници, бирани сваке 5. год.: пописивали народ и процењивали имања грађана, данас држ. чиновници који прегледају књ. и новине, поз. или биоскопске комаде пре него што их одобре или забране.

ЦЕНЗОРИН, лат. граматичар и хроничар из 3. в. **ЦЕНЗУРА** (лат.) 1) посао који врши цензор. 2) држ. установа за преглед штамп. списа, поз. или биоскопских комада, пре него што им се допусти појава; ц. увели најпре црк. сабори, затим универзитети и најзад у 18. в. држ. власт. **Цензурирати**, извршити цензуру над штамп. списом, поз. или биоскопским комадом.

ЦЕНЗУС, ценз (лат.) 1) у ст. Риму попис грађана сваке 5. год. 2) код ограниченог права гласа, сума порезе коју најмање мора да плаћа 1 лице да има право гласа; ц. даје полит. права само онима који достигну извештан степен имућности; ц. у Фрц. и под уставном монархијом у 19. в. био висок; под Вурбонима 300, под Лујом Филипом 200, фр. револуција од 1848. укинула ц. уставном општер. права гласа за све фрц. грађане (који нису лично неспособни за бирачко право); сви уставни Краљ. Срб. одређивали ц.; устав од 1869. неодредио: има права бирања посланика сваки који плаћа грађ. данак на имање, рад или приход (чл. 46.), устав од 1888. (чл. 85.) и 1903. (чл. 84.) бирачко право има срп. грађанин који плаћа држави год. 15 д. неосредне порезе итд., (чл. 50.) одређује се за бираче сенатора ц. од 45 д.

ЦЕНИТ 1) Ђорђе (1825.-1903.), проф. кривичног права у беогр. Лицеју 1849., доцније претс. суда, па члан Држ. савета, био мин. правде 1860., 1868. и 1873.; 1868. под намесништвом био преседник владе; као мин. нарочито се трудио да уреди казн. заводе (створио пожаревачки з.), укинуо 1873. телесну казну; одличан правник, строг и савестан управљач; написао објашњење казн. закона. 2) **Мита** (1851.-1888.), политичар, био 1 од вођа социјалистичког покрета у Срб. 1880-их год., изврстан полемичар и журналист, због својих идеја више пута осуђиван; издавао неколико листова: **Радник** (1881.), **Борбу** (1882.), **Истину** (1883.) и полит.-књиж. ревију **Час**; радио доста и на оснивању радн. друштва.

ЦЕНОМАН (лат. име за Le Mans у Фрц.); доњи одељак горње креде; код нас претстављен погла-

вито рудистним кречњацима, нарочито у приморју и на острвима.

ЦЕНТ (од лат. centum = стотина), стоти део → долара и новчаних јединица неких др. држава.

ЦЕНТА → квинтал.

ЦЕНТАВОС, порт. ситан новац (1 ескудо има 100 ц.).

ЦЕНТАР (лат.), средиште; у геодезији ц. круга, тачка из које је круг описан, те од ње поједнако отстоји свака тачка обима (периферије) круга; средиште описаног или уписаног круга; надземни ц. белеге, крст или кружић урезан у камен (белегу) или забетонирано округло гвожђе; подземни ц.

белеге, парче камена, бетона или цигле правилног облика, са крстом или кружићем, који треба да су у истој вертикали са надземним ц., укопава се на 10 см испод доње површине белеге. **Центрисање**

значке, израчунавање угла E за која скреће правац, опажан са станице S , визирањем у значку Z , која није стајала у тачки T , већ је била ексцентрично за познату дужину e . **Ц. инструмента**, теодолит се доведе у хориз. положај, па се помера по станиву, док се пл. (верт.) инструмента осовина W не дотера, високом или оптичком, у исту вертикалу са ц. белеге, за које се жели да опажа или тахиметрише. **Ц. правца** (углова, станице) ексцентрично опажаних, рачуносно превођење правца (углова) опажаних са помоћне тачке (станице) S , на центар C , као да су са њега опажани; ово наступа кад, услед извесних тешкоћа, није могуће углове мерити директно са центра C , већ се мере са станице S ; дужина e зове се «ексцентричност» и мери се прецизно као осовица. **Ц. станице** → центрисање правца. **Ц. фор.** вој навале фудболског тима. **ЦЕНТАУР** → кентаур.

ЦЕНТВЕЈТ (енгл. centweight), енгл. мера 50,8 кг.

ЦЕНТЕЗИМАЛНА ПОДЕЛА → лимбус.

ЦЕНТЕНАРИЈ (лат.), стогод. прослава.

ЦЕНТИГРАМ, центигитар, центиметар (лат.-грч.) → мере у Југосл.

ЦЕНТИФОЛИЈА (Rosa centifolia = столисна), одгајана ружа с много кружичних листића.

ЦЕНТРАЈА (лат.) 1) средиште, нарочито код разгранатих установа (нпр. ц. неке банке), из којег се управља радом подређених установа или органа. 2) постројења у којима се производи мех. или ел. енергија; назив ц. управља се према машини која производи енергију: парна ц. (због парног мотора), хидраулична ел. ц. (због генератора ел. струје), хидро-ел. ц. (прво се добива мех. енергија од хидр. мотора, па се затим претвара у ел. енергију) итд. **Калоријне ц.**, претварају топлоту гориња у мех. енергију (парне и ц. с моторима с унутарњим сагоревањем). **Телефонске ц.** → телефон.

ЦЕНТРАЛИЗАЦИЈА (лат.), прикупљање управне власти у централној управи; органи локалне управе у чиновничкој потчињености према централној и дељају по њеним наредбама; да ли је у 1 држ. ц. или децентрализирана, мерило општина: ако је општина самоуправна, онда децентрализирана; ц. углавном мања уколико веће самоуправе општина и ср. адм. јединица; систем ц. простији, за држ. јединици, омогућава брже извођење вел. држ. програма; код система децентрализиције, управа бржа, послови се лакше свршавају.

ЦЕНТРАЛНЕ ПРОВИНЦИЈЕ И БЕРАР, пров. (258 688 км², 15,5 мил. ст.), у ср. делу Индије (Аз.); земљр. (житарице, памук); гл. место Нагпур.

ЦЕНТРАЛНЕ СИЛЕ, име којим у свет. рату називане Нем. и Аустр.

ЦЕНТРАЛНИ (лат.), средишни, главни.

ЦЕНТРАЛНИ БРОЈ, ср. број 1 статистичке серије по свом положају и вредности; сви бројеви и лево и десно од њега имају приближно иста отступања од њега.

ЦЕНТРАЛНИ ЖИВЧАНИ СИСТЕМ → живац, живчани систем.

ЦЕНТРАЛНИ ПЛАТО, стари план. масив (гранит и кристаласти пкриљца) у ј. Фрц.; има облик висоравни с које се дижу млаве вулканске купе (Мон Дор 1886 м), пошумљен; сточарска област.

ЦЕНТРАЛНИ ПРЕСБИРО, основан зак. од 18./4. 1929. за општу обавештајну службу, дели се на 3 одеља: адм. (за персон. ствари, званичну преписку), информативни (прикупља информације у станој и домаћој штампи о полит., фин. и привр. управља архивом и библ.), публицистички (обавештава домаћу и страну јавност о нашим приликама); има дописнике у иностранству (§ 11.-16. Зак. о уређењу Претс. мин. савета од 1929.).

ЦЕНТРАЛНИ РАДНИЧКИ СИНДИКАЛНИ ОДБОР ЈУГОСЛАВИЈЕ, земаљска централа левичарски оријентисаних синдиката, осн. 1923. у Београду, по свом начину претстављао независни с. покрет, али у ствари стојао у полит. и организованој вези с

независном р. партијом Југосл.; у току 1924.-1925. развила се у њему борба између двеју фракција од којих 1 одлучно тражила да Ц. р. с. о. Ј. раскине све везе с поменутом странком и да се постави на базу партиске независности и неутралности, а 2. настојала да Ц. р. с. о. Ј. дође под још већи утицај и контролу те странке; резултат био расцеп; 1. група 1926. ујединила се с Гл. р. савезом, а 2. група покушала да одржи остатке Ц. р. с. о. Ј. под криљем независне р. партије, али без успеха.

ЦЕНТРАЛНИ ХИГИЈЕНСКИ ЗАВОД, осн. у Београду 1926., бави се унапређењем и чувањем нар. здравља, испитивањем и проучавањем болести и нездравих односа, сузбијањем акутних и епид. болести, прикупљањем података и прибирањем мед. статистике, поучавањем народа свим средствима савр. здравствене пропаганде, радом на поправци нездравих односа и асанацијама, заштитом деце; његови органи: домови нар. здравља и станице.

ЦЕНТРАЛНИ ЦИЛИНДАР → изданак.

ЦЕНТРАЛНИ ЧАМАЦ → хидроплан.

ЦЕНТРАЛНО РАДНИЧКО СИНДИКАЛНО ВЕЋЕ, земаљска централа уједињених р. синдиката, осн. 1919. у Београду; у његов састав ушли синдикати из Срб. и покрајина које пре рата припале Аустр. (изузетак учиниле само Општи р. савез из Хрв. и неке с. организације из Слов.); убрзо по свом оснивању постало моћна организација; број чланова попео се на 80 000; у свом раду показивао јасне револуционарне тенденције, због чега било изложено прогонима од стране полиц. власти; најзад угушено владином **Обзанаом** од 20./12. 1920.

ЦЕНТРИЗАМ, струја у социјалист. покрету с Карлом Кауцкијем на челу, покушај да се предратна марксистичка линија у социјалист. покрету рестаурира насупрот опортунизму и бољшевизму; у првим год. после рата претстављао снажан покрет у целој Евр. добивши свој полит. израз у стварању $2\frac{1}{2}$ Интернационале, али после уједињења с 2. Интернационалом (1923.) изгубио сваки значај; у новоствореној социјалист. интернационали, центристичка струја преплављена и прогутана од реформистичко-опортунистичке.

ЦЕНТРИПЕТАЛАН (лат.), који тежи ка центру.

Ц. сила, која код централног кретања привлачи тело ка 1 сталној тачки и не да му да се удаљи с путање кретања.

ЦЕНТРИФУГА (лат.), суд који се брзо окреће да би се његова садржина изложила дејству центрифугалне силе, нпр. ако се у ц. налазе помешане течности разних специф. тежина, пздвојичне се, под дејством центрифугалне силе у ц. прво најтежа течност, а за њом остале редом према величини специф. тежина; употребљавају се у перионицама (за сушење влажних рубља), у привр. и инд. (→ сепаратор, врцалка). **Центрифугалан**, који бежи, удаљава се, од средишта. **Ц. сила**, дејствује код централног кретања насупрот центрипеталној и тежи да одлуче тело с путање по којој се оно креће; управно сразмерна производу из квадрата брзине и масе тела, а обрнуто сразмерна полупречнику кривине.

ЦЕНТРОЗОМ (лат.-грч.), хелични центар, њ. орган с изразито динамичком улогом за време → митозе; мало тело смештено у цитоплазми која обично око њега гради зрачну фигуру; у средини ц. често се налази мало зрнце означено као центрибол; ц. карактеристика највећег броја живот. врста; код биљака се сусреће само код нижих (алге, гљиве); сматра се да тамо где нема ц. постоје др. хеличне творевине с одговарајућом улогом (нпр. блефаропласти).

ЦЕНТРУМ (лат.) 1) средиште (→ центар). 2) назив за полит. странку чији посланици заузимају ср. седишта у парламенту.

ЦЕНТУМВИРИ, у ст. Риму суд који се у доба рпб. састојао од 105, а у доба царства од 180 чланова; укинут 393. г.

ЦЕНТУРИЈА 1) назив грађ. редова у ст. Риму, на које рим. стан. поделио краљ Сервије Тулије; одржавало се до 241. пре Хр. 2) вој. јединица у ст. Риму, састављена од 100 људи; у легији их било 60. **Центуријска скупштина**, састајала се на рим. Марсовом Пољу; одлучивала о рату и миру и бирала највише држ. чиновнике; у кој. рим. стан. гласало по центуријама, а гласање било тако поделено да патрицијима обезбеђена већина.

ЦЕНТУРИОН, код ст. Римљана заповедник вој. центурије.

ЦЕПАЊЕ ПАРЦЕЛЕ, дељење једне парцеле на 2 или више делова; да би се спречила депкања, на мање и непрописне делове и да би се створила удобна градилишта, грађ. зак. прописује да се ц. п.

у градовима врши само на основи парцеларних планова, који су одобрени од градског већа.

ЦЕПАЧА 1) (*Amanita vaginata*, фам. Agaricaceae), шумска гљива хименомицета, беличасте боје; може се јести (→ сл. на прил. у бојама: гљиве). 2) → мађарка.

ЦЕПАЧА → мађарка.

ЦЕПЕЛИН Фердинанд (1838-1917.), нем. генерал и гроф, конструктор ваздушних лаба огромних димензија (чврстих дирижабла), пуњених гасовима лакшим од ваздуха, по њему прозваних **цепелина**; 1. ц. лето 2./7. 1900. изнад Боденског Ј. Ц. на шинама → локомотиве.

ЦЕПИВО, материјал којим се врши → имунизација. **ЦЕПЉЕЊЕ 1)** → вакцинација, → инокулација. 2) → калемљење. Ц. семена, данас доста честа појава у пољопр.; уствари семе се ц. зарази бактеријама којих треба да има у земљишту ради успешнијег пораста дотичне биљке, а зна се или претпоставља да тих бактерија у том земљишту нема; др. речима: преко с. које сејејемо увосимо ц. у земљиште жељене корисне бактерије; данас се то најчешће ради код соје; у трг. има вел. број препарата за ц. с. под разним именима: радиумин, леузин, сојон и др.

ЦЕПЉИВОСТ, својство дрвета да га клин, продирнути у смеру дрвених влаканаца и судова, лако раставља у делове; на том својству заснива се прерада дрвета у занатству и кућној инд.; највећу ц. показују четинари: смрча, јела, бели бор, а од лишћара: храст, буква, јова, орах; тешко се цепа дрво воњака, брест, топола, липа, црни бор итд. **ЦЕР** (*Quercus cerris*), врста → хроста; није за тхн. упр. треба, даје добро огревно дрво.

ЦЕР, план. (706 м) јз. од Шапца а с. од р. Лешнице (Дрин. Бан.). **Церска битка**, војена за време аустр. офанзиве против Србије (3.-8./8. 1914. по ст. календару); отпочела прелазом 5. а.-у. арм. преко Дрине; од стране Аустријанаца у битци учествовали: 3. арм. (8. и 13. корпус) и део 2. арм. (свега 4½ див. са укупно 200 000 људи), а на срп. страни: 3. арм. (с Дринском 1. и 2. и Моравском 2.), 2. арм. с Моравском 1., Комбинованом, Шумадском 1. и Коњичком) и 1. арм. (с Тимочком 1. и 2.); свега 9 див. са укупно 180 000 људи; распоред снага за битку био: 3. аустр. арм. на линији Љубовија-Зворник-Рача; 2. аустр. арм. на линији Рача-Шабац-Земун; срп. 3. арм. око Ваљева с истакнутим одредима на Сави и Дрини; 2. арм. на линији Топола-Дранђеловац-Лазаревац, а 1. арм. главном групом на линији Стари Ацибеговац-Топола; 30./7. (12./8.) узору почео 13. а.-у. корпус прелази преко Дрине код села Батара и на путу Козлук-Ковиљача; у исто време прешао Дрину и 8. корпус код Самуровића Аде, док 2. аустр. арм. прешла делом Сазу код Ср. Митровице, а 44. пуком код Шапца и заузела га; срп. одреди, који бранили прелазе, били принуђени да се постепено повуку; у току 31./7. а.-у. трупе продужиле пребацивање преко Дрине, па 1./8. извршиле снажан напад на истакнут Лознички и Лешнички одред који били принуђени да се повуку долином Јадра; у току ноћи 1.-2./8. повукле се и обе Дринске див. из 3. срп. арм.; 2./8. срп. врховна ком. дошла до закључка да а.-у. гл. снаге дејствују долином Јадра, а споредне преко Шапца, па донела одлуку да 3. арм. задржи непријатеља на фронту, а 2. арм. изврши напад преко Цера у бок и позадину 5. аустр. арм.; на осн. овог наређења ком. 2. арм. да одмах упути коњичку див. на фронт Шабац-Лешница у циљу осветљавања ситуације у Мачви; да Шумадиску див. упути ка Шапцу и брани правцац ка Коцељеву, а са 2 див. да хитно крене правцем Коцељево-Текериш и нападне у леви бок 3. аустр. арм.; у извршењу овог наређења претходница Комбинована див., која маршевала ка Тројану, наишла (ноћу 2.-3./8.) код Лисине у близини Текериша на 21. див. 8. аустр. корпуса и ову изненада напала; око поноћи развила се јака борба, у којој учествовала скоро цела див. и која трајала све до зоре; тад су неки делови 21. див. отступили, део се задржао на Тројану и ту се утврдио; у исто време и Моравска 1., у свом кретању од Великог Бошњака, променила правац ка Текеришу и упутила се на гребен Иверка; на крајем срп. л. крилу, Аустријанци овог дана успели да заузму Крупњак; у току 3., 4. и 5./8. Аустријанци извршили снажан напад на целом фронту, а нарочито на л. крило срп. распореда, али нису могли да постигну успех; 6./8. (19./8.) 2. срп. арм. предузела енергичан напад гребеном Цера на 5. аустр. арм. и после крваве борбе успела да овлада гребеном Цера и нагна трупе 8. аустр. корпуса у бекство; ово утицало да и остали делови 5. аустр. арм. предузму хитно повлачење на л. обалу Дрине; у току 7. и 8./8. срп.

трупе извршиле гоњење разбијених делова 5. аустр. арм. и када је 11./8. (24./8.) заузет и Шабац, на срп. земљишту није било ни једне организоване аустр. јединице; резултат битке: вел. материјална и морална победа срп. војске, а последично: повлачење Аустријанаца и на осталим бојиштима.

ЦЕРАТОФИЛУМ (*Ceratophyllum*, фам. Ceratophyllaceae), субмерзне слатководне, вишегод. биљке, с лишћем дељеним у ситне линеалне кришке; цветови не приметни; свега 2 врсте: *C. demersum*, с лишћем које се рачва 2 пут, плодом који на основи има 2 и на врху 1 бодљу; готово космополит; *C. submersum*, с лишћем које се рачва 3 пут и тање, плод има само 1 бодљу на врху; расте у Евр. и с. Афр.

ЦЕРБЕР → Кербер.

ЦЕРВИКС (лат.), грлић, врат материце → материца. **Цервицитис** → метритис.

ЦЕРЕАЛИЈЕ (лат.), житарице, → траве.

ЦЕРЕБРУМ (лат.) → мозак. **Церебрални**, који припада мозгу. **Цереброспинални систем** → живчани систем.

ЦЕРЕЗИН, смеша чврстих угљоводоника парафинског реда; пречишћени озокерит, по саставу сличан парафину, само има вишу тачку топљења; бео или слабо жућкаст, употребљава се за импрегнације тканина и хартије, израду свећа и фалсификовање биљних и живот. воскова.

ЦЕРОМОНИЈА (лат.), спољашња утврђена страна неког обреда; претерана, обично извештачена учтивост при опхођењу, пуна формалности. **Церомонијал**, званични распоред свечаности. **Церомонијалмајстор** (лат.-нем.), дворски чиновник који се стара о извршењу церомонијала.

ЦЕРЕРА → Деметра.

ЦЕРЕТЕЛИ Ираклије Г. (* 1882.), рус. социјалдемократ (мењшевик), у рус. држ. Думи био посл.; у процесу социјалдемократских посл. 2. Думе осуђен на прогонство у Сибир; у фебруарској револуцији играо веома важну улогу; у влади Александра Керенског био мин. унутр. дела.

ЦЕРЕУС (*Cereus*, фам. Cactaceae), сукулентна вишегод. биљка топлих и сухих предела, нарочито Мексика; полулијани су епифитске биљке, а остале расту као високо дрвене или шибље; цветови често црвени, ређе жути. *C. giganteus*, има стабло високо до 20 м; плод бобица. Једе се; многе врсте гаје се као украсне по стакларама и домовама.

ЦЕРИБАША (тур.), вођ, заповедник одреда војника; код нас се израза одржао као назив за старешину циганске хорде или насеља.

ЦЕРИЈУМ, Се, хем. елемент, метал, припада групи ретких земаља; атом. теж. 140,25; тачка топљења 623°; спец. теж. 7,024; тхн. је важан у облику легуре са гвожђем; добија се електролизом топлењег ц.-хлорида; легура са гвожђем се употребљава за израду развојних кресива и кремена; ударан о челик одбија светле, веома топле варнице које могу да запале смеше гасова, пару од бензина итд.

ЦЕРКНИЦА, варошица (1400 ст.) на понорници Церкничкици, у с. крају Церкничког Поља (Драв. Бан.); стругара. **Церкничко Језеро**, карсно Ј. код Церкнице, близу ит. границе; хране га неколике речице и извори, а одводњава се понорима; при Јесењим кишама нарасте и плави околну равницу. **ЦЕРКОВСКИ** Цанко, Ц. Бакалов (1869-1926.), буг. песник и политичар, био учитељ, после економ и нар. посл., 1920-1923. мин., 1 од виднијих старих вођа земљр. покрета; лирничар и сеоски приповедач (Сабрана дела 3 књ.).

ЦЕРМАТ, село (750 ст.) у Швајц на надм. в. од 1620 м у подножју Матерхорна, туристичка станица.

ЦЕРНИРАТИ (лат.), околити извесну тврђаву или трупу.

ЦЕРОВИЋ Новица (1806-1895.) војвода, рано се истакао у свом дробњачком племени и постао кнез; прочуо се после погибје Смајд-аге Ченгића, у којој имао активну улогу; И. Мажуравић га у свом класичном епу о тој погибји начинио централном личношћу, кад га приказао као муслимана, који се покр-

стио; живео дуже времена уз владикау Петра II, на Цетињу; 1856. вратио се у свој крај; борио се против Турака 1861./2., незнатну улогу имао 1876.-1878. (→ сл.).

ЦЕРСКА БИТКА → Цер.

ЦЕРТИФИКАТ (лат.), писмена сведожба, потврда. **Златни ц.**, новчанице издате на подлози злата с пуним металним покривом. **Сребрни ц.**, кад подлога у сребру место у злату.

ЦЕРУМЕН (лат.), секрет лојних жлезда у ушном каналу; у старијем добу може да се нагомилала и зачепи ушни канал, тиме онемогућује правилан слух.

ЦЕРУСИТ (лат.), карбонат олова ($PbCO_3$; 77,5% олова), бистар ромбичан минерал, безбојан, сјајан, бео, тврдоће 3-3,5 важна руда олова; код нас га има у Кучајни, Завлаци, Љутој Страни, Постењу, Загребачкој Гори и др.

ЦЕС (ces), снижени I. X ступањ осн. С-дур лествице. **ЦЕСАРГРАД**, ст. град у Хрв. (сад рушевине), који се I. пут помиње крајем 14. в.; кнезови Цељски и Ердеди била некад власници града.

ЦЕСАРЕЦ Аугуст (* 1896.), књижевник; као омладинац био саучесник у атентату на бана Чуваја и допао тамнице; I од гл. преставника марксистичке књижев. поред Крлеже, али без његове снаге и замаха; његова збирка новела **За новим путем** својим насловом даје у исти мах и програм; осим тога дао романе и новеле: **Царева краљевина**, **Судите ме**, **Тонкина љубав**, **Бјегунци**.

ЦЕСИЈА (лат.), уступање тражбине, које врши уступитељ (цедент) у уговору с новим повериоцем (цесионаром); уговор којим поверилац преноси своју отуђиву тражбину на 2. лице, с или без накнаде; личне тражбине, нпр. право на издржавање, не могу бити предмет ц.; од дана кад му ц. саопштена, дужник не може исплатити дуг ст. повериоцу већ оном на којег тражбина цедирана; цедент о ц. не мора обавестити свог дужника да би ц. била пуноважна, али ако га не обавести, он може дуг исплатити и старом повериоцу (цеденту); при добровољној ц. цедент одговара цесионару да је тражбина истинита и наплатава до суме за коју уступљена; ц. гл. тражбине повлачи и ц. потраживања интереса и јемства; ц. може бити не само уговорена већ и последица судске одлуке, зак. прописа (на јемца која је платно за дужника прелази по зак. тражбина повериоцева), тестаментна; у међунар. праву, држава обично уступа области 2. држави после рата, уговором о миру; уступљена обл. улази у састав држ. која је добила, на њу се примењују уговори, зак. н. суверена, стан. постају његови поданици, али им се даје обично право опције између ст. и н. поданства и држ. која стиче обл. мора поштовати стечена права трећих лица. **Ц. закупа** олова, кад закупца сва своја права и обавезе из закупног односа пренесе на неко 3. лице; ц. по чл. 14. нашег Зак. о лову допуштена само уз одобрење опште упр. власти I. степена. **Cessio in iure** (лат.), у рим. праву уступање права у присуству судије.

ЦЕСТОДЕ (Cestodes) → пангљичаре.

CAETERA DESIDERANTUR (лат.: остало се жели, тј. остатак, крај недостаје), каже се за неко недовршено дело.

CAETERIS PARIBUS (лат.), под истим околностима; уз остале исте услове.

CETERUM CENSEO CARTHAGINEM ESSE DELEDAM (лат.: Уосталом мислим да Картагину треба разорити), речи Катона Старијег, којима завршавао у Сенату сваки свој говор, наглашавајући опасност Картагине за рим. државу; данас се овим речима истиче оно што треба стално имати пред очима.

ЦЕТИНА, притока Јадр. М., извире на з. подножју Динара Пл., протиче кроз Синеоко Поље, па се пробија између пл. Мосора и Бнокова; улива се код Омшца; у свом току има више водопада, од којих највећи Вел. Губавица (48 м).

ЦЕТИН-ГРАД, село код Слуња (Сав. Бан.), с развладнама града, у којем држан цетински сабор крајем 1526. и почетком 1527.; на њему Хрв. изабрали за свог краља Фердинанда, аустр. надвојводу, али добар део хрв. племена и пре и после тог избора био за Фердинандова такмана, Ивана Запољу, због чега током 1527. дошло до грађ. рата; примавујући тај избор Фердинанд се обвезао да ће држати за одбрану Хрв. сталну војску од 1000 коњаника и 200 пешака и да ће поштовати сва ранија права Хрв.

ЦЕТИНЕО Анте (* 1899.), лирски песник и романописац, сликар мора и прим. типова; збирке песама: **Звездане стаге**, **За сунцем**, **Златни кључ**, **Ласте над увалом**, роман: **Мештар Иван**.

ЦЕТИЊЕ 1) град (6 400 ст.) и средиште Зет. Бан., у

малом карсном Цет. Пољу, под Љовћеном, на надм. в. од 640 м; почело се развијати 1847. кад владика Раде подигао конач ван маи., у којем било седмште црног. владике; затим подизање куће и крчме и остале зграде; било престоница кнежевине одн. краљевине Ц. Горе; извози коже, вуну, бухач, ру; седмште прав. митрополита, прав. богословија, гмн., уч. шк., двор краља Николе, сад музеј; Биљарда, дворац владике Рада (Његоша), чiji гроб на врху Љовћена. **Цетинјани**, **цетинско племе**, племе у Катунској Нахији (Ц. Гора); име Ц. помиње се први пут 1483. као име предела, а у 17. в. као име племена; у току 15. в. образовали прва стална насеља Срби Зећани; у старијем слоју стан. већину чине братства старозећанског порекла, у млађем досељеници из Херц. **Цетинска епархија**, постоји од 2. пол. 15. в. и обухвата зап. део Ц. Горе и Зете; приобрдски митрополити били уједно и епископи Ц. е. **Ц. манастир**, посвећен Богородичином рођењу, по-

дигао Иван Црнојевић по повратку из Ит., 1481.-1845., у знак захвалности што понова могао радити у својој отаџбини; у тај м. донесена 1493. прва штамарија за штампање наших црк. књ.; I. штампар био калуђер Макарије, који после отишао у Влашку; у том маи. становале црног. владике од 15. в. даље; м. страдао више пута од Млечана и Турака (1622.-1788.); сад у добром стању; има ризницу и богату збирку ст. рукописа и књ.; око тог м. и двора Ивана Црнојевића дигло се у 19. в. мало насеље, које постало престоница Ц. Горе. **Ц. Поље**, мало карсно п. (7 км²) код Цетинја, подлежи поводњима за кишне периоде; гл. место Цетинје.

ЦЕТКИН Клара (1857.-1933.), нем. револуционарка; радничком покрету у Нем. пришла 1870.-тих год.; судоловала при оснивању 2. Интернационале 1889.; дуго год. евојала на челу покрета жена социјалиста, уређујући лист **Једнакост**, припадала л. крилу нем. соц. демократије; после рата пришла комунистичком покрету, али се с њим није у свему слагала.

ЦЕФАЛГИЈА (грч.) → главобоља.

ЦЕФАЛОТОРАКС (грч.), телесна област многих животиња (нпр. многих ракова), састоји се из главе и грудног дела сраслих уједно.

ЦЕФЕИДИ → променљиве звезде.

ЦЕФЕЈ, сазвезђе које се налази између Касиопеје и Малог Медведа (→ Кефеј).

ЦЕХ (нем.) 1) → еснаф. 2) трошак у кавани, нарочито пиће.

ЦЕХШТАЈН (нем.), горњи перм (→ перм).

ЦЕЦЕЉ → зечја сопа.

ЦЕЦЕ-МУХА (Glossina), род муха у тропској Афр. с малом главом, дугом рилицом и дугим крилима чији претставници сишу крв дивљачи, домаће стоке и човека; код човека преносе опасну болест спавања; 1 врста преноси код коња, камиле и говечета тешку заразну болест → суру.

ЦЕЦИДИЈЕ, пецидозе, пецидологија, пецидофите → гале.

ЦЕЦИЛИЈА св., хришћ. мученица око 230., заштитница прк. муз.; приписује јој се изум оргуља; слави се 22./11. Пецилијино друштво, за пропагирање кат. прк. муз. у Хрв., осн. у Загребу 1906.; орган лист **Света Цецилија**.

ЦЕЦИЛИЈЕ Стације (Caecilius, око 219.-166. пре Хр.). рим. песник и комичар, чије се песме сачувале само у одломцима.

ЦИБАЛИН, фабр. лек, састава слична као у → верамона; примењује се где и верамон; може се дати и у инјекцијама.

ЦИБАЛЕ (Cibalae), знатно рим. насеље код данашњих Винковаца; порушено у доба вел. сеобе народа.

ЦИБЕТКЕ (Viverridae), породица мањих зверова

витка тела, кратких ногу са слабо увлачљивим и неувлачљивим канџама, шпљате њушке и дуга репа; луче секрет непријатног мириса; хигри и срчани звероци живе у Аз., Афр. и у Евр.; гл. врсте азијска ц. (*Viverra zibetha*) у Кини и ј. Аз.; афричка ц. (*V. civetta*); **генета** (*Genetta genetta*) у ј. Фрц., Шп., зунго (*Herpestes mungo*) и Индији, пренет и у Евр.; уништава змије; **Исхеумон** или **Фараонски пацов** (*H. ichneumon*) у Афр. и М. Аз., св. животиња Египћана, храни се такође змијама.

ЦИБОРИЈ, кивориј (лат.), антички пехар; у хришћ. црк. «небо» или балдахин над часном трпезом или код кат. украшена (с поклопцем) чаша за чување : остије.

ЦИВИДИНИ Анте (* 1881.), пед. писац; **Педагогика**, Развој и принципи савремене педагогике, и др.

ЦИВИЛ (лат.), грађанско лице, насупрот војном. **Цивилист** (по лат.), правник који се нарочито бави грађ. (цивилним) правом, стручњак за грађ. право; судија који суди грађ. парнице. **Цивили**, грађански. **Ц.** **аеронав.**, сваки невојни а.: лутнички, пошт., туристички, спортеки итд. **Ц. брак** → брак. **Ц. деликт**, дело које није кажњиво по кривичном зак., али повлачи обавезу накнаде штете општењеноме. **Ц. заробљеништво**, у време рата лишавање слободе грађана који нису вој. обавезници; вршено у свет. рату 1914.-1918. у већим размерама и осумњичени грађани држани у спец. логорима интернирани; противно хашкој конвенцији од 1907. о правилима рата на суку. **Ц. листа**, издак из држ. буџета на издржавање владара и његова двора. **Ц. облигација**, тражбина која даје права повериоцу да судским путем натера дужника на извршење дугованог чињења. **Ц. плод**, приход који се не добија од саме ствари, нпр. од воћки, него из правног посла који се закључује поводом 1 ствари (нпр. кирије).

ЦИВИЛИЗАЦИЈА (лат.) 1) све тхн., научне, ум. и др. духовне тековине култ. народа. 2) само тзв. матер. култура, тј. тхн., екон., трг. проналасци, док се за разлику од њих чисто духовне творевине у науци, ум. итд. обухватају под појам → култура. 3) виши ступањ друштв. развјетка. **Цивилизовати**, учинити углавном, образованим, умекшати нарав, просветити.

ЦИВИЛИС Клаудије, вођ Багава из 1. в.: побунио се против Веспасијана (70.) у друштву герм. свештенице Веледе, али потучен и присиљен на мир.

ЦИГАЈА, раса оваца у Војводини; спада у домаће расе с најбољом вуном; овце доста крупне, беле и црне, потпуно црне главе и прихв. ногу обраслах длаком; услед мешања с другим расама многа ц. са шареном главом и ногама; има типова ц. код којих поједина грла теже до 100 кг и више; прилично млечна оваца и даје доста добре вуне (просечно 2-3 кг); јагњци се једанпут год., веома често 2 и 3 јагњета.

ЦИГАНИ, међу Јел. познати и под именима: Је-

хупци, Ђупци, Габелји, Гурбетчи и др., скитачки народ пореклом из Индије, коју напустили у 10. в., у Евр. дошли у 14. в., једни преко сев. Афр., други преко М. Аз.: на Криту се јављају 1322., у Влашкој 1370., у Мађ. и Нем. 1417.; из Евр. се ширили на друге конт.; рачуна се да их има до 5 мил. на свету; највише их у јв. Евр.; Ц. има по целој Југосл., највише у Срб. и Војводини, око 60 000; мање говоре цигански, више сх., мађ., рум. и турски; има стално насељених и скитача; по занимању свирачи, цамбаси (продајци коња), занатлије (котлари, ковачи, коритарци, мечаари, а има и земљр. Цигански језик, спада у новониндске ј. Ц. музика, састоји се четврти у том што Ц. сваку муз. коју чују догерају на свој начин, примењујући орнаменте око гл. мелодиских тонова; оријентализам превлађује у ц. м.

ЦИГАРА (шп.), смотуљак од дуванских листова за пушење.

ЦИГАРАШ, пина, савијач листа (*Byctiscus betulae*), инсект тврдокрилац лених сјајних боја с јаком рилицом; напада лозу и неке др. воћке и дрвета; женка засепа петељку листа, савије лиску у облику цигаре и снесе у њу јаја; скупљати и уништавати «цигаре» чим се приметје; прскати или заправивати арсенимим средствима спрочећа.

ЦИГАРЕТА (фрц.), ситан дуван савијен у танку хартију (папир).

ЦИГЛА (нем.) → опека.

ЦИГЛЕР Јанез (1792.-1867.), слов. писац побожних и световних прича; **Среча в несречи**, прва ориг. слов. прича.

ЦИДНУС → Киднус.

ЦИЕН Теодор (Ziehen, * 1862.), нем. филозоф, психијатар и психолог, дела: **Основи психологије**, **Психофизиолошка теорија сазнања**, **Логика на појативистичкој основи**.

ЦИЗЕЛИСАЊЕ (фрц.), резање орнаменту у металу и стаклу.

ЦИЈАН, C_2N_2 , нитрид оксалне киселине; кључа на -20.7° ; тачка топљења -31.4° ; постаје у пламеном луку између графичких електрода у атмосфери азота; има оштар мирис који изазива сузе; отрован је али у мањој мери од цијановодоничне киселине.

ЦИЈАНАМИД, кречни душик → калијум-цијанамид; фабрика за производњу карбида од ц. има у Југосл. 4: Рупе, Шибеник, Дури Рат и Јајце, с капацитетом око 30 000 т карбида одн. ц. годишње, али је производња много нижа; све произведене количине (сезам 100-150 вагона потрошених у земљи) извозе се у иностранство; производња одн. извоз били су 1934. 7 789 т карбида и 15 500 т ц. у вредности од 35 мил. д.

ЦИЈАНКАЛИЈУМ, калијум-цијанид KCN ; тхн. се употребљава за испирање злата из руда, али га у новије време све више истискује из употребе натријум-цијанид $NaCN$; добива се топљењем тхн. фероцијан-калијума са содом и угљеном, или превожњем амонијака на високој тмпт. преко смеше соде и угљена; делује као јак отров, јер хлороводонична киселина из желудачног сока ослобађа из њега знатно слабију цијановодоничну киселину.

ЦИЈАНОВОДОНИЧНА КИСЕЛИНА (HCN), најјачи бојни отров, безбојан гас; с тренутним дејством, краткотрајан; мирисе на горак бадем, делује на живчани центар и затровања остаје у положају у којем затрован, не мењајући ни израз лица; преко затрованог земљишта безбасно прећи тек после 2-3 сата.

ЦИЈАНОЗА (грч.), плавомодра боја коже, последица неправилне циркулације или лоше оксидације

крви у плућима, или оштећења првених крвних зрнаца токсичне природе.

ЦИЈЕВНА, л. притока Мораче, дуга 41 км, извире на Проклетјама, у Арб., а улива се ниже Подгорине (Зет. Ван.); у Арб. јој долина јако клисураста.

ЦИ-КА-ВЕЈ, седиште језуита близу Шангаја (Кина); столница бискупа, музеј, библт., звездарница, домови за кинеску сирочад.

ЦИКАС (*Cycas revoluta*, фам. *Cycadaceae*), биљка из Јап., листа кожаста, чврста, с металним сјајем, пераста; споља личи на лишће палма; у ранијим геолошким периодима била много распрострањена у Евр., код нас се гаји као украсна.

ЦИКАТРИКС → ожилњак.

ЦИКЛА → цвекла.

ЦИКЛАМА, **цикламен** → колутка.

ЦИКЛИЧКИ (по грч.), кружни. **Ц.** облици (форме), муз. о. који се састоје из неколико ставова равећних по утврђеним правилима (соната, симфонија, концерт и др.). **Ц.** пермутација → комбинаторика.

ЦИКЛОГРАФ, (грч.), експедитивни инструмент који, доведен у везу са точком неких кола која се крећу, аутоматски, механички управља на картији трасу пређеног пута у извесној размери; оријентација се врши помоћу магнетне игле.

ЦИКЛОИДА (грч.), трансцендентна равна крива.

ЦИКЛОМЕТРИСКЕ ФУНКЦИЈЕ (грч.-лат.) → тригонометриске функције.

ЦИКЛОН (грч.) 1) бурна временска појава, предео ниског ваздушног притиска на временској карти, на којем се изобаре кружно затварају; притисак најнижи у средишту, ветар углавном кружи око средишта супротно смеру казаљке на сату на сев., а у смеру казаљке на ј. полулопти; пречник ц. обично износи по неколико стотина км; јачина се цени по паду притиска у средишту: ц. снажнији уколико притисак слабији у средишту; постоје 3 врсте: → покретни, → стационарни и → тропски ц. (→ сл. лево). Активни ц., покретни ц. умереног

ц., секлузија (гушење), оклузија (затварање) и ишчезавање. **Ц. струјање** 1) ваздушно с. кружног облика, које се на сев. полулопти врши у супротног смеру казаљке на сату, а на ј. у смеру казаљке; уз то ваздух унеколико нагиње средишту вртлога а у самом средишту струја увис. 2) → дезинсензија.

ЦИКЛОП 1) (грч.), зид од полигоналног отесаног камена с полигоналним или мрежастим превезом. **ЦИКЛОПС** (*Cyclops*), род сићушних (од 3 мм) рачића из групе → колепода с 1 непарним оком на глави и снажним пипцима којима се, као веслима, креће кроз воду у скоковима; одликује се вел. плодношћу; многобројни претставници живе претежно у стајаћим водама и чине саставни део планктона.

ЦИКЛОСТОМЕ → колоусте.

ЦИКЛОТИМАН (грч.), човек који припада 1 од двају конституционалних група по Кречмеру; углавном → пикничке конституције, температура варира између веселости и туге, а психички темпо покретљив и удобан, психомотилитет се одликује прир. забављеном мимиком и покретима тела који одговарају импулсу; практични, доброћудни и природни, агилни, који радо уживају у добрима овог света, хумористи и реалисти, емпиричари и организатори.

ЦИКЛУС (грч.), круг, група више ствари истог рода, нпр. ц. песама, предавања, које чине 1 заокружену целину; низ година после којих се неки догађаји или појава правилно понавља.

ЦИКНУЛОСТ ВИНА, болест коју изазивају сирћетне бактерије, чија се делатност састоји углавном у оксидацији алкохола у сирћетну киселину и воду, а које су веома отпорне према алкохолу; тек садржина алкохола од 16% вол. у вину спречава развитак тих бактерија; према нашем Зак. о в. (чл. 6. и чл. 21. Правилника), дикнулим в. сматрају се она у којима количина испарљивих киселина већа од 1,4 г по 1 л код белих, од 1,5 код ружичастих, од 1,6 код црних, и од 2 код десертних и код којих се ц. јасно осећа у укусу; ц. в. може се спречити: пажљивим пробојењем врећа, чистотом судова, сумпорисањем, пастеризацијом.

ЦИКОРИЈА, **цигура** → водолија.

ЦИЛИЈАТЕ → инфузорије.

ЦИЛИЈЕ (лат.), фици покретљиви протоплазматични наставци многих живот. и биљних ћелија (нпр. код праживотиња инфузорија), служе за покретање читавог ћеличног тела.

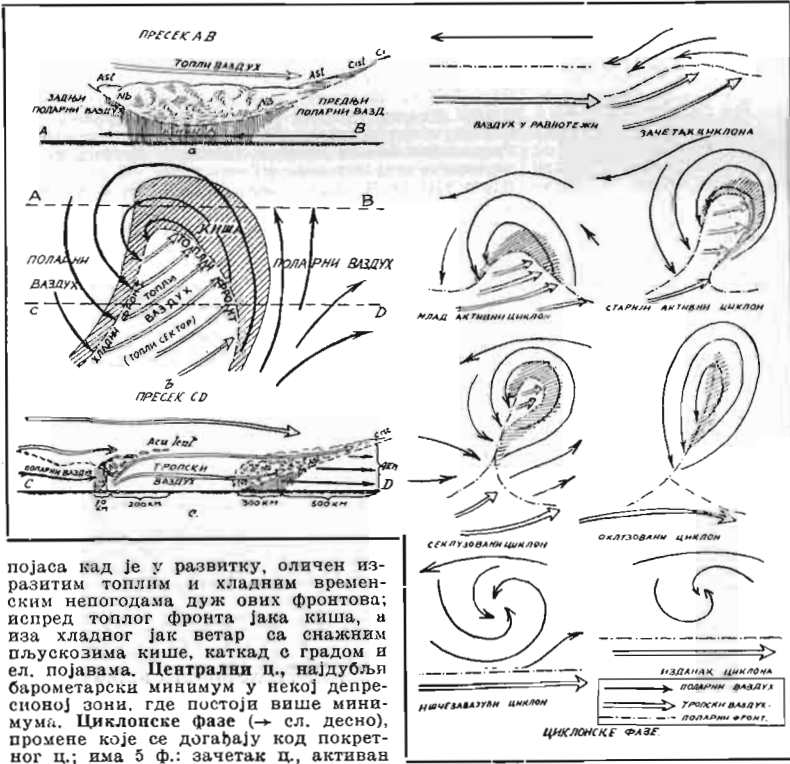
ЦИЛИНДАР (грч.) 1)

геом. тело. облика. 2) висок округло и гладак шешир за свечане прилике. 3) у тхн. → стубина. Цилиндража, укупна радна запремина свих цилиндара 1 експлозивног мотора. Цилиндричан, валкаст. **Ц.** површина, крива п. настала кретањем, праве (генератрисе) која је стално паралелна 1 правцу а ослања се на 1 криву.

ЦИЛОИДАЛНО КЛАТНО, матер. тачка која под дејством земљине теже осцилира дуж циклоиде; кретање овог клатна изохроно (тј. периода клаћења не зависи од амплитуде), таутохроно и брахистохроно.

ЦИЛХЕР Херман (* 1881.), нем. пијанист, композитор, проф. муз. акад.; компоновао под утицајем Брамса и импресионизма; више симфонија, виолинску сонату, концерт за виолину и клавир, музику за комаде, клавирска и др. дела.

ЦИЉ (нем.), идеја о оном ради чејег се остварења врше извесне радње или извесна предузећа итд., у педагозици ц. васпитања

појаса кад је у развјатку, оличен изразитим топлим и хладним временским непогодама дуж ових фронта; испред топлог фронта јака киша, а иза хладног јак ветар са снажним плусковима кише, каткад с градом и ел. појавама. Централни ц., најдубљи барометарски минимум у некој депресионој зони, где постоји више минимума. Циклонске фазе (→ сл. десно), промене које се догађају код покретног ц.; има 5 ф.: зачетак ц., активан

значи идеју о том какав човек треба да буде и према којој треба организовати васпитни рад школе и дома.

ЦИМАЗА (грч.), фермент квасних гљива, које проузрокују алкох. врења.

ЦИМБАЛ (грч.), пјати (ит.), чинели, сагови, тасови (тур.), ритмички муз. инструмент, 2 округла и у средини испупчена метална комада, који се држе у рукама помоћу канџа, и ударају се 1 о други на разне начине; може се утврдити на рам, и тад се у ц. удара палицом.

ЦИМБЕР, 1 од Цезаревих убица; повукао Цезара за тогу, што био знак за општи напад.

ЦИМБРИ, germ. варварски народ; напao с Тевтонима на Ит., али их Марије потукао код Верцеле, 101. пре Хр.

ЦИМФРВАЛД (Zimmerwald), леговалиште крај Берна (Швајц.), у којем 1915. заседао међунар. конгрес екстремних социјалиста и издан манифест против империјалистичких циљева свет. рата. **Цимервалдска левица**, л. крило социјалиста који суделовали на Ц. конгресу; била за крајње револуц. политику и акцију; од ње образована доцније → Комунистичка интернационала.

ЦИМЕРМАН 1) **Стјепан** (* 1884.), кат. свештеник, проф. унив. у Загребу; претставник интелектуализма и објективизма; дела: **Увод у филозофију**, **Темељи психологије**, **Општа поезика** и др. 2) **Франц** (* 1884.), аустр. сликар, реалист, композиције верске (Тајна вечера, **Ессе Номо**) и ист.; из наше ист. за Народно Дело радио композицију **Ослобођење**, **Крнар** (Престолонаследник Петар); портрете св. Саве, Карађорђа, Доситеја, Вука, Бранка, Његуша; илустровао дело **Наша владари** монументалним ликовима свих наших владара са фресака из ср. в.

ЦИМЕТ, зачин, има 8 врсте: 1) каранфилов ц. из коре брав. дренасте врсте *Discyrellium saugorhillatum*, фам. Lauraceae; 2) бели ц., *cortex Canellae albae* из коре *Canella alba*, фам. Canellaceae, с Антијских Острва; 3) ц. која даје *Cinnamomum zeylanicum*, фам. Lauraceae.

ЦИМИСК → Јован I, виз. цар.

ЦИМОЗНЕ ЦВАСТИ → цваст.

ЦИМЕРМАН Јосип (1847.-1893.), слов. песник и преводилац; његове песме формално нарабене, мисаоне али осећајно хладне; циклуси: **Листи љубавни**, **Дистихи**, **Газеле**, **Под Костањем**, **Усехло цветје**, **Кристиали**; збирка: **Песми**.

ЦИНА (*Artemisia sina*, фам. Compositae), главчица из Туркестана, пелину блиска, зељаста, једногод., до 30 см висока, малих гљиваца у метласти клас скупљених, у лекаревству у употреби противу гљиваца, јер садржи уз етерска уља и отровну материју сантониин (цицвар, у алат.: *Pores sinae levantici*).

ЦИНА Корнелије, рим. конзул из 1. в. пре Хр., присталица Марија и нар. странке; по Сулином одласку на И заузео с Маријем Рим и немилосрдно прогњао противнике; погинуо 81. пре Хр.

ЦИНАБАРИТ, сулфид живе (HgS , живе 86,2%), хексагоналан минерал, отворено- или тамноцрвен (цинобер), тврдоће 2-2,5, једина руда живе; најважнији рудници: Алмаден (Ј. Шп.), Идрија (Ит.) итд.; код нас: на Авали, у Барама, Завлаци (Срб.), Трнбић (Хрв.) и др.

ЦИНАН, град (око 400 000 ст.) и ревно пристаниште у Кини на р. Хоангхо; унив.

ЦИНГ → Тај-цинг, → манџурска династија.

ЦИНГТАО, град (преко 100 000 ст.) и пристаниште у Кини (пров. Шантунг) на Жутом М.; ткет. инд.

ЦИНГУЛУМ (лат.), појас којим се опасују кат. свештеници преко албе, прав. преко стихара.

ЦИНИК (грч.) 1) приврженик Антистенове флз. која учила да је врлина једино добро, а да су највише врлине: природност, прост начин живота и самоодрицање у задовољавању својих потреба, у чему се највише одликовао чувени Диоген из Синопа. 2) презирање и поницање свих култ. вредности, у чему се често иде до праве бесидности.

ЦИНК, Zn , хем. елемент, метал; атом. теж. 65,38; тачка топљења 419,4°, тачка кључања под атм. притиском 930; сноп. теж. непресованог метала 6,92; налази се у природи као сулфид (цинкбленда) или као карбонат (галмен); добива се пржењем руде до оксида и редукцијом оксида ц. са угљеном на тмт. од око 1200° и једновремену дестилацију ослобођеног металног ц., без присуства ваздуха; данас се добива у знатној количини екстракцијом руда са сумпорног киселином и електролизом пречишћеног раствора цинк-сулфата (електролитички ц.); има плавичастоблу боју, кристалсте је структуре и на обичној тмт. је доста крт; на тмт. пазебу 100° и 150° даје се лако наљати; на ваздуху се по површини оксидише; тако награђени оксид, односно базични карбо-

нат ц. штити места од даљег утицаја ваздуха; на томе почива његова велика употреба у облику лим-а или жице, као и за превлачење гвожђа ради заштите од атм. утицаја; на ваздуху при тмт. кључања сагорева светлим плавичастим пламеном; неопоран прсма киселинама и базама; сирови ц. се рафинише металуршки и онда садржи до 99% ц., са 1% примесака угљаном олова; електролитички ц. има чистину до 99,9%; свет. производња ц. износила је 1934. г. 1 171 800 т, од тога отпадна у Евр. 565 600 а Амер. 482 000 т; гл. произвођачи ц. у Евр. су: Белг., Нем., Пољ., Фрд., Норвешка, Ит., Хол.; од ваневр. држава најјачу производњу имају: САД, Канада, Мексико и Јап.; као другде и у Југосл. цинк рудача се јавља упоредо с оловним; стога се предузећа која производе олово баве и производњом ц. (Трепча, Межица); постоји и 1 засебно предузеће, (Држ. цинкарна у Цељу (год. капацитет 40 000 т рудаче), која производи и многе израде од ц.: цинколима, поцинкани лим, цинков прах, цинково белило, модру и зелену галиду итд.; о продукцији ц. → олово. **Цинкит**, оксид цинка (ZnO); хексагоналан минерал, затвореноцрвене боје, наранџастог и жутог огреба; у Њу Делсеју важна цинкова руда, иначе ретак минерал. **Цинкова маст**, садржи 10% цинковог оксида у ланолину, служи за превијање код неких кожних болести. **Ц. белило**, вештачка бела минер. боја добијена оксидацијом металног цинка, по хем. саставу цинк-оксид, употребљав се као одлична бела боја, која добро покрива, за израду уљаних боја и као додаток приликом израде гуме.

ЦИНКАРНА У ЦЕЉУ, држ. топионица с ел. централом и 10 пећи; прерађује цинкану руду из Рабља (осн. 1875.); поред ње подигнута и фабр. сумпорне киселине и плавог камена (1914.).

ЦИНКБЛЕНДА → сфалерит.

ЦИНКОГРАФИЈА (грч.), вештина правити отиске слика и пртежа у цинку ради умножавања.

ЦИНЛИНГ, Цин-Лин-Шан, план. ланац у Кини (Аз.), с највишим врхом од 3 350 м, има правац 3-И, а дели Кину на сев. и јужну.

ЦИНОБЕР (грч.-лат.), вештачка црвена минер. боја, по саставу сулфид живе (HgS), добро покрива, али због велик. цене налази малу примену као обична уљана боја; употребљав се највише у сликарству.

ЦИНЦАРИ, стално насељени → Аромунни у селима и највише у неколико градова Ј. Срб.; насеља им збијена, велика и на вел. висинама; име Ц. добило од Срба, из потемећа због нарочитог изговора броја пет (цинци); баве се сточарством и иду у печалбу на разне стране; дуж гл. друмова познати као механиџије; добри трговци, веома штедљиви, вредни и побожни; све се вине преталају и губе у срединама у које одлазе ради печалбе.

ЦИНЦАР-ЈАНКО Поповић (1779.-1833.), војвода 1. устанка, родом из Белице код Охрида, прославно се у боју на Мишару, 1811. постао војвода у Пожаревцу, 1813.-1830. живео као емигрант.

ЦИНЦАР-МАРКОВИЋ Димитрије (1849.-1903.), генерал, учествовао у рату 1876. и 1877./78. у штабу Тимочке вој.; у рату 1835. ком. пука; 1901.-1902. начелник Гл. штб. и 1902.-1903. претседник мин. савета; написао: **Упут за маневровање трупа**.

ЦИНЦЕНДОРФ Никола Лудвиг (1700.-1769.), осн. Хернхутске браће, шаселно Чешко-моравску браћу на своја добра 1722., био бискуп општине браће; рел. песник.

ЦИНЦЕР, план. (2 066 м) на јл. страни Гламоцког Поља (граница Врб. и Прим. Бан.); глаштални трговци.

ЦИНЦИНАТ, рим. грађанин из 5. в. пре Хр., ког Римљани у 2 маха одвајали од плуга и узимали за диктатора, а он се после победе над непријатељем опет враћао земљр.; узор ст. рим. честности.

ЦИОНИЗАМ, нац.-полит. покрет Јевреја који тежи за поновним насељавањем Јевр. у Палестини и стварањем 1 јавно-правног и култ. ердиница за Јевр.; чињени покушаји и раније, организована наово од стране Т. Херцла на 1. дионистичком конгресу у Вазелу 1897., вел. полета добио тек по свршетку свет. рата; кад Енглези заузели Палестину, објавио Валфур у име енгл. владе (2./11. 1917.) да ће она подупирати ц. под условом да се не дира у права др. становника Палестине; као мандатар Друштва нар. (од 1919.) над Палестином Вел. Брит. држи управу над овом земљом и контролише усељавање Јевр.; као званични претставник и. постоји Јевр. агенција у Лондону; ц. одушевни масе Јевр. растурих по свим континентима, и побудио безброј одушевљених присталица на исељавање у Пал., где се организују чисто јевр.

насеља у најмодернијем смислу: подижу се претежно сеоска (пољопр.) насеља, која се одају култури воћа, стоке, житарица итд.; али се подигла и 1 лепа чисто јевр. варош Тел-Авив, на мору крај Јафе; у Палестини ц. подиже вел. број осн., стручних и виших шк. (унив. у Јерусалиму), где се предавања држе на ст.-јевр. јез.; постоје многе култ. установе, партиски живот, новинарство, итд., све у над. духу; ипак усељавање Јевр. наилази на вел. тешкоће од стране Арапа, код којих потстакнут нац.-рел. отпор, и који уродио многим крвавим покољима насељеника Јевр. и њихове деце по школама и забавиштима; упркос томе усељавање напредује и Палестина добива све више и све брже карактер чисто јевр. земље; међу Јевр. широм целог света ц. има вел. апостола, али и доста противника, који би желели да се Јевр. не одвајају ц. сувише видно од стан. земаља у којима живе.

ЦИПАЛ, ципол, скоцац, мујал, скававица, цифал

(Mugil), морска риба, нарасте 40-70 см, обла, сребрнато-сива, с коштаном скелетом, често с тамним узду-

жним пругама и златном мрљом изнад шкржних поклопаца; храни се већином морским биљем; живи у нашем мору а залази и у реке где је вода бочатна; каткад га има и у слатким водама (Скадарско Ј.), лове га у пролеће или у јесен; обичнија риба, нарочита укуса, средње вредности; из ње ваде икру, соли је и суше и продају као бутаргу, чак и у Амер.

ЦИПЕ (Anthus, фам. Motacillidae), пликскама сличне мале певачице, по перју сличне шевама, дугог репа, зашиљеног кљуна, пријатна гласа.

ЦИПЛАРА, кружна покретна мрежа којом се лове

→ циполи; поставља се од морског дна до површине мора, где је држи плута; како циполи радо прескачу мрежну ограду, рибари простру око ц. још 1 уску мрежу која лежи на мору, а у коју ципал, кад прескочи мрежну ограду, упадне и заплете се.

ЦИПОЛ → ципал.

ЦИПРИНИДЕ (Cyprinidae), беле рибе, група слатководних риба с коштаном скелетом, обухвата већину рибљих врста наших слатких вода; све се ц. одликују више или мање бочно спљоштеним телом и ждрелним зубима; хране се претежно ситном воденом фауном, живе по правилу у мирнијим водама и размножавају се у топлије доба год.; јављају се обично у већим или мањим ројевима; у екон. погледу најважнија група слатководних риба; гл. претставник шаран.

ЦИРАДА, церада (ит.), непромочива, густа и јака импрегнирана тканина, израђена од лана, кућеље и другог ткст. материјала; вивце ц. обично порубљене и снабдеване металним претеновима; употребљава се за покривање отворених вагона, кола, израду шатора и као сунчани заклон на галубама бродова.

ЦИРАКИ Фрањо (1847-1912.), песник; збирка Прве пјесме, циклус Флорентинске елегје, идилички еп Јанково летовање.

ЦИРИПЕДИЈЕ → витичари.

ЦИРИХ (Zürich), гл. град (321 000 ст.), истоименог кантона у с. Швајц. на обали Цирихског Ј. (гласијалног порекла, 88,5 км² површине, 145 м дубине) и на обалама р. Лимата; ст. град; катедрала (12-13. в.), унив. (1883.), в. тхн. шк., конзерваторијум, обл. музеј, библ., опсерваторија, привр. средиште и. Швајц.; инд. машина, свилене и памучне робе; жива трг.

ЦИРК (лат.), код ст. Римљана спец. грађевина за јавне утакмице, дугачке и узане основе завршене с 1 стране полукружно с друге сегментасто; низак зид, спина, дели основу на 2 дела. Ц. месечев → Месец. **Циркови**, овална удубљења на странама високог план. изнад данашње дилувијалне снежне границе; у њима се образују снежници и почети ледничких струја (→ ледници).

CIRCA (лат., скр. сса); отприлике.

ЦИРКОНИЈУМ, Zr, хем. елемент, метал; атом. теж. 91,22; тачка топљења 1530°; спец. теж. на 18° 6,4; у природи се налази у гл. облику циркона Zr Si O₄; распадањем његовим постаје оксид ц., који је гл. сировина за добијање ц. и његових једињења: ц. сјајан и сребрнато-бео, п. тврдињу челика, крт је и даје се добро глатати; постојан је према киселинама.

ЦИРКУЛАР (лат.), званично писмо које се шаље многим лицима с истом садржином; окружница

(раније се слао писан у 1 примерку у кружно од 1 лица до другог). **Циркуларан**, кружан. **Ц. каријес ауба**, квар који се шири као појас око зубног врата; најчешћи код млечних секутиња; лечење: благовремено зауставити квар пломбиром или стављањем крунице (код трајних зуба). **Ц. психоза** → манијако-депресивно лудило.

ЦИРКУЛАЦИЈА (лат.), кружење. **Ц. крви** → крвоток. **Циркулисати**, кружити, тећи или ићи у кругу; ићи из руке у руку; ширити се од уста до уста (нпр. глас).

CIRCULUS VITIOSUS (лат.), погрешан круг, грешка у извођењу доказа за истинитост 1 суда (тржења), која се састоји у том што се сам суд који доказује или неки суд који тек из њега следеће, узима међу оне разлоге на основу којих се тај суд има тек да докаже.

ЦИРКУМАНТАРКТИЧКА СТРУЈА, око антаркт. континента; скреће на О носећи у умерену зону ледене бргове.

ЦИРКУМДУКЦИЈА (лат.), кружење; покрети уда или његовог дела, при чему најудаљенији део описује круг.

ЦИРКУМФЛЕКС (лат.), у грч. (∞) и лат. ј. (∞) дуг акценат с тоном који пада (одговара нашем дугом — низлазном); у фрц. само као знак (Λ) над вокалима испред којих испало s, које се раније патписивало, од чега се и развио тај дијакритички

знак: *pâte* (тесто) од *pasta* < *pata*.

ЦИРКУС (лат.), место за борбене игре ст. Римљана; С. *maximus* био дуг 500 и широк 80 м, са седиштима као у амфитатру, а имао да прими око 150 000 гледалаца; у н. доба циркуске зграде и приредбе немају ум. значења; у њима се изводе акробатске, пеливанске и сл. спене, поред дресура животиња, јединог остатка из античке прошлости, и поред гротескних сцена, које потсећају на комедију дел арте; познати: Зимски ц. и Хиподром у Паризу, Хиподром у Лондону, Буш у Берлину, Ренц у Хамбургу, Кере у Амстердаму; у Шп. служе циркуске зграде за борбу с биковима.

ЦИРОЗА ЈЕТРЕ, хронично запаљење (дифузна склероза) ј.; везивно ткиво се умножава, очврене и даје ј. жућкасту боју; узроци: алкохол, хроничне и црвене интоксикације, сифилис и др.; постоје 2 врсте: а) **атрофична ц.** (Лаенкеова); у 1. стадијуму ј. увећана, тврда, у 2. се смањује (атрофира), с појавом → аспитеса без жутице; знаци: трбух увећан, надувен, дисептичне тегобе, затвор или пролив, мокраћа црвена и у малој количини; у почетку болести некад изабљивање крви повраћањем (хематемезис); б) **хипертрофична ц.** (Ханотова); ј. увећана, тврда, дисептичне тегобе, нема аспитеса, у мокраћи жућне боје (билирубин).

ЦИРОКУМУЛУС (лат.), беле ледене облачне лоптице, зване овчице, не дају сенку на земљи; висина око 7 000 м.

ЦИРОСТРАТУС (лат.), развучен ледени облак, једначен, без контура, не оставља сенку на земљи; према Сунцу и Месецу на њему се види светао круг (→ хало).

ЦИРУС (лат.), ледени или снежни облак, влакнаст, перјаст или праменаст, бео, не оставља сенку на земљи; висина око 9 000 м.

ЦИРЦЕНЗИСКЕ ИГРЕ, спортске утакмице и приредбе на рим. тркалишту → Циркус максимус.

ЦИС (cis), хроматски повишен за полустепен 1. ступањ С-дур лествице.

ЦИСАЛПСКА ГАЛИЈА, име којим ст. Римљани називали Ломбардску Низију, насељену у њихово доба Галима. **Ц. Република**, држ. у с. Ит. коју основао Наполеон Бонапарта (1797.), спајањем Транспаданске и Циспаданске Р.; од 1802. претворена у Ит. Р., а 1805. у Ит. Краљевину; на бетком конгресу подељена између Аустр., папе и Сардинске Краљевине.

ЦИСКАВКАСКА, земљиште с. од пл. Кавказа. **ЦИСЛАЈТАНИЈА**, део А.-У. зап. од р. Лајте, у којем, после установе двојне монархије (1869.), задржала превласт Немци; обухватала Аустр., Чешку, Галицију, Вуковину и Слов.

ЦИСОИДА ДИОКЛЕСОВА, равна крива 3. степена. **ЦИСПАДАНА ГАЛИЈА**, у рим. доба део Цисалпнске Г., ј. од реке Поа (Пада). **Циспаданска Република**, држ. коју основао Наполеон Бонапарта 1796.; од 1797. ушла у састав → Цисалпнске Р.

ЦИСТА (грч.), патол. творевина у облику пушљиве, која има нарочити зид и садржај (течан или кашаст). **Права ц.** има зид обложен епителом или ендотелом; **лажна** од везивног ткива. **Ретенциона ц.**, настаје скупљањем секрета у раније постојећој цупљиној (нпр. запушење изводног канала лојне

жлезде); ц. услед разнекшања настаје при распадању ткива; паразитарне ц. јављају се код паразитарних обољења.

ЦИСТЕРНЕ (лат.), густејерне, бистејерне, чатрње (ит.), вештачки бунари у сухим карсоним обл., састоје се од озиданих бунарских удубљења у која се за време кишне скукла кишница, која се после употребљава за пиће.

ЦИСТЕРЦИТИ, кат. монашки ред, назван по ман. Цистерцију код Дижона; осн. 1098. бенедиктинац Роберт; заслужни по раду у си. Евр.; ношња: у ман. бела с прним скапуларом, ван ман. сива (сива браћа).

ЦИСТИТИС, запаљење мокраћне бешике, инфективно обољење слузкоже м. б. проузроковано бактеријама (колибадиј, гонокок и др.); већином се јавља као последица ранијих обољења: за њ. бубрега и бубрежне карлице, гонорее, камена у бубрегу и бешици, тумора бубрега и б., запаљења суседних полних органа (простате, аднекса, мате-ринце); и породице нарочито наклоњене; знаци акутног ц.: често и болно мокрење, гној и крв у мокраћи, тмпт. повишена; код хроничног: мокраћа мутна, остали знаци слични само слабије изражени; могуће ремисије у акутно стање; лечење акутног ц.: мирно лекање, лака дијета, топли облози на бешику, за ублажење болне антибиотички, за чишћење б. чај од fol. uvae ursi, салол и уротропин; код хрон. ц. отклонити узрок (по потреби операцијом), пити исте лекове, б. испирати раствором борне киселине и slabим раствором нитрата сребра. Туберкулозно запаљење, последица тбк. бубрега; знаци: често мокрење (временом капалитет б. се смањује на 20-30 г), бол при мокрењу, гној и крв у мокраћи; цистоскопским прегледом виде се ране у бешици, лечење: отклонити болестан бубрег; ако је примарно обољење у б., лечити испирањем (слабим раствором сублимата).

ЦИСТОМА (грч.), цистичан тумор образован из многобројних циста.

ЦИСТОСКОП, цистоскопија (грч.) → ендоскоп.

ЦИТАДЕЛА (ит.), тврђаваца у 1 већој тврђави, служила као последњи ослонац браниоцу, пред којим нападач задржава и примораван да поново предузима правилан напад за вено заузимање; заузимањем ц. падања и тврђава; величина зависила од величине тврђаве и посаде која је се у њој сместила; профила била таквог да својом вишином надвишавала суседне делове за 1-2 м, испред ње остављан брисан простор, сепалапа, за 4-500 м.

ЦИТАТ (лат.), дословно наведене речи или читав текст неког дела; у ауторској праву допуштено навођење, али с тим да се може учинити само ако не износи више од 3 стране орг. књиж. дела или 1 стране орг. муз. дела и ни у ком случају не износи више од 1/2 орг. дела; мора бити означен извор ц. и не смеју се чинити измене; за такав ц. није потребна дозвола аутора.

ЦИТЕЛ Карл Алфред (1839-1904.), нем. геолог и палеонтолог; највеће му дело: Приручник палеонтологије.

ЦИТОГЕНИЈА (грч.), размножавање путем појединачних ћелија, без обзира да ли су оне полно диференциране (гамети) или бесполне (споре).

ЦИТОЛОГИЈА (грч.), наука о → ћелији (→ морфологија).

ЦИТОПЛАЗМА (грч.), битни саставни део ћелије у којем смештени једро и остали делови ћелије; ц. подучна, безбојна супстанца, веома сложене и недовољно познате хем. грабе; у њеној грађи имају вел. удела белачевине, протеини, протейни; у физ.-хем. погледу ц. сложени водени колоидни раствор; осн. супстанца ц. безбојна хијалоплазма у којој смештена многобројна ситна зрнаца (микросоми); на површинама (спољашној, као и на унутарњим око вакуола) ц. се састоји из тањег слоја који нешто гушћи и без зрнаца; то су плазматичне опне, веома значајни делови ц. јер се одликују семипермеабилитетом (или боље речено: оне су диференцијално пермеабилне опне); од њих зависи да ли ће извесне материје ући у протоплазму или не; спољашња плазматична опна код биљних ћелија означена као место прјема (перцепције) спољашњих дражи; док је остали део ц. у сталном кретању (струјању), плазматичне опне непокретне; појава спешиф. делова који одликују поједине врсте ћелија почива на диференцији п.; разнолики ћелијни производи, којим се одликују разне врсте ткива живих бића, постају у ц. и на њен рачун.

ЦИТОКСИЧНА МОЋ (грч.), особина крвних серума, нарочито имуних, да разарају ћелије (епитроците, леукоцитне, епител итд.).

ЦИТРА (грч.), инструмент са жицама (28-36) и ре-

зонантном кутијом; жице штимоване у квартали или квинти; аз. порекла.

ЦИТРАТИ, соли лимунске киселине.

ЦИТРИНИ, жути варијетет → кварца.

ЦИТРОНА (Citrus, фам. Rutaceae), биљни род с 6 врста које расту у тропској Аз.; културом широко распрострањене у тропима и суптропима и том приликом створено много културних облика; неке од њих гаје се у сред. обл. и на најнем приморје: нпр. лимун, наранџа, мандарина. Цитронат, сукаде (ит.), посласлица израђена од шећера и коре зелених и-индиских лимуна (Citrus medica); сок од лимуна за мешање теста.

СГ (енгл. скр. од почетних слова израза cost, insurance, freight), у прекоморском трг. саобраћају ознака да купац robe плаћа цену (cost), осигурање (insurance) и подвоз (freight) до одређеног места. **СГ**, ознака да купац плаћа цену и подвоз.

ЦИФРА (ар. сифр = празан, нула) → бројни знаци.

Писане цифре: $г = с = д$

1 2 3 4 5 6 7 8 9 0

Штампане цифре: $г = д = \frac{5}{6}$

1 2 3 4 5 6 7 8 9 0

Ц. Гаусове (геодетске), ради лакшег читања, боље прегледности и тежег фалификовања, Гаус је писао ц. по нарочитом систему, који је у геодезији усвојен (→ сл.).

ЦИЦ (нем.) → кретон.

ЦИЦВАР → цина.

ЦИЦВАРА, јело од куваног кукурузног или хељдњог брашна, јаја и кајмака; ц. од ланеног брашна као лек у облозима.

ЦИЦВАРИЋ Крста (* 1879.), новинар и популаризатор социјалистичких доктрина и прир. наука, био уредник Новог Времена, Страже и Београдског Дневника, затим сарадник многих др. листова и часописа; гл. дела: Основни проблеми филозофије, Идеализам или материјализам, Дарвин или Ламарк, Критични есеји, Демократија и социјализам.

ЦИЦЕРО (по Цицерону, јер његова писма била најпре штампана таквим словима), врста штамп. слова, која служи као штамп. мера.

ЦИЦЕРОН Марко Тулије (106.-43. пре Хр.), рим. бискуп, филозоф и политичар, мада из нижег сталежа, доспео постепено до највиших чин. положаја; као конзул открио и угушио Катилинину заверу (63. пре Хр.), у сукобу између Помпеја и Цезара био на Помпејевој страни, а после смрти Цезаревог помагао Октавијана против Антонија; проскирбован од 2. тријумвирата по жељи Антонија и његове жене Јулије, коју нападао у својим филипикама; покушао да побегне, али у бекству убијен; у погледу стила и јез. највећи рим. писац; гл. дела: **О старости**, **О пријатељу**, **Тускуланска испитивања**, **О дужностима**, **Брут**, **Беседник**, **О беседништву** итд.; од беседа најбоље: **Против Катилине**, **Филипике** (12) и **За Милова**; за историју значајна његова писма.

ЦИЦИКАР, варош (90 000 ст.), у Манџурији (Аз.) и трг. за земљр. продукте и стоку.

ЦОБЕЛ (рус.-нем.) → зибелни.

ЦОЛЕН Корнелис Јансенс ван (Seulen, 1593.-1661.), нидерландски сликар; портретист, радио у Енгл. и Хол.; отменим схватањем и сиво-зеленим тоновима потсећа на Ван-Дајка.

ЦОЈС Жига (Zois, 1747.-1819.), просветитељ, и мецена слов. књиж.; пријатељ и заштитник Водника и Копитара.

ЦОЛ (нем.), ст. мера за дужину (ширина палца). → мере.

ЦИОЛОВИЋ НИКОЛА (* 1874.), коњ. бригадни ген. у пенз.; у балк. рату ушао са Дунав. дивиз. у Солун; писао о улози коњице у ратовима.

ЦИОФЕРАЈН (нем.), царински савез нем. државица, чланица Герм. конфедерације, осн. 1818. на потстрек Пруске; у 1. време у њему се налазио мали број држ., а касније му пришле све (1834.), изузев Аустр., Хамбурга, Бремена и Либек; закључен на 8 год., али стално обнављан све до уједињења Нем. (1871.); допринео много развоју и унутрашње и спољне нем. трговине.

ЦОПОТ, варош (30 000 ст.) и морско купалиште (око 30 000 посетилаца) на обали Балтичког М. у држави Данцигу.

ЦОРН Андре → Зорн Андре.

Zr, хем. знак за хем. елемент → цирконијум.

ЦРВАЊ, план. између Невесињског Поља и г. тока Неретве; највиши врх Зимомор, 1921 м.

ЦРВЕНА АРМИЈА, вој. организација СССР створена после победе октобарске револуције 1917. ради одбране револуц. тековина и новостворене радничко-сељачке риб.; у почетку служење у ц. а. било добровољно, али касније претворено у обавезно; организација ц. а. изведена углавном као и у свих др. савремених армија; ц. а. спојена са црвеном фронтом.

ЦРВЕНА БЛИТВА → цвекла.

ЦРВЕНА ВЕЊА (*Juniperus oxycedrus*), дрво из које се дестилацијом добива зетинаста течност (oleum cedrinum), која се у мед. употребава код шуге и др. кожних болести.

ЦРВЕНА ВРАТА, превоз (352 м) у Трансилванским Алпима (Рум.) преко којег стоје у вези Влашка и Ердељ.

ЦРВЕНА ЗАСТАВА, символ револуционарне борбе, први пут истакнута 1791. приликом 1 риб. демонстрације на Марсовом Пољу у Паризу; у револуцији од 1848. ц. з. се вила на барикадама; под ц. з. борили се и париски комунардовци; ц. з. као свој символ прихватили сви социјалисти; у Крагујевцу (15./2. 1876.) радикалска омладина развила п. барјак, на којем била написана као лозинка и поклуч реч «самоуправа»; због тога гл. вођи допали затвора и кажњени.

ЦРВЕНА КИША → жута киша.

ЦРВЕНА КОЖА, јача ц. к. може да буде природна због многе крви, ако више крвних судова него обично; патол. ненормална ц. к. ако постоји → себореја, особито с бубуњима, и ако је надражена; услед застоја крви као последице многих надражаја к. модроцрвена и жиличава; на лицу је ц. к. и код неких тешких обољења унутр. органа (ток. плућа, мана срца и др.); ц. к. сузбија се отклањањем узрока, а предупређује добром негом.

ЦРВЕНА КРВНА ЗРЊЦА, еритроцити (грч.), округласте ћелије без једара које се, поред леукоцита и тромбоцита, налазе у крви; фэл. улога им везивање кисеоника за хемоглобин који се у њима налази; њихов број (око 5 мил. у 1 мм³), у патол. случајевима може се смањити (→ анемија), што повлачи тешке поремећаје у организму.

ЦРВЕНА НИТ → црвени конач.

ЦРВЕНА РУСИЈА, ст. име Галиције, Воливије, Подолије и ј. Пољ.

ЦРВЕНА СПОРТСКА ИНТЕРНАЦИОНАЛА, међунар. организација радника за физ. културу, осн. у Москви 1921.; има секције у СССР, Норв., Швед., ЧСР, Фрц., Естонији, Уругвају и Аргентини.

ЦРВЕНА ЦВЕКЛА → цвекла.

ЦРВЕНДАЋ (*Eriothacus tuberculata*), птпца певачица с црвеном гушом; по шумама и у близини људских насеља; гнезди се по рупама у земљи или по грмама; глас пријатан.

ЦРВЕНИ БАРЈАК → црвена застава.

ЦРВЕНИ ВЕТАР, врбанац 1) код људи (*erysipelas*) заразно, тешко обољење коже, најчешће лица; инкубација 1-7 дана; почиње нагло, високом тмпт., дрхтавицом, повраћањем, затим настају свраб, бол, оток, црвенило 1 дела коже, које се брзо шири и може захватити вел. површине, па и цело тело; могу се јавити и мехурићи; оболели део одваја се јасно од здраве коже уздигнутом ивицом; доцније се оболела места перутају; трајање 10-15 дана; често се обнавља; предолели стичу наклоност за ово обољење; код новорођенчади готово увек смртоносно; опасно за изнемогле, старце, тешке болеснике од шећ. болести, запаљење бубрега; компликације: гнојења, опадање косе, ретко сепса; проузроковач (Фелдзенов стрептокок) налази се у оболелој кожи, перути, гноју и течности мехурића; преноси се рукама, рубљем, завојним материјалом, инструментима, осталим предметима који су служили болеснику; поузданог лека нема; лечење емпиријично; профилакса: прање и дезинфекција руку и свега што је било код болесника. 2) код свиња (*erysipelas suis*) заразна болест, у већини случајева смртна (90%); подлеже обавезном пријављивању власти; распрострањена по целој Европ.; инфекција се врши путем органа за варење; ток болести различит; углавном се разликују 3 облика: уртикарија, септикемија и хронични облик; обољело свињче не једо, завлачи се у сламу, ћути и има високу тмпт.; ускоро му се по кожа појављују ц. пеге, различите величине и јачине (код септикемијичног облика нема овог црвенила, а ток болести много бржи); код хроничног облика болест траје дуже, свињче много омршнати и болест се компликује с обољењем срца; лечење се врши доста успешно инјекцијама врбанчевог рапид-серума, нарочито у почетку обољења; у циљу заштите

здравих врши се заштитно целљење, које даје одличне резултате.

ЦРВЕНИ ВОСАК → печатни восак.

ЦРВЕНИ КАМАТНИ БРОЈ → интересни број за позиције чији рок прелази дан закључивања, дакле кам. б. за б. дана који прелази дан закључивања; пише се ц. мастилом.

ЦРВЕНИ КОНАЦ 1) ушлетен к. у свако уже као знак својине енгл. кр. морнарице. 2) у прен. смислу, упадљива особина, основна црта, карактеристика.

ЦРВЕНИ КРОМИД, црвени лук → лук.

ЦРВЕНИ КРСТ, осн. 22./8. 1864. у Женеви (у Срб. 1876.), са задатком да за време рата помаже рањенике и болеснике, угрожено становништво, заробљенике и све који пате од ратних грозота без разлике на народност; у миру стара се и припрема за хуман рад у рату, помаже невољнима при елементарним непогодама: поплавама, земљотресима, и у гладним год.; подмладак Ц. к. васпитава омладину у хуманости и човекољубљу; знак друштва ц. к. на белом пољу.

ЦРВЕНИ ПОЛУМЕСЕЦ, у мусл. земљама знак који одговара → црвеном крсту.

ЦРВЕНИ ЧЕК → чек.

ЦРВЕНИЛО ВЕЧЕРЊЕ И ЈУТАРЊЕ, бојадисано небо при заласку и изласку Сунда, настаје због преламања сунчевих зракова дужих таласа (црвених, наранџастих, жутих) при сусрету крупњих честица прашице и водених капљица у ниским слојевима ваздуха.

ЦРВЕНИЛО КОЖЕ, последица топлотних прилика (хладноће, топлоте) или емоције, последица пролезног проширења крвних судова; дуготрајно ц. знак запаљења, тад крвни судови стално проширени.

ЦРВЕНИЦА, terra rossa, земљаста црвена маса прикупљена обично у неравнинама скаршених кречњака; има физ. особине глине; постаје приликом распадања кречњака и највећим делом састављена од оксида гвожђа и алуминијума; црвена боја долази од вел. количине оксида и гвожђа; одликује се сиромаштвом у хумусу (услед брзог сгаревања орг. материје); пољопр. особине ц. нису још довољно проучене; у вези с климом таква земљишта код нас могу бити од вел. екон. значаја с обзиром на могућност производње ј. и др. квалитетног воћа и извесних спец. култура (бухач, лековито биље и др.).

ЦРВЕНКА → рубеола.

ЦРВЕНО МОРЕ, између Аз. и Афр. на С Суеским Каналом у вези са Сред. М., на Ј мореузом Бабел-Мандебом с Адениским Зал. одн. Индиском Ок.; највећа дубина 2360 м; салинитет велики; најважнија пристаништа: Цида, Ходенда, Мока (Арабијско Пол.) Суес, Косеир, Порт Судан, Суакин, Масава (Афр.).

ЦРВЕНОКОШЦИ → америчка раса, Амер. Индијанци.

ЦРВЕНПЕРКА 1) (*Scardinius*), род белих риба, по правилу с црвеним перајима, чији претставници живе махом по мирним водама; месо ср. укуса. 2) (*Erythracus phoenicurus*, фам. Silviidae), певачица наших крајева, лепог перја, одозло сивоцрвеног; тело и гуша прни, а груди и реп црвенкасти.

ЦРВИ (*Vermes*), вел. коло животиња, обухватају већи број група с мало заједничких одлика: 1 од таквих одлика: највећи део телесне мускулатуре тесно налаже уз кожу с којом гради телесни зид; у ц. се убрајају чланковите и ваљкасте глисте, плъсовати ц. и још неке мање групе животиња ирволиког изгледа. Ц. у рогу, паразитарно обољење оваца, проузроковано ларвама овчјег обада (*Oestrus ovis*), који се развија у шупљинама костију главе и рогова; присуство ларви у шупљинама костију главе изазива обољења, слична брљу (отуд назив «лажни брљ»); оваца бали, тешко дише, услед притиска на мозак настају поремећаји у кретању, пртоглавица итд.; лечење безуспешно; предохрана: одбрана од обада у лето.

ЦРВЉИВИЦА, друго име за план. → Клековачу.

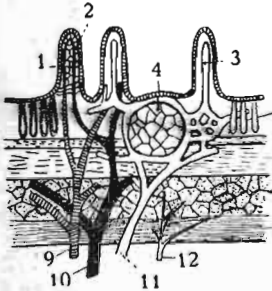
ПРОТОЧИНА → пречица.

ЦРВУЉЦИ (*Vermidea*), групе животиња с нелигуријним систематским положајем, у које се убрајају бриозе, брахиоподе, ротаторије и још неке др. мање групе црволикних животиња; ц. имају мало заједничких одлика: 1 од таквих ларвени облик трохофора, који се сусреће и код чланковитих црва.

ЦРВЧАНИН Миливоје (* 1892.), протојереј, композитор; живи у Прагу; компоновао инстр. и вокална дела; истичу се: *Ирмос*, *Опело*, *Благодарење*, песме за глас и клавир, симфониске варијације са фугом оркестар.

ЦРЕВА, црвени систем органа, вишећелијних жи-

вотиња, обухвата цревне цеви и жлездане органе придодате ц., који служе варењу; у најпостијем случају, ц. је дупља која у исти мах и телесна, има свега 1 отвор (сунђери, дупљари); она може бити јако разграната (Turbelari); код животиња с телесном дупљом, ц. цев има усни и чмарни отвор; њен предњи (предње ц.) и задњи (задње ц.) крај постају на рачун коже унутарње клициног листа (ендодерма); ц. цев се код многих животиња јако диференцира у својим деловима; ц. слузокожа по правцу јако убрана, чиме јој се површина повећава; гл. жлездани органи придодати ц. (јетра, гунтераца) постају на рачун ц. цевн. Код човека ц. се пружају од желуца до чмара; дужина 9,5 м; првих 7-8 м припадају танком ц. с пречником од 2-3 см; дебело ц. дуго 1,65 м с пречником од 3-6 см; грађа: унутарњи слој слузокожа, затим мишићни, споља обложена трбушном марицом.

Танко ц. (intestinum) подељено на 3 дела: дванаестопалачно ц. (→ дуоденум), фиксирано за задњи зид трбушне дупље; Јејунум, који се наставља у трећи део. илеум. без одређене границе; крајњи део илеума завршава се у бочној страни почетног дела дебелог ц., где постоји валвула, која спречава враћање хране у танко ц.; Јејунум и илеум сматрају се као слободан део танког ц. пошто висе на мезентеријуму те се могу слободније кретати; због своје дужине т. ц. праве у трбушној дупљи многе вијуге; слузокожа т. ц. има 800-900 набора, који повећавају њихову апсорптивну површину, затим има многе жлезде: Пајерове плоче, лимфоидни орган (ствара бела крвна зрнаца); Бринерове и Либеркинове жлезде луче ц. сокове. Дебело ц. (i. crassum), почиње у виду цака (i. caecum), лежи на д. страни трбушне дупље према карличној кости; прима у себе танко ц., затим на свом дну од њега полази закржљали орган → крвуљак, орган који назива обољење: запаљење слепог ц.; цекум се наставља навише према јетри у пезућни део д. ц. (colon ascendens); затим мења правац и лежи попречно до слезине, попречни део д. ц. (colon transversum); од слезине се спушта наниже ка д. карличној кости, силазећи део д. ц. (colon descendens), затим пред карлицом описује лук (colon sigmoideum); у карлици се проширива и иде према чмару право ц. (i. rectum); на спољној страни д. ц. има 3, затим 2 уздужне бразде (појачана мускулатура), а између тих бразда многобројне избочине; слузокожа д. ц., нарочито у почетним деловима, има многе наборе, затим садржи многе Пајерове и Либеркинове жлезде (→ цревни покрети → перисталтика). Болести: → ентероптозије (спуштеност), пролив, ентеритис (запаљење), апендицитис (запаљење слепог ц.); колера, дизентерија (заразна болест), везана ц. (илеус) (на сл.: зид танког ц.: 1. 9) артерски суд, 2. 10) венски суд, 3. 11) хилифери суд, 4) затворена жлезда, 5) епителни слој, 6) подепителни слој, 7) мишићни слој, 8) везивни слој, 12) живац). Везана ц. (ileus), болест чији узроци: динамични (дуготрајни грч који спречава пролаз цревне садржине); одузетост ц. (паралитични и.; проширење и престајак рада на одузетом месту); механички: уклештене (унутарња хернија) кроз постојећи отвор или новостворене зарастале; увртање (волвулис) око осовине његовог мезоколона или мезентеријума; инвагинација, увлачење ц. у сопствен отвор (нарочито често код деце); притисак од суседних тумора на зиду ц.; запушавање (оклузија), кад стране тело затвара пречник ц. (велики жучни камен, воћно семење, клупчад глиста). Знаци: отсућност измета и ветрова, болови у облику грчева, надутост трбуха, повраћање, знаци општег тровања; код инвагинације још и избацивање крви на чмар; болест тенка и опасна; смрт може да наступи за неколико дана; лечење: хитна операција, нарочито хитна код мале деце. Цревни покрети, контракције ц. мускулатуре (уздужних и кружних глатких мишићних влакана); танко ц. врши 2 врсте покрета: педуларне (под дејством којих се храна меша) и перисталтичне (→ перисталтика); дебело ц. такође 2 врсте: перисталтичне и антиперисталтичне (који враћају садржај натраг). Ц. сок, секрет жлезда ц. слузокоже, садржи у себи ферменте који делују на све 3 врсте хранљивих материја; улога му да доврши варење

хране започето у устима и желуцу. Ц. туберкулоза, јавља се у 2 облика: а) као гризлице (рањине, чиреви) у цревима, нарочито танким, проузроковане најчешће гутањем сонзвеног испљувка који садржи бациле тбк. (честа компликација тешке → фтизе); знаци: болови, течан пролив, нарочито ноћу; б) сужење (стеноза) црева тбк. ожилком; знаци: болови уз чујно »претакање« и видљиво кочење; црева (повремено и местимично испуцлење које се премешта); праги понекад и лако тбк. (фиброзно) обољење плућа; често приступачно оперативном лечењу.

ЦРЕВАРНИЦА, одељење у добро уређеној клиници, у којем се врши чишћење црева.

ЦРЕВЈЕ, цревље, чест назив за цинеле уопште, специјално за плитке цинеле у јадр. приморју; плитке ц. носе се у околини Врања.

ЦРЕВУЉАК (proctus vermiformis), рудиментаран орган, полази и у вези с цекумом, дуг 5-12 см, дебљине 5-7 мм, правац променљив, најчешће мало увијен; има грађу сличну цревима, слузокожа садржи многе Пајерове жлезде; унутарњи канал веома узан: 2-4 мм; акутно запаљење овог органа класична болест: апендицитис, погрешно звано запаљење слепог црева.

ЦРЕМЖКА (Prunus radus, фам. Rosaceae), висок листопадан шиб, издужено овална листа и ситна, бела цвета у дугачким гроздастим квастима, пријатног мириса; плод црна, ситна коштинца; Jede се; расте у влажним листопадним мешовитим шумама, шибљацима, на речним обалама, ребе у четинарској шуми; распрострањена у Евр., Аз.; гаји се по парковима.

ЦРЕП, кровни покривач од печене земље с брадавцом на задњој страни за вешање о леве.

ЦРЕПУЉА, плитак округло земљани суд, пречника 40-60 см, ниска обода, у зап. јел. крајевима дугуљасте; граде грнчари, и неким крајевима жене у примит. тхн. без грнчарског кола; служе за печење хлеба, држање млека итд.

ЦРЕС, острво (400 км²; 1921. г. имало 8 147 стан., од којих 3 583 Јел.) у си. делу Јадр. М., у острвској групи Кварнера; на њему јез. Врана, чије дно испод морског нивоа (криптодепресија); гл. место варошица Ц., на з. обали; припада Ит.

ЦРЕТ, назив за тресавске биљке које се по угињују не распадају, већ се постепено угњешују у тресет.

ЦРИЈЕВИЋ 1) Илија (Cerva, Cervinus Aelius Lampridius, 1460.-1526.), дубров. хуманист, ученик Помпонија Лета, у 22. год. добио лановор венац за лат. песме савршеног облика и незнатног садржаја; био противник нар. књиж., јер Дубровчане сматрао за потомке ст. Римљана. 2) Лудвик (1455.-1527.), бенедиктинац и историчар, гл. дело: Comentarja suorum temporum (1584.), у којем приказани догађаји од 1490.-1522., који се односе највише на Дубровник, затим на тур. царство, Уг. и Ит. 3) Сапо (Cerva Serafin, 1686.-1759.), дубров. историчар, доминиканац, оставио у рукопису на лат. ј. (18 томова) историју дубров. цркве и зборник биографија знаменитих Дубровчана; није довољно критичан, али његово дело ипак драгоцен извор података за дубров. и т. ПРИКВЕНИЦА, варошица (3 500 ст.), ереско место.

пристанитице и зимско климатско место на си. страни Јадр. М. (Сав. Ван.), морско купалиште с уређеном плажом и опоравилиштем за слабување и лечу; развијен риболов.

ЦРКВА (преко нем. од грч.), дом божји; хришћ. заједница, цело хришћанство или његови делови (верје); богом основана заједница, која има 1 веру, науку, свештенство и св. тајне; разликује се земаљска (која се бори, militants) и небеска (која побеђује, triumphans); прот. уче да су у невидљивој

ц. само прави хришћ., а у видљивој сви крштени; оснивач цркве Исус Христос, он и глава ц.; сврха: спаसेње људи кроз благодат Божију која се прима у св. тајнама. Ц. у прив. праву: правно лице и може имати своја права и обавезе; као правна лица сматрају се поједине црк. установе (патријаршија, епископија, бискупија, црквена оп., ман.) а не и звање. **Висока ц.** (енгл. High Church), огранак → англиканске ц., друкчије названа епископална ц. **Државна ц.**, кад ц. држ. установа; у Срб. д. ц. била срп. и-прав. аутокефална ц. Ц. св. Петра, у Риму, средиште кат. хришћ., велика грађевина с огромним кубетом (пречник 42 м); издано је Микеланђело 1547-1564.; прво била централна грађевина и тек 1606. пала Павле V дозидоа подужни брод, што извршили Бернини и Мадерна, додавши и 2 кубета за звона. **Црквена архитектура** → храм. Ц. власт, заснована на божанском праву; само у духовним и верским стварима (као: царство небеско); законодавна и извршна. Ц. властелинства, вел. имања, тзв. метохје или метоси, што их владари и угледни људи давали црквама и ман. и извесним п. лицима за њихово издржавање; добијала и извесне повластице од владара, међу којима гл. да п. људима и поданицима могле судити само духовне и ман. адм. власти. Ц. година, почиње код кат. и прот. 1. адвента (4 недеље пред Божић); код прав. 1. септ., код Јевр. 1. тшри. Ц. дажбине, прирези, убиру се на разне начине ради издржавања црк. и њених службеника; најпознатији бир или лукно, обично у натури али и у новцу; у прав. црк. некад се звале димница (по кућном опаку, тј. свака кућа плаћала), данас у срп. прав. црк. постоје оп., епархијски и патријаршијски прирези; последња 2 по одобрењу Мст. Финансија највише до 10%. Ц. држава, свет. држ. папина (до 1859. обухватала око 40 000 км²), развила се из поклона Пипина Малог (755.) папи Стевану III, 774. повећана од Карла Вел., 1053. додана јој војводства Беневент, 1115. посед грофице Матилде; Иноћентије III постао владар и Рима, али због побуна папе се иселио у Авињон (1309.-1377.); у 16. в. добила: Равену, Болонју, Анкону, Ферару и Урбино. 1809. припапа Фрц., а 1814. опет успостављена; нап. уједињење Ит., којем сметала ц. д., одузело јој поједине делове, 1867.-70. Фрц. узели Рим, а 1870. ушле ит. трупе у Рим и тако престала папска д.; папе у знак протеста не излазе из Ватикана; Мусолини у фебр. 1929. дао папи ватикански град као суверену државицу са свим правима. Ц. изопћење, у ркат. црк. одлучење верних из заједнице, обично због јереси. Ц. историја, наука о постанку, ширењу и развјутку хришћ. црк., део ист. теологије и опште вел. и култ. ист.; дели се код прав. на 3 периода: 1. до 313. г., 2. од 313.-1054., 3. до данас; код ркат.: ст. до 800. г., ср. до 1517., н. до 1648. и најновији до данас. Ц. јурисдикција, у прав. граву некад била (9.-16. в.) скоро општа; хришћани расправљали своје спорове пред ц. судом; данас п. ј. надлежна само за брачне спорове, спорове ц. лица око ц. имања и свешт. око свештеничког прихода. Ц. матице, књ. за завођење робених, венчањих и умрљих; обавезно: свако вештац свакој парохији; месечно се из њих шаље извештај вој. и грађ. властима. Ц. музика, развила се из старозаветне Јевр. м. као саставни део богослужења; састоји се у певању ц. песама, на 3 уз пратњу оргуља; на И ум. соло певање до реформе → Дамаскина, затим по сталним скалама сачувано до данас; у срп. цр. примљено → карловачко певање, мало и страно (велико), по узору на грч. с нашим мотивима; средно и издао Ст. Мокрањец; код ркат.: узето од и. цркве; 1. увео и развио у 4. в. св. Амвросије у Милаву; од 7. в. у Риму ум. соло певање названо грегоријанско (по папи Гргуру I), у 13. в. отпочело певање у више гласова и постигло висок степен у 16. в. у папским певачким зборовима и Палестринијом м. (→ ц. тонови); сви композитори радили на усавршавању п. м., особито Бах, Моцарт, Бетховен, Херубини, Лист, Врукнер и др. Ц. општина → општина црквена, Ц. опш. пјесни и учитељи црк. од 2.-6. в. чија дела израз правилног исповедања вере. Ц. писци, истакнути књижевници који се посветили решавању ц. питања, нарочито у објашњавању догми и морала; нап. знатнији на И од 4.-8. в., на З од 13.-15. в. Ц. право, правила која регулишу правне односе црк. према члановима њеним и према установама које с њом у додиру; дели се на божанско (које је дао Исус Христос = Н. завет) и човечанско (створено доцније); код кат. ц. п. је последњи пут кодификовано 1917. г. (Codex iuris canonici); код прав. нема званичног и потпуног кодекса; ц. п. може бити опште (које је признато од васељенских сабора од 7. в.) и месно које је издао архијерејски сабор

једне аутокефалне црк.; извори: Св. писмо, Св. предање, списи св. отаца, правила васељ. и помесних сабора, поједине одредбе примљене од целе ц.; код ркат. још и папски декрети и конкордати (→ Codex iuris canonici); код прот. ц. уредбе, символуичне књ. и conclusa corporis Evangelicorum (закључци савета евангелика). Ц. приказана, драме пучког карактера, о страдању Христовом и др. мученика, игране на примит. позорници пред црк. или на тргу, код нас највише у далм. градовима, од 13. в. до средине 19. в. (на Увару), настале под утицајем ит. мистерија (→ приказивање мукe Христове). Ц. провинција, код ркат. област под управом надбискупа. Ц. раскол → отцепљење. Ц. сабор → весељенски, помесни, митрополитански с. Ц. савет, самоуправна тела разне врсте, помажу ц. општини или епархији у управљању и решавању матер. питања; могу бити оп., епархијски и патријаршијски. Ц. саветник, звање свештеника-судија у ц. судовима или конзисторијама. Ц. светогрђе, краћа или употреба ц. ствари у профане сврхе. Ц. скале, унео их → Дамаскин на основу ст. грч. скала: дорске, фришке, лидске и миксолидске; 4 аутентичне и од њих изведене плагалне; код ркат. сличне (→ ц. тонови). Ц. ствари, које се употребљују за богослужење (свете ствари, као плаштинаца; освешане ствари, као сједже) или у храму (обичне ц. ствари, нпр. полилеј); ц. с. не могу се узети у попис. Ц. судови, срп. прав. црк.: епархијски и Вел. ц. суд. Ц. таксе, уведене по Закону о срп. прав. црк. на све поднеске и уверења у вези с црк.; одређује их Арх. синод у споразуму с држ. властима. Ц. тонови или гласови, октавне врсте (скале) у којима распоред тонова био друкчији него у нашим; свака од ових врста служила као образац за 1 од 8 ц. гласова, који се делили на гл. и споредне, одн. аутентичне и плагалне (плагалне за чисту кварту исход своје аутентичне врсте); на тај начин у ср. в. били у употреби следећи п. т.: аутентична дорска скала D-d, њена плагална хиподорска A-a; фригиска E-e и хипофригиска H-h; лидиска F-f и хиполидиска C-c; миксолидиска G-g и хипомиксолидиска, једнака с дорском D-d; обим ц. ск. почињао за тон ниже него код Грка, тј. од G а не од A. Ц. уређење, правне одредбе о вршењу ц. власти; у ркат. црк. носиоци власти бискупи, над њима папа као прх глава црк.; код прав. свј еп. с врх. инстанцијом васељ. сабором; дозвољавана је и учешће верних у управи ц. имовином (код нас и у избору патријарха); код прот. управљали кнезови с конзисторијом, касније допуњено синодалним уређењем. Ц. хронологија, начин рачунања год. у црк., данас у општој употреби хришћ. → ера. Ц. устав, Устав срп. прав. цркве, издан (16./11. 1931. год.) заједно са Законом о срп. прав. црк. (1929.), регулише односе црк. с државом и поставља принципе целокупног уређења и рада црк., одређује тачно права и дужности свих чланова црк. Ц. општински збор, у срп. прав. црк. тело које доноси одлуку о ц.-о, прирезу од 10%; сачињавају га сви пунолетни м. чланови те општине. Ц.-о савет, доноси буџет, одобрава рачуне, рукује имовином ц. општине; има 24-60 чланова. Ц.-о управни одбор, има 6-12 чланова, бирањих из ц. о. савета на 6 год., чији извршни орган; чува углед црк. и општине, регулише матер. потребе.

ЦРКВЕНОСЛОВЕНСКИ ЈЕЗИК, → старословенски ј. са свим својим редакцијама.

ЦРКВЕЊАК, служитељ у црк.; може бити и ипођакон.

ЦРКВИЦЕ, село у Кривошијама, сз. од Боке Которске, климатско место и летовалиште; највећа колтична воденог талога (4 600 мм) на год. у Евр. **ЦРЉЕНО ЈЕЗЕРО**, мало ј. (0,15 км²) у Имотском Пољу (Прим. Бан).

ЦРМНИЦА, Црмничка нахија, област и 1 од 4 нахије старе Ц. Горе, на сз. страни Скадарског Ј., до племена Паштровића; плодан, богат и добро насељен крај; виноградарство и воћарство; кроз обл. протиче Ц., притока Скадарског Ј.; име веома старо; помиње се код попа Дукљанина (12. или 13. в.); у Ц. 7 племена: Подгор, Брчели, Дупило, Глухи До, Согоњић, Тимљани, Бољевићи.

ЦРНА, д. притока Вардара, дуга 190 км, извире са с. и т. стране Плањенске Пл., протиче кроз Прилепско-Винишко Поље, одакле прави вел. окуку према СИ п. до изласка у Тиквешку Котлину долина јој клисураста; улива се код Градског.

ЦРНА БЕРЗА, прив. скупови пословних људи на којима закључују трг. послове, продају вредносне папире итд. без обзира на званични курс и зван. прописе обавезне на правој берзи.

ЦРНА ГОРА, покр. између Јадр. М., Далм., Херц., ранијег Новопазарског санџака, Метохије и Арба-

није; у ужем смислу ст. Ц. Г., чиниле само Црмичка, Катунска, Љешанска и Ријечка нахија; с оближњим суседним крајевима чини данас тер. Зет. Бан.; под именом Ц. Г. помиње се 1. пут 1435.; раније њена област улазила у састав зетске држ.; ист. Ц. Г. почиње династијом Црпојевића, зетских великаша, који се истакли после изумирања Балшића, 1421.; Црпојевићи се колебају између својих законитих срп. господара и млет. госпоре, која их придобила развијајући њихове амбиције и помажући их материјално; гл. оснивач моћи Црпојевића био Стеван (†1465.); за владе Ивана Црпојевића Зета изгубила Жабљак, а Цетиње 1485. постало и престоница; наследници Иванови, међусобно завађени, изгубили Ц. Г. 1490., кад она дошла под тур. власт; Скендер-бег Црпојевић, потурчени син Иванов, држао до 1528. под својом влашћу Ц. Г., а од 1528. припојена Скадарском санджаку; Ц. Г. остала под тур. влашћу до ратовања св. савеза, одн. до 1684.; тад Млечани свим средствима кренули борбеном акцију Црногораца, и 1688.-1692. држали своју посаду на Цетињу; њихов неуспех на тој страни учинио да Црногорци остану и даље као тур. поданици, али ипак с новим полетом и трајним расположењем да тур. власт збаце; гл. резултате за ослобођење Ц. Г. од Турака принијеле предаје владика Данилу Петровићу (1697.-1735.); верује се да истрагом потурцима, извршеном 1. Бадње-вечери, ослободио Ц. Г. домаћих непријатеља, али та истрага, извршена на начин вартоломејске ноћи, у ист. науци још није потврђена; владика Данило почео ослободилачку акцију несумњиво 1711., по позиву рус. цара Петра Вел. и уз сарадњу његових емисара; та његова борба довела до 2 вел. тур. експедиције против Ц. Г., од којих прва 1712. имала делимичан неуспех, док др., 1714., задала Ц. Г. тежак ударца; у невољи Црногорци помагали Рус. и, у мањој мери, Млечани, који хтели да их имају у својој власти; владик Данила наследно слаби владика Саве (1735.-1781.), његов синовац, уз ког се брзо истакло његов сродник владика Василије (1709.-1766.), бистар, али брзоплет, непоуздан и склон интригама, који брзо дошао у сукоб с Турцима и Млечанима и изазвао 1756. 1 штетни тур. поход против Ц. Г.; међутим, с планом неговао везе с Рус. и 3 пут одлазио у ту земљу, где и умро; годину дана после његове смрти природно се владичи Сави за савладара 1 авантурист, неки ближе непознати Шћепан Мали, који се издавао за рус. цара Петра III.; престиж Рус. у Ц. Г. био толики да је Шћепан без муке могао да се одржи на власти претстављајући се почетка као рус. цар; због њега Ц. Г. имала доста неприлика, али та држала; он није био човек без вредности, покушао да уведе ред; за време рус.-тур. рата 1768.-1774. Ц. Г. била на страни Рус. и због те сарадње Рус. није настојала да се он силом уклони; погинуо за време тог рата, од једног потплаћеног служитеља; за владе владике Саве дигла се знатно у угледу и утицају и породица Радоњића, која имала везе с Млечанима и тражила све више да владиког ограничи само на црк., а она прихвати световне послове; наследник Савин, владика Петар I (1782.-1830.), имао много мука да дигне свој углед и значај Ц. Г.; за време његова одсуства, 1785., продро Махмуд-паша Бушатлија у Ц. Г. и попио Цетиње; владика одмах по повратку примио борбу с њим и 1796., у бици на Крусама, Бушатлија изгубио живот; за дужке времена била Ц. Г. после, с те стране, мирна; владика, као савезник Рус., ушао у борбе с Французима, спречавајући им освајање Боке Которске; Бокељи били спремни да с Црногорцима образују своју владу и држ., али њихове намере покварио бечки конгрес. 1814., који Боку доделио Аустр.; владика Петар I учинио доста за уређење и емпривање Ц. Г.: дао 1798. законик (1803. допуњен), нарочито гледао да угуши крвну освету; много штовао од народа, умро 1830.; наследио га владика Петар II (Раде Томов), његов синовац творац Горског вијенаца најмисаонијег дела наше књижев.; као владар радио на уређивању и просвећивању Ц. Г.; у полат. пословима све његове акције имале локалан значај; 1848. био вољан да помогне у општем нар. покрету, али због геогр. положаја Ц. Г. та помоћ могла бити само морална; умро 1851.; то је последњи владика-владар на управи Ц. Г.; његов наследник, синовац му, Данило (1851.-1860.), постао, с пристанком рус. цара, световни кнез; та промена у врх. управи Ц. Г. довела до живог протеста у Цариграду и изазвала рат, 1852.; надирале тур. војске зауставио аустр. ултиматум и рус. заузимање на Порти; кнез Данило настојао да Ц. Г. буде призната за

независну држ., али та Тур. упорно одбијала; на париском конгресу, 1854., Тур. званично огласила Ц. Г. као своју покрајину; кнез Данило, огорчен, кренуо против тога дипломатску и борбenu акцију; устанак Луке Вукаловића 1857. у Херц. његово дело; пораз тур. војске на Грахову 1858. претио да изазове тешке сукобе с Портом; даље борбе спречило посредовање фрц. владе, која успела да код др. сила крене питање разграничења Ц. Г.; разграничењем Ц. Г., уствари, добила признање свог посебног подручја; тај успех кнеза Данила дигао му углед у српству, који у самој Ц. Г. оспораван због безобзирног личног режима; нао (1./8. 1860.), као жртва личне освете; кнез Никола I, његов синовац, последњи владар Ц. Г. из рода Петровића-Његовића, био даровит човек, с извесним књиж. талентом, доста окретан, али сунше личан и себичан; на почетку владе, због подржавања устанка у Херц., загазио у рат с Турцима, 1862. али у том рату зло процвао; боље среће био у рату 1876.-1878., у који Ц. Г. ушла са Срб. заједно, да помогне срп. устанике у Б. и Х. и из којег изишла удвостручена, добила подручје Пиклића, Подгорице, Бара и Улциња; неко време кнез Никола уживао вел. поверење на рус. двору, где улао 2 своје кћери; нарочито га цењо Александар III; у нар. кнез доста изгубио због своје личне нетрпелјивости; кад 1905. дао Ц. Г. устав, избило нар. нерасположење у веома вел. мери; о педесетогод. своје владавине, 1910., прогласио се за краља, а Ц. Г. за краљевину; проширење добила Ц. Г. у рату с Тур. 1912./1913. (до Лима на С и Пеш с Метохијом); тешко је после дуге околности Ц. Г. освојила Скадар, али Аустр. није дала да га задржи; 1913., помагала Ц. Г. Србји 1 дивизијом против Бугара; исто тако стала на страну Срб. и 1914., кад јој Аустр. објавила рат; у том рату Црногорци, истрошени ранијим борбама, нису дали праву меру; снажан био њихов отпор на Тари, о Божићу 1915., који омогућио мирније повлачење срп. војске, али неславан био губитак Љовћена; Ц. Г. 1915. капитулирала из више разлога, али главни био тај што занета била липена свих средстава; краљ Никола напустио Ц. Г. а у земљи остао краљевић Мирко с 3 члана владе и предао се Аустр.; нар. то сматрао као унижење и после ослобођења, на подгоричкој вел. скупштини, (13./11. 1918.), свргао династију Петровића и прогласио уједињење с осталим Јед.; 1918. Ц. Г. престала да постоји као засебна држава.

ЦРНА МАГИЈА → врачарење.

ЦРНА РЕКА, л. притока Тимока, извири из врела код Кривог Вира (у подножју Кучаја и Самарца); стога се зове и Кривовирски Тимок, а зову је и Ц. Тимоком; дуга 71 км; ушће испод Зајечара.

ЦРНА РУКА, звала се организација »Уједињење или смрт«; осн. 9./5. 1911. у Београду, по угледу на ит. карбонарска друштва, с пиљем јасно израженим у програму; оснивачи били, углавном, млађа завереници из 1903., саучесници у убиству краља Александра Обреновића; гл. вођи: Драгутин Димитријевић Анис, Илија Радојевић, Чедо Поповић, Богдан Радековић и др. који раније сарађивали у Нар. одбрани, али нису били задовољни њеним радом, па хтели удружење борбеније и активније; орган им био Пијемонт; 1913.-1914. дошло до више сукоба између владе и те групе људи, који хтели да учину па све држ. послове; односи се заоштравали и за време рата, 1917. влада похацила и оптужила све вође и виђењике чланове; неки од њих осуђени сувише строго (Анис и Љ. Вуловић и др. стрељани); сукоби који настали због тога у изабеглиштву и после у земљи имали тешких последица, и стварних и моралних.

ЦРНА СМРТ → куга.

ЦРНАЧКА РАСА → негарска раса.

ЦРНАЧКИ ПОКРЕТ, полит. покрет афр. Црнаца, учесника свет. рата, који тежи стварању независне федеративне државе у Афр., по угледу на САД.

ЦРНОБОГ, Чернобог, божанство ст. балтичких Сл., једини познати траг дуализма у прехришћ. сл. религији; вероватно страног порекла.

ЦРНЕ ЛИСТЕ, списак имена лица која се имају прогањати као полит. противници; у трговини списак лоших платина.

ЦРНЕ РАСЕ → негроидне расе.

ЦРНИ БАРУТ → барут.

ЦРНИ ГУБЕР, сулфатно арсенска гвожђевијта вода, код Сребренице (Дрин, Бан.), на д. обали Црвене Реке; употребљава се: код разноврсних случајева анемије и хлорозе, леукемије и тешке анемије, скрофулозе, хроничне маларије и др.

ЦРНИ ДРИМ, р. у Југосл. (дужина тока у Југосл. 54 км) и Арб., отиче из Охридског Ј., код Струге,

у Арб. улази сз. од Дебра, с Белим Д. се састаје код Љум-Куле, у Арб., одакле настаје → Дрим.

ЦРНИ КОРЕН, змијак, турутва (*Scorzonera hispanica*), дугочетна, из фам. главичастих биљака (*Compositae*), пореклом из Шп.; корен се кува и једе као поврбе; у току зиме може остати у земљи; множи се из семена.

ЦРНИ ЈУК → јук.

ЦРНИ ПАПА, некад назив за генерала језуитског реда у Риму, јер често био моћнији од папе.

ЦРНИ ПРИНЦ, син енгл. краља Едуарда IV; добио име по том што за време борби с Фрц. у 100-год. рату носио при оклоп.

ЦРНИ ПРИШТ → прострел.

ЦРНИ СЛЕЗ → слез.

ЦРНИ ШЕЋЕР, лакриц, медвеђи шећер, згуснути чврсти водени екстракт корена дрвета *Gluscutrhiza glabra*, у облику блокова и шпикли, слатка укуса; најважнији састојак ц. ш. глицирцини, употребљава се у фармацији за израду салмијак-таблета, смеше од 9 делова ц. ш. и 1 дела нишадора и др. мед. препарата.

ЦРНИЦА 1) (*Erica carnea*, фам. *Ericaceae*), ниски жбућ, црвенкаста, ређе бела цвета, расте у шумама четинарским монтанског и субалпског региона, на врштинама (→ вријес, *Erica*). 2) → боровница.

ЦРНО ЈЕЗЕРО 1) језеро глацијалног порекла под Дурмитором, у обл. Језера, јз. од Жабљана (Зет-Бан.), на надм. в. од 1413 м, а састоји се од 2 међусобно спојена ј. (В. и М. Ц. Ј.); дубоко 47 м. 2) језеро глацијалног порекла на пл. Трескавици (трочеља Дрин., Зет. и Прим. Бан.), на висини око 1700 м.

ЦРНО МОРЕ, унутрашње м. између Б. П. и М. Аз. (453 000 км²), дубоко до 2 244 м; обала слабо разуђена; на С се од њега одваја Азовско М.; а на Ј у вези са Сред. М. преко Беофора, Мраморног М., Дарданелског Моруза и Егејског М.; мали салинитет воде (1,5-1,8‰), мала плима и осека; према њему се одводњава највећи део Евр. (Дунав, Дњестар, Дњепар).

ЦРНОВРХ → вранилова трава.

ЦРНОГОРСКА МИТРОПОЛИЈА, наставак ст. зетске, после поздизана цетињског ман. (1485.) и због опасности од Турака, митрополити се настанили на Цетињу, које постало ново држ. седиште Ивана Црнојевића и његових наследника; при тој м. основана 1493. г. 1 штампарија у Срба, намењена за црк. потребе; Ц. м. једина срп. м. која 1766. није признала власт Пење патријаршије, кад ова прешла у грч. руке; општила с митрополитима у Карловцима и рус. црквом, где нови митрополити примали свој чин; вел. значај добили цетињски митрополити из куће Петровића, који од 1697. до 1851., уз митрополитску, добили и сву световну власт у земљи; кад кнез Далило прекинуо са теократском традицијом, за цетињске митрополите долазила духовна лица по избору; од тих митрополита најважнији био Митрофан Ван (1884-1920.), који, енергичан и вешт, дао Ц. Г. црк. уређење новјег система.

ЦРНОГОРСКА СТРАНКА, осн. на конгресу у Подгорци октобра 1925., стајала на становишту да се држава зове Југосл., а да се уреди на федеративној бази; председник гл. странкиног одбора био Мирко Милутиновић, а орган странке Црногорац.

ЦРНОГОРЦИ, већа етничка група међу Србима; живе у ст. Ц. Г.; веома им сродни Бокелји и Врђани; међу Ц. најчешће заступљени динарски и алпски расни тип, ретки плавни расни типови; по душевним особинама припадају динарском виолентном типу; говоре зетским наречјем; област у којој живе кршевита, и стога веома сиромашни; гл. занимање сточарство; насељена углавном само поља, увале и долови; Ц. у равници поред Скадарског Ј. баве се и земљр.; живот у племенима 1 од најкарактеристичнијих одлика Ц.; од средине 19. в. губи се племенска организација; племена се деле на братства, међу собом строго етзогама, а ова на родове; кућа и зграда обично од камена; имају особиту ношњу; веома лепа пошња главара и имућнијих људи; карактеристичан део црног. капица (→ шипак); од обичаја најзначајнија крвна освета, докора веома у обичају, сад готово изобичајена.

ЦРНОГОРЧЕВИЋ Младен (1863-1902.), учитељ, бавио се историјом и архл.; ваљитни радови: Старињске гробнице на Превлаци, Манастир Градиште у Паштровицима, Манастир Савина у Боки Которској итд.

ЦРНОЈЕВИЋИ, зетска властела, пореклом из Катунске нахије, помњу се најпре као господари Катунца, 1. помени о њима из 1331.; као већа и утицајна личност помиње се из тог рода Стеван Ц. (1426-1465.), који после Валашина почео да води прву реч

у Зети; није био веран деспоту Ђурђу, свом законитом господару, него се држао Млечана, који га помагали новчано и који, у свом интересу, хтели да га одвоје од Србије, као господара у Зети; његов син Иван (1465-1490.) имао веома тешких дава; тур. офанзива против Арб. и Зете лишила га 1479. земље; вратио се натраг тек после смрти Мехмеда II, 1481.; Иван основао цетињски ман. и на Цетињу створио н. престоницу; његов син и наследник Ђурађ (1490-1496.) допео у цетињски ман. 1, штампарију за штампање црк. књ. (1493.); за његова времена настале домаће распре; Ђурађ се ослонио на Млечане под утицајем жене, која била Млечанка, што изазвало тур. мере против њега; бојећи се њих, Ђурађ напустио Ц. Гору и отишао у Млетке, 1496.; на влади га заменио брат Стеван, који се држао кратко време, до 1498.; Ђурђев покушај да поново успостави своју власт у Зети није успео; он се потом предао Турцима и отишао у М. Аз. где се, изгледа, потурчио; неко време владао Ц. Гором 3. син Ивчи Ц., Скендер-бег (1514-1528.); после тога Ц. не играју важну улогу у нашој ист. Ц. Арсеније.

ЦРНОКОСА, план. (809 м) у з. Срб., с. од Ужица (Дрин. Бан.).

ЦРНОЉЕВА, план. (1 046 м) између Косова Поља и Призренске Котлине, просечена Црнољ. Клисуром, кроз коју тече Ц., притока Ситнице, и води друм Приштина-Штимање-Призрен.

ЦРНОК, план. (1 871 м) јз. од Босиљграда (Вард. Бан.).

ЦРНОРИЗАЦ Храбар, калуђер у Буг. (9-10. в.), у доба цара Симеона (по неким псеудоним самог цара); спис: *О писмених*, темпераментна и вешта добрана сл. књиге од грч. папада.

ЦРНОСТОТИНЦИ, чланови крајњих монархистичких организација у Рус., црних стотина, које поклекле 1905. г. са циљем да сузбијају револуционарни покрет рус. народа и да прогоне Јевреје; под царским режимом играле вел. улогу.

ЦРНОТА Степан (Stephanus de Cernotis, 16. в.), сликар с Раба, радио у Млечима; гл. дела: *Св. Петар и Истеривање трговаца из храма*, у Млечима, *Св. Павле у галерији бечке Академије*.

ЦРНИЦИ, Негри, посебна раса чија отаџбина ср. и ј. Афр., али ни у Афр. није сви Ц. расно чисти (→ негарска раса); у Афр. око 125 мил. Ц.; по јез., неколико и по култури, Ц. се деле на 2 вел. групе: Бантуске и Суданске Ц.; обично се баве мотичком земљр. (гајење јамса, тара, банана, проса, кукуруза и др.); од заната добро развијен једино књижи; међу Бантузима и сточарство добро развијено (под хамитским утицајима); у прошлости показали много смисла за оснивање држава, имају много дара за муз.; код Ц. у зап. Судану била досегла висок степен пластична ум.; рел. код већине анимизам (с манизмом и фетишизмом); многи Ц., особито у Судану, примили ислам; у новије време разне мисије шире хришћ.; од 16. в. па до 19. в. био снажан извоз робова Ц. из Афр. у Амер., где се Ц. такође веома намножили и примили туђе јез. (енгл., шп.) и евр. културу; чисти Ц. и мешанца има данас у Амер. око 30 мил.

ЦРНИЋИ 1) Иван (1831-1897.), ректор Завода св. Јеронима у Риму и историчар, писао више ист. радова; гл. радови: *Крчке старине*, *Пошрваји глатолским споменицима*, *Римско-словенска служба св. Кирила и Методија* итд. 2) Клемент (1865-1930.), сликар и гравер, дуго год. био наставник у Ум. шк. у Загребу; није сликао ист. и црк. композиције, ни реалистичке жанр-сцене, као други из његове генерације; ограничио се на пејзаж; са Ф. Ковачевићем најзначајнији наш пејзажист изван импресионистичке шк.; најмилији мотиви с мора; много се бавио гравиром, а радио и карикатуре; може се добро упознати у Штротсмајеровој Галерији у Загребу.

ЦРЊАНСКИ Милош (* 1893.), књижевник и новинар; писао, најпре песме и приповетке, затим романе; збирка песама: *Лирика Итаке* имала модеристичке несталожене тежње и идеје; много бољи у краткој причи, у коју уноси провијну и лирску јачину у подвлачењу сцена и мотива; *Приче о мущком*; добар му ист. роман *Сеобе*, мање успео *Дневник о Чарнојевићу*; недовршен роман *Суани крокодил*; написао и низ путописа: *Љубав у Тоскани*, *Књига о Немачкој*; издавао кратко време, 1935., борбени националистички лист *Идеје*.

ЦРКЕ → пумпе за црпљење воде.

ЦРТА 1) знак (—) у интерпункцији (→ прекидни знак). 2) → ветровница.

ЦРТАЧКИ ПОСЛОВИ, уметничке, научне или техничке струке, заштићени по ауторском праву; ако су трајно јавно изложени, онда их свако може слободно репродуковати цртањем или графиком, озна-

чујући извор, али их не сме стављати у пластику или архитектонски изводити.

ЦРТИЦА → везица, скица.

Св. знак за хем. елемент цезијум.

ЦУБОУЧИ (* 1859.), јап. модерни писац и преводилац Шекспирове Јулија Цезара; око 1910. био 1 од највећих јап. песника.

ЦУВАЈ 1) Антуан (1834.-1927.), учитељ, шк. надзорник, вредан просветни радник, писао шк. уџбенике; задужено пед. науку **Сабраном грађом за повиејст школства**. 2) Славко (1851.-1931.), хрв. бан., 1905. именован за пел. жупана личко-крбавског, 1908. за начелника града Загреба, 1912. за хрв. бана, а 31./3. исте год. за краљ. повереника; завео апсолутизам у Хрв., због чега на њега пуцао 1912. правник Лука Јукић, али атентат није успео; био бан до 21./7. 1913. **ЦУГ** (нем.), велика удница, самица (10-15 см) с мамдем (жабом или ситном рибом, обично чиковом) за лов сомова, везује се за учвршћен предмет на обали, нпр. за грану дрвета, или заободену мотку. **ЦУГУШИЦ**, врх (2 964 м) на Алпима; највиши врх у Нем.

ЦУКАРИ Федерико (Зиссаго, 1543.-1609.), ит. сликар, претставник манифизма; радио олтарне слике, фреске, портрете од којих најпознатија Јелисавета и Марија Стјуарт, енгл. краљице.

ЦУКИЋ 1) Коста (1826.-1879.), срп. државник, био проф. нар. економије; 1858./59. заступао Срб. у Дунавској комисији; у мст. Илије Гарашанина (1861.) постао мин. фин. и заступник мин. проств.; после пада Гарашанинова прешао у кабинет Николе Христића као мин. фин.; после тога био неко време наш дипломатски претставник у Букурешту, затим у Бечу (→ сл.).

2) **Миша-Михаило** (1860.-1928.), политичар; у полит. живот упао рано, али активније радио после абдикације краља Милана; 1889. постао начелник Мст. ипостр. дела; био члан Гл. одбора либералне странке; учествовао активно и у култ. животу. 3) **Павле** († 1817.), војвода 1. устанка; био веома недисциплинован; истакао се у 2. устанку и хтео да дими власт с кнезом Милошем; дигао буну против кнеза; убијен, по свој прилици, по народном кнезу Милошу.

ЦУКМАЈЕР Карл. (* 1896.), нем. драмски писац; **Капетан Кепеник**, **Шерет из Бергена**, **Весели виноград**.

ЦУКМАЈЕР Карл

Ч, ч 1) 28. слово ћирилице, 4. слово латинице (С, с); у прк. сл. азбуци **ч**ерв. 2) безвучни сугласник, африката, састављена из тп; постао од к или ц; јунак, јуначе; отац; оче; вукао; вучен; јак; јачи.

ЧАБАР, среско место (350 ст.) близу ит. границе, и. од Снежника (Сав. Бан.); основао га Петар Зрински средином 17. в., подигао железну инд. која престала 1785. због оскудине у руди; остаци дворца Зринских; млин, стругара, у близини рудник живе.

ЧАБЕЈ Екрем д-р (* 1908.), арб. историчар књиж. и фолклора; гл. студија: **Живот и обичаји Арбанаса**.

ЧАБРИНОВИЋ Недељко (1895.-1916.), типограф; крајем 1913. дошао из Босне у Београд и ступио у везу с омладинцима из Б. и Х.; с њима склопио заверу и учествовао у атентату на Франца Фердинанда (28./6. 1914.) у Сарајеву; због малолетности није осуђен на смрт; умро у тамници (→ сл.).

ЧАБСКИ БИСЕР, јулски мускат, рана стона сорта лозе, сазрева средином јула, има крупно зрно мускатног мириса; гаји се у Ванату и Маџ., од скоро и по осталим нашим виноградским крајевима, дозвољена сорта за трг, због раног сазревања; чокот средњег или слабијег пораста, лоза ср. дебела, чланци ср. дуги, лист мали, цео или троделан, грозд вел. растресит, с крупним округлим зеленожутим бобицама; одговара му боље дуга резидба.

ЧАБУЉА, пл. (1780 м) у Херц., ј. од пл. Чвренице, одн. сз. од Мосгара (Прим. Бал.).

ЧАВКА, пл. (1538 м) у вел. оуци Брегалнице, и. од Кочанског Поља (Вард. Бан.).

ЦУРАЈУКИ (882.-946.), важан јап. аптологичар (→ Кокиншу), песник и зачетник јап. ум. прозе.

ЦУРАЦ, најмањи водени ток.

ЦУЦЕ, племе у Катунској Нахији (Ц. Гора), на граници према Херц.; племе преко 550 домова, постало вероватно пре 15. в.; у 17. в. настала подсела на Веље и Мале Ц.

ЦУШИМА, јап. острвље између Кореје и Јап., на улазу у Јап. Море, где се руска флота адмирала Рождественског сукобила (27./5. 1905.) с јап. флотом, под командом адмирала Тога; битка завршена потпуним уништењем рус. флоте. **Битка код Ц.** 27./5. 1905. Рус.-јап. рат 1904. започео је ноћу 8./2. без објаве изненадним нападом јап. торпедера на рус. флоту пред Порт-Артуром; 2 најјача бојна брода и 1 крстарица су торпедовани и тешко оштећени; после овог подвига Јапанци, знатно надмоћни, блокирали су рус. флоту у Порт-Артуру, освојили луку с копна и уништили флоту; Руси су упутили 2. ескадру адмирала Рождественског из Балтике. М. око АФр. да се пробије у Владивосток; после изванредно напорног путовања она стигла до Цушимског Теснаца (између Јап. и Кореје); 27./5. 1905. одмах после подне дошле флоте у видик; у гл. били суделовале је по 12 бродова са сваке стране; Руси наступали у 2 колоне према О, а Јапанци у једној линији у попречном курсу према З, а затим према И; Руси се престојали у једну линију са адмиралским бродом »Суворор» на челу и окренули према И; паљба је отворена у 14 часа 10' на отстојању од 6 400 м, које се постепено смањивало јер Јапанци били бржи и могли да маневришу по вољи; Јапанци концентрисали ватру на чело; ускоро 5. по реду рус. брод »Ослабја» излази из строја, првобитно се и топи; у 15 часова адмиралски брод »Суворор» излази из строја сав у пламену; вођство преузима др. брод »Александар III»; »Суворор» се окреће лагано на месту, гори и издржава све нападе до 19 часова кад погођен торпедима тоне; Рождественски је преузео 1 рус. разарач, који ј допније са тешко рањеним адмиралом заробљен; око 19 часова уништен »Александар III» који се преврнуо и потонуо заједно са посадом, а затим су уништени и остали; комора и лаке јединице растуриле се по целом бојишту, па су уништене или заробљене; рус. бродови су се превртали јер су били слабо конструкције, преоптерећени угљем због далеке војње и због воде која је продрла кроз оштећења у унутрашњост; Јапанци под командом адмирала Тога имали тешких оштећења али нису изгубили ниједан брод.

ЧАГАЈ (Cans aureus), звер из породице паса, сличан вуку, али мањи; живи у ј. Аз. и с. АФр.; код нас, у околини Дојрана и на јол. Пелешцу.

ЧАГАТАЈСКИ ЈЕЗИК, и.-тур. књиж. језик Ср. Аз., за разлику од з.-тур. (тј. османско-тур.) у М. Аз. и на В. П.; име носи по Чагатају, сину Чингис-кана којем припале земље, назване његовим именом као и језик. **Чагатајска књиж.**, процвала за тимурланских владара, врхунац постигла са Невајем; из 17. в. гласовити Бабурови мемоари; у ханатима Хоконду и Хиви ч. к. у 19. в. и почетку 20. в. дала важни дела.

ЧАД, слатководно јез. у з. Судану, у АФр.; у сушно доба год. површина му око 11 000, у кишно око 50 000 км²; веома плитко јез. (7 м); обале мочварне; гл. притока Шари; видне отоке нема; у обл. на ЈИ од јез. око р. Шарија, фрц. колонија Ч. (1 248 000 км², 0,97 мил. ст.); гл. место Фор-Лами.

ЧАДАЈЕВ Петар (1791.-1856.), рус. филозоф; приста-лица увођења зап. културе у Рус.; поборник сједињења прав. и кат. цркве, због чега проглашен за умоболног и стављен под надзор; гл. дело: **Филозофска писма** (→ сл.).

ЧАЂ, угљеник у облику лаког праха, добијен сагоревањем орг. материја у присуству недовољне количине ваздуха, или сагоревањем орг. материја богатих угљеником; израђује се фабр. од патрана, уља, нафте, смоле, земног гаса и ацетилена, а употребљива се као добра црна боја и као додаток у фабрици гуме.

ЧАБСКИ БИСЕР, јулски мускат, рана стона сорта лозе, сазрева средином јула, има крупно зрно мускатног мириса; гаји се у Ванату и Маџ., од скоро и по осталим нашим виноградским крајевима, дозвољена сорта за трг, због раног сазревања; чокот средњег или слабијег пораста, лоза ср. дебела, чланци ср. дуги, лист мали, цео или троделан, грозд вел. растресит, с крупним округлим зеленожутим бобицама; одговара му боље дуга резидба.

ЧАБУЉА, пл. (1780 м) у Херц., ј. од пл. Чвренице, одн. сз. од Мосгара (Прим. Бал.).

ЧАВКА, пл. (1538 м) у вел. оуци Брегалнице, и. од Кочанског Поља (Вард. Бан.).

ЧАБАВАЦ, мрк кварц, употребљава се за накит као полудраги камен.

ЧАБАВЕ КРАСТЕ, краставост плода, пегавост п.

воћна болест, јавља се у виду пеге нејасних граница на плодовима јабука и крушка, с мањим или већим пукотинама; код ране заразе плод јаче изобличен; овакви плодови ако не пропадну, губе у вредности. Гими се тешко чувају; проузроковач: на круши *Venturia pirina* (*Fusicladium pirinum*),

на јабуци: *V. inequalis* (*F. dendriticum*) паразит. напада и суши лист, а на младарима производи ч. к.; спречава се прскањем по завршеном цветању и 2 недеље дошпије; ова заштита практично довољна за наше прилике; прскање се врши бордовском чорбом, први пут раствором у 1%, а у др. 2%, или калифорниском чорбом (1:50 и 1:40); при прскању нарочито добро навасити плодове.

ЧАБАВИНА → сува магла.

ЧАБАВИЦА, болест биља и воћки, јавља се као пратилац биљних вашију, нарочито на воћу: шљивама, маслинама, лјуну и парадицама; болест се јавља по лишћу, плодовима и гранама, у виду наплака начињених од нарочитих гљивица, које се хране сладуњавом течношћу (медљиком, меденом росом) коју луче неке биљне ваши.

ЧАЗМА 1) л. притока Лоње, извире на ј. падини Бјела Горе, из од Вировитице. 2) варошица и средско место (1000 ст.) на → 1) (Сав. Бан.); локално привр. средиште. **Чаџмански зборни каптол**, састављен од 12 каноника, осн. га загреп. бискуп 1229; престао крајем 16. в. услед тур. најезде (→ каптол).

ЧАЈ (*Camelia* или *Thea sinensis*, фам. *Theaceae*), пореклом из Асама и Бурме, дрво до 15 м високо, у култури шиб $\frac{1}{2}$ до 1 м; лишће зимзелено, кожасто, у младости нежно и густо длакаво, прерађено и осушено даје познати чај; одгајивање ч. проширило се из Кине у Јап., на Формозу, Јаву, Цейлон, Индију, ј. Афр., ј. Браз., Кавказ и ј. Евр., а прудезето гајење и на многим острвима суптропске и тропске обл., као и суптропским пределима С. Амер.; сродна ч. *Camelia japonica*, гаји се као украсно ниско шибље; из Кине, Јап. и Формозе, где расте као дрво; лист ч. садржи кофеин, теофиллин и много танина; има слично дејство као и црна кава (→ кофеин), уз то тера и на мокрење; у мед. се даје у неким случајевима бубрежних обесвјеса, код нагле слабости срца и крвотока и код неких тровања где треба дати танина.

ЧАЈЕТИНА, варошица (2500 ст.) и средско место у з. Србији, из од Ужича, на оп. подножју Златибора (Дрин. Бан.).

ЧАЈКАНОВИЋ Веселин д-р (*1881.), проф. унив. у Београду, филолог, дао више расправа из своје струке, из упоредног фолклора и рел. из срп. митологије; гл. радови: **О античким пословицама**, **О Доситејевим грч. и рим. изворима**, **Студије из религије и фолклора**; изврени преводи Плаута и др. клас. писца.

ЧАЈКОВСКИ 1) **Михал** (1804.-1886.), пол. романописац, бавио се и политиком; неко време живео у Тур. и организовао пол. легије (познат под именом Садиќ-паша); писао романе из живота Украјине; гл.: **Вернихора**, **Крпалија**, **Стефан Чарњени**, **Украјински хетман** и др.; био веома омњен код нас и преводен. 2) **Петр И.** (1810.-1893.), рус. композитор, проф. конзерваторијума у Москви, диригент; лиричар по природи, необично сензибилан, своја душевна стања изражавао музички; у доба нап. времена Групе петорице лебдео између ст. и н. облика; **Овегин** израз његове лирске диспозиције и с рус. нац. муз. ознакама; опера **Пиковна дама** има више драматике; компоновао: 8 симфонија (чувена **Патетијана**), 6 увертира (**1812.**), фантазију **Франческа да Римини**, вел. број виолинских, оркестарских и клав. композиција, литургију за мешовити хор, 4 балета.

10 опера, хорове, соло песме и др.; написао **Науку о хармонији** (→ сл.).

ЧАЈНИЧЕ, варош и средско место у ји. Босни (1568

ст.); инд. дрвета и прав. заветно место (црк. св. Богородице).

ЧАКАВАЦ, лице које говори чакавским дијалектом. **Чакавски дијалект** сх. језика, говори се на крајњем З, у зап. Лици, и, од Карловца (од Купе преко Коране до Мрежнице, па на брдо Пљешивицу на Велебиту), у Хрв. Приморју, на Кварнерском и далм. острвљу, око Задра, Шибеника и Сплита и на зап. половини пол. Пелешца; сачувао веома старе особине нашег јез.; гл. прте: заменна што изговара се као ча; ст. акцентација: дј > ј; меја (меџа), ројен (ројен); тј > њ али не у африкату већ меко т; м на крају као н: женон, ван (вам); шћ место шт; огњише, кришење; в, на место у; вилук, вазем (уззем); л на крају слога непромењено: вол, писал; чр место цр: чрв, чрјен (дрвен); ј место љ: воја, јубав; нема најновијег јотовања: најдем, појти, нетјак, родјак, дивјак, цвјтје; х се чува; према изговору ст. Ђ дели се на 3 наречја: 1) екавско, у Истри, Хрв. Приморју и на Кварнерском острвљу, с најарханџнијим особинама нпр. акцентација (стари акут: краљ, млатин), вокалним л: вљк, длг; 2) икавско, у Хрв. и Далм., с доста утицаја штокавског; 3) јекавско, на о. Ластову, с највише штокав. утицаја; место самогљ. л има о: вок (вук), дог (дуг); најстарији писани ч. споменик → Башчанска плоча (1100.); крајем 15. и у 16. в. далм. књиж. писана на ч. д. (Марулић, Хекторовић, Луцић), и дубров. има у 15. и 16. в. доста ч. примеса; хрв. прот. књиж. 16. в. такође писана на ч. д.

ЧАКАРАСТ, коњ у којег дужица отворене боје.

ЧАКЉА (мађ.), дрвена мотка са двоструком куком којом се чамци привлаче и држе уз обалу или брод.

ЧАКО, шлем у нем. и а.-у. војсци, ношен у свечаним приликама.

ЧАКОВЕЦ, град и средско место (5000 ст.) у Међумурју (Сав. Бан.); извози жито и воће; фабр. чарапа, врпца и тракова, коњака и ликера, чоколаде, плетене жице и гвозденог покућства, платна и др.; уч. шк.; остаци ст. града и палате Николе Зринског.

ЧАКОВО, варошица (5000 ст.) у рум. делу Банат, из. од Темишвара; родно место Доситеја Обрадовића.

ЧАКОР, превој (1849 м) између Метохије и Полиња, преко којег води аутомобилски пут Пећ-Андријевица.

ЧАКШИРЕ (тур.), део горње м. одеће, у сеоској ношњи обично с уским ногавицама и кратким туrom, од бела, смеђа или црна сукава, украшене гајтаном; носе се готово у свим јсл. земљама, а носе их и Арб., Динџари и Турци; ч. у старој балк. варошкој ношњи од црне, зелене или плаве чоке, богато украшене свиленим гајтаном, са широким туrom.

ЧАЛДИРАП, место и. од Урумјског Јез., недалеко од Тербиза, где султан Селим I однео вел. победу (1514.) над перс. шахом Иسمилом I.

ЧАЛМА (тур.), омотач од тканине око капе, саставни део ношње код многих мусл. народа, па и код наших мусл.

ЧАМАЦ, опште име за мали бродић; разликују се ч. на весла, на једру, моторни и парни ч.; спец. брзи, наоружани торпедима, зову се → борбени ч.; рибарски дуг 8-9 м за 3-4 човека, служи за лов с вел. аловом и лапташем, а покашто и мањим рибарским алатом.

ЧАМОВИНА, скупно име за дрво четинара.

ЧАМПАРА, метални део коњског прибора (ланџи) који се ставља на 2 краја њега испод доње влиџе; причвршћује њем у устима.

ЧАНГ-ЧУН, варош (80 000 ст.) у Манџурији.
ЧАНГЧОУ 1) град (500 000 ст.) у Кини (пров. Фуџен). 2) град (200 000 ст.) у Кини (пров. Кјанг-си).
ЧАНГША, варош (500 000 ст.) и речно пристаниште у Кини, на р. Сјангкјангу, притоци Јанцекјанга инд. дрвета.
ЧАНДАЛИ, најнижа класа стан. у Индији; потомци староседелаца који се с оружјем одупрли индоевр. завладавањима.
ЧАНДИК Јанез (око 1581.-1624.), слов. писац популарно рел. дела у духу кат. реакције; Евангелија и листови (лекционар), Катехизам Петра Канизија.
ЧАНДРАГУПТА, индски краљ (315.-291. пре Хр.); дочепао се круне после Порове смрти и завладао скоро целом Индијом; пренео престоницу у Палим-бургу.
ЧАНИНГ Вилијам (1780.-1842.), амер. теолог и апостол унитаризма; одлучан противник трг. црним робљем.
ЧАНСЛОР Ричард (Chancellor), енгл. морепловац из 16. в.; пошао да пронађе пут за Индију заобилажењем око сев. дела Евр. и Аз., допро до ушћа Двине у Рус., посетио Москву (1553.) и склопио с Иваном Грозним 1. трг. уговор између Енгл. и Рус.
ЧАНТАВИР, место (11 300 ст.) у Вачкој, ј. од Суботине (Дунав. Бан.); млинска инд.
ЧАПЕК 1) Јозеф (* 1887.), чешки кубистички сликар и писац; пропагатор модерног сликарства; у сликању спаја профињену сензибилност са фантастичношћу. 2) Карел (* 1890.), чешки књижевник свет. гласа; романи: Хордубал, Метеор, Обичан живот; приповетке: Приче из једног села, Мучне приче; густовице: Енглеска писма, Шпанска писма; драме: К. П. Р. Ствар Макропулос; есеји: Месеца и др.
ЧАПЛИН Чарлс (* 1889.), највећи амер. филмски глумац, пореклом Енгл., креатор специфичног карактерно-комичног типа, са снажним соф. нотом, уметник дубоке човечанске хуманости и ретке духовитости; своје филмове режирао сам, створивши од њих ремек-дела филмске ум.
ЧАПЛОВИЋ Јован (1780.-1847.), историчар, писао на лат., нем. и мађ. јез.; издао 1 књ. против мађари-зације; гл. дело: Славонија и део Хрватске.
ЧАПЉАН, чапљаница → жива трава.
ЧАПЉЕ (Ardeide), породица махом вел. птица мочвараца, других ногу и јаког кљуна; од ждралова се разликују задњим прстом положеним у истој висини као и 3 остала.
ЧАПЉИН (Asphodelus albus, фам. Liliaceae), дугувечна зеластва биљка, дугуњастих кртола, пореклом из сред. области, расте на брдским и план. суватима; има га у ј. и јз. пределима Југосл.
ЧАПЉИНА, варошица (2300 ст.), живио трг. место близу ушћа Требижата у Неретву (Прим. Бан.); изпредује на рачун суседног Почитеља; у близини прест. и рим. старине (значајно Могорјело, добро очуван рим. табор).
ЧАПМАН Џорџ (Chapman, око 1559.-1634.), енгл. драматичар и преводилац Омира.
ЧАРАЈИЦЕ, у зап. Босни, особито код мусл., уочи прав. Божића скупе се младићи, поделе улоге, па се гл. међу њима, дяд и џура, маскрају и иду од куће до куће по селу и скупљају дарове.
ЧАРАПЕ (тур.), у нар. ношњи веома разноврсне; обично плетене од вуне, ређе од памука; у многим крајевима делови који се виде украшавају се шармама.
ЧАРАПИЋ Васо, војвода из 1. устанка, родом из Белог Потока под Авалом; у борбама учествовао од Кочине Крајине; његова синовца Марка убили Турци приликом сече кнезова 1804., што је 1802. његова породица имала учешћа у покрету против хаџија; В. погинуо освајајући Београд у ноћи између 29.-30./11. 1806.; сахрањен у мађ. Раковици.
ЧАРДАК (тур.), у Б. и Х. и Ј. Србији двоспратне куће, негде само собе под кровом; варошког порекла; по селима први их градили бегови; у Ј. Србији подигнути обично у средини између кућинских кућа; у с. Србији ч. споредна зграда за чување (кош, салаш) или трем (доксат, диванана).
ЧАРДАК, пл. (1808 м) од Гламошког Поља (Врб. Бан.).
ЧАРДАШ (мађ.), мађарска игра бржег темпа у такту 4/4 или 4/4.
ЧАРКА, повремено пушкарање у рату обично кад престане борба, више ради демонстрације.
ЧАРКА Емил (1837.-1884.), новинар и путописац, уредник листова: Словенка, Путињк, Лист за народ; по-

себно издао: Словенска азбука кирилица и латиница једна према другој, алманах Слога, путописи: Сто дана по Југосл., На Неретви.
ЧАРЉСТОН 1) варош (70 000 ст.) и пристаниште у држави Ј. Каролина (САД), на обали Атланског Ок.; извози памук и дрво. 2) (енгл.), амер. салонска игра, у такту 2/4 или 4/4.
ЧАРНОЈЕВИЋ Арсеније → Арсеније.
ЧАРЊЕШКИ Стеван (1599.-1665.), главни пол. војсковођ; потукао Русе у Литви, Козаке у Украјини и појску Густава-Адолфа.
ЧАРОВНА ЛАМПА, оптичка справа, врста примитивног пројекционог апарата којим у ст. времечка људи по сајмовима и др. скуповима забављали и латранивали лаковеран свет.
ЧАРТИЗАМ, покрет енгл. радника 1837.-1848.; осн. на зак. предлогу Charter (слободно писмо), који издржао: а) опште право гласа, б) једнаку поделу изборних округа, в) укидање цензура, г) једноглед. законодавну периоду, д) тајно гласање и ђ) дневнице за нар. посл.; на челу покрета биле демократ и аграрни реформатор, даровити организатор и говорник Фаргус О'Конор и индустријалац → Овен; овај покрет демократских и социјалист. циљева пролао због унутрашњих трвења и неједнакости тактике (борба присталица физичке и моралне силе); под утицајем идеја овога покрета стојали: Маркс и Енгелс и низ др. знаменитих људи: Џон Стјуарт Мил, Дизраели, Карлајл, Кинселџ, Морис. Раскин и др.
ЧАРТОРИСКИ, пол. племићка породица, која тежила да препороди Пол. и спречи њену деобу ослањањем на Рус.; најзнатнији: 1) Адам-Георџ (1770.-1861.), пол. државник и политичар; у младости друг и пријатељ Кошћушка с којим дигао устанак; после поделе Пол. пренио у Рус. и приближио се Александру I, који га, по ступању на престо, поставио за рус. мин. спољних послова (1807.-1807.); за време пол. устанка (1830.) пришао устаницима, а после његовог угушивања отишао у Фрп.; под његовим утицајем Илја Гарашић саставио своје чувено Начертаније. 2) Адам-Казимир (1734.-1823.), отац претходног; после смрти Августа III истакао се као пројивкандидат Поњатовског за пол. краљевску круну, а после неуспеха емигрирао у Аустр., где добио чин фелдмаршала.
ЧАРУЏИЈА (тур.), опанчар који израђује → опанке.
ЧАРШИЈА (тур.) 1) пословни део града (→ сити). 2) трг. буржоаски сталез.
ЧАСЛАВ Клонимировић, срп. владар (931.-960.); мајка му била Бугарка, коју цар Симеон удао за Клонимира Стројимировића с намером да преко ње врши утицај у Србији; Ч. био његов кандидат за срп. престо, желећи преко њега да сузобије виз. странку; после Симеунове смрти Ч. искористи вел. нереду у Буг., побегне из ње и дигне устанак у Србији 931.; помаган од Виз. постигао успех, прикупио средином 10. в. највећи део срп. земаља под своју власт; пред крај живота дошао у сукоб с Мађ., у борби с њима погинуо око 960. год.; његова држ. распадала се одмах по његовој смрти.
ЧАСЛОВАЦ, часослов, богослужбена књ. прав. црк., у којој сакупљене молитве за свако доба дана према часовима почетка страдања Христовог, тј. 1., 3., 6. и 9. час, као и за јутрење, вечење, појечерје и полуноћницу.
ЧАСНА ПРАВА, право на држ. и јавну службу, акад. степси, одличја и др. јавне почести, п. гласа и избора; сва политичка п. Губитак ч. п., споредна казна, предвиђена нашим Крив. зак.; код осуде на смрт или робију преко 5 год., часна права се губе доживотно; од 1-5 год. робије ч. п. се губе до 3 год., а код осуде на заточење ч. п. се губе за време трајања казне.
ЧАСНИ ПОСТ → Ускршњи пост.
ЧАСНИ СУД, суд части, нарочит с. који има да пресуди питања увреде.
ЧАСОВИ, времена молитве у прав. црк., по узору на рим. вигилије (страже); 1. ч. у 6 ујутру, 3. у 9, 6. у 12 и 9. у 15; символочно претстављају догађаје страдања и смрти Христове; кратко трају, нема песама већ се само читају 3 псалма и молитве; код ркат. зову се хорс (лат.: час).
ЧАСОВНИК, справе за мерење и показивање времена; у ст. доба пешчани, сунчани и с водом; доцније с тегом (рад регулисан клатном), у новије време погон механизма врши опруга (целни ч.), који се помоћу цилиндра (цилиндрични ч.) или анкера (анкерни ч.).
ЧАСОПИСИ, периодични листови. излазе недељно или месечно, у облику књ., од 1 или више штампаних табака; има их књиж., скурчних, сталешких, забавних и илустрованих.

ЧАСТ, уважавање врлине, храбрости, дарovitости.
ЧАТАЛЦА, варош (3 140 ст.) у евр. Тур., на жел. прузи Једрене-Цариград; у балк. рату 1912. до Ч. продрле буг. групе и ту вођене вел. борбе (1912.-1913.).

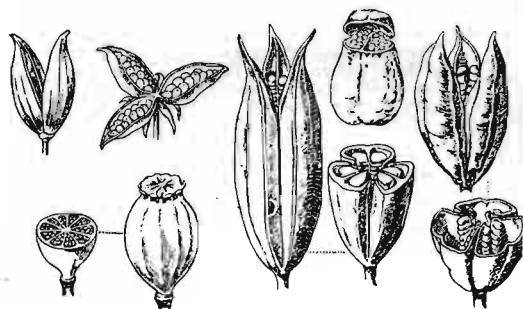
ЧАТЕРТОН Томас (Chatterton, 1752.-1770.), енгл. песник, између осталог, написао песме за које тврдио да су дела калуђера Роулија, из 15. в., извршио самоубиство тровањем због немаштине; његов живот драмски обрадио фр. песник де Вини.

ЧАТЕШКЕ ТОПЛИЦЕ, бања код села Чатежа, близу Брежица (Драв. Бан.); топла вода (50°), индиферентна али лековита; због слабог уређења слабо посећена.

ЧАТМА, вид од пружа.

ЧАТРЊА (пт.) → цистерна.

ЧАУРА (capsula) 1) сухи плод, садржи семе, има

2 или више срасла карпела; по начину отварања разликује се на ч. с капцима (нпр. јоргован, перуника, дивљи кестен и др.), на ч. поклопцем (нпр. видовница, буника, пркос и др.), на ч. с порама или рупама (мак, звонце) и на ч. које се отварају неправилно (лобда, вилина косица) (→ сл.). 2) део метка од месинга за смештај и чување барутног пуњења; на задњем делу капсула која пали барут, а експлозија овог тера врло напред; ч. су топовске, пушчане итд.

ЧАУШИ (тур.) 1) помоћници → устабаша, нека врста секретара.

ЧАЧАК, град и среско место (9 100 ст.) на З. Морави (Драв. Бан.); у срп. ср. в. звао се Градац; под данашњим именом помиње се у почетку 17. в.; извози жито, стоку и шљиве; седиште прав. еп.; гмј.; ст. прк., задужбина жупана Страцимира из 12. в. Вој код Ч. (25./5. 1815.), после боја на → Јубућу кн. Милош утврдио нове положаје, а Турци (10 000) под Имишир-пашом навале, растерају Србе, само Танаско Рајић остане и погине код топа; при повлачењу Турака погине Имишир-паша, што забуни Турке, те напусте Ч. а Милош их (29./5.) нападне и потуче.

ЧАЧКАЛИЦЕ, дрвене или металне пипчице за стклавање заостатака хране међу зубима; ова радња опасна и нехиг.: могу се повредити десни и зуби, изазвати запаљење и гнојење десни и квар зуба; уместо ч. боље испирати уста после јела водом и чистити зубе четкицом.

ЧАЧКОВИЋ Мирослав (1865.-1930.), лекар и књижевник, написао вел. број стручних радова из мед.; био уредник Лијечничког вјесника; писао новеле и пртице у Вијенци и Просвети под псеудонимом Ладислав Ладањски.

ЧАШИЦА → цвет.

ЧАШКЕ → каменце.

ЧБЕЛА СЛОВЕНСКА, 1. слов. култ. књиж. часопис, покренут 1850.; уредник Јосип Дробњич.

ЧБЕЛИЦА КРАЊСКА, слов. песнички алманах (Љубљана, 1830.-1833., 1848.); духовни вођ М. Чоп, оснивач и уредник М. Кастелин; сарадници: Ф. Прешер, Вл. Поточник, Ј. Зупан, Ј. Циглер; у алманаху изишло и неколико превода срп. нар. песама.

ЧБОР 1) стегнут завежљај на узници, конопцу, панџици; постоје разни ч., већином сваки занат служи се својим начином, многобројни нарочито у морнарци. 2) → изданак. 3) јединица за мерење брзине брода, иста се мерила чвором односно кончићем чија је дужина 15,31 м (код нас 14,82); колико истекло ч. у 30" толико брод превалио наутјачних миља на час; нпр. брзина од 8 ч. значи 8 научних миља на час. Чворови, у астр.: 2 насупротне тачке у којима путања небеског тела пре-

сеца раван еклиптике, кроз улазни ч. (Q) пролази небеско тело еклиптику у правцу од Ј ка С, а кроз силазни ч. (S) у супротном правцу; права која спаја оба ч. назива се линија ч.

ЧВОРАК (Sturnus), птица певачица црне боје, метална сјаја; леже се у шупљем дрвећу и у крововима; спрелећа уништава вел. количине штетних инсеката, али ујесен напада винограде.

ЧВРСНИЦА, план. (2 228 м) на д. страни р. Неретве, између пл. Враћа и Прења; глацијални трагови.

ЧЕБИНЧЕВА АФЕРА, трговац краљевачки Михаило Чебинац и неколико радикалских вођа, А. Стапојевић, Д. Ружић и др., били 1894. затворени и осуђени због припремања насилне промене режима у Србији; помиловани 1895. јер јавно мишљење веровало, да је ствар удешена.

ЧЕВАПОВИЋ Гргуор (1786.-1829.), слав. фрањевач и историчар; написао прк. драму у стиховима: Јосип син Јакоба патријарка.

ЧЕВЉАНОВИЋИ, село у план. крају сев. од Сарајева, на жел. прузи Семизовац-Иванчићи, рудник мангана.

ЧЕВО, Чевљани → Озринаћи.

ЧЕВРТИЈЕ, места у р. где се вода кружно, вртложасто креће; обично на прелому пада (брзацима).

ЧЕДАД (Cividale del Friuli), среско место близу з. слов. етничке границе, у области Видема (Удине) у Ит.; помиње се још од 7. и 8. в. за ратова Слов. и Авара с Лангобардима, као седиште лангобардских војвода; богат музеј лангобардских старина и архивске грађе за ист. Слов. и Југосл.

ЧЕДОМОРСТВО → дете.

ЧЕЗЕ (фрц.), двоколица.

ЧЕК (енгл.) 1) писмени налог власника чековног (текућег рачуна) банци или новч. установи, код које се тај рачун води, и на којем власник мора имати потребно потраживање (покриће), да доносиоцу тог налога, који мора у тексту бити изрично означен као чек, одмах при подношењу (презентацији) безусловно исплати на њему означену суму; веома важно средство плаћања (чековни промет) и зато се о њему доноси спец. зак. у Југосл. Чековни зак. од 29./11. 1928.; нарочиту распрострањеност у Југосл., као и у целом свету, имају ч. Поштанске штеднионице (одн. Чековни заводи, тамо где уведена при поштама само ова функција, без итедње); чековни листић састоји се из 2 дела: л. узани део-талон (исечац, јукста, суш), д. дужи ч.; неколико чековних листића спојени чине чековну књижицу. **Белим ч.** врши се исплата готовим новцем, или ако су преко њега превучене 2 паралелне линије (прекрштени ч.) а у њиховом међупростору стоји записано: само за обрачун, ч. се не исплаћује, већ се чекна сума одобрава рачуну пошиљаоца ч. или се употребљава за његово плаћање. **Првеним ч.** налаже се да се са нашег рачуна скине (вирман) чекна сума и припише у корист неког др. рачуна. 2) чек, високи чек → заседа.

Чековни и вирмански промет, врши се чековима и вирманисањем између текућих рачуна; смањује потребу готовог новца; веома развијен нарочито у Енгл.; Пошт. штеднионица у Југосл. овлашћена зак. од 1921. да врши пошт. ч. и в. п.; у њему може да учествује сваки ко положи уложак (100 д) за отварање рачуна; може се имати и више текућих рачуна; ко учествује у ч. приступа и в. п.; власник рачуна може иступити кад хоће, и у року од 15 дана од отказа исплаћује му се имовина и осн. улог; ч. и в. п. код → Пошт. штеднионице веома се развио. **Ч. право**, скуп правних прописа која се односе на издавање и промет чекова; у Југосл. важи ч. зак. од 29./11. 1928.; по њему чек не вреди, ако није означено шта је, ако нема упут да се плати одређена сума из издавачког покрића, или нема место и датум издања, место плаћања и потпис издавача; чек се издаје само на подлози покрића којим издавач располаже; чек може бити на име, по наредби, на доносиоца; може се пренети на другог, али пренос мора бити безуслован и потпун; плаћа се по виђењу; платив је у року који зак. одређује за случај да нема локалног обичаја за то; ималац чека има право на регрес ако се чек не исплати (против издавача и индосаната); неисплата се утврђује протестом; чек може бити издан у више примерака (нумерисаном, иначе се не сматра као чек); зак. кажњава новчано повреде ових одреба (2% од вредности чека); надлежни грађ. судови.

ЧЕКА (Презвјачајна комисија), бољшевичка полиција, установљена ради сузбијања антибољшевичке пропаганде.

ЧЕКАНОВСКИ Јан (* 1882.), пољ. етнолог и антрополог, проф. у Лвову, одличан познавалац и. Евр. и АФр.; гл. дела: *Проучавање у области између Нила и Конга*, *Увод у историју Сл.*, *Антропологија Пољске*, *Човек у времену и простору*, *Прилог проучавању раса код Србохрвата* (→ сл.).

ЧЕКИ Банарија (1518.-1587.), ит. комедиограф и драмски писац; написао неки број комедија и драма, најпознатија *Разметни син*, *Госпођа и слушкиња* и др.

ЧЕКИЊАСТЕ ГЛИСТЕ (Chaetopoda), вел. група чланковитих прва чии чланци носе бојно постављене снопове чекињастих израсти; разликују се: а) поликете, с многобројним дугим чекињама, и б) олигокете с малобројним бодљама; најпознатија кична глиста.

ЧЕКИЊЕ, длаке код свиња.

ЧЕКИЊ (тур.), ручни алат, или радна машина (ваздушни, парни ч. итд.), употребљава се за ковање. Ч. машински, служи за ковање металних предмета; најчешће се покреће паром (парни), ваздухом (ваздушни) или технишћу (хидраулички); радник управља једино тренутком у којем ће се извести ударак.

ЧЕКРЕ (тур.) 1) направа за дизање или вучу терета, може бити ручна, парна, ел. или с компримираним ваздухом. 2) направа у виду полуге око које се намотава уже. 3) у шумарству служи за транспортовање дрвета, употребљава се у комбинацији с др. преносним направама (шум. железница, транспорт водом) на стрмим местима где би скупо стала изградња др. направа с мањим падом; дрво се преноси вагонима које се крећу по шинama, с горње станице пуштају се вагони са снагом гравитације, брзину успорава уже везано за вагон, које се одмотава с котура на г. страни, док се истовремено на др. котур намотава уже, које вуче празан вагон; на доњој станици исто такви котури с обрнутим правцем обртања; ч. се много употребљава у босанским шумама, раније и на Тари; успијаче за транспортовање уз стрмину.

ЧЕЛАКОВСКИ Франтишек Ј. (Čelakovský, 1790.-1852.), чешки песник; обожавалац нар. поезије, у својој њен стил и технику, створио 2 књ. ум. поезије, често надмашујући узоре: *Одјек рус. песама*, *Одјек чешких песама*; преводио сх. нар. песме.

ЧЕЛЕБИН ПЕРЧИН → жаворњак.

ЧЕЛЕНКА 1) врта накита, обично од сребра; некад носили и м. и ж. на капама (→ сл.). 2) речна (ледничка), горњи део речног (ледничког) слива, у којем се спајају више изворишних кракова приближно једнаке јачине, испод ког се издваја главни ток.

ЧЕЛЕНЦЕР (Challenger), енгл. корвета; на њој била енгл. научна експедиција за испитивање океана (1872.-1876.).

ЧЕЛИК (тур.) → гвозђе. **Челично уже**, вишеструко упредење ч. жице, махом око језгра од куделног жулета.

ЧЕЛИНИ Бенвенуто (Cellini, 1500.-1532.), фирентински златар и вајар позне ренесансе; од вајарских радова најзначајнији Персеј, а од златарских сланин фрп. краља Франсоа I; познат по својој аутобиографији (*Vita*) у којој веома живо описао свој авантуристички живот; живео дуже времена и у Фрп., где је написао и неколико расправа о скулптури и граверској уметности: *Раговор о уметности*, *О златарским радовима* и др.

ЧЕЛНИК 1) у нашој средњев. држави управник крунских или владал. добара. 2) старшина старчарских села, катуна.

ЧЕЛО (frons) 1) горњи део лица изнад очију, на скелету одговара чеоној кости. 2) преносно значење: истакуто место, први ред, предводница. 3) (ит.) муз. инструмент.

ЧЕЛОПЕК, село у срезу жеглиговском, близу којег се (16./4. 1905.) водила I. вел. борба срп. четника с тур. војском и четници победили; у др. борби, на истом месту (21./6. 1906.) Срби настрадали.

ЧЕЉАБИНСК, град (117 000 ст.) на и. подножју Урала (СССР); вел. ел. централа, фабр. трактора.

ЧЕЉУСКИН → Рт Челјускин.

ЧЕМБАЛО (ит. cembalo), инструмент са жицама, облика трапеза, свира се ударом у жице с 2 чекиња.

ЧЕМБЕРЛЕН (Chamberlain) 1) Аргур Невил (* 1869.), савр. енгл. политичар и мин. финансија (1924.-1929.). 2) Осген (* 1863.), енгл. државник; као секретар за држ. послове склопио локарски уговор (1925.). 3) Џозеф (1836.-1914.), енгл. државник, противник ирске аутономије; I од оснивача енгл. империјализма.

ЧЕМБЕРС Едмунд Кершевер (Chambers, * 1866.), енгл. књижевни критичар; гл. дела: *Средњевековна позорица*, *Позорица Јелисаветиног доба*, *Вилијам Шекспир*.

ЧЕМЕРИКА, черемика (Veratrum, фам. Colchicaceae), висока вишегод. зелена бивља план. ливада, стабла дугих чланака, широка листа, елиптична до ланцаста, многоцветне мелнице у 1 врте (V. nigrum) тамнопрених цветова, а у др. (V. album) беличастих до зеленкастих; корен (од V. album као rhizoma veratri) садржи неколико алкалоида од којих најотровнији протOVERATрин, затим скроба, гуме и масне материје; у ст. мед. много се употребљавала код разних живчаних болести, против вел. ватре, а споља за ублажавање болова; сад се скоро не употребљава, јер веома отровна.

ЧЕМЕРНИК, план. (1 683 м) сз од Власинског Блата (Вардарска Бан.).

ЧЕМЕРНИЦА 1) план. (1 339 м) између Врбаса и Уне, сн. од Мркоњић-Града (Врбаска Бан.). 2) висоравац (1 402 м) између пл. Мучња и Јавора, на граници Зет. и Дрин. Бан.; у срп.-тур. рату 1876. на њој срп. војска победила Турке. 3) л. притока З. Мораве, дуга 43 км, извире с Сувобора, а улива се близу Чачка.

ЧЕМЕРНО, план. између Моравице (З. Мораве) и Цера, в. од Ивањице; највиши врх Смедљуц, 1 579 м.

ЧЕМПРЕСИ (род Cupressus, фам. Cupressaceae), у нашим ј. приморским крајевима успева обични ч. (C. sempervirens) с вел. стаблима; дрво добро за грађу.

ЧЕМУЛПО, варош (55 000 ст.) и пристаниште на полуострву Кореји, на обали Жутог М.

ЧЕНГ, кинески дуг. инструмент са певима разне величине, сличним оргуљским, и кривом трубом за дување.

ЧЕНГИВ Смаил-ага (1778.-1840.), муселим гатачки, пивски и дробњачки; становао у Јипнику код Гацк, чувени јунак херц. мусл.; 1836. у боју на Граховцу предводио коњицу и допринео победи Турака; због његових зулума и убиства брата владике Петра II и неколико његових рођака главари дробњачки склопили заверу против Ч. и обавестили о том прног. владнику Петра II, који им послао помоћ; 23./9. 1840. Дробњаци с Морачанима напали Ч. у селу Мъетичку и убили га с 80 других мусл.; I од гл. завереника био Новица Церовић; овај ист. догађај опевао Иван Мажуранић у спеву *Смрт Смаил-аге Ченгића*.

ЧЕНГУ, град (око 900 000 ст.) у Кини (пров. Се-чуан); инд. свиле и метала; унив.

ЧЕНСТОХОВА, град (118 000 ст.) у Ја. Пољској, на р. Варти; ман. Јасна Гора (око 200 000 поклоника год.); ткст. инд. и прерада дрвета.

ЧЕНЦ (енгл.), промена страна у тениском мечу, врши се само код непарног збира гемава.

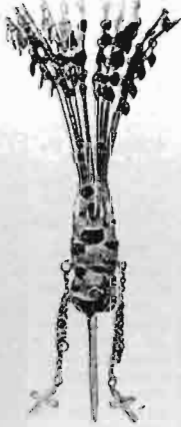
ЧЕОНИ ОТПОР, штетна компонента аеродинамичке реакције која се описује кретању аероплана кроз ваздух.

ЧЕПЕЛ, острво на Дунаву, у Мађ.

ЧЕПИТИ, у апот. се неки лекови справљају у овом облику за стављање у чмар; примењују се кад желудац болесника не подноси лек; лековита материја стави се у какао-бутер којем се даје облик ч.; ч. од глицерина служи за чишћење црева, употребљавају се обично код деце; ч. који садрже лек употребљавају се, пошто се дрво претходно кљестиром очисти.

ЧЕПИЊКО ЈЕЗЕРО, у Истри, на Ј од Учке, 1934. осушено.

ЧЕПКЕН, чевкич, чепкенлија, разни горњи хаљаци у м. и ж. ношњи, углавном типа доламе,

чији рукави расечени и обично се носе спуштени низ лева; у Б. и Х., Ст. Србији.

ЧЕПРКАЛИШТЕ, место или пљтак сандук где се живина купа у прашину (тзв. сухо купање); добро је у прашину помешати и неки дезинфицирајући прашак нпр. сумпорни цвет, ради одбране живине од паразита.

ЧЕПРЉА (*Asphodelus*, фам. Liliaceae), зеласте врсте средоземних крајева, Ј. Евр. и зап. Аз., многобројних левкастих или широко звонастих цветова на врху стабла у клас скупљених; украсна, до 1 м висока, с планинских ливада, репастог корена, белих цветова, ч. (*A. albus*); слободно расте средна, бела до роза цвета, зелено или пурпурно прожетих, танког корена (*A. fistulosus*).

ЧЕРАПУЊЦИ, место у Асаму у долини Брамапутре, познато са највеће количине атмосферског талога (преко 12 м) на свету.

ЧЕРВИЉ, кервел, серфил (*Scandix cerefolium*), једногод. биљка из фам. штитоноца (*Umbelliferae*) слична → першуну, пореклом из Ј. Рус., ароматично лишће служи за зачине; множи се из семена.

ЧЕРВОНЕЦ, рус. златник.

ЧЕРЕВИЗ → целер.

ЧЕРЕВИЋ, место (2 200 ст.) у Срему (Дун. Бан.) на Дунаву; рудник лгњита, каменолом; у рим. доба место *Milatis*, а у ср. в. знаган град са самостаном.

ЧЕРМИСИ, Мари, фински народ у сливу Волге, 428 200; земљр., лов и домаћа радност; вере прав., али очували много прехришћ. (→ сл.).

ЧЕРЕНАЦ, мрежа облица кесе, причвршћена на 2 учвршћена полукружна штала, а углављена на подужу мотку; њиме се лови риба с обале у мутној води.

ЧЕРЕШНИН Николај Н. (* 1873.), рус. композитор, директор конзерваторијума у Тифлису; компоновао: концерт за клавир и оркестар, 8 балета, 4 опер. хорове и клавирска дела, прерадио оперу → Мусоргског *Сорочински вапаш*.

ЧЕРЈАКОС (грч.), средњев. лек, састављен по ст. фармакопејама из 60 лекова; познат од Митридата; има опојно дејство, садржи углавном опијум 25 мг на 4 г.

ЧЕРИНА Владимир (1892-1932.), књижевник, нац. радник; непомирљив противник аустр. управе; кретао борбене нац. часописе, најбољи био *Вихор*; писао књиж. критике, огледе и песме.

ЧЕРКАСИ, варош (40 000 ст.) у Украјини (СССР), на Дњепру; инд. дувана, шећера, дрвета.

ЧЕРКАСКИ 1) Алексје (1680-1742.), рус. државник за владе парике Ане Ивановне. 2) Владимир (1821-1878.), рус. политичар, присталица ослобођења сељака од кметства; за време рус.-тур. рата (1877-1878.) гувернер Буг.

ЧЕРКЕЗИ, нар. име Адиге, старокавкаски мусл. народ из Кавказаје, 70 000; земљр., сточари, лов и повртар.; веома им сродни Кабардијци; 1864. Руси освојили постојбину Ч., и тада се (око 400 000) иселило у пров. Тур. у М. Аз. и на Б. П.; Ч. с В. П. повукли се у Тур., оставивши 1 малу групу (300 душа) на Кобову; већина насељених Ч. пропала. **Черкески језик**, спада у кавкаску групу индо-евр. јез.

ЧЕРМАК Јарослав (1830-1878.), чешки сликар; радио ист. слике најпознатије из наше средине: *Равени Прногорац* и *Херцеговачко робље*.

ЧЕРНАВОДА, варош у Рум. на Дунаву где подигнут најдужи жел. мост (3 850 м) у Евр. (пруга: Букурешт-Констанца).

ЧЕРНИ Карл (1791-1859.), нем. проф. клавира, комп. ситир комада за клавирску тхн.; живео у Бечу; нарочито му значајне клавирске композиције ради тхн. претију; број његових дела премаша 1000.

ЧЕРНИШЕВ Александар (1785-1857.), рус. војско-

вођ и државник; учествовао у свим рус. ратовима од 1805.-1815.

ЧЕРНИШЕВСКИ Никола Г. (1828-1889.), знаменити рус. публицист, духовни вођ рус. интелегенције; за време реформа цара Александра II, 1862. ухапшен а 1864. осуђен, и прогнан у Сибир, пред крај живота амнестиран; Ч. се сматра као претеча вел. покрета рус. друштвене мисли, народњаштва и марксизма; поред многих критичких и физ. расправа и чланака Ч. превоо и снабдео опширним напоменама *Политичку економију* Мила и *Општу историју* Вебера; нарочито познат по свом тенденциозном и занимљивом социјалном роману *Шта да се ради?*

ЧЕРНОБОГ → Чернобог.

ЧЕРНОВ Виктор Михайлович (1876.), 1 од оснивача и вођа партије рус. социјалиста-револуционара; после Фебруарске револуције био мин. пољopr. у 1. коалиционој влади; у конституанти (1918.), био претседник.

ЧЕРНОВИЦЕ, гл. град (111 000 ст.), покрајине Буковине (сев. Рум.), на р. Пруту; прав. катедрала; унив. (1875.), инд. ипиритуса; трг. дрветом, житом, вуном.

ЧЕРНОЗЈОМ (рус.), земљини тип, одговара степској клими и травној вегетацији; одликује се идеално уравнотеженом динамиком и већом количином зеолита засењених базом (Са, Mg); садржи много хумуса (до 16%), одлична квалитета; засењени зеолити и хумати дају овом земљином типу необично лепе структурне особине (зрнасту, ситно-грудвасту); у култ. погледу најидеалније земљиште: богато, плодно и лако за рад; пружа се у облику широког појаса кроз ј. Сибир и ј. Рус., и улази у Рум., има га и у Панонском Басену, у Мађ. и код нас (у Војводији и нешто у Срему), а и у Амер. (Небраска, Дакота, Тексас, Аргентина); черноземни крајеви природне житнице.

ЧЕРНОМЕН, Чирмея, место на Марици, где (26./11. 1371.) страховито настрадала срп. вој. краља Вукашина и деспота Угљеше; 1. срп. катастрофални пораз од Тур., који целој Ј. Срб. донео суверену власт султанову.

ЧЕРЊАЈЕВ Михаило Глигоријевић (1828-1898.), рус. ген., 1876. постављен за гл. команданта срп. арм. на Морави; у току рата на њега пренесена права врх. ком. целе срп. вој. (1876.); после пораза код Алексинца вратио се у Рус., где постао члан Вој. савета. **ЧЕРОКИ**, племе с.-амер. Индијанаца из групе Ирокеза.

ЧЕРТКОВ Александар (1788-1858.), рус. историк и археолог; гл. дело: *Војевање* (вел. кн. Свјатослава Игоровића против Бугара и Грка).

ЧЕРТОЗА (ит. certosa), назив за ман. картезијанских калуђера; међу ит. значајни: С. di Pavia (→ сл.) и С. di Val d'Aosta код Фиренце. **ЧЕСАН** → лук бели.

ЧЕСВИНА

(*Quercus ilex*

фам. Fagaceae)

зимзелени

храст примор-

ја; лишће с

наличја бело

с лица зелено;

обод листа пее

или оштро на-

зубљен.

ЧЕСЕНИК ЗА-

ЛИВ, део Ат-

ланског Ок.

који се дубље

завукао у и.

обалу С. Амер

ЧЕСИ (народ

име Чех, Че-

хв), зап. сл

народ у Ср.

Евр.; некадашња плем. подела изгубила се, али се створиле веће етничке групе: Ханаци (у Моравској), Хораџи, Подхораџи, Ходи и Власи (влахског порекла, у Бескидијама); с. Ч. веома сродни → Словаџи

(→ Чехословаки); Ч. и Словака 12,3 мил., самих Ч. око 9,5 мил.; већина Ч. у ЧСР, али их много и у САД, Аустр., Пољ., Рус., и Југосл.; већином кат.; гл. привреда земљор., у Моравској и у план. крајевима доста развијено сточарство; у новије време веома се развила инд.; у култ. има нем. утицаја, а међу самим Ч. много насељених Нем.; у план. крајевима још кућа брвнара, у Моравској и код Хода добро очуване нар. ношње; особито богатство нар. обичаја и усмене књижев.

ЧЕСНИК, чешњак → лук бели.
ЧЕСНИЦА, култни хлеб код прав. Срба за Божић; у ч. се стављају новци и разни предмети (који означавају рало, оведе итд.) према том шта ко нађе у свом комаду, биће срећан преко год. у том послу.
ЧЕСТА, земљиште, покривено ситном шумом и шипрагом; заупштену ч. може свако заузети и постати њен сопственик крчења; првенствено право имају суседи пропорцио својим границама; за крчење потребна полицка дозвола.

ЧЕСТЕР, варош (40 000 ст.) и пристаниште у Енгл. на р. Ди; извози честерски сир.
ЧЕСТЕРТОН Гилберт Кит (Chesterton, * 1874), енгл. прозни писац и песник; романи и приповетке: Нотинг-хилски Наполеон, Летња крчма, Невиност оца Брауна, Мудрост оца Брауна; поезија: Вино, вода и песма; есеји: Опште говорења, Што свет није како треба; биографије: Роберт Браунинг, Чарлс Дикенс.
ЧЕСТЕРФИЛД Филип Дормер Станоп (Chesterfield, 1694-1773), енгл. писац, државник и говорник; чувена Писма која писао сину.

ЧЕСТИ Марко Антонио (1623-1669), ит. оперски композитор, палски диригент у Риму и парски у Вечу, члан в. шк.; у операма (Оронтеја, Ја Дори, Златна Јабuka) примењује арију једноделну и дводелну, а у комичним партијама се осећа нар. тон; компоновао и мадригале и кантате.

ЧЕСТИКА (Thlaspi arvense, фам. Cruciferae), зељаст једногод. ливадски коров, не гради бусене, цветови бели.

ЧЕСТИНА, учестаност јављања временских појава: ветра, магле, кише итд.; број дана с ветром, маглом, кишом, у месецу, год. итд.

ЧЕСТОСЛАВНИЦА → верника.

ЧЕТА 1) осн. јединица у пеш. претставља вој. породицу; има 200-250 људи, подељена на 3-4 вода, по 3-5 десетина. 2) дружина ратника у Херц., Црној Гори и Брдима који заједнички ишли да се свете Турцима или у пљачку; ч. обично ишле ноћу; → хајдучи такође образовали ч.

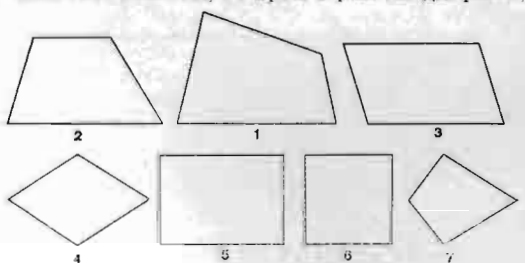
ЧЕТВЕРАЦ 1) стих од 4 слога (двостопни, дишодни); нпр.: Ветрић лири / Лица мири. 2) лаки спортски чамцац на 4 весла, са и без кормила.

ЧЕТВОРИ СНАВЕЗ, склопљен 1718. између Фриц., Енгл., Хол. и Нем. царства, с пљем да се очува утрехтски уговор о миру.

ЧЕТВОРОСПРЕГ, запрега у којој вуку 4 животиње, обично 2 пара 1 за другим.

ЧЕТВОРОСТИХ, катрен, строфа од 4 стиха.
ЧЕТВОРОТАКТИ МОТОР, назив за клипне моторе с унутрашњим сагоревањем код којих гасови потикују клип само при сваком 4. ходу клипа.

ЧЕТВОРОУГАОНИК, с 4 праве ограничен део равни;

општи ч. назива се и трапезоид (сл. 1); специјални ч.: трапез (сл. 2), паралелограм или ромбонд (сл. 3), ромб (сл. 4), правоугаоник (сл. 5), квадрат (сл. 6) и делтоид (сл. 7).

ЧЕТВРТА ДИМЕНЗИЈА → димензија.

ЧЕТВРТАК, 4. дан у нед., посвећен апостолима и св. Николи; код ст. Сл. перендан, посвећен богу Перуну; по нар. веровању, срећан за све послове, нарочито у пољу; изузимају се само ч. од Вел. ч. до Спасована, који се у многим крајевима празнују. Ч. зелени, код ркат. Вел. ч.

ЧЕТВРТИ ПАДЕЖ → акузатив.

ЧЕТВРТА ЧЕ, шверони, штафле, нилана роба с квадратним попречним пресеком; израђује се у димензијама 40/40-125/125 мм.

ЧЕТВРТИНА, 4. део једне целине; у муз. нота која се бележи $\frac{1}{4}$, основна јединица, траје док се одброји 1. Четвртина тона, акустички мањи део од $\frac{1}{2}$ тона; на тој основи заснована четвртонска музика; акцијом Алојс Хабеа, развила се и шк. композитора ч. м.; фабрика Ферстер израдила и четвртонски клавир.

ЧЕТВРТО ВЕНЕРИЧНО ОБОЉЕЊЕ, захвата лимфне жлезде у препонама, гдекад у карлици, па чак и неке удаљеније; знаци: јак оток жлезда и околне. кожа над њима израито љубичасте боје, болест почиње с малом гризлицом на полним органима, некад повећана тмпт. и др. опште појаве; дуго траје, доцније се жлезде размакнају, провале и образују фистуле; обољење изазива вероватно проведљив вирус (→ вирус филтранс); исход добар; лечење према случају.

ЧЕТАКА, Ч. Т. К. (Чехослованска тисковна канцелар), чл. држ. званична обавештајна телеграфска агенција у Прагу, осн. 1918.

ЧЕТЕНУГА (Chaatenuga), град (120 000 ст.) и речна пристаниште на р. Тенезију у САД; инд. гвожђа.

ЧЕТИНАРИ, шумско и украсно дрвеће код којег листови облика иглица (четина) или љуска, који се боље акомодирају дугој зими, и већином не отпадају више год. (зимзелено дрвеће); стабла дуга 50-60 м, код амер. врста и до 100 м; због дужине и лакоће ч. главно техничко дрво, деле се на редове: Taxoidae (у нашим крајевима → тисовина) и Pinoidae, која има 3 фам.: Abietaceae, Juniperaceae и Cupressaceae; са шум гледништа 1. најважнија, а има 3 потфам.: Araucariaceae, Taxoideae, Abietaceae; из последње потфам. ч. наших шума: Picea (смрча), Pinus (бор), Abies (јела) и Larix (арипш); С. Амер. и Аз. имају много врста свих фам. ч.; у Евр. за време ледног доба многе врсте изумрле а очувале се у Амер. и Аз., јер конфигурација план. омогућила повлачење на Ј и повратак после ледног доба; гл. распрострањење између 50° и 70° с. ширине, претставља велики сев. шумски блок у С. Амер., Аз. и Евр.; у трг. дрветом заузимају најважније место: 80% целокупног промета дрветом.

ЧЕТИРЦИ, село у Жегликовском срезу, близу Куманова, где се сукобила 1. срп. комитска чета с тур. војском, 1904., и изгинула заједно с војводама А. Њељком Кретићем и Крстом Михајловићем-Мустајином.

ЧЕТКА, направа којом се чисти, начињена од многих танких влакана причвршћених на плочи: ч. за оделу чисти се трљањем о унијају хартију; у козметички за чишћење нормалне суве косе, и то свако јутро и вече, после сваког бављења у прашном ваздуху, после употребе лосиона; металне ч. за косу нису препоручљиве, масажу косе на глави не вршати ч.; ч. за косу чисти се прањем у амонијачној или формалдехидској води.

ЧЕТКИЦЕ → дирке.

ЧЕТНИК, добровољац у саставу четничког одреда, врсте нерегуларних трупа; у њега ступали и држављани који нису могли бити у регуларној војсци, али углавном попуњавана се истим људством као и регуларна војска; њихова успешна акција пре балканских ратова дала повода Врховној команди да их, нарочито за време свет. рата, употреби за извршење извесних тешких задатака, нарочито у позитивни непријатеља (дизање буне у непријатељској позадини, наговарање и натеривање становништва на непокорност итд.). Четничка акција, развила се у Македонији и Ст. Срб. за одбрану нашег живота од Тур., Арбанаса и Бугара; у жељи да добију границе светостефанског уговора Буг. живо радили у Македонији на штету Срба и Грка путем школе, прк. и трг. веза; кад им се та културна акција учинила сувише спора, они почели изазивати нереди и устанке, да би тим натерали Евр. на брже решавање македонског питања; Буг. развијали велику пропаганду, да то решење испадне у њихову корист; њихова борбена активност почела 1902., организована у Буг. од посебних македонских братстава, која се, помагана од власти, сјединила у македонски комитет; борба Буг. није била уперена само против Тур. него и против наших људи, који нису хтели да раде за њихов рачун; изазвани тим, извесни мањини људи почели приватно да организују макед. гл. радници били: М. Гођевац, Ж. Рафајловић, Ј. Беловић; прве наше чете пребачене кришом, почетком 1904.; срп. влада задуго није знала за те припреме, нити их трпела, јер баш у то време водила с Буг. преговоре око савеза; наше чете бориле се храбро и са прегалаштвом и имале знатне успехе; обуставили били рад после прогласа уставности 1908.

ЧЕТРДЕСЕТНИЦА, ускршњи пост (часни), пред

Васкрсење, траје 40 дана, по узору Христовог поста у пустињи.

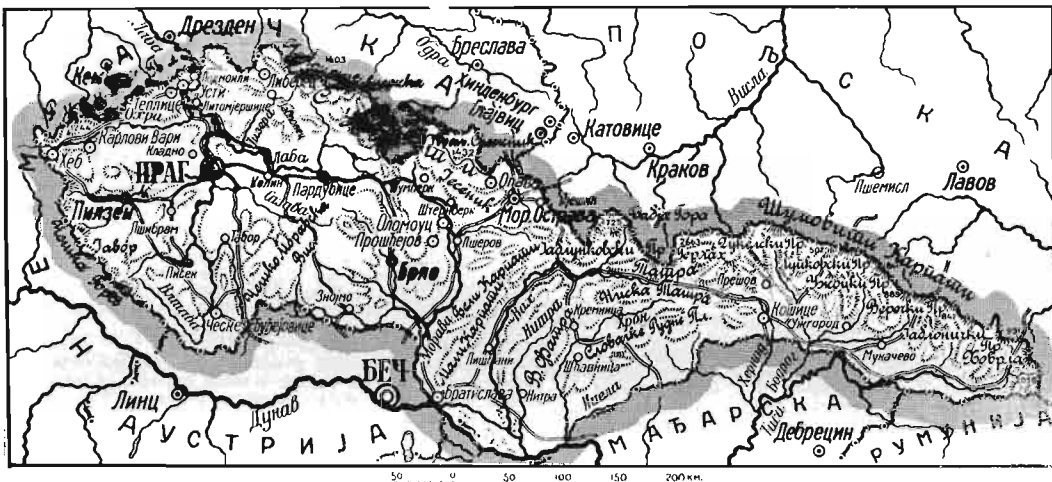
ЧЕХ Сватоплук (Сеш, 1846.-1908.), чешки песник, у песничком приповеткама дочаравао борбе чешког нар. у време хуситског покрета и Веле Горе (Адамити, Вацлав од Михаловица), дизао бунтовно глас против угњетача (Песме роба), верујући у вел. будућност словенства.

ЧЕХОВ Антон П. (1860.-1904.), лекар, знаменити рус. писац, његова дела се одликују дискретним идеализмом, широким и топлим хуманошћу и дубоким познавањем људске душе; у његовом стварању доминира сета (Чеховљев штимунг); Ч. спо-на између класичне рус. књиж. 19. в. и модерних струја; 80-тих год. почео кратким хумористичким причама под псеудонимом Чехонте; од 1887. дао новеле: *До-садна историја*, *Двобој*, *Прича непознатог*, *Мој живот*, *Степа и др.*; драме: *Галоб*, *Ујка Вава*, *Три сестре*, *Вишњик*, које значе епо-у у нгр. рус. поз.

ЧЕХОСЛОВАЧКА, независна рпб. (140 394 км²) у Ср. Евр.; на З. од Нем. одвојена план.: Чешком Шумом, Рудним Пл. и Крконошама (Судетима); на С од Пољ. Карпатима; на Ј према Панонском Басену, отворена; састоји се од 4 покр.: Чешке, Моравске, Словачке и Поткарпатске Русије; Чешка на З, претставља пространу котлину између помен. граничних пл. и ниске Чешко-моравске Висоравни на И; источније, између Чешко-моравске Висоравни и з. крила Карпата → Моравска с малим делом → Шлезације; даље на И од з. крила карпатског лука до попречне до-

(34%), инд. и руд. (35%) и трг. (13%); инд. и руд. више развијени у Чешкој и Моравској, а пољопр. у Словачкој и Потк. Рус.; гл. град Ч. и покрајине Чешке: Праг, Моравске: Брно, Словачке: Братислава, Потк. Рус.: Ужгород. Данашња ЧСР била најпре настањена разним келтским и герм. племенима, која крајем ст. и почетком ср. в. водила честе ратове с Римљанима; по њиховом одласку у др. крајеве (у доба вел. сеоба народа), њихово место заузела сл. племена (Чеси, Моравци, Словаци), која убрзо признала власт Авара; од аварске власти Сл. ослободио Франачки трговац → Само (7. в.), а кад он умро, Чеси и Моравци образовали посебне државе, чији кнезови опет признали прво врховну власт Авара, па затим Франака и најзад Немаца (843.); у борбама за потпуну независност истакла се прво → Вел. Моравска, под својим кнезовима → Мојмиром (830.-846.), Растиславом (846.-871.) и Светоплук (871.-894.), за чије владе Моравце и Чехе превели у хришћ. → Нирил и Методије па затим чешка држава, којом завладала династија → Пшемисла (8.-13. в.), који по предању био сељачког порекла; у доба моравске превласти Чешком владао Пшемислов потомак кн. Боривој, кога Методије превео у хришћ.; његови наследници (св. Венцеслав, Волеслав I и II) признали врховну власт Нем. (почетком 10. в.) и претворили своју државу у вазалну обл. Нем. царевине али сузбили сепаратистичке тежње племенских поглавара, и образовали јаку централистичку државу с престоницом у Прагу, у којем била основана и 1. чешка еп. (973.); пред тога они отели од Мађара Моравску и Словачку до р. Вага, а од Пољака Шлезију и Краков; после њих Чешка почела да слаби; Мађари јој отели раније освојене земље, а Пољаци јој у једно време наметнули чак и своју врховну власт; међутим Чешка брзо пребродила ову кризу, тако да још у 2. половини 11. в. њен кнез Вжети-слав II (1061.-1092.), могао да узме видног учешћа у

лине Уха Словачка (Словенско); обухвата ј. страну Карпата, јужније Словачке Рудне Пл., ниску равницу с л. стране Дунава и сев. обод Панонског Басена; на крајњем И Поткарпатска Русија; обухвата унутарње крило Шумовитих Карпата и равницу с д. стране Тисе; клима на З средњеевр., према И и Ј прелази у конт.; на план. оштрија. Чешка претставља изворнишну чепенку Лабе и њених притока Влтаве и Охрже; Моравска изворнишну чепенку Одре на С и савн Мораве на Ј; Словачка се одводњава према Дунаву (Вах, Хорн) и Тиси (Хернал); а Поткарпатска Рус. према Тиси; Чешка и Моравска имају по ободу план. шумовите а у средини отвореније, ниже земљр. пределе; Словачка и Поткарп. Рус. шумовите; ЧСР обилује рудама; каменог угља има у Чешкој (Плзень, Кладно и др.) мрког највише у С. Чешкој; уз то гвоздене, златне, сребрне, оловне, цинкане и урањеве руде, графита, каолина, соли и др.; поред тог доста минер. вода (Карлове Вари, Маријанске и Франтишкове Лазњи, Јахимов и др.); стан. (14,7 мил.) већином Чеси, 50% у Чешкој и Моравској; сродни Словаци, 16,4% у Словачкој; Русини 3,7% у Поткарп. Рус.; поред њих 23% Немаца, поглавито у Чешкој и Моравској; 3,5% Мађара, у Словачкој, и др.; већина стан. припада кат. црк. (73%); Русини поглавито прав.; Чеси на високом ступњу образованости и култ.; стан. се бави пољопр.

борбама између нем. цара и папа (о инвеституру), што му донело звање царског пехарника (највеће достојанство у Нем.) и право да учествује у избору нем. императора; унутарње борбе у Нем. (између Хоенштауфена и њихових противника) у 12. и 13. в. омогућили чешким владарима да потпу своју државу на степен краљевине; најпознатији владари из овог доба били Пшемисл I (1197.-1230.), коме папа Иноћентије III и нем. цар Фридрих II признали титулу наследног краља, и Пшемисл II (1253.-1278.), који наследно Аустр., Штајерску, Коруску, Крањску, опет проширио Чешку до Јадр. М., али изгубио живот у борби с Рудолфом I Хабзбуршким на Моравском Пољу; пошто с његовим сином Већеславом II (1278.-1305.), изумрла Пшемислова дин., Чеси довели на престо Јуксенбуршку дин. (1310.-1437.); син Јована Јуксенбуршког, оснивача династије, Карло I (1346.-1378.) увећао Чешку Лужицом, Бранибором и Шлезијом, претворио Праг у култ., полит. и екон. центар целог нем. царства (био и нем. владар, → Карл IV), установио у њему унив. и подигао многе споменике и грађевине, а прашку бискупiju подигао на степен надбискупије; за владе његова сина Већеслава IV (1378.-1419.), Чешку захва-тио хуситски покрет и довео до дугих унутарњих ратова (→ хуситски ратови), који се наставили и за владе Већеслављевог млађег брата → Сигмунда

(1419-1437.); кад са Сигмундом изумрла Луксенбуршка династија, Чеси довели на свој престо прво Алберта Хабзбуршког, затим → Јиржи Побједа (1458-1471.) и најзад пољ. династије Јагелловаца, која владала све до мохачке битке (1526.) у којој изгубио живот њен последњи претставник Лудвиг II; после тога Чеси признали за свог краља Фердинанда I (1526.-1561.), с којим на њихов престо ступила Хабзбуршка династија; трпељив у рел. погледу Фердинанд дозволио да се по Чешкој рашири лутеранизам, што почетком 17. в., услед покушаја његових наследника (Рудолфа II и Матије) да врате чешки народ у кат., довело у свим његовим земљама до 30-год. рата (1618.-1648.); још у почетку тих борби нови нем. цар → Фердинанд II потукао Чехе на Белој Гори, код Прага (1620.), прогласио у Чешкој Хабзбуршку династију наследну, забранио прот. веру, десетковао чешко племство и конфисковао њихова имања; убиствима, говењем и расељавањем чешки народ, који дотле бројао 4 милиона, био сведен на 1 мил., а сама, дотле аутономна чешка држава претворена у обичну аустр. провинцију; почетком 19. в. у Чешкој се јавио нац. препород; на њему највише радили историчар Палацки, филолог Шафарик и песник Колар; под његовим утицајем, а на вест о фебруарској револуцији у Фрц., Чеси дигли устанак (11./3. 1848.), који је у крви угушио кнез → Виндишгрец; завођење Ваховог система по угушењу мађ. буне, изазвало ново огорчење у Чешкој, које се привремено стишло тек кад Франц-Јозеф I дао Аустр. Федеративко уређење (октобарским дипломом (1860.)); укидање тог уређења (фебруарским патентом, 1861.) и завођењем дуализма (1867.), Чехословаци били нагнани да прихвате револуционарне методе; за време свет. рата (1914.-1918.), предвођени Масариком, они не само захватали, већ свим средствима радили да се сруши Аустр. и да чел. народ добије самосталност; после распада А.-У., у ЧСР проглашена рпб. с → Масариком као првим претседником (14./12. 1918.), што јој било признато уговорима о миру у Сен-Жермену, Версају и Тријанону; под мудром управом Масарика, млада рпб. брзо консолидована и почела да игра видну улогу у полит. и екон. животу Ср. Евр.; од 1920. Ч. образовала с Југосл. и Рум. Малу антанту. **Чехословачки**, колективни назив за сва наређа чешка и словачка и за оба књиж. језика, отуда ч. језик, ч. граматика, ч. књиж. ч. ист., ч. народ. ил. Ч. књижевност, од свих Сл. у Ср. Евр. најдубље продрли Лужички Срби, који су савим отуновили у нем. море, и Чеси, који сачували своју нар. индивидуалност и богато израдили оригиналну културу; у борби сл.-германској, на данашњем ч. земљишту, Сл. у почетку подлегли (зла судбина сл. апостола Ђирила и Методија и њихове науке) али упркос томе Чеси сачували свој нар. јез., и поред лат. увели га као књиж.; чешки писани споменици потичу из 11. в.; рани су и црк. песме; за феудализма, пре 14. в., под зап. утицајем црне оригинална чешка поезија; ст. чешка к. достигла врхунац за Карла IV, оснивача унив. 1348. Нова епоха настаје од верског покрета Ј. Хуса, који реформисао јез., правни, потиснуо Нем. с унив.; под утицајем Хусовог ученика Петра Хелчицког, оригиналног филозофа, постаје Братска заједница носилац култ. живота у 16. и 17. в. и даје 2 вел. писца: Благовеста и Коменског; после битке на Белој Гори (1620.) кат. реакција бори се против Хусова покрета и Брат. заједнице; настаје застој до пред крај 18. в., кад Добровски својим књиж. и језичким радима допринео буђењу нар.; његово дело настављају романтичари научници (Јунгман, Шафарик, Палацки) и песници (Колар, Челаковски) који сликају прошлост и перспективе будућности; реалистичка к. почиње књиж. и публицистичким радovima P. Хавличка (1821.-1856.) и Б. Њемцова (1820.-1862.), који даје реалистичку слику чешког села; њих следују с демократском и соц. тенденцијом: Неруда, Халек, Хелдк и Светла; поезија Сватоплука Чеха (1846.-1908.) враћање идеалиста нар. препороја; тај правац заступају код Словака Хвџеделав и Хурбан-Вајански, код Чеха А. Јирасек писац наст. романа, и Ј. Холачек, хроничар јуж. Чешке; наспротно овом козмополитски правац заступају: Ј. Сладек, Ј. Зајер и Ј. Врхлицки, махом инспирисани романском к.; заслуга је Врхлицког за ослобођење од нем. утицаја; 80-тих год. јавља се критички реализам, коме идејну садржину даје Т. Г. Масарик; он тражи од писца изражен поглед на живот и свет и јасно одређено гледиште на морал и друштв. правду, одрчне вредност традицији, ако није основана на истини; тај критички поглед нарочито изражен у борби око фалсификованих рукописа ст. чешке поезије; најпознатији песник ове шк.: Ј. С. Махар; реакцију ре-

лизира претстављају импресионист А. Сова и симболист О. Вжезина; доцније генерације претстављају богатство праваца и талената; најпознатији: К. Чапек, Ф. Лангер, Ј. Хора, Ј. Волкер, В. Незвал, И. Олбрахт, В. Вапчур, Ј. Дурих, Ј. Чеп. Ч. музика, развила се још у многобожачко доба (ч. нар. песме; колоде); њу није могло да потисне ни хришћ.; хуситски покрет помагао нар. мелодије, чији се карактер налази и у мелодијама црк. ритуала; из тог доба нар. игре: беседа, фуријант, думка, хулан, козак, седлак, триношка и др.; хуситска убојна песма певана у 15. и 16. в., а у 17. негована увелико не само вокална већ и инструментална м.; из тог времена вел. збирка песама од Венцела Карла Холана, која, у духу времена, обрађена уз пратњу луте, виолине или дувачких инструмената; утицај нем., фрц. и ит. муз. нарочито видан у 18. в.; композитори Бевда, Дусек, Рајха, Гиронц и др. ису играли видну улогу у развоју нац. м., коју чували учитељи, органисте, хоровање и капелници; у почетку 19. в. Дионис Вебер, Каливода, Китл и др. трудили се да поврате својој земљи муз. утлед; у то доба Ф. Шкroup написао 1. оперу, а његово име више познато по химни *Кде домов му!*; Шкroup, Томашек и Кров издали у то време многе песме; а поред њих се истакли: Ружичка, Дрехслер, Валшик, Томашек и др.; с појавом Сметане почео нац. правац који дао солидну основу за даљи успешан развој ч. м.; Дворжак допринео да име ч. народа узде још познатије у муз., а Фибих вагнеријанац уступило од нац. праваца; за савр. ч. м. значајни: Леон Јаначек, који одбацио шаблонски контрапункт и инструментацију и унео у њу дух натурализма и експресионизма; Ферстер (* 1859.) као следбеник Сметаниних традиција, и Вебеслав Новак, који највише утицао на младу генерацију композитора; Јозеф Сук у прво време био под Дворжак-ковим утицајем, а затим почео да уноси субјективизам у сцеска дела; Острчил романтичарски оријентисан у операма, а у симфонским делима стоји на модерним основама; мост између старије и млађе композиторске генерације чине: Јинджих, Зих, Карел. Вицбалеk, Кричка, Вацлав Шћепан, Вомачка, Јеремијаш, Аксман, Петржелак; Рјдки и Пиха чине д. крило ч. м., а лево: Јирак, Хаба (пропагатор четвртонског система), Мартину, Буријан, Крејчи, Жежек; Јан Левослав Бела стоји под утицајем класичара и новоромантичара и словачке нар. песме; Милан Лихард обрађује песме; у млађе долазе још: Ј. Краско-Запотоцки, Долински, Мелничко. Ч. уметност, развијала се под разним утицајима; после примања хришћ. јавио се виз. утицај, али није трајао дуго; њега потиснуо романски стил, који продро из Ит. и Нем.; још у 10. в. мале кружне црк. с апсидом и неколико базилика; исти стил био заступљен и у сликарству, вајарству и рукописима тог доба; готика се јавила у 13. в. и достигла свој процвет у 14. и 15. в.; у то време у ЧСР подигнуте монументалне катедрале, ман. и дворови (катедрала Св. Вита у Прагу); значајних готских споменика има у Братислави, Кошицама, Кутној Хори; у 16. в. превладао утицај ит. ренесансе, а у 17. в. барок, који ухватио дубоког корена и дао дела вел. вредности (у сликарству фреске Рајнера, верске слике П. Брандла; у вајарству: декоративне скулптуре Матије Браула и Јана Брокофа); у 19. в. јавио се класицизам, а у доба нар. препорода романтизам, који се интересовао за чешку нар. прошлост, нар. ношњу и типове; из тог доба: Јосип Манес и Јосип Навратил, сликари претставници овог праваца, као и ист. сликари: Вацлав Брожек и Јарослав Чермак; у истом духу радили и Никола Алеш, сликар реалист и вајар Јосип Мислбек, који дао доста монументалних споменика; народњачку ноту настави Јожа Упрка, сликар селачког живота, док остали ум. негују више уметност ради уметности, нарочито импресионист Антонин Славичек у својим пејзажима и Макс Швабински, графичар портретист; поред тих истакли се: сликари А. Муха, Обровски, и вајар Ј. Штурма; међу новјим ч. уметницима има претставника свих савр. праваца, све до савр. стварности; на подручју примењене ум. ЧСР заузима важно место.

ЧЕХОСЛОВАЧКО СОКОЛСТВО, развило се под утицајем фрц. револуције и чешког препорода, ради одржања нар. свести; 1. друштво осн. → Триш 1862. у Прагу, одакле се по Чешкој шири срк. мисао која најлази на отпор власти и неразумевања код нар.; и поред многих криза напредује, за 20 год. има око 80 друштава; после 1. → слета (1882.) оснивају се жупе, а 1889. Ческа обец соколска (савез) има 11 жупа; 1914. 1300 друшт. са 132 000 чланова; за време свет. рата соколи стварали легије у Фрц., Ит. и Рус.

а у земљи застао рад, сок. радници били затварани; 1920. чешко и словачко с. уједињено, постаје гл. снага држ., добива необичан полет; данас снажна организација; 53 жупе, 3 200 друштава и преко 600 000 члан.; има вел. утицај на вођење држ. политике, заступа демократска гесла братства и једнакости, има вел. уред у нар., који га сматра најсурнијим јемством држ. самосталности.

ЧЕХОТИНА → Теотина.

ЧЕЧЕНЦИ, старокавказки народ у Сев. Кавказији, 180 000; Ч. у план. сточари, остали земљр.

ЧЕЧКИ, етничка група међу Буг. у неких 60 села и. од Мрвака а међу Доспатом и Местом.

ЧЕШАГИЈА, справа за тимарење; редови ситних зубаца од метала, којима се скида нечистота с коже и длаке животиња.

ЧЕШАЉ, направа од метала, целулоида, дрвета, кошти, рога и корњачевине, зупчаста облика, служи за чешљање и одржавање косе, док се чешљене косе врши само четком и праћем. Честим чешљањем, нарочито металним зубима, озлеђује се кожа главе; ч. се чисти праћем у амонијакалној или формалдехидној води, затим се испере у чистој води.

ЧЕШКА НАРОДНА ЦРКВА, обновљена хуситска црк. 1919. с намером да нар. поврати некадашњој калквинској црк.; оснивач и I. бискуп Фарски; није имала већег успеха.

ЧЕШКА ШУМА, план. (до 1457 м) на з. граници ЧСР; састоји се од Ч. Ш. у ужем смислу (Чешки Лес) на О и Шумаве на Ј.; ст. план., састављена од гранита и кристаластих шкриљаца; прагови дилувијалне глацијације (јез.); јако пошумљена.

ЧЕШКИ → чехословачки. Ч. језик, спада у зап.-сл. групу; најближи му → словачки; гл. особине: $tj > c$; $dj > z$; $e > e, a$; $g > k$; $tort > trat$; $toit > tlet$; $tert > tret$; $telt > tlet$; меко $g > f$; дифтонзи; умекшавање сугласника пред е, i; неопкретан акценат на I. слогу; палатализација самогласника: а > е, е > i; централни дијалект j, наречје Прага и околине још из 13. в.; основе новијег књиж. ч. j. ударио j. → Хус; најзначајнији ч. језички споменик пре 19. в. Краљичка Библија (1579.-93.); у тим традицијама развија се даље, устаљен нарочито радовима → Добровскога, → Јунгмана, → Гебаузера и др., стално освежаван живим народним говорима.

ЧЕШКОМОРАВСКА БРАВА, пијетистичка секта, осн. Лудвиг Пинцендорф 1722. у колонији Хернхуту (отуд хернхути), припадају прот.; верују у искупљење крвљу Христовом; зову се унитар браће, општина браће; имају еп., презвитере и ђаконе.

ЧЕШЉАР → Илиј Теодор.

ЧЕШЉУГА, чешљика (Dipsacus, фам. Dipsacaceae), вишегод. или двогод. биљке, око 15 врста у Евр., Аз., с. Аفر., наспрамна лишћа, које при основи срасло градећи пехар; цветови скупљени у купасте главнице; цветање почиње од средине главнице, па се наставља к врху и основи; стабло и лишће бодљикави; веома распрострањени D. silvester и D. laciniatus, с величаштом и љубичастим цветовима.

ЧЕШЉУГАР (Carduelis carduelis), штиглић, птица певачица из пор. зеба, шареног перја и пријатна гласа; храни се семењем; радо се гаји.

ЧЕШМЕДИЈЕВ Јосиф (* 1890.), буг. композитор, фолклорист, на раду у Ит. опери у Софији; компоновао: оперу Меглена, 3 симфониске поеме, парафразе на нар. песме, збирку нар. песама за хор.

ЧЕШЊАК → лук бели.

ЧЕШЊЕВКА → сушчарке.

ЧИБЦЕ, група јуж.-амер. индијанских нар.; у доба шп. освајања живели на тлу данашње Колумбије и у суседном делу Еквадора, имали високу култ.; били вештачи у обради метала, бавили се земљр. (кукуруз, маниока, памук, кромпир).

ЧИВИОТСЕ ПЛАНИНЕ, побрђе (до 816 м) између Енгл. и Шкотске; поглавито гајење оваца, чија се вуна искоришћује у инд. штофова («шеввотс»).

ЧИВИТАВЕКИЈА (= стари град), варош (20 000 ст.) и пристаниште у Ит. с. од Рима на обали Тиренског М.

ЧИВЧИСКИ ОДНОСИ, између чивчије (обрађивача земљишта) и четлука-сајбије (господара); чивчија је обично давао 1/3 четлука-сајбије; ч. о. су 1833. укинути у Србији и чивчије погасили сопственици земљишта; по аграрној реформи од 1919. раскинут у корист чивчије такав однос и у Југосл.; чивчија плаћа држави откуп, а држава обвезницима исплатила сајбије.

ЧИГИР (татар.-маџ.) → комињак.

ЧИГОТА, пл. (1 422 м) у з. Срб., између пл. Златибора и Муртењиде (Дрин. Бан.).

ЧИГРА (маџ.), дечја играчка, купаста облика, врсти се у круг под ударима бача или другим мех. средством.

ЧИГРЕ (Sternidae), пор. птица из групе галебова,

мањег раста, шиљастог кљуна и живахна лета; хране се рибама; познате врсте: обична ч. (S. hirundo), црна ч. (Hydrochelidon), мала ч. (Sterna minuta), све морске птице; речна ч. (S. lacustris), крај језера и др. слатких вода.

ЧИГРИЦА (Gyrinus patator), мала водена буба челичноплаве боје и металних отсева; задњих ногу у облику весала; плива хитро по површини воде; тело неквашљиво.

ЧИЖ (Chrysomitris spinus), птица певачица из пор. зеба, жуте боје; најрадије борави у четинарским шумама Евр. и Аз.

ЧИЗМА (тур.), врста кожне обуће; ч. с грлом до колена, део нар. ношње у Војводини, Хрв. и Слав., а краће али широке ч. од сахијана ношене у обл. под Турцима (нарочито их носиле мусл. жене).

ЧИКАГО (Chicago), по величини 2. град (3,16 мил. ст.) у САД, у држави Илиноис, на ушћу р. Ч. у јез. Мичиген; пристаниште, трг за жито и дрво; инд.; унав. високе шк., библиј. и музеји.

ЧИКАМАЦУ Монзаимон (1653.-1724.), највећи јап. драмски песник (јап. Шекспир); написао 98 драма.

ЧИКОВ (Misgurnus fossilis), слатководна риба коштана скелета, издужена и љигава, мркожута или зеленкаста, с брковима; живи у муљу бара и мирних вода; достиже 30 см дужине; месо укусно.

ЧИКОЛА, р. у н. Јадр. Приморју, л. притока Крке; извире на ји. крају Петрова Поља.

ЧИКОШ-СЕСИЈА Бела (1864.-1931.), сликар, био проф. ум. академије у Загребу; радио композиције симфоничног и илустративног карактера и књиж. прејекта: Кирка, Иппоситива, Валпургиска ноћ, Јудита и Холоферс, Саломе, Сафо.

ЧИКУЛИН СУСЕДГРАДСКИ Фрањо († 1746.), песник; певао на кајкавском наречју и на лат. ј.; збирка: *Idea magnanimitatis Illiricae et Rannonicae*, пројекта хрв. родољубљем.

ЧИЛАШ, боја коња сложена из белих и сивих длака.

ЧИЛЕ, ј.-амер. приморска рлб., дуж Великог Ок.; с острвима: Чилским, Хуан Фернандез и Ускрипњим; 751 605 км², и 4,36 мил. ст.; клима у прим. блага са сред., а на план. оштра, с конт. одликама; зем. и од повратника пустиња Атакама; развијен сел. житарице, кромпир, поврће, вариво, дуван, шећ. репа, винова лоза и ј. воће; напредно сточарство: овце, говече, коњ, маза, магарца, свиња; обилно рудно благо: шалитра (90% светске производње), злато, сребро, бакар, гвожђе, цинк, со, бораке, олово, сумпор, гуано, јод, итд.; недовољна инд.: ткст., млињ, шећера, метала; саобр. поморски, жел. и говарни; извоз: минерала, метала и земљр.-сточар. производа; гл. град: Сантјаго; већа места: Арике, Икике, Антофогаста, Валипарајсо, Пуута Арена и др.

ЧИЛИНГИРОВ Ствљјан (* 1831.), буг. књижевник, написао, осим многих патристских стихова, припоједака, путописа и расправа, и романе: Деца накла, Хлеб наш насупни.

ЧИЛСКА ОСТРВА, у Великог Ок., з. од Чилеа; 8350 км², стап. се базе сточарством и риболовом; гл. место Анкуд.

ЧИМАВУЕ Ђовани (Cimabue, 1240.-1303.), фирентински сликар, учитељ Ђотто; радио олтарне слике и фреске, био под виз. утицајем, али слободнији.

ЧИМАРОЗА Доменико (1749.-1801.), ит. оперски композитор; био у Петрограду и Бечу; компоновао: 75 опера, 5 ораторијума, мисе, 2 реквијема, клавирске сонате.

ЧИМБОРАСО, угашен вулкан и највиши врх (6310 м) у Андима (Кордиљера), у држ. Еквадор.

ЧИМТИЈАНЕ, чивчијани (нгрч.), врста веома широких шалвара, које носе срп. жене у Призрену и Тетову и жене кат. Арб. по варошима; око прореза за ноге на ногавицама богато везене.

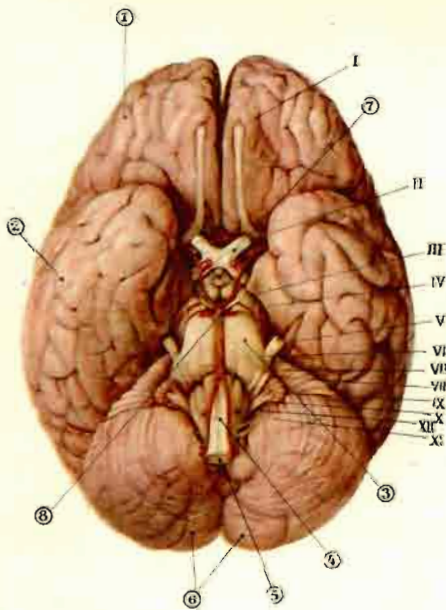
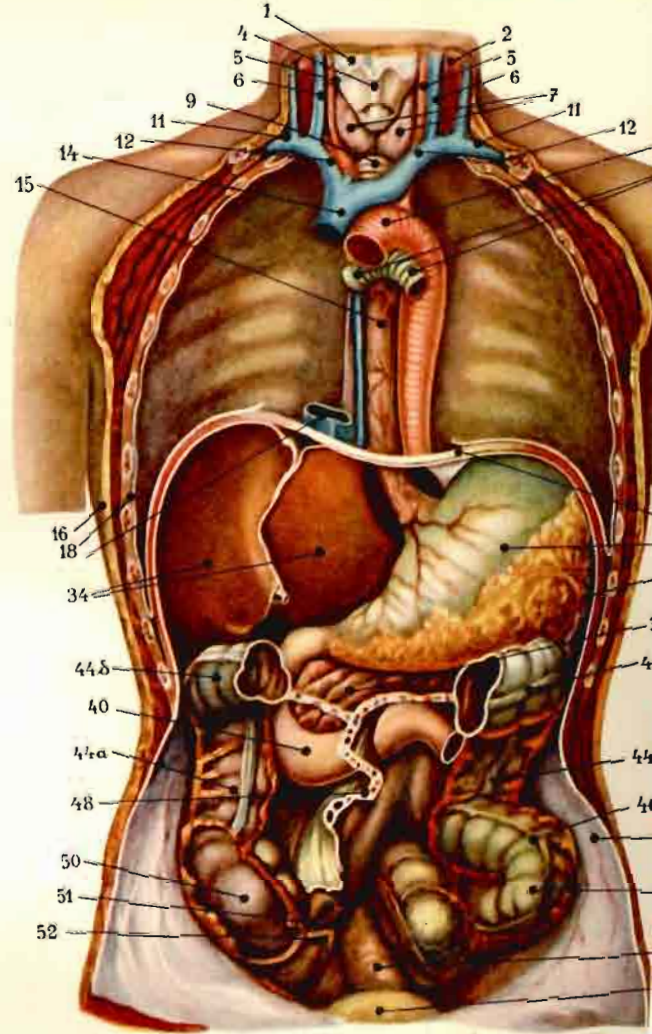
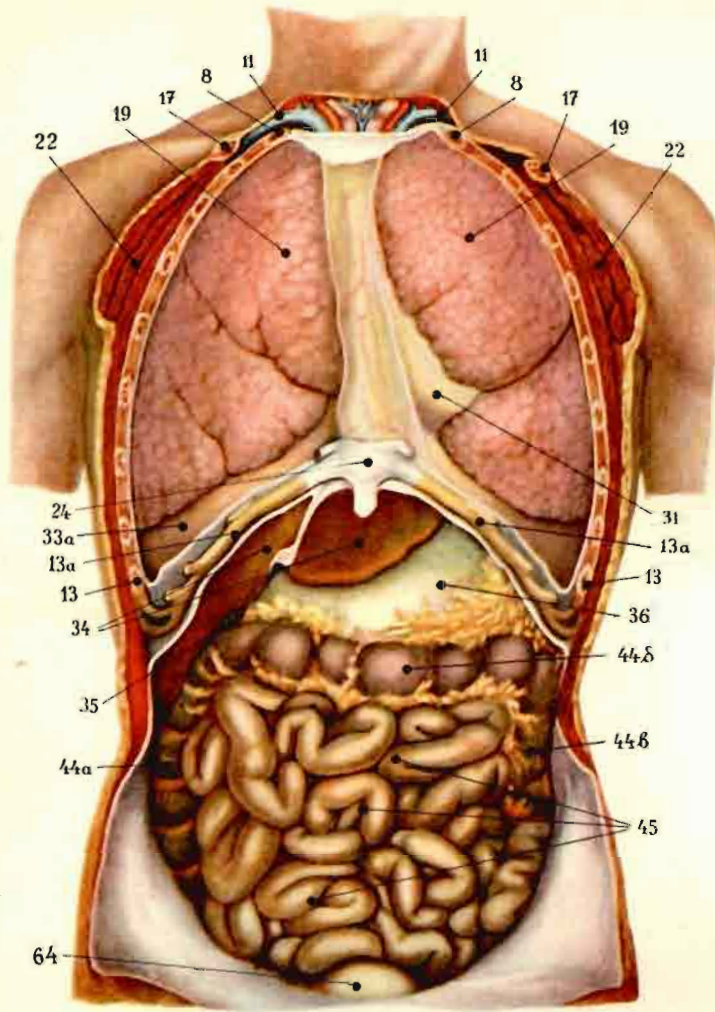
ЧИН 1) дело, 2) дес поз. комада; има поз. комада од 1 (једночин, актовка) 2, 3, 4, 5 и 6 чинова, а сваки ч. може имати више слика или призора; пзлазак нове личности на сцену назива се појавом. 3) знак старешинског достојанства у војсци и морнарици.

ЧИНГАН → Кинган.

ЧИНГИЗ-ХАН → Чингис-хан.

ТИНГПО, Качини, тибетобирмански нар.; у току задњих 200 г. из изворишта Ираваде раширили се по Задњој Индији и кинеској пров. Јинану.

УНУТРАШЊОСТ ЧОВЕЧЈЕГ ТЕЛА

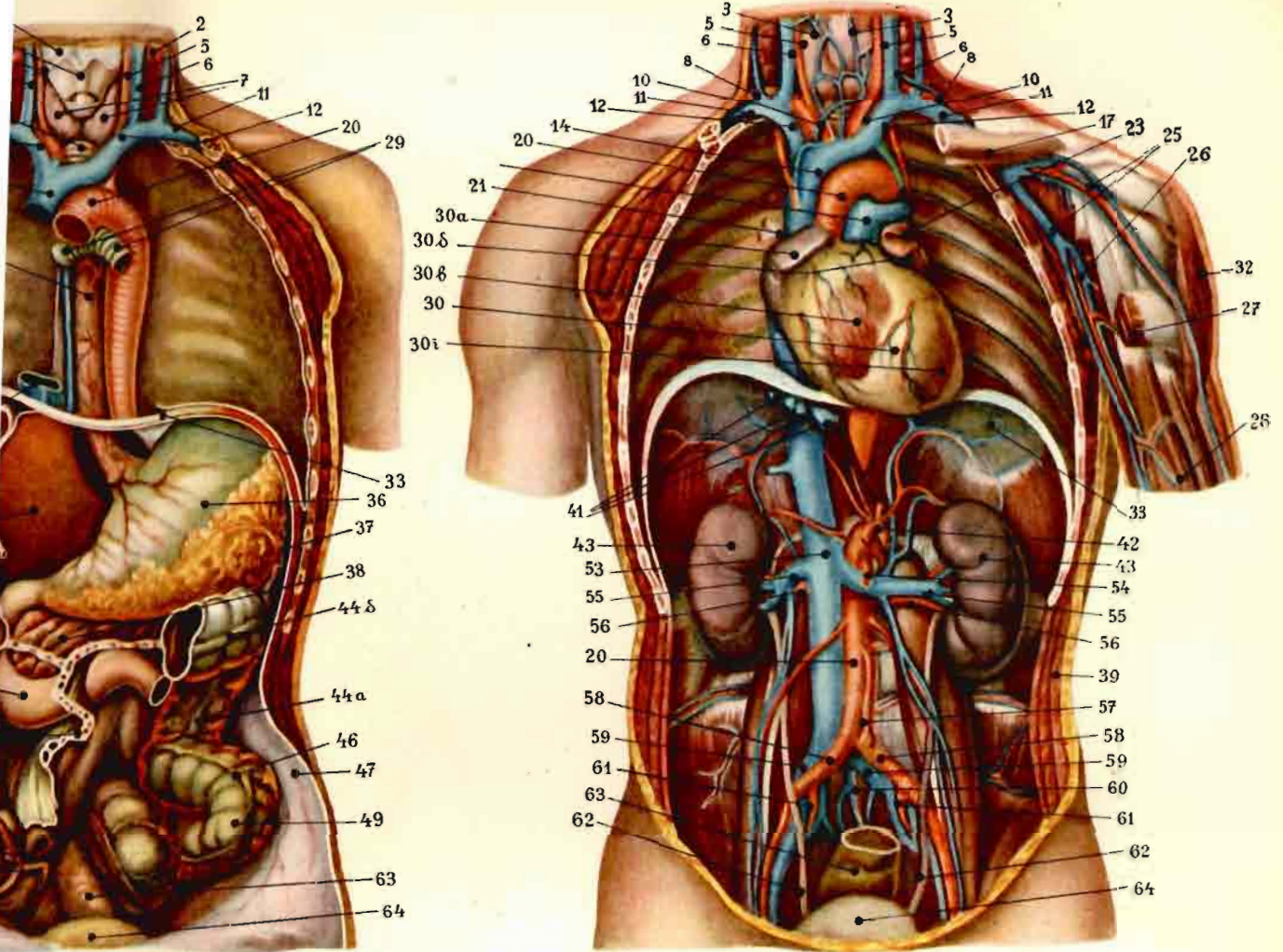
1. Надититна опна
2. Мишићи врата
3. Површне вене врата
4. Грклан
5. Артерија каротне л. и д.
6. Вена југуларне л. и д.
7. Штитњача
8. Артерија подкључна л. и д.
9. Душник
10. Безимена артерија
11. Поткључна вена л. и д.
12. Безимена вена л. и д.
13. Пресек ребра, 13а ребарна рекавица
14. Горња шупља вена
15. Једњак
16. Кожа и поткожно ткиво
17. Кључњача (пресек)
18. Поробрица

ДОЊА ПОВРШИНА МОЗГА

1. Чеоли режањ
2. Слешоочни режањ
3. Мост
4. Издужена мождина
5. Почетни део кичмене мождине
6. Мали мозак
7. Хијаама очног живца
8. Крвни судови основе мозга
- I—XII Лубањски живци

19. Плаће л. и д.
20. Артерија аорта
21. Плућна артерија
22. Грудни мишићи
23. Плућне вене л. и д.
24. Грудна кост
25. Подпазушна вена
26. Подпазушна артерија
27. Привој вел. грудног мишића
28. Двоглави мишић надлактице
29. Душница л. и д.
30. Срце без срчане кесе
30. а) л. преткомора, 30. б) л. преткомора
30. в) д. комора, 30. г) л. комора
31. Срчана кеса
32. Делтоидни мишић
33. Дијафрагма (пречага)
33. а) дијафрагма покривена плућном марамом
34. Јетра
35. Жучна бешика
36. Желудац
37. Слезина
38. Гуштерача
39. Трбушни мишићи
40. Дванаестопалачно црево
41. Горње вене јетре
42. Артерија целијака
43. Вубрег л. и д.

РАШЊОСТ ЧОВЕЧЈЕГ ТЕЛА

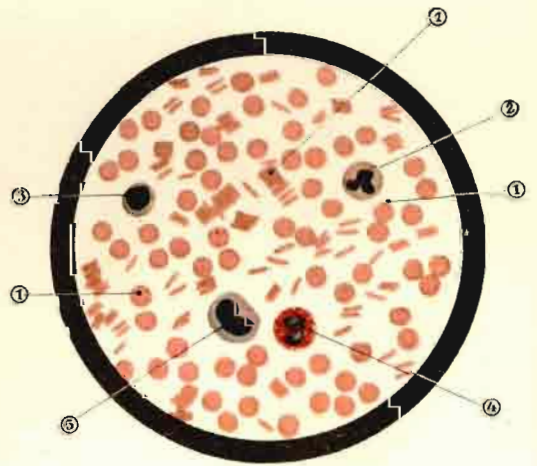

уће л. и д.
терија аорта
ућна артерија
удни мишићи
ућне вене л. и д.
удна кост
дизазушна вена
дизазушна артерија
ипној вел. грудног мишића
воглави мишић надлактице
шпица л. и д.
це без срчане кесе
а) д. преткомора, 30. б) л. преткомора
в) д. комора, 30. г) л. комора
чана кеса
мттоидни мишић
ијафрагма (пречага)
а) дијафрагма покривена плућном
рамом
тра
учна бешика
елудац
езина
штерача
бушни мишићи
запаестопалачно црево
орње вене јетре
ртерија целијака
убрег л. и д.

44. Дебело црево, а) пезуки, б) попречни,
в) силазећи део
45. Танко црево
46. Тенија дебелог црева
47. Трбушна марамица
48. Мезентеријум
49. Сигма
50. Слепо црево (саесум)
51. Завршни део танког црева (ileum)
52. Црвуљак (processus vermiformis)
53. Доња шупља вена
54. Горња мезентерична артерија
55. Вубрежна вена л. и д.
56. Вубрежна артерија л. и д.
57. Доња мезентерична артерија
58. Бедрена артерија л. и д.
59. Бедрена вена л. и д.
60. Крсна ср. артерија
61. Карлична артерија л. и д.
62. Мокраћни спроводник л. и д.
63. Право црево
64. Мокраћна бешика

КРВНА СЛИКА (под микроскопом)

1. Црвена крвна зрнца
 2. Полинуклеарно
 3. Лимфоцит
 4. Еузонофилно
 5. Вел. мононуклеарно
- } бело крвно зрнце

ЧИНГРИЈА Перо (1837.-1921.), политичар, одушевљени присталица нар. покрета у Далм.; 1859. ступио у нар. странку; био члан Далм. сабора, присталица напредних идеја и противник мађ. зулума у Хрв. за време бановања Куена Хедерварја; после рата претседник Нар. већа и Јсл. матице у Дубровнику.

ЧИНЕЛИ → санови.

ЧИНИ, по нар. веровању магија, у првом реду злонамерна, штетна; може «учинити» сваки човек или жена, служећи се магичким формулама и средствима, али најопасније ст. жене чинилице, веншице, мабеснице и сл.; ч. могу бити за љубав, плодност одн. неплодност, слогу и неслогу у браку и сл.; одбрана од ч. → хамајлије, → записи и супротне ч.

ЧИНИТЕЉ → рачунске радње.

ЧИНКВАНТИН (ит.) → кукуруз.

ЧИНКВЕЧЕНТО (ит. cinquecento = 1500), назив за ит. уметност 16. в. (дуна ренесанса).

ЧИНОВНИК, лице са сталним запослењем, стручно спреман, махом за канцеларски рад, прима месечно припадљивости; може бити приватан, самоуправни или држ. (→ службеник државни); да постане ч., 1 лице мора: имати најмање 18, а мање од 60 г., бити здраво, доброг владања, имати стручну спрему, знање служб. јез., регулисану војну обавезу (после 21. г.), не бити под старатељством или стечајем итд.; звања држ. ч. подељена на 10 положајних група; претседник мин. савета, мин. и банови ван њих; зак. одређује услове за напредовање ч., али ч. с непотпуном ср. шк. не може напредовати изнад 7., с потпуном средњом шк. иле од 9. до 5., а са факултетском спремом од 8. положајне групе до 1.; комисије за оцену цене ч. од 10.-4. групе, и те њихову стручну способност, владање, марљивост и поузданост (4 оцене); оцена се уноси у службенички лист; ч. не може примати од страних влада поклоне, награде, ни одличја без одобрења свог мин.; ч. имају право на год. одмор; после 70 год. ч. не може остати у служби. **Чиновничка влада**, ванстраначка, састављена од личности партиски необележених, обично од виших ч. (отуда назив); у моментима вел. партиске заоштрености, или кад парламент не може да пружи елементе за солидну парламентарну в., ч. в. средство за стишавање нормализовање полит. прилика; ч. в. сматра се као подесна за спровођење слободних избора. **Ч. закон**, у Југосл., донесен 31./3. 1931.; њим замењен з. од 31./7. 1923.; садржи одредбе о подели службеника ступању у држ. службу, кретању у њој, њеном престанку, припадљивостима ч., оцењивању њиховом, дисциплинске прописе, одредбе о пензијама итд.

ЧИНОДЕЈСТВОВАТИ → целебрант.

ЧИНТУЛОВ Добри (1822.-1890.), патриотеки буг. новик, утицао на револуц. расположење омладине 60-тих и 70-тих год.

ЧИНЧИЛА, глодар из Ј. Амер., ср. величине, затвореносив по леђима, бледосив по трбуху, отпоран; познат по свом одличном и скупоценом крзну.

ЧИЊЕНИЦА, подотак, оно за што искусством утврђено да постоји или да се догађа. **Ч. фактична**, која не утиче на стварање, мењање или укидање субјективних права; нпр. молитва у црк.

ЧИЊЕЊЕ КОЖЕ → штављење.

ЧИОВО, острво (31 км²) у Јадр. М., до Трогира (Прим. Ван.) с којим у вези покретним мостом; риболов и гајење маслине, фрањевачки ман.; на јз. страни острвце Краљевац, прозвано тако по предању што се на њему 1242. испред Татара склонио уг. краљ Бела IV.

ЧИОПЕ (Cypselidae), породица птица по изгледу сличних ластама, дугих крила и усечена репа; сва 4 прста на ногама окренута унапред; изврсно лете и у лету лови инсекте; аз. врста салангана (*Collocalia esculenta*) гради гнезда која се једу; код нас 2 врсте ч. (→ сл.).

ЧИПЕВЕ, с.-амер. индијанско ловачко племе, на обалама Макензијева Зал.

ЧИПЕНДАЛ Томас (Chippendale, око 1709.-1779.), енгл. уметник-столар, творца стила за намештај. **Ч. стил**, под утицајем фрц. стила Луј XVI, с примесом готских и кинеских мотива.

ЧИПКА, ж. рад од танког конца у једној равни са шупљинама између шаре; праве ч. изводе се руком и иглом или штапићима (дрвене игле), фабр. машинама; на особитом гласу ручне валансјенске, хол., бриселске, вен. и др. инд. израда ч. почела у 19. в.; употреба онала после свет. рата; кол.

Јсл. ч. се израђују и украшава нар. ношња у приморским и сев. крајевима; као кућна радност чипкарство особито развијено у Слов. и на острву Пагу.

ЧИР, локална инфекција у дерму и поткожном ткиву, изазвана стафилококама, које продиру кроз поре и отворе лојних жлезда; инфицирано ткиво изумре, од њега се ствара чеп, који по демаркирању (сазрењу) и отварању испада; лечење: толком кашом ланеног брашна убрзати сазревавање, затим просећи, околицу чисто држати да се не би нови стварали; код чирева који се најчешће јављају употребити → аутовакцину у виду инјекција, а у кожу утрљати маст која уништава клице да се не разносе на др. места; мањи многобројни ч. на горњој наусници и на врату испод потиљка зову се синкозе. **Ч. желуца** (*ulcus ventriculi*), и ч. дванаестопалачног црева (*u. duodeni*), јасно ограничен недостатак слузокоже ж. или д. ц., некад у облику дубоке ранице која се пробива у суседна ткива; узроци многобројни и недовољно познати: после локалног поремећаја крвне циркулације, прекомерна сона киселина нагрива дотично место и изазива ч.; ч. наглоњени махом млађи људи од 26-35 год.; прекомерна исхрана месом, алкохол, никотин олакшавају његово стварање; знаци: бол одмах после јела код ч. ж.; код ч. д. ц. бол пре јела, који храна прекида, такође после јела на 3-5 сати; некад повраћања; повећање соне киселине; кисело подригивање; осећај надутости; поремећај варења; чест крвар; ч. лако крвари, код слабијег крварења присуство крви у столица, доказује се хем. путем; код јачег црна столица (мелена); код јаког повраћања црне крвне масе (хематемезис), ова компликација може бити опасна по живот; ч. може провалити (перфорација) у трб. дупљу или суседни орган; ова компликација опасна и смртна, а се одмах не оперише; залечен ч. оставља ожиљке који постају повод местимичних сужења, нарочито на д. ц. (*stenosis pylori*), која онемогућују пражњење ж.; ч. изазива срашћење с околином; на месту дуготрајног ч. може се развити рак; лечење, у почетку дијета, ако појаве не попусте, једини лек операција.

ЧИРИКОВ Евгеније Н. (*1864.), рус. белетрист, припадао радикалном колу писца реализма, груписанак на челу с Максимом Горким, око издавачког предузећа Знање; писао приповетке, романи и драме из живота рус. интелектуалаца и сиромашних друштв. слојева, са демократском тенденцијом; гл. дела: *Инвалиди*, *Туинци*, *Прва љубав*, *Тањина срећа* (новеле); *Породина Тарханова*, *Очински дом*, *Мој роман* (романи); и *Јевреја*, *Мужичи*, *Црвени огањ*, *Шумске тајне* (драме) (→ сл.).

ЧИРНАУС Еренфрид Валтер (Tshirnaus, 1651.-1708.), нем. математичар и физичар; по њему носи име 1 трансформација за упрошћавање једначина у алгебри.

ЧИРПАН, варош (11 300 ст.) у Ј. Буг., у ј. подгорини Српске Горе, на жел. прузи Пловдив-Бургас; привр. средиште виноградског и сточарског краја.

ЧИСТ СЛИК, подударње вокала и конзонаната код 2 речи од акцентованог слога; нпр.: праха-страха, виле-свиле итд.

ЧИСТА БРАЊА (ар. Ихвн ас-сафа), назив групе ар. писца из Басре који крајем 10. в. у 51 расправи енциклопедиски обрадили тадашње схватање исламског културног друштва о разним наукама и фл.

ЧИСТА ЛИНИЈА → биотип.

ЧИСТА СЕЧА, гола с., начин искористићавања шума: сва се стабла наједанпут посеку и сечина веншачки пошумљује; овај начин почео се од краја 18. в. ширити по Нем., одакле прешао и у др. земље; поред добрих има и слабих страна; као вел. незгода сматра се што се на тер. ч. с. развијају једноличне непопчане шуме, које изложене многим опасностима (ветар, пожар, инсекти).

ЧИСТИ ПОНЕДЕЉАК, 1. дан ускршњег поста код прав. Срба; празнује се, и једнолични се, једе се једанпут; тог се дана чисти кућа.

ЧИСТИЛИШТЕ (лат. purgatorium), према кат. веровању и учењу место између пакла и раја у које досепају душе хришћ. после смрти да се очисте од ланих грехова и потом пређу у рај.

ЧИСТОТА ЗЛАТА И СРЕБРА, финоћа, титр, однос између тежине племенитог (драгог) метала и укупне тежине; претставља се обично правим разломком чији именитељ 1000; нпр. злата чистота 950/1000

значи: у 1000 делова тог злата има чиста (суха) з. 950 делова; израђевина од з. с. и платине, као и легуре тих метала, не смеју имати мању ч. но што законом одређена ч.; у Југосл. прописна ч. а) код израђевина од злата: бр. 1: 950/1000, бр. 2: 840/1000, бр. 3: 750/1000, бр. 4: 583/1000; б) код израђевина од сребра: бр. 1: 950/1000, бр. 2: 900/1000, бр. 3: 800/1000; в) код израђевина од платине: 950/1000; тридијум, који се налази у платини, сматра се једнак њој; по зак. о контролисању ч. израђевина од з., ср. и платине за легуру з. допушта се употреба с. и бакара; за с. и платину бакар.

ЧИСТОТА ЈЕЗИКА → књижевни језик.

ЧИТА, варош (65 000 ст.) у Сибиру; инд. кожа.

ЧИТАЛНИЦА 1) први слов. напредан часопис који 1865. излазио у Граду, 2) удружење у Слов.; има циљ да гаји слов. нац. дух путем часописа, књига, предавања, забава итд.; прве осн. у Марибору, Цељу и Трсту 1861.

ЧИТАОНИЦА, установа са библиот. и дворанама за читање; код Хрв. у илирском покрету одиграла вел. просветну и нац. улогу; код Бугара такође биле важан фактор нац. препорода; у ч. држава предавања, договори, дијелант. претставе; прве буг. ч. 1854. у Лому и Шумену.

ЧИТАЦИ, посебна етничка група између Тур. на Б. П.; говоре посебним дијалектом; баве се земљр. живе у сталним насељима; тим се разликује од → Јурука.

ЧИТЛУК, чифтлик, по тур. правном поретку у прво време мање или веће имање, које држава као власник давала на уживање појединим лицима (спахијама) као награду за њихове заслуге (слично провија из срп. средњев. права); земљиште на којем 1 сеоска породица стално живела и обрађивала га, са стварним наследним правом, уз обавезу да дају спахији 1/3 приноса (хак) и извесне дажбине држ. (султану); покушај њихових власника да их сасвим присвоје довели почетком 19. в. до аграрних немира и померања свих ранијих односа; у Б. и Х. ч. се све више претварали у појам чисто личног или породичног власништва поседајника, све се више приближавали белгудцима, мада то није било ни по праву, ни по традицији; стални насељеник и држалац ч., који је спахијама давао само на управу и уживање називан **чивчија**.

ЧИТУЛА → диттих.

ЧИЧА (ип. *chicha*), опојно пиће у Ј. Амер., справљено превирањем кукуруза, ориза или палминих плодова.

ЧИЧАВИЦА, план. (1091 м) између с. дела Косова Поља и предела Дренице.

ЧИЧАГОВ Павле (1762.-1849.), рус. генерал; примио од Кутузова команду над рус. војском према Тур. (1812.) и закључио Букурешки мир; окривљен што није спречио прелаз Наполеонове војске код Березине, поднео оставку и отишао у иностранство.

ЧИЧАК (*Lappa major*, фам. *Compositae*), двогод. биљка, широка листа. белчаста налицја, главичасте цвасти с кукастим бодљима; цветови љубичасти; коровска биљка у Евр. и Аз. (→ сл.).

ЧИЧЕРИН Георгиј В. (1872.-1935.), рус. социјалист и политичар; револуционарном покрету пришао 1904., а 1905. ступио у рус. социјалдемократску странку; 1907. суделовао на лондонском конгресу рус. социјалдемократа; ускоро се прикључио меншевичком крилу рус. социјалдемократске странке; као полит. емигрант живео у иностранству до фебруарске револуције, кад ухапшен у Паризу као секретар организације за повратак полит. емиграната у Рус.; 1918.-1930. нар. комесар спољних послова у СССР; 1922. био вођ совјетске делегације на њеној и лозанској конференцији.

ЧИЧЕРОНЕ (ит. *cicerone*), вођ за странце по неком граду или крају.

ЧИЧИ → Вићи.

ЧИЧОКА → морска репа.

ЧЛАН (одређени и неопређени), врста речи коју имају ром. и герм. јез., а служи за ближе одређивање именица; наш јез. га нема, сем неких говора, у јн. Србији, где је, као и у буг. ј., постао од неспецифичне покатне заменице под ром. утицајем (влаштор-цинцареким): (а)т, -та, -то; (а) в, -ва, во: (а)н, -на, -но; мужа(а)т, дрвово, женана.

ЧЛАНАК, кратко расправљање о дневним питањима из политике, науке, књиж. и др.; ч. у научним, књиж. и ум. часописима бави се istim питањима. **ЧЛАНКОВИТОСТ**, сегментарност, метамерија, основни тип грађе вел. броја животиња (чланковитих дрва, зглавкара и кичменака с човеком), огледа се у уздужној подели тела на одређени број чланака (сегмената, метамера); у принципу сваки телесни чланак садржи исте органе или делове гл. органских система (древа, мишићног, нервног, бубрежног, полног система); кад су телесни чланци међу собом неједнаки (хетерономна ч.), на телу се разликују одређене телесне области (главна, грудна, трбушна); код човека се ч. опажа нарочито на кичми издвојеној у пршљенове.

ЧЛОВЕШКА РИБИЦА (*Proteus*), репати пећински водоземац са спољашњим шкргама и очима ураслим у кожу, живи искључиво у мрачним пећинским водама днаарског крива, дуг преко 30 см; претставља значајност наше домаће фауне.

ЧМАР → анус.

ЧМИЧАК (*chalazion, hordeolum*), тнојаво запаљење лојних жлезда на ивицама капака; настаје запушењем жлезда услед нечистоте и инфекције; запаљење се преноси на околинду, некад и на цео капак; после 2-3 дана, кад ч. сазре, створи се на отвору одводног канала жлезде бело-жућкаста тачка; на том месту ч. сам проне или га треба просећи; топли облози убрзавају сазревање ч.

ЧОВАЊЕ → каменше.

ЧОВЕК 1) (*Homo*, род *Primatea*, фам. *Hominidae*), најсавршеније од свих живих бића; по учењу теол. и неких филозофа (Русо, Тома Мор): живо биће које бог створио по свом облику, по суштини добро, а стечених грехова може се ослободити; по природно научно учењу, биће које се од осталих разликује само вишим ступњем неких животињских особина; по идеалистичком схватању, биће више од сваке др. животиње од којих се разликује умом; посредник између материјалног света и света апсолутних вредности (етичких, естетичких и теоритских); разликује се 2 пола: м. и ж.; од животиња се одликује артикулисаним говором, који је израз мисли; издваја се нарочитом усавршеношћу мозга, која му омогућава виши духовни живот; дух му даје надмощност над свим осталим живим бићима: свест о себи и околини, као и могућност да се прилагођава свима приликама и поднебљима; да потчињава природу себи, искористишћујући у ње своје циљеве, освајајући, проналазећи, стварајући; уколико више употребљава оруђе духа, утолико је оно више изопштрава и утачава; самосвест постаје све јача, индивидуалност све израженија; ч. у створеном природном свету остварио и свој духовни свет; ист. ч. развића, од пећинског ч. до савр. ствараоца модерне науке и технике показује јасно да су могућности еволуције човековог духа недогледне; → расе. 2) (*vir*) врста пола, супротан пол → жена; научни знак ♂; разликује се од ж.: а) полним органима; б) секундарним сексуалним карактерима: нижим гласом, јачом мањавошћу тела, брадом и брковима; в) већим растом, јачом снагом; г) психичким, карактерним и др. одликама такође се разликује од ж.; енергија, снага, борбеност, динамичност и стваралаштво одлике ч., изражене у највишем типу: ствараоца културе тј. носиоца интелекта и воље за одуховљавањем природног; он потчињава природу својим потребама а себе самог вишим захтевима идеала; еволуција његова духа: од бруталног борца, ловца и ратника до сунтилног ум., пожртвованог научника и продуктовог филозофа; од свирног егонисте, експлоататора слабијих, до савр. оплемењеног алтруисте, који осећа туђе болове као сопствене, тражећи за све: исте слободе и исте права за развиће, постигнуће највиших могућности за све, што га чини још мужевнијим, смелијим, дубљим, јачим; тај пут од себичног до дубоко социјалног ч. плаћен људском крвљу, револуцијама и страдањима свих врста; сва освајања и стварања како у материјалном, тако и духовном његово су дело, јер припада активној половини човечанства (за разлику од друге половине човечанства — жене — више пасивне) која води и осваја, јер је ч., мушкарац, поглавито освајач и борац. **Средњи ч.**, фикција белг. статистичара → Кетлеа; који има све с. особине ч. уопште; служи као тип према којем се одмеравају отступања појединих људи од средине.

ЧОВЕЧАНСКО ПРАВО 1) п. које људи створили (на-

супрот божанском праву, *jus divinus*). 2) правне норме које се примењују на цело човечанство а не само помоћу организованих држава као међунар. право.

ЧОВЕЧАНСТВО, људски род (→ расе); заједничко име за све људе и народе на Земљи.

ЧОВЕЧНОСТ, саосећање, милосрђе, љубав према ближњегма.

ЧОЗЕН, јап. назив за полуострво → Кореју.

ЧОКЕ Хајрих (Zschokke, 1771-1848.), нем. популаран приповедач из Швајц., задовољавао у чуда идеје просветитељства.

ЧОКЕШИНА, ман. испод Цера, подигао га неки властелин Чокеша; слави Успеније богородичино; потиче вероватно из 15. в., обновљена 1823. **Бој на Ч.** (16./4. 1804.), да би спречили Тур. из Босне да не дођу у помоћ опседнутом Шапцу, браћа Недићи дочекали пашу Видајића на Церу, више ман. Ч., и опкољени изгинули скоро сви, али због вел. губитака Тур. се вратили а неки и разишли.

ЧОКОЛАДА (шп. од мексик.), животна намирница, послатачка, добивена мешањем какаовог праха и шећера; садржи обично 40-50% какао и 50-60% шећера; боље врсте раде се од какао-а из којег претходно извучена какао маст; произвођача ч.-бонбона и др. производа од шећера заступљена у Југосл. с око 40 предузећа, која потпуно подмирују потребе стан.

ЧОКОРАЦ-КАМАРЕ Стефан (*1885.), аустр. писац јсл. порекла; дао есеје, песме, комедије (Млади барон Нојхаус, Платно из Ирске).

ЧОКОТ, гига, трс, пањ, свака засебна биљка винове лозе, састављена од корена, стабла и лозе; по висини: ниска (до 30 см), средња (30-50 см) и висока (преко 50 см); у сев. крајевима Југосл., с јаким и честим мразевима (Срб., Војводина, Хрв. и Слов.) даје им се низак облик; у топлим крајевима (Далм., Херц. и долина д. Вардара) средњи; а у крајевима с честим пролетним мразевима (Слов.) и по вртовима и окупницама висок облик. **Потапање ч.** врши се ујесен копањем рупе до подножних гл. жила ч. и проширивањем на ону страну на коју се он жели да повали; на ч. се оставе 1, 2 или највише 3 ластара, од којих сваки има да постане засебан ч., а остала се лоза уклони; рупа се загрпа тропном земљом и добро угази; остављена лоза се покрије тако да 1 део остане над земљом и ореже на по 2 окца која се загну преко зиме да не промрзну; идруг лета ће се из ст. чокога добити онолико ч. колико на њему остављено ластара; данас се примењује на живом песку, где не постоји опасност од филосере, да би се подмладила ст. лоза, понунило празно место или да би се слугило ниже спојно место на калему после калемљења амер. подлоге на зелено.

ЧОЛАК-АНТИЋ Бошко (* 1871.), дипломат, пред крај 1898. из Мст. фин прешао у Мст. иностр. дела; 1904.-1907. вршиоца дужности маршала двора; затим дипломатски претставник у Каиру, Софији, Стокхолму и Букурешту; од 1935. маршал двора.

ЧОЛИЋ Драгутин (* 1907.), проф. муз. шк. Станковић у Београду, композитор, присталица четвртонске муз.; компоновао: свиту и концерт за четвртонски клавиј уз пратњу 2 виолине, 2 виоле и 2 виолончела, варијацију за клавиј, песме и др.

ЧОМОЛУНГМА → Маунт Еверест.

ЧОП Матија (1797-1835.), слов. књижевник, израдио 1. преглед слов. ист. књиж.; писао филолошке чланке, борио се нарочито за правопис (→ сл.).

ЧОРБА (тур.) 1) јело скувано о: меса или поврћа. 2) раствор разних фунгицида, већином на баз бакарног сулфата и сумпора, служи за прскање гајених биљака да се заштите од паразита. **Бордовска ч.**, од бакарног сулфат. (0,5-2%) и кречног млека у по требној количини (обично ¼ к негашеног или 2 кг гашеног креча на 1 кг бак. сулф.) неутралише штетно дејство бак.-сулф. на биљна ткива; ову неутралност потврђује црвена лакмусова хартија кад поплави, ако је сав бак. сулф. засињен; сирвањање: у раствор бак. сулф. сипа се кречно млеко и јаче измеша; спрема се непосредно пред употребу; непотребљена количина чува се додавањем шећера (50-100 г на 100 л). **Бургонска ч.**, за неутралисање бак. сулф., садржи натријум-карбонат (на 1 кг бак. сулф. 0,5 кг натријум карб.). **Калифорниска ч.**, добива се кувањем сумпорног праха и негашеног креча; за 100 л ч. у концентрацији од Бомерових 25% узима се 24 кг сум. и 12 кг креча; справ-

љање: угашену кр. додаје се сумпор и кува 1 сат, количина испарене воде надокнади се, а талог баки: добивена ч. црвеномрка, за употребу разблажује за зимско прскање 1:10, за летње 1:40:50; додир с ваздухом је штетни, стога се чува у херметички затвореним судовима. **Комбинована ч.**, раствори 2 или више фунгицида или фунгицида и инсектицида за истовремено сузбијање разних болести или болести и штеточина; тако се бакарним ч. додаје сумпор за истодобно сузбијање пламенаће и пепелнице, или се додаје арсенове соли да се сузбију и штеточине.

ЧОРТАНОВИЋ 1) Петар (крајем 18. в., † 1868.), сликар, израдио око 20 иконостаса по селима у Срему; значајнији му радови из нац. ист.: **Косовска битка** и ликови породице кн. Лазара у ман. Врднику. 2) **Павле** (1830.-1903.), син претходног, радио као сликар иконостасе у Срему, Слав. и Срб.; бавио се илустрацијом нар. песама; нарочито познате: **Југ Богдан** и **девет Југовића**, **Кнежева вечера**. **Бој на Косову**; радио портрете, сматра се као даровит уметник.

ЧОСЕР Цефри (Chaucer, 1340.-1400.), највећи енгл. песник ср. в.; почетни радови под фрц. дошнице под утицајем ит. поезије, најзад свој песнички дар израдио у **Кентерберским причама**, у стиху и слику (2 у прози); у **Прологу** збирке описао учеснике са сјајним хумором и реализмом, дао најбоље слике типова ср. в.; остала дела: **Троил** и **Крецида**, **Парламент птица**, **Дом славе**, **Легенде о добрим женама** (→ сл.).

ЧОТ (ит.) → кик на крају венца, повијарца или косе.

ЧОХА, чоја, глатке вунене тканине, изаткане платненим везивањем, употребљавају се за израду одела, најчешће војничког.

ЧОЧЕК (тур.), играчица.

ЧРЕТА, план. (996 м), огранак Менине План., з. од Цеља (Драв. Бан.).

ЧРНИЋ Иван (1830.-1897.), хрв. сликар, пријатељ Штросмајера, важнија дела: **Два словенска споменика** глагољском писану 1100. и 1230., **Крчке старине**, **Још о глагољском писану у цркви св. Луције у Дрази** **Башчанској**, **Најстарија повест крчкој**, **осорској**, **фабској**, **сењској** и **крбавској бискупији**, **Славински св. Јеролим у Риму** и **Ријека**.

ЧРНОМЕЉ, варошица и ереско место (1400 ст.) у Белој Крајини (Дун. Бан.), локално привр. средиште; ливница гвожђа, циглана; у близини, у Добличу, рудник угља.

ЧТЕЦ (црк.-сл.: читач), читац, анагност, лектор, који чин у прав. црк., чита за певницом, проповеда; некад веома угледан чин, примао га и цареви.

ЧУАНГ ЦЕ (4. в. пре Хр.), кинески филозоф, разрадио → Лаоцеову науку.

ЧУВАР (*Satureia hortensis*, фам. Labiatae), зрнаста једногод. биљка гранатог стабла; узана маљава наспрамна листа; мала љубичаста или бела миришљава цвета; служи за зачян и као украсна; расте слободно; пореклом из ј. Евр.

ЧУБРАНОВИЋ Андрија, дубровачки златар и песник 16. в.; његова песма **Јебуика** оригинална и духовита мешавина карневалског духа и трубадурског осећања; била веома популарна у дубров. књиж.

ЧУБРИЛОВИЋ 1) Васа (*1897.), историчар, доцент, унив. у Београду; активан учесник у припремању и извршењу сарајевског атентата 1914., осуђен на 16 год. заточења као младолетник; после пропаста А.-У. изишао из затвора; гл. радови: **Политички узроци сеоба на Балкану 1860.-1882.**, **Босански фрајкори у аустр.-тур. рату**. **Порекло мусл. племства у Б. и Х.**, за Свезнање обрадио савр. ист. и иет. појединих држава. 2) **Вељко** (1886.-1915.), учитељ и нац. радник; бавио се и проучавањем нашег нар.; живот посветио полит., екон. и духовном ослобођењу срп. нар.; после погибје аустр. престолонаследника у Сарајеву, оптужен као 1 од гл. саучесника у завери; осуђен на смрт и са 2 друга обешен 3./2. 1915.

ЧУВАЊЕ, нега, гајење, штићење; одржавање у исправном стању. **Ч. елабората** и **планова** врши се најживијим повезивањем у свеске погодне за ручкопање; поседовни листови, скице и други делови операта, који се не могу повезивати, стављају се у карочите кутије, обично по сто комада; катастарски планови и остали операти, чувају се у нарочитим четичним орманима и касама, да би се обезбедили од пожара и других незгода.

ЧУВАР, лице које одређено да води надзор над имањем, јавним и прив. зградама. **Ч. (настојник)** куће, па грађ. парничком поступку, ако се адресант не нађе у стану, њему се могу пуноважно доставити

судска акта за становника куће. Ч. лова, орган кога по Зак. о лову поставља сопственик ловишта; општа управна власт одређује број ч. за поједина ловишта; код ње полажу заклетву и постају органи јавне службе; имају право носити оружје и службени знак. Ч. шума → управљање шумама.

ЧУВАРКУЋА (*Sempervivum tectorum*, фам. Crassulaceae), дугочвечна сочна биљка; пре цветања има само розету од лишћа, које ободом маљаво; за време цветања избија дугачко стабло које се завршава многобројним, десетоперним, црвенкастосивкастим цветницама; расте по степима, на издвојима и крововима; у Европ. на Кавказу; код нас зајмљива; садржи калцијум, јабучну киселину и соли; у ст. мед. лишће се употребљавало против грознице и живчаних болести; нарочито је употребљавало споља код опекотина, црвеног ветра и кожних болести, а исцеђен сок или само лишће против жуљева и пега.

ЧУВАШИ, тур. земљар, народ у Рус., у сливу Волге, повр. 1,12 мил. Чувашија, 1 од држава (17 900 км², 0,36 мил. ст.) СССР, у области ср. дела Волге; гл. занимање земљар.; гл. место Чебоксари на Волги.

ЧУГА (*Tsuga*, фам. Abietaceae), дрво; међу ч. најпознатије канадске (*T. canadensis*), међу псеудочугама дугласовка (*Pseudotsuga Douglasii*), која у С. Амер. нарасте до 100 м висине; код нас успевају у парковима, а у земљама са сличном климом добро се аклиматизирају у шумама; из коре ч. (*hemlock*) екстракти.

ЧУДИ, финско племе између јез. Ладоге и Онеге. **ЧУДО** 1) природни догађај за који се мисли да нема свог узрока те се према томе и не може објаснити на основу закона прир. наука. 2) у религији: натприродно, од бога или богом посланог човека, извршено дело.

ЧУКА, чук, चुкара, план. врхови с 1 стране сасвим стрми, а с др. блаже нагнути.

ЧУКУНБАБА, баба очевог или материног деде, као и њено потомство, не наслеђују чукунуку; напротив, њу (а не и њено потомство) наслеђује вен чукунуку.

ЧУКУНДЕД, дед очевог или материног деде, у наследном праву је ч. родоначелник 6. колена, које чини са својим потомством.

ЧУКЧИ, старосибирски народ на пол. Чукчи, око 120 000; већина их номадски сточари (гаје сив. јелене); ¼ у сталним насељеним живи од лова и риболова; по вери шаманисти; слични им Корјаци и Камчадали.

ЧУЛИНОВИЋ Јурај (*Schi-vone Giorgio Gregorio*, 1433-1504.), сликар из Скрадина; радио у Падови и Шибенику портрете, слике ветаца, његових радова има у галеријама Лондона, Париза, Берлина и Падове.

ЧУЛО, способност којом људи и животиње примају спољне утиске помоћу чулних органа. Чуло вида, сазнаје и обавештава организам колико су околни предмети осветљени каква је њихова боја, облик и положај у простору; апарат ч. в. састоји се из: → очног живца односно живчаних путева ч. в. и центра ч. в. у потиљном режњу мозга; осећај ч. в. постаје дејством светлосних зракова на мрежњачу ока, одакле се светлосни надражаји преносе преко живчаних путева у центар ч. в. и ту светлосни надражај бића преобраћен у осећај вида; око може да види само светлосне зраке извесних таласних дужина (између инфрацрвеног 0,000810 мм и ултраљубичастиг 0,000382 мм) под условом да имају потребно трајање и јачину; нпр. муња траје само 0,000001, па се ипак види; видни осећај боја произиокован је дејством светлосних зракова са извесним одређеним таласним дужинама, нпр. при разлагању беле светлости (на светлосне зраке разних таласних дужина) око располаже само зраке 7 различитих таласних дужина тј. 7 боја: црвено, наранџасто, жуто, зелено, плаво, индиго и љубичасто (7 дугљих боја). Ч. мириса.

сазнаје и обавештава организам о чистоти удахнутог ваздуха, открива присуство миришљавих материја, корисних или штетних; апарат ч. м. састоји се из слузокоже носа (у горњем делу носне преграде и горње шкољке), живца за мирис (односно живчаних путева за ч. м.) из центара ч. м. у можданим хемисферама; осећај мириса постаје: дејством миришљавих материја на носну слузокожу, одакле се чулни надражаји преносе живчаним путевима у центар ч. м. п. ту настаје преобраћање мирисних надражаја у осећаје мириса; нос осећа миришљаве материје под условом: да су испарљиве, довољно концентрисане (нпр. јак или слаб мирис), довољно трајне, да је слузокожа носа влажна. Ч. пипања, сазнаје и обавештава организам о стању околних предмета, о њиховом облику, као и о њиховој пространости; апарат ч. п. састоји се из телашца за пипање, одакле се тактилни надражаји (додира) преносе преко живчаних влакана у мождани центар; осећај ч. п. постаје: механичким дејством тела (чврстих, течних и гасовитих) на завршетке сензитивних живаца у кожи и слузокожама, одакле се преко сензитивних живаца преносе у центре ч. п.; и ту тактилни надражаји преобраћају се у тактилен осећаје; кожа или слузокожа осећају додир: ако је јачина мех. надражаја довољна (од додира до притиска); сем тога тактилни осећаји зависе и од природе предмета који додиремо (врх игле, маст, дрво, метал и др.), као и од осетљивости места на кожи коју пипамо (присутности су: врх језика и јагодице прстију); присуство длака повећава а рђаво струјање крви смањује осетљивост коже; вежбањем (нпр. код слепаца) осетљивост коже постаје јача. Ч. слуха, сазнаје и обавештава организам о треперењима која настају у чврстим, течним и гасовитим телима или се у њима простиру; апарат ч. с. састоји се из: уха (спољашњег, средњег, и унутрашњег), живца за слух и центара ч. с. у мозгу; осећај ч. с. постаје: дејством звучних треперења на чулни орган у пужу унутрашњег уха (Кортијев орган), одакле се звучни надражаји преносе преко звучних путева у центре ч. с., и ту се звучни надражаји преобраћају у осећање ч. с.; ухо чује само под извесним условима: да су звучна треперења (тонови и шумови) извесне јачине и висине; сем тога да је ч. с. довољно осетљиво; ухо може да прими истовремено многобројне надражаје (нпр. звукове оркестра). Ч. укуса, сазнаје и обавештава организам о укусу материја унетих у уста; апарат ч. у. састоји се из: густативних телашца у слузокожи језа (за кисео укус и у слузокожи језа и десни) и густативних живаца и центара ч. у. у мозгу; осећај ч. у. постаје: дејством материја укусом на слузокожу, одакле се густативни надражаји преко густативних живаца преносе у центар ч. у.; и ту се густативни надражаји преобраћају у густативне осећаје; слузокожа у устима осећа укус под условом да су материје растворљиве (нерастворљиве материје немају укуса), довољно концентрисане (нпр. шећер у раствору најмање 1 на 997 делова воде, кухињска со 1 на 2240 воде), да делују на што већу површину: да је језа влажан и покретљив; постоје 4 различита осећаја укуса: горак, слadak, слан и кисео; ч. у. (густација) има вел. значај у лучењу пробавних сокова и у варењу хране. Ч. апарат, човека, састоји се увек из 3 дела: периферни орган (прима надражаје), апарат за спровођење (спроводи надражаје) и орган у можданим хемисферама (претвара чулне надражаје у чулне осећаје). Ч. варке, ч. доживљаји који не одговарају стварности → визије, → илузија, → халуцинација. Ч. органи, примају спољашње и унутрашње дражи и спроводе их, преко живаца са којима стоје у вези, до живчаних центара; групишу се у: а) механичке (органи чула пипања, статички, слушају органи), б) термичке, в) хемиске (органи чула мириса и укуса) и г) оптичке (органи чула вида); у најпросторијем случају ч. о. претстављени 1 једином ч. Хелицом; у сложенијим ч. о., без обзира на њихову разноликост, увек постоје ч. епител састављен из ћелија које примају дражи. Ч. осећаја, псих. манифестације којима претходе флз. феномени са седиштем у ч. апартима; ч. о. изазвани извесне халуцинације само → адекватним дражима извесне јачине (праг надражења); код ч. о. разликују се квалитети: осећаји визуелни, аудитивни, густативни и др., које преносимо на орган чула, док узрок ч. о. узимамо за спољашњи предмет (скстериоризацијом) који је извор надражаја; на јачину ч. о. утичу 2 узрока флз. порекла: повећање раздражљивости чулног апарата и повећање интензитета дражи.

ЧУЈАСТ, животиња с делимичним или потпуним недостатком уха. **ЧУМА** (тур.) → куга.

ЧУМИЋ Аћим (1836-1901.), политичар, проф. гмн. затим проф. права на Бел. шк. у Београду; у Маријовића кабинету 1873-1874. био мин. унутрашњих дела, а 1874-1875. претседник владе и мин. унутр. дела; за време тополске буне 1878. оптужен за учешће и осуђен на смрт, али помилован и казна замењена с 10 год. робије; познат као одличан беседник и добар адвокат; урадио много за организацију Коларчевог фонда.

ЧУН, средство за саобр. на води, издубљено од 1 стабла; у рибарству мањи чамац за 1 рибара.

ЧУНАК, направа за ткање, од тврдог дрвета у облику чуна, са зашиљеним крајевима, метално појачаним; у средњи ч. налази се удубљење у које долази намотана жица потке, која изводи напоље кроз рупицу на ч.; при ткању ч. се провлачи кроз два основних жица (→ разбој).

ЧУНКИНГ, град (преко 100 000 ст.) и речно пристаниште у Кини на р. Јангцекјанг; ткст. инд.

ЧУН-ЦИУ (пролеће и јесен), последња од 5 светих књига у кинеској књиш.

ЧУПИНО БРДО, нл. (1703 м) код изворишта Пчње, ист. од Трговишта (Бард. Бан.).

ЧУПЊА 1) Дионисије (1775-1845.), беочински игуман; реформисао срп. црк. појање. 2)

Никола (1836-1870.), капетан и нар. добротвор; син кћери војводе Стојана Чупића; тестаментом образовао задужбину из које ће се издавати научне и моралне књиге; одбор који управља задужбином отпочео рад 1874. и издао 35 → **Годишњак**.

3) **Стојан** († 1815.), војвода из 1. устанка, родом из Пиве; истакао се јунашћом у многим бојевима; избегао 1813., али се вратио да учествује у 2. устанку; Тур. га ухватили и уморили (→ сл.).

ЧУРЛИВ Атанасије (1808-1885.), архимандрит, врх. писац; О монашеству спискова, Совершенство ученије свјаштсенаго писанија.

ЧУРУГ, село (10 000 ст.) и пристаниште на Тиси. у Бачкој (Дун. Бан.); око 1440. био у поседу Ђурђа Браиковића; као шанец за Потиске војне границе у 1. половини 18. в. био често срп. насеље; у њему 1 од највећих и најлепших срп. цркава.

ЧУТУРА (рум.), буклија (нгрч.), плоска, карта, округлао а плоснат суд за пиће, најчешће од дрвета, лепо украшен дрворезом или бојма, има их и од земље; унаоколо учвршћен ремен или узина, помоћу које се ч. може посити; у ч. се обично држи алкох. пиће, нарочито на путу; из ње се нуди гостима о слави, свадби и сл.

ЧУТУРИЛО Стево (* 1846.), учитељ, пед. писац и политичар, биран за посланика у срп. нар. црк. сабору 1874., г. 1876. био уредник Гласа Црногораца на Цетињу и учитељ првог. престолонаследника Данила; 1882. дошао у Срб.; написао низ добрих уџбеника за осн. школе.

ЧУЧАВАЦ 1) **висибаба**, вел. блок стена који се на подлогу ослања малим ослонцем; због тога у лавином положају. 2) → пасуљ.

ЧУЧИЋ-ВУЧИЊИЋ Симеон д-р (1784-1828.), проф. унив. у Загребу и песник; певао на лат. и сх. језику; гл. дела: Филозофија критике и Наука (на лат.).

ЧУЧУГЕ, село у ваљевској Тамнави, Бој код Ч. 3. и 4./4. 1806. Осман Цора поналио куће пона Дуке Јазаревића, који скупно војску и стигао га код Ч.; по ноћи Срби напали Тур. са 3 стране паненади и растерали их, па се онда утврдили; Тур. сутрадан узалуд јуришали; онда се дигли сељаци а дошло и Пстар Молер те напали и потукли Тур., а Цора погинуо.

ЧУЧУЧ-СТАНА (око 1785-1859.), друга жена Хајдук Вељка, који се због ње раставио од прве жене Марије, рођаке Станоја Главаша; после Хајдук-Вељкове смрти склонила се у Банат, где се касније удала за Хајдук-Вељкова друга, капетана Јорграћа, члана Хетерија, грч. борца за слободу; кад и овај погинуо у ман. Секу у Молдавској, она се с његовом децом преселила у Атину и тамо провела остатак живота у највећој беди.

ЧУЧУЛКА, врста женске капе ношене раније у долини Тимока; сад изобичајена.

Ц

Ц, ц, 29. слово у кирилице; 8. у латиници (Dž, dž); сложен глас, у нашем ј. налази се у речима где ч пред звучним сугласницима прелази у ц; иначе се јавља у страним речима, највише у тур.; знак за овај глас. Вук узео из ст. кирилице, којим се обележавало глас ч и из рум. кирилице где се уопште благао за глас ц.

ЦАБАРТИ (1756-1825.), ар. историчар, написао Ист. Египта у 18. в. и Дневник фрц. окупације (Египта). **ЦАБИЋ Али-Фехим** (1833-1918.), научник и политичар, вођ покрета за б.-х. мусл. верско-просветну аутономију; био у Цариграду проф. ар. ј.; објавио Збирку песама Мухамедових савременика, ремек дело учености и познавања ар. ј.

ЦАГАНАТХА (16. в.), најважнији индиски песник из доба вел. могула Акбара (1556-1605.) и његових наследника.

ЦАГЕ, племе бантурских Црнаца у подгорини Килиманџара, 100 000; мотичка земљр.

ЦАЗ (енгл.-ам., jazz), муз. црначког порекла, која се одликује синкопираним ритмом, мелодијом гротескно-сладуњавог типа; састав ц. оркестра следећи: саксофон, трубе, бањо, удараљке, клавир, виолина, сузофон, виолафон, гитара, позауна, хармоника. **ЦАИНА**, цинизам, будистичка секта, коју осн. Будин савременик Цина; сматра Рипабху за инкарнацију бога Вишну; њене присталице верују у поновно рађање душа, које могу својим заслугама да достигну блаженство Нирване.

ЦАЈАДЕВА (12. в.), индиски песник, познат по песми → Гитаговинда, у којој се бог Кришна у виду пастира Говинде заљубљује у пастирицу Радха.

ЦАЈПУР, град (125 000 ст.) у Индији; инд. ткст. и керамике; висока шк. и астр. оперваторија.

ЦАКСОНВИЛ, град (40 000 ст.) у држави Флорида (САД); трг за воће и дрво.

ЦАМА, по инд. митологији: 1. човек; бог мртвих у подземном свету.

ЦАМАДАН (тур.), у Б. и Х. ј. Далм., Ц. Гори, Ј. Срб. и Арб. м. хаљетак без рукава, пешеви се на пресма прекрлапају; од сукна (белог, црвеног, црног), кмућнији праве од црвене чохе; обични ц. украшен гајтаном, чохани златним везом.

ЦАМБАС (перс.), коњушар, дресер коња; вештак у јахању и тркању; вештак у трговању коња, препродавац коња.

ЦАМИ Абдурахман (1414-1432.), последњи вел. перс. песник; гл. дело романтички еп → Јусуф и Зулејха.

ЦАМИЈА, монета, мусл. богомоља; вел. ц. имају 1 или више → минарета; у погледу архитект. истичу се цариградске ц. султана Ахмета и Вајазита.

ЦАМНА, р. у Индији (Аз.), л. притока Ганга; дуга 1 400, пловна 500 км.

ЦАНАРИКА, денарика (Cynnis nigrolalana, P. cerasifera), врста шљиве; расте код нас дивља по мевана, покрај путева, на крајцима шума и др.; бујног пораста; употребљавана се као подлога за племените шљиве, кајсије и брескве; плод тамноцрвен, цвекнаст или жут, нешто крупнији од трешања и доста воденаст, с малим садржајем шећера; сазрева у јулу.

ЦАРИП († 728.), ар. песник, највише познат због сатира против песника → Фараздака.

ЦАТАКА, у будистичкој књиж. прича о ранијим инкарнацијама Буде (у људском или животињском лику).

ЦАТИ, хиндуска каста у сев. Индији, око 7 мил.; истог порекла као → раипути, али од њих нижи, јер се баве земљр.; допуштају поновну удају удовица.

ЦАУЛ (Joule) 1) **Џемс Прескот** (1818-1889.), енгл. физичар, утврдио експериментално механички еквивалент калорије (1 вел. калорија = 427 килограм-метра); измерио (1840.) топлоту коју развија спроводник кроз који пролази електрична струја.

Цаулов закон: спроводник којим тече струја (у амперима) ослободи за време t (у секундама) количину топлоте Q (у цаулима) дату обрасцем: $Q = RJ^2t$, где R електрични отпор спроводника (у омима). 2) (joule) јединица рада или енергије у практичном ел. систему; то је рад који произво-

ди, за време од 1 секунде, непроменљива ел. струја од 1 ампера, под сталним напонам од 1 волта; према томе ц. равна 1 ватсекунди; ознака ц. J, а ознака ватсекунде Ws; јединица од 60. 60 = 3600 цаула назива се ватчас и има ознаку Wh; 1 ц. има 10⁷ јединица рада у CGS систему или ерга.

ЦАХИЗ († 869.), познат ар. писац, многостран и плодан; гл. дело **Књига о животињама**.

ЦЕБРАИЛ, код мусл. арханџео Гаврило.

ЦЕВДЕТ ПАША Ахмед (1822.-1895.), тур. научник и државник, његова ист. Тур. обухвата догађаје од 1774. до 1826., од мира у Кјучук Кајнарџи до укидања јаничара.

ЦЕВЕРАВОСТ → јавор.

ЦЕЗАР-АХМЕТ-ПАША (1733.-1801.), тур. намесник у Сирији; одбио напад Наполеона I на Акру.

ЦЕКСОН Анџру (Jackson, 1767.-1845.), амер. државник и администратор, претседник САД (1829.-1837.).

ЦЕЛАЛУДИН Али паша, босански везир (1820.-1822.), запамен по необичној строгости.

ЦЕЛАТ (тур.), извршилац смртне казне, крвник.

ЦЕЛИКО Џон (Jellicoe, 1859.-1935.), енгл. адмирал, врх. командант брит. флоте од 1914.-1916. и у бици код Скагерака (→ сл.).

ЦЕМ (енгл.) → пекмес.

ЦЕМАЛ-ПАША Ахмет (1873.-

1922.), тур. војсковођ и државник; вођ младотурка; реорганизовао тур. војску после свет. рата и повео преговоре с Рус., али био убијен.

ЦЕМАТ (ар.), заједница, скупина, удружење, општина; у Југосл. данас назив за мусл. црк. општине (с најмање 300 мусл. ст.), у њему сви чланови преко 21 год. плаћају вакуфски прирез и образују **цematски збор**, који бира чланове медреса (већа); медресе води бригу о верским и верско-имовинским потребама свог ц.

ЦЕМБОРИ (енгл.), слет скаута целог свега, одржава се сваке 4. год.; 1. 1920. у Лондону.

ЦЕМИЈЕТ (ар.), полит. мусл. странка у Ј. Срб., осн. 1919. гл. тежња ц. била пров. култ. напредак мусл. у Ј. Срб.; имао своје листове: **Хак** (право), **Хак Јоли** (пут праву) и **Муцаде** (борба); на изборима од 1920. странка имала 2 посл.; 1923. г. 14, а 1925. није добила ни 1; Ц. се почетком 1924. поцепало на 2 дела (вођ већег дела био Ферид Драга, а мањег Кенан Зија).

ЦЕМС. Енгл.: 1) Ц. I Стјуарт, краљ (1603.-1625.), трудио се да заведе аподитизам и гонио верске дисиденте, због чега кат. склопили барутну заверу.

2) Ц. II, краљ (1685.-1688.), син Чарлса I, огорчио Енгл. прелазом у католичанство и савезом с Фрц. краљем Лујем XIV због чега они дигли 2. славу револуцију и збацили га с престола; умро у Фрц. **Шкотска**: 1) Ц. I-V, име историје краљева који владали Шкотском од 1423. до 1542. 2) Ц. IV, краљ (1567.-1625.), син Марије Стјуарт, наследио и енгл. престо после смрти краљице Јелисавете и спојио обе земље у персоналну унију; → Ц. I, енгл. краљ.

ЦЕМС (James) 1) Вилијам (1842.-1910.), амер. психолог и филозоф, чувен са свога → прагматизма и бављења окултним појавама; гл. дела: **Принципи психологије**, **Прагматизам**, **Плуралистички универзум**. 2) Хенри (1843.-1916.), амер. романсијер и критичар; романи: **Родерик Хадсон**, **Американац**, **Портрет једне даме**, **Незграпно доба**, **Голубова крила**, **Посланици**; написао око 100 приповедака; дао и неколико књ. путописних цртица и поз. комада.

ЦЕМС ЛАНГЕОВА теорија о осећањима (оснивачи В. Цемо и Е. Ланге), која покушала да објасни разна осећања зависношћу од промета у нашим телесним органима; по тој теорији ми не плачемо стога што смо жалосни, већ смо жалосни стога што плачемо, или: ми не бежимо стога што се илацимо, већ се илацимо стога што бежимо итд.

ЦЕМС РИВЕР, р. у САД (држава Вирџинија), дуга 720 км, улива се у Атлански Ок.

ЦЕМСОВ ЗАЛИВ (James Bai), у С. Амер. између пол. Лаборадора и копна, зал. Хадзоновог М.

ЦЕНАБ ШИХАВЕДИН (* 1860.), омилан тур. певник и провиз писца (тур. Алфред де Мисе).

ЦЕНАЏА (тур.), посмртна пошта (молитва са клањањем), указује се мртвоме мусл.

ЦЕНЕР Едуард (Janper, 1749.-1823.), енгл. лекар, установио → вакцинацију противу богиња.

ЦЕНТЛМЕН (енгл. gentleman), модерно исправан и добро васпитан човек; уљудно одевен и лепог понашања. **Центлменс агримент** (енгл. gentleman's

agreement), уговор у трговини и дипломатији, који уговорне стране везује само чашију.

ЦЕНТРИЈА (енгл. gentry), ниже племство.

ЦЕРОМ Цером (право име: Ц. Клапка, 1859.-1927.), енгл. хуморист; сликао с неусињеним хумором савр. енгл. друштво; воли да моралише и често сентименталад, али нема комике у описима, смешним детаљима, у идијогу каткад грубо; гл. дела: **Празне мисли једног лењивца**, **Три човека у једном чапцу**, **Они и ја**, **Сви путевни воде на Голготу**.

ЦЕРСИ (Gersey), брит. острво (116 км²) у Ламаншу. **Церсиско (церсејско) говече**, раса пореклом са о. Церсеја; кратких рогова, ирског коцкавог типа, висине 125-132 см, тежине 300-450 кг; кости танке, глава изразита, очи вел., леђа права испољеног гребена, ноге танке и дуге, карлица развијена, реп дуг; боје изабеле са светлијим ногама; најбоља млекула, вел. процент масноће млека (6%); вимена нарочито развијена, правилна; раса усавршена строгом селекцијом; од 1763. забрањено на о. унети ма какво говече.

ЦЕРСИ СИТИ, град (33 000 ст.) у држави Њу Јерсију (Сад) на р. Халзону; инд. шехера, хартије, меса. **ЦЕФЕРЛАР** (ар.-перс.), све што је украшено драгим камењем, богато израбена кратка пушка; најстарији ц. код нас пореклом из Дамаска, доцније доношени из ит. вароши Брешије (брешке).

ЦЕФЕРСОН Тома (1743.-1826.), 3. претседник САД (1801.-1809.), 1 од оснивача и вођа републиканске странке у С. Амер.

ЦЕХЕНЕТ (ар.), рај по исламском учењу; супротно **цехелем**, пакао.

ЦЕХОЛ, провинција (135 006 км², 2 мил. ст.), у држави Манџуа, доскора део свв. Кине.

ЦИБРА, шлемна, инд. отпадак добивен као остатак после дестилације алкохола, садржи све састојке сировина, који нису испарљиви; ц. од кромпира и житарица служи као сточна храна за непосредну употребу, или концентрисана (с око 85% сухих материја) кад треба дуже да се чува; садржи: белачевине, масти, угљене хидрате и минералне соли; ц. од меласе садржи доста калијумових соли, помешана с тресетом даје ветгачко љубре гуанол, а концентрисана и изложена сухој дестилацији даје **цибрни угаљ** из којег се добија поташа.

ЦИБУТИ, пристаниште на Првеном М., гл. место у Фрц. Сомалији; модерно уређен град (8300 ст.), из Ц. полази жел. за → Адис-Абебу.

ЦИГЕРИЦА ЦРНА, → јетра, веома хранљива и лако сварљива, нарочито телећа, садржи гвожђа у органској вези, витамина А и својствених хормона; корисна код анемије, цирозе и поремећаја растења.

ЦИДА, варош (25 000 ст.) у држави Хедас на Арабском Пол. (Аз.) и пристаниште Црвеног М.

ЦИЛБЕРТОВА ОСТРВА, група о. у Микронезији (Тихи Ок.), 1185 км², 32 000 ст.; припадају В. Брит.; кокосова палма, фосфати.

ЦИЛИТ (тур.), краће коље, штап који се баца као коље. **Цилитање**, игра с ц., који се обично баца са коња.

ЦИН (лат.-ар.), по веровању мусл. народа ц. врста ђавола и злих духова (умоболни су опседнути ц.); има и добрих ц.; створени од огња, имају натчовечанску моћ и могу се направити невидљивим; оријаш, гигант.

ЦИН (енгл.: gin), врста алкохолног пића добијена поглавито из зрна јечма и ражи, нарочито у Енгл. и Шкотској.

ЦИНГИС-ХАН (1154.-1227.), татарски завојевач; уједињено монголска племена у си. Сибиру; освојио Монголију, Кину и Персију и све опљачкао при пролазу; осн. 1. монголско царство (1206.) (на сл. портрет Ц.-х. по старинској минијатури).

ЦИНОВСКИ ЛОНЦИ, овална удубљења по дну речног корита или пелина, постала сворсијом услед вртложастог кретања воде.

ЦИНРИКША, рикша, омилано превозно средство у и. Аз.; лака кола с 2 точка и 1-2 седишта; вуче их човек.

ЦИНС Цемс (Jaens, * 1877.), енгл. астроном, физичар и математичар, познат по многобројним радовима из небеске механике, о космогонији, унутар-

ној структури звезда, распореду енергије у спектру апсолутно дрног тела.

ЦИУ-ЦИЦУ, јап. начин личне одбране, служи да се противник онемогућава; састоји се из различитих грифова и тривока, сваки захтева вел. вештину, те снага излшина; јавна борба траје 2X5' и 1X10' на простирци 3X5 м, борци подељени на категорије; правила веома строга; ц.-и. пренето у Евр.; свет. првенство није одржано.

ЏОЈС Демс (Joyce, * 1882.), енгл. романсијер; пореклом Праг; дела: **Улис**, у којем се до најситнијих појединости, с крајњом слободом, описују Улисови доживљаји 1 јединог дана, сматра се као најзначајнији савр. роман; **Портрет уметника као младина**, **Ана Ливија Паурабел**; писао приповетке и песме.

ЏОКА 1) или **Јурдија**, у ср. Босни прста м. преника од сукна а без рукава. 2) у сев. Арб. у Задрима део ж. ношње, слична → зубуну; дуга, без рукава.

ЏОКЕЈ (енгл.) професионални јахач на тркама; има ц. лаких (до 30 кг) и тешких, затим за равне и за препоне трке.

ЏОКЕР (енгл.), у фрц. картама за игру 53. карга карта која код неких игара замењује сваку карту. **ЏОКЈАКАРТА**, град (110 000 ст.) на о. Јави; трг за дуван и шећ. трску.

ЏОН → Јован.

ЏОН БУЛ (John Bull), популаран и шаљив надјак за Енглеза.

ЏОНОВА БОЛЕСТ, паратуберкулоза, обољење говеда и оваца, проузроковано бацилом сличним тбк.; знаци: мршавост, губитак апетита и пролив; у дебелом цреву слузкожа огечена и набарана; лечење безуспешно.

ЏОНС 1) **Ернест Чарлс** (1819.-1869.), вођ енгл. чартистичког покрета; → чартизам. 2) **Паул** (Jones, 1747.-1794.), заповедник амер. морнарице у рату за независност САД, пореклом из Шкотске.

ЏОНСОН (Johnson) 1) **Андриј** (1808.-1875.), амер. државник и председник САД (1865.), после Линколновог убиства. 2) **Бенџамин, Бен** (1572.-1637.), енгл. драматичар, има изврних лирских песама; значајан као књиж. критичар; изврстан познавалац класике; комедије му боље од трагедија; дела: **Волпоне** (у модерној преади играна код нас). **Алхемист**, **Вартоломејски вештар**, **Разни људи**, **Разне људи**. 3) **Самуел** (1709.-1784.), енгл. критичар и лексикограф, 1 од најзначајнијих личности енгл. књиж. 18. в.; утицај његове личности и умених судова био огроман; писао песме и прозна дела: **Лондон**, **Таштине људских жеља**; најважније дело низ есеја из књиж. критике: **Животи песника**.

ЏОРџ, владари Енгл.: 1) **Ц. I**, енгл. краљ (1714.-1727.), оснивач хановеранске династије у Енгл. 2) **Ц. II**, енгл. краљ (1727.-1760.), син претходног; ратовао против Фрц. у рату за аустр. наслеђе и у 7-год. рату, ударио темељ енгл. колонијалном царству. 3) **Ц. III**, енгл. краљ (1760.-1820.), унук претходног; за његове владе избила побуна у енгл. колонијама С. Амер., где основана независна САД; одлучан противник фрц. револуције и Наполеона. 4) **Ц. IV**, регент (1810.-1820.), краљ Енгл. (1820.-1830.), неспособан и непопуларан владар. 5) **Ц. V** (1865.-1936.), син и наследник Едуарда VII, енгл. краљ од 1910.; за његове владе вођен свет. рат. 6) **Ц. VI** (1936.) млади

син Ц. V, дошао на престо после абдикације свога брата Едуарда VIII (1936.).

ЏОРџ Хенри (1859.-1897.), амер. економист, противник прив. својине земљишта; по њему сопственици привађају сву корист од повећања стаи и увећавања производње; земљишна рента расте, а наднице опадају, да се отклони сав. беда, треба држава да конфискује поступно земљ. ренту, чиме би ренџа радничко питање, подигла надницу, омогућила евидма користи култ. напретка; његове идеје о земљор. својини сличне — теорији о винку вредности Маркса; те идеје код Ц. Стјуарта Мила и Валаса.

ЏОРџИЈА (Georgia), 1 од САД (153 490 км², 2,9 мил. ст.) на простору између Атланског Ок. и Алингских Пл.; у равнијим деловима, поред обале, највише земљор. (памук, житарице, воће), а у брдовитијим и плани. на СЗ сточарство и шумарство; од инд. грана највише развијене инд. памука и дрвета; гл. место Атланта.

ЏОРџТАУН 1) гл. место (60 000 ст.) и пристаниште Енгл. Гујане (Ј. Амер.) на обали Атланског Ок. 2) град (100 000 ст.) и пристаниште на пол. Малаца и Малачком Мореузу; извози какао, дуван, бакар, дрво и др. тропске производе.

ЏОХОР, држава (19 885 км², 1/2 мил. ст.) на пол. Малаца, под енгл. заштитом; земљор. (бибер, саго, ананас и др. тропски производи); гл. место Ц. Бару.

ЏУБА, гл. река у јт. Сомалији, дуга 1650 км, извире у ј. Етиопији.

ЏУБЕ, м. и ж. хаљетак, у варошкој ношњи од чоке, везено златом или сребром; у сеоској од сукна; по кроју је исто што и → зубун; под именом п. у сев. и Ј. Срб. и сев. Арб.

ЏУМАДА'Л-АХИРА (ар.), 6. месец у мусл. год., има 29 дана.

ЏУМАДА'Л-УЛА (ар.), 5. месец у мусл. год., има 30 дана.

ЏУНГАРИЈА, област у кинеском делу Туркестана, с конт. климом и вел. колебањима тмшт.; делимично под степом, где се стан. бави сточарством, а делимично обрађена и густо насељена.

ЏУНГЛА, баровити предели на подножју плани. (погл. Хималаја) у Индији, обрасли прашумском вегетацијом; у њима живе тигрови, лавови, слоновии и др.

ЏУНКА (малајски), врста лађа у и. Аз., широка а кратка трупа; морске и. могу имати до 100 рег. т и по 3 јарбола; речне мање и с 1 јарболом.

ЏУРДИНА, м. хаљетак до појаса од сукна; кратких рукава до лаката, пешеви кратки те не покривају прса, а на плећима оплећак од којег се може направити кукуљица; карактеристичан део ношње сев. Арб.; носе га и Срби у зап. делу Ј. Србије.

Ш

Ш, ш, 30. слово кирилице; у прскл. азбуци ша; 25. слово лат. (S, s); узето из јевр. азбуке; безвучни фрикативни сугласник.

ШАБАКА (ар.), мала мрежа потегача за лов обалних риба као ципола, салапа, овчица и др.

ШАБАКУН (ар.-ит.), највећа мрежа потегача (500 м дуга, 50 м висока) за лов туна; → туњара.

ШАБАН, 8. месец у мусл. год., има 29 дана.

ШАБАЦ, град (12 500 ст.), ереско место и речно пристаниште на Сави (Дрип. Бан.); до 16. в. звао се и Заслон поред садашњег имена; привр. средиште богате Мачве; седиште прав. енл. гмн., уч. шк.; јавна читаоница са библиот. **Шабачка епархија**, обухвата крајеве ст. мачванске и ваљевске епархије; кад 1831. извршена и. организација срп. цркве, ужичко-ваљевско-зворничка епархија подељена на 3 епархије: а) ужичку са седиштем у Чачку, б) ваљевску која прозвана шабачком, пошто седиште ен. премештено у Шабачу и в) зворничку.

ШАБИСТАРИ Махмуд († 1320.), перс. мистички песник; његово дело **Ружичнак тајни** (у стиховима) сматрано као приручна књига → суфизма.

ШАБЛОН (нем.-фрц.), модел, узор стилиски калуп; сувише употребљаван начин изражавања, бајалност; негативна слика или пластичан образац (калуп) за мех. умножавање. **Шаблонски**, неоригинално, који се ради по шаблону. **Ш. стил** → стил. **Ш. уговор**, унапред преписан уговор од једне стране тако да друга има да прими или не без приговарања (н. пр. уговор о подвозу железницом по тарифи).

ШАВНИК, варошица и ереско место (300 ст.) у племену Дробњацима (Зет. Бан.); постоа 60.-их год. 19. в.

ШАГРЕН-КОЖА (фрц.), вегетабилно уштављена магараћа и коњска кожа са утиснутим шарам на лицу (цвету).

ШАДОВ Јохан Готфрид (Schadow, 1764.-1850.), нем. вајар, класичар; радио многе споменике, портрета, композиције, бакорезе, цртеже.

ШАДОУ-БОКСИНГ (енгл.) → боксање са сенком.
ШАЈКА (тур.), већи или мањи чамац, употребљаван у саобр. на нашим рекама; веће ш. имале једра, своју посаду од неколико десетина људи и 1 или више малих топова; на Морави употребљаване за превоз робе, на Дрини и за превоз војника. **Шајкашка**, део Вацке у углу између Дунава, Тисе и канала Краља Петра, са пружањем на 3 до Темерина и Надаља; име дошло по последњем сталном борау-вишту (1763.-1873.) шајкашког батаљона (речне флотиле), у којем било много Срба, а имао задатак да спречава прелаз Турака на аустр. тер. преко Саве и Дунава и др. пловних р.

ШАЈКАЧА, војничка капа са дуплим странама; наредници водници и официри имају сунпобран изнад којег је подрадник и кокарда, код официра са краљевим монограмом а код подофицира без ње.
ШАЈЛОК (Schylöck), гр. личност у Шекспировој комедији *Млетачки трговац*; прототип зеленаша који тражи да се дословце испуни написани уговор; сличан мотив налази се у нар. причи *Драм језика* и лат. збирци *Gesta Romanorum*.

ШАЈНЕР Јосип (1861.-1932.), адвокат, од 1904. старешина чешког Соколског савеза и Савеза сл. соколства; врло заслужан сок. радник, идеолог, највећи пропагатор свесл. соколства; за време свет. рата затворен; гл. дела: *Соколство и Словенство*, *Историја соколства* и др.

ШАЈНЕРОВИ СТЕПЕНИ → сензитометри.
ШАК Адолф (Schack, 1815.-1894.), нем. књиж. историчар и скупљач ум. слика; гл. дела: *Историја драмске књиж. и уметности у Шп.*, *Поезија и уметност Арапа у Шп. и Сицилији*, *Историја Нормана у Сицилији*; преводио шп. порт. и индиске песнике; писао песме, приповетке и драме; значајна његова аутобиографија: *Пола столећа*.

ШАКА (лат.: manus), део руке испод прстија има 2 површине: длан и надлактицу. Шершана се прстима; скелет има 19 костију, 5 дугих метакарпалних и 14 чланака, који образују прсте; 3 за сваки прст, 2 за палац.

ШАКАБЕНТА Арсеније → Арсеније IV.

ШАКО → Гран чако.

ШАКОНА, чакона (шп. chacoпа, ит. ciacoпа), инструментални комад у такту $\frac{3}{4}$, карактера игре, у темпу умерене брзине, сличан → пасагаљи (која споријег темпа и почиње на 3. тактовном делу, а ш. почиње на 1.); најчувеније ш. из Бахове 4. сонате за виолину соло и 2 из Хенделове свите.

ШАКУНТАЛА, најбоља драма инд. песника → *Калидаса*.

ШАЛ (перс.), мараме за покривање леђа, изаткане машински на Жакаровом разбоју, или ручно израђене од вуне, свиле и др. ткот. материјала.

ШАЛА, духовита кратка прича, ублажена сатира; често се оснива на игри речи, на двосмислености израза и на неспоразуму, који изазивају смешне ситуације. **Шаливе песме**, духовите и пуне ведра расположења; има их у нар. поезији; често се певају уз игру (поткочице, бројенице); ш. п. било и у дубровачкој (*Дервиз, Јеђулка, Марункове сузе*), и у новој књиж. (*Љубомир Ненадовић, Змај Јовановић* и др.).

ШАЛАНЖЕР (енгл.-фрц.), боксер који изазива првака на меч с одобрењем савеза.

ШАЛВАРЕ (тур.), врста панталона широких ногавица, познате и код ст. Сл.; мушке од сукна или чоке, а ж. од лакших тканина.

ШАЛДА Франтишек (Salda, * 1867.), творац савр. чешке критике, писац романа и песника; разностран таленат, жив дух и сјајан стилист, дао низ одличних портрета домаћих и страних писаца; издаје часопис *Шалдини Записи*, који сам испуњава од почетка до краја.

ШАЛИТРА 1) чилска, натријумова (Na NO₂), налази се у прир. као калича у вел. количинама у Чилу и Перу; веома лако растворљива у води (на 119° растварају се 200 г ш. у 100 г воде); хигроскопна је, па се стога не употребљава за израду барута и експлозива; највећим делом се употребљава као важно гнојиво у пољопр. или као повремена сировина за добијање азотне киселине; раније се добијала претежно испирањем каличе, а данас се добија у вел. количинама из синтетичког азотдиоксида и натријум-карбоната. 2) калијумова (KNO₃) налази се у прир. у мањим количинама у Ег. и Индији, Тибету итд.; добија се ткн. из натријумове ш. двоструком изменом, дејством засићених раствора калијум-хлорида (конверзија); употребљава се за израду барута и експлозивних и запaljивих смеша; кристалише из водених раствора без кристалне воде, али мора да се издваја само у ситним кристалима да не би повукла са собом и извесну количину раствора. 3) калијумова, Са. (NO₂) з. 4 Н₂O,

кристалише с кристалном водом, лако растворна у води и хигроскопна; базична калцијум-нитрат (Норге-ш.); израђује се нарочито у Норв. неутрализацијом разблажене синтетичке азотне киселине с кречњаком; има значаја као гнојиво у пољопр.

ШАЛМАЈ (нем. Schalmel, од лат. salamus), дрвени дувачки инструмент, сличан зурлама, претходник обоје.

ШАЛОН НА МАРНИ, варош (31 000 ст.) у Фрц. на р. Марни и важан саобр. чвор. Ш. на Сони, варош (32 000 ст.) у Фрц. на р. Сони с развијеном инд. стакла.

ШАЛОТА (фрц.) → лук козјак.

ШАЉАПИН Фјодор И. (* 1873.), рус. оперски певач, басист, 1 од најславнијих оперских певача 20. в., с првокласним глумачким способностима и осећањем за псих. продубљивање улоге; гл. улоге: Борис Годунов, Салијери, Мефисто, Иван Грозни, Дон Кихот.

ШАМАД (фрц.), знак буђењем, барјаком или трубом, дају га у рату опашени да покажу да се предају или да желе ступити у преговоре.

ШАМАНИЗАМ, примит. вера народа у и. Сибиру и на крајњем С. Аз., почива на култу прир. в. духова; свештеници ове вере зову се шамани, они изгоне духове или их примају у себе.

ШАМАП, асирско-вавилонски бог Сунца; сачињава тројство с богом месеца (Син) и богињом плодности (Иштар); у пролеће излази Сунце као Мардук или Тамуз, а лети као бог Нергал.

ШАМБОР, величанствен замак у Фрц.; подигао га Франсоа I.

ШАМИЈА (по Шаму у Сирији.), назив у срп. крајевима за разне врсте танких марама у боји, којима жене особито мусл. покривају главу; производе се највише у Скопљу.

ШАМИЛ (1797.-1871.), верски и полит. вођ кавкаских горштака; од 1824. учествовао у свим устанцима противу Рус.; принуђен, предао се 1859. кн. Барјатинском.

ШАМИСО Адалберт (Chamisso, 1781.-1838.), фрц. емигрант, нем. романтички песник; познато дело *Петар Шлемил*, новела о човеку који за новац продао ђаволу своју сенку.

ШАМО → Гоби.

ШАМОА (фрц. chamois) 1) кожа од антилопе уштављена рибљим уљем (сијамским штављењем), веома мекана и еластична, служи за израду рукавица, које могу да се перу, обуће, и као ташнерска кожа. 2) минер. боје које се употребљавају за бојење обично памучних тканина.

ШАМОТ (фрц.), керамичка роба, постојана према високој темп., с тачком топљења изнад 1600°; добија се печењем глине, која садржи мало лако топљивих састојака; употребљава се за израду цагла за облагање металуршких и др. пећи у којима влада висока темп. **Шамотно брашно**, истин. шамот; помешано с глином служи као безвизни материјал, приликом спајања шамотних цагла.

ШАМПАЊ (по Шампањи), алкохолно пиће, → пенушаво вино; справља се: бело вино с мало шећера и квасца разлије се у боче, које се добро затворене остављају да стоје дуже време; преврћањем шећера ствара се угљен-диоксид, који у боцама ствара притисак; мућкањем се слој квасца скупља испод запушача а унутарњим притиском угљен-диоксида избацује напоље; боче се затим допуне добрим ликером. **Вештачки ш.**, добија се додавањем угљен-диоксида и шећера белом вину; у Југосл. ш. производе 8 предузећа, могу да покрију сву домаћу употребу и да раде за извоз; сад им продукција сведена на минимум.

ШАМПАЊА, предео на и. ободу Париског Засена (сп. Фрц.); нижи део од слојсја креде; сувљи засањен виноградима ст чијег се грожда прави чувено пенушаво вино шампањ.

ШАМПИЊОН (фрц.) → печурка питома.

ШАМПИОН (фрц.), борац, заточник, бравилац; победник у спортским утакмицама. **Шампионат**, признато победништво у спортским утакмицама.

ШАМФОР Себастијан (Chamfort, 1741.-1794.), фрц. књижевник; најуспелије му *Мисли, Максиме* и *ангедоте*, зпитше после његове смрти; писао и за позориште.

ШАН, народ из групе Тхаја у Задњој Индији; имали моћну држ., и сад имају неколико државица од којих неке готово самосталне.

ШАНАП (нем.), назив за → стрелачки заклон.

ШАНБОР Анри (Chambord, 1820.-1883.), војвода од Бордоа, унук фрц. краља Шарла X; последњи потомак Бурбонаца; провео готово цео живот у изгнанству и умро у Аустр.

ШАНГ, 2. кинеска династија; после династије Хија владала 1766.-1122. пре Хр.

ШАНГАЈ, најмногљуднији град (с предграђима 4,5 мил. ст.) у Кини, ј. од ушћа р. Јангкејанга у И. Кинеско М.; састоји се од 2 дела: ст. кинески с кривим и прљавим улицама, и модерни; инд. памука, свиле, хартије, млинарство, љуштење ориза, бродоградња, хем. инд.; важно тржиште, нарочито за свилу, и вел. кристалиште; неколико унив. и високих шк., астр., метеор. опсерваторија, геофиз. завод и др. научне и култ. установе.

ШАИДА Драгогин (* 1881.), слов. песник и есејист, објавио збирку Поезије, у класицистичком стилу, и трагедију Лела Вида и више расправа (Јурчич-Скот, Модерна фрц. лирика).

ШАНДЕЛ (фрц.), акробација у ваздуху, при којој авион узлеће вертикално.

ШАНДОРФ Софус (1836.-1901.), дански приповедач и хуморист; писао реалистичне романе и приповетке: Без средишта и Мали људи.

ШАНЖАН-КШАНИНЕ (фрц. changeant), шарене т. глатко изаткане од различито обојених жица потке и основе.

ШАНЗИ Алфред (Chanzy, 1823.-1883.), фрц. генерал; командовао 2. фрц. армијом у фрц.-пруском рату (1870.-1871.); после рата гувернер Алжира и дипл. претставник Фрц. у Петрограду.

ШАНКР (фрц.) 1) меки, венерично заразно обољење, преноси се готово искључиво полним сношајем, проузроковано Дикреовим бацилом; јавља се на полним органима у облику болних гризлица, неправилна облика, подривених ивица праћених гнојењем; компликације: запаљење жлезда у препонама, које се могу загнојити и провалити. 2) тврди → улкус дурум.

ШАНМЕЛЕ Мари Демар (1642.-1698.), чувена фрц. трагедијанка, прославила се нарочито у Расиновим драмама.

ШАНОН, највећа р. у Ирекој, извире на СЗ, протиче кроз више јез., улива се у Атлански Ок. с проширеним ушћем; дуга 368, пловна 240 км; на њој код Лимерика ел. централа од 90 000 к. с.

ШАНПЛЕН Самуел (Champlain, 1567.-1635.), фрц. колонизатор; испитао Канаду и основао Квебек.

ШАНПОЛИОН Жан Франсоа (Champollion, 1790.-1832.), фрц. египтолог; 1. разрешио ст. ег. јероглифску азбуку.

ШАНСИ, провинција у сев. Кини; гл. место Тајуен.

ШАНСОН (фрц.), песма, композиција мањег обима за 1 или више гласова (са или без пратње). чiji се симетрични делови, писани у лакој течном стилу, зову куплет; н. датира из 9. в. III. де жест (chanson de geste) → француска књижевност.

ШАНТ (енгл.) → отока.

ШАНТАЖ (фрц.), уцена, измамљивање новаца или неке користи под претњом изношења неповољних ствари. Шантажист, уцењивач, који се служи шантажом.

ШАНТЕЛ Саша (* 1883.), сликар и музичар, ради пејзаж и фигуру, графику у разној техници, пласат, фреске, илустр. Назорову припов. Вели Јоже, срп. нар. песме; од муз. дела оперета Блејски звон и др.

ШАНТИЉ, варош (6 000 ст.) у Фрц.

ШАНТИВ Алекса (1868.-1924.), песник; рано почео писати песме по угледу на Вранка, Змаја и Војислава, с пуно опшних места и вербалистике; у др. периоду свог стварања, од 1901., дао неколико изванредно снажних и добрих патриотских песама, с новим темама, и неколико дубоко просебаних песама о младости које нестале и успоменама из детињства; његове лирске и музикалне имитације нар. лирике постале врло популарне; писао слабе приповетке и 4 реторске драме у 1 чину; од њих најбоља Под маглом, која уствари проширена његова песма Остале овде; с успехом

преводио нем. песнике; нарочито волео Х. Хајнеа, који на њ извршио и осетан утицај.

ШАНТУНГ, подручје и покр. сев. Кине, истакнуто у Жуто М.; гл. место Шинан.

ШАНФАРА, 1 од највећих ар. песника пре ислама, гласовит због своје → Јамије, која се обично зове Аранска Јамија; преведена на више јез.

ШАНХАЈКВАН, варош (преко 200 000 ст.) у Кини.

ШАП Клод (Сварре, 1763.-1803.), фрц. инж.; проналазач оптичког телеграфа с покретним ручицама, помоћу којег се могло достављати око 200 различитих знакова; 1. већа примена Шапоног телеграфа била 1794. између Париза и Лила, пренос 1 знака

трајао око 2'; најдужа релација била Париз-Тулон, на којој пренос трајао око 13'; растојање између станица било просечно 12 км; тако, нпр., релација Берлин-Кобленц имала 60 станица; Шапов телеграф радио већином дању, по леном времену; био у употреби до 1855., кад замењен ел. телеграфом; за јавни саобр. било употребљавано 556 станица с 19 релација, укупна дужина износила 4 000 км.

ШАПИРОГРАФ, јефтита направа за умножавање штампаних и писаних списа без употребе пресе; добила име по проналазачу.

ШАП-СВИЛА → флорет-свила.

ШАПКА (мађ.-фрц.), празничка капа официра боје мундира, обод тврд. боје јаке, горњи део за неколико см шири; официри, подофицири и редови Краљеве гарде носе и свакодневно ш. истог облика.

ШАПСУГИ, черкеско племе; → Черкези.

ШАПЧАНИН ПОПОВИЋ Милорад (1847.-1895.), књижевник, припадао групи наших касних романтичара; писао сладушаве, допадљиве песме, али без дубљих емоција; лепе му идиле са села; много бољи у приповести, роман Сашаљо долази међу боља дела срп. прозе; написао и неколико позоришних комада, али без вредности; познат и као пед. писац (Посланица учитељима, Очигледна настава у осн. школи, Теорија педагогије).

ШАРА, бог зеленила ст. Халдејаца; обожаван у Уми.

ШАРАГ (лат. Sargus), мор. риба до 30 см дуга, елиптична пловната тела, сребрнаста с црним мрљама на глави и репу; јаких чељуста и густих оштрих зуба; меса укусна.

ШАРАДА (фрц. charade), врта загонетке која се одгонета помоћу слогова речи.

ШАРАН (Cyprinus carpio), слатководна риба из групе кошљорика пореклом из Аз., данас распрострањен по целој Евр.; пренет у Америку; живи у умерено топлим стајаћим водама и рекама и интензивно се лови; ш. 1 од најважнијих риба за вештачко гајење у рибањацима; у нашој земљи ш. се гаји у количини од близу 2 мил. кг год.; постоји више раса у гајишницама; гајење траје 3 год., ређе 2; за то време риба нарасте до 1-2 кг; рибањаци за ш. пространни, каткад по више стотина јутара.

ШАРАНТ 1) р. у Фрц., дуга 360 км, пловна на дужини од 168 км; улива се у Атлански Ок. 2) депарман у Фрц., у горњем току истоимене реке; гл. место Ангулем. Ш. Енферјер, депарман у Фрц., у доњем току р. Шарант; гл. место Ла Рошел.

ШАРАЦ 1) коњ с вел. белим и затвореним пољима по телу. 2) коњ Краљевине Марка; добио име због шарене длаке; постоје 3 верзије о томе како је Марко до њега дошао; по 1 добио га још као момче од своје посестрине, виле подгоркиње; по 2. добио га од оца Вукашина као дечко од 12 год. и по 3. купио га од неких кириџија; Ш. је дебео, али хитар и виловит, бесан и помаман; верац пратилац Марков; нар. песма назива га »коњем витезом»; Марко увек с њим пио вино, живели заједно 160 год.; пред своју смрт Марко му отсекао главу да не би служио Турчину; у неким легендама прича се да Ш. пасе траву крај заспалог Марка, кад сабља изиђе из стене, Марко ће се пробудити и вратити се на Ш. у народ.

ШАРАРЕПА (мађ.) → мрква.

ШАРДЕН Жан Батист (Chardin, 1699.-1779.), фрц. сликар; радио жанр-слике, мртву природу и портрете уљаком бојом и пастелом; гл. дело: Бенедикте.

ШАРДОНЕ-СВИЛА (фрц. chardonnet), вештачка с. добивена денитрисањем слабо нитрисањом (колодијумовог) памука; по саставу чиста целулоза; прво пронађена вештачка с. добила име по проналазачу фрц. грофу Шардону; данас се мало израђује.

ШАРЕ → орнаменти.

ШАРЕН ЈЕЗИК, лингва географика → лимфат. дете.

ШАРЕНГРАД, варошица (1 450 ст.) и пристаниште на Дунаву, у Срему, з. од Илока (Дун. Бан.); помиње се од 13. в. под именом Athya, Athyn, Воћин, а од почетка 18. в. под садашњим именом; разваине ст. града потичу из 15. в., из доба маџванског бана Јована Моравићког; из истог времена и франјевачки ман., који обновљен 1697.

ШАРЕНИ ПЕШЧАР, глиновито-песковите стене из формације доњег тријаса.

ШАРЕТ ДЕ ЛА КОНТРА (Charette, 1763.-1796.), 1 од вођа вандејске буне; после 9. термидора положио оружје; при новом покушају побуне, ухваћен и стрељан.

ШАРЖА (Фрц.), оштро истакнуте и снажно подвучене улоге, нарочито комичне епизоде, које граниче с гротеском катикатуром.

ШАРЖЕР (Фрц.), оквир, метална направа, служи за једновремено пуњење оружја с више метака; при пуњењу ш. улази или не у магацин, нпр. код маузерових пушака; ш. прили од 3-25 метака према грађи оружја (пушка, пиштољ или аутоматска пушка); ш. мора бити подељен за ношење, не сме сметати при дејству.

ШАРИ, р. у Судану, дуга 1200 км; извире на висини Адамауи, улива се у јез. Чад; пловна ниже изворишта.

ШАРИЈАЖ (Фрц.), раскинут део земљиног слоја са полегле боре, отиснут веома далеко од првобитног места (корена) и навучен преко слојева који ни у каквој вези с њим.

ШАРКА 1) оков за вешање крила на вратима и на прозорима. 2) 1 од најпознатијих наших отровних змија; → змије отровнице.

ШАРКО (Charcot) 1) Жан Батист (1867.-1936.), фрц. поларни истраживач; водно 2 експедиције на ј. пол. на Грахамову Земљу (1903.-1905.) и на Земљу Александра I (1908.-1910.). 2) Жан Мартен (1825.-1893.), фрц. неуролог, установио многе локализације у обољењима мозга и мождине.

ШАРЛ, франачки и фрц. владари: 1) Ш. I или Шарлеман, франачки краљ и цар (742.-814.), син Пипина

Малог, оснива Каролинга, владао заједно с братом Карломаном до 771.; после братовљеве смрти завладао целом државом; потукао Аквитанце, Лангобарде, Баварце, Саксонце и Аваре; ратовао и с Арабљанима у Шп., крунисан за цара у Риму, 800.; реорганизовао судство, подигао многе шп. и унапредио екон. земље којим је владао (→ сл.). 2) Ш. II Велави, француски краљ (843.-877.), унук претходног; завладао Фрц. после верденског уговора. 3) Ш. III, Фрц. краљ (898.-923.), уступио Нормандију норманском вођи Ролону, под условом да призна његову врховну власт; збацио га с престола Иг Велики. 4) Ш. IV, Фрц. краљ (1322.-1328.), 3. син Филипа IV, последњи директан потомак Ига Капета. 5) Ш. V, Фрц. краљ (1364.-1380.), син Жана I, одузео Енгл. сва завјевана у Фрц. 6) Ш. VI, Фрц. краљ (1380.-1422.), син претходног; пошто полуоде, у земљи настале унутарње трзавице, што искористили Енгл. и заузели највећи део Фрц. 7) Ш. VII, Фрц. краљ (1422.-1461.), син претходног, који захваљујући Жани д'Арк, повратио од Енгл. све земље изгубљене за владе његовог оца. 8) Ш. VIII, Фрц. краљ (1483.-1498.), син Луја XI, присајединио Фрц. Брстану и отпочео ратове за Налујску Краљевину. 9) Ш. IX, Фрц. краљ (1560.-1574.), 2. син Анри II, за чијег малолетства управљала његова мајка Катарина Медичијева; у његово доба отпочели у Фрц. верени ратови и приређена вартоломејска ноћ. 10) Ш. X, Фрц. краљ (1824.-1830.), дошао на престо после свог брата Луја XVIII; изазвао негодовање нар. својим реакционарством и довео до јулске револуције (1830.), у којој збачен. 11) Ш. Мартел (680.-771.), франачки војсковођ; својом победом над Арабљанима код Поатјеа (732.) зауставио њихову најезду на Зап. Евр. 12) Ш. Оважни (1433.-1477.), последњи бургуиндски војвода;

водно дуге борбе с Фрц. краљем Лујем XI и у тим борбама погинуо; оставио Низоземску своје зету Максимилијану I Аустр.

ШАРЛ Александар (Charles, 1746.-1823.) Фрц. физичар, 1. употребио водоник за пуњење балона и тим решио проблем балонства; 1./12. 1783. у Паризу уздигао се на свом балону на висину око 3 000 м и степеним испуштањем гаса спустио се на земљу.

ШАРЛАТАН (Фрц.), хвалисавац, варалица.

ШАРЛАХ (перс., scarlatina), заразно опако обољење махом дече, често опасно; инкубација 3-4 дана; знаци: нагао почетак, повраћање, бол гуще, висока тмпт., дрхтавица, главобоља, после неколико часова најдаље после 48 сати појављује се карактеристична ситна, црвена оспа по целом телу; обично изостаје на лицу, длановима, табанима; оспа траје 3-6 дана, затим ишчезне; перутање између 12. и 15. дана (може изостати); обољење траје 6 недеља; компликације, најчешће у 3. недељи, на бубрезима, средњем уху, вратним жлездама, запаљење свих синуса на глави, зглобовима и многе др.; проузроковач хемолитички стрептокок, налази се у ждрелној служи болесника, лучи отвор који иштеги органе, поглавито бубреге, срце, уши, зглобове; лечење веома успешно: антишарлахним серумом, дијета, лежање, купања; предрокана: изоловати оболеле, дезинфиковати све што је са њима било у додиру, обратити пажњу на перут, постелно рубље; постоји заштита (имунизација) здравих, убризгавањем, која штити 6-12 месеци; имунитет трајан код преболелих.

ШАРЛЕМАЊ → Шарл.

ШАРЛОТА 1) Марија (1840.-1927.), кћи белг. краља Леополда, жена аустр. надвојводе Максимилијана; пратила мужа у поход на Мексико; полудела после његовог стрељања. 2) Христина Софија од Брауншвајга (1694.-1715.), жена царевина Александра Петровића, коме родила сина (1715.) Петра II.

ШАРЛОТЕНБУРГ, део Берлина на р. Шпреји.

ШАРЛОРА, варош (27 000 ст.) у Белг., у пределу богатом угљем и гвожђем, с развијеном инд. метала и стакла.

ШАРП Вилијам (Sharp, 1855.-1905.), енгл. песник и романијер, биограф вел. песника; под псеуд. **Финон Маклеод** писао мистична дела у прози и стиху, међу којима и драму **Бесмртни час**.

ШАРПАНТЈЕ Гистав (* 1860.), Фрц. композитор, директор конзерваторијума; лирска природа; за оперу **Луиза** сам написао либрето; компоновао: оркестарску свиту **Утисци из Италије**, симфонску драму **Живот песника** и др.

ШАРПИЈА (Фрц.), рашчешљано платно у конач, некад служила за превржање рана, замењена хидрофилном газом.

ШАР-ПЛАНИНА, вел. и пространа планина између Призрена, Качаника, Тегова и арб. границе (Вард. Бан.); нижи делови пошумљени, виши под сувагама; развијено сточарство с производњом качкавала; најважнији превоз код Кобилице (2 175 м), којим води пут из Тегова на Призрен; поред осталих глацијалних трагова има и око 20 мањих јез. на висини од 1 960-2 280 м; највећа висина на Турчин-План. (2 760 м); остали врхови: Борислајеп (2 662), Бистра (2 640), Језерска Чука (2 604), Црни Врх (2 587), Вабашица (2 533), Кобилица (2 526), Царево Гумно (2 502), Љуботен (2 496); смучарски терен, 2 планинске куће. Шарпланинска оца, у подгорини Шар-План, спада у краткорачне овце; вуна бела, доста груба (сортимент D/E); млечност доста слаба, али се од млека израђује одличан качкавал.

ШАРСКО-ПЛИНСКИ ПЛАНИНСКИ СИСТЕМ, простире се на Ј од Скадра, Доњег Дрима и Метохије. постао набирањем (→ Динариди); у њега се убрајају: Шар-Пл., Паштрик, Коритник, Кораб, Депац, Бистра, Јама, Стогово, Јабланица и Галијаци; за земљр. обл. нема довољно услова; најважније привр. гране сточарство и риболов (на Охридском Ј. и Црном Дриму); шума има доста; рудно благо недовољно испитано; гл. привр. центри: Призрен, Тегово, Охрид, Гостивар, Дебар, Струга и Ресан.

ШАРТЕПАРТИ (Фрц.), уговор о узимању под најам брода или 1 његовог дела.

ШАРТР, варош (25 000 ст.), у Фрц. на р. Еру; важан саобр. чвор.

ШАРТРЕ; (Chartreuse, La grande), име главног мањитира картезијанског реда близу Гренобла; осн. 1084.

ШАСЕРИО Теодор (Chasseriau, 1819.-1856.), Фрц. сликар, класицист; покушао синтезу Ентра и Делакроа; радио живим бојама сцене из источњачког живота.

ШАСЛА БЕЛА (по Chasselas, место у Фрц.), племенка б. рана стона и винска сорта лозе, најбољ и најренија међу шаслама; порекла несигурна; раширена по ситним виноградарским крајевима на све-

ту; грождје сазрева крајем јула, дуго се држи на чокоту; услед чврстине бобаца подноси дужи транспорт; при ниској резидби даје раније и слађе грождје; чокот слаба раста; лоза кратка, с кратким чланцима; лист део или троделан с плитким урезима, зуби тупи, дршки урез на слово V; грозд оредњи, ваљкаст, не одвише збијен, није рехулазв; бобаца оредње крупна, чврста, хрскава, сочна, дебела, зеленкастожута кожурица, према сунцу вилибарске боје, пријатна укуса; с б. ш. сличне: првена ш. (првена племенка) и мускатна ш. (миришљавна ш.); пошто све ш. сазревају рано, до ба њихова сазревања узета за основу одређивања времена сазревања код свих осталих сорти:

- I ране сорте сазревају 10 дана пре ш.;
- II сорте 1. епохе сазревају истовремено са ш.;
- III сорте 2. епохе сазревају 12 дана доцније;
- IV сорте 3. епохе сазревају 12 дана иза претходне;
- V сорте 4. епохе сазревају 12 дана иза претходне;

Шасла х Берландијери бр. 416, евр.-амер. хибрид, добра подлога за суку, камениту, мршаву земљу с преко 60% креча; у почетку слабог раста, доцније ојача и достигне средњу буност, те обезбеђује чокоту добру и сталну родност; оживљава се добро (око 70% припорака) и калема се добро; нарочито добра подлога за суке, кресне и мршаве земље у Ј. Србији; лист више личи на Берландијери; лоза зеленкасто-љубичаста, доста јака.

ШАСПО-ПУШКА (фрц.) пули се остраг; употребљена у фрц.-пруском рату 1871; застарело оружје.

ШАТЕЛ-АРАБ, пловна р., постаје од → Еуфрата и → Тигра; улива се у Персијско М.

ШАТОБРИЈАН Франсоа Рене (Chateaubriand, 1768-1848.), фрц. књижевник, евоцирањем ср. в., поетизовањем хришћ., лиризмом и личним исповестима (у роману **Рене** дао романтичну личност, аутобиографског карактера) моћно деловао на даљи развој књиж.; сјајан стилст, гл. дела: **Геније хришћанства**, **Мученици**, епопеја у прози, **Путопис од Париза до Јерусалима**, оставио веома занимљиве **Мемоаре**.

ШАТОУ, план. и највиши врх (1872 м) с. од Ливањског Поља (Врб. Бан.); гладијални трагови.

ШАТОР (нем.), врата прекривног стана; костур од чотка, прекривен импрегнисаном непромочивом ткалином; у ш. станују номади; у војсци служе за преноћиште, вел. за канцеларије, магацине, хангаре, болнице итд.

ШАТОРСКО ЈЕЗЕРО, гладијално језерце на план. Шатору (Врб. Бан.); лежи на висини од 1488 м, дубоко до 7 м.

ШАУДИН Фриц (1871-1906.), нем. зоолог, чувени истраживач из области паразитске протозоологије; 1905. открио проузроковача → сифилиса, затим проузроковача тропске дисентерије; основао 1902. Архив за проучавање протозоа.

ШАУЛИЋ Новица (* 1889.), књижевник, писао чланке и давао прилоге из фолклора; има вел. збирке нар. песама и приповедака, од којих неколико, с богатом грађом, објавио у посебним књ.

ШАУ-ХИНГ, варош (око 200 000 ст.) у Кини с развијеном ткач. инд. (памук, свила).

ШАФАРИК 1) Јанко (1814-1876.), историчар, гл. заслуга оснивање музеја у Београду, у којем био 1 од гл. радника; 1. почео да прибира и објављује грађу из млетачког архива за нашу ист.; објавио неколико ст. споменика, бавио се јсл. нумизматиком (→ сл.). 2) **Павле Јосиф** (1795-1861.), чешки славист, 1 време директор срп. гми. у Н. Саду, допринео развијању научног рада и интереса; утицао на групу око **Летониса**, сам обрађивао ст. сл. прошлост и нашу ист.; објавио читав низ извора за срп. ист.; повеље, летописе, биографије; први издао **Жптије С. Немање од св. Саве**

и **Ст. Првовенчаног**; објавио **Душанов Законик**; бавио се глагољицом, дао о њој најправилнији суд до В. Јагића; гл. дела: **Историја јсл. књиж.**, **Словенске старине**, учено и добро дело о најстаријој прошлости свих Сл., доцније проширивано на истој основи и с истим насловом.

ШАФИ Мухамед аш († 820.), оснивач 3. верско-правне шк. у исламу; његове приеташе раширене

у Доњем Ег. и Афр., јуж. Арабији, Хицазу, Палестини, Ираку и на Индијском Архипелагу. **Шафити**, присташе Шафи'и-а.

ШАФИРОВ Петар (1670-1739.), рус. државник; пратио Петра Вел. на путу по Евр.; због увреде нанесене Меншикову осуђен на смрт, затим помилован и прогнан у Сибир, затим у Новгород; за владе Катарине I враћен у Петроград.

ШАФОТ (фрц.) 1) под, направа од дасака с постољем за зидање и др. 2) провизорна трибина за гледаоце. 3) уздигнуто губилиште.

ШАФРАН (*Crocus sativus*, фам. Iridaceae), пролетње или јесење биљке, кртоласта подземна стабла, дугих левкастих белих, плавих, наранџастих цветова, лишћа линеална; око 65 врста; мркоцрвени жигови (*C. sativus*) садрже 1 боју и гликозид, из којег се распадањем издваја мирисаво етерско уље, 1 горку материју, нешто шећера и масти; боја кроцетин у прашку првена, кад се раствори у води или алкалјама пожути, употребљавана се за бојење јела; мирис ш. у већој количини опија и може да доведе до тровања; жене га узимају у већим количинама ради побачаја, при чему долази до тровања; у мед. се додаје тинктури опијума.

ШАФРАНЕК-КАВИЋ Лујо (* 1882.), композитор, компоновао опере: **Хасан-агиџа** и **Медведградска краљица**; балет **Фигурине**; песме за глас и клавиј и симфониске поеме **Слеме** и **Соча**.

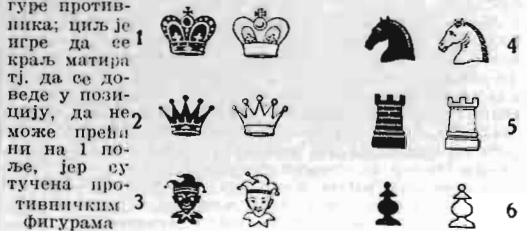
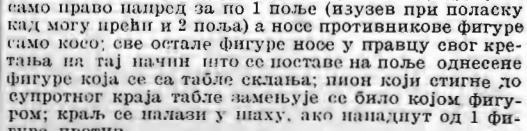
ШАФХАУЗЕН, гл. град (33 000 ст.) истоименог кантона у сев. Швајц., на Рајни; ст. град, катедрала (11. в.); у близини водопад Рајне од 27 м, искоришћен за добивање ел. енергије; инд. садова; жив промет странаца.

ШАХ 1) титула перс. владара. 2) игра пореклом из Индије, у Зап. Евр. се развијала између 10. до 12. в.; игра се на табли од 64 поља, са 16 црних и 16 белних фигура међу којима су: краљ, помера се у свим правцима само за 1 поље; краљица, помера се пропавољно у свим правцима; 2 тркача, померају се само дијагонално (1 преко црних, др. преко белних поља); 2 коња, померају се 2 поља право и 1 устрани (то је једина фигура која прескаче остале); 2 топа (куле), крећу се пропавољно, паралелно странама табле; 8 пиона, крећу се само право напред за по 1 поље (изузев при поласку кад могу прећи и 2 поља) а носе противникове фигуре само косо; све остале фигуре носе у правцу свог кретања на тај начин што се поставе на поље одесне фигуре која се са табле склања; пион који стигне до супротног краја табле замењује се било којом фигуром; краљ се налази у шаху, ако нападнут од 1 фигуре противника; циљ је игре да се 1 краљ матира тј. да се доведе у позицију, да не може прећи ни на 1 поље, јер су тучена противничким 3 фигурама

или заузета сопственим; кад се краљ нападне обавезно рећи шах; краљица мих (по епорузumu); краљ се може рократи. **III. мат** → мат.

ШАХМАТОВ Алексеј А. (1864-1920.), рус. славист; бавио се изучавањем рус. јез. и ст. књиж., прасловенског ј. и сл. акцентологије; гл. дела: **Испитивања у области рус. фонетике**, **Испитивања о најстаријим рус. летописним текстовима**, **Нацрт најстаријег периода ист. рус. језика**, **Прилози ист. срп.-хрв. акцената**, **Јурај Крижанић о срп.-хрв. акценту** и др.

ШАХМАТОВСКИ ПОСТРОЈ, поредак аероплана за летење по водовима или ескадрилама с ешелонирањем по дубини и висини.

или заузета сопственим; кад се краљ нападне обавезно рећи шах; краљица мих (по епорузumu); краљ се може рократи. **III. мат** → мат.

ШАХМАТОВ Алексеј А. (1864-1920.), рус. славист; бавио се изучавањем рус. јез. и ст. књиж., прасловенског ј. и сл. акцентологије; гл. дела: **Испитивања у области рус. фонетике**, **Испитивања о најстаријим рус. летописним текстовима**, **Нацрт најстаријег периода ист. рус. језика**, **Прилози ист. срп.-хрв. акцената**, **Јурај Крижанић о срп.-хрв. акценту** и др.

ШАХМАТОВСКИ ПОСТРОЈ, поредак аероплана за летење по водовима или ескадрилама с ешелонирањем по дубини и висини.

ШАХНАМА (перс.), херојски еп од → Фирдуси-а и највећи еп у целој свет. књижи који је испевао 1 песник (→ Махабхарата), има преко 50 000 дистиха, а обухвата све догађаје из перс. митског, легендарног и ист. доба од стварања света до пропасти Сасанида и ар. освајања Перс., с много лепих епизода, лирских уметка итд.; код нас преведена само епизода **Рустем и Сураб**.

ШАХРИСТАНИ Мухамед (1076.-1163.), ар. теолог и филозоф; гл. дело: **Књига о религијама и сектама** обрађује све тадашње верске и флз. системе.

ШАЦПЕК Јакуб (Schatzpeck, поч. 13. в.), слов. сликар минијатура.

ША-ШИ, варош (око 200 000 ст.) и речно пристаниште у Кини на р. Јангцекјангу; развијена ткст. инд. (памук).

ШВАБЕ, ст. герм. племе, чинило језичку заједницу с Алеманима; данас у Нем. Ш. стан. Виртемберга и Јз. Баварике (Швалска) који говоре швалски; у нашем нар. име Ш. пренето на све Немце.

ШВАБИНСКИ Макс (Svabinsky, * 1873.), чешки сликар и графичар; има портрете пером (**Мати**) и дрворезе: **Масарик**, **Буколика** и др.

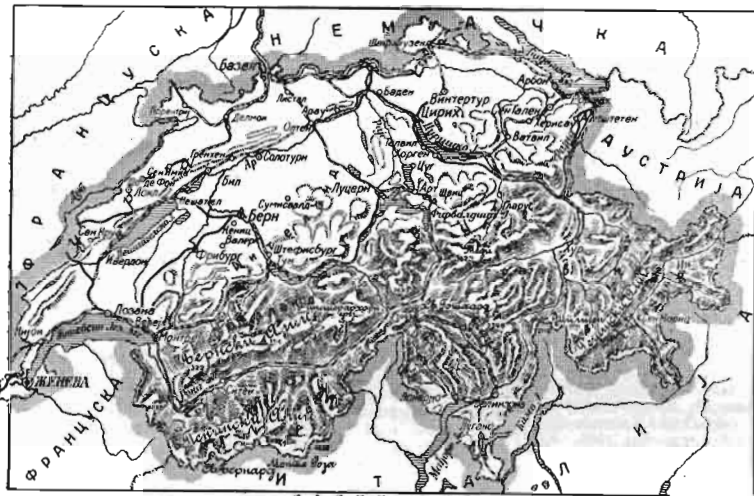
ШВАЈНФУРТ Георг (1836.-1925.), нем. истраживач; испитивао екваторску Афр.

ШВАЈНФУРТСКО ЗЕЛЕНИЛО, интензивно зелен кристалан прах, мешани бакар арсенит-ацетат са става Су (Cu_2O), 3 Су (As_2O_3); добива се мешањем врелих концентрованих раствора арсенате киселине и бакарата; раније се употребљавало као боја; отровно је.

ШВАЈСОВАЊЕ (нем.), спајање метала стапањем; → аутогено заваривање.

ШВАЈЦАРСКА, независна савезна држ. (41 295 км²)

се претседник који претставља Савез; гл. град Берн, већи градови: Цирих, Женева, Базел, Лозана, Лудерн. Ш. у ст. в. населили Келти и Рети, које затим покорили Рамљани; у доба вел. сеобе народа у њу се доселила герм. племена Алемани и Франци; после распада држе Карла Вел. (843.) ушла у састав Лотареве државе, а од 1033. припала Нем.; у то време у њој основани слободни царски градови (Базел, Цирих), а у земљи настала анархија; у 13. в. Ш. наследио Рудолф I Хабзбуршки, који проширио своје поседе куповином Фрибурга и заузимањем Берна, и наметнуо феудалне данке целој области; у жељи да се ослободе Хабзбурговаца, кантони Швиц, Ури и Унтервалден склопили савез и збацили власт Рудолфових наследника; покушај Алберта Аустр. да их опет потчини завршио се његовом смрћу (1308.); после пораза његовог наследника, Леополда Хабзбуршког (код Моргартена, 1315.) савезу су пришили и вел. градови Лудери (1332.), Цирих (1351.), Берн (1353.) и заједнички нагнали Хабзбурговце на закључење мира (у Торбергу, 1366.); приликом и. покушаја аустр. војвода да наметну своју власт Ш., Швајцарци извојевали победе код Семпах (1386.) и Нефела (1388.); у 14., 15. и 16. в. Ш. била изложена унутарњим размирицама, нападама спољних непријатеља и нередима проузрокованим реформацијом (Калвин, Цвингли); али приликом закључења вестфалског мира (1648.) ипак успела да издејствује признање независности од евр. вел. сила; крајем 18. в., под утицајем фрц. револуције, у Ш. отпочеле борбе између плећства и народа које довеле до прогласа Хелветске рпб. (12./4. 1798.); Наполеон је тој рпб. дао ново уређење (1803.), а бечки конгрес јој је проширио границе, претворио је у конфедерацију и загарантовао јој неутралност; у 1. половини 19. в. у Ш. су образоване прво конзервативна (Федералистичка) и либерална (Унитаристичка) странка, која увела грађ. једнакост; образовање радикалног покрета и његова тежња да заведе демократски режим, изазвала отпор конзервативаца који се, под утицајем језуита окупили у кат. странку и покушали да образују засебну државу од кантона у којима су имали већину, али су у грађ. рату (1847.) били потучени; после тога Ш. је н. уставом (1848.) претворена прво у демократску, па затим (1874.) у савезну рпб., у којој је народу признат пун суверенитет; поред општег права гласа, Швајцарци су добили и право референдума, тј. право да накардинам пленицимом приме или одбаде све законе које припреми и усвоји парламент; у току свет. рата Ш. успела да очува неутралност, што јој је много допринело у подизању њеног угледа у иностранству, нарочито од оног времена кад је Друштво народа изабрало Женева за своје седиште.

на Ј Ср. Евр.; континентална; вел. делом (70%) план. предела; на Ј, ЈИ и И → Алпи с врховима преко 4 500 м (Монте Роза 4 638 м), на З и СЗ → Јура (до 1 680 м); међу њима брежуљкаста висораван Мителанд (око 440 м); како на план. тако и на Мителанду многобројни трагови јаке дилувијалне глацијације; клима ср.-евр. с јачим утицајем план.; врхови и грбени на Алпима под снежаницима и ледницима (највећи Алец, дуг 24 км); они хране многе веће р. које одводњавају Ш. према С (Рајна с притокама), према Прном М. (горњи ток Ина) и Сред. М. (Рона с притокама); многа мања јез. у Алпима и већа у Мителанду (Леманско, Невшателско, Циричко, Боденско и др.); стан. (4.066 мил.) Немци (70%, у с. в. и средњем делу), Фрц. (21% у з. делу), Ит. (6.2% у ј. делу), Реторомани (1.1% у ји. делу); прот. (57%) и кат. (42%); на високом ступњу образованости и култ.; баве се поглавито инд. (45% млечни производи, чоколада, часовници, ткст. и др.), пол.опр. (26% сточарство, шумарство и земљр.) и трг. (17%); рударство слабо развијено; инд. поглавито искоришћује водене снаге; саобр. веома добро развијен; због лепоте план. предела жив промет странаца, зимски спорт (Сент Морци) и санаторијуми (Давос, Ароза и др.) што доноси доста прихода; Ш. подељена на 22 кантона у управи самосталних; Савезна скупштина врши општу законодавну, а Савезно веће општу извршну власт; из средине Сав. већа бира

странству, нарочито од оног времена кад је Друштво народа изабрало Женева за своје седиште. Швајцарска гарда, у н. в. најамнички војнички врбована у Швајц. за телесну гарду евр. владара нарочито у Фрц. до фрц. револуције; данас постоје још само у Ватикану. Ш. говече, пореклом из Ш., ср. рогова, жутомрко или отвореножото, различите вел. од 130-145 см, тежине од 450-750 кг, даје добро месо и млеко. Ш. грађански законик (од 1912.) 1 од најмодернијих; гл. особине: начелност, омогућавање суда да ствара допуњско право и груписаност прив. права (обухвата и грађ. и трг. право); многоструко науку традицију рим. права; Кемалова Тур. то њему свој законик израдила. Ш. Франак → Франак.

ШВАЈЦЕР Јохан Баптист (1833.-1875.), нем. социјалист, после смрти Фердинанда Ласала преузео вођство Општег нем. радн. савеза.

ШВАПСКА ЈУРА → Јура.

ШВАРЦ Бертхолд (око 1318.-1384.), нем. калуђер; верује се да је он пронашао барут, а зна се сигурно да је лио прве топове, које су искоришћавали Беницијанци.

ШВАРЦВАЛД, план. (до 1 493 м) на и. страни Рајне потолине (јз. Нем.); састоји се поглавито од гнајса и гранита; засечна високом површина, одшумљена; на и. подножју извире Дунав.

ШВАРЦЕНБЕРГ Карл Филип (Schwarzenberg, 1771-1820), аустр. генерал и председник ратног савета; командовао војском која у 1814. продрла у Фрц. (→ сл.).

ШВЕАР Иван (1775-1839), историк, написао 1. нар. ист. на хрв. јез.; доказивао да су Илири аутохтони на Балк., а Јж. Сл. потомци ст. Илира; присталица нар. јединства; гл. дело: *Огледало Илиријума*.

ШВЕДСКА, независна краљевина (448 980 км²) на и. страни Скандинавског Пол. (С. Евр., геогр. карта → Норвешка); излази на Балтичко М., Категат и Скагерак; обала ситно разуђена, с. добрим пристаништима; унутрашњост огромна ст. површ од старијих стена; ступњевито нагнуто према ЈИ (на СЗ висока план. област Кебнекаје, 2135, на крајем Ј ниска површ на пол. Шонену); цела обл. носи трагове моћне дилувијалне глацијације (широке ледничке долине, многобројни јез. басени, моћни моренски бедеми итд.); клима конт., доста оштра, мали утицај мора; многе мање р., али на њима чести водопади и брзаци; уз то и многа јез. (већа: Венерн, Ветерн, Мелар и др.); Јета канал везује преко јез. Венерна и Ветерна балт. тјачку с обалом Категата; стан. (6,2 мил.) већином Швешани, нордског типа; мање Финци и Лапонци (на С), монголоидног типа; Швешани већином лутеранци, на високом ступњу образованости; у ј. и ср. Ш. земљр. и сточарство, у с. Ш. њумарство и сточарство, рударство мање (гвоздена, бакарна руда и угљ.); инд. јаче развијена (метална, ткст., жижине, прерада дрвета); инд. искористише водене снаге; престоница Стокхолм, већи градови: Јетерборг (Готенбург) и Малме; Ш. припадају и острва Готланд и Еланд у Балтичком Мору. Ш. су почетком ср. в. населили Готи, који се временом стожили са ст. стационцима, али дуго остали поцепкани на разна шведска и норвешка племена, која су гусарила скоро по свим евр. морима и плаћала суседне народе (→ Викинзи, Нормани, Варјаци); од 800. год. међу њих почело да продире хришћ., а са њим се јавило и стварање првих држава; 1. хришћ. краљ био Олаф Скетконунг (10. в.); међу првим швед. династијама, најзначајније: Стенкил (1060-1130), која заузела Финску (1137.), подигла цркву у Упсали и осн. прву бискупију, и Фолкунбар (1250-1366.), која култ. унапредила земљу и штитила селјаке; крајем 14. в. Шведи изабрали (1388.) за владара данску и норв. краљицу Маргариу, што довело до уније између све 3 краљевине (калмарска унија, 1397.); пошто се то касније претворило у данску хегемонију, Шведи у неколико махова покушали да збаце данску власт; у том најзад успео Густав Ваза, који прогнао (1523.) данског краља Кристијана II; у исто време по Ш. се раширио лутеранизам (од 1527.) који постао нац. вером; највећи владар из династије Ваза био Густав II Адолф (1611.-1632.), који у ратовима са Русијама и Пољацима успео да сачува Финску, а да од њих отме Ингрију, Карелију и Ливонију; најзад рат с нем. царем Фердинандом II (→ 30-год. рат), у којем он нашао смрт, донео Ш. део Помераније; после абдикације Марије Кристине (1645.) на швед. престо дошла млађа грана породице Ваза, чији чланови завршили ратове с Пољ. (мир у Оливи, 1660.), Данском и Рус., па пропринири швед. власт на целу Ливонију, Естонију, Скандију и удаљили Рус. с Балтичког М.; међутим за владе Карла XII, који увео Ш. у и. ратове с Данском, Пољ. и Рус. (→ вел. северни рат), Ш. изгубила → ништастким миром готово све своје тековине (Ливонију, Естонију, Ингрију, Карелију, Штетин и Померанију); за владе Улрике-Елеоноре полит. и вој. моћ Ш. опала још више; то искористиле Пруска и Рус., које јој наметнуле избор Фридриха Холиштајн-Готорског, оца Густава III и оснивача нове династије; борба Густава IV противу Рус. и Фрц. у којој Ш. изгубила Финску, и део Ботвичког Зал. и део Помераније, довела до његовог збацивања (1806.) и још више допринела опадању швед. утицаја у међунар. политици; мудри Карло XIII склопио мир с Фрц. и узео себи за наследица Фрц. ген. Бернадота, који после његове смрти ступио на престо под именом Карла XIV (1818.-1844.), осн. и. династију чији чланови и данас владају и спојио Ш. с Норв. у персоналну унију; после тога у Ш. образована влада од одговорних мин. (1840.) и уведено опште право гласа (1865.); међутим, Норвежани нису били задовољни унијом са Ш., јер је ова имала углавном аристократско уређење, док је у њиховој држави још пре тога било заведено демократско; борбе између њих и

Швешана трајале скоро 100 год. и најзад се завршиле за владе Оскара II (1877.-1906.) издвајањем Норв. (1905.) у посебну државу; у свет. рату Ш. била неутрална. Ш. језик, спада у северногерм. ј. чинени с данским њихову источну грану. Ш. књижевност, углавном почиње од реформације; пре тога има заједничку с књиж. осталих скандинавских нар. у Рунима и Едама; али има и развијену литературу на лат. јез. за време католицизма; из тог доба Св. Бригита (1303.-1373.), осн. ман. у Вадстена, објавила неколико рел. дела, најважније: *Ревелације*, нека врста визија и медитација; реформација дала јачи потстрек књиж. стварању, које почиње преводом Св. писма на ш. јез.; преводиоци браћа Олабус и Јауренциус Петри својим радом допринели да се реформација рашири у Ш.; доба Густава Адолфа у 17. в. претставља врхунац полит. снаге Ш.; његова кћи Кристина привукла у свој двор неке значајније евр. личности, међу њима и Волтера, и тако дала јачи потстрек науци и књиж.; највећег књиж. тога доба Георга Шернјелма зову оцем ш. к.; значајнији период рационализма развио се под утицајем фрц. и енгл. мислилаца; најславнији прозни писац тога времена Олав Далин; песници Хедвига Норденфлихт и грофови: Кројц и Гиленберг, оснивачи друштва: *Неимари мисли*; научници Карл Лине и Емануел Сведенборг; крајем 18. в. завршује се започети развој сјајном владавином Густава III и Густава IV, у чијем се времену истиче низ писаца, почев од генијалног К. Белмана па до првих претеча романтизма: Бенгт Лиднера и Томаса Торилда; 19. в. доба књиж. узбурканисти; још на почетку стварају се многа удружења у којима се испољавају разне књиж. струје; 1803. Лорендо Хамарколд осн. у Упсали Друштво пријатеља уметности, под утицајем нем. романтичара; 1808. Даниел Атербом и Вилхелм Палблад оснивају друштво *Аураора*, покрећу чеп. Полифрем и Фосфорос, гл. органе књиж. шк. фосфориста; 1811. оснива се у Стокхолму Готско друштво са чеп. Идуна, чији уредник познати историчар Ерик Јејер; у исто време развијају се књиж. борбе између присталица класика и фосфориста, претставника мистично-спекулативних идеја; романтична епоха (1809.-1830.) у ш. к. одликује се поезијом; њу претстављају: Е. Тегнер, Е. Стагнелијус и Е. Шеберг; док прозни писац А. Алмквиста, генијални приповедач и ванредни стилст, животом и идејама најбоље карактерише то узбурконо доба; у исто време истичу се: Ј. Рунеберг и Фредерика Бремер, који стижу вел. популарност и ван граница Ш.; К. Сноилски и В. Рилдер између 1860.-1880. заступају старију шк. која 80.-тих год. долази у сукоб с новом реалистичном књиж. генерацијом коју предводи највећа књиж. личност 19. в. А. Стриндберг; она означава доба натурализма у ш. к. које оличено у првим делима Стриндберговим и његових следбеника: Ане Јефлер, Густава Јејерстама, Викторије Бенедиктсон и Оле Хансона, који касније напушта натуралистички правац и прилази групи ново-романтичара, који се појављују пред крај 19. в.: вођ те групе Вернер Хајденстам, њему се придржавају О. Јевертин, Селма Лагерлеф, Елен Кеј, Густав Фрединг и Пер Халострем; почетком 20. в. мењају се поново књиж. расположења: долазе импресионисти с Јалмар Седербергом на челу, поред кога се истичу Бо Бергман, В. Екелунд, и А. Естерлинг; за време свет. рата избија нова генерација с више полета и животне воље; ту генерацију претстављају Ј. Нурстрем, С. Сиверт, Јалмар Бергман и Г. Оснан Нилсон, а поред њих и списатељке Марика Шернстедт и Елин Вегнер; у поратној генерацији лирика поново преузима 1. место, њу претстављају: Пер Јагерквист и Ерик Вломберг. Ш. музика, део скандинавске муз. групе; нар. муз. рано била веома обилна, а ум. се јаче развила у 16. в. кад Густав Ваза позвао на двор хол. и ит. композиторе; за владавине Карла XII превлађивао у муз. фрц. утицај; породици Дибен (Dibben, око 1690.), из које најчувенији Густав и Андерс, приписује се стварање ш. м., мада она још увек под страним утицајем: у 18. в. потпала под нем. и ит. утицај (Хендел, Скарлати и др.), али композитори Роман, Агрел, Целбел нашли прави пут у нац. духу и применили нар. јез. у својим делима; у почетку овог в. опера стоји под фрц. утицајем, али К. Шеберг, драмски композитор, припремио пут оснивању драмске нац. опере; песме из 2. половине 18. в. у нац. духу; у том правцу значајни Олаф Алстром, који у почетку 19. в. издао своју збирку с песмама Хедне-ра, Штејборга, Палма; док се код Динна Нордблома, Круседа и др. ипак осећа нем. утицај; после њих на изради нар. песме радно низ др. музичара; композитори романтично-нац. надахнућа: Гајер, Линд-

блад, Јозефсон, Венерберг, Норман, Рубенсон, Бервалд, Шедерман били под утицајем Грига и Шумана а доцније Листа и Вагнера и радили већином на песни; у 2. половини 19. в. истакли се: Шедерман оркестарским баладама и инструменталном муз. за драме, Андреј Гелен, оснивач нове муз. шк., Емил Сегрен, композитор клавирских, лирских и камерних дела у Григоровом стилу, Вилхелм Петерсон Бергер који подигао ш. м. на виши ум. степен, па Хуго Алфен, Курт Атерберг и Тура Ронгштрем.

ШВЕДСКА ГИМНАСТИКА, систем вежбања, дели се на обичну, школску и уметничку.

ШВЕДСКА ДЕТЕЛИНА (*Trifolium hybridum*), вишегод. биљка, не распростире своје стабло као бела д., но расте нешто више у висину, цвет нежно ружичаст, веома издржљива на хладноћи, успева и на влажним земљиштима, једино не подноси суве пескуше; сама за себе ретко се сеје, чешће у мешавини за сенокосе и за папњаке.

ШВЕДСКА ШТАФЕТА, трка екипа од по 4 тркача; трчи се 400+300+200+100 м.

ШВЕЂАНИ, герм. народ у и. делу Скандинавског Пол., у приморју Финске и на естонским острвима, око 7,5 мил., од којих преко 1 мил. у САД и Канади; већина нордијског типа, чии најчистији претставници; вере прот., живе од земљр. лова и риболова.

ШВЕЛОВАЊЕ (нем.), сува дестилација на тмпт. од 430-600°; мрки угљ и парафински шкриљац дају ш. катран из којег се добијају продукти слични продуктима од нафте (бензин, петролеум, парафин итд.); као остатак ш. мрлог угља добива се полукокс, чврсто гориво с доста испарљивих материја.

ШВЕРИН, варош (48 000 ст.) у Нем. на обали истогимног јез. с веома развијеном инд. (метала, дрвета, ткст.); има музеје, библиот., архив.

ШВИЦ (Schwiz), 1 од швајц. кантона (908 км², 62 337 ст.) који с кантонима Ури и Унтервалден образовао прву слободну швајц. државу; гл. место Ш. (8260 ст.).

ШВИЧКО ЈЕЗЕРО, периодско ј. (0,65 км²) у долини Гацке, з. од Оточца (Сав. Ван.).

ШВРАКИЋ Тодор (1892.-1930.), сликар; радио портрете, композицију и босански и јужнослб. пејзаж, највише аквареле.

ШЕБОЈ (*Scheiranthus cheiri*, фам. Cruciferae), дугочвечна зељаста биљка, жута или мрка цвета, пријатна мириса; листа ланцетаста, због длака беличасте боје; живи у проређеним шибљацима и на стенама ј. Евр., з. Аз.; гаји се као украсна.

ШЕВАЛ (ар.), 10. месец у мусл. год., има 29 дана.

ШЕВАЛИЈЕ (фрц. chevalier), витез.

ШЕВАР, шеварика (*Scirpus*, фам. Cyperaceae), биљка која живи на влажним местима, поред р. у барама; ваљкаста или трошокаста стабла, видљива или редуцирана листа; постоји око 300 врста; неке се употребљавају за плетење разних предмета; из срњи се прави хартија.

ШЕВЕ (*Alaudidae*), породица птица певачица, прилагођених животоу на земљи; одлично трче и гнездо увек праве на земљи.

ШЕВЕНИНГЕН, морско купалиште (35 000 ст.) у Хол. недалеко од Хага.

ШЕВИОТ (фрц. cheviot), глатке вунене тканине изаткане кеширним везивањем, за израду одела.

ШЕВИЋ Милан д-р (1866.-1934.), проф. и педагог; у педагошким идејама кретао се у кругу критички посматраних Хербарових пед. назора, служећи се и др. писцима поглавито нем. пед.; гл. дела: *Д. Обрадовић* (дисертација), *Образовање и просвећивање*, *Стара и нова педагогија*, *Просветна политика и политичка просвета*, *Средње школе у Србији*, *Деца срп. књижевности*, *Јединствена школа*; уређивао збирку Пед. класици, Педагогијска књижница.

ШЕВРО (фрц. chevreau), јарења кожа комбиновано уштављена млинер. и уљаним штављима, веома мекана и еластична, служи за израду лица обуће и разне кожне конфекције.

ШЕВЧЕНКО Тарас Г. (1814.-1861.), малоруски песник, сликар, политичар; у почетку нац. романтичар, у сукобима с реалним животом постао борац кога одушевљава поезија селачког устанка; песник нар. невоља; песма *Кобзар*, у нар. селачком духу; говори о неправдама друштва, и држ. уређења.

ШЕВЧИК Отокар (1852.-1934.), чел. виолинист, диригент, проф. у Харкову, Кијеву и Прагу; написао: *Школу за виолинску технику*, *Студију за двоструке грифове*, *Концертне студије за виолину и клавир*.

ШЕГРТ (тур.), ученик на занату или у трг. по нашем Зак. о радњама (§ 252.-295.), свако лице које у радњи успослело у циљу да практичним учењем стече успослење; за ученике се могу примити лица

по навршетку 14 год. живота, која свршила осн. шк. или иначе стекла писменост; и лекарске прегледом докажу телесну способност; ученике могу држати само они власници радња који испуњавају све законске услове за обављање радње и обезбеђују учење ученика; о учењу (времену трајања, условима учења итд.) склопа се писмен уговор у 3 примерка; време учења не сме бити краће од 2 ни дуже од 4 год.; кад се наврши време учења, ученика мора имала радње одмах подврћи законски прописаном помоћничком (калфењском) испиту.

ШЕДРВАН (перс.), водоскок, особито монументалан код дамија или на трговима.

ШЕЗДЕСЕТЦЕСТ, шнапс (нем.), игра од 28 карата за 2 играча, од којих сваки у почетку добива по 6 карата, а доцније узима 1 по 1 с талона; доња карта одређује адут; игра се до 66 поена, где ас вреди 11, десетка 10, краљ 4, дама 3 и пуб 2 поена; јављени дама и краљ у адуту броје 40 иначе 20.

ШЕЗЛОНГ (фрц.), врста почиваљке с наслоном за главу на 1 крају.

ШЕИК (ар.; старац), племенски поглавар код ст. Арабљана. **Шеиш-ел-ислам**, вел. муфтија. **Шеиш-ел-хам**, чувар Мухамедова гроба.

ШЕЈХ ГАЛИБ, Галиб Деде (1757.-1790.), последњи тур. вел. песник класично-романтичког периода.

ШЕЈХИ Челеби († 1430.), веома цењен тур. песник 15. в.

ШЕКЛТОН Ернест Хенри (Chackleton, 1874.-1922.), енгл. поларни испитивач; нарочито испитивао области око Ј. пола.

ШЕКСПИР Вилијам (Shakespeare, 1564.-1616.), најславнији енгл. драматичар и 1 од највећих драмских песника свет. књиж.; генијалне природе, лако се снашао у Лондону и брзо се истакао као глумац и драмски песник; дружиња у којој дошао до славе био покровитељ прво лорд Чемберлен, а потом и енгл. краљ; ненадмашац као композитор драма, творац карактера и песник; Фабуле за своје комаде, често и грађу, узимао из енгл. и свет. ист. и књиж.; блде сенке из прошлости добивале нов живот, а многи карактери родили се 1. пут у његовој машти; песничке мисли и мудрост живота пљивали се сасвим природно кроз уста његових личности; као и у животу, тако и у комадима Ш. смех иде често с озбиљношћу и трагичношћу; по свом хумору (Фалстаф у Хенрију IV), и по способности да осети и изрази трагичан бол (у Лиру и у Магбету), Ш. нема такмаца; многи Ш. савременици били свесни његове величине; прво штампано дело, спев *Венера и Адонис* и *Лукреција посвећени грофу Саутамтону*; неколико драма измашпано у засебне св., за његове живота, неке с његовим именом, неке без имена; писао и штампало *Сонете*, међу комадима из енгл. ист. најбоље: *Ричард III*, *Ричард II*, *Хенри IV* и *Хенри V*; међу романтичним комадима: *Сан летње ноћи*, *Млетачки трговац*, *Много више ни око шта*, *Како вам драго*, *Богојављенска ноћ*, *Мера на Мери*, *Зимска бајка*, *Чезар*; међу трагедијама: *Ромео и Јулија*, *Јулије Цезар*, *Хамлет*, *Отело*, *Краљ Лир*, *Магбет*, *Антоније и Клеопатра*, *Корнолан*.

ШЕКУЛАР, предео око Шекуларске Ријеке, притоке Лима; некад самостално мало племе; услед опасности од Арб., сјединили се с Васојевићима.

ШЕЛАК (хол.-енгл.), биљна смола добијена прерадом сирове смоле, која се издваја на гранама дрвета из сз. Браз. *Schleichera trijuga* (фам. Sapindaceae) од убода биљне ваши (*Coccus lassa*); израђује се у облику танких провидних, отвореномрких до жутих листића; употребљава се за израду разних лакова за полирање намештаја, китова и црвеног печатног воска.

ШЕЛДА → Еско.

ШЕЛЕ Карл Вилхелм (1742.-1786.), шведски хемичар; 1 од највећих експериментатора у хем.; открио внишску, оксалну, лимунску киселину, арсен-водоник, глицерин и још нека хем. једињења; одредио састав ваздуха, открио кисеоник и описао више метода за његово добијање.

ШЕЛЕЈЕН, пилска култура, најстарија позната пренст. људска култ., названа по м. Шел (Chelles) у Фрц.

ШЕЛЕР Макс (Scheler, 1884.-1928.), нем. филозоф; дела: *Формализам у етици и материјална етика вредности*, *Спис о социологији и науци гледања на свет*, *Покушаји социологије знања*, *Суштина и форме симпатије*.

ШЕЛИ (Shelley) 1) Мери Вулстонкрафт (девојачко презиме Годвин, 1797.-1851.), енгл. романсијерка, жена песника Ш.; гл. дело: роман **Франкенштајн**. 2) **Перси Биш** (1792.-1822.), енгл. песник из доба романтизма; као студент удаљен са Оксфордског унив. због публиковања 1 атеистичке брошуре; до краја живота револуционар, борац против тираније и неправде; у лирци дошао до најсилнијег изражаја, дао добру драму, пуну ужаса и лепоте. спада у најбоље енгл. драмске писце после Шекспира; гл. дела: **Шева**, **Облак**, **Химна интелектуалној лепоти**, **Ода западном ветру** (лирске песме), **Аластор**, **Побуна**, **Ислам**, **Ђулијан и Мадало**, **Адонис** (епови), **Ченча** (драма), **Ослобођени Прометеј** (драмски спев) и **Одабрана поезија** (прозни еп) (→ сл.).

ШЕЛЛИНГ Фридрих Вилхелм (Schelling, 1775.-1854.), нем. филозоф романтике; пронао више фаза од филозофије природе до пуне мистике; најинтересантније и ист. најутицајније његово флз. становиште: флз. идентитета, према којој се дух и природа, субјект и објект поклапају: природа је видљиви дух, а дух је невидљива природа; универзум је само појава апсолутнога, он је орг. јединство 1 ум. дела; природа и ист. су само облици у којима нам се откљона божанство (Ш.-ова мистична флз. религије); гл. дела:

Мисли о филозофији природе, О души света, Систем трансценденталног идеализма и др.

ШЕЛИТ, минерал; калцијумов волфрам; → волфрам.

ШЕЛИФ, р. у Алжиру (Афр.), дуга 700 км, није пловна.

ШЕЛФ (нем.), континентална површ., дубине по ободу мора и океана до 200 м.

ШЕМА (грч.), нацрт, скица. **Шематски**, цртан у виду скице.

СHEMIN DE FER, хазардна игра с више шпилова од 32 карте, сталним банкарм и произвољним бројем играча; игра се као бакара.

ШЕМНИЦА, л. притока Рне (Вард. Бан.); извире с Перистера, улива се близу Битоља.

ШЕМСУДИН САМИ БЕЈ ФРАШЕРИ (1850.-1904.), тур. књижевник, лексикограф и енциклопедичар.

ШЕН, Шин, опште име свих кинеских малих богова и духова.

ШЕНБЕРГ Арнолд (* 1865.), нем. композитор, проф. муз. акад. у Бечу, Високе муз. инк. у Берлину; у првим делима под Вагнеровим утицајем; компоновао: 3 гудачка квартета, клавирске комаде, свиту за клавир, 5 пијеса, камерну симфонију за 15 соло инструмената, симфониску поему **Пелеас и Мелизајда**, 1 мелодраму, песме за мешовити хор, оперу **Од данас до сутра**, свега око 35 дела; написао: **Науку о хармонији**.

ШЕНБОРН Адалберт (* 1904.), инж. агрохемичар; гл. дело: **Ток нитрификације и кретање нитрата у земљишту и др.**; сарадник **Свезнања**.

ШЕНБРУН, раскошан царски дворца код Беча, са-

зидан 1690.-1700.; огромна грађевина, али доста мопотона; арх. → Фишер од Ерлаха.

ШЕНИЈЕ (Chénier) 1) Андре (1762.-1794.), 1 од највећих фрц. песника, последњи класик и 1. романтичар; мада присталица револуције, протествовао против терора, због чега гижотиниран; писао античке елгије, идиле и флз. поеме; у његове најбоље песме убрајају се **Млада робња**, **Слепа**, **Млада болесница** итд. 2) **Мари-Жозеф** (1764.-1811.), брат претходног, фрц. драмски писац; писао сатире и трагедије.

ШЕНОА Август (1838.-1881.), књижевник, драматург; у ист. хрв позоришта оставио видна трага стварним критикама и преводима; дуго год. водио гл. реч у књиж. листу **Вијенцу**, коме био и уредник; Ш. најбољи у роману, имао вел. приповедачки талент, 1 од највећих међу Хрв.; знао добро да компоњује грађу и да фабулу занимљиво води; творац хрв. ист. романа, који поред занимљивости има солидну ист. соц. подлогу; жаво деловао на читалачку публику; ови романи очували своју вредност све до сада, популарни и код срп. публике; добре су му и приповетке, с ист. и соц. мотивима, али с конвенционалним типовима; његове песме недовољно музикалне; у песничким приповеткама ишао за Шилера; сем тога написао много фељтона, скица и приказа; дао неколико превода који нису увек рађени с високим књиж. амбицијама; гл. романи: **Чувај се севске руке**, **Селачка буна**, **Златарово злато**, **Диогенес**; приповетке: **Просјак Лука**, **Каранфил с песникомова гроба**, **Бранка**, **Туропољски топ** и више др. 2) **Бранко д-р** (* 1879.), сликар и графичар, директор ум. академије у Загребу; ради махом пејзаж; излагао у земљи и на страни. 3) **Милац д-р** (* 1869.), књижевник и проф. географ; написао неколико радова из своје струке, који нису имали већег одзива; писао уз то путописе и етнографско-књиж. приповетке; дао неколико драма, од којих му најведрија **Како вам драго**, узета из дубровачког књиж. живота 16. в.; има приповедака с ум. амбицијама, али без веће вредности, најбоље **Кварнерске приповести**.

ШЕНСИ, пров. у сев. Кини, гл. место Сијац (Синган).

ШЕНТ ВИД НАД ЉУБЉАНО, село код Љубљане; живица звона, фабр. завеса, бискупска хуманистичка гми.; у околини развијено столарство.

ШЕНТ ЈАНЖ НА ДОЛЕЉСКОМ, рудник ливњита код истоименог села близу Кршког (Драв. Бан.); отворен 1839., а модерно преуређен по ослобођењу; год. капацитет око 50 000 т.

ШЕНТ ПЕТАР НА КРАСУ (San Pietro del Carso), место у делу Нотрањског под Ит., ј. од Постојане; жел. раскрсница на прузи Ријека-Трет и Ријека-Љубљана (3600 ст., од којих 3000 Словенаца).

ШЕНХЕР Карл (* 1867.), аустр. песник, приповедач и драматичар; снажан сликар примит. карактера и страсти; одличан драмски техничар; драме: **Јуда из Тирола**, **Земља**, **Вера и завичај**, **Ђаполица**, **Дечја трагедија**, **Vivat academia**, **Опо**.

ШЕПИНГ МАШИНА (енгл.-лат.), радна машина за дељење метала (→ хобел машина).

ШЕПУРИНА → петељковина.

ШЕР Рајххолд (1863.-1928.), нем. адмирал, командант нем. флоте у бици код Јиланда.

ШЕРАДАМ Андре (Chéradam, * 1871.), фрц. публицист, пријатељ нашег нар.; важније расправе: **Евр-и аустр. питање на прагу 19. в.**, **Немачка**, **Француска и питање Аустрије**, **Македонија**, **Багдадска железница**, 12 година пронаганде у корист балканских народа.

ШЕРБАН ПОПОВИЋ Недељко (18. в.), сликар, зограф из Баната.

ШЕРБЕТ (ар.), врућ напиток с печеним шећером, код Тур. с воћним соком.

ШЕРБУР, варош (40 000 ст.), ратно и трг. пристаниште на Ламанину; развијена бродоградња.

ШЕРВЕН Артур (Chervin, 1854.-1921.), фрц. антрополог и публицист, пријатељ нашег нар.; по нас важније расправе: **Демографски елементи у саставу Отоманског царства**, **Сутрашња Аустрија и Мађарска**, **Арбавија**, **Југославија у етничком погледу**.

ШЕРЕР Вилхелм (1841.-1886.), германист, филолог и поетичар; слободар, сјајан стилист; примењује методе позит. науке; гл. дела: **Историја нем. језика**, **Ист. нем. књижевности**.

ШЕРИ БРЕНДИ (енгл. sherry brandy), вештачко слатко алкохолно пиће, врста ликера од вишања (→ коблер).

ШЕРИДАН Ричард Бривалл (Sheridan, 1751.-1816.), енгл. комедиограф; гл. дела: *Супарници*, *Школа скадала*, *Критичар*.

ШЕРИЈАТ, верски мусл. прописи, садржани у усменим предањима из Мухамедове науке, унесени у коран, у тумачењима и решењима његових другова и исламских правника; гл. избор мусл. права; стога судови код мусл. били поглавито верски; у Тур. царевини нпр. редовни држ. судови створени тек у 1. половини 19. в., па и отад духовни судови остали надлежни за питања брачна, породична, наследна и вакуфска. **Шеријатско право**, верско прив. право мусл.; по уговору о заштити мањина наша држ. обавезала се да на мусл. у њиховим личним, породичним и наследним односима примењује ш. п. које се предаје као засебна катедра на унив. у Београду; у Сарајеву постоји Шеријатско-судачка школа, где се образују шеријатске судије. **Ш. судови**, уређени у Југосл. зак. од 21./3. 1929., надлежни у породич. и наслед. предметима мусл. као и у питањима вакуфа; првост. ш. с. посебна одељења средњих судова (средњи ш. с.); сваки срез с више од 5000 мусл. мора имати средњи ш. с.; мнж. одређује надлежни суд за срезове за мање од 5000 мусл.; у средњом ш. с. суди судија појединачно који може имати суд. помоћнике (секретаре или приправнике), суди се јавно; постоје 2 врховна ш. с., у Сарајеву и Скопљу, који решавају као апелаци. суд по жалбама против одлука средњег ш. с.; врховни ш. с. одлучује у већу од 3 судије са записничаром; суђење није јавно; на одлуку средњег ш. с. може се жалити врх. ш. с. у року од 2 недеље; пресуде ш. с. извршује надлежни редовни грађ. суд или извршна власт; услови за ш. судију: наш држављанин, мусл., свршен правни фак. или ш. судиска школа, положен ш. с. испит; врх. ш. судија може бити ко је био 5-8 год. најмање у средњом ш. с.

ШЕРИНГ Арнолд (* 1877.), нем. музиколог, проф. у Халу и Берлину; гл. дела: *Постанак ораторијума*, *Ист. ит. ораторијума*, *Нем. муз. историја*, *Ист. музике у примерима и сликама*, *О Ваху*.

ШЕРИНГТОН Чарлс Скот (Sherington, * 1861.), енгл. физиолог, проф. унив. у Оксфорду, познат по многобројним радовима о функцији живчаног система; Нобелова награда за мел. 1932.

ШЕРИФ (ар.) 1) племић. отмен човек; потомак халифа Алије и његове жене Фатиме, Мухамедове кћери. 2) у англисаконским земљама: држ. чиновник, претставник централне власти у самоуправним обл.; присуствује извршењу смртних пресуда.

ШЕРИФ Роберт (Sheriff, * 1896.), енгл. писац, дао најбољу драму рата: *На крају пута*.

ШЕРЛОК Холмс, чувени детектив; измишљена личност у детективским романима Конана Дојла.

ШЕРНЈЕЛМ Георг (Stierndiöim, 1598.-1672.), швед. песник и научник из доба ренесансе; отац швед. поезије, као научник одликовао се у филологији; песничка дела: *Заробљени Кунид* и *Херкулес*.

ШЕРНШТЕДТ Марика (* 1875.), швед. списатељка; у низу приповедака и романа анализира душевни живот и еротичне сукобе жене; гл. романи: *Г-па Ливия* и *Улабела*.

ШЕРТИНГ (енгл. shirting), јаке и чврсте памучне тканине изаткане платненим везивањем од дебљих жита; служе за израду доњег рубља.

ШЕРЦЕР Иван (1866.-1914.), хрв. књиж. историчар, писао расправе о Рељковићу, Канижлићу, Вразу, Палмотићу, Доситеју, Гундулићу и бугаршцима; филолошку расправу: *Атрибути у јунач. нар. песмама Вукова зборника* и *Ист. наутичке школе у Дубровнику*.

ШЕРШЕ ЛА ФАМ (фрц. cherchez la femme; тражите жену), фрц. пословица у употреби кад се претпоставља да је жена узрок нечега.

ШЕСНАЕСТИНА, у муз. шеснаести део целе ноте. **ШЕСТАР**, састављен од 2 крака, везана зглобом, који се могу размикати; употребљавала се за цртање кругова или кружних лукова и за преношење дужине са једног плана на др., с размерника на план или обрнуто. **Пропорционални (редукциони) ш.** има зглоб, који се може померати по крацима, тако да је размак једног пара кракова к пута већи од другог за сваки нови положај зглоба; овим се ш. могу смањивати и повећавати слике и планови преношењем дужине на терену, по истом принципу као на плану; грађевн од дрвета правоугаоног пресека у облику летве, која имала оковане крајеве са по једним шилком; дуг 2 м.

ШЕСТЕРАЦ, стих од 6 слогова. **ШЕСТИ ЈАНУАР 1929. ГОДИНЕ**, датум увођења ауторитарног режима краља Александра; од 1927. год. односи између појединих странака у Нар.

скупштини стално се погоршавали; избори од 11./9. исте год. створили вел. огорчене опозиције према влади Веље Вукићевића, 2 дотадања противника: Стјепан Радић и Светозар Прибићевић приближили се и од својих странака Сељачке хрв. странке и Самосталне демократске створила парламентарну коалицију под именом: Сељачка демократска коалиција; поопштрени односи између владе и опозиције изазвали немиле догађаје у Нар. скупштини, кад нар. посл. радикалне странке, Пуниша Рачић, лично увређен, пуцао из револвера и у скупштинској дворани убио посл.: Павла Радића и Ђуру Басарићека, а тешко ранио Стјепана Радића и још 2 посланика; услед раснаљених страсти изгледало да нема излаза из ситуације; краљ Александар сматрао држ. удар за једини излаз и због тога (6./1. 1929.) распустио Нар. скупштину, укинуо Видовдански устав и образовао владу под претседништвом команданта Краљеве гарде, Петра Живковића, за чије владавине назив Краљевина Срба, Хрв. и Слов. указом од 3./10. замењен називом: Краљевина Југославија, с новом адм. поделом: уместо дотадањих жупанија, земља подељена на 9 бановина, 3./9. 1931. проглашен нов устав, са претставничким системом (Нар. скупштина и Сенат).

ШЕСТИНЕ, село код Загреба на пл. Медведници (Загребачка Гора); санаторијум за плућне болести и децу; излетиште на Сјеме; развалине Медведграда.

ШЕСТОВ Лав (* 1876.), рус. филозоф; написао више флз. расправа; познат нарочито психолошкој анализи личности из дела Достојевског (→ сл.).

ШЕСТОДНЕВНА **БИЦИКЛИСТИЧКА** **ТРКА**, траје 6 дана и 6 ноћи без престанка, учествују парови, од којих 1 најважније стално на терену; веома напорно такмичење, одржава се под кровом (спортска палата); нарочито позната у Фрц., Нем., Енгл. и Амер.

ШЕСТОПРЕГ, запрега у којој вуку 6 животиња, 3 пара једна за др. или у 2 реда по 3 животиње.

ШЕТЛАНДСКА **ОСТРВА**, група од 117 мањих о. сев. од Шкотске са заједничком површином од 1426 км²; припадају Вел. Брит.; гл. место Леруик; стан. (21.000) баве се риболовом и сточарством (овце, коњи).

ШЕТРАЈКА → чубар.

ШЕВЕР, шећери (гуп.) (saccharose), слатка орг. једињења растворљива у води; припадају угљеним хидратима и то хексозама (угљеним хидратима са 6 атома угљеника у молекулу) и бихексозама (с 12 атома угљеника у молекулу); у прир. распрострањени; налазе се: у воћу, рени, поврћу, стабљини кукуруза, млеку, меду итд.; од хексоза (моносахарида) познатији: **грожњани ш.**, налази се у грожђу, воћу и мокраци дијабетичара, а може се добити и хидролизом скроба; **инвертни ш.**, смеша грожњаног ш. (глицкозе) и фруктозе; добива се хидролизом обичног репног и тршчаног ш.; мед је прир. инвертни ш.; од бихексоза: **рени** и **тршчани ш.**, **млечни ш.** итд.; као животна намирница добива се прерадом шећерне репе у умереним и шећерне трске у тропским крајевима; по хем. саставу → угљени хидрат, дисахарид — C₁₂H₂₂O₁₁; шећерна репа без лишћа, пере се и сече у резанце из којих се топлим водом → дифузери извлачи ш., који се налази у раствору у ћелијима репе; у дифузери остају излужени резанци, који служе као сточна храна у сировом стању, пресовани или сушени; раствор ш. добијен из дифузера, дифузни сок, хем. сс чисти од нешећерних материја додавањем гашеног креча; вишак креча таложи се угљен-диоксидом као калцијум-карбонат (сатурација) и затим се цеди; добивен чист раствор ш., танки сок, концентрише се упаравањем и укувавањем у шећерну кашу, смешу кристала ш. и сирупа; из каше се у центрифуги издваја кристални сирови ш., а сируп пролази кроз центрифугу; сируп се поново укувава у шећерну кашу и центрифугира да се добије сирови ш. и меласа; сирови ш. раствара се и поново чисти од нешећерних материја с кошчаном или активним угљем и упарава у ш. кашу из које се добива рафинисани ш. у коцкама, главама и кристалу; сличним начином добива се ш. и из шећерне трске. Фабрике ш. услед лаког квара сировина раде само 1 део год., код нас од краја септембра до краја децембра; укупна свет. потрошња ш. износи око 10 кг год. на становника; у Југосл. просечно 6,5 кг, у Амер. 51 кг. **Шећерна индустрија**, раније

се ш. правно само од шећерне трске; за Наполео- нових ратова почело прављење ш. од репе; од тог времена води се стално борба између ш. од трске и ш. од репе; у новије време ш. од трске поти- скује ш. од репе, на ш. од трске долази око 2/3 укуп- не свет. производње ш.; била у тонама:

Година:	од репе:	од трске:	свега:
1913./14.	8 934 800	9 986 200	18 921 100
1934./35.	9 474 804	15 506 373	24 981 177

Евр. производи ш. само од репе (око 90% од укупне израде ш. ове врсте, тј. 7,5 мил.); најјачи евр. про- извођачи: Нем., Фрц., ЧСР, Пољ.; у Југосл. инд- добро развијена, 9 јсл. шећерана могу да прераде 1 350 хиљада вагона репе и израде 13 500 вагона ш.; овај максимум произведен 1924., док 1932. потрошња захтевала израду од 8 477 вагона ш.

ШЕЋЕРАЦ → грашак.

ШЕЋЕРАШ (*Lepisma saccharina*), сићушан инсект без крила из групе *Arterigota*, дугих папака, тела покривена ситним љуспицама и с 3 дуга наставка на крају тела; по оставама и библиј.

ШЕЋЕРКА → бундева.

ШЕЋЕРНА БОЛЕСТ → дијабетес мелитус.

ШЕЋЕРНА РЕПА (*Beta vulgaris, saccharifer*, фам.

пепељуга *Chenopodia- ceae*), двогод. биљка, пореклом као и сточна од дивљих р.; биљка умереног поднебља; ко- рен бео, купастог обли- ка, садржи 16-18% ше- ћера; у Југосл. највише се производи у Панон- ској Низини, долини Бел. Мораве, Посавини и око доњег тока р. Бо- сње; наша р. због много

киша у јесен садржи мање шећера (12%); присуство шећера у корену ш. р. установљено 1747., а искори- шћавање предузето 1790.; из ш. р. може се прерадом добити и спиритус.

ШЕЋЕРНА ТРСКА (*Saccharum officinarum*, фам.

Gramineae), из влажних краје- ва И. Индије, културом разви- рена готово у свим тропским и суптропским пределима; раз- множава се вегетативно сабе- њем комада стабла с пупољци- ма; веома брзо расте и даје стабло до 4 м високо, а до 5 см дебело; ерж веома слатка; садржи 17-18% шећера.

ШЕЋЕРОВ Славко др (* 1888.), политичар и екоп. стручњак, био нар. посл., гл. повереник за аграрну реформу за Банат, Бачку и Барању, члан Врх. закон. савета и фискал комите- та Друштва нар.; глав. дела: *Наше финансије*, *Из наше аграрне политике*, *Социјално-аграрни односи у Бач- кој*, *Нова привр.* и *Финансиска политика*.

ШЕФ (фрц.), власник радње, принципал, глава, управник, старешина надлежства или завода.

ШЕФЕЛ Виктор (Scheffel, 1826-1886.), нем. песник и романописац позне романтике; гл. дела: *Екхард*, *Ист. роман ср. в.*, *Трубач из Секвингена* еп, компо- нован.

ШЕФЕР 1) Албрехт (Schaeffer, * 1885.), нем. песник; збирке: *Херојско путовање*, *Атички сутон*; роман: *Хелијант*. 2) **Вилхелм** (Schäffer, * 1868.), нем. припо- ведач, националист; одликује се поетским стилем; гл. дела: *Тринаест књига немачке душе* (прича), *Три немачке биографије* (сликар Шнауфер, педагог Песталоци, реформатор Цвингли), *Анелдоте* (мање причине). 3) **Петер** (Schoeffer, 1425.-1502.), нем. штам- пар, друг Гутенберга и Фуста, с којима радио на усавршавању штампарје.

ШЕФИЛД, град (512 000 ст.) у ср. Енгл.; унив. (1905.), рудници каменог угља; јако развијена металургијска инд. (челик, ножеви, оружје, машине и др.).

ШЕФТЕЛИЈА (тур.), крупнија дугуљаста кајсија; у неким крајевима назив за брескву.

ШЕФТСБЕРИ Антони Аслен Купер (Shaftesbury, 1671.-1713.), енгл. филозоф, чувен са својих етичких и естетичких учења.

ШЕХ (ар.) 1) поглавар → дервиша. 2) у игри шаха напад на крајницу.

ШЕХЕР (тур.), град, вел. градоко насеље.

ШЕХЕРЕЗАДА, лепотица из Хиљаду и једне ноћи, која вешта и занимљивим причањем одлаже извршење смртне пресуде.

ШЕХИТИ, мусл. који признају само Коран, а одба- цују Суну.

ШЕШИР, кљобук, омиљена кана код Ж. Сл. пре Турака; под утицајима из Ср. Евр. ш. постао део нар. ношње код Слов., Хрв. и војвођанских Срба; код Слов. ш. зеленкасти с малим ободом, у Хрв. имају такође узан обод, у Војводини шшири; упо- требља ш. шири се и по селима у Срб. где у време жетве сами праве ш. од сламе с вел. ободом.

ШИ-ХОАНГ-ТИ, 1 од највећих кинеских цара (вла- дао од 221.-210. пре Хр.), звао се Ченг, био кн. по- крајине Цин, кад (221.) уједињено цело царство и укинуо феудалну монархију, увео централизам и прозвао се Ши Хоанг-ти (тј. 1. цар); да уништи све везе с прошлошћу наредно 213. спаљење конфуци- јанских књига (→ Хан, кин. династија).

ШИБЕНИК, град (37 000 ст.), ереско место, приста-

ниште и морско купалиште на и. обали Јадр. М. (Прим. Бан.); први пут се помиње у 11. в. кад био у саставу Краљевине Хрв.; после Силита и Сушак најважније јсл. пристаниште; знатно инд. средиште; бродоградиланште, фабр. карбона, цијанамидна, сукна, сапуна, теста, ликера; околина богата виногра- дима с производњом чувених вина тартара и мар- скаина; седиште кат. бискупа и прав. еп.; гмн., 2 уч. шк., лепа кат. катедрала, затим др. ст. црк. и зграде; развалине ст. града. **Шибенички Залив**, зал. на Јадр. М. код Шибеника, у којем III. лука; уствари потопљени део најниже долине Крке; дуг 9 км, а широк 1/2-1 1/2 км; с морем у вези преко прир. канала Св. Антуна; прекопута Шибеника ратна лука Мандалена. **Ш. острва**, група малих о. пред улазом у Ш. Зал.; Муртер, Жирје, Каприје, Зелен, Змијан, Првић, Зларин и Rogozница.

ШИБЕР (нем.), врста затварача за парне котлове и деви; затварање се изводи клизањем плоче по боковима отвора који треба затворити.

ШИБИЦЕ → жижице.

ШИВАЧЕВ Борис (1902.-1932.), буг. књижевник, комун.-анарх. убеђења, одликује се смелошћу идеја и живошћу излагања; роман *Провалазач*, приче из јужно-америчког живота *Сребрна река*, путопис *Пи- сма из Јужне Америке*.

ШИВИЦ Антуј (* 1879.), писац стручних дела из области шумарства; Пољудно наводио за мјерење леса, *Гоздарство у Словенији*, *Шумарство у Ју- бланској области 1926.* и *1927.*; уређивао лист *Ловец*. **ШИД**, варошица и ереско место (6 500 ст.) у Срему (Дун. Бан.), фабр. шпиритуса, предниоца вуне, инд. сухомесне робе, млин.

ШИЗМАТИЦИ (грч.), расколници, отпадници од неке верске заједнице само у разликама црк. дисци- плине, за разлику од јеретика, који се разликују у догматском учењу.

ШИЗОГОНИЈА (грч.), фаза у развињу протозоа, за време које се животиње умножавају деобом, без учешћа сексуалитета (→ праживотиње).

ШИЗОКАРПИЈА (грч.), синкарпни плод (синкарпи- ја) који се распада у поједине плодне монокарпије, нпр. слез.

ШИЗОФРЕНИЈА → скизофренија. **ШИИТИ** (ар.), верска странка у исламу, тражила да халифат остане само на наследницима Мухаме- дова брата од стрица Алије и да се поштује само оно што Мухамед издиктирао, а не и усмено пре- дање (суна, → сунити); касније пали у мистицизам; данас претстављају неку врсту прот. у исламу, нарочито у Перс.

ШИЈАЧКИ Душан (* 1882.), новинар, издавао у Женеви, за време свет. рата, часопис *Видов-дан*; посебно издао: *Балкански рат у слици и речи*, *Ал- малах* о Н. Пашићу, *Споменица Авдј Карабеговићу*, *Кроз Босну и Херцеговину*, *Дубровник*, *Бесмртници*.

ШИК (фрц.), модни сјај, елеганција, укус у обла- чењу и држању.

ШИКАНИРАЊЕ (фрц.), злонамерно прављење те- шкоћа, узнемиравање, прогањање. **Шиканирати**, злобно задикивати, узнемиравати, прогонити.

ШИКАРЕ, вегетациони тип; биљне индивидуе које чине ш. ниже од дрвећа испод 5 м, немају средишњег дебла, већ из корена избија по више стабљика; обично секундарна појава: последица неуредног газдована шумом, неуредне сече и претеране паше; у средоземној области ш. прелазе у → макије, састављене од зелених лишћара; забраном паше и подрезивањем појединог грмља (ресурекција) може се из ш. подгајати ниска шума.

ШИ-КИНГ (Књига песама), 3. и за књиж. најважнија канонска књ. код Кинеза, садржи 350 песама (из 12.-7. в. пре Хр.), које дају верну слику ст. кинеског живота и обичаја.

ШИКИНГ Валтер (1875.-1935.), нем. проф. унив.; од 1930. до смрти члан Међунар. суда у Хагу; истакао се радом у области међунар. права, основао у Киљу Институт за међунар. право, радио искрено на зближењу народа и утврђењу сталног мира.

ШИКЉА, омањи чамац за 1 рибара који седи на задњем крају чамаца.

ШИКОКУ, острво у Тихом Ок. између Јапона и Кјушјуа; припада Јап.

ШИЛ Фердинанд (Schill, 1776.-1809.), пруски родољуб; покушао да побуни Нем. противу Наполеона I, 1809.

ШИЛД (нем.) → знак радње.

ШИЛДЕБЕР (Childebert) I-III, име тројице Франачких краљева, Кловисових потомака.

ШИЛДЕР Никола (1842.-1902.), рус. генерал и историк; гл. дела: Цар Павле I, Цар Александар I, његов живот и владавина, Цар Никола I, његов живот и његова делатност.

ШИЛДЕРИК (Childerik) 1) Ш. I (око 436.-481.), Франачки краљ, син Меровеја, отац Франачког краља Кловиса. 2) Ш. III, последњи Франачки краљ из меровиншке династије (742.-751.); збацио га и затворио у мањ. Птиан Мали.

ШИЛЕР (нем.) → коминџак.

ШИЛЕР Фридрих (Schiller, 1759.-1805.), најславнији нем. песник после Гетеа; у младости војни лекар у служби виртембершког војводе, са овог места побегао. затим боравио код разних мецена, студирајући Канта и ист.; постао Гетеов пријатељ и сарадник, проф. унив. у Јени, умро у Вајмару; сиромаш и болешљив, целог живота стварао силним напонам воље, дижући се у идеалну сферу слободе; у почетку силовит и бунтован, доцније се смирује; најјачи као писац класичне драме, у лирним елабији, јер одвећ поучај, у естетички ублажује Кантову опреку

чулности и морала; гл. дела: драме: Дон Карлос, Валентштајн, Девица Орлеанска, Вилхелм Тел итл. баладе: Песма о зноју; естетика: О напном и естетичком песничству; ист. студије: О 30-год. рату и О одметању Ниоаземске.

ШИЛИНГ (енгл.) 1) аустр., јединица новца Аустр. 1 ш. дели се у 100 гроша (пре Аустр. имала као јединицу круну која се делила у 100 хелера); стопа ковања: из 1 кг чиста злата које се 4 723,20 ш. у злату или: у 1 ш. има чиста зл. 21,172 г (по садржини злата 100 аустр. ш. одговарају вредности 798 94 дин. у зл., одн. 100 дин. у зл. вреде колико 12,52 ш. у зл.). 2) енгл. → ситл. фунта стерлинга.

ШИЛИНГС Макс (1868.-1934.), нем. композитор, диригент, интендант Дворског поз. у Штутгарту и опере у Берлину; компоновао: 4 опере, гудачки квартет, виолински концерт, 2 симф. фантазије, песме уз пратњу клавира и др.

ШИЛОВИЋ Јосип (* 1858.), правни писац, јавни радник, сенатор, био проф. правног фак. у Загребу, дуж год. уређивао часопис Мјесечник, орган правничког друштва, 1 од гл. оснивача Лиге за заштиту деце, дуго година заступник на Хрв. сабору и делегат на заједничком сабору у Будиму; после поделе наше државе на бловинце, III, постао 1. бан Сав. Бан.; гл. радови: Тумач грађ. парбеном поступку, Запуштена и злочничка младеж, Узроци злочина, Казнено право, Нужна одбрана, Чедоморство.

ШИЛОК → широко.

ШИЛПЕРИК (Chilperik), I-II, име двојице Франачких краљева, потомака Кловиса I.

ШИЛУЦИ, најважније међу нилотским племенама, око 50 000 душа; баве се земљр., али главније сточарство које у новије време научили од Хамита.

ШИЉАК, издужен и зашиљен врх на план. венцима и биљима.

ШИЉЕГАРНИК, пл. огранак Голешнице, између р. Тополке и Бабуње, з. од Велеса (Вард. Ван.); највиши врх Бегови Вирова 2 112 м.

ШИМАНОВСКИ Карол (* 1893.), полњ. композитор, члан групе Млада Пољска, дир. конзерваторијума у Варшави; радио у свим областима муз. стварања; интересују га муз. проблеми; компоновао: опере Краљ Рогер и Хагит, Стабат Матер, 2 сонате за клавир, 4 симфоније, 1 симф. пјему, гудачки квартет, 2 концерта за виолину, хорова и др.

ШИМЕРА (фрп. schimère), фантастична наказа из грч. митол., пола лав, пола коза са змајевим репом; преносно: варка, обмана, тлапња.

ШИМИ (schimtu), послератна амер. салонска игра, постала из фокетрота у такту 4/4.

ШИМИЋ 1) Антун Бранко (1898.-1925.), песник и критичар, дао добре и просеане песме; кретао више борбених књиж. листова: Вијавицу, Јурпн и Књижевник. 2) Никола (1854.-1913.), свештеник, дугогод. гл. сарадник у задарском Народном листу Ј. Вилкинија и уредник календара Матице далам.; уређивао часопис Искру; бавио се и лепом књиж. али без много успеха.

ШИМКУС Стасус (* 1887.), литавски композитор; компоновао: вокална, камерна дела, оперу.

ШИМОНОСЕКИ, варош (95 000 ст.) и пристаниште на крајем ЈЗ отвара Јапон (Јап.), на Корејском Мореузу.

ШИМПАНЗ (Pan), зап.-афр. антропоидни мајмун. по својим телесним и душевним особинама стоји најближе човеку; у шумама крај река гради на дрвећу гнезда за спавање, живи породичним животом, лако се припитоми.

ШИМРАК Јанко (* 1883.), црк. историчар; гл. дела: Црквена унија у сјев. Далм. у 17. в., Грчко-католичка унија у Југосл. (на дат. ј.).

ШИМУНОВИЋ Динко (1873.-1933.), приповедач; дао неколико снажних приповедака из далам. живота, с добро изабраним темама и jakim личностима; с љубављу описивао далам. прав. средину; у изразу оригиналан и непосредан; већи његови радови, романи Туђинац и Породица Винчаћ, пате од развучености.

ШИМШИР 1) (*Buxus sempervirens*, фам. Buxorbiaceae), зимзелено шиће, паспрама, кокаста лишћа и неприметних цветова, реликтна биљка из терцијара; расте у медитерану и атланској области Евр.; гаји се као украсна у парковима; дрво служи у тки. за прављење дувачких инструмената; лишће садржи више алкалоида од којих најважнији бускин с најдражајним дејством на слузокоже; у мед. се раније употребљавао при лечењу маларије и сифиласа, јер изазива знојење; у народу се лишће употребљава као средство за чишћење. 2) шимширка, дивља шимшир (*Berberis vulgaris*, фам. Berberidaceae), листопадно, трновито шиће са жућним цветовима у гроздовима и црвеним бобицама; цветови имају тежак мирис; прашина при додиру с унутарње стране покрећу се; расте по шумама и шићадима у Евр., з. Аз., Индији; гаји се као украсно шиће и ради киселих бобица; пл. штетна за усеве кад расте поред њих, јер се на њеном лишћу развија пламењача (1 стадијум) која се затим преноси на жита; садржи горак алкалоид берберин; раније у мед. употребљавана као средство ва чишћење, код обољења Јетре, жучног и бубрежног камена, код поремећаја менструације, а од бобица сирован кисели напитак, против куге и разних болести с високим тмпт.; у новије време препоручује се тинктура код тбк. црева.

ШИНА (нем.), друга, трачица; најглавнији део колосека; поставља се преко пратова дрвених или гвоздених и прима непосредно оптерећење од точкова

возила које преноси преко прагова и застора на з. земљиште; служи као равна подлога за точкове возила и њихово вођење; гради се обично ваљаном од топаљеног челика веома вел. отпорности, жилавости и тврдине; састоји се из главе, ребара и ножнице; постоје 2 гл. облика жел. ш.: двоглаве и ш. са широким ножицом, тзв. Вињолове; највише уобичајене дужине ш. 12-15 м.

ШИНАСИ Ибрахим (1826.-1871.), оснивач модерне тур. књижев.; почео преводити песме с фрц., дао 1. тур. комедију и нарочито настојао да тур. јез. упрости.

ШИНГУ, р. у Браз. (Ј. Амер.), д. притока Амазона; дуга 2 100 км, пловна у доњем току.

ШИНДРА (нем.), дашнице од смрче или јеловине, клинастог пресека, тако да тања додужна страна улази у жлеб суседне ш.; употребљава се за покривање кровова, нарочито у шумским областима.

ШИНЕ (фрц. chiné), памучни ткст, конач, обојен по методу пресовања.

ШИНЕКТЕДИ (Shenectady), варош (65 000 ст.) у држ. Њу Јорк (САД); развијена елктн. инд.

ШИНКЕЛ Кара Фридрих (1781.-1841.), нем. архт. класицист; 1803.-1806. студирао архт. споменике у Ит. и Паризу; његове грађевине у класичном стилу: Нова стражара у Берлину, позориште у Берлину (изгорело 1861.), ст. Берлински музеј (зидан 1824.-1828.), капције на Лајпцишком тргу у Берлину и др.; радио и у др. стилиовима, тако код палате графа Редерна, која више не постоји, били спојени мотиви ст. берлинског класицизма са средњев. фирентинским елементима, а Вердерска црк. рађена у готском стилу (1825.-1828.), црк. Николаја у Потсдаму у ренесансном; оставио и вел. број пртежа за молере, ликоресе; оставио и вел. број пртежа и посуђе.

ШИНОАЗРИ (фрц. chinoiserie) 1) разни украсни предмети или играчке израђени у Кини, 2) претстављање кинеског живота на порцелану и месингу према и. азиским узорима; нарочито омиљено у евр. ум. занатству 18. в.

ШИНТО, јап. нац. вера, у 1 време потиснута конфучијанством и будизмом.

ШИЊЕЛ (тур.), део војничке униформе који претставља горњу одећу, носи се уместо горњег капута код грађана; израђен од синвомаљинасте боје, у струк с 2 реда дугмади спреда, а шлингом (драгоном) позади; на крајевима јаке латине боје рода војске; пешадија и инжењерија Краљеве гарде имају и празничке ш. (1. затвореноплаве а 2. затворенозелене).

ШИЊОН (фрц.), туђи увојци косе, које жене међу на потпљак.

ШИП (нем.), реза, полужица за забрављавање врата; зашиљен стуб (од дрвета, бетона, гвозђа) који се побија (руком или машинском путем) у тле, ради појачања земљине носивости.

ШИПАК → нар.

ШИПАН, мало острво на и. страни Јадр. М., сз. од Дубровника (Зетска Бан.), покривено бујном вегетацијом с боровим шумама; познато још из рим. доба под именом Тауриса; Плиније га помиње као највеће од свих 7 Елафитских Острва; у 11 в. даровао га Зетски краљ Михаило Дубровнику, а у 15. в. на њему, по предању, подигао свој двор напуљски краљ Карло Анжујски; стан, се бави гајењем маслина и винове лозе; место Ш. Лука важно морско купалиште и летовалиште.

ШИПЕРКЕ, рибарски нас за чување чамаца, сличан лулу али краће длаке, црн, без репа; 2 врсте: вел. и мали.

ШИПКА 1) превој у Буг., преко Балкана, 1333 м. чувен по борбама између Руса и Турака (1877.-1878.), које се завршиле (9./1. 1878.) заробљавањем целе тур. војске на том отеску; и. од њега налази се врх Возлуда, код којег изгинули буг. устаници, предвођени Хаџи-Димитровом. 2) истоимени ман., осн. после 1878. као успомена на те борбе.

ШИРА, 600 км дуга л. притока Замбезе, отока јез. Њасе.

ШИРА (тур.), мошт, сок добивен цеђењем измуљаног свежег грођа (кљука) домаћих сорти винове лозе; каквоћа утолико боља уколико већа јеена специфична тежина, која зависи од садржине шећера; добра ш. има просечно спец. теж. од 75-95° по Екслу, што одговара просечно 170-220 г шећера (глицозе и фруктозе) на 1 л ш. и 7-10% целокушне киселине (винске и јабучне); ш. из суварка има спец. теж. од 110-300° Ексла. **Заслађивање ш., шаптадовање**, 1. препоруком Фрц. стручњак Шпангад; у начелу забрањено Зак. о вину и Правилником за његово извршење; изузетно у лошим год. врши се

ш., али само уз услове прописане § 2. Зак. о вину и чл. 2., 3. и 4. Правилника за његово извршење, а највише 4 кг шећера на 100 л ш.; да се сласт ш. повећа за 1° кластернајбуришког широмера, потребно додати 1,25 кг чистог шећера на 100 л ш.; да би се густина ш. повећала за 1° Екслов треба додати 0,25 кг чистог шећера на 100 л ш.; ово само приближно тачно, показало се да се ш. од незрелог грођа морају јаче заслађати, а од зрелијег слабије. 3. ш. може се вршити и концентрисаном ш. али такође само у границама горепомећутог чл. Зак. и Правилника. **Згущавање ш.**, врши се на више начина: а) прир. з. остављањем грођа дуже на чокоту, да презри, или се грође оставља да се просуши на слами; племенита плесан такође проузрокује з. ш.; б) смрзавањем грођа и ш.; в) у обичним казанима; г) у затвореним казанима с разређеним ваздухом; з. ш. врши се у разне сврхе: за побољшавање недовољно слатке ш. (§ 2. Зак. о вину и чл. 4. Правилника), за сиравање сирупа, ликерских вина итд.; да се згуснућа ш. самостално оцврдња треба да има гуштину око 36° Ве, или да садржи око 700 г шећера на л; слабије каквоће мора се стерилизовати сумпорисањем или шастери-овањем у боцама на топлоти око 50° С, тј. на нешто нижој тмпт. него за обичну незгунућу ш. **Загревач за ш.**, направа за загревање хладне ш., помаже да почне врење у хладне дане; з. на ш. спојен с капом на 2 места: на доњу славину ш. улази у з., на горњу се угрејана враћа у кашу; грејање се врши топлим водом на 60-70° С, док ш. пролази кроз калајсану цев; ш. се може загревати и пастеризаторима. **Конзервисана ш.**, дуже времена сачувана каква добивена по цеђењу из грођа. **Шонзерисање ш.**, да би се ш. сачувала од врења и квара, потребно уништити све живе клице алкохолног врења. гљивнице и бактерије болести и спречити поновно заражење; има више начина к. ш.: а) **пастеризовање**: ш. одређена за к. мора бити из здравог грођа, претходно избистрена филтрирањем или таложењем, уз додатак калијум-метабисулфита (13-20 г на 100 л); пастеризовање у боцама врши се у нарочитом апарату с двоструким дном, или у обичном казану на чије се дно ставља слама или дрвена решетка, загрева се до 72° С за 12-15'; у бурадима у којима ће се ш. чувати пастеризује се помоћу загревача за ш. или ел. апаратима; пастеризовање за кућну употребу, у обичним казанима на 85° С греје се неколико минута, затим се врећа ш. сипа у сумпорисану бурад и чува на хладном месту. б) **антисептичким средствима**, по Зак. о вину сме се употребити сумпор-диоксид, од којег се ставља 25 г на 100 л, а после таложења још 50-60 г, чува се у сумпорисаним бурадима, исправним бетонским бачвама у хладном подруму; употреба салицилне, бензоеле и мравље киселине законом забрањено. в) **филтрирањем**, у новије време употребљавају се филтер-апарати у којима се ш., вино и др. воћни сокови бистре и стерилишу; материја кроз коју се врши ф. састоји се из смеше азбеста и органских влакана, на њеним слојевима задржавају се гљивнице алкохолног врења, гљивнице и бактерије болести (Entkeimungsfilter, скр. ЕК.). **Широмер Бабов, Кластернајбуришк широмер**, чија скала показује тежине % шећера, тј. колико има шећера у 100 г ш. на 17,5° С; ако при мерењу тмпт. шире већа од 17,5° С, онда се за свака 2,5° С додаје 0,1%; одл. одбије, ако је тмпт. нижа; к. ш. показује приближно тачно % шећера само код средње садржине шећера у ширн, док у ширн незрелог грођа показује више, а у презрелом грођу мање шећера. **Ш. Екслов**, показује спец. тежину шире, тј. за колико 1 л шире тежи од 1 л дециловање воде (на 4° С); сваки Екслов степен претставља по 1 гуштину шире, али су степени означени само скраћеним бројем који показује превагу л шире над л воде; место 1 084 означено само са 84, место 1,125 само 125 да би се могло јасније читати; процент шећера, тј. број г шећера у 100 см³ шире из Екслових степени израчунава се приближно тачно, тако да се Екслови степени поделе са 4, па од добијеног броја одузму 3 г. шир. ако Екслов ш. показује 84°, онда шира има 84/4-3=17 г шећера у 100 см³ шире; колико шира покаже Ексловних степена, толико ће више имати алкохола у л.

ШИРАС, варош (50 000 ст.) у Перс. (Иран), позната са ружа које се гаје у њеној околини и ружиног уља; инд. кожа, метала, ћилима; недалеко од Ш. остаци ст. вароши Персеполја и Пасагада.

ШИРНЕС, варош (20 000 ст.) и ратно пристаниште на острву које се налази на ушћу Темзе (Енгл.).

ШИРОК Карел (* 1880.), слов. омладински песник и писац; издао збирке песама: *Јутро*, *Полазја хишица*, *приповетке: Следи славчки*.

ШИРОКА КУЛА, село у Лици, код Госпића (Сав. Бан.), где у ископинама највише предмети из неолитског, железног, халкитатског и рим. доба.

ШИРОКА ПЛАНИНА, пл. (1344 м), сз. од Криве Паланке (Бард. Бан.).

ШИРОКИ Јосип д-р (*1882.), 1. доктор муз. у Хрв., проналазач музичко-акустичког апарата универзалтонометра, писац студија о нар. муз.

ШИРОКИ БРИЈЕГ, гл. део насеља Мокрог (око 2000 ст. кат.) у Мостарском срезу (Прим. Бан.); ткаоница ћилима и франчевачки ман. с гми.

ШИРОКО (ит.), топли ветар који се јавља на Сред. М. и на Јадрану; у нашем приморју има јн. правац, влажан, даје јаку кишу, диже вел. таласе, смета пловидбу.

ШИРОКОУГЛИ ОБЈЕКТИВИ, нарочита конструкција сочива у фотогр.; имају вел. угао, опстре слике од 70-140°; светлосна јачина се креће од 1:3,5 до 1:22; употребљавају се за снимање широких и високих објеката с мањег растојања, и кад то снимање не може бити обављено објективом нормалне → жичне даљине.

ШИРОЛА Ђождар д-р (*1889.), композитор; написао: Преглед повијести хрв. музике и више етнол. муз. студија; компоновао: хорски ораторијум *Св. Ђирић и Метод*, муз. за *Жртву Аврамову*, *Новелу од Станца*, гугачки квартет, клавири квартет, соло-песме уз пратњу клавира, муз. и мешовите хорова: *Де има вода дубока*, *Зорја моја*, *Пјесни разлике* и др.

ШИФОН (фрц.), густо изаткано памучно платно, служи најчешће за израду доњег и постелног рубља.

ШИФРА (фрц.), бројеви, слова, речи и реченице с тајним значењем за поверљива обавештења, читају се помоћу нарочитог кључа.

ШИХЕР Методије (1744.-1827.), сликар; радио црк. и ист. слике, и фреске у црк. у Блајбургу, Птују, Брежницама и Цељу.

ШИЦ Хајнрих (Schütz, 1585.-1672.), нем. композитор, ученик А. Габријелија, дворски диригент у Дрезди; компоновао оперу *Дафне*, *Пасије* и духовне концерте.

ШИШАК, заврата, завратка, црногорска капица, мала плетка капица, озго равна, од првене чохе, унаоколо опшивена прном тканином, на горњој првеној површини извезен златом грб; ш. уведен у Ц. Гори средином 19. в., а одатле се раширио и по Херц.; носе га мушкарци, а и ж.

ШИШАНА, пешана (тур.), нушка → кремењача; цев дебела, споља призмаста, механизма споља.

ШИШАНО КУМСТВО, обичај код балк. народа; кад м. дете одрасте, зоне се добар пријатељ да му први пут стриже (пиша) косу, што се обавља уз свечаност и међусобно даривање. **Ш.** кум (код Арбанаса кумбар) много се поштује; обичај има интерконфесионални значај (→ кум).

ШИШАЊЕ, врши се обично према моди, одн. према фризури која се жели; сасвим кратко ш. код мушких здравије: кожа очврсне па теже озебе и мање се зноји, а ако коса масна и опада, лакше се лечи, јер лакше ставити лек на кожу; ш. косе никако не може проузроковати опадање косе; кад се коса сасвим кратко пиша мора се прати сваког дана; ни ш. ни бријање не помажу да коса јаче расте; при ш. важно да апарати за ш. буду чисти и дезинфиковани. **Ш. оваца**, скидање руна помоћу маказа; обавља се обично 1 пут год. и то у мају, ређе двапут: у мају и септембру.

ШИШАРИЦА 1) плод четинарске потфамилије јеле (*Abietinae*), постаје по оплођавању ж. цвасти одређавањем спирално постављених љусака које штите сменке. 2) **пишка**, **бабушка** (*scsidia*), најчешће округла творевина разне величине на листу и др. деловима биљка цветача, постала на месту које у стању извесног запаљења; храсгова зоља при полагању јаја убада легатидом млад храстов лист и неком излученом течности изазива запаљење околн. ткива, које убрзаним стварањем све већег броја нарочитих ћелија награди око јаја мркожуту округлу ш. с онолико оцада колико има јаја; стварање чупаве округле лопте у ружа изазива уободом ружина зоља; сем внеската сличне израштаје на многим биљкама (млечка и др.) проузрокује насељавање паразитских гљива или бактерија.

ШИШАРУПА → зоља.

ШИШАТОВАЦ, ман. Рођење богородичина у истоименом селу у Срему, код Сремске Митровице (Дун. Бан.); осн. га у 1. половини 16. в. игуман Теофило из ман. Жиче; обнавља у 17. и 18. в.; у црк. мошти Стевана Штиљановића и његове супруге Јелене.

ШИШГОРИЋ Јурај († 1491. или 1492.), даљ. хуманист; написао више списа и песама, а бавио се и нар. пословицама; гл. дело: *О положају Илирије и граду Шибењку* (на лат.), драгоцен прилог за нашу културну ист.

ШИШИЋ Фердо д-р (*1869.), историчар; радећи у више архива код нас и на страни дошао до нове и богате грађе, коју обилато искористио; написао вел. број расправа из хрв. ист. свих периода, затим неколико књ. и расправа из ист. Босне и срп.-хрв. ист.; дао научно најбољу, одлично документовану **Повијест Хрвата** (до 1102.), и **Преглед целе хрв. прошлости**; издао више извода за нашу ист.; добро му ново издање **Хронике попа Дукљанина** с опширним уводом и пажљивим коментаром; узорно његово издање богате преписке између Штросмајера и Рачког у 4 књ.; од монографија значајна дела: **Хроје Вукчић**, **Генеалогски прилог о хрв. нар. династији**, **Ф. Рачки**, **Последњи Зрински** и **Франкопап**.

ШИШКА, домаћа врста, примит. раса свиња, распрострањена у вел. делу Југосл., нарочито у Б. и Х., Срб., Ц. Гори и Далм., у многим брдским крајевима једина раса свиња; име добила по минуваша-шишкама које се јављају код ове расе испод брата; прилично висока штркљастих ногу са шарнастим леђима, вел. главе и дуге љушке, усрпаности ушију, боје различите; по привр. способносна спада у најгору, тј. најпримит. расу свиња; праси веома мало, за прилод стиче веома касно, храну искористишава слабо, утовљена даје више меса него масти; од меса добра пршута.

ШИШКО ЈЕЗЕРО, језерце глацијалног порекла на план. Беласици, си. од Колашина (Зет. Бан.); лежи у цирку на надм. в. од 1642 м.

ШИШМАН 1) **Ш. I**, буг. цар (963.-968.), одвојио зап. Буг. од држ. цара Петра и узео за престоницу Софију. 2) **Ш. II**, буг. цар (1330.-1331.), син буг. цара Михаила III, збачен после год. дана. 3) **Ш. III**, последњи буг. цар → Јован Шишман III.

ШИШМАНОВ Иван (1862.-1928.), буг. историчар и филолог, проф. унив. у Софији, 1903.-1907. мнн. просвете, 1. претседник буг. Пен-клуба; дела: *Студије из области буг. прегорода*, критике, мемоари.

ШИШОВ Иван П. (*1888.), рус. композитор модернизма; компоновао: клавирска дела, хорова, песме, симфонију и др.

ШЈЕЛДЕРУП Герхард (Schjelderup, *1859.), норвешки композитор; компоновао: муз. драме, опере, оркестарска дела, симфонију, симф. поему, 1 квартет и др.

ШКАМП (ит.), мор. рак (*Nephrops norvegicus*), 13-18 см дуг; лева штимаљка дужа од д.; налази се највише у морима око Норвике; а у нашем мору између Кварнерских Острва и на линији о. Св. Луције-Вис; меса веома укусна, 1 од најбранијих јела.

ШКАПУЛАР → скапулар.

ШКАРДА, о. (4,2 км²) у Јадр. М., између о. Премуде и Иста (Прим. Бан.); већи део под вегетацијом.

ШКАРТ (ит.), роба лошије врсте, остатак после одбирања бољих јединица.

ШКВЕР (енгл.), место на којем се граде одн. извлаче и оправљају бродови.

ШКЕРЈАНЦ Луцијан (*1900.), композитор, проф. конзерваторијума у Љубљани; компоновао: 3 квартета, симфонију, 27 песама за глас и клавир, оркестарске композиције.

ШКИЉЕЊЕ → страбизам.

ШКОЛА (лат.), установа у којој се предаје, васпитава и стиче знање. **Ш.** у Југославији: народне, ниже стручне, средње стручне, војне, средње, високе и унив. **I Народне ш.**, забавишта, осн. и више нар., специјалне, ниже домаћичке, разни тегајеви итд. 1) **Забавишта**, држ. и прив., необавезна, примају децу од 4-7 год.; по велим градовима и инд. средњштима, → забавишта. 2) **Основне ш.**, држ. установе, постоје самоуправне, приватне и конфесионалне; законски обавезне за сву децу душевно и физ. здраву од 7 год., трају 4 год.; деле се на подељене и неподељене; подељене где раде више уч., неподељене где ради 1 уч.; за држ. мањине постоје уз о. ш. приправни разреди. 3) **Више народне ш.**, обавезне за сву децу, која после осн. ш. нису пошла у гми., грађ. или стручну ш.; трају 4 год., упућују у практичан живот, нису још потпуно изведене у целој земљи → народне ш. 4) **Аналфа-**

бески течајени, повремено се отварају при осн. ш. обавезни за сва лица која нису прошла кроз осн. ш., а испод 25 год. старости; трају по 4 месеца.

5) **Ниже домаћичке ш.** спремају домаћиде, трају 1 или 2 год.; интернатски уређене; течајени домаћички отварају се по селима и вароцима, трају 6 месеци (→ домаћичке ш.). 6) **Специјалне ш.**, за децу с душевним и телесним недостацима: а) **Помоћна одељења** отварају се при осн. ш. за заосталу децу; обраћа се нарочита пажња (пored наставе) утврђивању душевних и телесних недостатака сваког детета и њиховом отклањању уколико то могуће; настава радна и очигледна; засад у већим градовима. б) **Помоћни заводи**, постоје 3: у Љубљани, Марибору и Н. Саду, примају децу која без успеха 2 год. посећивала осн. ш., изузетно по жељи родитеља и од 7 год.; завод у исти мах и ш., настава траје 6 год. изводи се у духу активне ш., као у помоћним одељењима; поред наставе испитују се и отклањају душевни и телесни недостаци. в) **Заводи за глухонеми**, истовремено и ш., постоје 4: у Јагодинам држ., у Загребу и Љубљани бан. и у Београду приватни; настава оралним методом — шчитаванем с уста; ш. траје 8 год.; уче се занати; г) **Заводи за слепе**, истовремено и ш., постоје 4: Дом краља Александра у Земуну држ., у Загребу и Кочевју бан. и у Београду прив. за девојке; настава се изводи подигнутим словима (Брајов метод); школовање траје 8 год. с претходним приправним разредом; уче се занати; у з. се примају деца на основу расписаног стечаја од стране сваког дома, з. за девојке прима без обзира на старост, при Дому у Земуну и ш. за лечење мана при говору (муцање, тепање) и разред за наглуху децу; Земунски дом је установа за доживотни смештај слепих; → слепих васпитање; д) **Заводи за васпитање напуштене деце и морално поспрухлих**, постоје 7 (држ. у Похњанском код Иванаца за м., у Глини за млађе м., у Слав. Пожеги за ж. децу и млађе малолетнице; бан: Пановиче (Драв. Бан.) за м.; прив. у Београду: општински у Клиначу Селу (Сав. Бан.) и у Загребу; у свим овим заводима примају се деца до 14. год. и малолетни осуђеници од 14-17 год.; за старије малолетнике од 17-21 год. и за оне који су осуђени на поправку, нема нарочитих завода, већ одељења у казним затворима и судским апсанама; настава се изводи краткем програмом осн. ш.; уче се занати, муз., сокољство, пољопр. и др. у Глини има и ника гмн. П. **Ниже стручне**, с осн. и стручном продуженом спремом: 1) **Стручне продужне** (занатске, трг., вечерње шетрске), примају се ученици с осн. ш.; има их много, број ш. нестајао. 2) **Мунке занатске ш.**, држ. установе, уче занатима, постоје 8: Тузла, Сухак, Цетине, Мостар, Сарајево, Скопље, Кастав и Црна Трава; примају са осн. ш. 3) **Морнарска школа Краљевина Томислава** на Корчули, отворена 1934., држ. установа, интернатски уређена, прима ученике с осн. ш. од 12-15 год. старости (првенствено сирочад помораца, исељеника и светионичара), траје 3 год.; настава теориска и практична; циљ јој да спреми морнарске подмладак за стручан рад на бродовима; специјални план и програм за ш. прописало Мет. саобраћаја. 4) **Мунке занатске-мајсторско деловојске ш.**, држ. установе, примају ученике с 2 разреда гмн. или занатском ш.; постоје при ср. тхн. у Београду и Љубљани, задатак усавршавање заната; имају ранг четвороразредне ср. ш. 5) **Женске занатске ш.**, постоје држ., бан., оп., полудрж., полу-бан. и прив.; примају ученице осн. ш., трају 5 год.; ако су ученице свршиле 2 разр. ср. ш. или 6 разр. осн. ш. трају 3 год.; у ш. се учи: кројење, шивење, плетење, вез, вилимарство, прављење вештачког цвећа, плетење шанира и др. несталне. 6) **Ниже пољопр.**, интернатски уређене, циљ им спремање добрих пољопривредника и сточара; примају се ученици с осн. ш. → полупривредне ш. 7) **Ниже уметничке ш.** (муз. и ум.), примају с осн. спремом и пријемним испитом; дају муз. и ум. спрему; → музичка и уметничка ш. III **Средње ш.**, постоје 3 типа: реалне и класичне гмн. и реалне, држ. установе (постоје и самоуправне, професионалне и прив.), број нестајао (најмногобројније реалне гмн.); по уређењу: мунке, ж. и мешовите; по трајању потпуне (8 разреда) и непотпуне (4 разр.); потпуних има више; циљ им опште образовање и припрема за високе ш. и унив.; примају баке с осн. ш. и пријемним испитом; → гимназије. **Грађанске ш.**, држ. установе (постоје прив. и конфесионалне), мешовите; трају 4 год.; примају баке с осн. ш., имају ранг ср. ниже ш.; број им се стално повећава; циљ им опште образовање с нарочитим задатком припреме за стручне ш., занатске, янд. и др. (иаузвек учитељске); → грађанске ш.

IV **Стручне сред. ш.** 1) **Богословије**: а) православне, држ. установе, интернати; спремају свештенике, трају 5 год.; постоје 5: у Витољу, Сремским Карловцима, Призрену, Сарајево и Цетинју; с дипломом б. ученици могу продужити студије на теол. фак. у Београду. б) **католичке** → Ш. високе. 2) **Вел. медреса краља Александра у Скопљу**, држ. установа, интернат, спрема мусл. свенг.; прима ученике с осн. спремом, траје 8 год.; настава мешавина реалне гмн. и исламске теологије; ученици могу продужити студије на правном фак. (ширијатско право) или из флз. (оријенталистику). 3) **Виша домаћичка ш.**, држ. установа, интернат, наставни план опште и стручно образовање; прима ученице с 4 разр. гмн. или грађ. ш.; ране уч. ш.; спрема учитељице домаћичких ш.; засад постоји 1 у Футогу, и прив. у Петрини, Загребу, Љубљани и др. 4) **Војна нижа академија**, → војне школе. 5) **Железничка саобраћајна ш.**, у Београду, држ. установа, прима ученике с најмање 7 разр. ср. ш.; траје 2 год.; спрема саобраћајно особље; → железничка саобраћајна ш. у Београду. 6) **Музичка ш.**, у Београду, има 3 отсека: нижа, виши и наставни; задатак 2 прва отсека муз. образовање; наставни отсек прима с 4 разр. гмн. и пријемним испитом; траје 4 год. и спрема наставнике муз. и певања за ср. шк.; држ. установа; → музичка ш. 7) **Худилске ш.**, држ. установе, интернати; спрема ученице за негу болесника и рањеника; примају се ученице с 4 разр. гмн. и од 18-28 год. старости; траје 4 год.; има ранг средње стручне ш.; постоје у Београду, Загребу, Љубљани и Скопљу; → нудилске ш. 8) **Пољоприв. ср. ш.**, држ. установе, интернатски уређене; циљ им стручно спремање економ. и наставника пољопр. ш.; примају ученике с 4 разр. гмн. или грађ. ш. и нижом пољопр. ш.; → пољопр. ш. 9) **Поморске трг. академије**, држ. установе, спремају сфиндире за трг. морнарицу; ученици се примају с 4 разр. гмн., трају 4 год.; постоје у Котору, Дубровнику и Баку; поред општег образовања нарочита се пажња поклања стручној спреми: наутици, паростроју, грађњи и опрема бродова, океанографији, метеор. и др. 10) **Стручне женске учитељске ш.**, држ. установе; спремају учитељице у ручном раду; трају 5 год.; примају ученице с 4 разр. гмн. или грађ. ш.; у рангу учитељске ш., има 2: у Београду и Загребу. 11) **Трговачке академије**, држ. установе, дају опште и стручно образовање; трају 4 год.; примају ученике с 4 разр. гмн. и грађ. ш.; после ње ученици могу продужити студије на Економско-комерцијалној акад. у Загребу; т. а. има 18; колекција заступљена. 12) **Трговачке дворазредне ш.**, држ. установе (прив. у Београду) стручног карактера; примају ученике с 4 разр. гмн. и грађ. ш.; има их 8; с допусним испитом могу ученици продужити трг. акад. → трговачке дворазр. ш. 13) **Уметничка ш.**, у Београду, прив. установа с држ. субвенцијом, траје 4 год., прима ученике с 4 разр. гмн. и пријемним испитом; спрема наставнике ум. за ср. ш.; при њој постоји и чисто ум. отсек; у њему настава траје 6 год.; → уметничке ш. 14) **Учитељске ш.**, држ. установе (постоје прив. и конфесионалне), по зак. морају бити интернатски уређене; ш.: мунке, ж. и мешовите, примају се ученици с 4 разр. гмн. и пријемним испитом; школовање траје 5 год. и спремају уч. осн. и нар. ш.; уз у. ш. могу се отворати и течајени за усавршавање уч. (за забавиле, домаћинство, пољопр., шумарство; за спрему наставника са слепоу, глухонемом и заосталу децу); уз у. ш. мора постојати вежбаоница (нар. ш.) за вежбање ученика; → учитељске ш. 15) **Шеријатска гмн. у Сарајево**, држ. установа, интернат; прима ученике с 4 разр. гмн.; настава реалне гмн., вера и оријентални јез.; ученици могу продужити студије на свим фак. 16) **Шеријатска судачка ш. у Сарајево**, држ. установа, интернат, спрема ш. судије и верске службенике; прима ученике с 4 разр. гмн. или медресе; траје 5 год.; по завршеној ш. ученици могу продужити студије на правном фак. V **Високе школе**: 1) **Виша вој. академија** → ш. вој. 2) **Виша педагошка ш.**, држ. установа, доседашњи циљ спремање наставника држ. ш.; траје 2 год.; примају се уч. с преклупним испитом; слушаоци примају све привилегије држ. чиновника; постоје 2: у Београду и Загребу. → Виша пед. ш. 3) **Економско комерцијална ш.**, у Загребу, држ. установа, прима слушаоце с трг. акад.; спрема наставнике за трг. акад.; траје 4 год.; има ранг фак.; → трговачке ш. 4) **Католичке богословије**, интернати, издржава их ват. држ. уз држ. субвенцију; спремају свештенике; траје 4-5 год.; примају се ученици с пуном ср. ш.; постоје у Дубровнику, Баку, Љубљани, Макареској, Марибору, 2 у Сарајево; у Сплиту и Мостару. 5) **Конзерваторијум у**

Љубљани, држ. установа, ранг високе ш.; прима ученике са ср. и уч. ш., траје 4 год.; → конзерваторијум. 6) **Музичка академија**, у Загребу, држ. установа, ранг високе ш.; траје 4 год.; прима ученике са ср. и уч. ш. и с положеним пријемним испитом без пуне спреме; уз њу постоји нижа и ср. муз. ш., које трају по 3 год.; примају ученике с осн. спремом. 7) **Поморска академија** → ш. вој. 5) **Уметничка академија**, у Загребу, држ. установа, прима ученике са ср. или уч. ш. и ученике без ових квалификација кад положи пријемни испит, траје 4 год.; ранг високе ш. VI **Универзитет**, највиша држ. просветна установа; у Југосл. постоје у Београду, Загребу и Љубљани и факултети: у Суботици правни, у Скапљу фла. без природне групе. VII **Војне ш.** служе општем и стручном усавршавању старешинског кадра у војсци; код нас постоје: → Војна академија. **Виша војна академија**, држ. установа у Београду, прима официре с најмање 5 год. службе и у чину пор.; траје 2 год.; има ранг фак. **Војна виша академија**, држ. установа у Београду, интернат, школовање о држ. трошку; траје 3 год.; примају се ђаци с матуrom ср. ш.; → војне академије. **Поморска академија**, држ. установа; спрема официре за коман. бојних бродова, петог ранга и пријемних услова као нижа вој. акад.; → поморска акад. **Интендантска акад.**, установљена 1924., са задатком да попуњава војску спремним и војнички добро васпитаним активним инт. официрима; има нижу и вишу ш. које по рангу одговарају нижој и вишој ш. Вој. акад. **Војно-геодетска ш.**, установљена при Војном геогр. институту у Београду ради стручног спремања официра геодетске струке; има нижу и вишу ш.; у нижу ш. примају се само официри чина потпоручника из гл. родова војске, који су провели у трупи 2 год. и за то време имају препоручиве оцене, а који су свршили нижу Вој. акад. с врло dobrim оценама из: мат., нацртне геом., физ., ниже геодезије и топогр. цртања, морају се обавезати да ће по свршетку ш. остати на служби у Вој. геогр. институту још 6 год., ако не буду хтели да после двогодишње припреме буду преведени у геодетску струку. Виша в. г. ш. служи за спрему и усавршавање виших старешина геодетске струке, а одговара вишој ш. Вој. акад. За стручно усавршавање појединих родова војске устројене су чисто стручне ш. у које се одређују официри дотичног рода војске по предлогу претпостављених старешина. Те су: **Пешадијска официрска ш.**, чiji нижи курсе служи спремају официра за положаје командира чета и команданта батаљона; траје 7 месеци, а дели се на теориски и практични отсек; виши курсе траје 3 мес. и служи спремању виших пеш. официра за више командне положаје у пешадији; обавештајни течај (до 3 недеље) служи за упознавање официра др. родова војске с унутрењом и радом пешадије; ватрени течај служи спремању рез. официра за положаје командира чета и команданта батаљона (траје онолико колико одреди мн. вој. и морн.); редован течај (нижи и виши курсе) отвара се сваке године, а обавештајни и ватрени по потреби. Официри који сврше нижи курс редовног течаја пре но што положе испит за чин кпт. II класе, ослобађају се на кпт. испиту полагања већег броја предмета. **Арт., коњичка и инжењерска офиц. ш.**, устројене аналогно пеш. и имају иста привилегија. **Ваздухопловна ш.** гађања за пилот. официре исто што и пеш. за пеш. официре. **III. за рез. пеш. и III. за рез. арт. официре** спрема рез. официре у пеш. и арт.; у њих ступају ђаци по свршеној ср. школи на одслужење ђачког рока од 9 месеци; за време трајања ш. ђаци се практично и теориски вежбају у стручним знањима свог рода војске и на крају шк. год. поглављу офиц. испит; ако га положе после 9 месеци, отпуштају се из ш. као рез. вичи-наредници, који се следеће године упућују у кукове на двомесечну вежбају; ако на овој пољској успех, спрему и способност за официра, унапређују се у чин рез. потпоручника; ако пак не положи испит у ш., упућује се на дослуживање кадроског рока, до 14 месеци, у пулк, задржавајући чин који долге следио у ш.; за попуњавање војске рез. коњичким официрима служе као вч. и **Вичи-инжњерска ескадрон** у Коњичкој ш. вичи-инжњера даје иста права као и официр са тиринском ш. за рез. пеш. официре; за рез. шк. официре устројавају се чети, или се ђаци упућују на одслужење рока у тегу за којег види инжењерије; на по одслужењу рока пољско испит, који им се рачуна као свршена ш. за рез. официра; исто тако се припремају и унапређују ђаци за рез. пилот. официре; за рез. официре појединих струка потребно да ђаци поред ср. ш. имају и свршен факултет одговарајући тој струци (за сам. поручника, мед.

за судског, правни итд.); рез. интендантски потпоручник постаје ђак који сврши ш. за рез. инт. официре, која се налази у Инт. вој. акад.; у њу ступају ђаци који су поред ср. ш. свршили и одговарајући факултет или неку вишу екон. ш. равну факултету (трајање ш. и унапређење под истим условима као и у пеш. и арт. ш.). За рез. ниже војне чиновнике не постоји ш. већ курс који има ранг ш.; њега свршавају ђаци са свршеном ср. школом (најмање), ако су од стране регрутне комисије оглашени за ограничено способне; после положеног испита и издржане двомесечне вежбе унапређују се у звање рез. ниже вој. чиновника 4. класе екон. струке. За попуњавање војске подофицирама постоје пеш., арт., коњичка и инж. подофиц. ш.; у њих могу ступити кандидати из грађ. и војске; кандидат из грађанства мора испуњавати следеће услове: да је поданик Краљ. Југосл.; да није млађи од 18, ни старији од 21 год.; да је свршио осн. ш.; да је добродо владања и понашања, да није судски кажњаван, да није под судом или кривичном истрагом; да има родитељско одобрење за ступање у ш.; да није жељен и да је потпуно здрав и способан за вој. службу; молбе се подносе надлежном команданту војног округа и уз њих се прилажу потребна документа; кандидати из војске морају испуњавати услове као и они из грађ., само не морају имати родитељско одобрење; могу имати највише 23 године, а морају имати и поручку својих претпостављених старешина; подофиц. ш. имају ранг ниже стручне војне ш. чiji курс траје 2½ год.; по свршеној ш. унапређују се у чин поднаредника и као такви распоређују у трупу, где даље теку своју каријеру у подофиц. чиновима; ако положи офици. испит, могу напредовати до чина потпук. **Вилот. подофиц. ш.** рангом равна предњим, те и услови за пријем исти с разликом што: кандидат мора свршити осн. ш. с одличним или врло добрим успехом, а поред тога положити пријемни испит из: читања, писања и рачунања; траје само 2 године. **Жандармериска подофиц. ш.**, за потпуно и спрему подофицира у жандармерији слична подофиц. ш. разних родова војске. **Вој.-поткивачка ш.** спрема и снабдева војску мајсторима поткивачима; траје 12 месеци; по свршеној ш. питомци се унапређују у чин поднаредника-поткивача; услови пријема исти као и за остале подофиц. ш., само кандидат мора пре ступања имати и документа да је вичан потк. занату. **Бољничарска подофиц. ш.**, траје 2 год., а спрема и попуњава војску стручним бољнич. подофицирима; по завршеној ш. питомци се унапређују у чин поднаредника. **Вој.-занатлиске ш.**, образоване у Арт.-тхн. заводу у Крагујевцу и Обилићеву, спремају калфе и мајсторе потребне за стручне послове у заводима и осталим вој. радионицама и арсеналима; прва има 2 течаја: калфенски (4 год.) и мајсторски (2 год.); калфенски свршавају сви ученици, а мајсторски само изабрани; изучавају се занати: машинско-браварски, електрик-монтерски, коњички, столарски, дресерски, зидарски, тесарски, лимарски, фарбарски и туринорезачки; кандидати у 1. разред ступају с осн. ш., а у 2. с 4 разр. ср. ш.; између 12 и 15 год. старости; друга устројена исто само услови пријема тежи; кандидат треба да има одличан успех на свршетку осн. школе; виши течај у овој ш. траје 6 год., а нижи 4 год. (као калфенски); уче се занати потребни за израду барута, бојних отрова, разних експлозива итд. **Вој. муз. ш.** спрема стручно питомце у муз. знањима, ослободњава за дужности родова неборца у пеш. и даје им потребна знања за подофицира распоређеног на неборачкој дужности; услови за пријем исти као и за остале ш., а старост између 14 и 16 год.; курс траје 5 год. (3 основна настава и 2 год. отсек за усавршавање); сваки питомца учи обавезно 2 инструмента: 1 за дувачки и 1 за гудачки оркестар; по свршеној ш. унапређују се у III вишу класу музичара (капелара), а затим се распоређују по вој. музикана. **ШКОЛСКА ОБАВЕЗНОСТ**, у нашој држ. зак. од 1929. свако дете од 7 год. ако је телесно и духовно здраво, обавезно посећивати осн. шк. и то: нижу 4 год. и вишу 4 год. ако не продужи грађ. или занатлиску шк. **ШКОЛСКА ХИГИЈЕНА**, проучава утицај ђачког живота, ш. зградe и наставе на здравље ученика и прописује потребне мере, да би се заштитиле и развиле телесне и душевне моћи ученика; гл. принципи: ученике треба постепено привикавати учењу, да би се избегао замор; одмор између часова неопходан; држање тела ученика у клупи треба да је усправно, да би се спречила искривљеност кичме (→ сколиоза); ш. зграда треба да је подигнута у доњој просторном дворшћу, удаљена од улчице врата и луке, приступачна ваздуху и сун-

цу; учioniца мора бити пространа да на сваког ученика буде по 10 м², а осветљена прир. светлошћу, која пада с леве стране; учioniца треба да буде загрејана од 17-18° С; ветрење што боље, ради обнове ваздуха; одржавање чистоте веома важно.

ШКОЛСКЕ ЗБИРКЕ, по ауторском праву у ш. з. могу се увести мања дела или одломци дела, без дозволе аутора али за пристојну награду; з. не сме бити састављена само од дела 1 аутора; награду аутору одређује суд ако је око ње спор.

ШКОЛСКЕ ПОЛИКЛИНИКЕ, установе за заштиту здравља ученика, чија задатак прописан правилником; врше систематске прегледе ученика, сузбијају болести по шк., старају се о унапређењу и чувању здравља деце, саветују родитеље, лече или упућују на лечење болесне ученике.

ШКОЛСКЕ СЕСТРЕ III РЕДА СВ. ФРАЊЕ АСИПКОГ, ред основан у Штајерској 1843.; код нас од 1864. прво у Марибору; имају дужност да васпитавају ж. децу и да негују болеснике.

ШКОЛСКИ АЕРОПЛАН → аероплан.

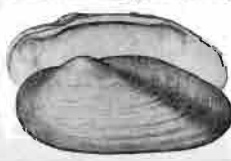
ШКОЛСКИ БРОДОВИ, ратне и трг. морнарице за научно образовање поморског подмлатка; обично једрилице с поморним мотором; у Југосл.: Јадран за рату, Вила Велсбита за трг. морнарицу.

ШКОЉ (ит.) → остевњак.

ШКОЉКЕ (Lamellibranchiata), класа мекушаца бочно спљоштеног тела без јасно издвојеног главеног дела с љуштуром од 2 капка, л. в. д., плаштом и шкрпама; унутарња површина љуштуре обложена седифном материјом; меснато стопало бочно спљоштено и погодно за заривање у мекало дно вода; ш. живе у морима и у слатким водама; на суку ш. нема; ш. су треме животиње, често утврђене за подлогу; хране се плочавим биљним делићима, алгама и животињцима које вода доноси; код велике ш. из јаја излазе сићушне ларве које слободно лебде у води; многе морске ш. укусна храна; неке врсте производе бисер (→ бисерна ш.).

Ш. барска (Anodonta), род слатководних ш. крушна пораста и танке љуштуре без браве; по стајаћим водама; већи број врста. **Ш. бунилице**, морске ш., живе у унутрашњости стене или дрвета које саме избуше; обухватају пор. Pholadidae и претставнике неких др. пор. ш.; познате врсте: **прстац** (Pholas dactylus), укусна меса, **бродоточ** (Teredo navalis), **дагула** (Lithodermus lithorhagus), по облику слична дагули, укусна меса; **камоточак** (Petricola lithorhagus). Гађење ш., може бити подувештачко или вештачко за разлику од природних култура; у свим поморским државама највише се гаје каменнице (остриге) и дање, где за то постоје услови; нарочита пажња се посвећује тим културама у сев. крајевима Евр. и Амер., на Ј Фриц и Ит.; код нас постоје природне и вештачке културе каменница и дагула у Стопском каналу.

Ш. речна (Unio), род слатководних ш. дугуљастих капана с бравом; по текућим водама, у песку или муљу; већи број врста; ларве живе паразитски у кожи риба (→ сл.).

ШКОНТРИРАТИ, **шконтирати** (ит.), поредити, ставити 1 наспрам другог. **Шконтро** књига, којом се пореди, обрачунава улаз и излаз добра 1 врсте; (Поредник) у књ. постоје разне ш. к., нпр. ш. робе, ш. страних менија (лензаци) итд.

ШКОПАЦ, ушкопљен ован да се што брже угоји; ископљењу се подвргавају и јагњад која се потом број гаје, дају веома укусно месо; ушкопљена јагњад нарочито се много троне у Фри.

ШКОПЉЕЊЕ → кастрација.

ШКОРЊЕ, **скорње** 1) нека врста прегаче од козје коже којом пастири у и. Србији шите одело. 2) кожне чизме, познате код ст. Сл. и данас у разним јез. крајевима и код осталих сл. народа.

ШКОТА (ит.) → једро.

ШКОТИ, келтски стан. Шкотске; → Гасли.

ШКОТСКА, покр. (77 171 км²) на с. крају В. Брит. Острва; обала јако разуђена с пространим и уским заливама и многим острвима (Ајлеј, Спољашњи и Унутр. Хебриди, Оркнејска и др.); унутрашњост висина (Каледонске, Гремнијске, Чизинтске Пл.) од старих стена и грабе, с многим траговима дивуљиве глацијације; клима океанска уз утицај висине; р. краће, више јез. у ст. ледничким долинама; више руд. и инд. мање сточарство и земљр. (мл.) задржали многе ст. обичаје; сродни Енглезима; више руд. и инд. мање сточарство и земљр.; гл. град Единбург, већи: Глазгов, Пјезли, Данди, Абердин. **Ш. историја** → Енглеска. **Ш. језик**, спада с јрским у гелску групу келтских јез.

ШКОТСКА БРАЋА, ркат. реп. удружење за наставу и васпитање.

ШКОТСКА ЦРКВА, реформисана црк. у Шкотској, држи се строго калвинизма; култ прост, а уређење демократско. **Ш. слободна ц.**, осн. 1843. од Чалмера, сјединила се 1900. с преабитеријанском ц. па се зове United free church. Исповедање ш. ц. написао Ц. Нокс 1561.

ШКОФЈА ЛОБА, варош (2 300 ст.) на Савиној при-

тоци Сори (Драв. Бан.); најранији помен из 10. в., кад се звала Лока, а потом прозвана сад. именом; у њој био двор (973-1803.) и седиште управе бискупа из Фрајеннга. у чији посед спадама; фабр. шенира, инд. дрва; уринуинска ж. уч. пк., уринуински и кануински ман.

ШКРАВЕЦ Станислав (1844-1918.), слов. лингвист; гл. дело: **О гласу ии нагласу нашега књижега језика** у иреки ии писави.

ШКРАПЕ, дубоки и уски жлебови на површини кречњачких стена у карским пределима; често јако изпреплетане због чега предао тешко пролазан; постају хем. ерзијом (→ карст).

ШКРГЕ, органи за дисање код многих водених животиња разнолике грађе и порекла; код највећег броја бескичмењака ш. кичмењ порекла, листасте, перјасте или кончасте настази у које продрују крвни судови и у којима се врши измена гасова. **Ш.** су често подложне по ножицама (ракови) или на боковима тела; код мекушаца леже у плаштаној дупљи; ларве извесних ишваката (водени цвет, вилниси коници) имају нарочити тип ш., душњачке ш., листасте наставке трбушних чланака с разгранатим трахејама; код кичмењака ш. постале на рачун предњег црева и функциоинишу код риба и ларва водосемаца; шкрпљи листови леже на шкрпљим луцима.

ШКРИЉЦИ, стене код којих шкрпљавост јасно изражена; код седиментних стена шкрпљавост обично одговара израженој слојевитости, али може да буде и накнадно створена и сасвим различитог правца од слојевитости која тад готово сасвим утврена (код крсталастих ш.). **Гасни ш.**, при сухој дестилацији одају гасне и течне угљоводонике (→ уљани и парафински ш.). **Кристалести ш.**, стене шкрпљасте структуре с искристалисаним састојцима; постају метаморфозом седиментних и магматских стена; позлога најстаријих стена с фосилима; гл. врсте: гнајс, микашист, филит; код нас има највише у Родонској Маси, Вардарској Зони и средишњим деловима Карпата, слав. и покнх босанских план. **Парафински ш.**, веома разнолики од листоатог мрког угља до битуминовитих материјала, већином каменатог изгледа; при дестилацији се распадају и дају 10-20, па и више % угљоводоника корисних за инд.; код нас у околини Алексеница, од којих неки имају трг. вредност.

ШКРИЊАРИЋ Блаж († 1592.), хрв. писац кат. редакције; издао дело: **Мистична објашњења о ускршњем јагњету** (на лат.) посвећено Антуну Врмцу, усперено против калвиниста.

ШКРИПАЦ → каракуш.

ШКРПИНА (Scorpaena scorpa), морска риба здепаста тела до 50 см дуга, с вел. заобљеном бодљивом главом; јасноцрвене боје с вел. и отровним бодљама по хрпту; живи на дну мора; меса мекно и укусна.

ШКРПУН (*Scorpaena porcus*), морска риба, слична шкрпину, али знатно мања (највећи до 1/2 kg) тамно-смеђе боје.

ШКРЧНА ЈЕЗЕРА, 2 језерца (В. и М.) глацијалног порекла на јз. страни Дурмитора (Зет. Бая.); леже у цирку Шкрке, и то веће на надм. в. од 1760 м.

ШКУДА (од лат. *scutum*), врста сребрног новца у Дубровнику, Вен. и Арб.

ШКУМБА, р. у Арб. извире с Пл. Мокре, и. од Охридског Ј., протиче поред Елбасана и у доњем току кроз с. део плодне Музације, улива се у Јадр. М., с. од Валонског Зал.; њен ток углавном граница између сев. Арб. (Гега) и јж. (Тоска).

ШКУНА (енгл.), једрењак с 2 јарбола са сошним једрима.

ШЛАГИНВАЈТ, браћа: Херман (1826.-1882.), Адолф (1829.-1857.) и Роберт (1833.-1885.), испитивачи Индије и Ср. Аз.

ШЛАЈЕРМАХЕР Фридрих Ернст Данциел (Schleiermacher, 1768.-1834.), нем. филозоф, познат по романтичарском схватању религ.; по његовом мишљењу бог се уопште не може сазнати него само осетити у неизрецивом осећању бесконачног, а вера не почива на позит. догми већ на смислу и укусу за бескрај и осећању; дела: *О религији*, *Нацрт система морала*.

ШЛАЈНЕР Едуард д-р († 1935.), примаријус и проф. унив. у Љубљани; истакнути радник, 1915. добровољно као лекар учествовао у ратовима; писац стручних радова из хир. и мед.

ШЛАЈФОВАЉЕ, шлифованје (нем.), глачање помоћу камена нарочите врсте. Шлајфмашина, радна машина за глачање металних предмета помоћу камена, који се брзо окреће.

ШЛАЈХ Карл Лудвиг (1859.-1922.), нем. лекар, филозоф и песник, као хирург 1. дао идеју и примену локалну анестезију; писац филозофских расправа: *О души*, *Проблем смрти*; објавио и много песама.

ШЛАЈХЕР Курт (1882.-1934.), нем. ген. и канцелар (1933.); убили га националсоцијалисти.

ШЛАРАФЕНЛАНД (нем. *Schlaraffenland*), земља

доколичара, дембелџија; народија на златно лоба (на сл.: Ш., слика од Бројгела).

ШЛАРАФИЈА (*Schlaraffia*), међународно удружење осн. 1859. у Прагу, за неговање пријатељства, хумора и ум.; символ сова, обичаји витешки.

ШЛАФ Јоханес (* 1862.), нем. писац; у почетку присталица натурализма, затим импресионистички уметник; писао скице и приповетке: *Тихи светови*. Исус и Мирјам, Радјум; драме: *Гертруда*, *Мајстор Елисе*; романи: *Трети Рајх*, *Преокрет*.

ШЛЕБИНГЕР Јанко (* 1876.), слов. библиограф и књиж. историчар; важнија дела: *Словенска библиографија за 1902.*; библиогр. спискове на слов. филологију, књиж. ист., геогр. и ум. објавио у часописима: *Rocznik slawistyczny*, *Часопис за слов. јез.*, *књиж. ви згодовино*, *Carniola*, *Јсл. филолог*. Љубљански звод: књиж. студије: *Прешерен међ Словами*, *Добровски пи Словеници*, *Јанез Светокрижни*. Д-р Јанез Мешичигер, Енгелберт Гаугл. В. Јагнл. Ф. Левец А. Трстенак; приредио многобројна издања слов. књиж.

ШЛЕГЕЛ (Schlegel) 1) Аугуст Вилхелм (1767.-1845.), нем. књиж. и научник; романтик, критичар, оријенталист, 1. у Нем. бавио се санскритом; сјајан преводилац Шекспира и Калдерона; гл. дело: *Исто-*

рија драме. 2) Фридрих (1772.-1829.), брат претходног.

гл. идеолог нем. романтике; филолог; духовит, фрагментаран борбен; писао разне филолошке расправе, роман: *Луцинда* (→ сл.).

ШЛЕЗВИГ, нем. покрајина; на бечком конгресу додељена Данској, која је изгубила за владе Христијана IX у рату с Пруском и Аустр., 1864.

ШЛЕЗВИГ-ХОЛШТАЈН, немачка област на ј. делу пол. Јиланда; низија, покривена наслагама дилувијалних ледника; под ливадама, јез., трсвањима и шумом; стан. Немци; земљр., сточарство, инд.; гл. град Шлезвиг.

ШЛЕЗИЈА, Шлеска, покр. на тремеји Нем., Пољ. и ЧСР (Ср. Евр.); обухвата извориште Одре с Моравским Вратима (између Крконоша и Карпата), извориште Висле, развође између Висле и Одре и горњи слив Одре, с. од Крконоша (Судета); ј. делом наслања се на падине Крконоша и Карпата, према С прелази у ниже брежуљасто земљиште; клима прилично конт.; по природи шумски предео; обилује богатим лежиштима каменог и мрког угља; стан. првобитно само сл., доцније колонизовани Немци, знатним делом германизовани Сл.; данас Сл. претсталају: Пољаци, Чеси и делом Лужички Срби; стан. се бави пољопр., руд. и инд.; већи део припада Нем. (подељен на *Горњу Ш.*, гл. град Глајвиц и *Доњу Ш.*, гл. град Бреслава), мањи делови Пољ. (гл. град Катовице) и ЧСР (гл. град Опава). Шлески ратови, ратови који водио → Фридрих II Вел с аустр. царицом Маријом Терезијом око Шлезвије; било их 3 (1840.-1842., 1844.-1845. и 1858.-1863.); → ратови за наслеђе.

ШЛЕЗИНГЕР Јосип (1794.-1870.), вој. капелник 1. пој муз. Кнежевине Срб., композитор маршева састављених из нар. мелодија и песама позоришних комада.

ШЛЕМ (нем.), кацига, део ратничке опреме који служи заштити главе; ш. у

Океанији граде од рибе коже или од перја, а код с.-амер. Индијанаца од дрвета; код култ. евр. народа ш. био од метала већ у пренет. доба; употребљавали га и Јж. Сл.; данас од тешко пробојног челика.

ШЛЕМПА (нем.) → цибра.

ШЛЕП (нем.), брод без мотора и без једара, обично за превоз материјала, који вуку пароброди или моторни бродови; удешен стан за кормилара и његову породицу; моторни ш. могу самостално плвати.

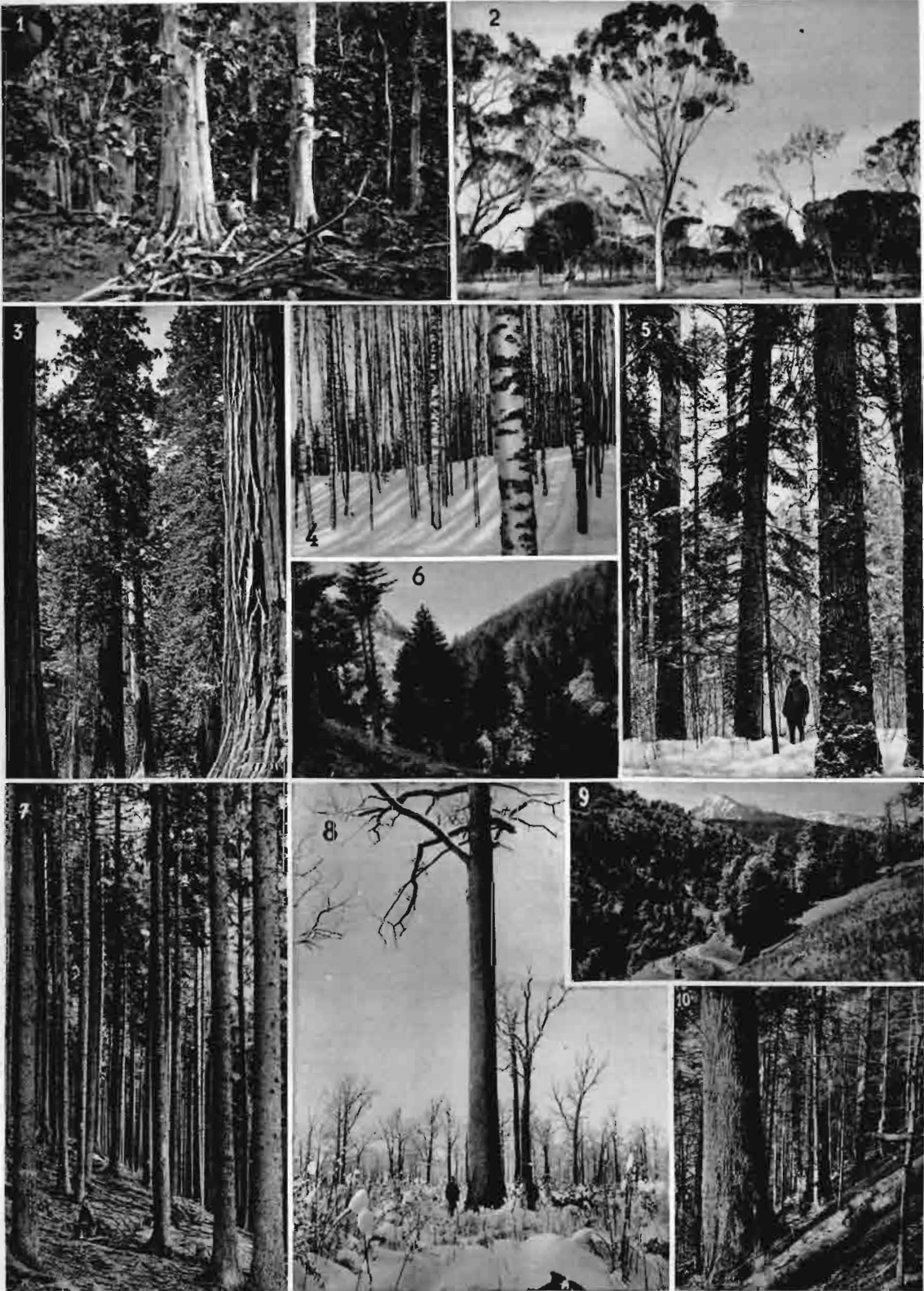
ШЛИК Мориц (Schlick, 1882.), нем. филозоф и позитивист; дела: *Простор и време у савременој физици*, *Општа наука о сазнању*, *Природна филозофија* Питања етике.

ШЛИМАН Хадјрих (Schliemann, 1822.-1890.), нем. археолог; вршио ископавања Троје и Микене.

ШЛИТЕР 1) Андрија (1664.-1714.), највећи нем. вајар и арх. за време ренесансе; по повратку са студија из Рима узео га у службу пољ. краљ Јован Собјески при зидању дворца у Варшави; после тога позвао га у Берлин курфирст Фридрих III за дворског вајара; гл. дела: скулптуре на таваници мраморне сале у Потсдаму и арсенала у Берлину (маске умрућних ратника у унутрашњем дворингу ове зграде, врхунац његовог рада), барокна предпозаница у прк. св. Марије (1703.), споменик Фридриха III на коњу (1697.-1703.); Ш. се бавио и архт.: дворца у Шарлотенбургу (1695.), 1694. отпочео радове на берл. дворцу; по смрти краљева (1713.) Ш. отишао из Берлина по позиву Петра Вел., али нажоро умр. 2) Ото (* 1872.), нем. географ, бави се углавном антропологеогр.

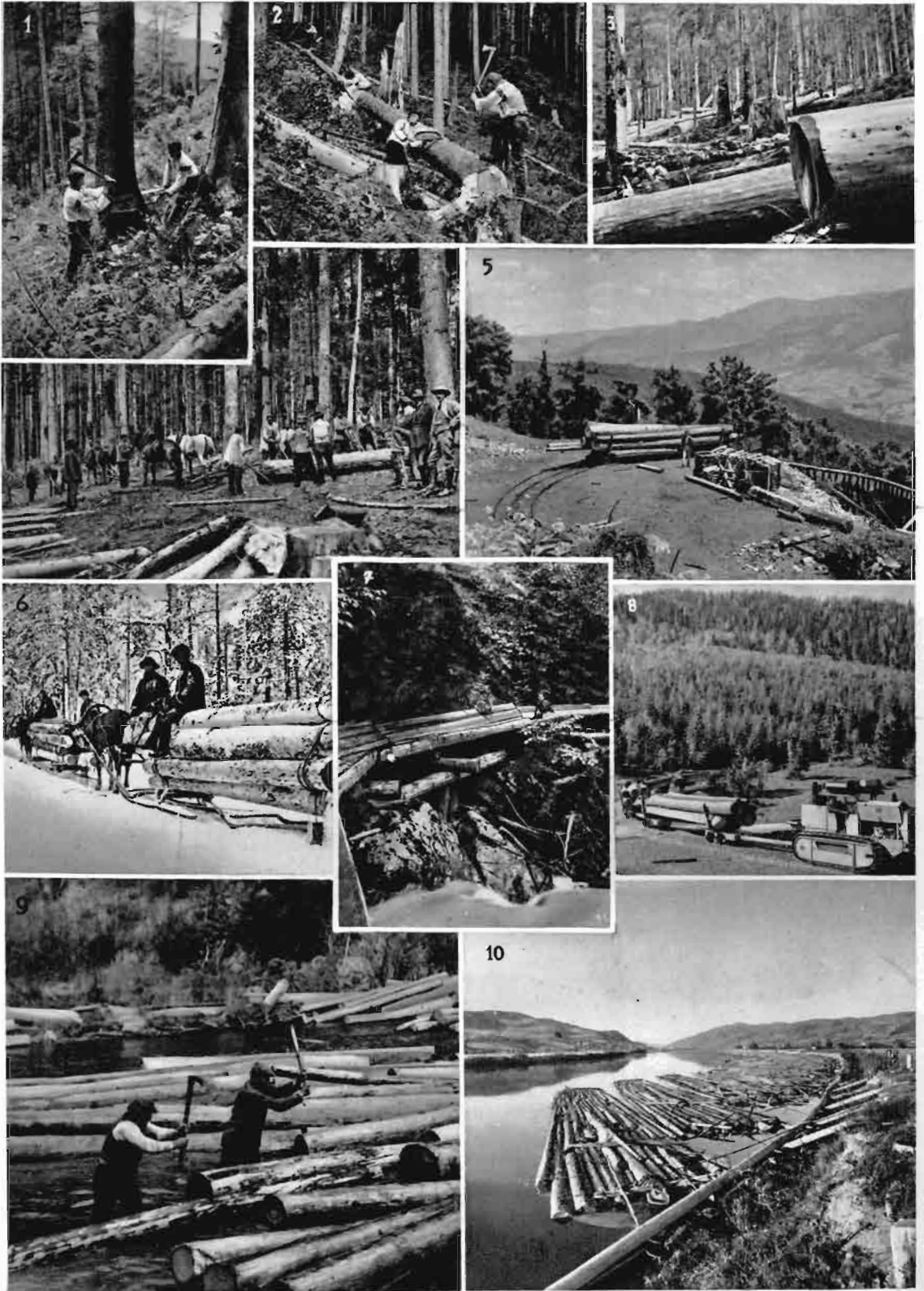

БРСТЕ ШУМА

1. Тикова шума (Јава). — Саванска ш. (Аустралија). — 3. Ш. четинара (С. Амер.). — 4. Брезова ш. (Финска). — 5. Мешовита ш. четинара и лишњара (Пољ.). — 6. Ш. молике (Перистер). — 7. Смирчева ш. (Слов.). — 8. Храстова ш. (Слав.). — 9. Четинарш (Комови). — 10. Прашума четинара и лишњара (Карпати).

СЕЧА И ПРЕНОС ДРВЕТА

1. Обарање стабла, — 2. Чишћење дебла, — 3. Сечина, — 4. Извлачење балвана коњском запрегом, — 5. Спуштање балвана черком, — 6. Транспорт дрвета саоницама, — 7. Рижа (точило), — Извлачење балвана трактором, — Плављење дрвета, — 10. Сплавови.

ШЛОКА, гл. метар индискских епова, уствари дистих у којем сваки стих има по 16 слогова с одмором после 8. слога.

ШЛОСЕР Фридрих (1776.-1860.), нем. историк; гл. дело: *Општа историја*.

ШЉАХТА, племство у ст. Пољ.

ШЉИВА (Prunus), коштичаво воће; у скупину ш

спадију следеће бог. врсте: 1) ш. цепача (*P. domestica*); 2) округлица (*P. insitita*) с више поцврста; племените тургуње (*P. italica*), бардаклије (*P. damascena*), јулијанка (*P. juliana* или *st. Julien*) и др. 3) цанарика (*P. cerasifera* или *shibobana*) и њена одлика *P. mariana*), 4) јапанска ш. (*P. triflora*) и 5) трњина или црни трн (*P. spinosa*), који без веће вредности, може служити као подлога за мање облике пл. сорти; већина наших племенитих ш. вода порекло од 2 првобитне врсте, неке и од цанарике и јап. ш., или су производ разних укрштавања; гл. групе пл. сорти: бардаклије или дамасценке, восковаче или мирабеле, пл. тургуње или репкоче, цепаче или праве ш., урмаче, приборе или зобаче, пискоре и јап. ш.; најпознатије цепаче: пожегача (→ мабарка, бистрица), краљица Боне, динка, пар Дулици, италијанска ш. и др.; ш. се размножавају изданцима или калемљењем на ране подлоге (изданак, цанарик, црни трн, јулијанку и др.); у Југосл. најраспрострањенија воћка: од 64 147 459 стабала (1931.) на ш. долази 39 156 357 (близу 2/3); највише се гаји у Поморављу, Шумадији и Подрињу; Југосл. у производњи ш. 1. на свету просечно год. производи 450 0000 — 500 000 т свеже ш.; зато ш. за неке крајеве у Југосл. (Мор. Бан. 9 мил., Шрп. 16 мил. стабала) значи исто што за др. житарице (Војводина) или вино (Далм.); плод се много троши за јело (свеж, осушен, као пекмец, мармелада) и печене ракије. Ш. суха, у сунчама или на сунцу осушени потпуно зрели плодови ш. мабарке (пожегаче): с. ш. не треба да има у себи више од 28-33% воде; ако има више, подложна кварењу, ако мање губи од вредности; највећи део бербе ш. (2/3 — 3/4) употребљава се за печене ракије, од које се познатије количине могу извезти, а остало се попије у земљи. 3 000-3 500 вагона извози се у свежем стању; 7 000-8 000 вагона суши се и кува (2 000 сухе и 800 1 000 вагона пекмеца) (јел. суха ш. доминирала некад свим тржиштима Евр. али је истискује шљивоном мисало боља, али крупнија и боље опремљена калифорниска ш.; извоз пекмеца, некад веома јак, такође на минимум; целокупан извоз ш. и њених продуката претставља у јел. извозном билансу значајну позицију: год 1934. извезено свеже 18 058 т. сухе 22 316 т. пекмеца 1 038 т у вредности од 138 мил. д; купци свеже и сухе ш. многе свр. државе у 1. реду ЧСР, Аустр., Нем., Пољ. и Хол. Велика гарнитурa, у трг. суком ш. 4 вагона (по 10 000 кг) сухих ш. ових квалитета: по 10 000 кг сухих ш. до 75, 85, 100 и 120 у 1/2 кг. Мала г., састављена од 3 вагона, по 10 000 кг сухих ш. до 85, 100 и 120 ком. у 1/2 кг.

ШЉИВИЋ Сретен др (* 1899.), проф. експерименталне физ. на београдском унив.; написао више радова из капиларности, оптике, фотоелектрицитета и фотохемије, за Свеснање обрадио физику.

ШЉИВОВ ЛЕПТИРАК ш. савиљач (*Carposadpa rotundifolia*), лептирић чија гусеница живи у пљивци (плоду) слично гусеници јабуковог л.; сузбија се на стичан начин.

ШЉИВОВА ШИТАСТА ВАШ (*Aspidium corni*), проузрокује пропадане шљивака у читавим крајевима; одрасле в. налазе се нарочито при врховима гранича и на водонизима као пупчасте жутомрке или мрке брадавичице. 3-5 мм дуге; крајем маја или почетком јуна в. носи 1 000-2 000 ситних као прах и белих јајашца под собом и на њима угнле; ларвице брзо излазе и одлазе на ливце где остају до јесени сињућин сокове, а тад се враћају на гране, поглавно с доње стране, да проведу зиму; тад су мркецрвенкасте, дугуљасте до 1 мм; спротења одлазе на врхове гранична, причвршћују се, брзо израсту и носе јаја; за време развића в. избацују вел. количине мелјике на којој се развија чађалица и заражене воћке сасвим погни; в. се најбоље сузбија прскањем воћака воћним карболоинцима или уљаним емулзијама.

ШЉИВОВЕ ОСЕ (*Porrosampra*), осиде дуге 4-5 мм, црне боје, с жућкастим ногама и жутомрким Петама на крилима; веома опасне, све чешће штеточне шљиве, нарочито у год. с раним пролећем; осе с пролећа носе јаја у цветове или младе плодове, а кад се из јаја развију ларве, живе у њима, буне младе плодове и изазивају њихово опадање; одрасле ларве презимљују у земљи, у чврстим чаурицама, идућег пролећа претварају се у лутке и осиде; сузбијање: чим се приметје заражени плодови, протрести с времена на време гране, скупити и уништити отпале плодове, прекажи арсеновим средствима (најбоље бордовском чорбом 1% јачине) на 8 и 16 дана после цветања; орати сјесени воћњак, а земљу испод воћака добро иситнити сјесени и дрочећа.

ШЉИВОВИЦА, ракија добијена дестилацијом преревих шљива.

ШЉУКЕ (*Scolopaciadae*), породица птица мочварница дуга кљуна, високих ногу и голе пете; хране се инсектима, пуживима и ривима. **Праве ш.** (*Scolopaciadae*), најважније с лозачког гледишта; обухватају: мочварне ш. (*Gallinago*) с врстама пл. ливадарка (*G. maior*), ш. козице (*G. gallinula*) и бекасина (*G. gallinago*); шумска ш. (*Scolopaciada rusticola*) која се задржава у нашим крајевима, по шумарцима и младим брањевинама као и остале ш., само за време пролећног сељења у сев. крајеве и ујесен на пролазу у топлије крајеве; има места где се и код нас гнезди; на њу с вечера лов из заседе; лове их и буширањем с пичиром или хајком (хајкачи имају мала кланетала); ловостаја 16./4.-31./7.

ШЉУНАК, незвана (растресита) седиментна стена састављена од комадића разне крупноће, мање више заобљених трењем при кретању (у коритима река, крај обале мора и јез. јтд.). **Пребрани ш.**, осиромашени в., у којем сва парчад само од кварца, јер парчад од других стена распаднута или растворена.

ШЉУПКА (енгл.), чамац на 6 до 8 весала за превоз људства и материјала.

ШМАЈЕРСКЕ ТОПЛИЦЕ, радиоактивна бања (32° С) код Новог Места (Драв. Бан.); лечи реуматизам, артериосклерозу, проширење вена, ж. болести и др. **ШМАЛКАДЕН**, место у Прусској где прот. кнежевски склопилн савез против цара Карла V (1531.). **ШМАРНА ГОРА**, мала усамљена илани. (676 м) између Љубљанског и Крањског Поља; лети много посећена.

ШМЕЉОВ Иван (* 1875.), савр. рус. писац; у прво време био под утицајем М. Горког; демократског расположења; у првим приповеткама, пуним љубави према народу и вером у Руса, протривавао сиромашне људе господи; после револуције остао оптимиста, славенофилски обожан и националиста; живи у Паризу, описује патријархалну рус. прошлост; приповетке: *Келнер*, *Неисцрпна чаша*, *Сунне мртвих*.

ШМЕРАЛ Богумил (* 1880.), чел. политичар, члан вођства чешке соц.-дем. странке (1903.); после рата причао комунистичком покрету и највише радио на оснивању чел. комунистичке странке, чији је вођ и данас.

ШМИНКА (нем.), средства за улепшавање лица изменом боје коже и истицањем појединих делова; очију, трепавица, обрва, усни и јагодница; у поз. прерушавање боје и црта лица; суха ш. без масти (крема), масна ш., менавишна препарата боје с мастима, спремна у штаповима и писалкама; препарати за ш. често имају шкочљивих састојака; шминкање велитина за коју треба стручне спреме; шминкање било познато код примит. народа; у Евр. дошао обичај с Фирентинског двора (12. в.) у Фрд.

ШМИТ 1) Валтер (*Schmidt*, * 1875.), археолог, доцент унив. у Грацу; писао о пренет. и рјам. старинама из Далм. и Крањској. 2) **Вилхелм д-р** (* 1868.), проф. унив. у Бечу, кат. мисионар и 1 од највећих савр. етн. слога; гл. дела: *Модерна етн.*, *Порекло идеје о буг. Језичке породице и јез. кругови на Земљи*, *Раци и народ*; издаје часописе *Anthropos*. 3) **Ото** (* 1891.), рус. математичар и научник; професор на московском унив.; гл. уредник *Велике совјетске*

енциклопедија; последњих година посветио се испитивању поларних крајева, ради чега организовао и извео неколико научних експедиција у арктичке крајеве; последњу експедицију предузео 1933. с ледоломцем »Челуски« који разбијен леденим сандацима; III. се са својим друговима тек после 3 месеца спасао благодарношћу вештини и пожртвовању рус. авијатичара. 4) Петар (1867.-1906.), рус. револуционар; 1905. г. као поручник црноморске флоте побунио моднаре и са крстарцем »Очаков« одметнуо се од владе; по угушењу ове побуне, осуђен на смрт и стрељан. 5) Флоран (Schmitt, * 1870.), фрц. композитор, директор конзерваторијума у Паризу; импресионист; компоновао гудачки квартет, оркестарске композиције, клавирска дела, кантате и др. 6) Франц (* 1874.), нем. композитор, челист, проф. и директор Академије у Бечу; компоновао: опере, гудачки квартет, симфоније и др.

ШМИТБОН Вилхелм (Schmidtbohn, * 1876.), нем. драматичар, вешт драмски техничар и анализатор душе: Мајка улица, Срба Ахилова, Град поседнутих; писао пјесме, приповеке, романе: Очарани, Бекство немоћних, Мој пријатељ Гај. **ШМИЦ Бруно** (Schmitz, 1858.-1916.), нем. архитект, поред др. споменика и грађевина радио споменик битке народа код Јајцица.

ШМРКАВОСТ → сакагија.

ШМРКОВИ, пумпе које углавном служе за потискивање течности (нпр. ватрогасни ш.); → пумпе. **ШНАЈДЕР Артур** (* 1879.), књижевник и историчар ум.; писао дела из лепе књиж. (Рајска водича, Пролетња пјесма); важнији рад на муз. критици и ист. уметности по загреб. листовима и часописима; веће студије: **Опрема опере, Мирослав Краљевић**; превео **Портрет Доријана Грја** од Вајлда и **Црвени Ерич** од А. Фраяса.

ШНЕВЈАС Едмунд д-р (Schneeweiss, * 1886.), етнолог, проф. нем. унив. у Прагу, 1922.-1928. био лектор и доцент на унив. у Београду; бави се сл., нарочито јексл. ств.; гл. дела: Нар. исхрана у долини Пливе, Божићни обичаји код Србохрвата, Самртни обичаји код Срба и Хрвата, Нар. обичаји код Лужичких Срба, Нар. веровања и обичаји Србохрвата.

ШНИЦЛЕР Артур (Schnitzler, 1862.-1931.), нем. драматичар, лекар из Беча; кроз духовитости даје декадентску меланхолију отменог света; гл. дела: Љубавакне, Зелени папагај.

ШНОР КАРЛОСФЕЛД Јулијус (Schnorr von Carolsfeld, 1794.-1872.), нем. сликар, романтичар, радио фреске (Беси Ројандо, Карло Бел., Барбароса) и циклусе из Нибелунга; најпопуларније дело: Библија у сликама (240 цртежа).

ШНУДЕРЛ Максо (* 1895.), слов. приповедач и драмски писац; повеле: Човек из самоте; роман: Изгубљена земља; драма: Прављница о рајској птици. **ШЕБУР** (Trachburg), мор. риба од 20 см до 40 см дуга, понешто сиплоштена тела, сребрно-плаво-зелене боје; јатарина, еродник → локарде.

ШО Џорџ Бернард (Shaw, * 1856.), енгл. драматичар свет. гласа; написао неколико романа од којих најбољи **Занимање Капела Вајрона**; постао члан фабијевца, који имали циљ да преобразе друштво из основа помоћу еволуције; потом писао ум., муз. и драмске критике; између 1885.-1892. почео да пише и поз. комаде; као драмски критичар тумачио Ибзена и борно се за нов тип његове драме; као драматичар, духовито нападао на све што спречава друштво да дође на виши ступањ; написао око 40 драма од којих најбоље: **Занимање г-ђе Ури**, **Кандида**, **Баволов ученик**, **Човек и начовек**, **Докторова дилема**, **Јованка Орлеанка**, **Цезар** и **Клеопатра**.

ШО ДЕ ФОН (Chaux de Fond), највеће село (38 000 ст.) у Швајц. и истовремено у Евр.; развијена инд. часовника.

ШОАЗЕЛ → Шуазел.

ШОАЗИ ДЕ РУА, вароп (20 000 ст.) у Фрц. на р. Сени, развијена инд. стакла (кристали) и керамике.

ШОБАЈИЋ 1) Максим (1836.-1917.), нар. песник; у облику нар. песама оневао црног.-рус. ратове противу Турака; важније пјесме: **Бесмртни Јунак**, **Млади Црногорац**, **Освета Косовска**, **Словенска слога**; ист. стн. расправа **Старине у Зети**; после смрти објављена пјесма: **Невесински устанак**. 2) Симо (1878.-1918.), књижевник, бавио се и политиком; због својих политичких идеја дошао у сукоб с владом кн. Николе у Ц. Гори и морао бјегати из земље; објавио занимљиви спис **Црногорци**.

ШОБАТ Стојан (1740.-1830.), прота и нац. радник;

радио много на подизању шк. и буђењу срп. нап. свести у Војној крајини, Лици и Крбави; саставио **Катихизис**, штампан у Млецима 1813., који аустр. власти забранивале.

ШОВИНИЗАМ (фрц., по храбром војнику Шовену), претеран патриотизам.

ШОГУИ, знање 1. царевог клетвеника у феудалном → Јапану.

ШОДИ → вештачка вуна.

ШОЊ (енгл.), у мед.: насилни потрес организма, претерано узбуђење живчаног система, рефлексијом путем изазива смањење или престанак рада важних органа и духовних способности, у тежким случајевима и смрт; → колапс; у вој.: јуриш коњице на коњицу хладним оружјем.

ШОКИНГ (енгл.), неуљудно, скандалозно.

ШОКЦИ, мања сх. група, око ¼ мил., у Слав., Варња и Бачкој, мање у Банату; пишу у окуплу, нити истих етничких особина; целину чине по том што сви кат., пореклом од досељеника из зап. Босне у току 16.-18. в.

ШОКЧЕВИЋ Јосиф (1911.-1896.), генерал и гувернер у Банату, по препоруци бискупа Штротсмајера, III. именован за хрв. бана 1860. и на том положају остао до 1867.

ШОЛА 1) Атанасије (* 1878.), политичар; у име Нар. организације слат 1908.-1909. у преговоре вел. сила да протестује против прогласа анексије Б. и Х.; 1911. изабран за посл. у Босански сабор; затворен као вођ сокола 1914. и осуђен у баналучком процесу на 12 год. робије; приликом преврата 1918. из затвора доведен за претседника босанске владе; на том положају остао год. дана, затим постављен за посл. у Копенхагену; од 1931. сенатор. 2) **Војислав** (1863.-1930.), нар. вођ у Херц.; приликом устанка 1882. против Аустр. осуђен на робију; 1896., као претседник оп. у Мостару, с Глигоријем Јефтановићем, повео борбу за верско-просветну аутономију; 1910.-1913. потпретседник и претседник Босанског сабора; затворен 1917. као сумњив аустр. властима; 1918. учествовао у стварању Нар. вена.

ШОЛОН, врата (200 000 ст.) у фрц. колонији Кочикини (Индокина).

ШОЛОХОВ Михаил (* 1905.), 1 од највећих савр. совјетских писаца, одликује се реалним сликама, богатим и сочним јез., описује живот донских Козака и борбу овега и деце, даје соц. карактеристику; гл. дела: **Фамилјаран човек**, **Црвоточина**, **Тихи Дон**, **Почета летина**.

ШОЛТА, мало о. (56 км²) у и. делу Јадр. М., зап. од Брача (Прим. Бан.); гаји се жито, винова лоза, маслина и бадем; крај ман. св. Петра у Нечујму Пољаци подигли свој Пољачки дом на Јадрану.

ШОЛЦ Вилхелм (Scholtz, * 1874.), нем. песник, приповедач и драматичар; склон мистици и окултизму, неоромантичар; драме: **Гост**, **Јерулеј из Констанце**, **Трка за сенком**; роман: **Препега**; збирке пјесама: **Огледало**, **Нове пјесме**, **Куће**, **Година**; писао књиж. студије и прераде драма и мнџезенгера.

ШОМАЖ (фрц.), незапсленост.

ШОМОЋ, област у Мађ. (6 693 км²); гл. место Капошвар.

ШОНГАУЕР Мартин (Schongauer, 1450.-1491.), нем. сликар и најбољи бакрорезац свога доба (сцене из живота Исусова и др.), ж. главе одликују се нежношћу.

ШОНЕН, најјужнији и најплоднији део Шведске.

ШОПЕН (Chopin) 1) **Жан Мари** (1795.-1870.), фрц. писац, проучавао сл. и скандинавске књиж.; поред књ. о Рус. написао књ. о јсл. земљама; у делу: **Шаролика васиона** говори и о нашој нар. поезији. 2) **Жил** (* 1877.), псеуд. фрц. публицисте **Жила Пипуна**; био уредник **Gazette de Prague**, редактор **Bulletin Yougoslave** и **La nation tchéque**; посебне књ., које се односе на нас: **Аустро-Угарска** »сјајни пратилац«, **Сарајевска завера**, **Јудосл.** и **Антанта**, **Мађари** и **пангерманисти**. 3) **Фредерик** (1810.-1849.), поль. композитор и пијанист; изразио се најбоље кроз клавир; није постао мајстор инструментације, иако писао ефектну пратњу за своје концерте; његов стил имао скоро универзални утицај на композиторе који су, после њега, компоновали за клавир, обогатио муз. уметност вел. и херојским полонезима, романтичким баладама, поетским ноктурнима, бриљантним скерцима, оргиналним сонатама и др. вратама; у његовим делима долазе до израза: лиризам, драматичност, меланхолија, фантастичност и хумор, што их све чини интересантним, док су ритмови и акценти

пољ. нар. муз. уметнички стилизовани и примењени; број композиција поменутих муз. облика: 75.

ШОПЕНХАУЕР Артур (Schopenhauer, 1788.-1860.), нем. филозоф, чувен са свога песимизма и непо-

вољног суда о женама; по његовом мишљењу свет је напн претстава, а стварност коју сазнајемо чулима у искуству као и у научном сазнању, само привидна; међутим, ми интуицијом сазнајемо какво је наше унутарње биће по себи, тј. своју вољу; по аналогији са сазнањем свога бића сазнајемо и суштину др. ствари по себи, као и да је суштина сваког бића по себи несвесна и ирационална воља, вета тежња за остваривањем живота; живот у суштини само патња испуњена вечитим болом, јер се несаситна тежња воље никад не може задовољити;

задовољење је само пролазно стање тежње воље, отуда и задовољство привидно и пролазно, једино бол реалан и трајан; стога је овај свет најгори од свих могућих светова; пролазно ослобођење од бола може нам пружити једино научно истраживање истине и естетско уживање; а трајно ослобођење нам може пружити само негација воље за животом; потпуно негацијом воље за живот постиже се нирвана, где једино постоји потпуни мир и одсуство бола; то стање постижу једино светитељи, а припрема за њега је морално дељање, које се састоји у савлађивању себичности као афирмације воље за животом и у самилости и саосећању према патњи, неправди, болу и незадовољству других; самилост и саосећање чине основу праведности и угодности; у естетици Ш. био мишљења да је муз. највиши облик уметности, као што је интуиција највиши облик сазнања, јер су једино оне у стању да нам изразе вољу као суштину свега бића и бивања; гл. дела: Свет као воља и претстава. Оба проблема етике.

ШОПОВИ, шопи, стан. план. предела са обеју страна срп.-буг. границе, почев од Вратарнице код Зајчара, на С, на Ј до околине Кочана; већину стан. у шопској области чине старинци; у етн. састав Ш. ушло доста Влaha (и Циндара) и Печењeга; говоре веома архаичним срп. дијалектом; у крајевима под Буг. чува се нар. ношња (од белог сукна код м.), у онима у саставу Југосл. шири се и шумадиска н.

ШОПРОЊ (нем. Еденбург), град (36 000 ст.) у Мађ. близу Нежидерског Јез. и аустр. границе; хем. мет. и кожна инд.; виногр.

ШОПСКИ Фелицијан (Szopski, * 1865.), пољ. композитор, проф. конзерваторијума у Кракову и Варшави; компоновао: клавирска дела, обрађивао нар. песме, написао оперу *Лилија* и др.

ШОРИ, тур. народ у слиновима р. Тома и Кондоме, у Сибиру, 14 000; полуномади; лов, риболов, ичеларство, скупљачка привреда; вера: шаманизам.

ШОРЉИ Иво д-р (* 1877.), слов. приповедач; почео књиж. рад певањем песама; затим се истакао као веома плодан писац и преводилац с фрц., енгл. и шп.; написао много приповедака и романа псих. правца у којима испољно рад посматрања и спретну инвенцију; гл. дела: Чочек и пол, Последњи вал (романи), Новеле и цртице и др.

ШОРТОРН ГОВЕЧЕ → штурорјка.

ШОСОН Ернест (Chausson, 1855.-1899.), фрц. композитор, иако располагао тхн. средствима, у његовим делима долазио до израза непосредни осећај; компоновао: симфонску поему *Ваниа*, концерт за клавир и гудачки оркестар, клав. комаде, оперу *Јелена*, лирску сцену *Јованка Орлеанка*, муз. драму *Краљ Артус*.

ШОСТАКОВИЋ Димитриј Д. (* 1906.), рус. композитор, у делима снажан, непосредан и изванредно компоновао: симфоније, дело *Октобар*, клавирску сонату, комаде за клавир, 1 оперу.

ШОТ, удубљења у пустињи Сахари, за време суше сува, превучена соном кором, после случајних кишних испуне се водом и претворе у привремено јез.

ШОТА Руставели (око 12. в.), грузински песник, под његовим именом сачувао се нар. спев *Човек у пантерској кожи*, фантастична прича о кнежевским љубавницима.

ШОФАР (јевр.), труба од овнујског рога, ст. јевр. инструмент, употребљаван на богослужењу, нарочито на Н. годину.

ШОФЕР (фрц.), возач аутомобила; професионални управљају такси-аутомобилима или колима прив. личности.

ШОПОНИ, с.-амер. индијанско племе, око 4 000, сада настањени у држ. Орегону и Ајдахо (САД).

ШОШТАЊ, варошица (1 300 ст.) на Савинској притоци Паки (Драв. Бан.); као варошица помиње се од 14. в.; у 15. в. био у поседу Цељских грофова; фабр. кожа и хемикалија; у близини држ. рудник лигнита с год. капацитетом од 150 000 т.

ШПАГЕТИ (ит.), врста теста, као макарони, само тањи и нису шупљи.

ШПАДА (ит.), врста бодежа, носе га само питомци Вој. акад.

ШПАЈЕР, варош (25 000 ст.) и речно пристаниште у Нем. на р. Рајни, у винородном пределу с развијеном инд.: дрвета, хартије, ткст., дувана итд.; трг за воће и вино; има музеје, библт., архив.

ШПАЈК (*Valeriana celtica*, фам. *Valerianaceae*), зељаста, једногод. биљка из рода одољена, листови горе и доле на стаблу нешто различитих.

ШПАЈИР (фрц.), постројење војника у 2 стране окренуте лицем 1 према др., на свакој страни 1 или више редова, између страна шири слободан простор, прави се при парадама и дочетима.

ШПАНДАУ, део Берлина на ушћу р. Шпрее у Хафел, с развијеном инд. метала и елтхн. материјала (Симене).

ШПАНИЈА (шп. Еспања), независна рпб. (503 075 км²) на Пиренејском Пол. (Ј. Евр.); излази на Атлански Ок. (на С и на Ј) и на Сред. М. (на И); има добрих пристаништа на целој обали; са С ограничена → Пиренејима; на ј. обали пружају се Андалузиске Пл. (→ Сијера Невада); то су млађе веначне план., између њих пространа висораван Мезета; с ње се дижу поједини пл. грбени (Кантабриске Пл., Кастилиске Пл., Сијера Морена и др.), који одвајају високе и простране унутарње котлине (Стара и Нова Кастилија, Андалузија, Арагоња и др.); клима на СЗ океанска, блага и доволно влажна. у осталом делу сред., у унутрашњости доста топла и сува; одводњава се према Атланском Ок. (Миња, Дуеро, Тахо, Гвадијана, Гвадалкивир), и у Сред. М. (Ебро, Гладаладијар, Хукар, Сегура и др.); план. на С под шумом; унутрашњост сува и степска; поред Сред. М. предели макија и фригана; стан. (23,8 мил.) Шпањолци; мешавина романизованих ст. Келто-Ибера, Римљана, Арапа и Германа; вера ркат.; образованост и култ. доста висока; баве се већином (57%) пољопр. и риболовом, развијена инд. (метала, ткст., цемента), руд. (бакар, олово, сребро, жива, гвожђе, камени угаљ) и трг.; поморски саобр. Јаче, колени слабије развијен; гл. град Мадрид, већи градови: Севља, Гранада, Малага, Картагена, Мурсија, Валенсија, Барселона, Сарагоса, Билбао; под влашћу Шп.; Налеарска и Питијунска Острва у Сред. М. Канарска О. у Атланском Ок. и колоније (341 075 км²) у Афр.: Шп. Мароко, Шп. Гвинеја и Рио де Оро. Најстарије у ист. познато становништво Ш. били су Келто-Ибери (мешавина Келта и Ибераца), међу које су рано почели да се досељавају Феничани, Грци и Картагинци који оснивају својих колонија; у 5. в. пре Хр. превлада над Ш. стекла је Картагина, од које су је отели Римљани 219.-133. пре Хр.; у доба вел. сеобе народа међу староседеоце се доселила разна germ. племена: Вандали, Свени, Алани и најзад Визиготи који су завладали целом земљом (611.); почетком 8. в. у Ш. продрли Арапи (710.) и преправили готово цело Пиренејско Пол., а Готи се повукли у краљевину Астурију, која једино сачувала независност; у 2. половини 8. в. избили ратови између франачког краља Карла Вел. и Арапа; Карлу се придружили и хришћ. из с. дела Ш., проширили границе Астурије до р. Дура (792.) и претворили је у краљевину Леон, док хришћ. из ср. дела Пиренеја основали неколико мањих државица које се у 9. в. спојиле у Краљевину Навару; поред ове 2 слободне државе Карло основао и трећу у и. делу Пиренеја (у прво време називана Ш. марком, а касије Барселонског Грофовином); у 11. в. у ар. делу Ш. изумрла династија Омејада (1033.); хришћ. искористили унутарње развирице у Кордовском Халифату и заузели обе обале р. Ебра и део висоравни Мезете; у ослободњем крајевима осн. онда још 3 државе: Краљевина Арагон (у чији састав ушла и Барселонска Грофовина, 1151.), Краљевина Кастилија (са којом Краљевина Леон образовала персоналну унију, 1037.) и Краљевина → Португалија која се у 11. в. одвојила од Кастилије (1094.); почетком 13. в. папа Иночентије III објавио крсташки рат противу Арапа у Ш.; под вођством кастиљског краља Алфонса VIII крсташки прешли преко Сијере Морене и покукли ар. вој. код места Лас Навас де Толоса (1247.); том приликом Кастилија заузела Андалузију, Ара-

ШПАНИЈА

гонија Валензија са околином, а Португалија и избила на ј. обалу Пиренејског Пол.; Арауниа остала само обл. Гранада у Сијера Невади, где су се одржали до краја 15. в.; Араунија после тога проширила власт на Балеарска О (1229.), Сицилију (1287.), Сардинију (1326.) и Напуљску Краљевину (1435.); крајем 15. в. на кастиљски престо дошла Изабела I, која се удала (1469.) за арагонског престолонаследника Фердинанда; на тај начин Кастилија и Араунија уједињене у Краљевину Ш (1479.), која после уједињења, наставила борбе с Арауљанима и после десетогодишњег рата (1482.-1492.) узела Гранаду; почетком н. в. у Ш. завладала династија Хабзбурга, која се у њој одржала 2 века (1516.-1707.); најважнији владари из те династије били: Карло I и Филип II; за владе Карла I Ш. достигла врхунац своје моћи и истакла се као највећа сила на свету; шп. власт онда признавала: Сардинија, Сицилија, Напуљска Краљевина, Ниске Земље и новонађене земље у Ср. и Ј. Амер. (Антили, Мексико, Перу и Чиле); ратови које је против ње повео и фрц. краљ Франсоа I убрзо изазвали њено опадање; за владе његовог сина Филипа II Ш. је потучена од фрц. Енгл. и Нисоземске, које су извојевале самосталност (1581.); наследници Филипа II, Филип III и IV и Карло III (1661.-1700.) још више су допринели својом неспособношћу опадању Ш., тако да је она после одвајања Порт. (1640.) ушла у ред другостепених сила у Евр.; после рата за шп. наслеђе, Ш. је изгубила Белг., Милан, Тоскану, Напуљ, Сардинију, Сицилију и Гибралтар, а на њен престо дошао је унук фрц. краља Луја XIV, Филип V (1700.-1746.), осн. династије Бурбонаца која владала Ш. све до 1931., изузев малог прекида (1808.-1816.), у доба Наполеона I, који је на шп. престо поставио свог брата Жозефа; по Наполеонову паду на шп. престо поново враћен Фердинанд VII, који је обновио апсолутизам, довео до крваво угушеног устанка либерала, за његове владе од Ш. су се одвојиле све њене колоније у Ср. и Сев. Амер.; регентство његове жене Марије Кристине (1837.-1840.) изазвало је унутрашње ратове (карлисти), који су се завршили тек кад је на престо дошла Фердинандава ћерка Изабела II (1843.); њен покушај да обнови апсолутизам и безобзирно реакционарство њених дрвара изазвали су и побуну (1868.); Изабела се онда склонила у Фрц., а Ш. је утонула у шестогодишњу анархију (1868.-1874.), у току које је 4 пута мењао облик владавине; најзад, сити нереди и грађ. ратова, Шпанолци прогласили за краља Изабелиног сина Алфонса XII (1874.-1885.), који дао устав и препустио држ. управу мин. Кановсу дел Кастило, за владе Алфонсовог сина Алфонса XIII (1885.-1931.), у Ш. уведено опште право гласа (1890.) а у рату са САД изгубљени су и последњи остаци шп. колонијалног царства у Амер. (Куба и Пуерто-Рико) и Филипини; у свет. рату Ш. била неутрална што је много допринело њеном богађењу и развоју њен. трг. и инд.; али побуна Абд-ел-Крима у марокан-

ском Рифу, унутарња не реди, завођење диктатуре под Примом де Ривером (1925.), изазвали су читав низ завера и побуна које су се најзад завршиле Алфонсовом абдикацијом (12.5., 1931.); међутим после завођења рпб., страначке и класне борбе су се још више заоштриле, а долазак левичара на власт (после избора 1935.), довео је до устанка десничара (под ген. Франком) обилато помогнута из иностранства, за којег је Ш. познала све страхоте и ужасе савременог грађанског рата, Ш. Језик, развио се из народног латинског јез. (lingua gotana rustica), којим се говорило откад су Римљани освојили Пиренејско Пол., претривши доцније незнатне утицаје готског и ар. ј.; овај нар. ј. поделио се у више дијалеката (португалски, лимосински и др.), али се међу свима рано истакло кастиљски говор, због своје звучности и чистоте, а можда и више што се говорио у покр, која дуго претстављала језгро ш. државе (Кастиља); постао у 16. в. књиже. и држ. ј. целог Пиринејског Пол. (изузев Порт.), сем тога говори се у Ср. и Ј. Амер.; балк. Јевреји (сефарди) говоре каталонским дијалектом. Ш. књижевност, почиње у 12. в. првим значајним споменом ш. поезије: *Стево о Сиду*, о највећем јунаку ш. нар. песничтва из доба борби против Мавара; истовремено се јављају и 1. почеци црк. кат. књиже. с најистакнутијим претставником Гонсалом де Берсео; јачи напредак током 13. в. под владом краља Алфонса Мудрог; појавио се најбољи писац тога доба Хуан Руис; у 14. в. ш. к. се развија под утицајем ит. књиже.; најл. претставници Маркиз од Сантисчана и Хуан де Мена, а крајем в. јављају се и 2 оригинална дела: познати роман у дијалогу *Селестиана* и витешки роман *Амадис од Гауле*, оба уопела у страним књиже.; у доба ренесансе Ш. под владом Карла V (1516.-1555.), имала вел. политички и култ. замах; у лирици тзв. ит. шк. дошла до пуног израза и дала одличне претставнике: Боскана, Гарсиласа дела Вега, Уртаду де Мендозу и др.; у прози створени романи нове врсте, тзв. пикарески (авантуретички): *Јазаариљо де Тормес* и др.; у драми нови радови који се расцветали нарочито у 17. в.; крај 16. в. и почетак 17. врхунац и златно доба ш. к.: Сервантес, Лопе де Вега, Калдерон; од књиже. родова најбоље његовава вишеструка комедија, ширег ум. и моралног значаја; лирска поезија у опадању; под утицајем ш. маринизма, који напало одјека у савр. поезији свих ром. књиже., створио своје песничко дело Луис Гонгора и његови следбеници; 18. в. доба опадања књиже., која под јаким фрц. утицајем, истичу се песник М. Валдес и романописац Ф. де Исла; почетак 19. в. још под фрц. утицајем; с појавом романтизма узима самосталан правац: Ф. Мартинез да ла Роза (1787.-1862.), Вретон де лос Ересос (1796.-1873.) и М. Хозе де Лара; из 2. половине 19. в. Хуан Валера (1824.-1905.), Перез Галдос (1845.-1920.) и др.; у 20. в. најпознатији романсијер Бласко Ибањез; књиже. ист. и критичари: М. Менендес и Пелајо, а нарочито Роман Менендес Пидал и песник Рамон де Кампоамор. Ш. музика, почела у доба трубадура и жонглера, од којих најзначајнији: Педро Лопез од Ејона, Фернан Перз од Гузмана, Санчес Калавера и Луисмарк; тада забележене у нотним знацима тога доба (13. в.) ш. пеме; у 15. в. муз. на виолини фрц. и ит., с примесом маварског карактера; елементи световне муз. продиру у црк.; пеме бискајске и наварске имају сродности с модерном муз., мада су ст. порекла и нису основане на одређеној скали; у њима се налазе: прекомерни интервали, цели тонови, полустепени и четвртине тона; у Арагону и Навари популарна је тзв. игра Јота, која се и пева у терцама; пеме Галиције и Старе Кастилије под утицајем Мавара носе источњачки квалитет; веселе, са снажним ритмичким акцентом игара; Андалузија има најлепше пеме у којима се налази дубоко утицај источњачки муз. елемент; каталонске пеме се

разликују потпуно од песама др. крајева, како у јез., тако у мелодији и ритму, ближе су песмама фрц. Ј; у 16. в. ш. м. дала више одличних печача и композитора папској капели у Риму; између њих нарочито се истичу: Моралес (1512-1553.) и Виторија (1540-1613.); у 18. в. и у почетку 19. в. ш. м. се развијала под утицајем бечке класичне шк.; крајем 19. в. основана шп. муз. шк. с Филипом Педрелом (1841-1922.) на челу; поред њега се истакао Исак Албенис (1860-1909.), композитор клавирских, симфониских и оперских дела, али под утицајем Дебиса; на Цереса, Казаса и још неке уметнике утицала рус. нац. шк.; модерни претставници: Гранадос, Де Фаља, Шурини, Тароба, Јопла, Саларос, Ескриче, Пахиса, Манена и др. већином се користе нар. елементима.

Ш. уметност, архт. у Шп. јавља се у доба Римљана, али се мали број тих грађевина очувао; много више има романских и готских црк., које сазидане под фрц. утицајем; од романских најчувеније: катедрала у Сантијагу де Кампостела, Сеговија и Авиле а од готских катедрала: у Бургосу, Толеду, Леону, Севињи и Барселони; на неким има и мешања с ар. стиллом (мудејартил); ренесански стил дао необично богате грађевине (катедрале у Гранади и Малаги); затим упрошћени (Ескоријал); барокних грађевина има у Мадриду, Толеду, Саламанки, Сарагоси, Севиљи итд.; у бароку подигнут и краљевски двор у Мадриду. Вајарство се развило рано, али се гл. дела приписују страним мајсторима; у 15. в. у Шп. се јавио готички стил, који претставља мешавину позно-готских, маварских и ренесанских мотива; за њим дошао готески стил (estilo monstruoso), чији гл. претставник Алонзо Бергуете (1486-1561.); одвајара у дрвету: Монтанес, Алонзо Кано и Педро де Мена. Сликарство, раног ср. в., има минијатуре под ар. и зидног сликарства под виз. утицајем; доцније се јавља фрц., ит. и нарочито низоземски утицај; чисто ш. сликарство одликује се строгим посматрањем природе и склоношћу ка мистици: Лујне де Моралес, фантастично-тајанствени Грк Доменико Теотокапули (el Greco), Рибера и др.; ш. сликарство достигло врхунац у 17. в. ненадмашним портретом финих хладних тонова Веласкеса и Мурила, који дао низ нежних мадона; после опадања у 18. в. јавио се Франциско де Гоја, велики портретист и графичар; у 19. в. завладао прво класицизам, затим сви остали свр. правци; Игнацио Зулоага оживео нац. стил и сликао ш. живот; Пабло Пикасо, оснивач кубизма, припадао више париској уметности. У ум. занатству ср. в. осећао се утицај И (за време ар. владавине), кад се нарочито развио фајанс; после ренесансе наступило опадање.

ШПАНИЈА СТЕЈКО (1871.-1908.), књижевник и преводилац; збирка песама *Immortelle*; драма *Сике* (с Албертом Вебером); преводио Шекспира и Јана Колара.

ШПАНСКА БУБА → мајци.

ШПАНСКА ГВИНЕЈА, ш. колонија у зап. Африци (Анобом и Фернандо По и на копну Рио Муни; 24 500 км², 100 000 ст.); без већег привр. значаја.

ШПАНСКА КОКОШ, пореклом из Шп., ср. величине, тежи до 4 кг, прсте, вел. и праве кресте код петла, повијене код кокошке, голих високих црних ногу, 4 прста, развијених лопара и подушњака, перја црна с отсјајем; добра носиља крупних јаја до 80 г; месо слабог квалитета.

ШПАНСКА КРАГНА → парафимоза.

ШПАНСКА ТРСКА (*Calamus rotang*, фам. *Palmae*), палма перастих листова у честој употреби, као и од врста *C. rudentum* и *C. rotuleanus* за столице, столоче и корпе; *C. rotang* са Суданских Острва у меснатом делу плода садржи дрвену боју за фирнис.

ШПАНСКИ ЗМИЈАК → први корен.

ШПАНСКИ КОЗЛАЦ → зоб.

ШПАНСКИ ПРОТОКОЛ, строга и детаљно разрађена правила церемонијала на ш. двору; → протокол.

ШПАНСКО НАСЛЕЂЕ → ратови за наслеђе.

ШПАНЦИ, **Шпаньолци**, ром. народ у већем делу Пиренејског Пол. (у зап. делу → Португалци) и на Баларима; заједно с → Каталонцима (којих 5 мил.) 22,5 мил.; много Ш. у земљама Ср. и Ј. Амер., по којима се раширили после открића Амер.; с њима свега 85 мил.; постали од мешавине Ибераца, Келта, Римљана, Вандала, Гота и др.; већина припада медитеранској раси; насеља у прим. Сред. М. мањена или наблизу, на висији и у унутрашњости вел. сила; кув. обично од камена, а покућанство веома оскудно; у м. ношњи очувано много старинско; веома строги обичаји проишл. о односима између м. и ж. (утицај ислама); борбе с биковима најсна забав. Ш.

ШПАРГЛА, виљина метла (*Asparagus officinalis*, фам. *Liliaceae*), дугочвечна биљка домаћег порекла, нежни и бледи изданци ш. јако се цене као поврће; множи се из семена и садница. Шпарглиште, земљиште припремљено за гајење ш.

ШПЕДИТЕР (нем.-ит.) → експедитор. **Шпедитерски провизион**, награда коју ш. добива за уложени труд; рачуна се по колету или тежини робе.

ШПЕКУЛАЦИЈА → спекулација.

ШПЕКУЛАТИВНА ТРГОВИНА, трг. пољопр. производима (људска и сточна храна, воће, стока итд.) на вел., само у границама државе; назив ш. т. свакако дошао што трговци спекулишу са стањем разних пијаца, траже пијаце на којима ће робу добити јефтино, а затим где ће робу продати што повољније, или због чињенице, што су пољопр. производи најподложнији променама цена, па и у трг. с њима била много значајнија спекулација него калкулација. **Шпекулати**, трговци, прекупци и препродавци, махом по сајмовима купују и продају робу или сами хране стоку на продају по сајмовима или извозницима.

ШПЕНГЛЕР Освалд (Spengler, 1880.-1936.), нем. филозоф културе; по њему ист. збивање врши се по законима орг. цветања (култура) и венења (цивилизација); тај процес понавља се у разним областима увек слично; Зап. Евр. сад у стању незаустављеног пропадања; гл. дело: *Проклетство Запада*.

ШПЕНЕР Јакоб (1635.-1705.), прот. теолог, књижевник, осн. → пнетицизма; написао: *Побожне жеље*.

ШПЕРОВАНО, слепљено, укочено дрво, плоча од танких дашчица, одн. фурнира лепљених унакрст под хидрауличким притиском; ш. д. се не извјаја и не криви, што је лоша страна обичног д.; ш. д. производи се у дебелини 8-20 мм; нарочита врста панел-плоче, 2-5 см дебеле; за израду ш. д. употребљава се д. које иначе није за тх. д.; само се споља међу фурнири од финог дрвета; употребом љуштеног дрвета омогућена производња ш. д. у димензијама које би се иначе могле добити само у праћумама.

ШПИЈУН (ит.) → ухода.

ШПИЛМАН (нем.), у средњев. Нем. жонглер, пегач и разноврст песама махом туђих, забављач; долазили и до нас.

ШПИЛХАГЕН Фридрих (Spielhagen, 1829.-1911.), нем. романописац либерално реалистичан, сладуњав; гл. дело: *Проблематичне природе* (роман).

ШПИНАТ → спанах.

ШПИРИТУС (лат.) → алкохол.

ШПИС Адолф (Spiess, 1810.-1858.), преуредно нем. гимнастички систем Јанов, увео гимнастику у шк. (обавезно и за девојчице); препоручивао лакше вежбе.

ШПИТА Филип (Spitta, 1841.-1894.), нем. музиколог. проф. Краљ. акад. у Берлину, директор више муз. шк.; писао о Ваху, Хенделу, Шуману и др.

ШПИТЕЛЕР Карл (Spitteler, 1845.-1924.), нем. епски песник из Швајц., инспирисан античким темама, сања о идеалним световима; гл. дело: *Олимписко пролеће*.

ШПИЦБЕРГ, **Шпицбершка Острва**, група о. (62 545 км²) у Леденом М., с. од Норвешке; обала разуђена, унутрашњост планинска, клима благодарећи голфској струји ублажена поларна; план. под снежаницима, ледници силазе до морског нивоа; поред обале мало брезове шуме и паньњака; има наслага каменог угља; стан. (725) се бави поглавито руд. риболовом и сточарством; припада Норвешкој.

ШПОР Лудвиг (1784.-1859.), нем. композитор, виолинист, диригент у Бечу и Каселу; припадао групи романтичара; примењивао хроматску и сентиментални манир; компоновао: *Историјску симфонију*, *Четири год. доба*, *Опис световног и божанског у људском животу*; опере: *Јсонда*, *Фауст*; ораторијуме: *Последњи суд*, *Пад Вавилона*, гудачке квартете, виолинске концерте, симфоније, мисе, кантате, ораторијуме; написао *Школу за виолину*.

ШПОРЕР Јурај (1795.-1884.), књижевник, претеча плерског покрета; као јак постојеће мисли да, по пријери Д. Давидовића и Д. Фрушића, покрене новине за Хрв.; 1818. изашао његов *Огласник илirски*, али није нашао одзива код публике; касније

писао слабе драме и 1 роман; објавио (1822.) Илирски адманаш; гл. дела: **Кастриота Шкендербег**, **Единос**, **Дјак за објесну жезу** (драме); **Страст и блудња** (роман).

ШПОРКО, спорко (ит.), тежина, укупна → бруто тежина.

ШПРАНГЕР Едуард (Spranger, * 1882.), нем. филозоф; гл. дела: **Облици живота**, **Психологија младости**, Нем. идеал о изградњи садашњице, Народ. држава, васпитање.

ШПРЕВАЈД, предео у Нем. кроз који протиче (ду- жином од 30 км) р. Шпреја.

ШПРЕЈА, р. у Нем., л. притока Хафела, дуга 398 км, пловна на дужини од 176 км, протиче кроз Берлин; улива се код Шпандауа.

ШПРЕНГЕЛ Христијан Конрад (1750.-1816.), нем. ботаничар, 1. изложно 1793. улогу инсеката у оплођивању биљака.

ШПРИЦ (нем.) → бризгалица.

ШПУРГИЛ (ит.) → јанка.

ШПРАЈБЕР Густав (1877.), стручњак за морско рибарство; радио с успехом на унапређењу и организацији рибарства на нашем Јадрану; гл. радови: **Морска риба здрава и теча храна**, **Риболов на мору**, **Рибарство поморско називље и изрази**, **Наше рибарско задруштво и др.**; **Свеснање** обрадио предмете из морског рибарства.

ШРАЈФОВЕЛ Јозеф (1768.-1832.), аустр. писац и драматург, заслужан за напредак бечког Бургтеатра, прерадио шп. драме: **Живот је сан** и **Дон Гутер**, лекар своје части од Калдерона; **Дона Дијана** од Морета; написао 2 мемоарска дела.

ШРАПНЕЛ (енгл.), арт. шупље зрно, цилиндрична облица, лучна или шиљаста врха, напуњено црним барутом и куглицама (300-2 000); распрекава се над непријатељем и дејствује куглицама; име добио по енгл. пуковнику Шрапнелу који га усавршио; барутно пуњење: помешано с куглицама, пред њима (с комором напред) или иза њих (с комором позади), а од куглица, које заливане сумпором или смолом да се не би померале, одвојено челичним колутом (дијафрагма); куглице разне величине (10-30 г), праве се од тврдог олова (10% олова, 10% антимона) за дејство против трупа у пољу или од ливеног гвожђа и челика, за дејство против трупа иза штитова; на предњем крају зрна налази се упаљач из којег се при дејству ватра спроводи нарочитом цвечицом у барутно пуњење; кад се оно запали, барутни гасови потикују дијафрагму, а ова потикују куглице, које излећу. **Гранатшрап- нел**, има цилиндричан део као ш., док предњи део образује малу гранату с бризантним пуњењем; при распрекавању у ваздуху, цилиндричан део дејствује као ш., а предњи део лети даље док не удари у чврст предмет или земљу; ова врста нарочито подеена за дејство против батерија или мичра- леза за штитовима, које гранатни део уништава.

ШРАФ (нем.) → завртањ.

ШРАФЕ (ит.), цртице којима се претставља рељеф на картама, управљене у правцу нагиба земљишта, сам најбо с изражава дебљином према одређеној скали. **Шрафитати** (од ит.: sgraffite = грести), претстављати сенку у пртежу линијама које се секу или су паралелне; у картографији цртање планина паралелним линијама (шрафе).

ШРЕДИНГЕР Ервин (Schrodinger, * 1887.), нем. физичар, познат по радовима из теорије кваната, 1 од стваралаца тзв. таласне механике; Нобелова награда за 1933.

ШРЕКЕР Франц (* 1878.), нем. композитор, проф. Муз. акад. у Бечу, директор Високе муз. шк. у Берлину; муз. драмски стил израдио под утицајем Шенберга и Пучинија; компоновао: опере, камерну симфонију за 23 инструмента, песме, свите за камерни оркестар, увертире, псалме, **Аве Марија**.

ШРЕНК-НОЛЦИНГ Алберт (Schrenck-Nolzing, 1862.-1929.), нем. неуролог, 1 од првих испитивача научне сугестије и хипнозе; познат у метафизици проучавањем физ. елемената.

ШРЕПЕЛ Миливој (1862.-1925.), књиж. историчар и ст. клас. филолог; стручни радови из лат. грам. и књиж. извизици у Раду Јсл. академије; **Патрицијева поезика**, **Латинска поезија Јувија Рестија**, **Иван Которанин**, лат. песник, **Хуманист Пингорић**; из свет. књиж.: **Пјеснички прваци у првој половини 19. в.**, **Рус. приповедачи**, **Препород у Ит. у 15. и 16. в.**, студије из домаће књиж.: **Скуи Марина Држића према Плаутовој Аулуларци**, **О Гвудулине- вим Сузама сина разметнога**, **О Марулићу**, **Сигетски јунак у повијести хрв. пјесништва**; издао дела П. Прерадовића и Мирка Боговића са студијама о овим писцима.

ШРИГАВИЦА → комарча.

ШТАБ (нем.), орган команданта за управу јединицом; сачињавају га референти за поједине послове; целокупном вој. силом управља Гл. штб. (у рату се зове **Штаб** Врх. команде).

ШТАВИ.ІА., орг. и неорг. материје помоћу којих се штави кожа; растворљиве у води, имају опор укус и дају с једињењима гвожђа боју мастила. **Органска ш.** деле се на: **природна** (кора дрвета, исечено дрво, шишарке, плодови, лишће и инд. екстракти из храста, кестена, квербаха и др. дрвећа) и **синтетичка**, која се добивају синтезом из формалдехида и фенола, крезол, а за 1½-2 год., и брзо у басенима с ротативним бубњевима, које за лакше коже траје неколико недеља, а за теже неколико месеци; приликом оба начина кожа се штави постепено све концентрисанијим растворима штаве, док она не прође кроз кожу; после тога кожа се суши, сабија и глача, а евентуално и масти.

ШТАЈЕР 1) р. у Аустр., л. притока Енса; дуга 58 км; није пловна, али може да се искористи у инд. сврхе. 2) варош (23 000 ст.) у Аустр. на р. Енсу с развијеном инд. метала, велосипеда, мотора и аутомобила.

ШТАЈЕРСКА, погранична покрајина између Аустр. (с. од Драве) и Јсл. ј. од Драве); план. област испуњена огранцима Алпа (Штајерски Алпи), испресецана дубоким, романтичним долинама; обиљун шумом и рудима (угаљ, гвожђе и др.); стаи. (већином Слов. или слов. порекла) бави се земљ. (перелије, воће, винова лоза), инд. (метала и хем.), сточарством и трг., а знатне приходе има и од туризма; у рим. доба Ш. улазила делом у Панонију, делом у Норик; за време велике сеобе у њу се најпре доселили Остроготи, па Слов. и Авари; по доласку Слов., Ш. делила судбину осталих слов. крајева (→ Словеначка). **Штајерска кокош**, постала укрштањем домаће (средоземни тип) са шпанолском; средње величине, дуга трупа, дубоких прса, кратких ногу, жута, сребрна; бела или шарена перја; добра носиља, тови се добро и лако и има укусно месо. **Штајерци**, део Слов. у Штајерској, некад пела Шт. била насељена Слов., данас само њена ј. трећина око Муре и ср. тока Драве; већи део ових слов. Ш., са седиштем у Марибору, у саставу Југосл., али знатан део остао у Аустр.; међу њима мање групе: Горичани, Похорци, Халожани и Поланци.

ШТАЈН Карл (1757.-1831.), нем. државник, противник Наполеона I; преуредио држ. управу, завоео месне самоуправе, ослободио сељаке кметства и припремио нац. препород, којим омогућио ступање Пруске у ред Наполеонових непријатеља (1813.).

ШТАЈНАХ Еуген (Steinach, * 1861.), аустр. физиолог, познат по научним радовима из фал. ока и живана, проучавао промене боја код лигње; нарочито познат по радовима о утицају полних хормона на организам; по његовим радовима uveden метод подмлађивања (пресецање семеновада), који носи његово име.

ШТАЈНБАХ Ераин (око 1244.-1318.), нем. архитект; градио зап. фасаду катедрале у Штрасбургу.

ШТАЈНБЕРГ Максимилијан (* 1883.), рус. композитор, проф. конзерваторијума у Лењинграду; компоновао: симфоније, балет, мистерију, гудачке квартете, црк. хорове; редговао **Науку о инструментацији** од Римског-Корсакова.

ШТАЈНДАХНЕР Франц (Steindachner, 1843.-1919.), аустр. ихтиолог и херпетолог; пропутавао Далм., Црну Гору, Херц. и Босну и објавио низ херпетолошких и ихтиолошких радова о нашој фауни; описао и неколико нових врста риба из наших понорница и Јадрана.

ШТАЈНЕР Рудолф (Steiner, 1861.-1925.), аустр. филозоф, осн. и вођ. антропозофског покрета; уједињујући прар. науку с индиском мистиком дошао до пунијег осећања живота и ум., и утицао на књиж. и васпитање; његов рад се дели на 3 периода; у првом излагао своју науку о човеку и васиони, и написао флз. дело: **Филозофија слободне**; у другом (1909.-1913.) приказивао своје «мистеријске драме» и на ум. начин изложио шта све доживљују лудске душе на свом путу ка истини; после рата пренео своју активност на соф. поље и издао књ.

Срп социјалног питања, у којој обрадио идеју о троцкласно уређењу људског друштва; поред тога написао: Гетсов поглед на свет, Тајна наука; неговне идеје код нас заступа часопис Познај себе самог.

ШТАЈНЛЕ Едуард (Steinle, 1810.-1886.), нем. сликар, радио фреске и рел. слике, извршене портрете.

ШТАМИЦ Јохан (1717.-1757.), нем. композитор, претставник маххајмске шк.; утицао на развој инструменталног стила.

ШТАМЛЕР Рудолф (* 1856.), нем. правник и проф. унив. неокантовац и присталица социјално-органике шк. у екон. науци; гл. дела: Привреда и право, Суштина и задаци права и правосуђа.

ШТАМПА (ит. 1) → штампање. 2) заједнички назив за све дневне и периодичне публикације једнога места или краја; моћно средство за пропаганду идеја, корисно по свом култ. утицају; опасно кад се злоупотреби; против злоупотреба ш. примењивани: превентивни систем који се састоји у давању одобрења за публикување, претходној кауцији и цензури (цензура у Нем. постојала још 1829.), и репресивни систем који оставља слободу, али кажњава њене злоупотребе; слобода ш. одавно схваћена као најважније политичко право грађана; у Енгл. цензура укинута још 1694., у Фрц. у време револуције (па под монархијом поново успостављена), а у Нем. тек после 1848.; у Југославији важи за ш. закон од 6./8. 1925. с изменама од 6./1. 1929.; по зак. од 1925. ш. је слободна (зак. даје неспречено изказивање мисли у новинама, другим штамп. предметима или сликама) и не сме се спречавати превентивним мерама; продаја и растурање забрањује се због увреде владаоца или владал. дома или Нар. скупштине или позивања на гажење закона; цензура постоји само кад је рат или мобилизација; штампарске кривце су увреда, клевета, потстицање на вршење крив. дела, потстицање на рушење мира и поретка, изазивање мржње против државе или њених установа, вређање јавног морала; изменама од 6./1. 1920. укинута је чл. 2 по којем не може бити превентивних мера, тј.: дозвољена је цензура; укинута је право жалбе на забрану апелационог суда и предвиђено (чл. 14) да се забрани даље излажење листу ако је био 3 пут забрањен за месец дана; листови сами траже превентивне мере да би избегли забране. 3) полит. дневни лист; излазио у Београду 1902.-1914. под уредништвом Светозла М. Јакшића, новинара. 4) полит. дневни лист, излазио у Београду 1933.-1934.; обновљен 1936.

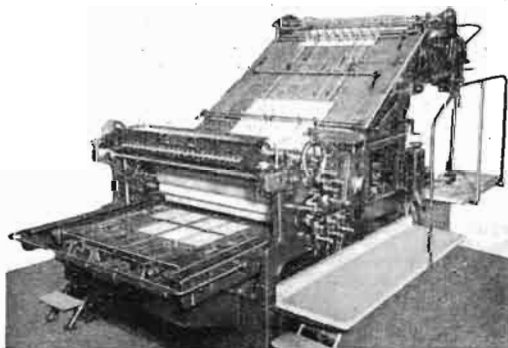
III. за слепе, израђује књиге с подигнутим словима (знацима) по Брајовом методу, тако да их пипањем претима слепи могу да читају.

ШТАМПА ЈУГОСЛОВЕНСКА: до 18. в. Јел. нису имали листова; 1768. изашла 1. св. Славеносерпског Магазина као 1. покушај Захарија Ст. Орфелина; 1791.-1792. излазило у Бечу Српскија Повседневнија Новина у штампарији Маркидеа Пуљу; 1792.-1794. Славеносерпскија Вједомости Стевана Новаковића; 1. слов. лист Љубљанске новике издавао Валентин Водник 1797.-1800.; у 19. в. е. нац. и култ. преродом ш. се неспречно развија и игра важну улогу у полит. и култ. животу; у Наполеоновој Илирској Краљевини излазила 2 листа: Il regio Dalmata, 1806.-1810. у Задру и Télégraphie officielle des provinces Illyriennes, 1810.-1813. у Љубљани; у Бечу, 1813.-1822., Новине српске, Д. Давидовића и Д. Фруштића, у Пешти 1825. Матица срп. почела издавати Летопис српске (доцније Летопис Матиче српске) најстарији књиж.-научни часопис, која се е кратким прекидима одржао до данас; у ослобођеној Срб. покренуте 1834. Новине српске, прво у Крагујевцу, затим у Београду; 1840. добиле посебни забавник и поучни додатак; 1843.-1848. Подунавка, 1. књиж. лист у Срб.; 1845. Српске новине постале званичан орган, до 1914. у Београду; 1915. у Нишу, 1916.-1918. на Крфу, где имале књиж. додатак Забавник (1917.-1918.); после ослобођења лист назван Службене новине и под тим именом излази у Београду латиницом и Ириллином; у 1. половини 19. в. јавља се у Срб. више листова од којих важнији: Српски улак (1843.-1844.), Гласник друштва српске словесности (1847.-1892.), Новине Читалишта београдског (1847.-1848.), у Војводини највише успеха имали листови Теодора Павловића: Српски народни лист (1835., 1836., 1838.), Српске народне новине (1836.); Народне новине (1842.); Своисте Југословенске и народне новине (1848.-1849.); затим Пештањско-будимски скоротеча (1812.-1814.); Напредак (1848.-1849.); Подунавка (1856.-1858.). У Хрв. 1. покренуто новине на цар. Ј. Ђуђевит Гај 1835. Новине хрватске, које 1836. назване Новине илирске; од 1843. излазе као Народне новине; још 1. год. Гајев лист добио књиж. додатак Даница (Даница илир-

ска), која е прекидима излазила до 1867.; остали важнији хрв. листови: Коло (1842.-1853.); Господарски лист (1842.-1925.); Зора далматинска (1844.-1849.); Славенски Југ (1849.-1850.); Архив за повјесницу Југословенску (1851.-1875.); Невен (1852.-1858.). Сем књиж. алманаха Крањске чбелце (1830.-1833., 1848.). Слов. нису имали до 1843. листа на нар. јез.; те год. покренуо Јанез Влајнаја Кметјиске ви рокоделске новине, поучно-пољопр. лист, који доцније постао и књиж.-полит., излазио до 1900.; остали листови: Словенија (1848.-1850.), Словенске новине (1848.). Средњом 19. в. најпознатији лист код Срба Шумадинка (1850., 1852., 1854.-1857.) Љубомира Ненадовића и Српски дневник (1852.-1864.) Данила Медковића е књиж. додатком Седмица (1852.-1858.); 60-тих год. 19. в. јавља се у свима покрајинама све већи број полит., стручних и књиж. листова, од којих најважнији, у В. и Х.: Боспа (1866.-1878.), Босански вјесник (1866.-1867.), Сарајевски лист (1878.-1894.), Просвјета (1885.-1887.), Босанска вила (1886.-1914.), Гласник Земаљског музеја (1889.-1936.), Наад (1895.-1902.), Српска ријеч (1904.-1914.), Гајрет (1908.-1927. с прекидима), Глас слободе (1909.-1912.); у Војводини: Даница (1860.-1871.), Комарац (1861.-1869.), Србобран (1861.-1867.), Јавор (1862.-1863., 1874.-1893.), Змај (1864.-1871.), Матица (1866.-1870.), Застава (1866.-1925.), Панчевац (1869.-1876.), Млада Србадија (1870.-1872.), Глас народа (1871.-1893.), Стар-мали (1878.-1890.), Голуб (1879.-1912.), Невен (1880.-1890.), Српско коло (1881.-1885.), Садашњост (1884.-1902.), Наше доба (1885.-1901.), Браник (1885.-1914.), Стражилово (1885.-1894.), Женски свет (1886.-1894.), Бранково коло (1895.-1914.), Српски пчелар (1897.-1914.), Богословски гласник (1902.-1914., 1919.-1927.); у Далм.: Српски глас (1880.-1905.), Дубровник (1892.-1914.), Гласник Матиче далматинске (1901.-1904.), Срб (1902.-1908.), Српска зора (1907.-1914.), Ново доба (од 1910.); у Слов.: Словенски гласник (1858.-1868.), Словенан (1865.-1867.), Словенски народ (1868.-1927.), Звон (1870.-1876.-1880.), Соча (1870.-1914.), Единост (1876.-1925.), Љубљански звон (1881.-1936.), Дом ни Свет (1888.-1936.), Слован (1901.-1915.), Часопис за zgodovino ни narodniscje (1904.-1936.), Час (од 1907.), Јутро (1910.-1936.), Веда (1911.-1912.); у Срб.: Видовдан (1861.-1876.), Србија (1867.-1870.), Јединство (1868.-1873.), Вила (1865.-1868.), Српски народ (1869.-1884.), Тежак (1869.-1914.), Јавност (1873.-1874.), Будућност (1873.-1875.), Рад (1874.-1875.), Отаџбина (1875., 1880.-1883., 1887.-1892.), Срп. архив за целокупно лекарство (1875.-1914., 1919. до данас), Годишњика Николе Чупића (од 1877. е прекидима до данас), Ратник (1879.-1914., 1919. до данас), Хришћ. весник (1879.-1914., 1919.), Просветни гласник (1880.-1914., 1919.-1924.), Београдски дневник (1881.-1892.), Учитель (1881.-1914.), Брка (1882.-1914.), Борба (1882.-1886.), Дневни лист (1883.-1914.), Старијар (1884.-1927. с прекидима), Одјек (1884.-1914., 1923.-1928. с прекидима), Братство (1887.-1936.), Споменик Срп. краљ. академије (1887. до данас), Велика србија (1886.-1892.), Мале новине (1888.-1903.), Коло (1889.-1892., 1901.-1903.), Весник срп. државе (1890.-1914.), Трговински гласник (1891.-1914., 1919. е малим прекидом до данас); Вечерње новости (1893.-1911.), Мали журнал (1894.-1914.), Београдске новине (1895.-1911.), Дело (1894.-1899., 1902.-1915.), Звезда (1894.-1897.-1901., 1912., с прекидима), Српски књижевни гласник (1901.-1914., од 1920. до данас), Радничке новине (1901.-1914.), Штампa (1902.-1914.), Самоуправа (1903.-1915., од 1919. е већим прекидима до данас), Политика (1904.-1915., од 1919. до данас), Правда (1904.-1914., од 1918. до данас), Архив за правне и друштвене науке (1906.-1914., 1919. до данас), Балкан (1908.-1914., 1919.-1925.), Венац (1910.-1914., од 1919. до данас), Трибуна (1910.-1914., 1920.-1923.), Пијемонт (1912.-1914.), Време (од 1921. до данас); у Ј. Срб.: Призрен (1871.-1872.), Косово (1877.-1884.); у Хрв.: Позор (доцније Обзор, од 1860. до данас), Наше горе лист (1861.-1866.), Народни лист (1862.-1925.), Књижевник (1864.-1866.), Рад Јел. академије (од 1867. до данас), Хрватска (1869.-1871.), Венац (1896.-1903., 1909.-1910.), Право (1873.-1883.), Хрватска вила (1882.-1885.), Народ (1883.-1893.), Искра (1884., 1891.-1894.), Србобран (1884.-1914.), Хрватске новине (од 1893.), Наставни вјесник (од 1893.), Хрватско право (од 1895.), Планинар хрватски (1898.-1909.), Привредник (од 1898.), Слободна ријеч (од 1902.), Ријеч (од 1904.), Даница хрв. (1904.-1907.), Дом (од 1906.), Коприве (од 1906.), Савременик (од 1906.), Новости (од 1907.), Јутарњи лист (од 1912.), Хрватска просвјета (1914.-1925.); у Ц. Горн: Црногорац (1871.-1872.), Црногорка (1871.), Глас Црногорца (1873.-1914.), Зета (1885.), Нова Зета (1889.-1891.), Просвета (1889., 1892.-1901.), Луча (1895.-1899.), Цетињски вјесник (1908.-1912.), Број јел. листова у 1. деценији 20. в. повећао се; свет. рат скоро сасвим угушио ш. јел.; у Срб. под окупацијом излазиле само Београдске новине, лати-

ницом; у осталим покрајинама излазно по који лист; у ипоностранству емиграција издавала неколико листова: Српске новине, Велика Србија, Ратни дневник, Уједињење, La Patrie Serbe, La Serbie, Revue Yougoslave; после рата обновљени многи ст. листови и покренути нови: Мисао, Нови живот, Демократија, Илустровани лист, Покрет, Нова Европа, Југословенска њива, Време, Новости, Београдски дневник, Реч, Препород, Привредни преглед. Прилози за књиж. јез. ист. и фолклор, Јадранска стража, Вечер, Хрватски лист, Југословенски лист, Народно Јединство, Вијенац и многи др., који су неко време излазили; у Амер. излази више јсл. листова; до 1912. било укупно срп. листова 1127; хрв. до 1911. укупно 812; слов. до 1911. укупно 106. ШТАМПАНЕ СТВАРИ, тисковине, у пошт. служби: сви предмети који се на хартији преносе штампањем, литографијом и аутографијом, а немају активан карактер споразума између пошиљача и пријемца (новине, штампане коректуре са или без рукописа који им одговарају, слике, фотографије, планови, геогр. карте, ценовници, циркуларни, свадбене и др. позивнице итд.).

ШТАМПАЊЕ (тисак), умножавање текста помоћу слова, дели се на слагање и ш.; слагање се врши руком или машинном; код ручног слагања узима слагач слова израђена у словолиници, која су према врсти и величини сложена у преграцима, и ниже их у нарочитом покретном низачу, при чему размак између речи попуњава малим металним парчадицама; редови се потом из низача, који према величини слова садржи 6-10 редова, стављају у слагачки чувак (зешиф, цинкана плоча с гвозденим оквиром), док не достигне број редова за 1 страну; колумне 1 штампарског табана означају се бројевима страна, затим стављају на гвоздену плочу, простори између појединих страна попуњавају се металним клиновима и цео слог добро притегне; уметнути слике (клише) морају се «јустрирати» тј. подесити да им површина буде равна са словима; ш. се врши маши-

нама, веће тискарнице тзв. шнелпресама, а мање тигловима; директно са слога штампа се само код бројно мањих издања, док се код већих издања слог прво стереотипизира (→ стереотипија) и потом обично штампа ротационим машинама (нарочито новине), код којих је цилиндар обложен стереотипским плочама; разликује се углавном веридкр (књиге и часописи), новинска штампа, и акцидент-штампа (тискарнице за пословне и личне потребе). Проналазач штампе Гутенберг, његова најстарија штампа око 1445.; с Јоханом Фустом штампао 1453.-55. тзв. 42-редну библију; од 1462. ширила се штампа суду; словолиница од 17. в. постала засебан занат; у др. половини 18. в. поправљено ливење слова и шнелпреса; крајем 19. в. пролаћена седам-машина. (На сл. најновија шнелпреса за штампање Свезнања).

ШТАМПАР, заједнички назив за слагаче и штампаре; задатак слагача израда штампарског слога, за то потребно добро познавање јез. (правописа) и рачунање, а пожељно и цртање; за штампара доволна основна шк., п познавање машинске радње; пре почетка 4-год. учења полаже се пријемни испит (великом потребан лекарски преглед); после 2 год. учења међуиспит, а на крају калфенски испит; јак придолазак спречавају строго примењени тарифски прописи о највећем броју ученика; радни услови и награде регулисани тарифом; организовани у Савезу грађанских радника.

ШТАМПАР Андрија д-р (*1888.), начелник хиг. одељења, генерални инспектор хиг. Мст. соц. пол. и нар. здравља; организатор хиг. службе, установа

и шк. при истом мст.; као делегат Друштва нар. организовао хиг. службу и установе у Кини.

ШТАМПАРИЈА 1) зграда у којој се штампа. 2) предузеће које се бави штампањем. Ш. манастирска, у Карловцима, набављена 1893., 2 год. потом почела рад; осн. је Фрушкогорски ман.; у њој се штампају и црк. и световне књ. Ш. старе, 1. ш. донео у нашу земљу 1493. Ђурађ Црнојевић у Цетињски ман.; 1. штампар био монах Макарије; у њој се штампале само црк. књ.: 1. била Октоих; 2. ш. за наше књ. отворена у Млецима, шеф био војвода Божићар Вуковић из Подгорице, после његове смрти наследио га син Винченцо; та ш. радила дуго, од 1519-1561. и дала неколико укуских издања црк. књ.; нове ш. отворене током 18. в. на више страна у нашим земљама, у Горажду (1519-1523.), у ман. Рујну (1537.), Грачаници (око 1539.), Милшеву (1544-1557.), Београду (1552.), Мркшиној црк. (1562-1566.), и у Скадру (1563.); све радиле само црк., готово искључиво богослужбене књ.; у Млецима неки Ит. наставили рад Вуковића уз помоћ наших људи и њихове књ. ширене и у наше крајеве; у 17. в. нема више ниједне ш. међу Срб.; а у 18. в. и то тек пред крај, добили Срби 1. ш. у Аустр.

ШТАМПАРСКА СЛОВА, на штампалима од метала (мешавина олова, алумина и калаја) на којима се налазе писмени знаци постављени наопако и избочено; величина ш. с. мери се помоћу тзв. тачака (26,6 тачака = 1 см); врсте слова по величини: дијамант (4 тачке), перл (5 т.), ноп-пареј (6 т.), колонел (7 т.), петит (8 т.), боргис (9 т.), гармонд (10 т.), цицero (12 т.), текст (20 т.), мали канон (36 т.), вел. канон (40 т.), империјал (48 т.).

ШТАМФЕР Фридрих (*1874.), нем. социјалист десни-нарског правца; 1906-1916. гл. уред. органа Напред. ШТАНДАРТ (енгл.), нарочита застава с држ. крпом, вије се на броду кад се на њему вози краљ, краљица или чланови краљ. дома.

ШТАНЦОВАЊЕ (нем.), исечање или избијање. Штанцмашина, радна машина за исечање или избијање делова одређ. облика из метала или дрвета. ШТАПИН, фитиљ за паљење експлозива, израђен од јуте и инпрегнисан на различите начине; према намени и врсти треба да има различите особине; да брзо или споро сагорева, да може да гори на влажном месту; да не развија дим итд.

ШТАРЕМБЕРГ Ерист Ридигер (Starhemberg, *1899.), аустр. политичар; вођ аустр. хаммера и држ. пот-канцелар (од 1934.).

ШТАРК Јохан (*1874.), нем. физичар; пронашао спец. серију линија у спектрима. Доплеров ефект за каналске зраке и тзв. Штарков ефект: разлагање спектралних линија у сл. пољу.

ШТАСФУРТ, варош (17 000 ст.) у Нем. и рудник калијумове соли и мрког угља.

ШТАФЕЛАЈ (нем. Staffelei), дрвене ногаре, на којима стоји слика док се израђује.

ШТАФЕЛ-МЕТОД, начин израчунавања интереса у текућем рачуну (→ хол. и енгл. начин).

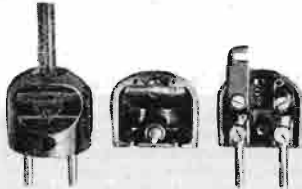
ШТАФЕТА → ештафета.

ШТЕДИОНИЦЕ, јавне установе основане с циљем да примају улоге ситних малих штедиша, да их безбедно чувају и на захтев исте враћају; идеја за оснивање ш. поникла у 17. в. у Фрд. и у Енгл. у низу мера за обезбеђење радника и варошке сиротиње; од почетка 18. в. па до данас осн. у свима култ. државама многобројне општинске, самоуправне и држ. ш. по нарочитим законским прописима и стагумима; њима није циљ зарада у послужу туђим новцем, већ буђење духа штеђе у нар. и нарочито брижљиво чување поверених им уштеда, уз јемство опл. срезова, бановина, покрајина, државе; именом ш. доцније називане и обичне прив. (акционарске) банке, а у регулаторне ш. почели улагати знатне капитале и имућнији људи; отуда данас збрка појмова и односа, што се мора ускоро прочистити; у Југосл. има укупно 37 сам-управних ш. (поред Пошт., која је држ. ш. у овом смислу), које већином основане (на тер. Слов. и Далм.) по аустр. «штедионичком регулативу» од 1844.; остале осн. по правилима која се угледају на горњи регулатив; у Драв. Бан. има 29 таквих ш., у Срб. 2 (Београд и Скопље), у Босни 1 (Сарајево), осталих 25 на тер. Хрв., Далм. и Војводине; ш. су се удружиле 1931. у Савез ш. Краљ. Југосл. (седнице Загреб); напори Савеза иду да се

подигне углед и развије јача делатност ових уста-
нова, нарочито заједничким старањем о безбедности
и ликвидности њихових пласмана; назире се зна-
чајна улога ових установа у враћању поверења ула-
гача у новчане установе и у нормализирању нашег
кредитног и привр. живота уопште.

ШТЕДЊА, у ширем смислу свако издвајање 1 дела
дохотка изван домаћаца потрошње (подмирење те-
кућих потреба); циљ обезбеђења будућности на слу-
чај поремећаја у стицању дохотка, или проширење
основце рада или зарађивања; оба циља прика-
зују се као веома корисни и потребни за друштвени
(нап.) напредак и за појединца; зато развијање духа
ш. у народу улази у оквир јавног старања; у ужем
смислу под ш. се разуме одвајање ситуијних уштеда
у ситуијним газдинствима, док се издвајање већих
сума из вел. доходака назива акумулацијом капи-
тала; у времену личне и привр. слободе изгледа да
је то ствар појединаца како ће трошити свој дохо-
дак, и да ли ће што од њега остављати на страну;
ипак се статистички и општим посматрањем утвр-
ђује да се у одређеним временима ствара за поје-
дине друштвене групе нека заједничка норма о томе
како влада располаже својим дохотком; отступала
од те норме у 1 правцу назива се **расипање**, а у 2.
тврдицење, кад се из бриге за будућношћу сувише
потискује живот у садашњости; и оба та отступања
друштвена свест осуђује; вел. друштвени проблем
постаје питање како да се чувају уштеде; практично
постигне се на више начина: у готовом новцу код
себе (тезаурирање), улагање код новчаних завода,
задруга и др. установа; улагање у вредносне папире
(акције, обвезнице, бонове); куповина некретнина,
драгоцености, скупоцених вилима, намештаја итд.
Улог на ш., специјалан уговор између улагача и
банкарa, по којем је банкар овлашћен да ради с ту-
ђиним новцем, с тим да улагачу за то даје интерес и
да му врати уложени новац по отказу, који може
бити по виђењу или о року; улагач не учествује у
добити или штети банкарa; овај уговор личи на за-
јам али се разликује од њега што јуриспруденција
сматра да је код у. на ш. дозвољен анатоцизам, тј.
рчунање интереса на интерес; по дан. праву улози
на ш. су кредитни посао, пошто из депозитног
посла (давање остава на чување); примајући улог,
завод је дужник према улагачу и обавезан да врати
суме на захтев или у уговореном року; вел. улози
стварају између банке и улагача пословну заједницу
која омогућила банкама финансирање разних пре-
дужења; нарочита заштита државе потребна код сит-
них улога, који су уштеда сиромашних друштв.
слојева; у. на ш. у Југосл. износили маја 1936. код
Пошт. штедњонице и Држ. хипот. банке 2 070 000 000,
а код свих наших новч. завода 10 392 000 000.

ШТЕКОНТАКТ (нем.-лат.), утикач помоћу којег се
могу брзо и лако привезати за ел.
инсталацију разни пријемници,
као стопе лампе, радио
апарати, грејалнице
итд.; састоји се из
спојне кутије, која
има 2 краја у вези
са спроводницима
инсталације и ви-
љушке, које садр-
же 2 чивије у вези
са спроводницима
пријемника.
ел. веза између инсталације и пријемника успостав-
ља се просто увлачењем виљушке; поред двопол-
ног ш. постоји трополни ш., чија спојна кутија са-
држи 3 краја и чија виљушка има 3 чивије, упо-
требљава се у инсталацијама трофазне струје.

ШТЕНЕВАК, болест младих паса; → псева греша.
ШТЕР 1) Рихард (* 1874.), нем. композ. теоретичар,
проф. Муз. акад. у Бечу; компоновао: опере, ораторијум
Блудни син, симфоније, гудачки квартет,
сонате и др. 2) Херман (* 1864.), нем. романописац,
обрађивао малог нем. човека, обузет проблемима
етичким и рел.; гл. дело: **Поконани бог**.
ШТЕРН Вилхелм (* 1871.), нем. психолог и филозоф.
осн. критичког персонализма и диференцијалне
псих.; гл. дела: **Личност и ствар**, **Систем критичког**
персонализма, **Човечја личност**, **Диференцијална**
психологија у неким методичним основицама, **Психоло-**
гија раног детињства и др.

ШТЕРНАЈМ Карл (Sternheim, * 1878.), нем. драма-
тичар, експресионист, активист, диничао јесмова
пургере; гл. дела: **Грађанин Шипел**, **Гаће**, **Своб**
(трјлоија).

ШТЕТА, зло учињено једном лицу (у имању или
др. интересима) противправном радњом другог лица;
ко другоме штету нанесе, мора да је накнади, уко-

лико не докаже да се случајно догодила; ш. се може
нанети сваким грађанским деликтом (долус, култа);
за њу не одговара ко је другом нанесе уживањем
свога права у дозвољеним границама; изузетно за
ш. не одговарају бесвесни деца до 7 год. и потпуни
лудаци, али одговарају ко је себе вољно довео у
бесвесно стање (нпр. пијаница) и онај ко је дужан
да чува бесвесна лица: мајстор одговара за ш. учи-
њена својим послом, вештак за ш. нанету лошим са-
ветом, гостиничар, власник брода, возар одгова-
рају за ш. коју путницима нанесу њихови службе-
ници; газда одговара за ш. своје животиње, ако је
надражио или је није чувао; накнада ш. може бити
непотпуна (да се плати што је стварно уништено) и
потпуна (да се надокнади и пропуштена добит); ко
ш. учини намерно или због вел. нехата, дугује пот-
пуно накнаду; у случају малог нехата (culpa levis)
даје се само непотпуна накнада; за случајну ш.
одговара се само изузетно; ако је лице у доњој,
ако употребљава туђу ствар противно уговору (нпр.
ако је узело на себе одговорност, ризик) од случаја
(нпр. осигурање); ако је више лица учествовало у
проузроковању ш., одговарају сви солидарно; за ш.
коју нанесу органи правног лица, одговара сам ор-
ган; нека правна лица (нпр. држава) јемче за ис-
плату накнаде; изузетно закон може приписати од-
говорност за накнаду ш. иако нема никакве кривине
(→ **одговорност објективна**). **Ш. аквизијанска**, про-
узрокована деликтом; ако ипак вршена законска
дужност или вршено какво противправно дело. **Ш.**
будућа, ако постоји опасност оштећења од једне рад-
ње, доведени у опасност може од суда тражити за-
брану радње која изазива опасност (нпр. да се осигу-
ра кућа, чији су темељи уздрмави рушењем су-
седног здања). **Ш. б.** може бити предмет обезбеђења.
Нпр. држава има законску хипотеку на имањима
свих рачунополагача, за случај да они нанесу ште-
ту. Чест је случај уговорене хипотеке за ш. б. нпр.:
банчнин благајник даје хипотеку на своја добра до
одређене висине ради обезбеђења банке од евенту-
алног мања. **Ш. морална**, проузрокована повре-
дом других интереса, а не имовинских. Нпр. увре-
да части, тела, повреда ауторског дела преиначава-
њем, осакћањем итд. Раније се сматрало да ш. м.
не даје основ на накнаду; данас судија даје новчану
накнаду и за ш. м., водећи рачуна о посредној
повреди имовинских интереса (мањи кредит, оговара-
ње, узбуђење општебног, трошкови итд.). **Ш. од**
дивљачи → дивљач. **Ш. од лова** → ловне штете. **Ш.**
ратна → ратна штета.

ШТИЉАНОВИЋ Стеван (око 1498.-1540.), светитељ,
мисли се да из Паштровића дошао у Срем, где се
истакао у борбама после мохачке битке као приста-
лица Фердинанда Хабзбуршког; 1530. постао кастелан
Новиграда и Ораховице, а после Валцова; са-
храњен у ман. Шинлаговцу; прав. црк. прогласила
га за светитеља.

ШТИМУНИ (нем.), настројење, расположење; извес-
но стање душе; пејзаж у сликарству и опис у
књиж. могу да изазову 1 одређено расположење,
одн. ш.

ШТИН, барон и ереско место (12 000 ст.) на р. Бре-
галници (Вард. Бан.), 1 од врло ст. градова; у доба
Стевана Дечанског и цара Душана у њему запове-
дао војвода Хреља; у тур. доба био такође знатан
град; извози опијум, који се гаји у околини; седи-
ште прав. еп.; гмн.; филимарска ж. радничка шк.;
развалине ст. града. **Штинска епархија**, црк. област
ст. брегалиничке, морозовидске, злетовске или ле-
совске еп.; после 1557. спојена са ст. велбуждском,
бањском, коласнском, хустендилском или кратов-
ском еп.; 1878. хустендилско-штинска е. подељена:
хустендилски крај придружен софиској е., а кратов-
ски и штински предео придружен скопској; 1920.
штински крај одвојен од скопске е. и заједно са
струмичком и полесанском или дојранском е. обра-
зовао нову злетовско-струмичку е.

ШТИРАК (нем.) → скроб.

ШТИРИЈА (лат.) → Штајерска.

ШТИРНЕР Макс (1806.-1856.), псеуд. Кашпара Шми-
та, нем. филозофа и анархиста; присталица крајњег
индивидуализма, творац индивидуалистичког анар-
хизма, чија је суштина изражена у његовој речени-
ци: »Мене се ништа не тиче осим мене»; све што
постоји ван човекове личности проглашава фикци-
јом тврдећи: Ван мене, мога ја, не постоји ништа
друго; једина стварност што постоји то је моје ја;
бог, човечанство, друштво, љубав, истина, слобода,
патриотизам, правда само су фикције; оно што не
постоји, што је фиктивно, то се не може жртвовати
оним што постоји, што је стварно; флз. систем Ш.
уствари духовита апологија еготизма; многе елемен-

те овог система прихватио нем. филозоф Ниче; гл. дело: **Појединац и његова својина**.

ШТИРОВНИК, огранак (1848 м) плап. Оријена у Херц. (Зет. Бан.), кречњачког састава, го и безводан.

ШТИТ 1) део ратничке опреме и заштитног оружја. штито од штапа; ш. веома разноврсни у погледу на облик (овални, округли или правоугаони) и материјал (дрво, кожа) од којег се праве; често се ш. украшава разним додацима или шарамма у бојама или рецкањем. 2) **Ш. Давидов**, звезда Давидова, нарочити шестоугаоник, символ јеврејства.

ШТИТ (umbella), гроздаста цваст, где гл. осовина веома скраћена, на њој се налазе цветови на дугачким дршкама које достижу до исте висине.

ШТИТАРЕ, **штитарке** (фам. Umbelliferae), зеласти, високе биљке, већином пераста листа и шупља стабла прско 1 м, неугледних цветова, скупљених у штитице и штитове; по 2 плодића; многе мирисне употребљавају се као зачини, иске и отровне; у зап. Аз. и око Амура дају свој изглед флори; у употреби као зачин: першун, пантврњак, миробија, анасон, коморач, анис, целер, коријандер; као украсне: селен и девесиље; отровне: кукурга, дивљи першун, трубељика.

ШТИТАСТЕ ВАШИ (Coccidae), инсекти из групе рилана с чврстим хитинским или воштаним штитом. чије женке бескрилне и део свој живот проводе са сисалком забоденом у кору гранчица воћки и др. биљка одакле сису биљне сокове; из снесених јаја одмах излазе ларве; брзо се множе и имају; у топлијим крајевима, више генерација преко год.; већина прста опасне штеточине; сузбијају се углавном прскањем воћним карболинеумима, уљаним емулзијама, кречно-сумпорним корбама; код нас вел. штете проузрокује **пљивина** в. (Lecanium cogni); пре кратког времена код нас проналажена врста **Сан-Јоафова** в. (Aspidiotus perniciosus), 1 од најопаснијих штеточина воћњака. **Јабукова** ш. в. (Lepidosaphes ulmi или Mutilaspis pomorum), често на ј. ребе на крушкама, својим мрким, 2-3 мм дугим а уским штитовима у облику запете често прекрива гране и млада стабла, која и угну; јако заражене воћке или њихове делове исећи и спалити, остале прскати крајем зиме воћним карболинеумима. **Шкољкаста** ш. в. (Aspidiotus ostreiformis), чији штитићи у облику свих или мркопркастих округластих љуспича, широких до 2 мм, а испод штита јако пљосната јасножута в.; нарочито често на јабукма, где понекад образује сивкасте наслаге на кори.

ШТИТНИШТВО, старатељство над малолетницима. Оно је редовно (штитник се поставља одређеном штитенику), заводско (управник завода је по закону штитник свих потомаца завода, који нису под чинском влашћу или немају редовног штитника) и генерално (известном правном лицу повери се ш. свих малолетника без оца, редовног или заводског штитника, нпр. друштво за помоћ напуштене деце).

ШТИТЊАЧА → тиреоида.

ШТИТОВО, карна висораван и. од Никшићке Жупе (Зет. Бан.); највећа висина 1 715 м.

ШТИТНОШЕ (Sanoidea), група риба с чврстим штитасто израђеним (ганондним) крљуштима које често граде читав чврст оклоп; као и код кошљориба, и овде постоји добро развијен шкржни поклопац; ш. обухватају више самосталних редова; поред кечига с претежно хрскавичавим скелетом, постоје ш. са сасвим коштанним скелетом, чији претставници живе у слатким водама Афр. и Амер.; мнобројни фосилни остаци изумрлих ш. познати из веома старих геол. епоха.

ШТИВЕНИК → пупила.

ШТИФЕЛ Михаел (1487.-1567.), нем. математичар, 1 од првих који систематски обрадио нижу алгебру.

ШТИФТАР Франц (псеудоним Бжидар Творцов), (1846.-1913.), слов. писац, живео у Рус.; писао о слов. ј. у **Новинама**, **Веснику**, **Зору**; разне биографије у **Летопису Матице слов.**; преводио с рус. ј.

ШТИФТЕР Адалберт (1805.-1868.), нем. новелист из Чешке Шуме, фпн стилист, конзервативан, давао подробне описе природе; новеле: **Студије**, **Шарено камење**; романи: **Поано лето**, **Витко**.

ШТОЈБЕН Карл (1788.-1856.), нем. сликар, радио у Фри. и Рус., махом ист. композиције; сликао таваницу у Лувру (**Битка код Изрија**, **Великодушност Априа IV** после победе); гл. дела: **Петар Велики**, **Повратак с Елбе**, **Ватерло**, **Наполеон I** са сином, **Самсон** и **Далила**.

ШТОК-ВАКЦИНА → вакцина.

ШТОКАВАЦ, човек који говори штокавским дијалектом **Штокавски дијалект**, највећи д. сх. јез., говори се на И од чакавског и кајкавског, на чији се рачун проширио сеобом штокаваца под притиском Турака; дели се на 3 групе говора: **староштокавски говори**, ј. од линије Тетово-Скопље-Кратово, имају веома ст. прте заједничке свима ш. говорима до 12. в.: њ = о, њ = е; место **цр** има **чр**; дало у мијачком о, у бречачком а; **средњештокавски говори**, сев. од старошток. до линије Зајечар-Тупижница-Сталах-Прокупље-Качаник-Призрен; с новим особинама ш. д. развијеним до 14. в.: он > у, ен > е, њ > и, њ > е, њ > а или полугласник реда а; чр > цр; примјом. прте као и стари ш.; ср. ш. се деле на: а) **тичмочно** наречје, са њ место б, ч место њ, вокалним л; б) **јужноморавско**, има њ и њ. вок. л > лу. у нарт. перф. наст. -ја (бија, видеја), нема члана; в) **скопско-кратовско**, има веларно (тврдо) л и полумекое л испред е, и; њ и њ се изговарају као меко к и г; **новоштокавски говори**, заузимају највећи простор, све до чакавског и кајкавског; развили много нових прта, без утицаја туђих јез.; према изговору јага (њ) деле се на: **икавско**, **јекавско** и **екавско** наречје; свако од њих се дели на говоре старијег и млађег типа; особине ш. л. 1. пут изражене у → Милослављу јеванђељу и → Писму Кулина бана.

ШТОКЕРТ Карл (Stoekert, * 1873.), аустр. нумизматичар; бавно се далам., арб., срп. и грч. нумизматиком и објавио о томе много расправа по разним часописима.

ШТОКХОЛМ, престоница (520 000 ст.) Шведске, на ушћу утоке Меларског Ј. у Балтичко М.; ст. град; утврђење, црква Шторкирк (13. в.), краљ. замак (18. в.); најстарији део са замком и парламентом на 1 острву; Вел. шк. (1827.), в. трг. шк., акад. наука, нар. музеј; живо пристаниште; бродоградилште, инд. металургијска, ткст., жив. намирница, хартије; развијена трг.

ШТОЛАРИНА, **штоле** (лат.), приходи католичких свешт. од обављених свештенорадњи; не могу се узалтати за наплату свештеничких дугова.

ШТОЛНА (нем.) → поткоп.

ШТОПФИКСЕНЕ («штобјаксене», нем.) → запитвачи.

ШТОРМ Теодор (1817.-1888.), нем. књижевник из Шлезвига, дао песме и новеле прожете лириком и фантаст. елементима; дела: **Имензе**, **Јахач** на **ћогату**.

ШТОС 1) Вајт (1438.-1533.), нем. вајар, гравер и сликар касне готике, гл. дела: олтар у црк. св. Марије у Кракову, сцене из страдања Исусова, надгробни споменици и др. 2) **Павао** (1806.-1862.), свештеник, песник, из редова нар. будилаца предиларског покрета; ист. значајна његова песма **Кин Домовине** на почетку 1831., која много читана и навођена; то био апел забригнутог родољуба, који гледао утрнула нац. осећања у свом народу.

ШТРАЗБУРГ → Страсбург

ШТРАЈК (енгл.), организована или неорганизована обуцава рада од стране радника у 1 или више предузећа с циљем да се побољшају њихови услови рада (повећају наднице, скрати радно време итд.); 1 од најважнијих и најјачих средстава у екон. борби радничке класе којим се служе раднички синдикати; у већини савр. држава законски признат као право радника у циљу одбране и заштите њихових екон. интереса.

ШТРАЈТБЕРГ Вилхелм (1864.-1925.), нем. лјатвист, индогерманист; гл. дела: **Прагерманска граматица**, **Основи готскога**, **Готска библија**, **Историја германске филологије**; био уредник (с Бруманом) часописа **Индогерманска истраживања**, издавао **Германску** и **Индогерманску библиотеку**.

ШТРАЛСУНД, варош (40 000 ст.), пристаниште и морско купалиште у Нем. на обали Балтичког М.; инд. (бродоградња, машинерије, дрвета), музеј и библи.

ШТРАС, оловно стакло, које ломи светлосне зраке слично дијаманту; служи за израду лажног драгог камена; доста мекаво; од необојеног ш. израђују се вештачки дијаманти, а од различитог обојеног вештачки топаз, рубин, смарагд и сафир.

ШТРАСЕР Ото (Sbrasser, 1893.), нем. публицист и политичар; припадао социјалистичком покрету, али касније пришао националном социјализму и с Хитлером највише допринео стварању национал-социјалистичке странке у Нем.; 1930. се разишао са Хитлером и емигрирао у ЧСР.

ШТРАУС 1) Давид Фридрих (1808.-1874.), нем. теолог и филозоф; дела: Живот Исусов, Хришћанска наука о вери, Стара и нова вера. 2) Јован Андрија (1721.-1783.), слов. сликар барокног правца; радио масном бојом и фреске; има много црк. слика по црк. у Дравској долини. 3) Јохан (1825.-1899.), нем. оперетски композитор, компоновао већи број оперета; истиче се **Цигански барок**. 4) Оскар (* 1870.), нем. оперетски композитор, диригент у Брну, Телплицу, Мајнцу, Берлину. 5) Рихард (* 1864.), нем. композитор, диригент манхајмског оркестра, опера у Минхену, Вајмару, Берлину, Бечу, проф. Више муз. шк. у Берлину; у муз. иде за реалистичким идејама и моделише композиције мајсторски; у његовим делима има нешто и од импресионизма с јако подвученом осећајношћу и смислом за муз. карактеризацију; компоновао: симфониске песме (истичу се: Тако је говорио Заратустра, Срт и преображење, Доц Жуан, Тил Ојленшигел), симфонију, концерте за виолину и оркестар, сонате за чело и клавир, муз. комедију **Кавалир с ружама**, балет **Јосифова легенда**, муз. драме: **Салому** и **Електру**, соло-песме уз пратњу клавира, хорове и др. 6) Франц Михаило (1674.-1740.), слов. сликар радио црк. слике масном бојом; гл. дела: **Маријина смрт** у Мекинџама, **Св. Јелисавета** у жупној црк. у Гушама; са својим сином Јованом Андријом убраја се у најбоље слов. барокне сликаре 18. в.

ШТРАЦА (ит.) → прима-ноћа.

ШТРЕБЕЛ Хајрих (* 1869.), нем. социјалист и социјал-демократски посланик у пруском ландтагу; као интернационалист, 1917. пришао Спартаковском савезу; 1 од оснивача нем. независне социјалистичке странке. **ШТРЕБЕР** (нем.), човек који безобзирно, не бирајући средства, жури за личним користима.

ШТРЕКЕЉ Карл (1839.-1912.), славист, проф. сл. филологије на унив. у Грацу; написао неколико стручних расправа, много се бавио нар. поезијом и дао најбољу збирку **Словенских нар. песама**, рађену с великим љубављу и знањем; написао ист. граматичку слов. јез.

ШТРИГА Алберт (1821.-1897.), оперски певач, пријатељ Лисинског, организатор муз. живота у доба илирског покрета.

ШТРИК (нем.) → рода.

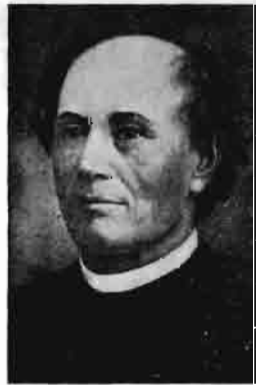
ШТРИКАЉ, штркљеви (Oestridae), мухе чије ларве

живе у кожи или унутрашњости домаће стоке. **Говећи ш.** (Hypoderma bovis), полаже јаја на длаке говечета; ларве доспевају у једнак, а одатле у кожу говечета где изазивају гнојаве чиреве **Ларве коњског ш.** (Gastrophilus equi) живе у желуцу коња и проузрокују у њему гнојаве ране. **Ларве овчјег ш.** (Oestrus ovis), живе у носним шупљинама овце, мучећи је јако.

ШТРОДЕЊЕ → крастица.

ШТРОСМАЈЕР Јосип Јурај (1815.-1905.), бискуп и нар. вођ, вел. беседник, потиче из нем. војничке породице у Осјеку, али по ж. линији у породици одавно ушла хрв. крв; у Бечу 1842. постао доктор теол. и ту 1847., као изванредно даровит и запажен ђак, 1847., постао дворски капелан и директор Аугустинеума. 1849. предавао канонско право на Бечком унив.; за бискупа у Ђакову именован 18./II. 1849.; на тој столици остао до смрти; као млад ђак Ш. у Пешти ушао у круг пријатеља чувеног панслависта Ј. Колара, с ким били у вези многи јсл. ђаци, Јб. Гај, Т. Павловнн, и др.; ту добио прве идеје о потреби рада у духу сл. солидарности; у Бечу проширио круг својих познанка; сарађивао с чешким политичаром Ригером и Паладицом, с којима израдио и свој полит. програм: Аустр. треба да постане федеративна држ. у којој ће сви нар. доћи до израза; том програму младости, сл. и феде-

ралистичком, остао веран до краја живота, само га допунио утолико што, као свештеник, желео свима начинима да помогне и сједињењу прав. и кат. црк.; у Хрв. Ш. ушао у активну политику; био за чисту јсл. оријентацију, желећи да од Загреба створи нац. духовно средиште; стога помагао богатим новчаним прилозима оснивање Јсл. акад. и унив. и галерије слика; као политичар тражио пуну равноправност Хрв. према Мађ.; нарочито много радио да се Далм. припоји Хрв.; до 1866. бечка влада настојала да придобие Ш. за своју централистичку концепцију, а кад 1866. била поражена у борби с Прусима и принуђена да се мири с Мађ., она Хрв. жртвовала; дуализам од 1867. створен на сл. штету; у Аустр. добили превласт Немци, а у Уг. Мађари; цар Франц Јосиф тражио од Ш. да прими решење споразума с Мађ. у духу дуалистичког програма или да се за извесно време уклони; Ш. учинио ово друго и 1868. створена мађ.-хрв. Нагодба без његова учешћа и одговорности; кад цео његов рад у том правцу остао без полит. успеха, Ш. 1872. демонстративно напустио Хрв. сабор и није више учествовао у његовом раду; на црк. пољу радио много; трудио се да рим. црк. дозволи и помаже сл. Богослужење као 1. осов за сједињење црк., али у том наилазио на опозицију Рима и бечке владе; због мађ. суревњивости није успео ни да прошири ист. право ђаковачке црк. на Б. и Х. после извршене окупације тих земаља; у Ђакову подигао (1882.) најлепшу катедралу у Хрв. и Слав.; као слав. бискуп Ш. био именован за апостолошког викара у Срб. и долазио у ту земљу више пута; био у срдчним односима с кнезом Михаилом; топло се залагао за споразум рад са Србима и Бугарима и био вољан да помаже кнежевине полит. планове надајући се да ће добити извесне користи за своју идеју о јединству црк.; као огорчен противник Мађара, а разочаран бечком политиком, све више гледао главни излаз из ситуације у што тешњој заједници Јж. Сл.; његова јсл. политика била далековида и солидна; он јој створио култ. темеље, израдио читав низ даљих путокава и дао правац за осн. линију; међу неимарима данашње Југосл. његово дело заслужује нарочиту пажњу; на папском концилу 1870. прочуо се као противник тезе папске непогрешивости; старао се за глагољску црк. службу и јсл. књижевнике.

ШТРИКА → салата.

ШТУБИК, село сз. од Неготина. **Бој на Ш.** (25./5. 1807.), Тур. били опколили војводу Миленка код Ш., 1 одред рус. вој. (ген. Исајев) пребе Дунав, а и Карађорђе дође у помоћ те навалe на Тур. (15 000-20 000), ослобде Миленка и околие Гушанца; 15./6. снабдени рус. муницијом, устаници нападну Мула-пашу и потуку га, 26./6. униште и одред Гушанчев.

ШТУК Франц (1863.-1928.), нем. сликар и вајар, претставник минхенске сецесије; радио композиције, портрете, бакрорезе, статуете; гл. дела: **Изгнане из раја**, **Грех**, **Рат**, **Сфинкс**, **Искушење** и др.; бавио се и примењеном ум.

ШТУК (ит.), плафонска конструкција; у ужем смислу и малтер од гипса или с додатком гипса, употребљен за израду плафонских конструкција или за израду рељефних украса на зидним површинама.

ШТУКА (Esox lucius), грабљива риба наших слатких вода, јако издуженог тела и вел. уста с моћно назубљеним вилицама, ве што лови свој плен: мирне рибе,

жабе, а каткад и водене птице; расте брзо и може да достигне пораст од преко 30 кг; мрсти се упроче; гаји се често у рибњацима са параном; у нашој земљи ш. нема у водама јадр. слива.

ШТУКАВАЦ → коњореп.

ШТУКЕНБЕРГ Виро (Stuckenberg, 1863.-1905.), дански песник, најважнији претставник натуралист. сликања друштва; писао песме, приповетке и драме.

ШТУЛЕ → гигаље.

ШТУМФ Карл (* 1848.), нем. психолог и филозоф, гл. дела: **Психологија звука**, **Почети музике**, **Појаве и функције**, **Осећај и осећање**.

ШТУНДИСТИ, рус. секта, слична пнетицистичком протестантству, названа по часовима молитве (Stunde = час); ширили нем. колонисти у Рус.

ШТУР Лудевит (1815.-1856.), словачки књижевник, вођ нар. покрета пред 1848.; добришо Бернolakово дело: **Стварање књижевног језика словачког**; написао студију **О нар. песамама сл. народа**.

ШТУРМ Франц (* 1912.), јел. композитор савр. тежњи, присталица четвртоноског муз.; компоновао: свиту за клавир, фантазију за оркестар, гудачки квартет.

ШТУРМ УНД ДРАНГ (Sturm und Drang) → нем. књижевност.

ШТУРСА Јан (1880.-1925.), чешки вајар, вођ савр. чешког вајарства; гл. дела: **Икарус**, **Победник**, **Рањеник**, и споменици Сметани и Сватоплуку Чеху.

ШТУРЦИ → попад.

ШТУТГАРТ, гл. град (417 000 ст.) Виртемберга (јз. Нем.); ст. град, црк. из 12. и 15. в., ст. (16. в.) и нови (18. в.) замак; в. тхн. шк., акад. ликовне уметности, 2 конзерваторијума, научни институти, звездарска, зоол. врт, библиот., музеји; развијена књижевна инд.; фабр. аутомобила, муз. инструмената, играчака; ткачнице, елхн. и хем. инд.

ШТУЦАЊЕ, сингултус (лат.), грч дијафрагме (пречаге) који изазива нагао потрес трбуха и грудног коша, праћен храпавим инспираторним звуком изазваним брзим затварањем гркљана и треперењем гласних жица; последица надражаја френичног живца, свакодневна појава нарочито код деце; али важан знак код неких обољења: запаљења мозга, можданих опни, трбушне марамице (перитонитис), парализе црева, тровња, бубрежних обољења е → уренијом.

ШУВАВНИЦА, варош (13 000 ст.) у ЧСР, у подножју Словачких Рудних Плана, и рудник бакра олова и злата.

ШУБЕДРО, острво (9,2 км²) у Јадр. М., ј. од о. Хвара (Прим. Бан.), стеновито и безводно, а ипак велим делом под вегетацијом доста разуђено, нарочито на С. где се поред многобројних малих затона у копно дубље увлачи залив Вела Лука.

ШУБЕАН Вацлав (* 1889.), чсл. композитор и пијанист; у почетку под утицајем Нонака и Сука; истакао се камерним делима: клавирским квинтетом **Прво пролеће**, гудачким секстетом, клав. триом, фантазијом за клавир, за чело и клавир, хорovima и песмама.

ШУБЕАН МАЛИ 1) црног. владар (1767.-1773.), авантюрист, непозната порекла, по свој прилици из Дике, који 1766. дошао у Мохиче, а одакле 1767. у Ц. Гору; издавао се за рус. цара Петра III, ког Катарина II уклонила с престола; с тим ауторитетом у Ц. Гори приграбио власт од слабог митрополита Саве; његова појава у Ц. Гори и рус. престиж који с тим дошао до изразита нестабилности Турке и Млечане да предузму извесне мере; Турци напали Ц. Гору, али се поход завршио неуспехом; рус. влада покурила да изобличи Ш., али како 1768. ушла у рат с Турцима, видела да јој Ш. у Ц. Гори може бити од користи и оставила га на миру; за време рус.-тур. рата Ш. убијен од најмљеног убице (11./9. 1773.). 2) Његошева ист. драма о Ш. М. е пуно лепих и јаких места, али без иједне вене идеје.

ШУБЕАН ПОЉЕ, на саставцима Пиве и Таре (→ Дрина), прозвано по херцегу Стевану; у близини рушевине града Сокола или Ш.-Града.

ШУБИТАР, Шубитари, нар. име → Арбанаса.

Шубица, Арбањиа.

ШУБРОВИЦЕ, штировнице → тратори.

ШУБИТ, плап. (1780 м) у Босни, сз. од Фојнице (Држ. Бан.).

ШУАЗЕЛ Етјен-Франсоа (Choiseul, 1719.-1785.), фрц. државник и мин. спољних послова; изгнао језуите из Фрц. и тим стекао наклоност нар.; присајединио Фрц. Корзику; узалуд покушавао да ублажи последице 7-год. рата.

ШУАНГ СИ → Чуанг Це.

ШУАНЕРИЈЕ (фрц.) 1) назив за устанке монархиста у Бретањи, Нормандији и Вандеји противу рпб.; отпочели 1793. и наставили се све до конзулства. 2) име које се у доба фрц. револуције и царства давало свим присталицама монархије.

ШУБАРА (нем.), капа од крзна, особито од јагњет, бела или црна, често шиљата и шиљак се утисне унутра; у обичају у многим јжцл. крајевима; особито вел. ш. носе рум. сточари.

ШУБЕРТ 1) Рихард (1876.-1915.), аустр. геолог; најважнији радови: Геологија Далмације, Геолошки вођ кроз сев. Јадран. 2) Франц (1797.-1828.), нем. композитор; његов значај у ист. муз. везан нарочито за развој модерне соло-песме; употребљава реализам, боју, полифонију, чудне хармониске везе, модулацију као и мелодију, да би изразио песничку замисао; у области инстр. муз. лепота његових дела лежи у спонтаности; компоновао око 600 песама, а од инстр. дела: симфоније, гудачке квартете, сонате, црк. муз., 10 опера и др.

ШУБИЊИ 1) хрв. племе. 2) хрв. племићка породица (названа и Брибирском по роду → Брибиру), која дала Хрв. више жупана, кнезова и банава; 1. знатнији њен члан био жупан Мирослав који од мађ. краљева добио Брибирску жупу као лено; од његових потомака најзнатнији: → Стјепко, → Павле, → Јурај и → Младен Шубић; по граду Зрињу, који породица касније добила од мађ. краљева у замену за град Островицу, Јурај и његови потомци узели и име → Зрињски.

ШУБИЦ 1) Јанез (1850.-1889.), слов. сликар, отац му Стефан и брат Јурај били уметници; најдуже живео и радио у иностранству; у нашој земљи има од њега слика у црк. у Шмартноу под Шмарном Гором и у Нар. галерији у Љубљани; чувен му **Портрет моје сестре**; имао дара за декоративно сликарство. 2) Јурај (1835.-1899.), слов. сликар, највише живео и радио у туђини; 1879. сликао декорације за Шпанманову палату у Атини, у Прагу радио за чешко нар. поз.; поново 1889. радио у Паризу; после братовљеве смрти радио за музеј у Кајзерслаутерну; у Југосл. има од њега вел. композиција у црк. Св. Јакоба у Љубљани и у црк. на Рожнику, Љубљански музеј чува већи број његових слика, студија и скица; најбоље уљање слике: **Пред лавом** и **Самона**; 1 од најзначајнијих сликара у генерацији јел. реалиста (Крстић, Машић, Петковшек).

ШУВАЈЛОВ 1) Александар (1710.-1771.), рус. политичар, помагао рус. царњу Јелисавету да се дочепа престола и због тога добио титулу грофа. 2) Иван (1727.-1797.), љубимац рус. царице Јелисавете, одликовао се скромношћу и некористољубљем. 3) Петар (1711.-1762.), брат → 1), рус. политичар, љубимац царице Јелисавете; извео многе екон. реформе; преуредио рус. артиљерију. 4) Петар (1827.-1889.), рус. дипломат, аступао Рус. на берлинском конгресу, али није оправдао наде полагане у њега.

ШУГА, кожно обољење, проузроковано паразитом шугарцем (Sarcoptes или Acarus scabiei), јавља се у виду мехурића или квржица на скривеним странама прстију, доручју, грудима, трбуху и бутинама; код мушкараца на полним органима, код жена на дојкама; ове квржице јако сврбе нарочито кад се уре у топлоту или у постељу; добива се ближим додиром с оболелом особом.

ШУГАРАЦ (Sarcoptes), паразит из групе прегљева, који изазива болест шугу; женка ш. једва 1/2 мм вел., увлачи се у кожу човека, особито између прстију на руци, бушећи у њој узане ходнице у којима полаже јаја; из јаја се развијају сићушне ларве које излазе на површину коже и преображавају се у одраслог ш.; како плодност ш. вел. а развитак брз, болест се брзо распростире по рукама, каткад и по др. деловима тела; разне расе ш. живе на многим домаћим животињама; овци, кози, говечету, псу, коњу, свињи и др.; неке од њих могу и човека да заразе.

ШУДРЕ, 1 од 4 првобитне касте у Индији, чии се припадници бавили занатима и најнижим занимањима.

ШУЈИЦА, понорница у Дувањском Пољу (Прим. Бан.), извире ј. од Купрешког Поља, у чијим се јез. делу губи у Вел. Понору.

ШУЈИЧКО ПОЉЕ, мало карсно поље (4,6 км²) између Купрешког и Дувањског Поља (Прим. Бан.); кроз поље протиче речича Шујица; гл. насеље Шујица.

ШУЈСКИ, рус. кнежевска породица, пореклом од Фурика; у ист. играли знатну улогу: 1) **Андреја**, рус. војвода из 16. в.; управљао рус. државом за малолетства Ивана Грозног, по чијој наредби убијен. 2) **Василије** → В. Шујски, рус. цар. 3) **Василије Гребенка**, намесник Новгорода из 15. в.; после пада Новгорода прешао у службу Василија III. 4) **Димитрије**, рус. војвода из 16. в., члан бојарске Думе и противник Бјелских. 5) **Иван** (* 1587.), рус. војвода; прославио се одбраном Пскова од Стевана Баторија; задатљен под сумњом издајства.

ШУКАСАПАТИ (у санскриту: седамдесет папањеских прича), веома раширена ст. јндиска збирка прича и често преводена (→ **Тутипаме** и **Нахшаби**).

ШУ-КИНГ (Књига повеља), 2. од 3 канонских књ. код Кинеза, важна нарочито за ист., садржи — великом у ритмичној прози — многе говоре, наређења итд. појединих ст. краљева и њихових саветника.

ШУ-КИН Виталије (1822.-1878.), рус. историчар; гл. дело: **Општа историја ст.**, ср. и в. века.

ШУЛЕР Кристина (1866.), слов. песникиња љубави и природе; лирске песме објавила у **Дому ин свету**, **Словану**; песме и пртије у **Домачем пријатељу**.

ШУЛХАН АРУХ (евр.: дрострт ето), евр. ритуални књ. о верским и правним обичајима; саставио Јосиф Каро (1488-1575).

ШУЛХОФ 1) Драгутин Стјепан (* 1884.), директор Типографије, вел. предузетник у тискарском и издавачком послу, проишљив и истрајан прегалац у вел. потхватама на послу нац. публиковања значајних дела и патриотских слика, пријатељ прив. иницијативе и филантроп, чијој прихvatљивости и потпори многи књижевници и уметници захваљују за остварење радова вишег обима. 2) **Милан** (* 1909.), син претходног, директор Типографије, истих особина као и отац, ради на развијању и усавршавању графичког посла у типографији; под његовом управом извођени штампарски радови на Свеснају.

ШУЛЦЕ Драгутин (* 1873.), соколски радник, преузео 1904. тхн. вођство Хрв. сокол. савеза, спровео Тиршев систем, осн. предњачке течајеве, организовао 2 слета (1906. и 1911.); веома плодан сокол. писац, превео и спровео вапуш терминологију за Тиршев систем, познат и као аутор многих одличних вежби; заменик начелника Савеза сокола Краљ. Југосл.

ШУЛЦЕ-ДЕЛИЧ Франц Херман (1808-1883.), истакао се у Нем. као главни поборник зан. кредитних и др. задруга; бранио у пруском парламенту 1848. задругарство као једини начин одбране малих трговаца и запатлија од вел. индустрије; од 1859. на челу Центр. савеза задруга; писао доста од задругарству.

ШУЉБАГА Стијено († 1791.), дубровачки писац на лат. и ит. ј., издао 3 брошуре поводом полемике о страдању св. Павла код Мъета.

ШУЉЕВИ, хеморонди (грч.), проширење вена у облику чворина на чмару и дебелом древу, најчешће код артритичара, код особа које много седе. код конституираних, за време трудноће; наступи запаљења чести, праћени отоклом, болом, крварењем; лечење: у запаљењу седење у топлој води, топле иригације, супозиторије које ублажују бол, пургативна средства; радикално лечење (ван акутног периода) операција.

ШУМА, вегетациони тип: заједница биљних индвидуа извесне висине и облика, које стоје у неком узајамном односу; да нека биљна заједница буде ш. потребно: 1) да дрвеће на извесној површини врши узајамни утицај и тим ствара појаве непознате код изолованог дрвећа; 2) да има одређену густину (ако је дрвеће ретко, настаје други вег. тип: савана, шум. пашњаци итд.); 3) да су поједина стабла висока најмање 5 м и 4) да заједницу чини шумско дрвеће; тешко је повући тачну границу између ш. и других вегет. типова, нарочито на местима где ш. прелазни постепено у др. облике (прелазни типови: степска ш., саванска ш. и сл.); сматра се да је гл. екон. задатак ш. давање дрвета, али она даје и друге екон. користи (→ шумско газдинство); тако и споредни шумски производи могу имати вел. значај за економију власника ш.; разликују се: **биљни производи** (кора, лишће, плодови, смола, сок дрвећа, лековито биље, треска, роз, пушаш итд.); **животински** (дивљач, рибе, рикови) и **рудно благо** (тресет, лигнит, песак, камен. шљунак, креч и др.); ш. поред индивидуалних подмрине и колективне потребе: већи комплекси ш. модификују климу своје околине, ш. у близини вел. градова благотворно утичу на хигијену, делују на изворе итд.; од нарочито значаја мех. деловање ш.: корењем дрвеће везује распрскати материјал, који би, после вел. киша, затрпао култ. земљишта испод ш.; везује живи песак, спречава ерозију и корозију (→ бујице), одроњавање и клижење терена, успорава нагло отицање воде на теренима и сл. (→ заштитне ш., → апсолутно шум. земљиште); ради многоструких користи ш. тешко дати дефиницију, која би обухватила појам ш. у биол. и екон. погледу и с обзиром на њену улогу за опште добро; због тога већина закона о ш. не доноси дефиниције ш. и често у свој делокруг стављају и терене који немају карактер ш. у биол. смислу, али дају шумске приносе и, према приликама, знатне екон. користи, нпр. → шикаре и → макије, које поред дрвета дају брст, лисник, шупшањ или вежу тле, па је њихово одржавање као заштитне ш. у јавном интересу; зак. о ш. обухвата и сва земљишта која у тај час нису под ш., али њихово пошумљење потребно: дрвеће које сачињава ш. подлежи утицајима средине: климатских и едафских фактора, рељефа, човека и осталих живих бића; ако није повољан тмпт., ако нема довољно или има сувише влаге ш. не може опстати и препушта терен др. вегетационим облицима (план. пашњаци, сувати, туи-

дра; степа, пустиња; тресетишта, мочваре); утицај човека на ш. спочетка повољан, јер му ш. потребна (лоп, сабирање ш. плодова); с развитком привреде и културе ш. узмиче све даље од насеља у неприступачне пределе и на апсол. ш. земљ.; на вишем степену развитка човек утиче на ш. и позитивно пошумљавањем неплодних терена (кршеви, голети, живи нескови), амелиорацијом мочварних терена, врштина и сл., уношењем вреднијих врста дрвећа итд.; међутим, поменуће спољне силе нису једини фактори у динамичи ш., и сама ш. као биљна заједница развија неке енергије; то су биосоцијални фактори: еколошка својства појединог дрвећа и скуп соц. појава у биљној заједници; као последица свих спољних утицаја и унутр. енергија јављају се разни типови ш.; по физиономији и биол. особинама деле се на ш. четинара и лишћара; по фл. својствима на стално и периодски зелене; по геогр. карактеристикама у тропске, суптропске, монсонске, саванске и ш. умереног појаса (шумске зоне); најзад, с антропогеогр. гледишта разликују се → прашума и ш. која се развија под човековим негат. или позит. утицајем (културна ш.); идући од полутара према С или успињући се на високе плани. дрвеће преко извесне границе све ребе и ниже; међа муш. вегетације према половима **поларна граница**, у високим плани. алпска граница, изнад којих се простиру на С гундере а на висинама плани. пашњаци (сувати); данашње **распрострањење ш.** углавном резултат 2 фактора: природе и човека; иако нема сасвим поузданих стат. података, ипак се може с доста вероватноће утврдити да ш. (око 3 милијарде ха) покривају безмало 1/4 (23,4%) целе суве површине земље; та површина раздељена на поједине континенте овако: Амер. 47,2%, Аз. 28,5%, Афр. 11,9%, Евр. 9,2% и Аустрал. с Океанијом 3,2%; око 50% свих ш. долази на тропске ш. (Афр., Ј. Амер. и Аустрал.), 35% на четинаре и 15% лишћаре умереног појаса сев. хемисфере; на сев. хемисфери живе 3/4 свега становништва на земљи, ту је око 95% свих четинара и око 90% лишћара умер. појаса, а ту концентрисана и гл. трговиња и потрошња дрвета, јер тропске ш. засад не претстављају неки већи фактор у шумској трговини. Евр. има 287 мил. ха што претставља 25% шумовитости, а на 100 стан. долази 56,2 ха шума; највише ш. има на С. Руч., скандинавске и балтичке земље имају 73,1% евр. ш.; шумовитост опада према З и Ј; земље Ср. Евр. имају само 16,1%, з. Евр. 4,3% и Ј. Евр. 6,5%; величина и однос шум. површина у гл. евр. земљама:

Држава	Под шумом хиљада ха	% шумовитости	на 100 стан. ха ш.	% целокупне површине шума у Европи
СССР	150000	25,0	116,4	52,0
Фин	25263	65,2	723,3	8,8
Швед.	23181	51,6	376,2	8,0
Нем.	12654	27,0	19,6	4,4
Фри.	10352	18,8	24,7	7,6
Пол.	8969	23,0	27,9	3,1
Југосл	7720	31,2	55,5	2,7
Норв.	7628	23,6	269,4	2,7
Рум.	6448	21,8	35,2	2,3
Ит.	5885	17,9	1,5	1,9
ЧСР	4643	31,2	31,2	1,6

Површина ш. тих 11 земаља износи 91% целокупне шум. површине Евр.; стат. преглед ш. у Југосл.:

Баговина	Под шумом ха	% свих шума	шумовитост у %
Драв.	688 385	9,0	43
Дрин.	1 088 187	14,1	39
Дунав.	156 415	2,0	5
Морав.	643 322	8,0	25
Прим.	820 650	8,0	32
Сав.	1 281 716	16,6	31
Вард.	1 148 985	14,9	31
Врб.	984 625	12,7	52
Зет.	1 107 721	14,7	35
Југославија	7 720 006	100	31,2

Од тих ш. 53,9% високе, 7,7% средње, 25,5% ниске и 12,9% шикаре; близу 1 мил. ха покривају шикаре и макије у сред. зони; по врсти дрвета има: 16% четинара, 18,2% хрста, 24,3% букве, 30,2% мелнич. лишћара, 15,7% лишћара и четинара; по

власништву на сада: 47% држ., 19% комуналних и 34% прив.; год. прираштај рачуна се на 15,5 мил. м³; у земљи се тропи око 14 мил. м³, а око 3-4 мил. м³ се извези (већу потрошњу омогућава експлоатација старих залиха). **Ш. висока**, начин шум. газдовања дрвећем пониклим из семена, које се сече кад постане способно за тх. употребу и прир. подмлађивање површине коју покрива; ту способност одређују висина и дебљина; дрвеће ове врсте ш. сече се обично у старости, која се код појединог дрвећа рачуна на 80-120 год., а код гајена нарочито вредних врста (наш храст) на око 140 год., док у сев. крајевима, где растење споро, старост још већа; услед нагомилане залихе дрвета, в. ш. се сматра у погледу капитала најинтензивнијом врстом газдовања (узгоја) и најбољом за вел. поседе; из тих разлога в. ш. није за мали посед; има много врста в. ш. које добиле називе према врстама подмлађивања, јер се у смишљеном шум. газдинству сеча врши тако да се пошумљење омогући прир. путем; в. ш. има са чистом или голом сечом, пробирне и оплодне сече; ове 3 врсте сече имају око 50 разних модификација. **Ш. државне**, спочетка саставни део камералних добара или → домена; сматране фидејкомисним добрима која се нису смејла отуђивати; за време револуције у Фрц. порастао држ. шумски посед (секуларизација црк. и конфискација племићких добара), али нису порасли сразмерно и приходи; како држ. благајна имала велике потребе, закључено 1790. да се продају д. ш.; отад код сваке веће држ. фин. потребе долазило до продаје д. ш. и домена, а тако се поступало и у др. земљама, под утицајем науке индивидуалиста, те многе убрзо останах без д. ш. (Фрц., поједине аустр. покрајине, Шведска, Белгија, Ит. и др.); продаја д. ш. имала штетних последица; у рукама прив. спекуланата многе ш. упропашћене, развијали се кршеви, голети и бујична подручја, која упропаштила читаве покрајине, а држ. буџет оптерећен вел. издацима за амелиорацију тих терена; ови разлози и напредак прир. наука, који указао на улогу ш. за опште добро, утицали да се од средине 19. в. поново купују ш. за рачун државе у свим земљама; у новије доба и у С. Амер. и Вел. Брит. где се шумарству доскора посвећивала веома мала пажња; данашње схватање економиста: ш. због многоструких користи за опште добро морају бити у рукама оних тела која ће моћи очувати трајност користи које дају ш.; зак. прописи за д. ш. прописују највећу строгуост у газдовању; при том д. ш. нису само д. предузећа којима главног принципа највећег рентабилитета, већ морају бити у служби интереса заједнице; највише д. ш. имају данас Рус. и балтичке земље (85-90%), Финска (око 40%), Нем., Пољ. (по 32%), Рум. (30%), Шведска (20%), Фрц. и Аустр. (по 14%); испод 5% Ит., Шп., Мађ., Швајц. Хол., Порт.; Југосл. има 47%, али ће се тај % смањити иза ограничења д. ш. у Ј. Срб. и издвајања сервитута у Босни. **Ш. заштитне**, штите у 1. реду властиту земљиште одн. јавне интересе везане за опстанак тих ш.; нап. закон о ш. разликује 3 групе з. ш. према њиховим задацима: мех. везивање гла (на стрминама, обалама, живом песку), штићене врела и бујичних подручја спречавањем наглог отицања воде (хидролошки задатак) и заштита горње границе вегетације; ове шуме пружају сталну заштиту својем земљишту (сталне з. ш.); поред њих има и таквих које пружају повремену заштиту неком објекту испод њих (привремене з. ш.), а њихово одржавање у интересу неког трећег лица или јавних интереса (нпр. штите пут, железницу, климатска лечилишта итд.); за з. ш. прописују закони нарочити поступак; забрана чисте сече, ограничење паше, сабирање стење итд. **Ш. лисничке**, намењене производњи → лисника; вел. важност ових ш. за ј. план. крајеве оскудне ливадама и ливном храном за стоку; кресањем лисника слаби продуктивна снага ш. (спречава постанак хумуса); зато зак. о ш. регулише газдовање у л. ш. одређујући: турнус (3 год.) за искоршћивање лисника на истом месту, начин кресања итд. **Ш. мешовите** које састављене од 2 или више врста дрвећа; најтипичнији претставник м. ш. тропске прашуме, састављене од више стотина врста дрвећа; погоршавањем климатских и едафских фактора од полутара према С. показује се све већа склоност за обрадовање чистих, непомешаних ш.; то се види нарочито код врста Pinus на слабијим земљиштима, док боља станишта имају м. ш., али се оне састоје од ограниченог броја врста; наставак м. ш. може бити природан или вештачки; у 19. в. техника подизања ш. гајила веома чисте, али данас опште прихваћено правило, да се подижу м. ш., јер оне имају разва преимућ-

ства над чистим (могућност бољег искоршћивања станишних прилика и подизање бољих и вреднијих ш. које ће имати и већу отпорност против разних штеточина); наука о подизању ш. посвећује нарочиту пажњу методама подизања м. ш. и претварања чистих у м. ш. **Ш. ниске**, гаје се у кратком турнусу до 40 год.; стабла им краћа него у високој ш.; подмлађују се изданима из пања или жила; овај начин узгоја ш. једноставан и јевтин, налазимо га најчешће код сељачког поседа или у нарочитим приликама (везивање гла, учвршћивање обала, наспа итд.); услед мале старости дрвећа н. ш. дају огревно дрво или само ситну грању: виноградарско коље, летве, руд. дрво, пруже за плет.; фашине и др. **Ш. нормална**, идеална, математички замишљена ш. с н. прирастом, н. распоредом класа старости и н. дрвном масом, која би се могла трајно искоршћивати у једнаким год. количинама; у н. ш. сече се само онолико колико прираштаје; код уређивања ш. тежи се постизању тог идеала. **Ритске ш.**, расту на поплавним теренима наших река, нарочито у сев. делу државе, уз Дунав и Драву; састављене од мекх. лишћара с нешто (2-3%) примеса тврдог дрвета (врба и јагњед као гл. врсте, затим канадска и бела топола, вез, храст и јасен); вода их плавни периодски стога ти терени нису за другу культуру (апсолутно шумско земљиште); како су то крајеве с веома мало ш., јер сва од поплаве заштићена земљишта под пољопр. културом, дрво на високој цени и ове ш. дају сразмерно добре приходе. **Ш. средња**, комбинација између високог и ниског гајења ш.; на истој површини: ситна, из пањева израста ш., и високо дрвеће израшло из семена; с. ш. треба поред огревног дрвета да даје и нешто грабе: стога често на малим сељачким поседима. **Гајење (подизање) ш.**, искоршћивујући ш. без реда и плана човечанство рано запазило нестајање ш. и осетило страх пред нестајицом дрвета; стога се већ у 12. в. издају прве одредбе о чувању ш.; ова настојања саузимала све конкретније облике, који кулминирају у данашњим одредбама шумских закона: да се постојеће ш. морају одржати, што се постиже подизањем нове ш. на посеченим површинама; углавном 2 начина п. ш.: природни (→ подмлађивање ш.) и вештачки (→ пошумљавање); подигнута млада ш. (брањевина, гај, култура, честар) мора се неговати; у млађој култури ослобађају се саднице од корова, чисте од нежељених врста дрвећа (ракита, глог, црни трп, дрен и др.), а допније се врши проређивање; наука о п. ш. утврђује начела како ће се са што мање издатака подићи, неговати и узгојити ш., које ће најбоље и трајно испунити захтеве које човек на њих полаже; гл. облици гајења ш.: високе, ниске и средње ш. **Искоршћивање ш.**, рад око добивања гл. и споредних шум. производа; захтеви човекови у погледу количине и врсте тих производа нису једнаки; мењају се према степену култ. и привр. живота, те варирају од примит. сабирања плодова, лова и риболова до истачаних и многоструких захтева данашњег човека; еволуција потреба човечјих из ш. утицала и на начин и, ш.; од примит. окупације добара која не води рачуна докле ће трајати, прилази се постепено смишљеном и. ш. које посвећује бригу временској расподели постојећих залиха и обнови ш. **Уређење ш.**, шумско газдовање мора се држати принципа да се тропи само год. прираштај дрвета, а у сам капитал да се не дира; тога ради потребно просторно уредити ш. одн. временски регулисати прираштај дрвеног капитала да се зна: где, кад, колико и како ће се сећи; за то се израђује привр. план.; наука о ш. проучава начин најбољег уређења шум. газдинства, како ће оно према прир. и екон. условима давати што већи принос, а да се не повреди принцип трајности, и не само не покваре прир. условно производње него још и побољшају; практично извођење у ш. обављају нарочити уредн. таксације, код нас редовно уз поједине дирекције ш.; наш Зак. о ш. прописује израду привр. плана за све држ. ш. и за ш. под нар. јавним надзором (за ове последње може се израдити и једноставнији привр. план ако су ш. мање од 300 ха); за прив. шуме мора постојати план само ако су веће од 300 ха, изузешни ш. на кршу, где може план наредити израду плана и за мање ш.; у новије време у неким државама прописан прив. план за ш. веће од 10 ха. **Шумска ботаника**, део опште б., бави се ш. биљем, грмљем и дрвећем; дели се у: 1) анатомију и физиологију, 2) морфологију и систематику као део → дендрологије, 3) патологију ш. дрвећа; биљна географија обично се спаја с науком о → подизању ш. **Ш. газдинство, господарство, економија** 1) рад на подизању, гајењу, чувању и искоршћивању шума.

2) тер. јединица, на којој сопственик врши радове под 1); ако површина ш. г. мала, служи као допуна пољопр. г.; сопственик тројиш сам све приноси шуме при чему се у план. крајевима полаже вел. важност на споредне приносе шуме: шушањ и лисник, а на огревно дрво од главних; самостална ш. г. могу се одржавати само на већим комплексима; на малим ш. г. сам сопственик обавља све послове економисања и чувања, код средњег потребно узимати помоћ за рад и чување, а на већем потребна већа диференцијација рада: поред радника и чувања потребан и персонал за управу (→ управљање шумом); природа ш. г. захтева веће површине ис само из економских већ и због заштите општих интереса; раније законодавство шума форсирао деобу ш. и доводило често до пропасти ш.; новије законодавство спречава; наш Зак. о ш. начелно забрањује деобу оп., а деобу прив. шума везује за дозволу власти; шума има дуг вегетациони период у којем се гомилају залихе дрвног капитала; у ш. г. узимају се из шуме само камате тог капитала, јер ће тако капитал остати неокрњен за потомство; то се постиже што се на место посечене старе осигура подмладак нове ш., која ће после одређеног броја год. (у шумарству назван: опходња или турнус) бити зрела за сечу (→ уређење шума); тај континуитет, назван трајношћу ш. производње, претставља осн. принцип ш. газдовања трајност обавезна за све шуме без разлике власништва; напуштањем овог принципа вршила би се нерационална експлоатација а не планско искоришћавање дрвног капитала; по Зак. о шумама морају се све посечене ш. површине у року од 3-5 год. понумити; у одређеном ш. г. могу се приноси шуме искоришћавати периодички или сваке год.; свакогод. приноси могу бити и једнаки (према томе: периодична и строга годишња трајност); строга год. трајност прописана само за оне врсте ш. власништва, где се држ. власт стара за интересе будућих генерација, осигуравајући им свакогод. принос шума (у 1. реду држ., затим све шуме под нарочитим јавним надзором и шуме оптерећене сервитутима). **III. задругарство**, ш. газдинство може успевати само на већим комплексима; да се то постигне, јавила се тежња удруживања малих ш. поседа у задруге, да се уз задржавање индивидуалности власништва искористе преимћства вел. поседа; ш. задруге су реалне з. које имају за циљ поправак ш. газдинства без обзира на садашње захтеве сопственика; има и персоналних, код којих циљ: поправак стања самог задругара; досад ш. з. показало слабо успех, јер законодавство стајало на принципу добровољних з.; у новије доба препоручује се присилно удруживање у реалне з., у ш. з. убрајају у Рум. и Вуг. з. шумског радништва за заједничку експлоатацију шуме (циљ соц.-нап., да се паралише превелик утицај странаца у експлоатацији домаћих шума и запосле домаћи радници), а у Рус. з. (артеље) радника основане ради заједничке израде смоле и катрана; ове имају више карактер занатских з.; у Југосл. има само неколико з. за израду дрвеног посуђа и 1 славарска, све у Драв. Бан. **III. законодавство**, уједињење затекло у шумарству 6 разних законодавних подручја; 1929. донет нови Зак. о шумама, јединствен за целу земљу; с њим у вези донет читав низ уредаба и правилиника; на шум. привреду односе се и одреде др. привр. зак. (Зак. о агр. реформи који предвиђа експропријацију вел. ш. поседа, Зак. о заштити домаће инд., Зак. о лову итд.), али треба да се донесе још читав низ зак. којима ће се уредити важна питања наше привр. ш. политике. **III. зоологија**, део примењене з., проучава животње штетне и корисне за шуму; највећа пажња поклања се бнод. животиња, која омогућава исправну примену мера за одбрану и заштиту шума. **III. индустрија** → индустрија дрвета. **III. културе**, вештачки пошумљени терени. **III. паша** → паша. **III. плашт** → плашт. **III. пожар** → пожари. **III. полициски прописи** → полициски прописи. **III. пољско господарство**, кад се на сеишту неколико год. искоришћује земљиште у пољопр. сврхе: иза чисте сече паљеви се искрче и земљиште се засеје; доцније се посеје жир или заседе биљке, а међу редовима садница још 1-2 год. обрађује пољопр. култура; ш. п. г. користи у крајевима с мало пољопр. земљишта; са ш. привр. гледишта корисно, јер се земљиште добро обрађује, ослобађа од корова, а тропковно подизања смањују. **III. привреда** → привреда. **III. привредна политика** → политика. **III. расадник** → расадник. **III. ровница** → ровница. **III. састојина**, јединица шуме која се разликује од осталих вртом или старошћу дрвећа, обраском и начином гајења, те се узима као самостална јединица код уређења ш. газдинства. **III. таксација** → уређење шума. **III. тр-**

говина → трговина. **III. управа** 1) начин орфанизације → управљања шумама, 2) егзекутивна јединица у организацији ш. у.

ШУМАВА → Чешка Шума.

ШУМАДИЈА, област у С. Србији, између З. и В. Мораве, Саве и Колубаре; занимање земљр. (са вољарством) и сточарство; стан. Срби; у њој букулпа ђба срп. устанка за ослобођење од Турака, којима ђдарен темељ срп. и јсл. државе; гл. места Београд, Брагујевац.

ШУМАДИНКА, књиж. лист који уређивао и издавао у Београду Љубомир Ненадовић, с прекидима, 1850.-1857.; био доста занимљив, иако није имао много орг. и добре белетристичке; имао доста хутора и заступао напредне идеје.

ШУМАДИНКА, домаћа раса свиња, некад много раширена у Шумадији; готово се сасвим изгубила (мангалица).

ШУМАДИНЦИ, стан. Шумадије, насељавају део С. Србије између р. Саве и Дунава на С. Мораве на И. Колубаре на З и пл. Црног Врха, Котленика и Рудника на Ји, Ј и Јз. По густим шумама, некада веома распрострањеним, овај је предео добио име Шумадија, а по њему и становништво. За време тур. продирања и њихове управе, Шумадија много претрпела, а највећи део њеног стан. се исељило; због тога данас Шумадија има веома мало стариначког становништва. Данашње стан. највећим делом (око 90%) потомци досељеника који се насељавали од друге пол. 17. в., нарочито у 18. и првој пол. 19. в., и то највећим делом из динарских крајева (Херц., Црне Горе, Ст. Влаха, Сјенице и Новог Пазара, затим из Босне, Тиме итд.), у мањем броју са Косова, из Метохије, Ј. Србије и др. јсл. крајева.

ШУМАДИСКИ (КАНОВАЧКИ) ГОВОР, ш. тип шумадишко-сремског наречја, развио се под утицајем ресавског и средњештокаског; говори се и. од тивине Рудник-Космај-Умка; особине: прелаз кратког узлазног акцената у дуги: дукат, сељо; једначење 3. и 7. падежа са 6. пад. једн. код заменаца и прива: у овим селу; као оно изговара се **кано** по чему се зове и к. говор; ове особине прелазе и у Срем.

ШУМАДИСКО-ВОЈВОЂАНСКО НАРЕЧЈЕ, прогресивнији тип → екавског наречја, служи својим зап. делом као основница књиж. јез. екавског изговора; дели се на шумадијски и мачванско-сремски говор.

ШУМАН 1) Јанко (* 1867.), по уједињењу, 1919., уредио Управу за заштиту инд. својине у Београду и постао њен претседник; заступао нашу држ. 1925. на хашкој конфер. за ауторску својину; гл. дела: Коментар анстр. закона о патентима, Зак. прописи из области инд. својине, Коментар Зак. о заштити аутор. права итд. 2) Роберт (1810.-1856.), нем.

композитор романтичарског правца, оснивач Новог часописа за муз.; радни на делима већег обима, **III.** постао чист музичар, због чега у његовим доцнијим делима све мање поетичности; у својим делима решио питање програмне муз. практично и јасно; најзначајнија дела: Песме, Карневал, Паниљон, Крадслеријана, Арабеска, Фантазије за клавир, симфоније, муз. за Манфреда, клавирски квинтет, концерт за клавир, опера Геновева, 1 ораторијум, хорови.

ШУМАНОВИЋ Сава (* 1896.), сликар, почео као импресионист, потом прешао кубистима и најзад се задржао на колористичким схватањима париске шк.; има изразит и јак талент за декоративне паное; најбољи радови вел. нагг фигуре и композиције.

ШУМАНСКА РЕКА, д. притока Јабланице (Вард. Бан.) дуга 32 км, извире с Голака, утиче јој код варошнице Лебана.

ШУМАРИЦЕ → саса.

ШУМАР, у најширем смислу ознака за све стручно образоване особе које се баве → шумским газдинством; ужа ознака за стручно особље код прив. поседа (ш., нагшумар, шумарник); у држ. шумској служби звање ш. по Зак. о чиновницима предвиђено за стручно особље са средњошк. или нижом стручном спремом; фак. образовано стручно особље носи акад. и сталешки назив: шумарски инж., који дају Пољопр. шумски фак. Шумарска удружења, брину се за унапређење шумарства, у том циљу дају иницијативу и савете држ. власти и штите интересе сво-

јих чланова; код нас уједињењем покрајинских ш. у 1921. основано Јст. ш. у. са седиштем у Загребу, доприноси основане подружнице у седиштима бановина; Ј. ш. у. издаје орган **Ш. лист**; има и удружење шумског пом. и тхи. особља **Ш. науке**, већ у ср. в. јављају се писци, већном руд. стручњаци, медицинари, камералсти и др., који поред шумара и ловаца обрађују шум. ботанику, лов, пишу инструкције за поједине радове итд.; у 18. в. почнеше оснивање ш. стручних шк., и јављају се ш. енциклопедије и след. уџбеници, нарочито у Нем. и Фрд.: Хартиг, Кота, Кениг, Хосфелд, Дихамел де Монсо, Реомир, Варен де Фениј, и др.; ударају темеље разним ш. дисциплинама крајем 18. и почетком 19. в.; данас више система поделе ш. н., углавном: основне, помоћне и главне; последње се деле у 3 групе: 1) шумска производња (подизање шума, заштита, искористивање са ш. трговинио, инд. и ш. прометним средствима); 2) ш. економија (уређење, рачунање вредности, статистика и управљање шумама); 3) шумско-привр. политика с историјом шумарства, шум. статистиком и законодавством. **Ш. школе**, спремају шумско-управни, господарско-технички и чуварски персонал; за управни персонал тражи се високо-школска спрема, за помоћни технички средношколска, а за чуварско особље обука (1-2 г.) у лугарским ш.; високошколску спрему дају: факултети унив., политехнике и самосталне високе ш.; код нас ш. факултети: на унив. у Београду (у Земуну) и Загребу; траје 8 семестара; дају диплому ш. инжењера.

ШУМАРЕВИЋ Светислав (* 1889.), новинар и књижевник, уредник скопског **Вардара**; позната приповедачка дела: **Нула** и **101 пргча**.

ШУМАРСТВО, појам који обухвата све појаве у вези са шумама и шумском привредом у једној држави; у државном животу могу се те појаве јављати с једне стране као скуп свих шумских предузећа (као приватних тако и државних) у односу према државној заједници, с друге опет стране као разни државни уређаји према овој привредној заједници (право, управа, стручно школовање, јавно-правне институције итд.); најјаче се манифестује уплив државе на шумарство у спровођењу → шумско-привредне политике.

ШУМЕН, град (25 000 ст.) у Буг., између Камчије и Провадиске р.; обласно средиште за си. део Буг. **ШУМЕНКОВИЋ Илја** (* 1881.), политичар, учествовао у четничкој акцији у Ј. Срб., од 1905.-1912.; био мин. грађевина, припреме за Уставотворну скупштину и издавање закона, без портфеља, трг. и инд. и просвете.

ШУМЕРОВАЊЕ → сенчење.

ШУМИ Франц (1848.-1916.), по занимању био поставачар, али с љубављу радио на скупљању ист. грађе; писао студије на нем. ј. из ист. Крањске.

ШУМИ МАРИЦА, бугарска нар. химна.

ШУНД-ЛИТЕРАТУРА (нем.-лат.), књиге без литерарне вредности и обично порнографске и неморалне садржине; у неким државама законом забрањена.

ШУЊ (*Dasysatis thalassia*), вел. четвороугласта мор. риба с упадно дугим зашиљеним репом; живи у већим дубинама; у нашем мору ређа; меса укусна.

ШУПЕЛИКА, нар. муз. инструмент из реда обое, састоји се из 3 дела, има оштар звук.

ШУПЕРЕЊЕ, испуњавање кучинама и катраном простора између појединих платница бродске оплате или палубе.

ШУЦЉАН ГРАНАТИ → собовљн лшај.

ШУЦЉИКАЦ Стеван (1787.-1848.), војвода; био официр. најпре фрц.; служно као ађутант маршала Мармона; 1814. постао понова аустр. официр; 1848. изабрани гл. Срби за свог војводу; цар га, после извесног колебања, потврдио, али војвода умро, од капи. још исте год. (→ сл.).

ШУРМИН Ђуро д-р (* 1867.), књиж. историчар, проф. сх. ј. и књиж. на унив. у Загребу; рано се одао политици; био истакнут члан сх. коалиције, после прешао групи федералиста; био неколико пута министар; написао више дела и чланака из своје струке; гл. дела: **Повјест књижевности хрватске и српске**; **недовољно самостална**, и **Хрватски препород** (→ сл.).

ШУРЦ Хајрих (1863.-1903.), нем. етнолог, гл. дела: **Основе Филозофије пошће**, **Катхизис етнологије**. **Ист. постанка новца**, **Африкански занат**, **Престорија културе**, **Класа по узрасту и мушка удружења**, **Етнологија**.

ШУСТЕРЧИЋ Иван (1863.-1925.), слов. политичар, 1 од најистакнутијих вођа прво кат. нар. а од 1905. Словенске људске странке; 1912. постао зем. поглавар у Крањској; због незадовољства с радом Ш. у странци дошло до расцепа; у новембру 1917. Ш. основао своју полит. организацију, а његови противници, с Корошцем на челу, обновили Словенску људску странку; уз странку Корошец-Крек пришла већина.

ШУТ 1) без рогова, 2) (нем.) у спорту удар лоптом.

ШУТОРУЈКА (Red Polled), доста и ван Енгл. раширен тип говечета, постао укрштањем 2 варијетета (Suffolk и Norfolk), без рогова или веома малих, дебеле коже, покривене густом кратком црвенориђом длаком; веома добра за гајење јер даје много млека и добро месо.

ШУФИЈА, књиж. нац. покрет Персијанаца и других не-Арапа (у доба Абасида) који тражили не само једнакост с Арапима него и супериорност над њима.

ШУФЛАЈ Милан (1879.-1931.), историчар, научну каријеру почео у Пешти; 1908. год. именован за проф. унив. у Загребу за помоћне ист. науке, 1918. пензионисан, а 1921. осуђен због велездаје на робију и одлежао 2 год.; бавио се нарочито дипломатском и арб. ист.; с Ј. Талоцијем и К. Јиречеком дао 2 св. регеста за арб. ист. и више расправа; гл. дела: **Срби и Арбанаси** и **О арбанским градовима**; написао и неколико књиж. ствари, међу њима и ист. роман о К. Балшићу.

ШУЦБУНД (нем.), борбена организација аустр. социјалне демократије осн. почетком 1918. по обраспу вој. организације; играо гл. улогу у оружаном устанку аустр. социјалиста 1934.

ШУШНИГ Курт (Schuschnigg, * 1897.), аустр. политичар и државник; после Долфусове смрти држ. канцелар (од 1934.).

ШУШТАВАЦ, опасна заразна болест говеда проузрокована бацилом ш. (*shauvacii, b. sarcophysematos bovis*); знаци: грозница, тмпт. до 42°, дрхтање, мишићни оток, испуњен гасовима, који на притисак шушти; лежи се: локално и убризгавањем серума у крв; предохрани: цељење; по зак. обавезна пријава.

ШУШТАВИЦА → мицавица.

ШУШТАВЦИ, сугласници, сибланти ш и ж, при којем се изговору производи шум кроз теснац између врха јез. и ивице горњих зуба.

ШЧАВНИЦА, д. притока Муре, дуга 56 км, извире на Словенским Горицама, ушће и. од Љутомера.

ШЧЕПКИН В. Н. (1863.-1921.), рус. славист, познавалац орнамената, палеографије, иконописа и минијатура; издао уџбеник палеографије; најважнија дела: **Размишљање о језику Савине књиге**, **Боловски псалтир**.

ШЧЕРБАТОВ Михаило (1733.-1790.), рус. историчар; његова **Историја Русије од најстаријих времена** (15. књ.) претставља опширну збирку дотле непознатих ист. чињеница.